

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DOĞU PERİNÇEK'İN ESERLERİ-26

Doğu Perinçek
Kemalist Devrim-4
KURTULUŞ SAVAŞI'NDA
KÜRT POLİTİKASI

4. Basım

KAYNAK YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://raney.org>

Kaynak Yayınları No: 291
Yayıncı ve Matbaa Sertifika No: 14071

Baskı: Analiz Basım Yayın • 0212 501 82 87

Birinci Basım: Kasım 1999
İkinci Basım: Aralık 1999
Geliştirilmiş Üçüncü Basım: Temmuz 2010
Dördüncü Basım: Aralık 2012

Editör
Kurtuluş Güran

Kapak Resmi
Nuri Kurtcebe
(Mustafa Kemal [Atatürk] ve Dersim Mebusu Diyağ Ağa)

Sayfa Tasarım
Gölcem Ofiaz Mırık

Kapak Tasarım
Çağlar Yalçın

© Bu kitabın yayın hakları Analiz Bas. Yay. Tas. Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.

ISBN: 978-975-343-279-5

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 6/3 34430 Galatasaray-İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Doğu Perinçek
Kemalist Devrim-4
KURTULUŞ SAVAŞI'NDA
KÜRT POLİTİKASI

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	13
ÖNSÖZ	15
BİRİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI TOPRAKLARININ PAYLAŞILMASI SÜRECİ	19
I. OSMANLI'NIN SÖMÜRGELEŞMESİ	21
II. OSMANLI TOPRAKLARINI	
PAYLAŞMA ANLAŞMALARI	24
1. Reval Anlaşması (1908)	24
2. İstanbul Anlaşması (4 Mart-10 Nisan 1915)	25
3. Londra Anlaşması (26 Nisan 1915)	25
4. Sykes-Picot Anlaşması (10-23 Ekim 1916)	25
5. Saint-Jean de Maurienne Anlaşması (19 Nisan 1917)	26
6. Balfour Bildirisi (2 Kasım 1917)	26
7. 23 Aralık 1917 Anlaşması	26
8. İngiltere'nin Paylaşımından	
Vazgeçme Manevrası (Ocak 1918)	27
III. SOVYET RUSYA İLE	
BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI	28
IV. WILSON PRENSİPLERİ	30
V. MONDROS ATEŞKESİ	36
VI. PARİS BARIŞ KONFERANSI	38
1. Galiplerin Konferansı	38

2. Kürtlerin Yaşadığı Bölgeleri	
Türkiye'den Koparma Girişimi	39
3. Şerif Paşa'nın "Osmanlı Delegeliği" Rivayeti	40
4. Konferans'taki "Kürt Millî Delegasyonu"	42
5. Kürt Talepleri	43
6. Şerif Paşa-Boğos Nubar İşbirliği	44
7. Şerif Paşa Kürtleri Temsil Ediyor muydu?	48
8. Kürtlerin Şerif Paşa'yı Protestosu	49
9. Meclisi Mebusan'daki Görüşmeler	52
10. Kürdistan Teali Cemiyeti Çözülüyor	55
11. Emperyalizmin Başarısızlığı	57
VII. SAN REMO KONFERANSI	58
VIII. SEVR ANTLAŞMASI	62
İKİNCİ BÖLÜM	
KEMALİST ÖNDERLİĞİN HEDEF VE STRATEJİSİ	69
I. PROGRAM STRATEJİ VE SİYASET DÜZLEMLERİ	71
II. HEDEF:	
BAĞIMSIZ ULUSAL DEVLET VE CUMHURİYET	73
1. Sömürgeleşme Sürecine Türkiye'nin Cevabı	73
2. Mustafa Kemal'in II. Meşrutiyet Öncesindeki	
Ulusal Devlet Tasarımı	74
3. Ulusal Devletin Biçimi: Cumhuriyet	77
4. Nesnel Koşullar, Devrimci Strateji ve Plan	80
III. STRATEJİ VE SİYASETLER	82
1. Esas Vuruş İngiliz Emperyalizmine	83
2. Yunan işgalini ve "Büyük Ermenistan" Girişimini	
Silahla Bertaraf Etmek	91
3. Fransa, İtalya ve ABD'yi İngiltere'den Ayırmak	92
4. Sovyetler'le Dostluk ve Ortak Askerî Harekât	102

5. Mazlumlar Dünyasıyla İşbirliği	
Suriye ve Irak ile Konfederasyon Planı	107
6. İşbirlikçi Padişah Hükümetini Etkisiz Kılmak ve Yıkarak	109
7. İşbirlikçi Türk ve Kürt Örgütlerini Tecrit	
ve İsyanları Bastırmak	119
<i>Genel Olarak</i>	119
<i>İngiliz Muhipler Cemiyeti</i>	120
<i>Kürdistan Teâli Cemiyeti</i>	121
<i>İngiliz Binbaşısı Noel ve İşbirlikçileri</i>	127
<i>Diğer Kürt Örgütleri</i>	128
<i>İç İsyanlar</i>	129
<i>Kürt Ayaklanmaları</i>	130
8. Türk ve Kürt Tekmil Milleti Birleştirmek	135
<i>Kurtuluş Savaşı'nın Kuvvet Formülü</i>	135
<i>Aşiretleri Kazanma</i>	142
<i>Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na Katılımı</i>	155
<i>Biz Kayalar Uğruna Şehit Olduk</i>	160
9. Kürtleri Kazanmak İçin Ermenistan Tehdidine Vurgu	161
10. Doğu'da Bir Dayanak Yaratarak Bütün Vatanı Kurtarmak	166
11. Anadolu'da Bir İktidar Odağı Yaratarak	
İktidarı Parça Parça Kazanmak	174
<i>Kilit Sorun İktidar</i>	174
<i>İstanbul-Anadolu İktidar Savaşı Başlıyor</i>	176
<i>Amasya'da Gizli Komutanlar Toplantısı</i>	177
<i>İstanbul'a Asî Olmak</i>	177
<i>Heyeti Temsiliye'nin Hükümet İşlevi</i>	178
<i>Damat Ferit Hükümeti'nin Düşürülmesi</i>	179
<i>Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Anadolu İktidarı</i>	
<i>Arasında Denge</i>	181
<i>Amasya Görüşmesinde Anadolu İktidarının Tanınması</i>	182
<i>Sivas Komutanlar Toplantısı: İç Cephe İktidar Savaşı</i>	183
<i>Meclisin Toplanma Yeri Mücadelesi</i>	192

<i>"Ankara Kongresi"</i>	194
<i>Meclis İstanbul'da Toplanıyor</i>	198
<i>Meclissiz Kalan İstanbul</i>	202
<i>İki İktidar İki Devlet</i>	203
<i>Ankara-İstanbul Savaşında Sertleşme</i>	204
<i>İstanbul'da İki Tür Hükümet</i>	206
<i>İkili İktidar Durumunun Silahla Çözülmesi</i>	207
12. Ortak Örgütlenme	207
13. Millî Ordunun İnşası	216
<i>Anadolu İhtilali'nin Silahlı Gücü</i>	216
<i>Heyeti Temsiliye ve BMM Dönemleri</i>	217
<i>Düzensiz Ordudan Düzenli Orduya Geçiş</i>	217
<i>Millî Orduyu İnşa Pratiği</i>	218
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ANAYASAL DEĞERDEKİ İLKELER	223
I. KURTULUŞ SAVAŞI'NIN	
ANAYASAL DÜZENLEMELERİ	225
II. ORTAK KARAR	230
1. Uluslararası Hukukî Dayanak	230
<i>Milliyetler Prensibi ve Sovyet Devrimi</i>	230
<i>Millî Amacın Wilson Prensipleriyle Meşrulaştırılması</i>	232
<i>Türkiye'yi Birleştiren Prensip</i>	235
<i>Prensibin Arkasındaki Silahlı Güç</i>	237
2. İslâmî Birlik Değil, Milliyetler Prensibi	238
3. Kürtlerin Kendi Geleceklerini Belirleme Hakkı	240
<i>Birlikte Yaşama Kararının Anlamı</i>	240
<i>Atatürk'ün Yazı ve Konuşmalarında</i>	241
<i>TBMM Hükümeti Kararında</i>	244
<i>Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısında</i>	244
4. Birlikte Yaşamanın Temeli	246
<i>Eşitlik ve Haklara Saygı</i>	246

<i>Gönüllü Birlik</i>	247
5. Ortak Kararın Gelişme Süreci	250
<i>Ortak Organlar</i>	250
<i>Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu</i>	250
<i>Kongreler</i>	252
<i>Amasya Protokolü</i>	253
<i>Meclisi Mebusan</i>	253
<i>Türkiye Büyük Millet Meclisi</i>	257
<i>Uluslararası Konferanslarda Ortak Kararın</i>	
<i>Dile Getirilmesi</i>	262
Londra Konferansı'nda	262
Lozan Konferansı'nda	263
Haliç Konferansı'nda	264
Milletler Cemiyeti Meclisi'nde	265
<i>Düşünce Hayatında Ortak Karar</i>	266
III. ORTAK VATAN: MİSAKİ MİLLÎ	268
1. Üç Tanım	268
2. Atatürk'te Millî Hudutlar Kavramı	269
<i>İki Önemli Konuşma</i>	269
28 Aralık 1919 Konuşması	269
24 Nisan 1920 TBMM'deki Anayasal Konuşması	271
<i>Diğer Konuşmalar</i>	272
3. Kongreler Öncesinde Millî Hudutlar	273
4. Kongrelerde Millî Hudutlar	275
<i>Erzurum Kongresi'nde</i>	275
<i>Sivas Kongresi'nde</i>	276
5. Amasya Protokolü'nde Ortak Vatan	278
6. Atatürk'ün Hazırladığı İlk Misakı Millî Metninde	
"Ortak Vatan"	284
7. Misakı Millî'nin Meclisi Mebusan'da Kabulü	287
8. Misakı Millî Metni	295
<i>Unsurları Birleştiren Etkenler</i>	295

<i>Anadolu'daki Devrimci İktidarın Başarısı ve Onayı</i>	303
<i>Mustafa Kemal Paşa ve Meclisi Mebusan Arasındaki</i>	
<i>Tek Sözcük Farkı: İki Farklı Devlet Tasarımı</i>	304
9. Misakı Millî'nin Etnik Tanımı: "Türklerle Kürtler"	309
10. Musul ve "Ortak Vatan"	310
11. TBMM Görüşmelerinde "Ortak Vatan"	314
12. Haliç Konferansı ve Milletler Cemiyeti'nde "Ortak Vatan"	316
13. Ortak Vatanın Bölünmezliği	318
IV. ASLÎ UNSURLAR: TÜRKLER VE KÜRTLER	320
1. "Unsur" Kavramı	320
2. Anayasal Metinlerde ve Atatürk'te "Unsurlar"	322
3. TBMM Görüşmelerinde ve Uluslararası Konferanslarda "Unsurlar"	326
<i>TBMM Görüşmelerinde</i>	326
<i>Lozan Barış Konferansı'nda</i>	326
<i>Haliç Konferansında ve Milletler Cemiyeti Meclisi'nde</i>	327
V. ORTAK KİMLİK	329
1. Unsurları Birleştiren Harç	329
2. Ortak Kimliğin Tanımlanması	331
<i>İslâm Kimliği</i>	331
<i>Osmanlı Kimliği</i>	332
<i>Türkiye Milleti ve Türkiyeli Kimliği</i>	334
<i>Türk Milleti Kimliği</i>	335
<i>Türk-Kürt Milleti Kimliği</i>	337
<i>Türkiye Vatandaşlığı</i>	341
3. Devrimle Millet Olmak	342
<i>Devrimci Kuruculuk</i>	343
<i>Türkiye Halkı</i>	344
<i>Toprağı Vatan Haline Getirmek: Türkiye</i>	344

<i>Halkın Kaynaşması ve Milletleşme</i>	345
<i>Türk Milleti İsmi</i>	346
VI. ORTAK CUMHURİYET	347
1. Cumhuriyetin Aslî Kurucuları	347
2. TBMM Hükümeti'nin Açıklamalarında Ortak Devlet	349
3. Kongrelerin ve TBMM'nin Kürt Halkını Temsil Sorunu	351
VII. ŞÛRALARLA ÖZERK İDARE	359
1. Vekiller Heyetinin "Kürtlere Mahalli İdare" Kararı	359
<i>Gizli Hükümet Düzenlemesi</i>	359
<i>"İç ve Dış Siyaset Gereği"</i>	360
2. 1921 Anayasasının Halkçı İdare Sistemi	363
<i>Şûralarla Yönetim</i>	363
<i>Belgelere Yansıyan</i>	
<i>"Kürtlere Özerklik" Plan ve Kararları</i>	368
3. Londra Konferansı'nda Kürtlere Özerklik	370
4. Fransız Raporundaki Özerklik Tasarısı	371
5. Atatürk'ün Frunze'ye Sözünü Ettiği	
<i>Mahallî İdareler Kanunu Tasarısı</i>	373
6. İngiliz Arşivindeki "Özerklik Kanunu Tasarısı"	374
<i>İngiliz Büyükelçisi Sir Rumbold'un Raporu</i>	374
<i>Rapordaki Özerklik Kanunu</i>	376
<i>Çelişmeler ve Yanlışlar</i>	380
7. Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı	381
8. Şûralarla Yönetimden Niçin Vazgeçildi	383
VIII. UNSURLARIN HAKLARI	388
1. İki Hukuk Düzlemi:	
<i>Tekmil Milletin Hukuku ve Aile İçî Haklar</i>	388
2. Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu'nda	
<i>Unsurların Hukuku</i>	389
3. Kongrelerde Unsurların Hakları	391
4. Amasya Görüşmesi Protokolü'nde Kürtlerin Özgürlüğü	392

5. Misakı Millî'de Unsurların Hakları	394
6. Atatürk'te Kürtlerin Hürriyeti	395
7. Uluslararası Konferanslarda Kürtlerin Hak Eşitliği	397
8. Kürtlerin Hak ve Özgürlükleri Listesi	398
IX. ORTAK MUSTAFA KEMAL	400
1. Ortak Devrim	400
2. Ortak Ulusallık	401
3. Türkiye Kürtlerinin Farkı	403
4. Ortak Zaaflar ve Eksikler	404
5. Ortak Gericileşme	407
6. Ortak Önderler	408
SONUÇ	
KURTULUŞ SAVAŞIMIZIN SINANMIŞ SİYASETLERİ	411
BELGELER	419
I. İLK ANAYASAL BELGELERDE KÜRT SORUNUNA ÇÖZÜM	421
II. ATATÜRK VE KÜRT SORUNU	435
III. MECLİSİ MEBUSAN GÖRÜŞMELERİNDE KÜRT SORUNU	461
IV. TBMM GÖRÜŞMELERİNDE KÜRT SORUNU	464
V. TÜRKİYE HÜKÜMETİNİN ULUSLARARASI KONFERANSLARDAKİ TEZLERİ	489
KAYNAKÇA	505
DİZİN	523

KISALTMALAR

AKDTYK TTK: Atatürk Kùltür Dil Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu.

ARMHC: Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti.

ASD: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.

ATTB: Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri.

ATASE: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüdler Dairesi.

AÜHF : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakùltesi.

AÜSBF: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakùltesi.

BTDD: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.

FO: Foreign Office.

ŞAMHC: Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti.

TBMM GCZ: TBMM Gizli Celse Zabıtları.

TTK: Türk Tarih Kurumu.

VŞMHMC: Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti.

BİRİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

Bu dördüncü kitabın konusu, Kemalist önderliğin Kurtuluş Savaşı'ndaki Kürt sorununa ilişkin anayasal ilkeleri ve politikalarıdır. Dönem, esas olarak Millî Mücadele yıllarıyla sınırlıdır. Ancak bu kitapta saptanan anayasal ilke ve politikaların 1925 yılı sonuna kadar savunulduğu dikkate alınmıştır. Bu nedenle çalışmanın ilgilendiği zaman dilimi, 1918 yılından 1925 sonuna kadar uzanmaktadır.

Konunun anlaşılması için, kitabın birinci bölümünde Osmanlı devletinin paylaşılması süreci ana hatlarıyla ele alınmıştır.

Çalışmamızda, dönemin bütün güçlerinin değil, Millî Hareketin çözüm ve politikalarını inceliyoruz. Diğer güçlerin tutumları, Kemalist önderliğin izlediği siyaseti anlamamıza yardımcı oldukları ölçüde mercek altına alınmıştır.

Bu kitabın Kurtuluş Savaşı incelemelerine katkısı, *ağırlıklı olarak* ikinci ve özellikle de üçüncü bölümdedir. Millî Mücadelenin Kürt sorununa ilişkin anayasal çözümleri ve politikaları, bu bölümlerde bütün kanıtlarıyla ortaya konmakta ve tahlil edilmektedir. İsteyen okuyucu, kitaba ikinci veya üçüncü bölümden başlayabilir.

Kemalist Devrim'in ikinci kitabında olduğu gibi, bu kitapta da araştırmacıların bugüne kadar elini dokundurmadığı bir malzeme değerlendirilmiştir. İlginçtir, Kurtuluş Savaşı yıllarında, fiilen anayasa işlevi görmüş, temel programa veya esas teşkilata ilişkin belgelerin çoğu, bugünlere makaslanarak veya değişikliklere uğrayarak ulaşabilmiştir. İlkokullardan başlayarak öğrendiğimiz, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda, Erzurum ve Sivas kongrelerinde, Amasya Görüşmesi Protokolleri ve Misakı Millî'de öngörülen Kürt meselesi-

ne ilişkin anayasal çözümlerin üstü örtülmüştür. Bu kitapta, Millî Mücadelenin ve anayasa tarihimizin üzerindeki örtü kaldırılmaktadır.

Kemalist Devrim dördüncü kitabı, otuz yıla yaklaşan araştırmaların ürünüdür. Arkada kalan çeyrek yüzyılda, bulunan belgeler ve ulaşılan teorik sonuçlar, zaman zaman özetlenmişti. 1973 yılında TİİKP Davası *Savunma'nın* ilgili bölümü, Nisan 1987'de *Saçak* dergisinin 39. sayısında toplu olarak yayımladığımız belgeler, Ağustos/Eylül 1987'de *2000'e Doğru'nun* Atatürk ve Kürtler konusundaki yayınları, Ocak 1995'te Cumhurbaşkanı'na sunulan ve Şubat 1995'te *Teori* dergisinin 62. sayısında yayımlanan "Kürt Sorununa Acil Kardeşlik Çözümü" ve ekindeki belgeler, bu yayınlardan bazılarıdır. Bugün daha kapsamlı ve daha sistemli bir çalışmayı, bilim dünyamızın ve aydınlarımızın eleştirisine sunabiliyoruz.

Çalışma boyunca kaynak olarak değerlendirilen belgelerden önemli görülenler, kitabın arkasındaki Belgeler bölümünde toplanmıştır.

Kaynakların künyesi, ilk alınıda verilmiş, daha sonraki alıntılarda yazar adının anılmasıyla yetinilmiştir. Yazarın birden fazla eserinden yararlanılmışsa, sonraki alıntılarda kitabın başlığındaki ilk sözcük veya sözcükler belirtilmiştir. Kaynaklar kitabın sonunda ayrıca toplu olarak verilmiştir.

Kurtuluş Savaşı dönemine ait alıntılarda, artık anlaşılmayan sözcüklerin yerine günümüz Türkçesindeki karşılıkları yazılmıştır, ancak metinlerin tarihî havasının korunmasına özen gösterilmiştir.

Osmanlıca metinlerin doğru okunmasında Sayın Ercüment Hüsni Baki ve babam Sayın Sadık Perinçek'in yardımları unutulamaz. Tek tek her harf için gösterdikleri titizliği örnek alıyoruz.

Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı tutanaklarının tam metnini, 1987 yılında, ODTÜ Devrim Tarihi Öğretim Görevlisi Sayın Gürbüz Tüfekçi'den almış ve *2000'e Doğru'da* yayımlamıştık. Eski Türkçe tutanaklardaki Kürt sorununa ilişkin sayfaların fotokopilerini, Belgeler bölümünde yeniden yayımlarken, Gürbüz ağabeye on iki yıllık teşekkür borcumuzu da artık yerine getiriyoruz.

Bu çalışma sırasında çeşitli kaynaklara ulaşılmasını sağlayan Prof. Sina Akşin, Nevzat Aykut, Havva Baran, Enis Batur, Ercan Dolapçı, Doğan Duyar, Özay Gökçe, Kurtuluş Güran, Rasih Nuri İleri, Prof. Nejat Kaymaz, Prof. Yalçın Küçük, Prof. Baskın Oran, Kiraz Perinçek, Zeki Sarıhan, Okay Uludokumacı, Hasan Fikret Ulusoydan, Sarper Yiğit ve Bayram Yurtçık ile İsviçre'den Milletler Cemiyeti tutanak ve dergilerini sağlayan Hasan Karateke ve Adnan Uluçınar arkadaşlarıma yürekten teşekkür ederim.

Kemalist Devrim'in beşinci kitabı *Devrim ve Devleti* de yakında sunmak umuduyla.

Haymana, 7 Ağustos 1999

GELİŞTİRİLMİŞ 3. BASIMA NOT

Kürt sorunu, Türkiyemizde 1926 yılına kadar, emperyalizme karşı mücadele sorununun parçasıdır; 1926 yılından sonra ise Ortaçağ ilişkilerine karşı mücadele kapsamındadır.

Şeyh Sait İsyanı ve Musul meselesinin İngiltere'nin isteklerine uygun olarak çözülmesi, dönüm noktasıdır. O tarihten sonra iç cephe ön plana geçmiştir.

1926 öncesini elinizdeki kitapta inceledik. 1926 sonrası ise *Kemalist Devrim-7 / Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu* başlıklı kitabımızda. İki kitap birbirini tamamlar.

Kemalist Devrim'in yaptıkları ve yapamadıkları, bu iki kitaptır. O nedenle bu çalışmalar milli demokratik devrimimizi tamamlama programının tecrübe mirasını içerirler.

Eleştirilmesi umuduyla.

31 Mart 2010

Silivri L Tipi 4 Nolu Cezaevi, F-9

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI TOPRAKLARININ PAYLAŞILMASI SÜRECİ

I. OSMANLI'NIN SÖMÜRGELEŞMESİ

Osmanlı'nın sömürgeleşme süreci için bir başlangıç noktası belirlemek gerekirse, birbiriyle bağlantılı olarak, İngiltere ile Ticaret Sözleşmesi (1838) ve Tanzimat'ın ilanı (1839) en anlamlı tarihlerdir. Dış ticaret çağındaki kapitalist büyük devletler, bu tarihlerde, hammadde kaynaklarını ele geçirmek ve Osmanlı pazarını kendi sanayi ürünlerine açmak için gerekli düzenlemeleri yaptırmışlardı. Böylece yerli sanayinin filizlerinin kırılması ve Osmanlı devletinin adım adım büyük devletlerin elçiliklerinden yönlendirilmesi sürecinin kapısı açıldı.

19. yüzyılın sonlarına doğru kapitalizmin emperyalizm aşamasına girmesinden sonra, büyük devletlerin gündemindeki en önemli madde, eski feodal imparatorlukların, bu arada Osmanlı'nın paylaşılmasıdır.

20. yüzyılın başlarında dünyanın iki kampa bölünmesi olgusu iyice berraklaştı. Kendi aralarında üstünlük kapışması içinde olan az sayıda büyük devlet, ezenlerin kampını oluşturdu. Dünyanın sömürgeler ve yarısömürgelerde yaşayan halkları ise, Ezilen Dünyayı meydana getirdiler. ABD'nin arka bahçesindeki devlet benzeri Latin Amerika ülkelerini bir kenara bırakırsak, o dönemde Ezilen Dünyada devleti olan üç ülke kalmıştı: Eski imparatorluklar olan Çin, İran ve Osmanlı devleti. Onlar da içine düştükleri ekonomik bağımlılığa paralel olarak hızla siyasal bağımsızlıklarını da yitiriyor; sömürge olmaya gidiyorlardı. Bu ülkeler, birden fazla emperyalistin rekabeti nedeniyle henüz tek bir büyük devletin tam tekeli altına girmemişlerdi. Ancak süreç bu yöndeydi. Emperyalistler,

Türkiye'nin, İran'ın ve Çin'in paylaşılması için hem rekabet halindediler, hem de aralarında anlaşmalar yapıyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı'nın birinci gündemi, Osmanlı topraklarının paylaşılmasıydı. İtilaf devletlerini oluşturan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın amacı, ellerindeki sömürgeleri korumak ve Osmanlı devletinin parçalanmasından en büyük payı koparmaktı. İngiltere ve Fransa'nın gözü, özellikle Arapların yaşadığı petrol bölgelerinde Musul'da ve Kafkaslar'daydı. Rusya'nın beklediği pay, Boğazlar, Galiçya, Ermenistan ve Kürdistan idi. Savaşta Osmanlı'nın müttefiki konumunda olan Almanya'nın amacı, İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerini ele geçirmek yanında, Osmanlı üzerinde tam tekel kurmaktı.¹

Mustafa Kemal'in 20 Eylül 1917 günü Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya yolladığı çok önemli raporda da yazdığı gibi, "Büyük müttefik" Almanya, "bizi sömürge şekline sokmak ve memleketimizin bütün kaynaklarını kendi ellerine almak siyasetini" izliyordu.²

Hem savaştığı İtilaf devletlerinin, hem de müttefiki Almanya'nın sömürgeleştirme tehdidi altında olan Osmanlı devleti, anavatan savunması veriyordu. Lenin, savaşın her iki tarafının da yağma ve paylaşım amacıyla olduğunu ve haksız savaş yürüttüğünü saptarken, yerinde olarak Türkiye, İran, Çin ve Arnavutluk'un vatanlarını korumak için *haklı savaş* verdiklerini belirtmişti. Türkiye hem İtilaf devletlerine karşı yürüttüğü savaşta, hem de Almanya'nın sömürgesi haline düşmemek için vereceği savaşta haklıydı.³

1 Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 1992, s.25 vd, 40 vd. 94 vd. Ayrıca bkz. Kemal Mazhar Ahmed, *I. Dünya Savaşı'nda Kürdistan*, çeviren M. Hüseyin, Doz Yayınları, İstanbul, Ekim 1996, s.289 vd. Mazhar Ahmed'in emperyalizm meselesini gören bu kitabı asıl başlığı değiştirilerek, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan ve Ermeni Soykırımı* adıyla ve çok kısaltılarak İsveç'teki Kürdistan Yayınevi tarafından da basılmış, ancak bu basımda kısaltıldığı belirtilmemiş. Çeviren Mustafa Düzgün, Publishing House of Kürdistan, Stockholm, April 1986.

2 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.2, s.124.

3 Lenin, "Oportünizm ve İkinci Entemasyonal'in Çöküşü", *Collected Works*, 21, s.430 vd'den aktaran: Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun*, s.99 ve ayrıca bkz. s.26/dipnot.

Dünya ve bölge ölçeğinde bakıldığı zaman, Kürt meselesi bu tablo içinde anlam ve işlev kazanıyordu. Kemal Mazhar Ahmed ve M. Emin Zeki gibi Kürt yazarlarının da saptadıkları gibi, emperyalist ülkelerin "amaçları İran ve Osmanlı imparatorluğu gibi büyük devletleri parçalamaktı. Yoksa, örneğin Kürt ulusunun hakları onlar için kendi çıkarlarının dışında hiçbir önem taşımazdı."4

4 M. Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi*, Komal Yayınları, İstanbul 1977, s.163; Kemal Mazhar Ahmed, s.289 vd.

II. OSMANLI TOPRAKLARINI PAYLAŞMA ANLAŞMALARI

Osmanlı'nın sömürgeleştirilmesi sürecinin sonlarına doğru, emperyalistler arasında Osmanlı'nın paylaşılması konusunda birbiri ardı sıra anlaşmalar yapıldığı görülüyor. Bu gizli anlaşmaları Lenin, Ekim Devrimi'nden sonra 9 Kasım 1917 günü Çarlık arşivinden çıkarıp bütün dünyaya açıklamıştı.¹ İngiltere, Fransa, Rusya ve zaman zaman İtalya'nın dahil olduğu bu anlaşmaları tarihin akışı içinde kaydedelim.²

1. Reval Anlaşması (1908)

İngiltere ile Rusya, 1907 yılında İran'ı üçe bölmeyi, Afganistan ve Tibet'in geleceğini düzenlemeyi amaçlayan bir antlaşmadan sonra, 1908 yılında Reval'de Osmanlı imparatorluğunun parçalanması hükmünü de verdiler.

1 Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun*, s.139 vd.

2 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III, kısım 2, 2. basım, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s.124 vd; Cemil Bilsel, *Lozan*, tıpkıbasım (İstanbul, 1933), I, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s.275 vd; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, 3. basım, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1991, s.151 vd; Ömer Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1978, s.40 vd; İsmail Beşikçi, *Kürdistan Üzerinde Emperyalist Bölüşüm Mücadelesi 1915-1925*, 1, Yurt Kitap-Yayın, İstanbul, Mayıs 1992, s.106 vd; Kemal Mazhar Ahmed, s.291; Toynbee, *Türkiye- Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çeviren Kasım Yargıcı, İstanbul, 1971, s.89.

2. İstanbul Anlaşması (4 Mart-10 Nisan 1915)

İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale'ye yüklenmesi üzerine Çarlık Rusyası, Boğazlar üzerindeki iddiasını kaybetme kaygısıyla müttefiklerine başvurdu. Rusya, İngiltere ve Fransa arasında karşılıklı notalar sonucu ortaya bir anlaşma demeti çıktı. Gizli anlaşmaya göre, İngiltere ve Fransa, Boğazlar'ı Rusya'ya vermeyi kabul ettiler.

3. Londra Anlaşması (26 Nisan 1915)

İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında imzalandı. Böylece Osmanlı'dan pay alanlar arasına İtalya da katılıyordu. Roma'nın 1912 yılında ele geçirdiği On İki Adalar üzerinde tam egemenliği kabul ediliyordu. Ayrıca Antalya ile birlikte Osmanlı devletinin Libya'daki bütün hakları da İtalya'ya veriliyordu. Arabistan, bağımsız Müslüman yönetimlere bırakılacaktı. Asya Türkiye'sinin sınırları, İngiltere ve Fransa'nın çıkarları dikkate alınarak daha sonra belirlenecekti.

4. Sykes-Picot Anlaşması (10-23 Ekim 1916)

İngiltere adına Mark Sykes ve Fransa adına Georges Picot arasında 1915 sonbaharında başlayan gizli görüşmeler, 1916 Mart'ında Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'un katılımıyla devam etti. Yapılan bir dizi anlaşmaya, 1916 Ekim'inde son hali verildi. Adana, Suriye ve Mezopotamya'nın Fransa ve İngiltere arasında paylaşılması, Rusya tarafından kabul ediliyordu. Buna karşılık Erzurum, Van, Bitlis vilâyetleri ile Van'ın güneyinde Fırat, Muş ve Siirt vilâyetleri arasında kalan topraklar yanında, Trabzon'un batısında sonradan saptanacak sınıra kadar uzanan Karadeniz kıyısı; Rusya'ya bırakılıyordu. Aladağ, Kayseri, Akdağ, Yıldızdağ, Zara, Eğin ve Harput

arasında bulunan topraklar, Fransa'nın payına düşüyordu. Bağdat ile Basra arasında kalan Dicle-Fırat bölgesi (eski Irak, bugünkü Güney Irak) İngiltere'nin oluyordu. Geri kalan topraklarda bir Arap devleti veya federasyonu kurulacaktı.

5. Saint-Jean de Maurienne Anlaşması (19 Nisan 1917)

Sykes-Picot Anlaşması'ndan haberdar olması üzerine, İtalya da sürece katıldı. Anlaşmanın diğer tarafları İngiltere ve Fransa idi. İtalya, Sykes-Picot Anlaşması'yla belirlenen paylaşımı kabul etti, buna karşılık Mersin dışında, Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgeleri İtalya'ya verildi.

Anlaşma, Rusya'nın onayına bağlanmıştı. Ancak 1917 Ekim Devrimi'yle iktidara gelen Bolşevik hükümeti, Rus Çarlığı'nın gizli anlaşmalarını ve taahhütlerini tanımadığını ilan edince, bu anlaşma geçerlik kazanamadı.

6. Balfour Bildirisi (2 Kasım 1917)

İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, savaştan sonra, Filistin topraklarında "Ulusal Yahudi Yurdu" kurulacağını üstü kapalı kabul eden bir bildiri açıkladı.

7. 23 Aralık 1917 Anlaşması

Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesi üzerine Rusya paylaşan devletler arasından ayrılınca, İngiltere ve Fransa, yeni bir anlaşma imzaladılar. Nüfuz bölgeleri şöyle paylaşıldı: Besarabya, Ukrayna ve Kırım, Fransa'nın; Kazak toprakları, Ermenistan, Gürcistan ve Kürdistan ise İngiltere'nin oluyordu.³

3 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1977, s.81.

8. İngiltere'nin Paylaşımdan Vazgeçme Manevrası (Ocak 1918)

İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon 2 Ocak 1918 günlü muhtırasında ve Başbakan Lloyd George 5 Ocak 1918 günlü açıklamasında, "Türkiye'nin paylaşılmasından vazgeçilmiş olduğu" izlenimini verdiler. Lloyd George, Türkiye'yi, başkenti İstanbul'dan ve çoğunlukla Türk olan Anadolu ve Trakya'dan yoksun bırakmak amacıyla savaşmadıklarını söylüyordu.⁴

İngiltere, bu manevraya girişmek zorundaydı. Çünkü 1917 sonbaharında Rusya emekçileri, Büyük Ekim Devrimi'ni gerçekleştirmiş ve Lenin'in başkanlığında Sovyet hükümetini kurmuşlardı. Rusya'daki devrimci hükümet Osmanlı devletinin de içinde bulunduğu İttifak devletlerine derhal ateşkes önerisinde bulunmuş ve barış çağrısı yapmıştı. 22 Aralık 1917 günü Brest-Litovsk Barış görüşmeleri başlamıştı. Bu koşullarda, Lloyd George ve Curzon'un açıklamaları, ufukta gözüken Türkiye-Sovyet dostluğunu bozmaya yönelik bir çıkıştı. Kaldı ki İngiliz yetkililerinin bu ifadeleri, Türklerin çoğunluk olduğu Anadolu ve Trakya toprakları dışındaki alanların paylaşımını reddetmiyordu.

4 Tefvik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da*, I, s.2; Selahattin Tansel, I, s.154.

III. SOVYET RUSYA İLE BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI

Rusya emekçilerinin Bolşevik Partisi önderliğinde gerçekleştirdiği Büyük Ekim Devrimi, savaşın en zor dönemlerinde Türkiye'nin imdadına yetişti. Osmanlı topraklarını paylaşmak için anlaşılan üç büyük devletten biri olan Rusya, devrim sayesinde düşman kamptan ayrılıyor ve Türkiye'nin varlık yokluk savaşını destekleyen bir konuma geçiyordu.

Sovyet hükümeti, ilk işlerden biri olarak, gizli diplomasiyi kaldırdı ve 9 Kasım 1917 günü Osmanlı topraklarını paylaşmak için yapılan gizli anlaşmaları dünya kamuoyuna açıkladı.

Sovyet hükümetinin Başkanı Lenin, 20 Kasım 1917 günü kendi imzasıyla yayımladığı "Rusya'nın ve Doğu'nun Bütün Müslüman Emekçilerine" başlıklı bildiriyle, "İstanbul'un Müslüman Türklerin elinde kalmasını" savunuyor ve "Türkiye'nin parçalanmasına ve Ermenistan'ın elinden alınmasına dair anlaşmanın yırtılarak yok edildiğini" bildiriyordu.¹

Stalin, 1917 yılının son günü yayımladığı "Türk Ermenistanı Üzerine" başlıklı bildirisinde, Batılı emperyalistlerin "Türk Ermenistanı"nda oynadıkları oyunları ve Ermenileri kullanmalarını sergiliyordu. Sovyet hükümeti, Türk Ermenistanı'nın geleceğini özgürce belirlemesini savunuyordu.²

1 Bildirinin tam metni için bkz. Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun*, s.139 vd.

Ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III, kısım 4, s.96,

2 Yazının tam metni için bkz. Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun*, s.119 vd.

Sovyet hükümeti, 21 Kasım 1917 günü İttifak devletlerine, yani Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan'a bütün cephelerde ateşkes yapılmasını önerdi ve barış çağrısında bulundu. İttifak devletleri, doğal olarak bu çağrıya olumlu cevap verdiler ve Sovyet Rusya ile barış görüşmelerine 22 Aralık 1917 günü Polonya'nın Brest-Litovsk kasabasında başladılar.³

Görüşmeler hızla sonuçlandı ve 3 Mart 1918 günü Brest-Litovsk Barış Antlaşması bağlandı. Sovyet hükümeti, Çarlık Rusyası'nın savaşta işgal ettiği Osmanlı topraklarından geri çekilmeyi kabul etti. Kars, Ardahan ve Batum Türkiye'ye geri verildi.

İmzaların atıldığı 3 Mart 1918 günü Osmanlı devleti ile Sovyet Rusya arasında ayrıca özel bir antlaşma imzalandı. Osmanlı-Sovyet Antlaşması uyarınca, Rus askerleri 6-8 hafta içinde işgal ettikleri bölgelerden geri çekilecekler ve bu toprakları Osmanlı ordusuna teslim edeceklerdi. Ermeni çeteleri silahsızlandırılacak ve dağıtılacaktı. Kars, Ardahan, Batum bölgeleriyle ilgili sınırlar daha sonra belirlenecekti. 1877-1878 sınırı geçerli olacaktı.⁴

Ekim Devrimi ve arkasından Sovyet Rusya hükümeti ile imzalanan antlaşmaların uygulanması, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmekte olan Türkiye'nin kaderini etkileyecek koşulları yarattı. Türkiye'nin artık Doğu'da güvenilir bir dostu vardı.

3 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III, kısım 4, s.92 vd.

4 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III, kısım 4, s.135 vd.

IV. WILSON PRENSİPLERİ

ABD Başkanı Wilson, 14 maddelik prensiplerini 8 Ocak 1918 günü ABD Kongresi'nde açıkladı. Brest-Litovsk barış görüşmeleri başlayalı henüz 17 gün geçmişti. Gerçi Antlaşma, 3 Mart 1918 günü imzalandı; ancak Brest-Litovsk sürecine, Wilson Prensiplerinden önce değindik. Çünkü Wilson'un açıklamasının nedenleri arasında Ekim Devrimi'nin tuttuğu yer belirleyici önemdedir.

Sovyet Devrimi'yle birlikte, İtilaf devletleri, üç ayağından birini kaybetmişti. Ancak Rusya'nın yerini ABD aldı. ABD, İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşırken, bir yandan emperyalizmin bu kampının çıkarlarıyla birleşiyor, bir yandan da dünyanın paylaşılmasında İngiltere ve Fransa ile rekabete giriyordu. Wilson Prensiplerine damgasını vuran, ABD politikasının bu iki yönlendiricisi olmuştur.

Wilson'un ünlü açıklaması, "Milliyetler Prensibi" diye anılır. Ezilen Dünyada bile umutla karşılanmıştır. Oysa, Wilson Prensiplerinin en temel özelliği, Ezilen Dünyaya cepheden tavır almasıydı.

O günlerin dünyasında (bugün de öyle) Milliyetler Prensibi, sömürgelerin ve bağımlı ülkelerin emperyalizmden kurtuluş mücadelesine bağlı olarak ele alınmadığı zaman, emperyalizmin "böl ve yönet" politikasından başka bir şeye hizmet edemezdi. Batı'nın emperyalist ülkeleri, ulusal gelişme süreçlerini tamamlamışlardı. Çeşitli kavimleri de yutarak ulus oluşturmuş ve ulusla belirlenen sınırlarını çizmişlerdi. Oysa Ezilen Dünya, henüz bu süreçten geçmemişti. Sömürge ve bağımlı ülkeler, çok sayıda milliyet ve hatta ka-

bile barındırıyordu. Bu koşullarda "ulusların geleceklerini belirleme" hakkı, emperyalizmin tahakkümünden kurtulma meselesinin bir parçası olarak ele alınmadığı ve uygulanmadığı zaman, kaçınılmaz olarak yoksul ülkeler içindeki millî boğazlaşmaların bir aracı haline gelecekti.

Böylece Milliyetler Prensibi, Ezilen Dünyanın içine bir parçalamaya etkeni olarak yerleştirilebilir ve emperyalist hegemonyacılığın siyasî-hukukî aracı olarak kullanılabilirdi. Nitekim Wilson Prensipleri, tam da bu amaca yarayan bir formüller demetiydi.

Sovyet Devrimi'nin Ezilen Dünyayı ayağa kaldırmak ve emperyalizmi vurmak için gündeme getirdiği "ulusların geleceklerini belirleme" ilkesi, Wilson tarafından tersyüz edilerek ezilenleri vuracak bir hale getiriliyordu. Emperyalizm kendisini hedef alan bir silahı, Wilson Prensipleri sayesinde Ezilen Dünyaya doğrultmuş oluyordu. Bu nedenle Wilson'un bu çıkışı, Sovyet Devrimi'nin getirdiği gündeme, emperyalist kamptan yapılan bir müdahale anlamını taşıyordu. Bu misyonu, en genç emperyalistin yüklenmesi de amaca uygundu. ABD'nin Bağımsızlık Savaşı olalı henüz 150 yıl bile geçmemişti. Milliyetler Prensibi, sicili en temiz emperyalistin dilinde daha ikna edici olmuştur.

Prensipler'in içeriği, bu saptamaları somutlamaktadır.

5. madde, sömürge halkların taleplerinin sömürgeci ülkenin talepleri ile aynı ölçüde göz önünde tutularak çözülmesini öngörüyordu.

3. madde, ekonomik engellerin olabildiğince kaldırılması esasını yineliyordu. Bu madde, dünya sermayesinin serbest dolaşımı önündeki engelleri yıkmayı amaçlıyordu. Böylece, Ezilen Dünyada ulusal devletin ekonomik temelini oluşturacak ulusal piyasanın kurulmasına cepheden karşı çıkılıyordu. Özetle, emperyalizmin hiç vazgeçmeyeceği azami programı olan sömürgeleştirme, uluslararası bir ilke düzlemine yükseltiliyordu.

14. madde, "İrili ufaklı bütün devletlerin siyasal bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı güvence altına almak için uluslararası bir örgüt kurulmasına" ilişkindi. Bu prensip, ilk bakışta devlet bağımsızlığından yana imiş gibi gözüküyordu. Ne var ki, aslında emperyalizmin dünya ölçeğindeki diktasını, uluslararası bir örgütle pekiştirmeye yönelikti. Nitekim kurulacak olan Milletler Cemiyeti, tam da bu amaca hizmet etti; önüne gelen sorunları emperyalizmin genel çıkarları doğrultusunda karara bağladı.

Wilson Prensiplerinin bazıları ise, zamanın yükselen emperyalisti olan ABD'nin çıkarlarını gözetmekteydi. Tasfiye edilmesi öngörülen Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorlukları topraklarında kurulacak yeni ulusal devletlere 10, 11, 12 ve 13. maddelerde gösterilen ilgi bu nedenleydi.

Öte yandan 2. maddedeki "Karasuları dışında savaşta ve barışta denizlere mutlak serbesti" ve 12. maddedeki İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından serbest geçiş, dünyaya yayılma ihtiyacında olan ABD büyük sermayesinin taleplerini özetliyordu.

"Açık barış antlaşmaları ve açık diplomasi" ilkesini ifade eden 1. madde ise, paylaşım planını gizli antlaşmalarla bağlamış olan İngiltere, Fransa ve İtalya'ya karşıydı. ABD, paylaşım söz sahibi olmak için, uluslararası düzlemde destek görececek bir dayanak yaratmaktaydı.¹

Wilson Prensipleri, ilhaksız ve tazminatsız bir barış öngördüğü için İttifak devletlerinin savaşı bırakmasını kolaylaştırıyordu. Bu açıdan da, ABD'nin içinde yer aldığı İtilaf blokunun hizmetindeydi.

Wilson, 12. prensibini doğrudan doğruya Osmanlı topraklarının paylaşılmasına ayırmıştı:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak. Fakat Türk olmayan, Türk boyunduruğu altındaki mil-

¹ Wilson Prensipleri için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III, kısım 4, s.623-637; Cemil Bilsel, I, s.295; İsmail Beşikçi, *Kürdistan*, s.128 vd.

liyetlere özerk gelişmeleri için her tür olanak verilecek. Çanakkale Boğazı [Marmara boğazlarının ikisi de kastediliyor] sürekli olarak bütün ulusların gemilerine açık olacak. Ve bu, uluslararası güvence altına alınacak" idi.

Cemil Bilsel, bu maddenin "İngiliz siyasetiyle çeliştiğini" yazmıştır.²

Bu iyimser yorum, Wilson Prensiplerini Türkiye'nin birliği amacıyla değerlendirme kaygısıyla Kurtuluş Savaşı'nın başında üretilmişti. Bu gayretin bir adım ötesinde, Amerikan mandası bir çare olarak görülüyordu. İngiltere'nin Türkiye'yi parçalamak istediği koşullarda, Osmanlı topraklarının bütünlüğünü kurtarmak için Amerikan mandası yeğlenmeliydi. Böylece Wilson Prensiplerinin 12. maddesini uygulama yetkisi, o prensipleri düzenleyen büyük devlete bırakılmış olacaktı.

Oysa Wilson Prensiplerinin 12. maddesi, *Osmanlı'nın paylaşılması bağlamında* İngiliz siyasetiyle çelişmiyordu. Nitekim İngiliz emperyalizmi de, Türkiye'yi parçalama planını haklı göstermek için, Wilson Prensiplerine göndermede bulunmuştur.

ABD'nin 12. maddeye ilişkin resmi yorumu, Sevr Antlaşması'ndan daha ağır bir paylaşım planını içeriyordu.³

Wilson, Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarından beri, Türkiye'nin haritadan silinmesi gerektiği görüşündeydi.⁴ ABD Başkanı, her aşamada, Türkiye'nin paylaşılması cephesinin en katı temsilcileri arasında yer aldı. 25 Haziran 1919 günü Paris'te Wilson'un evinde yapılan gizli zirvenin tutanakları, bu gerçeği bütün çıplaklığıyla sergilemektedir. İngiliz Başbakanı Lloyd George, Fransız Başbakanı Clemenceau ile İtalya ve Japonya başdelegelerinin de

² Cemil Bilsel, I, s.292.

³ L. Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*, s.79'dan aktaran: Doğan Avcıoğlu, I, s.306 vd.

⁴ Harry N. Howard, *The Partition of Turkey*, s.202'den aktaran: Doğan Avcıoğlu, I, s.303.

katıldığı toplantıda, ABD Başkanı'nın, Türkiye'nin parçalanması konusunda öne sürdüğü görüşler şöyledir:

"Başkan Wilson, Türkiye'nin kaybetmesi kararlaştırılmış olan yerlerin şimdiden elinden alınabileceğini (...) ifade etti. (...) Başkan Wilson, bu taksimin Mezopotamya, Suriye ve Ermenistan'ı da içine alacağını söyledi. Müttefikler ve onlarla işbirliği yapan devletler arasında son anlaşma yapıncaya kadar müttefik kuvvetleri buralarda kalacaklardı. (...) Başkan Wilson, Türkiye hakkındaki bu önerisinin, Türkiye'nin esasen kaybedecek olduğu toprakların hepsini kesip ayırmak ve müttefiklerle onlarla işbirliği yapan devletlerin aralarında mutabık kalacakları nezaret ve talimatın bütün şartlarını kabul etmesi için Türkiye'yi zorlamak nedeniyle olduğunu söyledi. Bugünkü kanaatine göre Türkiye üzerinde bir manda idaresi kurmak hatalı olacaktı, fakat devletlerden birinin Türkiye'nin gidişatını sıkıca kontrol etmesi fikrindeydi. (...) Başkan Wilson, Sultan ile hükümetini İstanbul'dan çıkaracak ve böylelikle müttefiklerle onlarla işbirliği yapan devletlere neler verildiğini söyleyebilecek duruma girecekti. (...)

"Mr. Lloyd George, bu meselenin Türklerin İstanbul'u terketmelerini de içine alıp almadığını sordu.

"Başkan Wilson, kendi bildiğine göre buna karar verilmiş olduğunu söyledi. Başkan Avrupa'daki Türk meselesini uzun zamandan beri incelemiş ve aradan geçen her sene Türklerin buradan çıkarılması hususundaki fikrini kuvvetlendirmiştir."⁵

Wilson Prensiplerinin 12. maddesi gereği, Türk devletinin, Anadolu içlerinde dar bir alana hapsedilmesi mümkün görülmüştü.

5 "Amerika'nın Dış Münasebetlerine Ait Evrak" dizisi içinde *1919 Paris Sulh Konferansı*, c.6, s.666f'de yayımlanan bu belgenin Türkçe tam metni için bkz. Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, 6, İstanbul, 1968, s.2034 vd. Ayrıca bkz. s.1887.

Sevr Antlaşması'nın diğer çözümlerinin hukuki kaynağı da, Wilson'un Milliyetler Prensibi'nde ve özellikle 12. maddede bulunmuştur. "Türk boyunduruğu altındaki milletlerin kendilerini serbestçe geliştirmelerinden" söz eden bu madde, Türkiye'nin parçalanmasını amaçlayanlar için, her yorum ve uygulamaya açıktı. Nitekim Wilson, Sevr Antlaşması'yla kendisine verilen hakemlik görevini emperyalist planlara göre yapacak ve Doğu vilâyetlerini babasının malıymış gibi Ermenistan'a verecekti.⁶ Yine Milliyetler Prensibi'ni savunan Sovyet Rusya ise Doğu vilâyetlerinin Türkiye'ye ait olduğu görüşündeydi. Bu pratik tavırlar, "Prensip" in emperyalist ve emperyalist karşıtı yorumları arasındaki cepheleşmeyi somut olarak sergilemektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Millî Hareketin, Wilson Prensiplerini, uluslararası alanda, emperyalist amaçlara karşı, Türkiye'nin bağımsızlık ve bütünlüğü için nasıl değerlendirdiğini, Üçüncü Bölüm'ün II. kesiminde "Ortak Karar" başlığı altında inceleyeceğiz.

6 O sırada Ermenistan sınırlarını belirlemenin ötesinde, ABD'ye Ermenistan'ı manda altına alması da önerilmişti. Amerikan Temsilciler Meclisi, Ermenistan mandasını 62 kabul oyuna karşı 233 oyla reddetti. Bkz. Cemil Bilsel, I. s.299.

V. MONDROS ATEŞKESİ

İngiltere ve Fransa, Osmanlı devletini müttefiklerinden ayrı ateşkese zorlama politikasında başarıya ulaştılar. 29 Eylül 1918 günü Bulgaristan'ın tek başına Vardar Ateşkesi'ni imzalamasının ardından Ahmet İzzet Paşa kabinesi de 30 Ekim 1918 günü Mondros'ta imzaladığı antlaşma ile İtilaf devletleriyle ateşkes yaptı. Mondros Ateşkesi'nin konumuzu ilgilendiren hükümleri, son iki madde olan 24. ve 25. maddelerde öngörülmüştür.

İtilaf devletlerini temsil eden İngiliz Amirali Calthorpe, ateşkes görüşmelerinde 7. maddedeki işgal hakkıyla yetinmeyerek, Doğu Anadolu'nun işgali için özel bir madde eklenmesini sağladı. 24. madde yoluyla vahim bir hüküm getiriliyordu. "Vilâyeti Sitte" diye bilinen Altı Vilâyet, yani Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas, Mondros Ateşkes Antlaşması'nda "Altı Ermeni Vilâyeti" diye anılıyordu.¹ Buralarda "karışıklık çıkması halinde, adı geçen

1 Yusuf Hikmet Bayur, ilk basımı 1934 yılında *Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti* başlığıyla yayımlanan *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti* başlıklı önemli kitabında, maddeleri özetleyerek veriyor ve 24. maddede "Altı Ermeni vilâyeti" ibaresi yer alıyor (1934 basımı, s.22; 1973 basımı, s.23). Cemil Bilsel, 1933 yılında yayımlanan *Lozan'ın* ilk cildinde, 24. maddeyi özetlerken, "Bir Ermenistan vilâyetinde" diyor (s.203). Salâhi Sonyel madde 24'te geçen ibarenin "Altı Ermeni ilinde" olduğunu, çok sayıda İngiliz ve Türk kaynağına gönderme yaparak vermiş (*Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, 3. basım, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s.8). Prof. Dr. Mehmet Gönübol ve arkadaşlarının hazırladığı *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* adlı ortak çalışmada, 24. madde açıklanırken "Ermenistan vilâyetleri" deniyor (9. basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.5). Genelkurmay ATASE Başkanlığı'nın yayımladığı *Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* adlı kitapta, 24. madde aktarılırken yalnızca "Vilâyatı

vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilaf devletleri muhafaza ederler" hükmü konmuştu.

Aslında bu hüküm, İngiltere'nin Ermenistan'a bitişik ve aynı zamanda Musul'un kuzeyinde kalan nüfuz alanı iddiasının haritasını çiziyordu. Buralar, geniş kesimiyle Büyük Ermenistan topraklarının bir bölümü ve küçük kesimiyle de bağımsız veya özerk Kürdistan toprakları olarak düşünülüyordu. İşbirlikçi Ermeni ve Kürt örgütleri aracılığıyla tertiplenecek karışıklıklar, İngiltere'nin müdahalesi için hukuki dayanak olacaktı. Böylece İngiliz emperyalizminin Doğu illerini işgal hakkı güvence altına alınmıştı.

Mondros Ateşkesi'nin konumuzu ilgilendiren diğer iki hükmü ise, 25. ve 7. maddelerdir.

25. maddeye göre, Müttefikler ile Türkiye arasındaki çarpışmalar 31 Ekim 1918 günü bitiminden itibaren kesilecekti.

7. madde ise, bu hükmün Türkiye açısından bütün yararlarını ortadan kaldırıyordu. Müttefikler, güvenliklerini tehdit altında görünce, sevkülceyşî (stratejik olarak) her bir yeri işgal hakkını elde etmişlerdi.²

İngiliz işgal ordusu, bu hükme dayanarak 31 Ekim 1918 tarihinden sonra Musul'a girdi. Böylece Musul da, "fetih hakkının" ürünleri arasına katıldı. Bu konuya ilerde değineceğiz.

Site" deniyor (Ankara, 1962. s.41 vd). Prof. Dr. Afet İnan ise, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal'ın *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler* adlı kitabına yazdığı Önsöz'de, Mondros Ateşkesi'nin 24. maddesini, tırnak içinde "Vilâyatı Site'de iğtişar zuhurunda" ["iğtişar" olacak] diye maddenin aslını değiştirerek alıntılamış. Afet İnan'ın Mondros Mütarekesi metnini değiştirdiği görülüyor (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, basım yeri ve tarihi yok, s.VIII). Belki de daha ilginç, Selahattin Tansel ve Ömer Kürkçüoğlu, Mondros Ateşkes Antlaşması metnini bütünüyle atlamışlar. Bkz. Selahattin Tansel, I, s.1-83; Ömer Kürkçüoğlu, s.43-62. 2 Cemil Bilsel. I. s.202.

VI. PARİS BARIŞ KONFERANSI

1. Galiplerin Konferansı

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletler, yenilen ülkelere dayatacakları barış şartlarını kararlaştırmak için Paris Konferansı'nı topladılar. İngiltere, Fransa, ABD, İtalya ve Japonya'dan oluşan büyük devletler yanında, özel çıkarları nedeniyle 23 devlet ve savaşta tarafsız kalmış dört devlet daha Konferansa çağrılıydı. Hepsi 32 devlet oluyordu. İngiliz dominyonlarının bile katıldığı görüşmelere, savaşta yenilenler, bu arada Osmanlı devleti kabul edilmiyordu.¹

Yenilen devletlerin Konferansa alınmayışı, savaşın galipleri açısından son derece mantıklıydı. Çünkü henüz aralarında ganimetin paylaşılması konusunda anlaşmaya varmış değillerdi. Paylaşım kavgasını, yenilenlerin önünde yapamazlardı. Önce aralarında anlaşacaklar, sonra bu antlaşmayı imzalamaları için yenilenlerin önüne koyacaklardı.²

1 Paris Barış Konferansı için bkz. M. Cemil Bilsel, I. s.211 vd; Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, I. s.310 vd; İsmail Beşikçi, *Kürdistan*, s.186 vd; İsmail Göldaş, *Kürdistan Teâli Cemiyeti*, Doz Yayınları. İstanbul, Kasım 1991, s.155 vd; Ömer Kürkçüoğlu, s.46 vd; Şeyhmus Elçi, *Sevr ve Lozan Sürecinde Doğu Anadolu Aşiretleri*. Ankara 1998, s.21 vd.

2 Raymond J. Sontag, yenilenlerin mantığını çok iyi açıklıyor: "Paris'te müttefikler arasında, nasıl bir barış yapılacağı konusunda görüşbirliği olmadığı için, yenik devletlerle müzakerelerde bulunmak olanaksızdı. Müzakereye girmek, yenik devletlerin aralarındaki bölünmeyi yenilenlerin önüne sererdi. Onun için, bu devletlerle görüşmelere girişmeksizin hazırlanan metinler önlerine sürüldü ve imzalamaları bildirildi." (A. *Broken World 1919-1939*. Harper-Row Publishers, New York, 1971, s.4'ten aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, s.47. dipnot 2).

2. Kürtlerin Yaşadığı Bölgeleri Türkiye'den Koparma Girişimi

Barış Konferansı, 18 Ocak 1919 günü Paris'te açıldı. Büyük devletler Türkiye'nin parçalanması konusunda görüş birliği içindeydiler. 30 Ocak 1919 günü Suriye, Filistin, Arabistan, Mezopotamya ve Ermenistan'ın Osmanlı devletinden ayrılmasına karar verdiler. İngiliz Başbakanı Lloyd George, bu bölgelere "Mezopotamya ve Ermenistan arasında kalan Kürdistan'ı" da ekledi.³

Kürdistan'ın Türkiye'den koparılması tezi, diğer devletler tarafından da benimsendi.⁴ Fransız Berthelot'un önerisine göre, Kürdistan ikiye ayrılacak, bir kısmı Irak'ta İngiliz mandası altına girecek, diğer bölge ise, Fransız-İngiliz gözetimi altında "aşiret federasyonlarından" oluşacaktı. İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon ise, öncelikle Kürt bölgelerinde "sembolik olarak dahi" Türk egemenliğine izin verilmeyeceğini öne sürdükten sonra, Kürdistan sorununun çözümünü Ermenistan sorununa bağlıyordu. Kürtlere tek bir devlet mi, yoksa küçük devletler mi kurmak istediklerinin sorulması gerekiyordu. Ancak henüz bu aşamaya gelinmemiştii.⁵

Bütün sorun, Osmanlı devletinin nasıl paylaşılacağı ve özellikle İngiltere ile Fransa'nın paylarının ne olacağı noktasında düğümleniyordu.

Öte yandan bir veya birkaç Kürdistan'ın kurulmasında, Kürt aşiretlerini birleştirme sorunu vardı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan "Ortadoğu Sorunu Üzerine Bölümler Arası Konferans"ın tu-

3 Harry N. Howard, "Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ağustos 1970, sayı 35, s.36; Harry N. Howard, *The Pailition of Turkey*, s.220'den aktaran: D. Avcioğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, I, s.311; Şeyhmus Elçi, s.21.

4 Paul C. Helmreich, *From Paris to Sevres*, Columbus, 1974, s.26-27'den aktaran: Şeyhmus Elçi, s.22.

5 *Documantes on British Foreign Policy*, First Series, IV, s.967'den aktaran: Şeyhmus Elçi, s.22.

tanaklarından anlaşıldığına göre, "Musul vilayetinin çevresinde birkaç özerk Kürt devletinin oluşturulması" dahi tartışılmakta ve düşünülmekteydi.⁶

İngiltere'nin Bağdat'taki Sivil Komiseri, Kürdistan'ın bütününi temsil eden bir önderlik bulamamaktan şikâyet etmekteydi.⁷

Ancak İngiliz politikasının merkezî sorunu, "Güney Kürdistan'ı kendi nüfuz alanı içinde tutmaktır".⁸

3. Şerif Paşa'nın "Osmanlı Delegationı" Rivayeti

Paris Konferansı'nda büyük emperyalist devletler, Osmanlı'nın parçalanmasından pay alacak toplulukların temsilcilerini dinlediler. Rum, Ermeni, Yahudi, Arap, Nasturi ve Kürt temsilcileri, Konferansa taleplerini bildirdiler.

Konferansa, "Kürt Milli Delegationı Başkanı" sıfatıyla Şerif Paşa kabul edilmişti. Hatta Şerif Paşa'nın başlangıçta Osmanlı delegesi olarak katıldığı dahi ileri sürülmüştür.⁹

Bu iddia, Şerif Paşa'nın 1919 yılı Ocak ayında, Konferansın açılış günü, Paris'ten verdiği bir demece dayandırılmaktadır. *Yenigün, İstiklâl ve İkdâm* gazetelerinde çıkan haberlere göre, İsviçre'de bulunan hemen hemen bütün Türk ve Kürt aydınları 16 Ocak 1919 günü Cenevre'de bir "kongre" topluyorlar. Bu kongre, Şerif Paşa'yı İtilaf devletleri katında Osmanlı devletinin haklarını savunması için Konferansa delege seçmiş ve bu kararlarını ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerine telle bildirmiştir. Gazeteler, Şerif Paşa'nın Paris Konferansı'na Osmanlı delegesi olarak katılacağını, aynı zamanda Kürtleri de temsil edeceğini yazmışlardır.¹⁰

6 Foreign Office, 371/5068, Nisan 1920'den aktaran: Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, Doz Yayınları, İstanbul 1992, s.125.

7 Foreign Office, 371/5068, Nisan 1920'den aktaran: Ahmet Mesut, s.125.

8 Foreign Office, 371/5068, 23 Mart 1920'den aktaran: Ahmet Mesut, s.123.

9 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Göldaş, *Kürdistan*, s.158 vd.

10 *Yenigün, İstiklâl ve İkdâm*, 21 Ocak 1919; *İkdâm*, 16 Şubat, 27 Şubat ve 7 Nisan 1919'dan aktaran: İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.158; M. Tayyib Gökbilgin,

Şerif Paşa'nın Paris Konferansı'nda Osmanlı hükümetini ve Kürtleri temsil edeceğini belirten ikinci bir kaynak ise, Karadeniz Türkleri Muhafazai Hukuk Cemiyeti'nin Tokat'a gönderdiği bir yazıdır. Bu yazıda, Prens Sabahattin ile Şerif Paşa'nın Paris Barış Konferansı'na delege seçildikleri ve bunun Cemiyet tarafından benimsendiği belirtilmektedir.¹¹

Şerif Paşa, Konferansın açılmasından dört ay geçmeden, Fransız *Matin* gazetesine verdiği demeçte, Osmanlı temsilciliğinden istifa ettiğini ve yalnız Kürtleri temsil edeceğini belirtmiştir.¹²

Öyle anlaşılmaktadır ki, Şerif Paşa, kendisinde olmayan bir görev ve sıfatı "bıraktığını" açıklamak durumunda kalmıştır. Böyle bir yetki ona verilmediği gibi, savaşın galibi olan İtilaf devletleri de Şerif Paşa'yı Konferansa Osmanlı delegesi olarak kabul etmemişlerdir.

Bütün kaynaklar bir arada değerlendirildiği zaman, şu sonuçlara varılabilir:

– Osmanlı hükümeti, Şerif Paşa'yı Paris Konferansı'na delege tayin etmiş değildir. Zaten böyle bir olanak da yoktur. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi, Paris Barış Konferansı'nda savaşın galipleri toplanmaktadır. Osmanlı devletinin paylaşılması görüşmelerine Osmanlı devletinin çağırılmaması, savaşın galipleri açısından mantıklı ve zorunludur.

– Birtakım aydınlar, Cenevre'de toplanıp Konferansa katılmak üzere, kendi kendilerine Prens Sabahattin ve Şerif Paşa'yı delege seçmiş olabilirler, ancak bunun resmi bir değeri yoktur. Nitekim Prens Sabahattin'in Konferansa katıldığı yönünde herhangi bir kay-

Millî Mücadele Başlarken, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1959, s.50; A. Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1959, s.694; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1993, s.96 vd, s.104.

11 Halis Asarkaya, *Ulusal Savaşta Tokat*, Tokat Basımevi, Tokat, 1936, s.11'den aktaran: İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.159; Zeki Sarıhan, I, s.137.

12 *İkdam*, 16 Nisan 1919'dan aktaran: Zeki Sarıhan, I, s.206; İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.160 ve 312, dipnot 17.

da rastlanmıyor. Yine hiçbir kaynak, Şerif Paşa'nın Paris Konferansı'na Osmanlı delegesi olarak katıldığını belirtmiyor.

Paris Konferansı'na bırakalım Osmanlı heyetinin katılmasını, Osmanlı Sadrazamı'nın 23 Haziran 1919 tarihinde yolladığı muhtıra bile kabul edilmemiştir.¹³

4. Konferans'taki "Kürt Millî Delegasyonu"

Şerif Paşa'nın bir grup işbirlikçi aydından ve kendisinden menkul "Osmanlı Heyeti Başkanlığı" görevine, bir süre sonra "Kürt Millî Delegasyonu Başkanlığı" eklenmiştir. İstanbul'da bulunan Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Şerif Paşa'ya bu sıfatla temsil yetkisi vermiştir. Kürt yazarlarından Zınnar Silopi, Şerif Paşa'ya, Kürdistan Teâlî Cemiyeti adına, Paris Konferansı'nda Kürt millî haklarını müdafa görevi verildiğini ve ona yardımcı olarak da Diyarbakirli Fahri'nin belirlendiğini yazmaktadır.¹⁴

Kürdistan Teâlî Cemiyeti, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 3 Şubat 1919 günü bir heyet yollayarak, Şerif Paşa'ya Paris'te kendilerini temsil yetkisi verdiklerini bildirmişlerdir.¹⁵

Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey, Meclisi Mebusan'da yaptığı konuşmada, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Şerif Paşa yanında Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'e de vekâlet verdiğini belirtmektedir. Ancak Lütfi Fikri Bey, bu vekâleti reddetmiştir.¹⁶

Lütfi Fikri Bey, Kürdistan Teâlî Cemiyeti heyeti içinde yer alma önerisini reddettiğini, İstiklâl Mahkemesi'nde verdiği ifadesinde de belirtmiştir. O tarihte Fransız Konsolosluğu'na çağırılarak, kendisine Şerif Paşa'nın telyazısının verildiğini söylemektedir. Bu telyazı-

13 Ömer Kürkçüoğlu, s.74.

14 Zınnar Silopi, *Doza Kurdistan*, Stewr Basımevi, 1969, s.52.

15 M. Kemal Öke, *Musul*, s.47.

16 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, içt. 14, 26 Şubat 1336 (1920), c.1, s.210'dan aktaran: N. Fahri Taş, *Mütareke Sonrasında (1919) Güneydoğu Anadolu*, bilgi-sayar çıkışı, s.94; Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutîyet*, Ankara 1970, s.86.

da, "ikimizi delege seçtiler, hemen geliniz" diye yazmaktadır. Lütfi Fikri Bey, bu çağrıya şu cevabı vermiştir:

"Bütün Osmanlılar adına gelmeyi teşekkürle kabul ederim, fakat yalnız Kürtleri temsilen gelemem."¹⁷

Dikkat çekici olan, Kürdistan Teâlî Cemiyeti ileri gelenlerinin haberleşmeyi dahi büyük devletlerin konsoloslukları aracılığıyla yürütmeleridir.

5. Kürt Talepleri

Şerif Paşa, 6 Şubat 1919 günü Kürt taleplerini bir muhtırayla Barış Konferansı'na bildirir, Milletler Cemiyeti güvencesi altında bir Kürt devleti kurulmasını ister. Bu Kürt devleti, Diyarbakır, Harput, Bitlis, Musul vilâyetleri ile Urfa sancağını kapsayacak ve Ermenistan'da gittikçe güçlenen Bolşevikliğe karşı bir set oluşturmaktır.¹⁸

Şerif Paşa'nın, ayrıca 22 Mart 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'na "Kürt Halkının İstemleri Üzerine" başlıklı bir nota verdiğini Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden öğreniyoruz. Şerif Paşa, notayı "Barış Konferansı Kürt Heyeti Başkanı" sıfatıyla imzalamıştır.¹⁹

Notada, "Türkiye Kürdistanı"nın sınırları çiziliyor, tezlerin tarihsel temelleri açıklanıyor, Kürt nüfusun yoğunluğu bölge bölge oranlar verilerek belirtiliyordu. Şerif Paşa, Kürdistan için bağım-

17 *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1925'ten aktaran: Göldaş, *Kürdistan*, s.311, dipnot 12.

18 Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, I. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1970, s.16; D. Avcioğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, I, s.314. İsmail Beşikçi, Kürt heyetinin taleplerini 29 Aralık'ta sunduklarını söylüyor ki, kaynaklar bu olayın on ay önce gerçekleştiğini gösteriyor. Bkz. Beşikçi, *Kürdistan*, s.188.

19 Nota'nın tam metni için bkz. Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, 2. basım, Koral Yayınları, İstanbul, Mayıs 1991, s.163 vd.

sızlık talebini Wilson Prensiplerine dayandırıyordu. En sonunda Barış Konferansı'ndan, Kürdistan'da Kürtlerin nerelerde çoğunlukta olduğunu anlamak için uluslararası bir komisyon oluşturulmasını ve milliyet prensibine göre sınırları belirlemekle görevlendirilmesini rica ediyordu.²⁰

Şerif Paşa, Konferansa bu notayı sunmasından üç ay kadar önce 26 Aralık 1918 günü Cenevre'deki Fransız yetkililere, "Fransız mandası altında özerk bir Kürdistan" istediklerini bildirmiş ve bir de harita vermişti. İstanbul'daki Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Seyyit Abdülkadir, Fransız Yüksek Komiserliği'ne başvurarak, Şerif Paşa'nın verdiği haritadaki Kuzey sınırlarının yüzde 70'i Kürt olan bir nüfusu dışarda bıraktığını belirtmiş, bir harita da o vererek, "Kuzey sınırlarının bütünlüğü" yanında ekonomik gelişme için Akdeniz'e bir geçiş talep etmiştir.²¹

6. Şerif Paşa-Boğos Nubar İşbirliği

Paris Konferansı'nda üst düzeydeki paylaşım mücadelesinin tarafları, öncelikle İngiltere ve Fransa idi. Altta ise, Ermenistan ve Kürdistan'ı temsil ettiği kabul edilenler arasında çelişme yaşanıyordu. 26 Şubat 1919 günü Ermeni delegeleri Boğos Nubar ve Avedis Aharonian Barış Konferansı'na taleplerini açıkladılar.²²

Ermenilerin talepleri, Van, Bitlis, Diyarbakir, Doğu Beyazıt, Muş, Bingöl, Kars, Harput, Sivas, Erzurum, Trabzon vilayetlerini kapsamanın ötesinde Kilikya'ya, yani Adana bölgesine kadar uzanıyordu. Kürtlerin yaşadığı illerin kuzeydeki geniş bölümü, Ermenistan içinde görüliyordu.²³

20 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.170.

21 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, *Kürdistan Dosyası*, c.11, s.2 ve s.133'ten aktaran: Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.41, 47.

22 Erdal İltar, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara 1996, s.67, 69'dan aktaran: Şeyh-mus Elçi, s.24.

23 İsmail Beşikçi, *Kürdistan*, s.186.

Ermeniler, bir yandan da Kürtlerle bir anlaşma zemini arıyorlardı ve bunu başardılar. 20 Kasım 1919 günü, Ermeni Millî Delegasyonu Başkanı Boğos Nubar, Ermenistan Cumhuriyeti Başkan Vekili Dr. H. Ohancıyan ve Kürt Millî Delegasyonu Başkanı Şerif Paşa, Konferans'a Ermenistan ve Kürdistan'ın teşkili konusunda ortak bir muhtıra verdiler. Muhtıranın tam metni şöyledir:

20 Kasım 1919 Paris

Büyük Barış Konferansına,
Bay Başkan!

Bizler, aşağıda imzası bulunanlar, Ermeni ve Kürt uluslarının temsilcileri Büyük Barış Konferansına, iki ulusun da aynı Arı kavminden ve çıkarlarının da aynı olduğunu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıkları amacını güttüklerini belirtmekten şeref duyarız. Özellikle Ermeniler insafsız Osmanlı idaresinden kurtulmak çabasındadırlar ve genellikle de hem Ermeniler hem de Kürtler her iki ulusa da facialar getiren "İttihat ve Terakki" komitesinin "resmî" veya "gayri resmî" kabinelerinin boyunduruğundan kurtulmayı zorunlu bulmaktadırlar.

Şu halde Barış Konferansından, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce sizden ulusların hakları prensibine uygun olarak "Birleşik Bağımsız Ermenistan" ve "Bağımsız bir Kürdistan"ın yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin, halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletler yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ülkemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devletlerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını esirgememelerini rica ederiz.

Delegasyonlarımız tarafından sizlere sırayla raporlar şeklinde sunulan aramızdaki anlaşmazlık konusu olan topraklara gelince, açık bir şekilde sizleri temin ederiz ki bunların bir çözüme

bağlanmasını Barış Toplantısının kararlarına bırakıyoruz. Çünkü verilecek kararın adaletli bir şekilde verileceğine eminiz.

Aynı zamanda her iki devletimizin de içinde yaşayan azınlıkların hukuki haklarına saygı göstermek konusunda tam bir birlik içinde olduğumuzu da belirtiriz.

İmzalar

Bogos Nubar

(Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı)

Dr. H. Ohancanyan

(Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyon Başkanvekili)

Şerif Paşa

(Kürt Milli Delegasyonu Başkanı)²⁴

Şerif Paşa'nın imzaladığı Kürt-Ermeni Ortak Muhtırası'nı, İstanbul'daki Kürdistan Teâli Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir, olumlu karşıladığını açıklamıştır. Gazeteye demeç vererek Şerif Paşa'yı desteklemiştir. Seyyit Abdülkadir'in demeci, Meclisi Mebusan'daki önergeye göre şöyledir:

"Bilindiği üzere Ermeniler altı vilayetin kendilerine verilmesini istediler. Bunun üzerine biz Kürtler de bu vilayetlerde ço-

24 Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. YY'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, Med Yayınevi, İstanbul 1992, s.177. Sasuni'nin yayınladığı metne Naci Kutlay da yer veriyor, *İttihat Terakki ve Kürtler*, 2. basım, Fırat Yayınları, İstanbul, Ocak 1991, s.122. Uğur Mumcu'nun kitabında ise, Avni Doğan'ın *Yayınlanmamış Anıları*'nda yer alan metin bulunmaktadır, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.13 vd, s.188. Uğur Mumcu'nun Avni Doğan'dan aktardığı metinde önemli yanlışlar var. Büyük devletlerden "ekonomik ve teknik yardım" istendiği halde, 'istemiyoruz' deniyor. Öte yandan Muhtıra'nın tarihi, Tarık Zafer Tunaya, Uğur Mumcu ve İsmail Göldaş'ın kitaplarında bir yıl geç gösteriliyor. Yukarda belirtildiği gibi, 20 Kasım 1919 günü verilen Muhtıra, yanlışlıkla 20 Aralık 1920 ve 20 Kasım 1920 diye yazılmış. Bkz. Tunaya, II, s.196; Uğur Mumcu, s.13 ve Göldaş, s.157.

ğunluğ u bizim teşkil ettiğ imizi söyleyerek, Yüksek Meclis'e başvurduk. Ve tahkik için bir heyet gönderilmesini talep ettik. Boğ os Nubar bunu uygun buldu. Bundan başka, Kürtler aleyhinde propaganda yapmamayı vaat etti. (...) Şerif Paşa'ya gelince, kendisi Kürt Cemiyeti'nin delegesidir ve Cemiyetin millî niteliğ i vardır. Şerif Paşa Kürt delegesi olarak hareket edebilir. Biz Kürtlerin oturduğ u altı vilayetin özerkliğ ini istiyoruz."²⁵

Şerif Paşa'yı desteklemesi nedeniyle Seyit Abdülkadir'in Âyan Meclisi üyeliğ inin düşürülmesi için Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yoğun bir kampanya yürüttüler. Meclisi Mebusan görüşmelerinde Seyyit Abdülkadir adeta topa tutuldu. Doğ u vilâyetleri mebusları, 28 Şubat 1920 gün ü ortak bir önerge vererek, Kanunu Esasi'nin 46. maddesi gereğince Abdülkadir'in Âyan üyeliğ inin düşürülmesini istemişlerdir. 46. madde, padişaha ve vatana sadakat yeminini içermektedir. Seyyit Abdülkadir, Âyan Meclisi'nin 12 Mart 1920 tarihli oturumunda, "adı geç en gazeteye asla böyle bir beyanat vermediğ ini" söylemiştir. Konu, Meclisi Mebusan'ın 15 Mart 1920 günl ü toplantısında ele alınmıştır. Ancak anlaşıldığı na göre, bir sonuca bağlanmamış ve ertesi gün de Meclis dağıtılmış tır.²⁶

Seyyit Abdülkadir, Âyan Meclisi'nde, Kürt Teâlî Cemiyeti'nin Şerif Paşa'ya Ermeni delegesiyle ortak muhtıra görevi vermediğ ini belirtmiş tir.²⁷

25 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, içt. 17, 1 Mart 1336 (1920), c.I, s. 301-302'den aktaran: N. Fahri Taş, s.96. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Göltaş, *Kürdistan*, s.208 ve 215.

26 Doğ u vilâyetleri mebuslarının önergesi ve Seyyit Abdülkadir'in cevabı için bkz. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, içt. 17, 1 Mart 1336 (1920), c.I, s.301-302 ve *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, içt. 19, 15 Mart 1336 (1920), c. I, s.201'den aktaran: N. Fahri Taş, s.96 vd.

27 *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, içt. 15, 1 Mart 1336 (1920), c.I, s.173-174'ten aktaran: N. Fahri Taş, s.94.

7. Şerif Paşa Kürtleri Temsil Ediyor muydu?

Paris Barış Konferansı'na "Kürt Millî Delegasyonu Başkanı" sıfatıyla katılan ve kabul edilen Şerif Paşa, gerçekten Kürtleri temsil ediyor muydu?

Şerif Paşa'nın İstanbul'da kurulan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'ni temsil ettiği konusunda bir tartışma yoktur. Cemiyet Başkanı Seyyit Abdülkadir, Şerif Paşa'nın Cemiyet tarafından delege olarak gönderildiğini belirtmektedir. Yine Kadri Cemilpaşazade ve Ekrem Cemilpaşazade de bunu doğrulamaktadır.²⁸

Garo Sasuni, M. Kalman ve Şeyhmus Elçi gibi yazarlar, Şerif Paşa'nın Kürtleri temsil etmediği görüşündedirler. Onlara göre, Şerif Paşa'nın Kürt aydınları veya nüfuzlu aşiret reisleri tarafından seçildiği veya tayin edildiği ileri sürülemez. Şerif Paşa, kendi kendisini tayin etmiştir. Bu nedenle Kürt delegasyonunun resmî mahiyeti belirsizdir. Şerif Paşa, Kürtleri değil, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'ni temsil etmektedir.²⁹

Büyük devletler için, başlangıçta Kürtlerin gerçek bir temsilcisiinden çok, kendi "emirlerini" yerine getirecek bir kişinin gerekli olduğu belgelerden anlaşılıyor. Büyük Britanya'nın Akdeniz Donanma Komutanı Amiral Sir. F. de Robeck'in Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazdığı rapor, bu saptamayı doğruluyor:

"Ermenilerle Kürtlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz. İstanbul'daki Kürt Kulübü Başkanı Seyid Abdülkadir ve Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa emrimizdedir."³⁰

Ancak bir süre sonra, Şerif Paşa'nın Kürt kamuoyunu temsil etmediğini İngilizler de kendi aralarında saptamışlardır. 13 Nisan 1920 günü Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan bir toplantının tutanaklarında,

28 Foreign Office, 371/5068, Belge No: 5063, 20 Mayıs 1920'den aktaran: Ahmet Mesut, s.136. Kadri ve Ekrem Cemilpaşazadelerin doğrulamaları için bkz. *aynı eser*, s.53 ve 58.

29 Garo Sasuni, s.176; M. Kalman, *Batı Ermenistan (Kürt ilişkileri) ve Jenosid*, İstanbul, 1994, s.185; Şeyhmus Elçi, s.25 vd.

30 Erol Ulubelen, *İngiliz Belgelerinde Türkiye*, 2. basım, İstanbul 1982, s.257.

"Şerif Paşa'nın önemli bir otoritesinin olmadığı ve Kürt kamuoyunu temsil edecek biri olarak görülemeyeceği, Şerif Paşa'nın el altından Türklerle paslaştığı ve Kürt özerkliğinin kendisinin kanalıyla düzenlenmesinin mümkün olmadığına da sarıh olduğu" belirtilmektedir.³¹

8. Kürtlerin Şerif Paşa'yı Protestosu

Şerif Paşa'nın Kürtleri temsil etmediğini, bizzat Kürtlerin büyük tepkisi ortaya koymuştur. Paris Barış Konferansı'na Ermeni delegasyonu ile ortak muhtıra vermesi üzerine, İstanbul'dan Doğu vilâyetlerine kadar bütün yurt düzeyinde dalgalar halinde protestolar yükselmiştir.

İstanbul'da Meclisi Mebusan'ın 20 Şubat 1920, 26 Şubat 1920 ve 1 Mart 1920 günlü oturumlarında okunan protesto telyazıları, Erzincan, Siverek, Adıyaman, Kâhta, Silvan, Nusaybin, Van, Hak-kâri, Hasankale, Urfa ve Derik'in önde gelenleri ve aşiret reisleri tarafından imzalanmıştı.³²

Eruh, Siirt, Garzan, Eleşkirt, Palu, Hısnı Mansur (Adıyaman), Silvan ileri gelenleri ise, Şerif Paşa'yı protesto eden telyazılarını Heyeti Temsiliye'ye göndermişlerdir. Mutki ileri gelenleri ise, Ankara'da 20. Kolordu vasıtasıyla Paris Konferansı'na sesleniyorlardı.³³ Nusaybin Mutki Aşireti reisi Şeyh Musa ise, telyazısını Dahiye Nezareti'ne yollamıştı.³⁴

31 Foreign Office 371/5068'den aktaran: Ahmet Mesut, s.125.

32 Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.85 vd. Aynı telyazılara, Goloğlu'ndan aktararak *Aydınlık* gazetesindeki yazı dizisinde Aydoğan Büyüközden de yer vermiştir. Bkz. "Kurtuluş Savaşı'nda Kürtler", *Aydınlık*, 4 ve 5 Haziran 1979. Yine N. Fahri Taş, Meclisi Mebusan'a çekilen telyazı metinlerini *Zabıt Ceridelerine* gönderme yaparak veriyor, s.88 vd, 94 vd. Telyazılar, Şeyhmus Elçi'nin kitabında da bulunuyor, s.28 vd.

33 Telyazıların fotokopileri ve metinleri için bkz. *Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler*, IV, Genelkurmay Atase Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.176, 179, 186, 201, 204, 208, 212, 216.

34 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I*, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s.133.

Bu telyazılardan bizim görebildiklerimizi imzalayanlar, şu aşiretleri temsil ettiklerini belirtmişlerdir:

Erzincan: Keçel, Aşuranlı, Demanlı, Abbasi, Beratlı, Kelani, Balabanlı.

Siverek: İzoli, Karakeçili, Tabahatip, Türkân, Şeyman, Gergerî.

Adıyaman (o zamanki adı Hısnımansur): Bezliki, Melveke, Hıdırsor, Kâvi, Caferî, Mâlûkanlı, Gave.

Kâhta: Mırdıs, Rışvan, Resulu, Meris.

Van ve Hakkâri: Kervani, Ernos, Mamhuran, Mezrigi, Orar [Oramar olması gerekiyor], Viri, Dayran, Nasri, Bolu, Rıran, Şemski, Şubli, Haydaran.

Hasankale: Camadanlı.

Derik: Potan, Saltan, Ayasan, Hakran, Meşektian, Manevdağ, Deşengür, Domilan, Kitan.

Eruh: Şuvam, Harunan, Tanze, Zilna, Karsan, Gelevak, Eruh.

Garzan: Reşkün, Bayus, Şihar, Sulüken, Hisargân, Reşkün, Bekram, Oran, Sarı.

Eleşkirt: İsimleri belirtilmemiş, ancak reislerinin adları ve imzaları bulunan altı aşiret.

Palu: Kürt aşiret reislerinden 11 imza.

Protesto tellerinde, Silvan ve Çölemerik Kürtleri adına imzalara da rastlanmaktadır.

Benzer tellerin Fransız Yüksek Komiserliği'ne de çekildiğini, Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden öğreniyoruz. Hasan Yıldız, bu Arşiv'de yaptığı çalışmada, 22 Şubat 1920 tarihinde Erzincan'dan çekilen telin metnini yayımlıyor, ayrıca 19 Şubat 1920 günü Van'dan, 23 Şubat'ta Tercan, Erzincan, Hasankale ve Elaziz'den teller çekildiğini saptıyor.³⁵

22 Şubat 1920 günü Erzincan'dan çekilen telde, Meclisi Mebusan'a yollanan protestoda imzası bulunmayan yeni aşiret reisleri de

35 *Kürdistan Dosyası*, c.12, s.62 vd'den aktaran: Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.81 vd, s.185-186 (Belge 8).

vardır. Bunlar, Bodmanlı, Bal, Medanlı, Görçeli, Rol, Şadi ve Zişanlı aşiretleridir.

19 Mart 1920'de Elaziz'den gönderilen bir bildiriye ise, 22 Kürt aşireti imzalamıştır. Bir bildiride, aşiret reisleri, "önce İslam olduklarını ve İslamın Türk-Kürt ayrımı yapmadığını, halifeye bağlı olduklarını" belirtmektedirler.³⁶

Hasan Yıldız, Türk ve Kürtlerin birliğini savunan bu telleri "tipik bir Türk propaganda örneği" diye değerlendirmekte, baskıyla yollandıklarını öne sürmektedir. Öte yandan telyazıların "Ermeni çelişkisini en çok yaşayan hassas alanlardan" geldiğini saptamaktadır. Bu iki tez, birbiriyle çelişiyor. Telyazılar, Kürtlerin Ermenistan'a bağlanma kaygılarından kaynaklanmaktadır. O nedenle birlik isteği, "Türk baskısıyla" açıklanamaz ve "Türk propagandasının örnekleri" olarak görülemez. Bu telyazılar, o zamanın gerçeğini yansıtmaktadır. Kürt ileri gelenleri ve halkı, büyük çoğunlukla Türklerle birlikte yaşama isteğindedir.

Protestolarda, Şerif Paşa'nın "vatan haini", "din düşmanı", "şüpheli" olduğu öne sürülüyor, Kürtlerin vekili olmadığı belirtiliyor; sözlerinin ve düşüncelerinin değersiz, "boş" ve "aşağılık" olduğu söyleniyor; Boğos Nubar ile birlikte verdiği muhtıranın "tanınmadığı" ilan ediliyor; Şerif Paşa nefretle mahkûm ediliyor.

Yine telyazılarda, Türklerin ve Kürtlerin "birlik ve bütünlükleri" vurgulanıyor; "öz kardeş" "hısım ve akraba" ve "din kardeşi" oldukları, "vatanlarının ve ekonomilerinin bir" olduğu, "13 yüzyıldır birbirlerine bağlandıkları", "hep el ele yaşadıkları", "Osmanlı'yı birlikte doğurdıkları ve oluşturdıkları", "millî birlik" halinde bulundukları, ayrılmalarının imkânsız olduğu ve "sonsuz kadar" da birlikte yaşayacakları belirtiliyor. Buna rağmen, yabancı devletler ayırmak için zorlarsa, "seller gibi kan akıtacağız", sonuna kadar savaşağız deniyor.

9. Meclisi Mebusan'daki Görüşmeler

Meclisi Mebusan'da yapılan konuşmalarda da, aynı görüşler dile getirilmiştir. Ağrı Mebusu Şefik Bey, Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey ve Siverek Mebusu Nakibüleşraf Bekir Sıtkı Bey, Doğu vilâyetleri mebusları olarak, Şerif Paşa'yı tanımadıklarını ilan etmişlerdir. Âyan Meclisi'nde ise, Naim ve Eski Dahiliye Nazırı Adil beyler de Türk ve Kürtlerin birliğini savunan, Şerif Paşa'yı mahkûm eden ateşli konuşmalar yapmışlardır.³⁷

Bu konuşmalardan dikkat çekici bazı bölümleri aktarıyoruz. Ağrı Mebusu Şefik Bey:

"Kürtler, Yüce Osmanlı devletinin kuruluşundan beri, bütün varlıklarıyla Osmanlı saltanatının bir parçası ve dinî olarak Türk kardeşleriyle el ele vermiş ve bugüne kadar birbirinden kesinlikle ayrılmamak suretiyle yaşamışlardır. Kendilerini bu dinî bağ tamamiyle birbirine bağladığı ve bent ettiği gibi, akrabalık, hısımlık dahi kendilerini kaynaşmış bir halde bırakmıştır. Her tarafın ve özellikle Doğu vilâyetlerimizin genel nüfusundan yüzde doksan beşini oluşturan bu muazzam İslâmî kütle içinde, Türk-Kürt farkı ve karşıtlığı ve hiç ayrı gayrı yoktur. Şerif Paşa kimden izin almıştır? Hangi bir Kürdün vekâletine sahiptir? Şerif Paşa, Ermenilerin, Kürtlerin bir kavim [aynı kavim anlamında] olduğu iddiasında bulunuyor. Evet Ermeni kavmi vardır. Fakat hiçbir Kürt Ermeni olamaz. Hiçbir Ermeni de Kürt olamaz. Her iki milletin ayrı ayrı milletler olduğu apaçık tarihî gerçeklerdendir. Şerif Paşa emin olmalıdır ki, kendisinin verdiği bu kararı herhangi bir Kürt lanetle, nefretle yüzüne çarpar.

³⁷ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, içt. 14, 26 Şubat 1336 (1920), c.I, s.209 vd; *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, içt. 15, 1 Mart 1336 (1920), c.I, s.173-174'ten aktaran: N. Fahri Taş, s.91-94; Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.86 vd.

"Şerif Paşa kendi nam ve hesabına bir sözleşmeye imza koyuyor. Fakat bendeniz aşiretler ve Kürtler namına söz söylüyorum. Temsilci vekilleri olduğum Bayezid sancağında oturan Celâli, Cemadanlı aşiretleri ve bunlara mensup olan binlerce kabile ve yüzbinlerce Kürdün temsilcisi sıfatıyla söylüyorum ki, Şerif Paşa'nın bu kararını kabul edecek hiçbir Kürt yoktur. Şerif Paşa'nın bu kararı kahramanlık ve yardımseverlikleri, dine bağlılıkları dağlar kadar muazzam olan Kürtlerin lânetleriyle reddedecekleri bir sözdür."

Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey:

"Nice senelerden ve hatta diyeceğim ki asırlardan beri sınır boylarımızda vatanın ikinci bekçiliğini, Rus Çarlığına karşı göğsünü demirden siper yapmış ve birbirlerine karşı sağlam İslâmî bağlarla bağlı olan Türk ile Kürdü bir takım menfaat-perestler –ve hatta izninizle söyleyeceğim– bir takım vatan-sızlar bu iki özkardeşi birbirinden ayırmak istiyorlar.

"Gerçi Machiavelli'nin bir prensibi vardır. 'Hüküm yürütmek için bölünüz' diyor. Bu prensibi incelemek arzu eyleyenler, demin sözünü ettiğim bir takım bencilleri, vatansızları kendilerine âlet etmişler; onları bu vâdiye yöneltmek istiyorlar. Bu güdüler arasında da, tabiatıyla hepimizin bildiğimiz küçük fakat gözü aç ve kötü büyük emperyalist bir unsur da tabiîdir ki bunun sonucunu bekleyip onlardan yararlanmak istiyor.

"Oysa onlar bilmiyorlar ki, Türkler ile Kürtler pek yakın zamanlarda acı bir ibret dersi aldılar. O ibret dersi gözlerin önünde bulunduktan sonra hiçbir Türk ile Kürdü hiçbir vakit bu surette ayırmak mümkün değildir. Şerif Paşa ile Nubar Paşa ortak bir bildirimde bulunmuşlar ve orada Kürtler de tıpkı Ermeniler gibi 'Zalim Türklerin ellerinden kurtarılmasını' istiyorlarmış. Bunu başkası söyleyebilir, fakat Şerif Paşa gibi

bu devletin elçisi olmuş, bu devletin nan ve nimeti ile beslenmiş bir adam bu suretle memleketine hıyanet edemez. Kürt olan babası Sait Paşa bu memleketin en büyük mevkiini işgal eyledi. Dışişleri bakanlığında devletin işlerini ve siyasetlerini bir hayli zaman idare eyledi. Fakat ne talihsiz adammış ki, oğlu Kürdistan'ı Ermenilere ve kardeşi de İzmir'i Yunanlılara peşkeş çekmek azminde bulundular."

Naim Bey:

"Dünya yüzünde yaşayan ne kadar Kürt varsa –Belki müstesnaları olur, belki akıllı havada bazı kimseler bulunur. Bunların gayrısı– bu anlaşılmayı kesinlikle kabul etmezler. Kürt kavmi tâ Hazreti Faruk (Hz. Ömer) zamanında İslâm topluluğuna girmiş, o zamandan bugüne kadar İslâmın kalkanı ve kılıcı olmuş ve hiçbir zaman İslâmın zararına olarak hiçbir fikir ve harekette bulunmamıştır. Osmanlı topluluğu altında da tavan girmişlerdir. Fakat tavan çıkmazlar ve akıllı başında bulunan bütün Kürtler bu his ile duyguludurlar. Başka türlüünü tasavvur etmek mümkün değildir. Bin seneden beri Kürtler ile Türkler kardeş olmuşlar, hem de birlikte doğan yapışık kardeşler gibi. Bunlar birbirinden ayrılırsa ikisi de mahvolur.

"Şerif Paşa, Kürdistan'ın hiçbir yerini görmemiş, Kürt dilinden bir kelime bilmez. Terbiyesi Kürtlük ve Türklükle uyumlu değildir. Zaten şöhret aldığı ünvanla 'Boşeriftir.

"Şerif Paşa'ya bu görevi kim vermiştir? İstanbul Kürt Kulübü'nün vermesi mümkün değildir. Verse bile bu karar sadece Kulübü ilgilendirir ki Kürtlerin genel kararı değildir."

Eski Dahiliye Nazırı Adil Bey:

"Kürt Teâlî Cemiyeti'nin taşrada bazı şubeleri vardır. Onlar Cemiyet Kanunu'na aykırı bir surette kurulduğundan dolayı kapanmıştır. Bunlardan birkaç kimsenin kışkırtmada buluna-

rak bu fikirde oldukları ve fakat Kürt kavminin hiçbir vakit bu fikre iştirak etmedikleri Hükümetin resmî soruşturmasıyla sabit olmuştur. O soruşturma sonucunda belirmiştir ki, Kürt kavmi kesinlikle yüce Hilafet ve Saltanata sonsuza kadar bağlı kalmak kesin istegindedir. Onlar bu fikirlere kesinlikle iştirak etmemişlerdir. Şerif Paşa'ya bu vazife bir iki kişinin kışkırtmaları sonucudur. Bunu resmî haberleşme ile ispat ederim."³⁸

Gazetelerde de aynı yönde açıklamalar yer almıştır. Bunlardan birinde, "Ulema-i Ekrad'dan", yani Kürt Ulemâsı'ndan Said-i Kürdi'nin de imzası bulunmaktadır.³⁹

10. Kürdistan Teâli Cemiyeti Çözülüyör

Bütün bu yoğun tepkiler, işbirlikçi Kürt hareketi içinde ayrılıklara yol açmıştır. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nde sarsıntılar ve dağılma eğilimleri başgöstermiştir. En sonunda Bedirhaniler de Şerif Paşa'yı yalnız bırakmışlar ve onların da dahil olduğu bir grup, Şerif Paşa'nın artık Paris'te Cemiyeti temsil etmediğini ilan etmiştir.⁴⁰

Anadolu'dan gelen protestolar ile Kürdistan Teâli Cemiyeti içindeki ayrılıklar birleşince, Şerif Paşa, Nisan 1920'de Paris Konferansı'ndaki Kürt delegeliğinden çekildi. Gerekçesini, 21 Nisan 1921 günü Montre Carlo'dan İstanbul gazetelerine çektiği telle şöyle açıklamıştır:

"Mukaddes Halifelik makamına derin bir surette bağlı olduğum ve her türlü zararlı ayrılıkçı fikirlerden uzak bulunduğum cihetle Konferans nezdindeki Kürt murahhas heyeti reisliğinden istifa eyledim. Her şeyden önce bir Müslüman olmak itibariyle hiçbir siyasi partinin etkisi altında kalmaksızın bütün

38 N. Fahri Taş, *aynı yerde*.

39 23 Şubat 1920 tarihli *İkdam* gazetesinde yer alan bu açıklama için bkz. Şeyhmus Elçi, s.36.

40 Ahmet Mesut, İngiliz belgelerinde saptıyor, s.134.

çalışmamı mukaddes Halifelik hukukunun kabulüne hasreyleyeceğimi beyan eylerim."⁴¹

Şerif Paşa, Fransız *Le Matin* gazetesine verdiği 8 Mart 1920 günlü demeçte ise, çekilme gerekçesini şöyle açıklıyordu:

"Ermenilerin ve bazı müttefiklerin Kürt ülkelerine göz diktiğini görünce, ırkımın bağımsızlık haklarını savunmayı göze aldım."⁴²

İngilizler de, Şerif Paşa'nın daha çekilmeden önce kendilerine karşı güvensizlik içine girdiğini saptamışlardır. Amiral de Robeck, Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı 27 Şubat 1920 günlü yazıda, Sivas ve kuzeyinde Fransa, Cizre çevresinde İngiltere himayesinde iki Kürdistan planına Kürtlerin tepki gösterdiğini belirtmektedir. Raporu göre, bu plan yüzünden Şerif Paşa Türklere yaklaşmakta ve Seyyit Abdülkadir ise İngiliz himayesinde birleşik bir Kürdistan'ı yönetmek istemektedir.⁴³

Cavit Bey, Şerif Paşa'dan aldığı mektuba dayanarak, istifa gerekçesini günlüğünde şöyle özetlemiştir:

"Şerif Paşa, Kürdistan istiklâli için çalışan muhalif çevrelerle arasında fikir ayrılığı olduğu cihetle murahhaslıktan istifa ederek, bu kararını hem Kürtlere hem de Konferans riyasetine tebliğ etmiş."⁴⁴

41 Çeşitli kaynaklardan, *Peyami Sabah*, *Alemdar*, *Serbesti*, *Vakit* gazetelerinde 24 Nisan 1920 günü yayımlandığını belirlediğimiz telin içeriğini, Kâzım Karabekir'in *İstiklâl Harbimiz* kitabından sadeleştirerek aldık (I, s.703). Nesimi Fıratlı'nın *Vakit* gazetesinden alarak verdiği metinde, Karabekir'in aktardığından farklı olarak, "Kürdistan yetkili heyeti" denmektedir (bkz. "Resmî ideolojinin sunduğu gerekçeler, -Kürt Ulusal Demokratik Hareketleri- III", *Deng*, Temmuz 1991, sayı 13, s.27'den aktaran: İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.321, dipnot 17). Ayrıca bkz. Zeki Sarıhan, III, s.7; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, Ankara 1977, s.131.

42 Aktaran: Zeki Sarıhan, II, s.417.

43 Ahmet Mesut, s.115.

44 Aktaran: Selahattin Tansel, I, s.131 ve Göldaş, *Kürdistan*, s.160.

Kâzım (Karabekir) Paşa, Erzurum'dan Ankara'ya Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na yolladığı 2 Mayıs 1920 günlü şifrede, Şerif Paşa'nın çekilmesini, "namuslu ve dindar Kürt kardeşlerimizin gösterdikleri vatanperverce nitelikler karşısında bir geri çekilme ve bozgun" olarak değerlendirir.⁴⁵

Kürdistan Teâli Cemiyeti, Şerif Paşa'nın Paris Konferansı'ndan çekilmesi üzerine, 17 Mayıs 1920 günü Cemiyet Reisi Seyit Abdülkadir imzasıyla Konferansa çektiği telde, "Kürt halkının Konferansta artık temsil edilmediğini, bu nedenle Konferansın Kürtler hakkında alacağı kararların geçersiz olacağını" belirtmiştir.⁴⁶

11. Emperyalizmin Başarısızlığı

Toplam olarak bakarsak, Paris Barış Konferansı, emperyalist büyük devletler açısından başarısız kalmıştır. Dünya ölçeğinde ele alınırsa, yalnız Almanya başta olmak üzere yenilen devletler değil, Konferanstan istediklerini elde edemeyen İtalya gibi büyük devletler de Konferans sonuçlarını tepkiyle karşılamışlardır. Hatta Konferansa istediklerini kabul ettirmiş olan İngiltere kamuoyunda bile, Almanya'ya dayatılan aşırı haksızlıklar nedeniyle alınan kararların barış getirmeyeceği düşüncesi gittikçe kuvvetlenmiştir.

Paris Barış Konferansı, galip İtilaf devletleri arasındaki çatlağı büyütüştür. Bu devletlerin dünyadaki itibarını ve alınan kararları uygulama kudretini zayıflatmıştır.⁴⁷

Türk-Kürt birliği, Paris Barış Konferansı'na gösterilen tepki içinde pekişmiştir.

45 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, I, s.703.

46 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Kürdistan Dosyası, c.12, s.143'ten aktaran: Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.86 vd. Hasan Yıldız, aynı yerde, Şerif Paşa'nın çekilme tarihini 5 Mayıs 1920 diye yazmış. Oysa Şerif Paşa, yukarıda belirtildiği üzere, İstanbul gazetelerine 21 Nisan 1920 günü Montre Carlo'dan çektiği telyazıyla Konferanstan çekildiğini açıklamış ve bu demeci 24 Nisan 1920 günlü gazetelerde yayımlanmıştı.

47 Ömer Küçükoğlu, s.47.

VII. SAN REMO KONFERANSI

Müttefikler Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı devletiyle yapacakları barış konusunda öne sürülen görüşleri topladılar. Bu görüşlerin değerlendirilmesinden sonra, konuyu kendilerinin oluşturduğu Barış Yüksek Konseyi gündemine almayı kararlaştırdılar.

Barış Yüksek Konseyi, çalışmalarına 26 Şubat 1920 günü Londra'da başladı. 21 Mart 1920'ye kadar süren toplantılara, "Birinci Londra Konferansı" da denmektedir.

Londra toplantılarında, "Kürdistan" konusu bir karara bağlanmamış, meselenin çözümü San Remo'da yapılması kararlaştırılan toplantıya bırakılmıştı.¹

18-26 Nisan 1920 günleri arasında İngiltere, Fransa ve İtalya heyetlerinin katılımıyla toplanan San Remo Konferansı, Türkiye'ye dayatılacak paylaşım planını hazırladı ve Sevr Antlaşması'na temel oldu.²

San Remo Konferansı'nın 19 Nisan 1920 günlü oturumunda konuşan İngiliz Başbakanı Lloyd George, Kürt sorununun çözümüne ilişkin görüşünü açıklarken, şu noktalara parmak bastı:

- Kürtler aşiretlere bölünmüştür. O nedenle ancak aşiretlerin temsilcileri vardır; bütün Kürtleri temsil eden bir kimse bulunamamıştır.

1 Osman Olcay, *Sevr Antlaşmasına Doğru*, SBF Yayınları, Ankara 1981, s.121 vd; Selahattin Tansel, III, s.145.

2 Kaynaklar, San Remo Konferansı'nın 18 Nisan 1920 günü başladığını yazıyor. Cemil Bilsel ise, 19 Nisan 1920 tarihini vermiş. Bkz. I, s.297. Salâhi Sonyel de, *İngiliz Dış Politika Belgeleri*'ne gönderme yaparak oturumların 19 Nisan günü başladığını belirtiyor. *Documents on British Foreign Policy*, I/VIII, s.20-143'ten aktaran: Sonyel, II, s.74.

- Kürdistan, Ermenistan'a komşudur ve geleceği aynı zamanda Süryani ve Keldani Hristiyanları ilgilendirmektedir. Ayrıca Güney Kürdistan, Büyük Britanya'nın mandası altına girmesi muhtemel olan Musul ilinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Kürdistan, bu nedenlerle Avrupa ülkelerinin ilgi alanı içindedir.

- Kürdistan'ı Türkiye'den ayırıp özerklik vermek uygun olacaktır.

- Kürtler, arkalarında büyük devlet olmadan varlıklarını sürdüremeyeceklerini düşünmektedirler. Bu nedenle İngiliz ve Fransız himayesini talep edecekleri kuşkusuzdur. Ancak bu devletler Kürdistan'ı himaye altına almazlarsa, Türkiye'nin himayesini isteyenleri sanılmaktadır.

- Bir zamanlar düşünüldüğü gibi, Musul'un ikiye ayrılarak, bir bölümünün bağımsız Kürt devletine bağlanması uygulamada mümkün değildir. Kürtler bunu kabul etmeyecektir. Bu durumda, bağımsız Kürdistan kurulursa, Musul vilâyetinin bir kısım halkı, Britanya mandası ile Kürt devleti arasında bir tercihte bulunacaktır.

İngiliz Başbakanı'nın bu görüşleri, Türkiye'yi paylaşmak yanında, Kürtleri parçalama amacının arkasında yatan emperyalist mantığı ortaya koymuştur.

Fransız Dışişleri Bakanı ise, İngiliz isteklerine tavır alarak, sorunun Fransa ile İngiltere hükümetleri arasında çözülebileceğini savunmuştur.³

Osmanlı topraklarını paylaşan üç büyük devletin görüşlerini belirtmelerinden sonra, "Kürdistan sorunu", *5 Sayılı Toplantı Eki'nin* kabulüyle çözüme bağlanmıştır. Bu düzenlemenin birinci, ikinci ve üçüncü maddeleri, Sevr Antlaşması'nın 62, 63 ve 64. maddeleri olacaktır. Tekrar etmemek için, bu hükümleri Sevr Antlaşması başlığı altında ele alacağız.⁴

3 Osman Olcay, s.457; Uğur Mumcu, s.28 vd; Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.71 vd.

4 San Remo Konferansı *5 Sayılı Toplantı Eki* için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri*, AÜHF Yayınları, Ankara 1953, s.551 vd; Osman Olcay, s.467 vd; Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara, 1976, s.54 vd; yine Yuluğ Tekin Kurat, "Türkiye Topraklarının

San Remo Konferansı'nın diğer önemli tartışma konusu, Türkiye'ye paylaşım planını dayatmak için silahlı kuvvet kullanma sorunudur.

ABD Başkanı Wilson'un gönderdiği 30 Mart 1920 tarihli telgrafta, "Bütün taraflar için dürüst ve adil" olunması tavsiyesine, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Konferansta yazılı bir cevap vermiştir. Türkiye'nin somut paylaşım planını içeren bu cevap, İtalya Başbakanı'nın itirazıyla karşılaşmıştır. İtalyanlar, Türkiye'nin bu şartları kabul etmeyeceğini belirttikten sonra, bu durumda büyük devletlerin askeri kuvvet kullanıp kullanmayacağı konusunu gündeme getirdiler. İtalya Başbakanı, Yunanistan'a verilen topraklar nedeniyle silahlı çarpışmaların başlayacağını ve Yunanistan'ın askeri yardım isteyeceğini belirttikten sonra, "Müttefiklerin bu yardımı yapmaya güçleri yetecek mi" diye sormuştur. Fransızlar da bu işin sonu ne olacak kaygısı içine girmişlerdir.⁵

Böylece paylaşım planını, Türkiye'ye silahla kabul ettirme görüşünde olan İngiltere ile İtalya ve Fransa arasında görüş ayrılıkları başgöstermiş ve askeri uzmanların bilgisine başvurulmuştur. Fransız Mareşali Foch, şartları zorla kabul ettirmek için, en az 27 tümene ihtiyaç olduğunu belirtirken, Venizelos Yunanlıların Kemalist orduları 14 tümenle yok edebileceği iddiasında bulunmuştur.⁶

San Remo Konferansı, yaptığı düzenlemeyi tebliğ etmek üzere Osmanlı devletinin Barış Konferansı'na çağırılmasını kararlaştırmıştır.

Dikkat edilirse, San Remo'da alınan karar, Osmanlı devleti ile barış şartlarını görüşmek değil, hazırlanan paylaşım planını tebliğ etmektir.

Paylaşılması Hazırlıkları-Sevr", *BTTD*, sayı 59, Ağustos 1972, s.24. Bu yazının ilk bölümü derginin Temmuz 1972 tarihli 58. sayısında yayımlanmıştır.

5 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970'ten aktaran: Selahattin Tansel, III, s.146 vd.

6 *Türk İstiklâl Hurbi*, II, kısım 2, s.180 vd. Selahattin Tansel, III, s.147.

Yukarıda özetlenen Kürt sorununa ilişkin kararlar yanında, San Remo'da sonuca bağlanan Osmanlı topraklarını paylaşma planı ana çizgileriyle şöyledir: Irak ve Filistin'de İngiliz, Suriye'de Fransız mandası öngörülüyor. Güney Anadolu'da Konya'ya kadar uzanan bir İtalyan nüfuz bölgesi kuruluyor. Adana bölgesi ile Cezirei İbn Ömer'e uzanan Suriye sınırlarına kadar "Batı Kürdistan" bölümlerinde Fransa'nın özel çıkarları kabul ediliyor. İngilizlerin himayesinde bir Kürdistan oluşturuluyor. Altı Vilâyet içinde olmak üzere Doğu Anadolu Ermenistan'a veriliyor. Batı Trakya, Doğu Trakya'nın büyük bölümü ve İzmir, Yunanistan'ın payına ayrılıyor. Boğazlar'ın yönetimi ise, uluslararası bir komisyona bırakılıyor.⁷

San Remo'da alınan Türkiye'yi paylaşma kararı, Paris'e çağrılan Tefvik Paşa başkanlığındaki Osmanlı Heyeti'ne 11 Mayıs 1920 günü bildirildi.

Osmanlı devletine cevap vermesi için bir ay süre verilmişti. Tebliğ edilen metin, küçük değişikliklerle 10 Ağustos 1920 günü Sevr Antlaşması adı altında imza edilecektir.⁸

7 Selahattin Tansel, III, s.149.

8 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.49.

VIII. SEVR ANTLAŞMASI

Osmanlı Barış Heyeti Başkanı Tevfik Paşa, San Remo'da kararlaştırılan tebligatı alınca, Padişah hükümetine çektiği telgrafta, dayatılan barış koşullarının "İstiklâl ve hatta devlet kavramları ile kesinlikle bağdaştırılmayacağını" belirtmişti.¹

Bu durumda Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın yapabileceği tek iş, her zamanki gibi İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyarette. Paşa, 26 Mayıs 1920 günü Amiral de Robeck'e "Antlaşma bu haliyle imza edilirse, Hükümetin ve Padişahın çok güç durumda kalacağını belirtti ve şartların yumuşatılmasını talep etti".²

Damat Ferit, bir yıl önce de Paris'e giderek, Padişah'ın onayladığı bir muhtırayı Barış Konferansı'na sunmuş ve 17 Haziran 1919 günü konuşmuştu.³ Ancak bu ricalar boşunaydı, silahla dayatılan şartlar, ancak silahla reddedilebilirdi.

Padişah Vahdettin, Osmanlı hükümetinin önüne konan Barış Antlaşması'nı görüşmek üzere 22 Temmuz 1920 günü Saltanat Şûrası'nı topladı. Toplantıya sunulan hükümet görüşünde, barış şartlarının reddedilmesi halinde, Anadolu'daki savaşın genişleyeceği ve İtilaf devletlerinin Saltanata ve Osmanlı hükümetine son vererek idareyi ele alacağı belirtiliyordu. Bu nedenle şartlar kabul edilmeliydi.⁴

1 Cemil Bilsel, I, s.299; Tansel, III, s.168.

2 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, TTK Yayınları, Ankara, 1973, II, s.117; Tansel, III, s.168.

3 *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-1 Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)*, s.3 vd; Selahattin Tansel, I, s.259 vd.

4 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da*, I, s.299 vd.

Kabul oyları, Padişahın daveti üzerine ayağa kalkarak verildi. Bir tek Topçu Feriki Rıza Paşa yerinde oturuyordu. Böylece Osmanlı hükümeti, 22 Temmuz 1920 günü Padişah Vahdettin başkanlığında toplanan Saltanat Şûrası kararıyla 10 Ağustos 1920 günü Sevr Antlaşması'nı imzaladı.⁵

Osmanlı heyetinin imzalamasından sonra Antlaşmanın Meclis ve Padişah tarafından resmen onaylanmadığı, bazı yazarlarca eskiden beri öne sürülür. Bu onayın gerçekleşmemiş olması, Padişahın ve hükümetinin durumunu kurtarmaz. Çünkü Antlaşma onların kararıyla imzalanmıştır. Kaldı ki, Meclisi Mebusan onay veremezdi. Çünkü İstanbul'un resmen işgali üzerine 18 Mart 1920 günü son toplantısını yapmış ve toplantıların ertelenmesine karar vermişti. Böylece fiilen hayata veda etmişti. Padişah da 11 Nisan 1920 günü verdiği Meclis'i dağıtma emriyle, bu fiilî sona, mührü hümayunu basmıştı.⁶ Padişahın onayına gelince, bunun İtilaf devletleri açısından bir değeri yoktu. Emperyalistler, Padişah'tan ve İstanbul hükümetinden Antlaşmayı, Anadolu ile anlaşılarak onaylamasını istiyorlardı.⁷ Bütün mesele, barış şartlarını Kemalist önderliğe kabul ettirmektir. Oysa Ankara'daki devrimci hükümet, Sevr üzerinde görüşmeyi bile reddediyordu.

Osmanlı hükümetine Sevr'de imzalatırılan antlaşmanın şartları, yukarıda belirttiğimiz gibi San Remo'da belirlenmişti. Kürdistan meselesine ilişkin *5 Sayılı Toplantı Eki*'nin üç maddesi Sevr Antlaşması'nda 62-64. maddeler olarak yer almıştı. İfadeleri karmaşık

5 Saltanat Şûrası tutanağına göre, "Bütün heyet ayağa kalktı. Yalnız Topçu Feriki Rıza Paşa, ayakta olduğu halde 'çekimser' olduğunu ifade etti." (Münir Sirel, "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şûrası Tutanağı", *BTTD*, sayı 4, Ocak 1968, s.21). Tutanak metnine rağmen, Münir Sirel de birçok yazar gibi, Rıza Paşa'nın çekimser kalmayıp karşı çıktığı görüşündedir. Tutanağa böyle yazılması, "hiç muhalefet bulunmadığı gayretkeşliğiyle açıklanmıştır (*aynı yerde*). Tarık Zafer Tunaya, Rıza Paşa'nın ayağa kalkmadığı görüşüne katılırken, aynı sayfanın dipnotunda aksini savunuyor. Bkz. II, s.20 ve dipnot 45.

6 İbnül Emin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, s.2057.

7 Tansel, III, s.186.

olan bu maddeleri, kolay anlaşılması için unsurlarına ayırıştırarak veriyoruz.

62. madde:

- Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu bölgede yerel özerklik gerçekleştirilecektir.

- Bu bölge, Fırat'ın doğusunda, ilerde saptanacak Ermenistan sınırının güneyinde, Suriye ve Irak/Mezopotamya sınırının kuzeyindedir.

- Özerklik statüsünü hazırlamak üzere, barış antlaşmasının yürürlüğe girmesinden başlayarak altı ay içinde bir komisyon kurulacaktır.

- İstanbul'da toplanacak komisyon, İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerinin üçer üye atamasıyla oluşturulacaktır.

- Herhangi bir sorunun çözümünde oybirliği sağlanamazsa, konu komisyon üyelerince kendi hükümetlerine götürülecektir.

- Özerklik planı, Süryani-Keldaniler yanında bölgedeki diğer etnik ve dinsel azınlıkların korunması için bütün güvenceleri içerecektir. Bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan ve Kürt temsilcilerinden oluşan bir komisyon, yerinde incelemelerde bulunacak ve Türkiye sınırının İran ile çakıştığı kesimlerde, Türkiye sınırında yapılması gerekebilecek düzeltmeleri kararlaştırmak üzere bu yerleri ziyaret edecektir.

63. madde:

- Osmanlı hükümeti, 62. madde uyarınca kurulacak her iki komisyonun bildireceği kararlara aynen uymakla ve üç ay içinde uygulamakla yükümlüdür.

64. madde:

- Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra, 62. maddede belirtilen bölgelerdeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediklerini kanıtlayarak Milletler Cemiyeti Meclisi'ne başvururlarsa, Meclis'in bu nüfusun bağımsızlığa yeteneği olduğu kanısına varması ve bağımsızlık ver-

mesi için Türkiye'ye tavsiyede bulunması halinde, Türkiye bu tavsiyeyi yerine getirmeyi ve bu bölgeler üzerindeki bütün hak ve unvanlarından vazgeçmeyi şimdiden yükümlenir.

- Bu vazgeçme gerekirse ve gerekeceği zaman, Kürdistan'ın şimdiye kadar Musul vilâyeti sayılan kesiminde oturan Kürtlerin bu bağımsız Kürt devletine kendi istekleriyle katılmalarına, başlıca İtilaf devletleri hiçbir itirazda bulunmayacaklardır.⁸

Görüldüğü gibi, Sevr Antlaşması, kuzeyde Ermenistan, batıda Fırat, güneyde Suriye ve Irak, doğuda İran sınırları içinde, Osmanlı devletine bağlı özerk bir Kürt yönetimi kurulmasını öngörmüştür. Bu özerk bölge halkı, bir yıl sonra Osmanlı devletinden ayrılarak bağımsız bir devlet haline gelmeyi Milletler Cemiyeti'nden talep edebilecektir. Ancak bölge halkının bağımsız devlet yeteneğine Milletler Cemiyeti'ne hükmeden büyük devletler karar verecektir.

Sevr Antlaşması'nın Ermenistan'a ilişkin düzenlemesi, konumuzu çok yakından ilgilendiriyor. Antlaşma'nın 88-93. maddeleri bu soruna ayrılmıştır.

88. maddeye göre, Türkiye, Ermenistan'ı Müttefik devletler gibi hür ve bağımsız bir ülke olarak tanıdığını açıklamaktadır.

89. madde, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetlerinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın belirlenmesini, ABD Başkanı Wilson'un hakemliğine bırakmaktadır. Osmanlı devleti, Ermenistan ve Antlaşmaya imza atan diğer ülkeler, Ermenistan'ın denize çıkışı ve sınıra yakın askerden arınmış Osmanlı toprakları konusunda Wilson'un saptayacağı bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmışlardır.

90. madde ise, emperyalistlerin Büyük Ermenistan projesine son noktayı koymuştur: 89. madde gereğince, sözü geçen vilâyetlerin bütününün veya bir kesiminin Ermenistan'a bırakılması halinde, Os-

8 62-64. maddeler için bkz. Seha L. Meray-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler)*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1977, s.67 vd; Cemil Bilsel, I, s.312 vd.

manlı devleti, terk edeceği topraklar üzerindeki bütün hak ve tasarruflardan karar tarihinden başlayarak vazgeçtiğini açıklamaktadır.⁹

Wilson, Ermenistan sınırlarını belirleme konusunda hakemliği kabul ettiğini daha önce Barış Konferansına bildirmişti.¹⁰

ABD Başkanı görevini yaptı ve Tirebolu, Gümüşhane, Erzin-can, Muş, Bitlis ve Şitak'ı Ermenistan'ın epeyi içlerinde bırakacak bir sınır çizdi.¹¹

Böylece Sevr Antlaşması'nın 64. maddesine göre, bir yıl sonra Kürtlerin talebiyle bağımsız bir devlete dönüştürülebilecek özerk bölgenin sınırları da belirlenmiş oluyordu. Kuzey sınırı Ermenistan olan bu bölge, Siirt ve Hakkâri vilâyetlerine sıkıştırılmıştı.

Sevr'in diğer hükümlerine burada girmiyoruz. Bu antlaşmayla Osmanlı devletinin paylaşılması sürecinin tamamlandığı biliniyor. Türkiye, böylece, İngiliz, Fransız ve İtalyan emperyalistleri ile Yunanistan arasında etki bölgelerine ayrılmıştı. Boğazlar'ın yönetimi, emperyalistlerin kuracağı bir komisyona bırakılmıştı. Doğu'da büyük bir Ermenistan kurulmuş, bir yıl içinde bağımsız olabilecek bir özerk Kürt bölgesi belirlenmişti. Sonuç olarak Türkiye'ye "Anadolu'nun dörtte biri ya kalıyor, ya kalmıyordu".¹² Türkiye, ordusu bile olmayan sözde devlet haline getiriliyordu.

Öngörülen topraklardaki Türkiye devleti, çeşitli siyasî, malî, askerî hükümlerle devlet egemenliğinden yoksun bırakılmıştı. Sevr Antlaşması'nın 151. maddesi İtilaf devletlerine her tür müdahale ve işgal için geniş olanaklar tanımıştı. Türkiye'de dolaşacak paranın cins ve miktarının belirlenmesi ve devlet bütçesinin yapılması da-hi, Fransız, İngiliz, İtalyan delegelerinden oluşan bir komisyona bırakılmıştı. Komisyona katılacak Osmanlı temsilcisinin oy hakkı bile yoktu.

9 Cemil Bilsel, I, s.314 vd.

10 Aynı eser, s.298.

11 Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.51.

12 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.52.

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı 10 Ağustos 1920 günü İngiltere, Fransa ve İtalya kendi aralarında ayrıca bir anlaşma yaptılar. Üç Taraflı Anlaşma (Accord Tripartite) diye anılan bu sözleşmenin taslağı da, tıpkı Sevr Antlaşması gibi San Remo'da hazırlanmıştı.¹³ Üç Taraflı Anlaşma, üç büyük devletin etki alanlarını belirliyor, kurdukları Kürdistan üzerindeki denetimlerini düzenliyor ve ekonomik çıkarlarına ilişkin hükümleri içeriyordu.¹⁴

Paris Barış Konferansı kararlarına göre yapılan Sevr Antlaşması, İstanbul hükümeti tarafından imzalanmış, fakat uygulanamamıştır. Türkiye, Paris Barış Konferansı hükümlerini bir kurtuluş savaşıyla geçersiz kılmıştır. Gerçi Arabistan, Filistin, Musul-Kerkük Osmanlı devletinden ayrılmıştır, fakat bu topraklar, Musul-Kerkük dışında, zaten yeni Türkiye devleti projesinde bulunmuyordu. Buna karşılık Misakı Millî sınırları içinde olan Ermenistan ve Kürdistan tasarıları, Türklerin ve Kürtlerin birliği ve ortak mücadelesiyle bozguna uğratılmıştır.

13 Selahattin Tansel, III, s.147.

14 Cemil Bilsel, I, s.322; Sonyel, II, s.78.

İKİNCİ BÖLÜM
KEMALİST ÖNDERLİĞİN HEDEF VE STRATEJİSİ

I. PROGRAM STRATEJİ VE SİYASET DÜZLEMLERİ

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı, 1914 yılı sonlarında Birinci Dünya Savaşı'yla başlamış ve 9 Eylül 1922 günü Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle sona ermiştir; hatta Lozan Antlaşması'nın bağlandığı 24 Temmuz 1923'e kadar sürmüştür. İstiklâl Savaşımız Birinci Dünya Savaşı'nın devamıdır. Türk milleti, 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Ateşkesi'ni kabul etmemiş, 19 Aralık 1918 günü Hatay Dörtyol'da Fransız işgalcilerine ilk kurşunun sıkılmasıyla savaş devam etmiştir.¹ Ateşkes ile savaşın yeniden başlaması arasındaki süre, bir buçuk aydır. Bu, her savaşta rastlanan bir mola dönemidir. Kurtuluş Savaşımız sekiz yıl sürmüştür.

1 Yakın zamana kadar, Millî Mücadelede ilk kurşunun, İzmir'de 15 Mayıs 1919 günü gazeteci Hasan Tahsin (Osman Nevres) tarafından sıkıldığı bilgisi geçerliydi. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, konuyu araştırdı ve silahlı direnişin 19 Aralık 1918 günü Hatay Dörtyol ilçesi Karakese köyünde Mehmet Çavuş (Mehmet Kara)'un kurşunuyla başladığını saptadı: "Uzman raporu ve konuyla ilgili Başkanlık yayınlarının tetkiki neticesinde, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletlerin yurdumuzda ilk işgal ettiği yerlerin İskenderun ve Dörtyol olduğu bu düşmana karşı ilk direniş hareketlerinin yine bu bölgede başladığı, buna bağlı olarak da ilk silahlı direniş hareketinin de 19 Aralık 1918'de Dörtyol ilçesi Karakese köyünde gerçekleştirildiği tespit edilmiştir."

[Genelkurmay Başkanı Namına Erdoğan Özal, Hv. Plt. Korgeneral, As. T. ve Str. E. Bşk., Hatay Valiliği'ne 29 Ocak 1992 günü yazılan 3214-4-92 Arşiv numaralı ve "İş: 16 (işl. 12) 2325/4407 sayılı yazı, Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'nden alınmıştır.]

Bu görüşümü uzun yıllardır savunuyorum. Elinizdeki 3. basıma çalışırken aynı tezi bir İrlandalı devrimcinin de kitabına başlık yapması beni mutlu etti.²

Bu kitapta savaşın Dörtyol'da ilk kurşunla başlayan ikinci döneminin Kürt sorununa ilişkin çözüm ve uygulamaları incelenecektir. Burada üç düzlemi birbirinden ayırmak gerekir:

Birincisi, devletin kuruluşuna ilişkin program düzlemidir. Buna anayasal düzlem de diyebiliriz.

İkincisi, strateji düzlemidir.

Sonuncusu ise, politika düzlemidir.

Önce Kurtuluş Savaşı'nın strateji ve politikasını inceleyeceğiz. Daha sonra devletin esas kuruluşu alanına giren düşünce ve pratiğini ele alacağız.

Aslında ilk bakışta program düzlemine öncelik verilmesi gerekir diye düşünülebilir. Çünkü genellikle strateji ve politikayı belirleyen, programdır. Aslında Kurtuluş Savaşı'nda da böyle olmuştur. Kurtuluş Savaşı önderliğinin Kürt sorununa bakış açısını, önlerine koydukları temel amaç ve program belirlemiştir. Kürt sorununun çözümüne ilişkin program, Mustafa Kemal için bir amaç değil, fakat *bağımsızlık amacına (programına)* ulaşmak için izlenen temel politikalar demetinin bir unsuruydu. Bu nedenle Kürt sorununa ilişkin anayasal düzeydeki ilkeler, aslında program düzleminin bir parçası olmakla birlikte, belirleyen değil, belirlenen konumdaydı. Kürt halkını Türkiye'nin bağımsızlık ve bütünlüğü programına kazanma politikası, Kürt sorununa ilişkin programı (anayasal ilkeler) belirledi.

2 Pat Walsh, *Forgotten Aspects of Ireland's Great War on Turkey 1914-1924*, Athol Books, Belfast 2009, s.5, 22. "Unutulmayan Yönleriyle İrlanda'nın Türkiye'ye Karşı Büyük Savaşı" başlığını taşıyan 509 sayfalık bu önemli kitabı bizlere ulaştıran Kağan Güner Arkadaşıma çok teşekkür ederim.

II. HEDEF: BAĞIMSIZ ULUSAL DEVLET VE CUMHURİYET

1. Sömürgeleşme Sürecine Türkiye'nin Cevabı

20. yüzyıl başlarındaki Türkiye, Ezilen Dünyada devleti ve bayrağı olan başlıca üç ülkeden biriydi. Bu ülkeler, eski büyük imparatorluklardı: Çin, Türkiye ve İran. Tarihlerinde sömürge konumuna düşmemişlerdi; aksine kıta ve dünya dengelerinde hep önemli ağırlıklar oluşturmışlardı.

Ne var ki, Ezilen Dünyanın bu eski imparatorlukları, 19. yüzyılda sömürgeleşme sürecine girmişlerdi. Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın sömürgeler dünyasındaki bu üç bağımsızlık adası, kapitalizmin öncü ülkelerine ekonomik bağımlılık içine, başka deyişle yarısömürge konumuna düşmüşlerdi. Adım adım ellerinde kalan devletlerini de kaybetmek, sömürgeleşmek tehdidiyle karşı karşıya idiler. Bu ülkelerin 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında yaşadıkları sürecin olumsuz cephesi budur.

Ancak bu sürecin bir de olumlu yüzü vardı. Türkiye, İran ve Çin'in bu sömürgeleşme sürecinden kurtuluş savaşlarıyla çıkmaları kaçınılmazdı. Ezilen Dünyadaki çok milliyetli eski imparatorluklar, emperyalist devletlerin parçalama girişimlerine en sonunda ulusal devletler kurarak yanıt verdiler. Sultanlığın, Şahlığın ve İmparatorluğun enkazından, çağdaş cumhuriyetler çıktı.

Bizim ülkemizde bağımsızlık, ulusal devlet ve cumhuriyet eğilimleri, Genç Türk hareketinde, hatta 1876 yılında I. Meşrutiyet'i yaratan Genç Osmanlı'ların vatan ve hürriyet dinamiklerinde vardı.

Ancak bu millî demokratik devrim programı, Birinci Dünya Savaşı yıkımından sonra, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki devrimci hareketle berraklaştı.

2. Mustafa Kemal'in II. Meşrutiyet Öncesindeki Ulusal Devlet Tasarımı

Mustafa Kemal, daha Harbiye sıralarından beri, bağımsızlık, ulusal devlet ve cumhuriyet eğilimli devrimci akımın içine girmişti. Henüz genç yaşlarda, bu sürecin, İmparatorluğun esas olarak Türk unsuruna dayanan bir ulusal devlete varacağını görmüştü. Büyük devletlerin paylaşım amaçları ve yükselen ulusal akımlar nedeniyle gidiş bu yöndeydi. İmparatorluğu kurtarmak hayaliyle Türklerin ezilmesine ve daha büyük kayıplara yol açmak yerine, çoğunluğu Türk olan millî sınırlara çekilerek yeni bir Türk devleti kurmak, biricik çözümdü. Ali Fuat (Cebesoy), Mustafa Kemal'in daha II. Meşrutiyet öncesinde ulusal devlet programına geldiğini anlatır:

"Mustafa Kemal, topçu stajını yapmak üzere Şam'a gitmeden önce Beyrut'ta arkadaş çevresi içinde yaptığı toplantılarda (1906):

'-Dava yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan, önce bir Türk devleti çıkarmaktır.

'Demişti.' (...)

"Mustafa Kemal 'Millî Misak'ın esaslarını (...) 1907'de tespit etmiştir. (...)

"Mustafa Kemal ilk çare olarak şöyle düşünüyordu: Meşrutiyet, köhneleşmiş ve tutarlılığını kaybetmiş olan Osmanlı imparatorluğunun gövdesi üzerine değil, aksine Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerinde oturtulmak, düşmanlarının,

yani büyük devletlerin yapacağı bir tasfiye yerine, ihtilâl idaresi kendi başına bir Türk devleti kurmalıdır. (...)

"Türkler ve Araplar, ayrı ayrı devletlerin sömürgeleri haline getirilecek, Türkten başka olan unsurlar, düşman devletlerin tarafını tutacaklar. Şu halde devlet gövdesinin çökmesiyle hasıl olacak enkazın altında ezilip perişan olmak mı, yoksa çoğunluğu Türk olan millî bir sınıra çekilerek burasını mı savunmak daha doğru ve hayırlı olacak? Ben, selameti ikinci fikrin uygulanmasında görüyorum.

"Mustafa Kemal'in bu sözlerinden çıkan mâna şu idi: Osmanlı imparatorluğunun tasfiyesi işi, Türkün aleyhinde olarak düşmanlarımıza bırakılmamalıdır. Bir ihtilâl sonunda işbaşına geleceği anlaşılan meşrutiyetçilerin kuracağı idare, cesur bir kararla tasfiye işini kendisi yapmalıdır.

"Peki, bu tasfiye işini nasıl yapmalıydı? Mustafa Kemal şöyle düşünüyordu:

"Rumeli'de Doğu ve Batı Trakya bizde kalacak. Edirne'nin kuzey hudutları Bulgaristan aleyhine düzeltilecek. Arnavutluk, Avusturya-Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan Osmanlı başkanlığında İstanbul'da toplanacak bir konferansta milliyet çoğunluğu prensibine dayanılarak, Osmanlı Rumeli kıtasının Doğu ve Batı Trakya'dan başka kısımları yukarıda adları geçen devletlere bırakılacaktı. Arnavutluk bağımsız olacak, Bosna-Hersek Sırbistan'la Avusturya-Macaristan arasında adilâne bir suretle taksim edilecekti. Anadolu sahillerine yakın adalar yeni Türkiye devletinde kalacak, diğerleri Yunanistan'a verilecekti. Güney hudutlarımız, Hatay, Halep ve Musul vilâyetlerini içine alacak, diğerleri Araplara terk edilecekti. Anadolu'nun doğu ve doğu kuzeyinde bir değişiklik olmayacaktı. Yeni Türkiye içinde kalacak olan Rum, Bul-

gar ve Sırp azınlıkları dışarıda kalan Türklerle mübadele edilecekti."

"(...)

"- Biliyorum, diyordu. İleriyi görmek istemeyenler, İmparatorluktan toprak fedakârlığı yapılmasını hoş karşılamayacaklar, hattâ bizi ihanetle suçlayanlar olacaktır. Biz buna rağmen, görüşlerimizin Meşrutiyet sonrası için bir program haline getirilmesini sağlamalı ve onu gerek Merkezi Umumîde [İttihat Terakki Cemiyeti'nin Genel Merkez Yönetimi] gerekse arkadaşları arasında şiddetle savunmalıyız."¹

Mustafa Kemal'in ulusal devlet projesini, 1908 Devrimi'nden sonra ideolojik temellerine oturtarak geliştirdiğini, yine Ali Fuat Cebesoy'un anlattıklarından öğreniyoruz. Cebesoy, 1913 yılında Sofya'da Askerî Ataşe olan arkadaşından aldığı yazıyı şöyle aktarıyor:

"Memleketin kaybedilmek üzere olan küçük parçasını feda etmeyeceğim diye en büyük parçasını hesapsızlık ve bilgisizlik yüzünden feda eden idarecilerimiz bir de mevki ve şöhret peşindeki hırsızlar yüzünden ne hale geldiğimiz açıktır. (...) Yüzyıllardan beri Hristiyan teb'asından çektiklerimiz henüz bitmeden, birbirine zıt olan Panislâmizm ve Panturan hayâlleri icat edilerek bunlarla, zaten güç olan durumumuz büsbütün karıştırılmaktadır. Milliyetçilik dünya yüzünde o kadar gelişti ki, emin olabilirsiniz bir millet çoğunluğuna dayanmayan devletlerin dağılması kaçınılmaz görülüyor. (...) Büyük bir Arabistan davası çıkmıştır ki, bununla İngiltere, Fransa; Arap çoğunluğu olan yerlerimizi bizden ayırıp kendilerine sömürge yapacaklardır. İçimizde bir de Arap Milliyetçiliği alıp yürümüştür. Bunlardan kültür ve din birliğine inanmayanlar vardır

1 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, s.108, 114 vd.

ki, bunların menfaat bakımından büyük devletlerin aleti olacaklarından şüphe edilemez. Buna karşılık çoğunluğu temiz bir Milliyetçilik davası içindedir. Bunlarla görüşüp Arap meselesine bir çözüm noktası bulunabilir.

"Gelecekte hiçbir duygusallığa aldanmadan kesin kararımız, Türk çoğunluğun çizdiği hudut hem dış siyasetimizin hem de savunmamızın temel taşı olmalıdır."²

Mustafa Kemal'in 1908 Devrimi öncesinde bu görüşleri benimsemesi doğaldır. Çünkü zamanın devrimci akımı, daha 19. yüzyıl sonlarında ve özellikle 20. yüzyıl başlarında, ulusal devlet çözümünü savunmaya başlamıştı. Yusuf Akçura, "Üç Tarzı Siyaset" yazısını kaleme aldığı zaman, tarih 1904 yılıydı. Bu yazıda, ulusal devlet çözümü, ülkenin önündeki üç programdan biri olarak belirtiliyordu. Devrimci-Milliyetçi hareket, 19. yüzyıl sonlarından itibaren ülkenin geleceğini etkileyecek bir seçenek olarak belirmişti.

3. Ulusal Devletin Biçimi: Cumhuriyet

Ulusal çözümün devlet biçimi kaçınılmaz olarak Cumhuriyet idi. Nitekim Cumhuriyetçilik, I. Meşrutiyet öncesinde filizlenmişti. Padişahlar, Namık Kemal ve Mithat Paşa'lardan başlayarak Mustafa Kemal'e kadar, devrimci akımın önderlerine hep gizli cumhuriyetçi kuşkusuyla baktılar ve haklıydılar da.

Bağımsızlık, ulusal devlet, cumhuriyet programı; Osmanlı devletini ve sultanlık sistemini ne yapıp yapıp yaşatma seçeneğinin iflas ettiği, daha doğrusu Osmanlı devletinin yıkıldığı koşullarda ha-

2 Ali Fuat Cebesoy'un, Ayşe Sarıalp (Cebesoy) tarafından Gürbüz Tüfekçi'ye verilen anıları için bkz. "Misakı Millî", *Kavram*, 1, Ankara, Ocak 1998, s.95. Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal'in ilerde Misakı Millî diye anılacak olan ulusal sınırları, daha o zaman bugünkü Türkiye sınırlarına yakın bir coğrafya olarak belirlediğini belgesiyle göstermektedir (*aynı eser*, s.81 vd).

yata geçebilirdi. Mustafa Kemal, Osmanlı devletinin yıkıma gittiğini çok önceden görmüş, hatta Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, hükümetin basında bulunan İttihat-Terakki liderlerine yolladığı çok önemli bir raporda, açıkça belirtmişti. 20 Eylül 1917 günü Sina-Filistin cephesinden Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya yazdığı ve bir örneğini de Sadrazam (Başbakan) Talat Paşa'ya gönderdiği raporda, Osmanlı sultanlığının "içerden birdenbire ve hep birden" çökme noktasına geldiğini çekinmeden yazıyordu.³

Bu rapordan bir yıl sonra Osmanlı devleti teslim olmuş ve 30 Ekim 1918 günü Mondros Ateşkesi imzalanmıştır. Bu koşullarda, çıkış yolu olarak üç seçenek savunulmaktadır: İngiltere'nin himayesi, Amerikan mandası ve bölgesel kurtuluş çareleri.⁴

Mustafa Kemal, *Büyük Nutuk*'ta bu çözümlerin hiçbirini yerinde bulmadığını belirtir. Çünkü "Osmanlı devletinin temelleri çökmüş ve ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir *ata yurdu* kalmıştı. Son mesele, bunun da paylaşılmasını sağlamak için uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunların hepsi içeriği kalmamış birtakım anlamsız laflardan ibaretti."⁵

Bu tablo, Osmanlı açısından çöküş olmakla birlikte, ulusal devlet ve Cumhuriyet açısından nesnel koşulların oluştuğu anlamına geliyordu:

"Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da milî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!"⁶

3 Rapor için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.120 vd; Genelkurmay ATASE Başkanlığı Atatürk Arşivi, Klasör: 33, Dosya: 12-16/A, Fihrist: 19-38'den aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, 4. cilt, 2. kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s.106-112.

4 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.30.

5 *Aynı eser*, s.30.

6 *Aynı eser*, s.30.

Mustafa Kemal, Samsun'a bu programla çıkmıştır. Ancak hedefini, "bir millî sır gibi" vicdanında taşıyarak "adım adım bütün topluma uygulamak mecburiyetinde olduğunu" dokuz yıl sonraki *Nutuk*'ta belirtecektir.⁷

Ancak burada bir komplocu mantığı değil, devrimcinin tarih bilinci vardır. "Beliren millî mücadele, dış istilaya karşı vatanın kurultuşunu biricik hedef saymaktadır." Bu başarıldıktan sonra "aşama aşama millî irade yönetiminin bütün esasları ve biçimlerinin uygulanması, tabii ve kaçınılmaz bir tarihsel süreçti."⁸

Mustafa Kemal, bu tarihsel akış içinde bulunduğu anın görevini, kesin çizgilerle belirlemiştir. Daha sonra *Nutuk*'taki ifadesiyle yapılacak iş şuydu:

"Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına, müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu."⁹

Böylece devrimin denklemi kurulmuştur: Millet artı ordu. Yöntem ise, isyan etmektir.

23 Nisan 1920 günü Ankara'da TBMM'nin toplanmasıyla bu isyan, Osmanlı padişah hükümeti karşısında kendi iktidarını kurmuş ve kurumlaştırmıştır. 23 Nisan 1920, aslında Cumhuriyetin fiilen kurulduğu gündür. Ankara'daki Meclis ve hükümet, "millî hâkimiyet" ilkesinin yürürlüğe girdiğini ilan ederek ve "millî iradeyi temsil" anlayışıyla ülke yönetimini üstlenmiş ve böylece cumhuriyet rejiminin uygulamasına başlamıştır. İstanbul merkezli padişah hükümeti ve Ankara merkezli "millî irade" hükümetinin oluşturduğu ikili iktidar durumu, emperyalizme karşı askeri zaferle son bulmuş ve bu hesaplaşmadan galip çıkan Cumhuriyet olmuştur.¹⁰

⁷ Aynı eser, s.32

⁸ Aynı eser, s.32

⁹ Aynı eser, s.31

¹⁰ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasal Kuruluşu" başlıklı uzun yazısında, Cumhuriyetin fiilen kurulduğu 23 Nisan 1920'den Cumhu-

En yaşlı üye olarak Meclis'in açılışına başkanlık eden Sinop Milletvekili Şerif Bey, Atatürk'ün kaleme aldığı açılış konuşmasında, cumhuriyetin hayata geçtiğini şu cümleyle belirtmiştir:

"...milletimizin içte ve dışta tam bağımsızlığını ele alıp yönetmeye başladığını bütün dünyaya ilan ederek Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum."¹¹

4. Nesnel Koşullar, Devrimci Strateji ve Plan

Sürecin bütününe baktığımız zaman, nesnel gerçekliğin ve stratejik planın, devrim önderliğinin kafasında belirilmiş olduğunu görürüz. Madde madde sayacak olursak:

- Eski sistemin ve devletin çöktüğü saptaması (Devrimin nesnel koşulları),
- Bu koşullarda tarihsel sürece uyan bir hedef (Bağımsız ulusal devlet ve cumhuriyet),
- O hedefe ulaşmak için aşamalara bölünmüş bir devrimci strateji ve plan,
- Devrimci planın o an'a yüklediği güncel görev.

Devrimin hedef, strateji ve görevlerinin belirlediği bu çerçeve, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'ndaki Kürt politikasını açıklayan anahtarları da verir.

Bu açıdan, Millî Mücadele önderliğinin Kürt sorununa ilişkin çözüm ve politikalarını, arkada kalan Osmanlı döneminin kurulu-

riyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923'e kadarki süreçte yeni rejimin adım adım nasıl kurumlaştığını, hem bilimadamı olarak, hem de o süreci TBMM'de memur olarak yaşamış bir gözlemci olarak çok iyi anlatır. Bkz. *Recai Seçkin'e Armağan*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1974, s.657-712.

11 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.41. Bu konuşmayı Mustafa Kemal'in kaleme aldığını Velidedeoğlu belirtiyor (agy, s.658). Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı yıllarında, TBMM rejiminin aslında bir cumhuriyet olduğunu üstü kapalı olarak ifade etmiştir. Bir örnek olarak bkz. *Philedelphia* gazetesi habercisine cevapları, *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, s.275.

şuyla veya Kurtuluş Savaşı döneminin gerektirdiği meşru bir "oportünizmle" veya "Kürt reislerini ve halkını aldatmak için ortaya atılmış samimi-yetsiz vaatlerle açıklamak, gerçeğe uymuyor.

Bu çözüm ve politikalar, doğrudan doğruya;

- Nesnel koşullarla,
- Bu nesnel koşullar zemininde var olan devrimci durumla,
- Devrimin hedefiyle,
- Devrimin mevzilenme planıyla, başka deyişle devrimin düşmanları, devrimin güçleri ve esas vuruşun yönüyle,
- Ve hatta devrimin stratejik hedefine ulaşmak için izlenmesi gereken yolla bağlantılıdır.

Bu gerçek dikkate alınınca, Kurtuluş Savaşı döneminde, millî kuvvetlerin Kürt sorunu konusunda bazen birbirinden habersiz olarak açıkladıkları çözüm ve politikalar arasındaki tutarlılık şaşırtıcı değildir. İstanbul'da kurulan Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti, Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi, Amasya'da buluşan Heyeti Temsiliye önderleri, İstanbul hükümetinin temsilcisi Salih Paşa, İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan ve daha sonra Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi, hep aynı Anayasal ilkeleri ve politikaları savunmuşlardır.

III. STRATEJİ VE SİYASETLER

Kurtuluş Savaşı'nın stratejisi ve siyasetleri, konumuz ekseninde şöyle özetlenebilir:

Stratejik hedef: Tekmil milleti birleştirip, Doğuda bir dayanak yaratarak düşmanı yenmek, padişahlığı yıkmak ve ulusal devleti/cumhuriyeti kurmak.

Siyasetler madde madde sıralanacak olursa:

1. Emperyalist devletlerin Türkiye üzerindeki emellerini geçersiz kılmak, bunun için esas vuruşu İngiliz emperyalizmine yöneltmek.

2. İngiltere'nin savaş alanına sürdüğü Yunan işgal kuvvetlerini ve Ermeni devleti girişimini silahla bertaraf etmek.

3. Diğer emperyalist devletleri, Fransa, İtalya ve ABD'yi elden geldiği kadar tarafsızlaştırmak ve İngiltere'den ayırmak. Bunun için öncelikle, Fransız emperyalizminin işgal ettiği bölgeleri silah kullanarak kurtarmak.

4. Sovyetler'le dostluk yoluyla ve özellikle Kafkaslar'da ortak askerî harekâtla, İngiliz işbirlikçisi Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan planlarını çökertmek; böylece Doğu cephesinde zafere ulaşmak, güvenilir bir cephe gerisi yaratmak ve Sovyet Rusya ile bağlantının önündeki engelleri kaldırmak.

5. Mazlum milletler ve ülkelerle dayanışma ve güneyimizdeki Suriye ve Irak halkını Fransız ve İngiliz emperyalizmine karşı silahlı harekete yöneltmek; bu işbirliğini bağımsızlıktan sonra bir konfederasyon/federasyon planı kapsamında yürütmek.

6. İngiliz emperyalizmiyle işbirliği yapan padişah hükümetini etkisiz kılmak, tecrit etmek.

7. İngilizlerle ve padişah hükümetiyle işbirliği yapan Türk ve Kürt örgütlenmelerini etkisiz kılmak. İngiltere'nin ve İstanbul yönetiminin millî harekete karşı kışkırttıkları ve yönlendirdikleri Ku-vayı İnzibatiye'yi, Türk ve Kürt isyanlarını bastırmak.

8. "Türk ve Kürt tek milleti" bağımsızlık için birleştirmek, eli silah tutanları savaşa seferber etmek, Kürt halk kitlelerinin, aşiretlerinin, örgütlerinin büyük çoğunluğunu millî mücadele saflarına kazanmak ve aktif olarak savaşa katmak.

9. Kürt kitlelerini kazanmada, Ermeni devletinin emperyalist ülkelerin desteğiyle Kürtlerin yaşadığı topraklara hâkim olma girişimini özellikle değerlendirmek; Kürt halkının dikkatini bu tehdit üzerinde yoğunlaştırmak.

10. Kesin zafer için öncelikle Doğuda bir dayanak yaratmak.

11. Türk ve Kürt halk kitlelerini aynı siyasal teşkilatta (partide) örgütlemek.

12. Kilit görev olarak, Anadolu'da bir iktidar odağı yarattıktan sonra padişah hükümetinin otoritesini adım adım ve bölge bölge ortadan kaldırmak, iktidarı tek tek illeri, ilçeleri, ordu birliklerini ele geçirmek yoluyla parça parça kazanmak.

13. Ordu'yu, padişah hükümetinin denetiminden kurtarmak ve Anadolu'daki iktidar odağının emrine bağlamak, yerel ve düzensiz millî güçleri tek merkezden kumanda edilen düzenli orduya katmak, özetle devrimin silahlı gücünü inşa etmek.

1. Esas Vuruş İngiliz Emperyalizmine

Kurtuluş Savaşı'nın Türkiye açısından Birinci Dünya Savaşı'nın devamı olduğunu yukarıda saptamıştık. Ekim 1914'ten Ekim 1922'ye kadar, arada Mondros Ateşkesi'yle başlayan bir buçuk aylık kesintiyi bir kenara bırakırsak, sekiz yıllık savaş boyunca, Tür-

kiye'yi paylaşmak isteyen emperyalist devletler içinde İngiltere'nin başdüşman konumunda olduğu görülür.

Savaşın 1914-1917 arasındaki bölümünde, Türkiye, esas olarak İngiliz ve Çarlık emperyalizmine karşı savaşmıştır. Fransızlar, Çanakkale saldırısına katılmakla birlikte, savaşın bütününde, Türkiye cephelerinde daha geri planda kalmışlardır.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra iktidara gelen Bolşevik hükümeti, Osmanlı devleti ile savaşa son vermiş ve askeri birliklerini tek yanlı bir uygulamayla geri çekmişti. Böylece Türkiye, iki büyük düşmandan biriyle savaştan kurtulmuş ve esas olarak İngiliz emperyalizmiyle karşı karşıya kalmıştı.

Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya arasında paylaşılmış; Yunan işgaline uğramış; Ermenistan devleti askerî güçle kurulmuş; ABD emperyalizmi de bu paylaşımın arkasında olmuştur. Ancak bütün bu düşman cephesi içinde, İngiltere başrolü oynamaya devam etmiştir.

Fransa ve İtalya, işgalde directmeyecekleri izlenimini vermişler ve bir süre sonra silahlı direnme karşısında geri adımlar atarak sahneyi terk etmişlerdir.

ABD ise, İtilaf emperyalistleriyle birlikte hareket etmek, Ermeni devleti girişimini desteklemek ve Türkiye'yi manda altına almak eğilimleri göstermekle birlikte, işgale askeri güçle katılmamış, geri planda kalmıştır.

İngiltere'ye gelince, sekiz yıllık savaş boyunca işgal güçlerinin hem siyasal planda, hem de askeri açıdan ekseni ve lideri konumunda bulunmuştur. İstanbul'u işgal etmiş, padişah hükümetini avucunun içine almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın saptamasına göre, 1920 yılı başında yalnız İstanbul'da 30-40 bin İngiliz askeri ve İngiltere'nin Akdeniz donanması bulunmaktadır.¹ İngiltere, Yunanistan'ı Türkiye'nin üzerine sürmüş ve desteklemiştir. Kafkaslar'da kendine bağlı Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletleri tez-

1 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.391, 393, 409.

gâhlayarak Türkiye'nin bölünmesinde Doğu yönünden de başdüşman konumunda olmuş, Türkiye ile en önemli dostu Sovyetler arasına bir kama sokmuştur.

Büyük Ermenistan girişimini fiilen destekleyen, Doğu Vilâyetleri diye anılan altı ili kendi denetimi altına almak isteyen, hep İngiltere'dir. Amaç, Altı Vilâyet'in ötesinde Kafkaslar'daki petrol kaynaklarını ele geçirmektir.²

Millî Hareketin esas vuruşu İngiliz emperyalizmine yöneltmesinin en önemli nedenlerinden biri ise, İngiltere'nin bağımsız Kürdistan politikasıdır. O koşullarda kukla bir Kürt devleti aracılığıyla Anadolu'yu parçalayabilecek tek kuvvet, İngiltere idi. İngiltere, özellikle 1919 yılı boyunca bu amaçla çeşitli faaliyetlerde bulundu. Ancak Kürt halkının İngiliz emperyalizmine tavır alması karşısında bu politika iflas etti. 1919 sonlarından itibaren İngiltere'nin bağımsız Kürdistan politikasından büyük ölçüde vazgeçmek zorunda kaldığı, İngiliz belgelerinden de anlaşılmaktadır.³

Güney cephesine gelince, İngiliz askerî kuvvetleri, ateşkesten sonra Musul'u işgal ederek, bir nolu düşman olduğunu bu cephede de göstermiştir.

İngiltere, emperyalist kamptaki siyasal ağırlığı yanında, Osmanlı devletinin paylaşılmasında arslan payını kapan ülkedir. Ayrıca bölgedeki işgal ve etkisini, diğer sömürgeleri Arap dünyası ve Hindistan üzerindeki hâkimiyeti açısından da, stratejik önemde görmektedir.

İngiltere, Türkiye'yi boyunduruk altına almayı, Sovyet Rusya'yı kuşatma, oradaki devrimi boğma yönünden de, dünya ölçeğinde önemli saymaktadır. Mustafa Kemal'e göre, Bolşevikliği yok etmek isteyen İngiltere'nin bu girişimine karşı koyabilecek biricik İslam ülkesi Türkiye devletidir. "Batı emperyalizmi ve kapitalizmin en zi-

2 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, İstanbul 1951, s.5-7.

3 M. Kemal Öke, *Belgelerle*, s.6.

yade taarruz darbelerinin Anadolu üzerine çevrilmiş bulunması", bu nedenledir.⁴

Bütün bu gerçekler karşısında, o dönemde Kurtuluş Savaşı önderliğinin İngiltere'yi esas düşman olarak görmesi olağandır. Türkiye'yi parçalama planının başında İngiltere'nin bulunduğunu Mustafa Kemal Paşa sık sık vurgulamıştır. Örneğin Aralov'a başdüşmanın İngiltere olduğunu belirtir.⁵ İsmet Paşa da, "Biz Millî Mücadele sırasında hep İngilizlere hasım durumda bulunduk" demiştir.⁶

Mustafa Kemal'in ABD Generali Harbord'a 24 Eylül 1919 günü verdiği muhtıra, baştan sona İngiltere'yi hedef almıştır.⁷

Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılı başında Talat Paşa'ya yazdığı mektupta da esas olarak İngiltere'ye karşı cephe aldıklarını belirtmiştir:

"Bugün yalnız dahili düşmanlarımıza karşı değil, onlarla beraber doğrudan doğruya İtilaf devletlerine, bilhassa İngilizlere karşı vaziyet ve tedbir almak mecburiyetindeyiz."⁸

İstiklal Savaşı'nda başta İngiltere, büyük emperyalist devletleri yendiğimiz gerçeği, Cumhuriyetin kendine güven temasıdır. Atatürk, 1933 yılı Temmuz ayında Galatasaray Lisesi sınavında, öğrencilere Mudanya Ateşkesi'ni kimlerle yaptığımızı sorduktan sonra "Harbi kimlere karşı yapmış ve kimleri yenmiş oluyoruz" diye ikinci bir soru yöneltir. Aldığı cevap, "İngiltere, Fransa ve İtalya'dır". Doğru cevapta Yunanistan'ın adı bile geçmez.⁹

Bununla birlikte Millî Hareket, başdüşmana karşı da zafer ilkesini gözetken, ince ve ihtiyatlı bir politika yürütmüştür. Daha Kurtu-

4 Mustafa Kemal'in Enver Paşa'ya yolladığı 4 Ekim 1920 tarihli mektubu için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.30, 31.

5 Aralov, s.118.

6 Bkz. Avcioğlu, I, s.129.

7 Tam metin için bkz. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, IV, s.82 vd.

8 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.410.

9 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 26, s.201, 202.

luş Savaşı'nın başlarında, yerel Millici Kuvvetlerin İngiltere'nin düşmanlığını kışkırtmamaya özen gösterdiği görülür.¹⁰ Mustafa Kemal, İngilizleri "tahrik etmeme" siyasetini Meclis gizli oturumunda açıklamıştır.¹¹

Bu tutum, Kurtuluş Savaşı'ndaki hesaplaşmanın bir kutbunda İngiltere'nin bulunduğu gerçeğini değiştirmez. Türk politikasını belirleyen, İngiltere'nin yürüttüğü pratiktir. İngiliz emperyalizmi, Türkiye'yi parçalama planında kararlılık gösterdiği zaman, elbette direniş de kararlı olmaktadır. İngiliz politikasındaki duraksama ve yumuşamaları ise, Millî Mücadele önderliği görmek durumundaydı. Millî Hareket açısından İngiltere, elbette Türkiye üzerindeki emellerini eylemli olarak devam ettirdiği sürece ve ölçüde düşmandı. Ancak Mustafa Kemal ve arkadaşları, savaşın seyri boyunca, esas olarak İngiliz emperyalizminin güçlerine karşı koyduklarının bilincindeydiler ve politikalarını da buna göre oluşturdular.

Mustafa Kemal, İngilizlerin İstanbul'u işgal ettiği 16 Mart 1920 tarihine kadar açıktan açığa düşmanlıktan sakınıyordu.¹² Ancak işgalden sonra, Anadolu'daki bütün İngilizlerin yakalanarak İstanbul'a gönderilmesini emretti ve İngiliz görevlileri gözaltına aldırdı.¹³ Arkasından, İslam dünyasına seslenen bir bildiri yayımlayarak, İngilizlere karşı savaşmanın bütün Müslümanların görevi olduğunu bildirdi.¹⁴

Amiral de Robeck, İstanbul'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı 19 Haziran 1920 tarihli raporda Millî Hareketin İngiltere, Fransa ve İtalya'yı hedef alan belgelerine yer veriyor ve esas olarak İngiltere'ye hücum edildiğini yazıyordu.¹⁵

1921 yılı Nisan ayından sonra İngiltere'nin Anadolu İhtilaline karşı tutumunda görece bir yumuşama başladı. Çünkü Millî Hare-

10 Bu konuda bkz. Doğan Avcıoğlu, I, s.5-72.

11 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.8, s.82.

12 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.122.

13 E 3248/3/44, FO 371/5046'dan aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, s.130 vd.

14 Ömer Kürkçüoğlu, s.130.

15 E 7579/344, FO 371/5052'den aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, s.130.

ket, askerî başarılar kazanıyordu ve Haziran 1920'de İzmit bölgesinde İngiliz kuvvetleriyle savaşa girmekten kaçınmadığını göstermişti. Ali Fuat Paşa (Cebesoy) komutasındaki Kuvayı Milliye, İzmit'i İngilizlerden almak için silahlı girişimde bulunmuş, İngiliz birlikleriyle çarpışmıştı. İngiliz uçakları ise, Türk birliklerini bombalamıştı. Türk birlikleri, İzmit'in kuzeyini savunan Ermeni çetelerinin direnmesi nedeniyle hedefe ulaşamamıştı.¹⁶

İngiliz gizli istihbaratının ve komutanlarının bu çarpışmadan telaşa kapıldıklarını ve kendilerine güvenmediklerini yolladıkları raporlardan anlıyoruz.¹⁷ 1920 sonlarında Türk-Sovyet işbirliğinin Doğu cephesinde kazandığı zafer, İngiltere'nin Kafkas planlarını çöktürmüş ve Batı cephesindeki kararlılığında da zaaf yaratmıştı.

Nisan 1921'de ise, İkinci İnönü Savaşı'nın sonuçları ortaya çıktı ve Millî Kuvvetlerin direneceği belli oldu. Bu başarılar, İngiltere'yi tereddüde düşürmüştü, ancak Türkiye'yi parçalama amacından vazgeçirmeye yetmemiştir. Nitekim Sakarya Savaşı'ndan sonra Yunanistan'ı savaşa devam etmesi için yüreklendiren yine İngiltere olmuştur.¹⁸

Kurtuluş Savaşı önderliği, savaş boyunca İngiltere'nin gösterdiği tereddütleri değerlendirmiştir. Bu politika, iki düşman kuvvet arasındaki savaş taktikleri çerçevesindedir. Kaldı ki, savaş sırasında yer yer İngiliz askerî birlikleriyle doğrudan silahlı çatışmalar da olmuştur. Mustafa Kemal, çeşitli emirlerinde İngiliz subay ve askerlerinin tutuklanmasını emretmiş ve İngiliz askerleri birlikleriyle silahlı çatışmayı da göze almıştı.¹⁹

Askeri zaferden sonra Türkiye, gerek Mudanya Ateşkesi'nde, gerekse Lozan'da, Yunanistan'la veya Ermeni temsilcileriyle değil,

16 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.410-413 ve Doğan Avcıoğlu, I, s.149 vd. Ömer Kürkçüoğlu, s.1, 45 vd.

17 Ayrıntı için bkz. Ömer Kürkçüoğlu, s.145 vd.

18 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin...*, s.103.

19 Karabekir, Mustafa Kemal'in tutuklayın emrini yumuşatarak uyguluyor. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.21 (Nutuk III), s.74, 75. Yine bkz. Ömer Kürkçüoğlu, s.130 vd.

İngiliz emperyalizmiyle cephe cepheyledir. İngiliz emperyalizmine karşı savaş, bu kez siyasal düzlemde Lozan Barış Konferansı'nda ve Musul anlaşmazlığında devam etmiştir.

Türkiye'nin parçalanmasından pay almaya çalışan güçler ise, İngiliz emperyalizmiyle işbirliği yaparak başarı kazanacaklarının farkındadırlar.

Lozan tutanakları, baştan sona bu gerçeği yansıtır.²⁰ Milletler Cemiyeti Komisyonu çalışmaları da, bütünüyle Türk tezi ile İngiliz tezi arasındaki çarpışmayı çözmek üzerinde yoğunlaşmıştır.²¹

Bütün bu gerçeklere rağmen, bazı araştırmacı ve yazarlar, Kurtuluş Savaşı'nın İngiliz emperyalizmine karşı değil, yalnızca Yunanlara ve Ermenilere karşı verildiğini, hatta Mustafa Kemal'in İngiliz ve Fransız emperyalistleriyle işbirliği yaparak Kürtleri hedef aldığını ileri sürebilmişlerdir.

Bu görüşleri, 1960'lı yıllarda İslamcılarla ortak cephe kurma anlayışıyla bağlantılı olarak Prof. İdris Küçükömer ortaya atmıştı.²² Teorisini, sınıfları bir kenara atarak, "Sivil toplum-resmî toplum" karşıtlığı üzerine kuran Küçükömer'in bu tezlerine, İslamcı

20 Lozan Konferansı için bkz. *Lozan Barış Konferansı*, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ekim 1993. Komünist Enternasyonal organları da, Lozan'daki saflaşmada, başta İngiltere olmak üzere emperyalistlerin bir tarafta, Türkiye'nin karşı tarafta yer aldığını saptarlar. Aralarında çıkar anlaşmazlığı olan emperyalistler, Türkiye'ye karşı işbirliği halindedir (*Komintern Belgelerinde Türkiye-1 / Kurtuluş Savaşı ve Lozan*, [derleyen Doğu Perinçek], yeniden düzenlenmiş 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1993, s.158 vd, 171).

21 Milletler Cemiyeti tarafından 30 Eylül 1924 tarihinde oluşturulan komisyonun hazırladığı raporun her sayfası, Türk-İngiliz tezleri arasındaki cepheleşmeyi yansıtır. Komisyon, bu tezleri "iki uç" olarak nitelemektedir (s.15). Bkz. *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı, Milletler Cemiyeti tarafından 30 Eylül 1924 tarihinde oluşturulan komisyon raporu*, 2. basım, Med Yayınları, İstanbul, Eylül 1991.

22 İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, Ant Yayınları, İstanbul, Nisan 1969. Küçükömer, Kurtuluş Savaşı'mızın "antiemperyalist bir savaş değil, Yunanlılara karşı bir savaştır" diye özetlediği tezini, gazete yazılarıyla da bir kampanya halinde açıklamıştır. Bkz. *Milliyet*, 28 Ekim ve 4 Kasım 1973.

akım yanında, Batı işbirlikçisi Kürt milliyetçileri de sahip çıkmıştır. Özellikle İsmail Beşikçi, görüşlerini bu zeminde inşa etmiştir.²³

Türkiye, başta İngiltere olmak üzere emperyalizme karşı sekiz yıl savaşmıştır. Yunanistan'ın Türkiye üzerine sürülmesine, 1919 yılı başında San Remo Konferansı'nda karar veren de onlardır.²⁴ Bu gerçeğe uygun olarak, Anadolu iktidarının başındaki Heyeti Temsiliye tarafından yapılan Millî Mücadele Planında, Yunan orduları bir "öncü kuvvet" olarak değerlendirilmiştir.²⁵ Ermenileri Türkiye'ye karşı kıskırtan da, İngiliz emperyalizmidir. Türkiye'nin İngiltere ile savaşı, zaferden sonra siyaset düzleminde, barış konferanslarında devam etmiştir. Türkiye, düşmanı denize döktükten sonra Mudanya'da ateşkes antlaşmasını İngiltere'yle yaptı, Yunanistan'la değil. Lozan'da da karşımızda İngiltere ve Fransa vardı.

Ortada karışık bir problem yoktur, kendisini savaşlarda gösteren bir düşmanlık vardır. Gizlisi saklısı olmayan bu açık olguyu, birtakım alıntılarla, gerçeklere dayanmayan akıl yürütmelerle tersine çevirmek, bilimsellik çerçevesi içinde görülemez.

Küçükömer ve Beşikçi gibi yazarlar, olguları reddettikleri gibi, savaşan tarafların ve birbirine zıt akımların ortak değerlendirmelerini de görmezden gelmişlerdir. Dünyada İngiltere ile Mustafa Kemal Paşa'yı aynı safta gösteren, onlardan başka kimseye rastlanmıyor. İngiliz emperyalizmi ile Türkiye arasındaki cepheleşme ve savaş, İngiltere, Türkiye, Fransa ve ABD resmî kaynakları, Sovyetler Birliği ve Komünist Enternasyonal kaynakları, Lenin, Stalin, Mao gibi o dönemin büyük devrimci önderleri ve hatta Mustafa

23 İsmail Beşikçi, *Kürdistan*. Bu kitap yukarıdaki tezle bağlantılı olarak, Kürdistan'ın İngiltere, Fransa ve Kemalist yönetim arasında paylaşıldığını iddia etmektedir.

24 Salâhi R. Sonyel, II, s.86.

25 Muzaffer Erendil, *Çok Yönlü Lider Atatürk*, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1986, s.303.

Kemal'e düşman olan çeşitli Kürt örgütleri ve yazarları tarafından görüş birliği halinde kabul edilmektedir.²⁶

Kurtuluş Savaşı zafere ulaştığı zaman, bunun İngiltere'ye karşı bir galibiyet olduğunu herkes görmüş ve açıklamıştır. Örneğin Komünist Enternasyonal organları, şu saptamada bulunmuşlardır:

"Bu köylü ülkesinin [Türkiye'nin] devrimci hareketi, dünyanın hâkimi olan İngiltere'yi geri çekilmeye mecbur etti."²⁷

2. Yunan İşgalini ve Büyük Ermenistan Girişimini Silahla Bertaraf Etmek

Kurtuluş Savaşı üç cephede verildi. Güneyde Fransa'ya ve Ermenilere, doğuda Ermenistan ordusuna ve batıda Yunan ordusuna karşı.

İngiliz emperyalizmi, Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye üzerine gerek Çanakkale cephesinde, gerekse Güney cephesinde, büyük ölçüde kendi askeri birliklerini sürmüştü. İngiliz askeri gücü içinde sömürge askerlerinin önemli oranda yer aldığı da bilinmektedir. Mondros Ateşkesi'nden sonra 16 Mart 1920 günü İstanbul'u işgal eden İtilaf kuvvetleri içinde esas ağırlık İngilizlerindir. Ayrıca Anadolu'nun çeşitli bölgelerine İngiliz işgal birlikleri çıkmıştı. Ancak savaşta yorgun düşen İngiltere, Türkiye'yi parçalama planını uygulamak için, Yunan ve Ermeni ordularını ateşe sürdü. Onlara verilen görev, Birinci Dünya Savaşı'nda Anzak birliklerine verilen görev gibiydi; arkalarında İngiltere vardı.

26 Komünist Enternasyonal'in Kurtuluş Savaşı değerlendirmesi için bkz. *Komintern Belgelerinde Türkiye-1 / Kurtuluş Savaşı ve Lozan*. Bilimsel sosyalizmin önde gelen teorisyenlerinin Kurtuluş Savaşımız hakkındaki görüşleri için bkz. Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*.

Koçgiri isyanını hazırlayanlardan Nuri Dersimi, hatıralarında, Bolşeviklerin Türk Devrimi'ni desteklemesini, İngilizlere karşı olmasıyla açıklar. Bkz. M. Nuri Dersimi, *Dersim ve Kürt Millî Mücadelesine Dair Hatıratım*, geliştirilmiş yeni basım, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1922, s.102.

27 *Komintern Belgelerinde Türkiye-1 / Kurtuluş Savaşı ve Lozan*, yeniden düzenlenmiş 3. basım, Kaynak Yayınları, s.167.

Bu durumda, Türkiye'nin paylaşılması girişimini boşa çıkarmak için, yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye topraklarından silahla çıkartılması gerekiyordu.

Bolşeviklerle askeri işbirliği yapılarak Ermenistan Cumhuriyeti'nin yenilgiye uğratılmasından sonra 2 Aralık 1920'de Gümrü Barış Antlaşması imzalandı ve Türkiye 1921 yılına Doğu cephesinde savaşı kazanmış olarak girdi.²⁸

3. Fransa, İtalya ve ABD'yi İngiltere'den Ayırmak

Kemalist önderlik, emperyalist kampta esas vuruşu İngiltere'ye yöneltirken, Fransa, İtalya ve ABD'yi olabildiğince tarafsızlaştırma ve İngiltere'den ayırma politikası izledi. Bu yönde gösterilecek çabaların sonuç vereceğini beklemek, hayâl değildi. Bu politika Fransa ve İtalya açısından gerçeklik zeminine dayanıyordu. İngiltere ile diğer büyük devletler arasında önemli çıkar çatışmaları vardı. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı bezginlik, Kemalist önderlik tarafından değerlendiriliyordu. Mustafa Kemal, daha Samsun'a çıkmadan önce, İstanbul'dayken, büyük devletler arasındaki çelişmelerin Millî Hareketin başarı olanaklarını güçlendirdiğini görmüş ve bunu diğer komutanları Millî Mücadeleye ikna çabalarında önemli bir kanıt olarak öne sürmüştü. Mustafa Kemal, günün durumunu şöyle değerlendiriyordu:

"Müttefikler arasındaki asıl anlaşmazlık, asıl menfaat rekabeti ve ölünün mirasını paylaşma kavgası bundan sonra başlayacaktır. Her geçen gün Müttefiklerin kuvveti zaafa uğramaktadır. Terhisler dolayısıyla orduları günden güne küçülüyor. İngilizlerle Fransızlar arasındaki (...) eski rekabet bıraktıkları

²⁸ Doğu cephesi ve Ermenistan harekâtı konusunda bkz. *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, III, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1965.

noktadan yeniden başlayacaktır. Başlamıştır bile. İtalyanların başı dertte. Onlar da iç kargaşalık arifesinde. Bu yüzden ilhak etmek istedikleri topraklardan bile çekilecektir. Netice şu ki, Anadolu'da başlayacak bir millî direnmeye hiçbiri müdahale edecek durumda değildir."²⁹

Fransa Siyaseti

Millî Hareket bu gerçeklerden hareketle, İtilaf devletlerini bölerek ayrı ayrı antlaşma yapma siyaseti izledi. Ancak bu siyasetin temel bir şartı vardı: İşgal kuvvetlerine, Fransa dahil, silahla direnmek ve üstünlük sağlamak.

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nın başarısını küçültmek isteyen yazarlar, Fransa ve İtalya'nın kendiliklerinden Kemalist hareketle uzlaşan bir noktaya geldiklerini öne sürüyorlar. Oysa onları oraya getiren, silahlı mücadelenin başarıları olmuştur. Bu başarı, öncelikle Güney cephesinde Fransa'ya karşı kazanılmıştır. İkincisi, Batı cephesindeki Sakarya zaferi, Fransa ve İtalya'nın Millî Harekete bakış açısını değiştirmiştir. Herkes görmüştür ki, Türkiye sonuna kadar savaşıacaktır. Hesaplar da buna göre yapılmaya başlanmıştır. Emperyalistler arasındaki çıkar ayrılıklarını su yüzüne çıkaran ve her birini ayrı ayrı antlaşmaya zorlayan, silahlı mücadelede direnmek olmuştur.

İtilaf devletleri, Osmanlı'yı paylaşma sürecinin her aşamasında etki alanları için rekabet halindeydiler. Ancak bu çelişmeler, savaşın sona ermesinden sonra iyice su yüzüne çıktı ve 1920 Baharı'ndaki San Remo Konferansı'nda belirginleşti. İngiltere'nin Musul'da kendi himayesinde bir Kürdistan emirliği kurma çabalarını, Fransa kendi çıkarlarına aykırı görüyor ve elbette hoş karşılamıyordu.³⁰ Öte

29 Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, 2. basım, Kaynak Yayınları, s.206.

30 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.41, 44, 52 vd, 75.

yandan Almanya'nın ve Ren bölgesinin geleceği sorunu da, Fransa ile İngiltere'yi birbirinden ayırıyordu.

Ayrılık, pratikte Türkiye'ye karşı kuvvet kullanma noktasında başgösterdi. İngiltere, antlaşma şartlarının Türkiye'ye kabul ettirilmesi için, Yunan ordusunu Anadolu'ya sürmüştü. Fransa ve İtalya ise, San Remo Konferansı'nda bu politikanın başarısından kuşku duyduklarını ortaya koydular.

Kemalist önderliğin Fransa'yı ayrı bir antlaşmaya zorlama süreci, elbette inişli çıkışlı olmuştur. Mustafa Kemal, 1919 Eylül'ünde daha Sivas Kongresi aşamasında Fransa'yı İngiltere'den ayıran bir siyaset izlemeye başlamıştı. Ne var ki, Kasım 1919'da Fransa'nın İngiltere'nin boşalttığı Kilikya bölgesini işgal etmesi, silahlı mücadele seçeneğini öne çıkarttı. Millî Hareket, 1920 yılı Şubat ayında Kilikya cephesinde, Fransız silahlı kuvvetlerine ve onların silahlandırdığı Ermeni birliklerine karşı hesaba katılması gereken bir direnme gösterdi. Kemalist önderlik, Fransa ile resmi görüşme için Kilikya'nın boşaltılmasını şart koşuyordu. İstanbul'daki padişah hükümeti ise, Kilikya'daki direnişi kaygıyla karşılıyor ve bu yüzden İtilaf devletlerince İstanbul'un dışına atılmaktan korkuyordu. Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa, 19 Şubat 1920 günü Mustafa Kemal'den İtilaf devletlerinin şikâyetlerine yol açan hareketlere girişmemesini rica ediyordu.³¹

Buna rağmen, Kemalist önderlik, Kilikya cephesine güç yığdı ve Mersin, Tarsus, İslahiye, Maraş, Antep ve Urfa'da çete savaşları düzenledi. Kilikya cephesinde 60-70 bin asker beslemek, Fransa için ağır yüklere ve kayıplara mal oluyordu. Önemlidir, Millî Hareket, Kurtuluş Savaşı'nda İngiliz silahlı güçleriyle İzmit çarpışmaları dışında doğrudan savaşa girmemekle birlikte, tarafsızlaştırmaya çalıştığı Fransız silahlı kuvvetleriyle Güney cephesinde zorlu ve kanlı savaşlar vermiştir. Fransa, barış masasına, askeri zaferle oturmak

için giriştiği saldırılarda amacına ulaşamadı ve Millî Hareketle başa çıkamayacağını saptadı. Fransız Senatörü Franklin-Bouillion, İngiliz yetkilisi Childs'a, Fransa'nın Kilikya'daki fedakârlığını şöyle özetlemiştir: Yılda 500 milyon frank ve 5 bin Fransız mezarı.³²

Bu arada Fransa'nın 1921 yılı ortalarına doğru Ren bölgesinin geleceği konusunda İngiltere ile anlaşmazlığı derinleşmeye başlamıştı. Türkiye'nin Sovyet Rusya ile daha çok yakınlaşması da Paris'i kaygılandırmaktaydı. Buna rağmen, Fransa, Kemalist yönetimle barış antlaşması yapmak için, Türkiye'nin Batı cephesindeki başarılarını beklemiştir. Sakarya zaferi, yalnız Batı cephesinde kadere değiştirmekle kalmamış, Güney cephesindeki barış için de belirleyici olmuştur. Sakarya zaferine kadar, Fransa, İzmir'i Yunanistan'a verme ve Anadolu'yu parçalama pratiğinde İngilizlere ayak uydurmuştu; ancak Millî Mücadelenin zafer işaretleri vermesinden sonradır ki, İngiltere'den ayrı bir antlaşma yapmaya karar verdi. Böylece 20 Ekim 1921 günü Fransa ile Ankara Anlaşması (İtilafname) imzalanmıştır.

Ankara Anlaşması, Kemalist önderliğin, İtilaf devletlerini bölerek tek tek antlaşmaya zorlama politikasının ilk başarısıdır. Bu sayede Batı cephesine daha büyük kuvvet yığma olanağı doğmuş ve İngiltere ile Yunanistan'a karşı moral üstünlük sağlanmıştır.³³

İtalya Siyaseti

İtalya, Osmanlı devletinin paylaşılmasında aslan payını İngiltere'nin almasını ve büyük bir Yunanistan kurulmasını, kendi çıkarlarına uygun bulmuyordu. Ancak başlangıçta Fransa gibi İtalya için de Sevr Antlaşması temeldi. Olsa olsa İtalya'ya sağlanacak ekonomik ayrıcalıklar karşılığında, bazı ödünler verilebilirdi.

32 *İngiliz Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, FO/7854/E 1179/27.1.1922'den aktaran: Sonyel, II, s.198, dipnot 278.

33 Kemalist önderliğin Fransa siyaseti için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.20 (Nutuk II), s.152 vd; Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.73 vd, 90 vd; Cemil Bilsel, I. s.285 vd, 388 vd, 400; Salâhi Sonyel, I, s.195 vd, II, s.69 vd, 198 vd. Mehmet Gönübol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.35, 38 vd.

İtalya, Yunan ordularının Anadolu'ya sürülmesine başından itibaren olumsuz tavır aldı. Hatta savaşın gelişme sürecinde, Türkiye'nin direnmesine yardımları oldu. Bu yardımlar, İtilaf devletleri kampından bazı gizli bilgileri ulaştırmaktan, 1920 yılı başlarında Antalya ve diğer limanlardan Anadolu'ya silah çıkarmaya kadar vardı.

Kemalist önderlik, İtalya'dan Fransa gibi ayrı bir barış antlaşması imzalamasını istiyordu. Ne var ki, İngiltere'nin Fransa'ya gösterdiği tepki, aynı adımı İtalya'nın da atmasını önledi. İtalya, 1922 yılı Mayıs ayında Ankara'daki devrimci hükümetle değil, fakat padişah hükümetiyle bir barış antlaşması yaptı ve Menderes vadisindeki silahlı kuvvetlerini boşaltarak bu bölgenin Yunan ordusunun eline geçmesine neden oldu. Bütün bunlara rağmen, toplam olarak bakıldığı zaman, Kemalist yönetimin İtalya'yı İngiltere'den ayırma ve en azından tarafsızlaştırma siyaseti başarılı olmuştur.³⁴

ABD'yi Tarafsızlaştırma Umutları

Yukarıda Wilson Prensiplerine değinmiştik. ABD'nin Türkiye hakkındaki 12. maddeye ilişkin resmî yorumu, Sevr Antlaşması'ndan çok daha ağır bir paylaşım planını içeriyordu.³⁵ Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılı başında Ermeni meselesinde Türkiye'ye en karşıt konumda olanların "Amerikalılar" olduğunu saptıyordu.³⁶

Buna rağmen, savaş sonrasında, özellikle aydınlar arasında, ABD'yi bir çare olarak görme eğilimi, içine düşülen çaresizlikle açıklanabilir. Paylaşılan Osmanlı topraklarının bütünüyle ABD mandası altına girmesi, bütünlüğü korumanın biricik yolu sayılıyordu. Millî Hareketin İsmet Bey, Rauf Bey, Bekir Sami gibi önder kadroları bile başlangıçta bu eğilime kapılmışlardı.³⁷

34 Millî Hareketin İtalya siyaseti için bkz. Cemil Bilsel, I, s.287 vd; Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.73 vd; Salâhi Sonyel, I, s.166 vd, 208 vd.

35 L. Evans, *United States Policy of the Partition of Turkey*, s.79'dan aktaran: Doğan Avcioğlu, I, s.306 vd.

36 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.411.

37 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.46, 88, 95, 199, 204 vd. Celâl Bayar, 6, s.1880-1890, 2021-2028.

Ne var ki, Erzurum Kongresi, ABD mandasını kararlılıkla reddetti. Çünkü ABD'nin doğuda Karadeniz kıyılarını da içeren bir Ermenistan kurulmasından yana olduğu biliniyordu. ABD-Ermenistan ittifakı, Türk-Kürt birliğiyle göğüslendi.³⁸

Sivas Kongresi'nde ise, ABD'den yana iyimser bir rüzgâr esmiştir. Mustafa Kemal'in bu rüzgârı göğüslemekte büyük zorluklar yaşadığı ve ABD mandası önerilerini cepheden karşılamak yerine, ABD'nin böyle bir kararı olmadığını belirterek gündemin dışına çıkarmaya çalıştığı görülür.³⁹

Sivas Kongresi'nin oybirliğiyle aldığı karar gereği, ABD Senatosu'na yazılan mektupta, özel bir heyet oluşturularak Osmanlı ülkesinde incelemelerde bulunulması rica edilmiştir.⁴⁰

38 Wilson Prensiplerinin 12. maddesine ilişkin ABD resmi yorumuna göre, Ermenistan'a Doğu Karadeniz bölgesi yanında Akdeniz'de bir çıkış limanı da veriliyordu (L. Evans'tan aktaran: Doğan Avcıoğlu, I, s.306). İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser Yardımcısı Webb, 19 Ağustos 1919 tarihli raporunda, ABD'nin Trabzon ve Erzurum'u da kapsayan bir Ermenistan'ı himaye edeceğini, Doğu'nun geri kalan dört ilinin de Kürt devleti olarak İngiliz himayesine bırakılacağını belirtiyordu (Erol Ulubelen, s.195).

39 ABD mandası konusu için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.80 vd; *Atatürk Haftası Armağanı*, s.42; *BTTD*, XI, sayı 64, s.6; sayı 65, s.4 vd; Cemil Bilsel, I, s.293; Doğan Avcıoğlu, I, s.255 vd; Salâhi Sonyel, I, s.98 vd, 124 vd, 161; A.M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitapçılık A.Ş., Mayıs 1999, s.90 vd.

40 Kongre Reisi Mustafa Kemal ve Kongre Divan Heyeti'nin imzalarını taşıyan mektubun tam metni için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, I, s.87-89; M. Gönübol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.11; *BTTD*, XII, sayı 67-68, s.21, 25, 29; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.4, s.377; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, İstanbul, 1953, s.175; İsmail Beşikçi, *Kürdistan Üzerinde*, I, s.356 vd.

Aslı İngilizce olan mektubun altında, Mustafa Kemal'in el yazısı ve imzasıyla şu not bulunmaktadır: "Hamiş=Hüsrev Bey'e; Dosyasında muhafaza (Kongre evrakı arasında) M. Kemal"

Bu mektubun aslını yayımlayan *Atatürk'ün Milli Dış Politikası* adlı kitapta yer alan dipnotta "...mektup bilahare Senato'ya gönderilmemiş ve dosyasında saklanmıştır" denilmektedir (*age*, s.89). Amerikalı General Harbord'un raporu içinde yer alan belge ise (fotokopi için bkz. Dr. Fethi Tevetoğlu, "Millî Mücadele'de Mustafa Kemâl Paşa-General Harbord Görüşmesi I", *Türk Kültürü*, sayı 76, yıl:

Sivas Kongresi'nden on gün sonra ABD'nin Ermenistan'ı manda altına alma meselesini incelemek üzere Tümgeneral Harbord başkanlığında bir ABD Heyeti Sivas'a gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmüştür. Atatürk, ayrıca General Harbord'a bir muhtıra yolladı. Bu muhtırada, Wilson Prensiplerine göndermede bulunulmakta ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin amaçları ve dış siyaseti anlatılmaktaydı. Atatürk, Bolşevikliğin Türkiye'de zemininin bulunmadığını belirtmekte, İngilizlerin bağımsız Kürdistan için yürüttüğü faaliyeti eleştirmektedir. Muhtırada devamla Turancılık reddedilmekte ve merkezi Erivan olan Ermeni Cumhuriyeti'ne düşmanlık beslenmediği açıklanmaktadır. Mustafa Kemal, "kudretli ve tarafsız, yabancı bir milletin müzaheretinin (yardımının)" Türkiye'nin haksız bir baskıdan kurtarılmasında yararlı olacağına değinerek, Amerikan milletin "hakkaniyet ve insaniyet" duygularına seslenmiştir.⁴¹

İngiltere'nin Ermenistan ve Kürdistan'ı manda altına almasını ısrarla istemesine rağmen, ABD Kongresi bu talebi reddetti. Çünkü o sırada ABD, "izolasyonist" diye adlandırılan içine kapanma politikası izliyor ve sömürge kavgasının içine girmeyi gereksiz görüyordu. İkincisi hem Ermenistan'a, hem de Kürdistan'a deniz ulaşımı zordu. Üçüncüsü, İngiltere, merkezî Kürdistan'ı ve petrol zen-

VII, Şubat 1969, s.268) yukarıda sözü edilen belgeden daktilo ile çoğaltılmıştır. Bu mektubun bir örneği de, Sivas Kongresi sırasında "Amerikalı gazeteci" kimliğiyle Sivas'ta bulunan, Sivas'a King-Crane Komisyonu Başkanı Mr. Crane'in özel temsilcisi olarak geldiği ortaya çıkan Louis E. Brown'un evrakı arasında bulunmuştur. Bkz. Tevetoğlu, *Türk Kültürü*, sayı 77, s.333. Heyet-i Temsiliye'den Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey ise, Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanı Albay Kâzım Bey'e, "(Amerikalı muhabirin) tavsiyesi üzerine bunun vasıtasıyla Amerika Senatosu'na telgraf çekildiğini" yazmıştır. Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.222-223.

41 ATTB, IV, s.80 vd; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.4, s.106 vd; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.139; Cevad Dursunoğlu, s.83 vd; Selahattin Tansel, II, s.231 vd; Jeaschke, s.170; İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, FO/5108/E 4203'ten aktaran: Salâhi Sonyel, I, s.161 vd. Ayrıca bkz. Ömer Kürkçüoğlu, s.108 vd; Yalçın Küçük, *Sırlar* (bilgisayar çıkışı), 5. Bölüm, s.14.

gınlığını elinde tutma kararında olduğu için, ABD'nin payına bir kâr kalmıyordu.⁴²

Yabancı bir devletin Türkiye'ye müzaheretini (yardımını) kabul etme konusu, Sivas Kongresi'nden sonra 16-29 Kasım 1919 günleri arasında iki hafta süren Heyeti Temsiliye Toplantısı'nda da konuşuldu. Sivas Komutanlar Toplantısı diye de anılan bu yoğun görüşmelerde, Mustafa Kemal Paşa, "Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin maksadı"nı ve "Heyeti Temsiliye'nin vazifeleri"ni dört maddede topluyordu:

"Birincisi, temsil ettiğimiz ülkenin sınırını ve memleketi koruma; ikinci, bağımsızlığın temini; üçüncü, münasip bir yardımın kabulü; dördüncü azınlıklara verilecek kanuni haklardır."⁴³

Müzaheret (yardım) konusu, Atatürk'ün Ankara'ya gelmesinden sonra da gündemdeki yerini koruyordu. Sivas Kongresi'nde ABD mandasını savunanların bulunması nedeniyle, hâkim olan eğilimin ne olduğu bugünlere kadar tartışılmıştır. Hatta Atatürk'ün de manda görüşünü kabul ettiğini ileri sürenler vardır. Nisan 2007'de *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*'nin Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da mebuslarla yaptığı görüşme tutanaklarını yayımlaması üzerine konu berraklığa kavuşmuştur.⁴⁴ Mustafa Kemal Paşa, manda tartışmalarının tarihini Ankara görüşmelerinde şöyle özetliyor:

"Erzurum Kongresi'ni gerçekleştirenler, kayıtsız şartsız istiklâl taraftarıdırılar. Manda meselesi konusuna karşıydılar. Erzurum'da manda kelimesi çok kötü bir biçimde değerlendirildi. (...) Man-

42 Mehrdad R. Izady, *The Kurds: A Concise Handbook*, Taylor-Francis, USA 1992, s.60.

43 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.189.

44 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, tutanakları ATASE Arşivi'ndeki 8-152 nolu belgeyi kaynak göstererek yayımladı. Bkz. sayı 120, Nisan 2007. Bu yayımla ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Doğu Perinçek, "Atatürk'ün 1920 Başındaki Mebuslarla Görüşme Tutanakları", *Teori*, sayı 213, Ekim 2007, s.53 vd.

da taraftarları, Sivas Kongresi'nde daha cesur hareket ettiler. Amerika adının yer almasını söylediler. Fakat bu, destek bulmadı. Zira Amerika'nın kabul edip etmeyeceği belli değildi. Biz talep ettiğimizde eğer Amerika kabul etmezse, diğer devletlere karşı durumumuz ne olur? Fakat Amerika bize müzaheret [yardım] elini uzatırsa memnuniyetle kabul ederiz. Olmadığı takdirde biz, başka devletlere düşman değiliz. Amerika dışında herhangi bir devletle anlaşabiliriz. O zaman Sivas'a bir Amerikalı [Gen. Harbord] gelmişti. Bütün görüşmelere katıldı. Bu maddeyi Amerika'nın müzaheretini [yardımını] kazanmak için yeterli gördü. Amerikan Senatosuna bir telgraf yazıp 'Gelin durumumuzu görün' demiştik.⁴⁵ Harbord'a da yazdık.⁴⁶ Bütün bunları toplayacak olursak Amerika'yı tercih sebebi anlaşılır. Hatta onlar da aramızda görüşürken mandayı kaldırdılar. 'Ne dersiniz deyin. Biz size müzaheret [yardım] edeceğiz; ancak bir takım şartlar ileri süreceğiz, mesela iki müttefik deyiniz' diyorlar. Bu sizin de tahmin ettiğiniz gibi belirsiz bırakılmıştır. Müzaheret [yardım] meselesi kısmen sanayi ile ilgilidir. Özellikle askeri hususları hiç uygun görmedik. İçişlerimize, orduya, jandarmaya ve adliyeye elkoyarlarsa istiklâlden söz etmek şüphelidir."⁴⁷

Mustafa Kemal Paşa, devamla ekonomi, teknik ve sanayi alanındaki yatırımların "toptan reddedilemeyeceğini", ancak yabancı bir devletin "büyük bir kuvvetle girmesine razı olunamayacağını" belirtmekte ve "tam bağımsızlığın kapitülasyonsuz bir bağımsızlık" olduğunu vurgulamaktadır. Değerlendirmeyi şu sonuca bağlamaktadır: "Müzaheret [yardım] karşılıksız olmalıdır" ve "Amerika tarafından geliyorsa kabul edilir. İngilizlerden daha müsait bir surette gelse bile kabul etmeyiz."⁴⁸

45 Telgraf metni için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.377. Telgraf metni aynı derginin sonunda da yer alıyor, s.443.

46 "General Harbord'a Muhtıra" için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.4, s.106 vd.

47 Adı geçen dergi, s.73.

48 Aynı yerde, s.74 vd.

"Reis Paşa", tutanakların başka yerlerinde de benzer görüşler belirtmekte, "mandanın uygun olmayacağını", "mandayı kabul etmeyeceklerini" vurgulamakla birlikte, "bağımsız devlet olarak dostluk" kurulabileceği üzerinde durmaktadır. Tutanaklarda "Gözlüklü" diye anılan mebus, "Bu gayeyi [mandayı] kim kabul ederse...(?) değil mi?" sözleriyle görüşmelere katılanların kararlılığını bir tür yemine bağlamaktadır.⁴⁹

"Müzaheret" kavramı, yukarda açıklanan anlayış çerçevesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Ocak 1920 günü hazırladığı ilk "Müdafaai Hukuk Grubu Programı ve Misakı Millî Taslağı"na da konmuştu:

"Osmanlı Devleti, kendisini Cemiyeti Akvam'ın tabîi uzvu sayar. Medeni gelişmesi ve ilerlemesi için muhtaç olduğu barış ve selameti ve kendisini hücum ve taaruzdan koruyacak tarafsızlık vaziyetini temin ve asrî icaplar dairesinde ilerleme ve olgunlaşma mesaisini kolaylaştırmak maksadıyla dahilî ve haricî bağımsızlığımız saklı kalmak şartıyla, istila emeli beslemeyen ve milliyetler esasına riayetkâr herhangi bir devletin müzaheretini [yardımını] memnuniyetle karşılarız. Bu devleti seçme hakkı Millî Meclis'e aittir."⁵⁰

Kemalist yönetim, Kurtuluş Savaşı boyunca ABD'yi tarafsızlaştırma ve Türkiye'nin bağımsızlık davası için anlayışlı bir noktaya çekme siyasetini sürdürdü. Ancak bu siyaset, Fransa ve İtalya siyasetleri gibi gerçekçi bir zemine dayanmaktan çok, umut ve beklentilerden ileri geliyordu. Oysa, ABD Askeri Ataşesi, Kurtuluş Savaşı'nın sıcak günlerinde yazdığı 20 Şubat 1921 tarihli raporunda, Yunanistan'ın kazanacağı bir askeri zaferle ateşlenecek bir Kürt isyanının, Türkiye'yi arkadan vurabileceği umudunu taşıyordu.⁵¹

49 Aynı yerde, s.37 vd, 47.

50 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.162.

51 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978, s.160 vd.

Millî Hareket İzmir'i kurtardıktan sonra bile, ABD'nin kalbi hâlâ İngiltere ve Yunanistan'la birlikte çarpıyordu. Washington, Türkiye'nin bağımsızlık zaferini, "İzmir felâketi" olarak değerlendirdi; İstanbul'un "Türkler tarafından zorla işgalini önlemek" gereğini vurguladı ve "ortalığı karıştıran" Mustafa Kemal'e karşı sert bir tutum alınmasını istedi.⁵²

4. Sovyetler'le Dostluk ve Ortak Askerî Harekât

1917 Ekim Devrimi, yarattığı bölge ve dünya dengeleriyle, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nın önünü açmış oldu. Bolşevik Partisi'nin önderliğindeki devrimle birlikte, Türkiye'yi paylaşmak için savaşan üç emperyalist ülkeden biri olan Rusya yıkıldı ve yerini emperyalizm karşı Türkiye'nin kurtuluşunu destekleyen Sovyet yönetimi aldı. Bu olay, bölge ve dünya kuvvet ilişkilerinde çok önemli bir değişiklikti. Böylece, neredeyse üç yüzyıldır düşmanlık zemininde şeyredden Türk-Rus ilişkilerinde, dostluk ve dayanışma dönemi başladı.

Sovyet Devrimi'yle kurulan İşçi ve Köylü hükümeti, 24-25 Ekim (6-7 Kasım) 1917 günü, "Savaşan Bütün Milletlere ve Hükümetlere" yayımladığı bildiride, Rus feodal ve kapitalist hükümetinin daha önce imzaladığı bütün gizli paylaşım anlaşmalarını açıklayacağını ilan etti ve iki gün sonra 9 Kasım günü bu sözünü yerine getirdi.⁵³

Sovyet Rusya, 3 Aralık 1917 günü Lenin ve Stalin'in imzasıyla "Rusya'nın ve Doğu'nun Bütün Müslüman Emekçilerine" yayımladığı bildiride, Türkiye'nin paylaşılmasına cepheden eylemli tavır alan şu görüşleri açıklıyordu:

⁵² Doğan Avcıoğlu, I, s.345 vd, 349 vd.

⁵³ Lenin, *Doğuda Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, çeviren Tektaş Ağaoğlu, Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s.271 vd; Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, 2. basım, Kaynak Yayınları, Mart 2007, s.18 vd.

"Tahtından indirilmiş Çarın imzaladığı ve devrilmiş Kerenski hükümetinin onayladığı, İstanbul'un ele geçirilmesine ait gizli antlaşmanın yırtılarak yok edildiğini bildiririz. (...) İstanbul Müslüman Türklerin elinde kalmalıdır. (...)

"Türkiye'nin parçalanmasına ve Ermenistan'ın 'elinden alınmasına' dair antlaşmanın yırtılarak yok edildiğini bildiririz."⁵⁴

Lenin'in önderlik ettiği Sovyetler, emperyalizmin Doğu Vilâyetleri'ni Ermenistan'a verme girişimlerine karşı, görüldüğü gibi çok açık ve kesin tavrıdır. Bu tavır, savaşın sıcak yılları arkada kaldıktan sonra da devam etmiştir. 1926 yılında yayımlanmış olan *Sovyet Ansiklopedisi*, Ermeni hareketinin Çarlık Rusyası ve Batılı emperyalistler tarafından Türkiye'yi parçalamak amacıyla sahnelendiğini açık olarak belirtir.⁵⁵

Yeni Sovyet hükümeti, 3 Mart 1918 günü Osmanlı devleti ile Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşma uyarınca, Rusya, 6-8 hafta içinde işgal ettiği bölgelerden çekilmeyi, Ermeni çetelerin silahsızlandırılmasını ve dağıtılmasını kabul ediyordu. Bu antlaşmayla 1877-1878 sınırına dönülüyor, Kars, Ardahan ve Batum illeri Osmanlı devletine iade ediliyordu. Yüz yıl önce kaybedilen Iğdır bile artık Türkiye'nindi. Böylece Türkiye, yenildiği Birinci Dünya Savaşı'ndan Doğu sınırlarında eski topraklarına kavuşarak çıkıyordu.⁵⁶

54 Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*, s.140. İsmail Beşikçi, Sovyet yönetiminin, "Ermenistan'ın Türkiye'nin elinde kalmasını" sağlamaktan yana olmasını, bildirinin anlayışına ters buluyor. Oysa bu tutum, emperyalizme karşı tavrın gereğidir. Bkz. *Kürdistan Üzerinde*, s.125.

55 V. Gurko-Kryalin, Ermeni Sorunu, *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*, 1926, III, s.434-440. Tam metin için bkz. *Aydınlık*, sayı 568, 7 Haziran 1998, s.6 vd. Bu konuda ayrıca bkz. Kaynak Yayınları'nın "Ermeni Belgeleriyle Ermeni Soykırımı Yanları" dizisi, 10 kitap.

56 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.71; *Türk İnkılâbı Tarihi*, III, kısım 4, s.135 vd. Salâhi Sonyel, s.81.

Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi, 1920 yılında yayımladığı bildiride, Ermenistanlı köylü ve işçilere şöyle seslenmektedir:

"Yıllar boyunca Kürtlerin Ermenileri kestiğinden dem vurup sizi Sultana karşı mücadeleye kışkırtan ve bu mücadeleden her gün yeni kârlar elde eden yabancı sermayenin çevirdiği dolapların kurbanı oldunuz. (...) İngiliz, Fransız ve Amerikan kapitalistleri, Türkleri bir Ermeni ayaklanmasıyla tehdit ederek gemleyebilir, Ermenileri ise Kürt kıyımı tehlikesiyle korkutabilirler."⁵⁷

Devrimci Rusya ile Devrimci Türkiye arasındaki ittifak, askeri alanda, kendisini Kafkaslar'da ve Türkiye'nin Doğu cephesinde göstermiştir. Millî Mücadele kuvvetleri ile Kızıl Ordu, İngiliz işbirlikçisi Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan rejimlerini yıkmak için tam işbirliği içinde olmuşlardır. Sovyet Kızıl Ordusu, kuzeyden ve doğudan, Türkiye ise batıdan yüklenerek bu İngiliz hâkimiyet alanını iki cephede savaşmak zorunda bırakmış ve ortadan kaldırmışlardır. Azerbaycan'daki İngiliz işbirlikçisi hükümetten sonra, 1920 yılı Kasım'ında Ermenistan ve Mart 1921'de Gürcistan'daki İngilizci Menşevik hükümetler devriler, Bolşevik hükümetler kurulmuştur. Mustafa Kemal ve Kâzım Paşalar (Karabekir), bu ortak siyasal ve askeri harekâtı, bütün aşamalarında ayrıntılı olarak anlatmışlardır.⁵⁸

57 *Komintern Belgelerinde Türkiye-I*, s.17.

58 Bu konuda Sovyet kaynaklarını da inceleyerek yapılan etraflı bir çalışma için bkz. Mehmet Perinçek, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet Orduları Arasında İşbirliği (Doğu-Deniz-Batı Cepheleleri), *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2008, s.481 vd. Bkz. Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.267; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, c.I-II; "Türklerin Kızılarmı İşbirliği", bölümü, *Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi*, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi III, s.110 vd, s.133 vd, s.227 vd; Emekli General Veysel Ünüvar, *Kurtuluş Savaşı'nda Bolşeviklerle Sekiz Ay 1920-1921*, 2. basım, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997; Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, I, s.749 vd, s.827 vd; A. Suat Bilge ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, 2. basım, AÜSBF Yayınları, Ankara 1969, s.26 vd; Ömer Kürkçüoğlu, s.99 vd.

Ortak düşmana karşı savaşan Türk ve Kızıl Ordu birliklerinin buluşmasını, Mustafa Kemal, Meclis kürsüsünden 14 Ağustos 1920 günü müjde vererek şöyle açıklamıştır:

"1 Ağustos tarihinde Rus Bolşevik Hükümetinin Kızıl Ordu-suyla Büyük Millet Meclisi'nin ordusu Nahcivan'da birbirle-riyle maddeten birleşmiş oldu (alkışlar)."59

Bu buluşma, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin *Türk İstiklâl Harbi* başlıklı büyük eserinin *Doğu Cephesi* kitabın-da, "Türklerin Kızılılarla İşbirliği" başlığı altında şöyle anlatılır:

"34 ncü Alay'ın 1 nci Taburu, (...) saat 18.00'de Nahcivan'a gelmiş ve şehrin giriş yerinde Kızıl Tugay Komutanı, Süvari Alay Komutanı, Komiserler, Kızıl bayraklar ve bir süvari bölüğü tarafından karşılanmış ve Enternasyonal marşı ile selamlanmıştı."60

Türk ve Kızıl Ordu birliklerinin bu ortak savaşları sırasında, Kâzım Paşa, Türk birliklerinden birine, "Türkiye İnkılâbı Kızıl Müfrezesi" adını vermiş ve bu adla mühür yaptırmıştı.⁶¹ Kâzım Paşa ile Nahcivan müfrezesine kumanda eden Halil Paşa birbirlerine "yoldaş" hitabıyla mektuplar yazıyorlardı.⁶² İki ordunun buluşma-sında, Türk subayları, Bolşeviklerin sevgisini kazanmak için sırmalı apoletleri çıkarmışlardı. Türk askerlerinin başlıklarına kızıl yıldız taktığını Kâzım Paşa yazmaktadır. Hatta apolet meselesini bütün ordusunda "kollara işleme işaret takmak suretiyle toptan hallettiğini ve Ankara'ya da bildirdiğini" belirtmektedir.⁶³ Kâzım Paşa, apo-

59 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.9, s.174. İngiliz işbirlikçisi Ermenistan'a karşı Türk ve Sovyet ordularının işbirliği konusunda ayrıca bkz. *aynı eser*, s.92 vd; Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, s.47, s.77 vd; Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.353 vd.

60 *Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi*, s.121.

61 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, s.141; Emekli General Veysel Ünüvar, s.8, 57.

62 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, s.112, 127.

63 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, s.114; Veysel Ünüvar, s.10 vd, s.111.

letlerdeki sırmaların değıştirilmesi konusunda 24 Ağustos 1920 tarihinde Ankara'daki Genelkurmay Başkanlığı'na yazılı başvuruda bulunmuştur.⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa ve Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Paşa (Karabekir), Bolşeviklerle ortak harekât konusunda son derece açık ve kararlılırlar. Kemalist yönetim, Sovyetler'in Kafkas cumhuriyetlerini "Komünist yapma çabalarını" kararlı olarak desteklemiştir.⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Paşa'nın Gümrü'de Ermenileri "kendi eliyle Komünist yapmasını", Meclis kürsüsünden savunmuştur.⁶⁶

Kafkaslar, emperyalistler, özellikle İngilizler için büyük önem taşıyordu. Petrol bölgelerine ve Asya'ya uzanan yolları denetlemek, aynı zamanda Sovyetler'i kuşatmak için, İngiliz emperyalizmi bu bölgeyi elinde tutmak istiyordu. Bu nedenle, kendisiyle işbirliği yapan, Menşevik çizgideki Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan hükümetlerini yaşatmak için büyük gayret gösterdi. Ancak bu mücadeleden devrimci Rusya ve devrimci Türkiye başarıyla çıktı. Azerbaycan'da Türk Millî Hareketinin yardımıyla 28 Nisan 1920 günü Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi, İngilizlerin ve diğer İtilaf emperyalistlerinin durumunu zayıflattı.⁶⁷ Buna rağmen Gürcistan'ın başkenti Tiflis'i emperyalizmin üssü haline getirdiler ve oradan destekleyerek Dağıstan ve Terek bölgesinde kendileriyle işbirliği yapan bir hükümet kurdular. Bir yandan da Millî Mücadelenin başındaki Kemalist yönetimi Sovyetler'den koparmaya ve kendi Kafkas planlarına uygun bir çizgiye getirmeye yöneldiler. Bu amaçla Kafkasya Halkları Federasyonu'nu Türkiye'nin himayesi altına verme kurnazlıklarını gündeme getirdiler. Ancak bu politikaları tutmadı. Ellerindeki mevzileri birbiri peşi sıra yitirdiler. Rusya'daki iç savaşta Vrangel

64 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, s.148.

65 TBMM Hükümeti Dışışleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey'in 3 Ocak 1921 günlü konuşması için bkz. Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s.5.

66 TBMM GCZ, I, s.336. 22 Ocak 1921 günlü oturum. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.10, s.310.

67 Salâhi Sonyel, I, s.182.

ezildi, arkasından Dağıstan ve Terek Halk Kongresi, Sovyet özerkliğini ilan etti. Gürcistan ve Ermenistan'daki İngilizci hükümetlerin Bolşevikler tarafından devrilmeleriyle, emperyalizmin Kafkaslar'daki son mevzileri de düştü ve süreç tamamlandı.⁶⁸

Böylece İngiliz emperyalizminin Sevr Antlaşması'yla dayattığı Ermenistan tasarısı yıkıldığı gibi, Kürtleri Türkiye'nin bağımsızlık savaşına karşı harekete geçirme planları da çökmüş oldu.

5. Mazlumlar Dünyasıyla İşbirliği

Suriye ve Irak ile Konfederasyon/Federasyon Planı

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın başında dünya ölçüsündeki saflaşmayı Lenin'in tahliliyle uyumlu olarak açıkça saptamıştı. Zalim emperyalist devletler ile Mazlumlar Dünyası karşı karşıya idi. Bu saptama Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'ndaki İttifak gizilgücünü de belirliyordu. Nitekim Ankara'da kurulan devrimci hükümeti tek tanıyan, Afganistan oldu.⁶⁹

Asya ve Afrika'nın mazlum milletleri, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı umutla karşıladılar ve desteklediler.⁷⁰

Kurtuluş Savaşımızın en somut işbirliği güneyde Arap halklarıyla ve Irak Kürtleriyle oldu.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ve Sivas kongrelerinden başlayarak Arap halkalarının kendi kaderlerini tayin haklarını savundu ve bu temel ilkeyi Misakı Millî taslağına da yazdı. Bu ilkeli tavır, İstanbul'da Meclisi Mebusan'da Misakı Millî Kararı'na bir "haricinde" sözcüğü eklenerek bertaraf edilmek istendi. Atatürk'ün bu müdahaleye, "sınır hakkındaki prensiplerimizde esaslı bir fark yapılmıştır" di-

68 Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*, s.28 vd, s.119 vd.

69 Geniş bilgi için bkz. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Afgan İlişkileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

70 Orhan Koloğlu, *Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004; Hadiye Yılmaz, *Kurtuluş Savaşımız ve Asya-Afrika'nın Uyanışı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

ye tepki göstermesi çok önemlidir.⁷¹ Suriye'yi Osmanlı devleti içine almaya yönelik bu girişim, aslında İngiltere himayesinde gerçekleştirilecek tasarımların bir parçasıydı. Bu konuyu ilerde Misakı Millî'yi incelerken daha geniş ele alacağız. Ankara'da karargâh kuran Mustafa Kemal Paşa, *Hâkimiyeti Milliye* gazetesini çıkardıktan 14 gün sonra "Millî Hudutlar" başlıklı çok önemli başyazıyla Arap ülkeleri ve halklarına karşı ilkesel tavrını ortaya koymuştur. Bu başyazıda, Arapların bir millet oluşturmadığı yönündeki emperyalist görüşler "gü-lünç" olarak nitelenmektedir. Arap milletinin "kendini idare kabiliyetinden" yoksun olduğu suçlaması, "hataların, hıyanetlerin ve garaz-kârlığın en vahşiyanesi" olarak görülmektedir. Hatta terk edilen Arap toprakları üzerinde "bir nevi manevi hâkimiyet" iddiaları bile "sakat" bulunmaktadır.⁷² Atatürk, Arap ülkelerinin bağımsızlığından yanadır. Bu vicdani tutum, aynı zamanda emperyalizme karşı mazlumların dayanışmasını amaçlayan stratejik bir tavidir. Atatürk'ün hesabı, güneyde özellikle İngiliz ve Fransız emperyalizmine karşı Arapların ve Kürtlerin silahlı mücadeleye girmeleri ve Anadolu'daki savaşı desteklemeleriydi. Bu hesap tutmuştur. O yıllarda Anadolu'daki devrimci yönetimin yolladığı görevlilerin de yardımıyla Araplar ve Kürtler silahlı ayaklanmalar ve mücadeleler yürüttüler.

Atatürk, bu örgütlerle ilerde bağımsız Arap devletleri ile Türkiye arasında bir konfederasyon tasarısı üzerinde anlaştı. 24 Ocak 1920 günü Halep'teki Arap Milli Teşkilatı'na şu iletiyi yolluyor:

"Mektuplarınızda Suriye, Irak ve Türkiye'nin bağımsızlıklarını kurtaracak bir 'konfederasyon' teşkil eylemek veya irtibat maksadıyla birlikte hareket edilmesi bildirilmiş ve teklifleri kabul ederek tafsilatlı talimat göndermiştik."⁷³

71 Mustafa Kemal Paşa'nın Misakı Millî hakkında Rauf Bey'e gönderdiği 7 Şubat 1920 tarihli şifre için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.171. Aynı konunun geniş olarak işlendiği 15. Kolordu Kumandanı'na şifre için bkz. *aynı eser*, c.6, s.383 vd.

72 *Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi- Hâkimiyeti Milliye Yazıları*, s.22, 24.

73 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.217.

Atatürk, 15. Kolordu Kumandanlığı'na 23 Şubat 1920 günü yol-ladığı şifrede de, Suriye ve Irak'ta Fransa ve İngiltere'ye karşı mey-dana getirilen hareketlerin, "Kuvvayi Milliye'ye yardım gayesine yönelik" olduğunu bildirmektedir. Böylece Fransız kuvvetleri Suri-ye'ye bağlı bırakılacak ve Maraş'taki millî kuvvetin başarısında "önemli bir etkide" bulunmuş olacaktır.⁷⁴

Atatürk, Talat Paşa'ya yazdığı mektupta da, Suriye ve Iraklıları harekete geçirdiklerini belirtmekte ve hedefi vurgulamaktadır:

"Her millet kendi bağımsızlığını kurtardıktan sonra 'konfede-rasyon' halinde birleşmek."⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan 1920 günü yeni açılan Meclis'e sunduğu program konuşmasında, Suriye ve Irak ile konfederasyon veya federasyon planını resmileştirdi.⁷⁶

6. İşbirlikçi Padişah Hükümetini Etkisiz Kılmak ve Yıkarak

Millî Mücadele, bir cephesiyle emperyalizme karşı savaştı; di-ğer cephesiyle ise, Mustafa Kemal'in saptadığı gibi, "Osmanlı hü-kûmetine karşı milletin ve ordunun isyanı" idi.

Çünkü padişah hükümeti, İngiliz emperyalizminin kuvveti hali-ne gelmişti. Damat Ferit, "efendisi Padişahla kendisinin umutları-nın Tanrı'ya ve İngiliz hükûmetine bağlandığını" söylerken, bu ba-ğlı her yönüyle nitelemiş oluyordu.⁷⁷

Padişah hükümeti, her alanda olduğu gibi Kürt meselesinde de, İngiliz denetimine girmişti. Bu durumda Mustafa Kemal, İstanbul

74 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.383 vd.

75 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.408.

76 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8, s.78 vd. Bu konuda geniş bir araştırma için bkz. Doğu Perinçek, "Atatürk'ün Suriye ve Irak ile Konfederasyon/Federasyon Giri-şimi", *Teori*, sayı 245, Haziran 2010.

77 Sadrazam Damat Ferit Paşa, 9 Mart 1919 günü İngiliz Yüksek Komiserliği Yar-dımcısı Amiral Richard Webb'i ziyaretinde böyle söylüyor. FO/4141/40280'den aktaran: Salâhi R. Sonyel, s.48.

hükümetini yalnızlaştırma, iktidarsızlaştırma ve Anadolu'da yeni bir iktidar odağı yaratma siyasetini izledi. İstanbul'daki hükümetlere karşı İngiliz emperyalizmine yakınlıklarına göre tavır aldı. Buna uygun olarak Sivas Kongresi'nden (4-11 Eylül 1919) sonra Damat Ferit hükümetine karşı yoğun bir mücadele yürüttü.

Bu dönemde Damat Ferit Paşa'nın İngiliz hükümetiyle gizli bir anlaşma imzaladığı söylentisi bütün ülkeye yayılmıştır. Bu yöndeki belgeler, Fransız basınında yer almıştı. Anlaşma metni Mustafa Kemal'e de ulaştı. 12 Aralık 1919 günü Sivas'tan Erzurum'daki Kâzım Paşa'ya çektiği şifrede, bu haberi bildirmekte, 12 Eylül 1919 günü imzalanan anlaşmanın bir örneğini İstanbul'dan elde ettiğini belirtmekte ve anlaşmanın belgelenmesi için aslının ele geçirilmesine çalışıldığını yazmaktadır. Şifre'de yedi maddelik anlaşma metnine de yer verilmiştir.⁷⁸

İddia edilen gizli anlaşmanın 3. maddesi şöyledir: "Türkiye, bağımsız bir Kürdistan oluşturulmasına karşı koymayacaktır."

Seksen yıldır aslı bulunmamış olan bu anlaşmanın gerçekliği hâlâ tartışılmaktadır. Anlaşma metnini veren ilk belge, Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda andığımız şifresidir. Daha sonra o günlerde Ankara'da bulunan ABD'li gazeteci Brown,⁷⁹ 22 Ocak 1920 tarihli

⁷⁸ Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.360; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.413 vd. Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan belgede ise, anlaşma sekiz maddeden oluşmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Paşa'ya yolladığı şifredeki metnin 7. maddesi, bu belgede 8. madde olarak bulunmaktadır. 7. Madde ise şöyledir:

"Bu konvansiyon, özel ve yarı-resmî bir belge olarak kabul edilir. İngiliz hükümeti anlaşmada öngörülen hususların gerçekleşmesi için konferansta Türkiye'yi desteklemeyi taahhüt eder." (*E-Levant La Turquie*, vol 187, s.106'dan aktaran: Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.60. Belgenin tıpkıbasımı, aynı kitabın 161. sayfasında yer alıyor. Anlaşma metni Uğur Mımcu'nun *Kürt-İslam Ayaklanması* başlıklı kitabında da bulunmaktadır; s.22 vd. Anlaşma konusunda bilgi için bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, I, s.571 vd; Celâl Bayar, 8, s.90 vd.

⁷⁹ Louis Edgar Brown'ın yaşamını araştıran F. Latimer'e göre, Brown 19 Eylül 1919'da Sivas'tan ayrılmış ve 13 Ekim 1919'da Paris'te ortaya çıkmıştır. Bkz. Frederik Latimer, "Sivas Kongresi'nde Amerikalı Bir Gözlemci", *Son Çağ* dergisi, yıl 1965, sayı 19.

New York Herald Tribune'de anlaşmayla ilgili bir yazı yayımlamıştır. Anlaşma çeşitli yayın organlarında yer almıştır. Haberler Ankara çıkışıdır.⁸⁰

Anlaşma belgesi Fransızların eline geçmiş ve fotoğrafı Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne girmiştir. Ancak Fransız Yüksek Komiserliği, daha sonra bu belgenin sahte olduğu kanısına varmıştır.⁸¹

Damat Ferit Paşa, dördüncü hükümetini kurduğu sırada, 13 Nisan 1920 günü anlaşmayı ilk kez açık bir dille reddeder. Yalanlamak için niçin bu kadar beklediği soru işaretlerine yol açmıştır.

İngilizler, anlaşmanın Fransızlarla aralarını açmak için Türkler tarafından düzenlendiğini öne sürerler.⁸²

Ne var ki, 20 Ekim 1921 günü Türkiye ile Fransa adına Ankara Anlaşması'nı imzalayan Franklin Boullion, Eduard Daladier adlı bir milletvekili aracılığıyla "Gizli Osmanlı-İngiliz Anlaşması"nı

80 Millicilerin Edime'de çıkardığı adı belirtilmeyen bir gazete, Şubat 1920; Fransız gazetesi *Le Temps*, 1 Nisan 1920; *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1920 ve İtalyan gazetesi *Idea Nazionale*, 24 Nisan 1920 tarihinde Damat Ferit hükümeti ile İngilizler arasındaki gizli anlaşma haberini vermişlerdir. Bkz. *E-Levant La Turquie*, vol 187, s.198'den aktaran: Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.63.

81 Anlaşma metni, Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne, Fransa'nın Trabzon Konsolosu Lepissier'nin 1 Mayıs 1920 tarihli raporuyla girmiştir. Konsolos, altına düştüğü notta, bu metnin, Mustafa Kemal Paşa'nın elindeki metinden kopya edildiğini belirtmektedir (*E-Levant La Turquie*, vol 187, s.198'den aktaran: Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.63). Ancak Fransız İstihbaratı, Damat Ferit hükümetinin düşmesi ve Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasından sonra, anlaşmanın bir nüshasını ele geçirip fotoğrafını çekmiştir. Olayın hikâyesi şöyledir: Sadrazamlığa sızan bir ajan, anlaşma nüshasını İstanbul'da Fransız istihbarat subayı Bouchez'ye ulaştırıyor. Belgenin bir saat içinde fotoğrafı çekilerek aslı yerine koyduruluyor. Ancak İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği, daha sonra yaptığı incelemede, Damat Ferit Paşa'nın imzasının taklit olduğunu belirliyor. Öte yandan anlaşmayı İngiliz hükümeti adına imzalayan J. Fresner ve H.N. Churchill adında yetkililere rastlanamıyor. Fransız Yüksek Komiserliği, bu belgenin sahte olduğu kanısına vardıktan sonra, 11 Şubat 1920 günü İstanbul'da İtalyan ve İngiliz Yüksek Komiserlerinin de hazır bulunduğu görüşmede, Ali Rıza Paşa hükümetini protesto ediyor (Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.64).

82 Salâhi R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması", *Belleten*, Temmuz 1970, c. XXXIV, sayı 135, s.446.

yeniden gündeme getirir ve 9 Kasım 1921 tarihli *Matin* gazetesinde yayımlatır. Fransız Dışişleri Bakanlığı bu yayın üzerine, Londra ve Washington elçiliklerine birer yazı göndererek, bu haberin ciddiye alınmamasını, anlaşmanın sahte olduğunu belirtir.⁸³

Avrupa gazetelerinin anlaşmayla ilgili haberlerinde, tarihi ve imzacıların isimleri konusunda farklı bilgilere yer verilmektedir.⁸⁴

Hasan Yıldız, bu anlaşmanın, İstanbul hükümetinin itibarını kırmak ve İngiltere ile Fransa'nın arasını açmak için Kemalistler tarafından düzenlendiğini ileri sürmektedir.⁸⁵ Hasan Yıldız'ın bu iddiası ile Mustafa Kemal'in de anlaşmanın gerçekliğinden şüphe duyduğu saptaması birbiriyle çelişmektedir. Çünkü, normal olarak anlaşmayı tertipleyenlerin şüphe yaymamaları gerekirdi.

Mustafa Kemal, gerçekten de anlaşmanın varlığından kuşkuludur. Karabekir'e 12 Aralık 1919 günü çektiği şifrede, "doğrulanması ve belgelenmesi için aslının ele geçirilmeye çalışıldığını" dile getirmektedir. Ancak konuyu tartışan araştırmacıların dikkatlerinden kaçmış, Mustafa Kemal, Sovyet Büyükelçisi Aralov'a, kuşkunun da ötesinde bu anlaşmanın imzalanmamış olduğunu anlatmıştır:

"Hain Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın İngilizlerle bir anlaşmaya vardığını ve bu anlaşma gereğince, Kürdistan'ın Türkiye'den ayrılmasını kabul ettiğini herhalde biliyorsunuzdur. (...) Bu anlaşmanın imzalanıp imzalanmadığını bilmiyorum. Padişahla Damat Ferit'in, vicdanlarının elvermediğini sanmıyorum. Çünkü onlarda ne vicdan, ne de memleket sevgisi var. Ama, uluslararası durum ve bizim zaferlerimiz, İngilizleri böyle bir anlaşmayı imzalamaktan alıkoydu. Sonra Fransa da bu anlaşmayı protesto ederdi."⁸⁶

83 *E-Levant La Turquie*, vol 190, s.27 ve 42'den aktaran: Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.65.

84 Salâhi R. Sonyel, *agy*, s.439.

85 *Age*, s.64.

86 Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, s.118 vd.

Atatürk'ün 1927 yılında *Büyük Nutuk*'u hazırlarken, bu kanısını sürdürdüğü görülüyor. Devlet arşivlerinin ele geçirilmesinden sonra bu kanısının daha da pekiştiği anlaşıyor. Çünkü Atatürk, çok önemli sayılması gereken bu anlaşmaya *Nutuk*'ta yer vermez.

Kâzım Paşa (Karabekir), Mustafa Kemal'den 12 Aralık 1919 günü anlaşmanın metnini bildiren şifreyi aldıktan sonra anılarına şöyle yazmıştır:

"Bağımsız bir Kürdistan nedir? Ermenistan'dan söz edilmediğine göre Doğu Vilâyetleri ne olacak? Kürdistan diye ayrılarak Ermenistan mı olacak? Ermenilerin Kürtlerle kardeşlik tesisine çalışmaları da aynı tarihlere tesadüf ettiğine göre Doğu Vilâyetlerimiz, Kürtleri de bağımsızlık diye aldatarak bir kuytu yer ayırdıktan sonra, Ermenilik olacağına şüphe kalmıyor."⁸⁷

Kâzım Paşa, "bu düşüncelerle" 13 Aralık 1919 günü akşamı o sırada Erzurum'da bulunan Fevzi Paşa başkanlığındaki İstanbul hükümeti heyetini ziyaret eder. Heyetin İngilizlerle anlaşmayı doğrulayan veya yalanlayan bir açıklamasına Karabekir'in anılarında yer verilmiyor, ancak şu anlamlı bilgi bulunuyor:

"Fevzi Paşa pek söze karışmıyor. İlhami Bey'in heyetin gizli vazifelerini idare ettiğine şüphem kalmadı. Birçok soru tartışmalarıyla şu özeti söylediler: 'Zannediyorum ki İstanbul'daki Kürtlük merkezi fenalığa çalışmıyor. İtilaf devletleri Türkiye aleyhinde olduğundan, şayet Doğu illerinden Türkler çekilsin derlerse Kürt milliyetini göstererek Ermenileri sokmamak için çalışıyor. Malum ya, şimdi milliyet prensibi var. İstanbul'daki Kürt Cemiyeti muhterem insanlardan oluşmuştur."⁸⁸

⁸⁷ *İstiklâl Harbimiz*, I, s.414.

⁸⁸ *Aynı eser*, I, s.414 vd.

Celal Bayar ise, gizli anlaşmanın Padişah ve Damat Ferit tarafından İngilizlere önerildiğini belirtmekte, fakat iki tarafça imzalandığı görüşünü "rivayet" olarak kaydetmektedir.⁸⁹

Tarihçiler ve araştırmacılar, gizli anlaşmanın gerçekliği konusunda farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Yusuf Hikmet Bayur, 1934 yılında yayımlanan *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti* başlıklı eserinde, Anlaşmanın varlığına ilişkin olarak şunu belirtiyor: "İngilizlerin Vahdettin ile 12 Eylül 1919 tarihinde akdettikleri kuvvetle söylenen" (abç) ve "mefruz". Yani, Bayur'a göre, gizli anlaşma, belgelenmemiştir, kuvvetli bir söylenidir, farz olunmaktadır.⁹⁰ Bu kitabın 1934 yılında, Atatürk'ün gözden geçirmesinden sonra, uyarılarından yararlanılarak yayımlandığı⁹¹ dikkate alınırsa, o güne kadar şüpheleri giderecek yeni bir bilgi edinilmediği gibi, "varsayılan" ifadesinden anlaşmanın gerçekliği konusundaki kanının daha da zayıfladığı düşünülebilir. Ne var ki, Bayur, o günün koşulları ve Vahdettin'in ruh hali ile "anlaşma"nın içeriği arasında, haklı olarak bir uyum görmektedir. Amerika'nın İstanbul, Ermenistan ve Anadolu'yu mandası altına alma ihtimali kalmamıştı. Dolayısıyla İngiltere'nin diğer Avrupalı müttefikleri ile mücadele zamanı gelmişti. Bu durumda, Vahdettin'in bilinen ruh hali de hesaba katılınca, Bayur'a göre "anlaşmanın" imzalanmış olduğu ihtimali kuvvetlenmektedir.⁹²

Sina Akşin, gizli anlaşmanın imzalandığı görüşündedir.⁹³

Uğur Mumcu, Fransız Arşivi'nde çalışma yapan Prof. Dr. Ünsal Yavuz'dan aldığı belgeye gönderme yaparak, anlaşmanın gerçekliğinden şüphe duymamaktadır.⁹⁴ Ancak Uğur Mumcu, Fransa'nın

89 Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.8, s.91.

90 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin*, s.40 vd.

91 Aynı eser, s.VII.

92 Aynı eser, s.41.

93 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, I, s.573.

94 Uğur Mumcu, s.22 vd.

Türkiye Arşivi'nde 100. ciltte bulunan belgeye dayanmakla birlikte, bu belgenin sahte olduğunu belirten 187 ve 190. ciltlerdeki belgeleri görmeden bu kanıya varmıştır.⁹⁵

Ömer Kürkçüoğlu, anlaşmayı tartışmaksızın, gerçek olarak kabul etmektedir. Ancak Kürkçüoğlu'nun gönderme yaptığı Amiral Robeck'in Lord Curzon'a yolladığı gizli yazı, yazılı bir anlaşma imzalandığına değil, fakat söz verildiğine işaret etmektedir.⁹⁶

Sonyel ve Jaeschke, İngiliz belgelerine dayanarak, anlaşma önerisinin reddedildiği kanısındadırlar. Amiral Webb'in İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon'a yolladığı şifre, Damat Ferit Paşa'nın gizli anlaşma önerdiğini doğrulamaktadır. Ancak Webb, bu öneriyi reddetmiştir. Daha sonra her iki taraf da böyle bir anlaşmanın varlığını yalanlamışlardır.⁹⁷ Webb'in Curzon'a yazdığı 8 Eylül 1919 tarihini taşıyan gizli yazı, anlaşmanın imzalandığı gün olarak belirtilen tarihten dört gün öncesine aittir. Burada akla gelecek soru, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe anlaşmayı kabul talimatı vermiş olabileceği ihtimalidir.

Sorunun, birbiriyle çelişen belgeler içeren Fransız Arşivi içinde kalarak çözülemeyeceği görülüyor. Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı yıllarında Aralov'a söylediklerinden, yazıya geçirilmiş bir anlaşma olmadığı anlaşıyor. *Nutuk* da bu kanıyı doğrulamaktadır.

95 Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.66.

96 Ömer Kürkçüoğlu, s.58.

97 Webb'den Curzon'a gizli yazı No. 1633/M.1095, İstanbul, 8 Eylül 1919; FO/4241/173942; FO/5117/E 83, E 260, E 671; *Le Stamboul*, 8 Nisan 1920; Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Mütareke Gayyasında*, s.278-279'dan aktaran: Salâhi R. Sonyel, *agy*, s.437-449 ve Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş*, I, s.141, dipnot 76. Ayrıca yine aynı yerde belirtilen şu kaynaklara bkz. FO/5117/E 260, Robeck'ten Curzon'a kapalı yazı No.177/M/2705, İstanbul, 3.2.1920; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, VIII, s.79; *Oriente Moderno*, I, s.400; FQ/4159/130732.

Damat Ferit'in 8 Eylül 1919 günü yaptığı öneriyi, Webb'in "bu öneriyi geri almasını tavsiye ettim" notuyla İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiğini, Jaeschke de belirtiyor (s.144).

Öte yandan Karabekir'in de dikkatini çektiği gibi, anlaşmada Ermenistan sorununa hiç yer verilmemesi de, kuşkuları kuvvetlendirmektedir. Çünkü Ermenistan'ın kurulması, o zamanki İngiliz Doğu siyasetinin merkezinde bulunmaktadır. Bu gizli anlaşmadan neredeyse bir yıl sonra imzalanan Sevr Antlaşması'nda Ermenistan devletinin kuruluşu öncelik taşımaktadır. Kürtlerin yaşadığı bölgelerin büyük bir kısmı Ermenistan içine alınmış, Kürtlere ise dar bir "özerk" bölge bırakılmış, buranın bağımsız bir Kürdistan olarak oluşup oluşmayacağı ise, ilerde yapılacak oylamaya bırakılmıştır. Ağustos 1920'de Sevr'e konan Ermenistan'ın, 12 Eylül 1919 tarihindeki 8 maddelik bir gizli anlaşmada anılmaması, zamanın koşullarına ve tarafların politikalarına denk düşmemektedir. Bu garip duruma Karabekir'in getirdiği açıklama da gerçekçi değildir. Çünkü İngilizlerin 1919 Eylül'ünde Kürdistan diyerek Ermenistan kurmak gibi bir aldatmacaya ihtiyaçları yoktur. Kaldı ki, Sevr Antlaşması, bu görüşü çürütmektedir.

12 Eylül 1919 günü İngiliz hükümeti ile padişah hükümeti arasında gizli anlaşmanın imzalanmamış olması, bu anlaşmanın gerçek payı taşımadığı anlamına gelmiyor. Yayımlanan anlaşma metni, Ermenistan konusuna yer vermeyişi dışında, o günün İngiliz emel ve politikaları ile İstanbul hükümetinin çözüm ve niyetlerini yansıtmaktadır. Nitekim Fransızlar, gizli anlaşma içeriğinin "o sıralarda uygulanan İngiliz siyasasına tamamen uyduğunu" saptamaktaydılar.⁹⁸

Anlaşma metni, imzalanmasa bile, günün gerçeğine oturmaktadır. Damat Ferit Paşa hükümetinin, ülke bütünlüğünü İngiliz mandası altında sağlama ve Büyük Ermenistan devletini Kürt devletiyle önleme politikası; otoritesini kurmak ve millî kuvvetleri bastırmak için İngiltere'nin askeri gücüne duyduğu ihtiyaç; İngilizlerin Mezopotamya, Kürdistan ve Boğazlar üzerinde yoğunlaşan sömürgeci amaçları bellidir.

98 Sonyel, *Türk Kurtuluş*, I, s.195.

Kâzım Paşa, Mütarekenin başlarında İstanbul hükümetinin Kürt bağımsızlığından yana olduğunu, Erzurum'a gönderdiği heyetlerden anladığını belirtir.⁹⁹ İstanbul hükümetinin Ermeni devletini önlemek için bağımsız Kürdistan projesini benimseme eğiliminde olduğu, o günün gerçeğidir.¹⁰⁰

Bu politikanın doğal sonucu olarak, İstanbul hükümeti, ayrılıkçı ve İngiliz işbirlikçisi Kürt örgütleriyle işbirliği yapmıştır. Bunu işbirlikçi Kürt liderleri de açıkça ifade etmişlerdir. Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Seyyit Abdülkadir, genel bir toplantıda padişah hükümetinin "Kürdistan kurmak isteğini kabul etmiş olduklarını ve Osmanlı padişahına bağlı özerk bir Kürt idaresi kurulmasına rıza gösterdiklerini" bildiriyordu.¹⁰¹

Öyle görülüyor ki, gizli anlaşma, yazılı olmasa bile, o zamanki İngiliz-İstanbul hükümeti görüşmelerinde üzerinde anlaşılan karşılıklı taahhütleri yansıtmaktadır.

Nitekim o sırada Akdeniz'deki İngiliz donanmasının komutanı olan Amiral Sir F. de Robeck, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yoladığı gizli yazıda, imzalanan bir "anlaşma"dan değil, fakat verilen bir sözden, varılan bir mutabakattan söz etmektedir:

"Başvezir (Damat Ferit Paşa kastediliyor), istikbaldeki Türk devleti için İngiliz himayesini istedi ve yeni yetişecek prensin tamamen İngiliz dostu olarak yetiştirileceğini söyledi."¹⁰²

Şu sonuca varabiliriz: "Zarf yanlıştır ama mazruf (zarfın içindeki) doğrudur." Yayımlanan anlaşma metninin içeriği doğrulara denk

99 Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi*, s.10.

100 Bkz. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.414 vd.

101 O tarihte İstanbul'da olan Dersimli Baytar Nuri Bey belirtiyor. Bkz. *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s.120.

102 Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kıtış Yayınları, İstanbul, 1969, s.236. Belge 80, sayfa no: 84.

düşmektedir. Altına imza atılmış yazılı bir "anlaşma" olmamakla birlikte, İngiliz hükümeti ile padişah hükümeti arasında bu maddeler üzerinde bir söz birliği vardır.

Mustafa Kemal Paşa, Celal Bayar ve Hikmet Bayur'un imzalanmış bir "anlaşma'nın varlığından şüphe etmelerine rağmen, içeriğe gerçek gözüyle bakmaları da buradan ileri gelmektedir.

Peki o zaman madde madde sıralanan metin nedir? Bir komplo veya yanıltma amaçlı propaganda mıdır söz konusu olan?

Buna katılmıyoruz. Bu metin, imzalanmasa ve hukuken "anlaşma" değerinde olmasa bile, tarafların üzerinde birleştikleri bir anlaşma taslağı, bir mutabakat veya tutanak olabilir. Her durumda metin, Ermeni konusundaki sessizliği bir yana bırakılırsa, tarafların o günkü politikalarını yansıtmaktadır. Bu metne dayanarak yapılan propaganda, yanıltma amaçlı sayılamaz, çünkü günün gerçeğini dile getirmiştir.

1920 yılı başına gelindiği zaman, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki padişahın ve hükümetinin iç düşman olduğu konusunda berraktır. Bunu 29 Şubat 1920 günü Talat Paşa'ya mektubunda da belirtmiştir. İngilizlerin denetimi altında bir barış yapacak olurlarsa, "hareket isyan halinde olacaktır.¹⁰³ İngilizlerin bağımsızlığı kabul eden bir barış imzalaması durumunda yine "dahili hasımlarla karşı karşıya" kalınacaktır. Atatürk o zaman da "bu zavallılara layık oldukları muameleyi tatbikte hiçbir müşkülât tasavvur etmiyorum" diyerek, padişahlığı yıkma kararını bildirmektedir.¹⁰⁴

20 Ocak 1921'de kabul edilen Cumhuriyetin ilk anayasasına baktığımız zaman Padişahlığın adı bile geçmemektedir. Anayasada yalnız ve yalnız milletin hâkimiyeti vardır.

103 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.410.

104 *Aynı yerde.*

7. İşbirlikçi Türk ve Kürt Örgütlerini Tecrit ve İsyanları Bastırmak

Genel Olarak

Kurtuluş Savaşı'nın temel saflaşması, emperyalizm ile Türkiye arasındadır.

Somut olarak saptayacak olursak, başta İngiltere olmak üzere emperyalist işgal kuvvetleri, onların savaşa sürdüğü Yunan ve Ermeni orduları, İstanbul'daki işbirlikçi hükümet ve emperyalizm ile İstanbul hükümetinin denetimindeki bazı Türk ve Kürt örgütleri bir taraftadır.

Millî Hareket onlara karşı mücadele vermektedir. Yeni Sovyet Rusya yönetimi ve mazlum milletler, Türkiye'nin kurtuluş savaşını desteklemiştir.

Bazı yazarların ve çevrelerin Kurtuluş Savaşı'nda Kürt halkını ihanet cephesinde göstermesi, gerçeklerden değil, bugün körüklenen millî düşmanlıktan kaynaklanıyor.¹⁰⁵

Kurtuluş Savaşı döneminde, İngiliz emperyalizmi ve padişah hükümetiyle işbirliği yapan Türk örgütleri olduğu gibi, Kürt örgütleri de vardır.

Yine Kurtuluş Savaşı'mızda Millî Harekete karşı İngiltere ve padişah hükümetinin kışkırttığı gerici Türk isyanları olduğu gibi, Kürt isyanları da vardır.

Ancak Türk ve Kürt unsurlardan oluşan Türkiye halkının büyük çoğunluğu bağımsızlık mücadelesinin gücünü oluşturmuştur.

¹⁰⁵ Örneğin Azmi Süslü'ye göre, o tarihlerde Kürtler de Ermeniler gibi, ABD ve İngiliz propagandası sonucu, Türklere karşı "hasmane duygular" içindedirler (*Mesud Fâni [Bilgili]'ye Göre Kürtler ve Sosyal Gelişmeleri*, Ankara, 1993, s.58 vd). Azmi Süslü'nün bu görüşünü Fahri Taş da paylaşıyor, s.2. Yine Salâhi Sonyel, Ermeni, Rum ve Araplar yanında Kürtleri de, İtilaf devletlerinin "milliyetler prensibi" için savaştığına inananlar arasında sayarken, işbirlikçi Kürt örgütleri ile geniş Kürt kitlesini birbirine karıştırıyor; hem de İngiliz kaynaklarına ve Harbord raporuna dayanarak. (*Türk Kurtuluşu*, I, s.4 ve 26).

Hatta bizzat Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı koşullarında, Doğu vilâyetleri halkının birlik ve mücadele gereğini en önce gördüğü saptamasını yapmış ve Kâzım Karabekir Paşa'ya 16 Haziran 1919 günü yolladığı resmi bir yazıda bildirmiştir:

"Doğu vilâyetleri halkı, (...) birlik ve fedakârlık lüzumunu en önce takdir ettikleri iftiharla görülmektedir. Fakat Anadolu'nun öteki tarafları böyle değildir."¹⁰⁶

İngiliz Muhipler Cemiyeti

Kurtuluş Savaşı yıllarında Osmanlı'nın İngiliz emperyalizmiyle işbirlikçiliği hükümet ve iktidar partisi düzeyindedir. Özellikle Damat Ferit Paşa hükümeti ve Hürriyet ve İtilaf Partisi, Millî Mücadeleye karşı askeri işbirliği dahil her alanda İngiliz işgal kuvvetleriyle birliktedir. Damat Ferit hükümeti, İngiliz hükümetine Kürtleri Mustafa Kemal hareketine karşı kullanma önerileri götürmüş ve Kürt ayaklanmaları kışkırtmıştır.¹⁰⁷

Hükümet ve iktidar partisi yanında, İngiltere ile işbirliği için kurulmuş özel İngiliz Muhipleri Cemiyeti de bulunmaktaydı. Padişah Vahdettin dahil, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Ali Kemal gibi iktidar sahipleri ve Sait Molla gibi önemli rollerdeki kişiler bu İngiliz dostları kulübünün önde gelen üyeleri idi.¹⁰⁸ Cemiyet'in İngiliz üyeleri de bulunuyordu. Sait Molla ile birlikte birçok tertibin içinde yer alan İngiliz Rahibi Frew bunlardandı.

Atatürk, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin açık ve gizli olmak üzere iki cephesi bulunduğunu belirtiyor. Açık cephe, İngiliz himayesini istemek ve sağlamaktı. Cemiyetin gizli cephesi ise, asıl faaliyetini oluşturuyordu: Ülke içinde örgütlenerek Millî Harekete kar-

106 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.390. Bu belge Karabekir'in *İstiklâl Harbimiz* adlı eserinde, 17 Haziran 1919 tarihli ve eksik olarak yer almaktadır. Bkz. I, s.85 vd.

107 M. Kemal Öke, *Musul*, s.73; Salâhi Sonyel, I, s.48; II, s.85.

108 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.19 (Nutuk I), s.26.

şı isyanlar çıkarmak, millî bilinci felce uğratmak, yabancı müdahalesini kolaylaştırmak gibi haince girişimler...¹⁰⁹

Özel bir örgütlenmeleri olmamakla birlikte, İstanbul'daki bir kısım seçkinler, Amerika mandası talep ediyorlardı. İngiliz himayesi isteyenler, İngiliz politikası gereği Kuvayı Milliye'yi yok etmek için çaba gösterirken, Amerikan mandacıları, Millî Harekete daha ılımlı bakıyordu, hatta Millî Hareketin içine de önemli ölçüde girmişlerdi. ABD'nin General Harbord'un raporundan sonra manda istemine eylemli bir cevap vermeyişi üzerine ve Millî Hareketin gelişmesiyle birlikte, başlangıçta Amerikan mandası taraftarı olanlardan bazıları, Millî Hareketin ön saflarında yer aldılar.

Kürdistan Teâli Cemiyeti

Kürtlere gelince...

Kurtuluş Savaşı sırasında, Türkiye Kürtlerinde iki akım görülüyor. Ana akım, Millî Hareketle birliktedir. Zayıf olan ikinci akım ise, İngilizlerle ve Damat Ferit hükûmetiyle işbirliği içinde bir Kürt devletini amaçlamaktadır.

Bu iki akımı herkes saptamıştır; bütün taraflar ve elbette büyük devletler, öncelikle de İngiliz emperyalistleri. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 13 Nisan 1919 günü İstanbul'dan yolladığı yazıda, İstanbul'daki "Kürt unsurlar" içinde İngiliz karşıtı ve kesinlikle Türk yanlısı olanları belirler. Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif gibi Kürt aydınlarının "Türk çıkarları için çalıştığına" dikkat çeker. Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Şeyh Abdülkadir'in ise, kendisine yaptığı başvurularda, Kürtlerin bağımsızlığını ve zalimane Türk hâkimiyetinden kurtulmayı talep ettiğini, İngiliz mandasındaki Hicaz krallığına benzer bir konuma getirilmesini istediğini belirtir.¹¹⁰

109 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. 19 (Nutuk I), s.26-27. İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin Beyanname ve Programı için bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.186 vd.

110 Ahmet Mesut, s.35.

Şeyhmus Elçi, bu saflaşmanın aileleri bile ikiye böldüğünü somut örneklerle anlatır.¹¹¹

Millî Mücadeleyle birleşen Kürt önderleri, Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinde örgütlenmektedir. İngiliz işbirlikçisi olan zayıf akım ise, esas olarak Kürdistan Teâli Cemiyeti (KTC)'nde örgütlenmiştir. Bu cemiyetin çatışma halinde bulunduğu güçlerin başında, Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Kuvayı Milliye, özetle Kemalist hareket vardır.¹¹²

Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti (VŞMHMC), 2 Aralık 1918 günü kurulmuştur.¹¹³ Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kuruluş tarihi ise, on beş gün sonra 17 Aralık 1918'dir. Bu durumda, İsmail Beşikçi'nin Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ni Kürt örgütlenmesine tepki olarak görmesi gerçeğe uygun düşmüyor. Ne var ki, Millî Hareketin, genel olarak emperyalist işgale ve işbirlikçi faaliyete karşı bir tepki olduğu düşünülürse, bu görüşte yine de bir gerçek payı vardır.

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin önder kadroları, genellikle derebeyi ailelerinden gelmektedir; prensler, paşazadeler ve zengin eşraf çocuklarının bu örgüte eğilim gösterdiği araştırmacılar tarafından saptanmıştır.¹¹⁴ Zınnar Silopi, Osmanlı sarayı çevresindeki Kürt emirleri ve paşalarının, rütbe ve makamlarını kaybedince, "kurtuluşu Kürtlükte bulduklarını" belirtir. Bunlar 1908'de Hürriyetin İlanı'ndan sonra Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti'ni açarlar. Ancak bu cemiyet pek yaşamazsa da, Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne basamak olur.¹¹⁵ Seyyit Abdülkadir her iki cemiyetin de reisidir.

İstanbul'da karargâh kuran Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Kürt illerinde bir inisiyatif gösteremediklerini, Kürt milliyetçiliği eğilimindeki yazarlar da kabul ederler.¹¹⁶

111 Şeyhmus Elçi, s.18 vd.

112 İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.95. KTC hakkında ayrıca bkz. Selahattin Tansel, I, s.129 vd.

113 Kuruluş haberi 4 Aralık 1919 günlü *Hadisat* gazetesinde çıktığına göre, Cemiyetin 2 Aralık 1919 günü kurulduğu anlaşıyor.

114 İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.46.

115 Zınnar Silopi, s.23.

116 Göldaş, *Kürdistan*, s.228.

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin daha İstanbul ve saray eksenli olmasına karşılık Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne katılan Kürt önde gelenleri, yereldir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun şehir eşrafı, aşiret reisleri ve büyük toprak sahipleri, Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nde toplanmışlardır. Çünkü Doğu'da bir Ermenistan kurulması tehdidiyle, asıl onlar karşı karşıyadır ve bu tehdidin ancak Millî Mücadeleyle birleşerek bertaraf edilebileceğini görmektedirler.

Kürt ileri gelenlerinin Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti arasında bölünmeleri, önemli dersler içerir. Burada kutuplaşma, Kürt ve Türk örgütlenmesi arasında değil, fakat İngiliz emperyalizmi ile Anadolu'nun Türk-Kürt birliği arasındadır. Nitekim İngiliz yetkilileri de, Kürtleri İngiliz yanlısı ve Türk yanlısı diye sınıflandırmışlardır.¹¹⁷

Türkle birleşmeyen Kürt, İngiliz emperyalizminin yanına savrulmaktadır. Yine emperyalizme karşı Kürtle birleşmeyen Türk de, direnmek için yeterli gücü toplayamadığı için, emperyalizme boyun eğmekte veya manda ve himaye arayışı içine girmektedir.

Bu gerçekleri göz önünde tutan Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti, İstanbul'daki kuruluşundan bir süre sonra Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne, bir heyet göndererek, örgütleri birleştirme olanaklarını aramıştır. Ancak Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Seyyit Abdülkadir ve beraberindekiler, Müdafaai Hukukçuları çok soğuk karşılar ve önerilerini reddederler.¹¹⁸

Sevr Antlaşması'ndan sonra, Kürt işbirlikçileri mücadelelerini bu emperyalist antlaşmaya dayandırdılar. 62, 63 ve 64. maddelerde Kürtlere tanınan özerklik ve bir yıl sonra gerçekleştirilecek ayrılma olanağı, onların taleplerini karşılıyordu. Sevr Antlaşması'nın Türkiye'ye emperyalizm tarafından dayatılması ve emperyalizmin çıkarlarına hizmet etmesi, onlar için bir sakınca oluşturmuyordu. Çünkü

117 Bir örnek Amiral Calthrope'un raporudur. Bkz. Ahmet Mesut, s.35.

118 Cevad Dursunoğlu, s.18 vd.

zaten hesaplarını emperyalizmden bekledikleri destek üzerine kurmuşlardı.

Kürdistan Teâli Cemiyeti de, kendi içinde iki kanattan oluşuyordu. Seyit Abdülkadir kanadı, Kürt millî haklarını Osmanlı devleti bünyesinde sağlamak istiyordu. Kâmran Bedirhan önderliğindeki "Teşkilatı İctimaiye" adını taşıyan ikinci grup ise, bağımsız Kürdistan'ı amaçlıyordu.¹¹⁹

Ancak her iki grup da, bizzat Kürt yazarlarının saptadıkları gibi "aşırı İngiliz yanlısı"ydılar.¹²⁰

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı çeşitli yazılar ve raporlar bu gerçeği saptamaktadır. Bu raporlarda, İstanbul'daki Kürt liderlerinin çoğunun "Bir dış iktidarın hükmü altına girmekten başka bir şey beklemedikleri" belirtilmektedir.¹²¹ 1908 Devrimi öncesinde İttihat Terakki ile birçok konuda anlaşılan ve Abdülhamit'e karşı birlikte mücadele eden Kürtlerin çoğu, artık Kürdistan Teâli Cemiyeti veya Hürriyet ve İtilaf Fırkası saflarındaydı ve "İngiliz yanlısı" olmuşlardı.¹²²

Emperyalizmin Türkiye'yi parçalama planlarına bel bağlayan bir kısım Kürt seçkini, Zınnar Silopi'nin anılarında anlattığı gibi, "İstanbul'da bulunan Amerikan, İngiliz, Fransız komiserlerini ziyaret ederek Kürt millî haklarını dava etmekte idiler." Hatta Seyyit Abdülkadir, Bedirhani Emin Ali, Bediüzzaman Molla Said (Saidi Nursi), Amerikan komiserine, harita üzerinde Kürdistan sınırlarını belirterek denizlere bir çıkış bulunması "zorunluluğunu" anlatmışlardı.¹²³

119 İsmail Beşikçi, *Kürdistan Üzerinde*, s.171 vd.

120 Naci Kutlay, s.124.

121 Mentey Daniel, *Studia Kurdica*, Nisan 1985, s.39'dan aktaran: Naci Kutlay, s.124.

122 Naci Kutlay, s.134.

123 Aktaran: İsmail Gölbaş, *Kürdistan*, s.149. Görüşmenin devamı, düş kırıklığını yansıtıyor: "Amerikan Komiseri, Kürdistan'ın büyük bir kısmını içine alan bir

Kürdistan Teâlî Cemiyeti, işbirlikçi tutumunun gereği olarak, yine işbirlikçi olan Damat Ferit'lerin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne yakınlık duyuyordu.¹²⁴

İngiliz Muhipler Cemiyeti önde gelenlerinden Sait Molla ile Rahip Frew arasındaki mektuplaşmadan, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Kuvayı Milliye'ye karşı silahlı hareketlere katkıda bulunma sözü verdiği, fakat "bir iş yapamadığı" anlaşılmaktadır. Yine aynı mektuplardan, Cemiyetin verilen talimatları uygulamak için, Kürdistan'a gönderilecek görevlilere verilmek üzere "büyük bir ödenek" istediği de saptanmaktadır.¹²⁵

İşbirlikçi Kürt liderleri, sonuç olarak İngiltere'nin desteğini kazanma çabalarında başarısızlığa uğradılar.¹²⁶ Bunun bir tek nedeni vardı: Kürt ileri gelenlerinin ve halkının büyük çoğunluğu Millî Hareketle birleşti. İngilizlerin Kürdistan tasarısını bozan esas etken budur.

Kemalist önderliğin işbirlikçi Kürt örgütlerine, önderlerine ve üyelerine karşı siyaseti şöyle özetlenebilir: Mümkün olduğu kadar Millî Harekete kazanmaya çalışmak, işbirlikçi çizgide diretenleri yalnızlaştırmak ve etkisiz kılmak, örgütlerini dağıtmak, kapatmak.

Bu siyasetlerin uygulanması, öncelikle gerçeğin araştırılmasını ve çelişmelerin belirlenmesini gerektirmiştir. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktıktan sonra, yoğunlaştığı sorunlardan biri, Kürt ayrılıkçılığının tecrit edilerek, Türklerin ve Kürtlerin emperyalizme karşı birleştirilmesidir. Bu amaçla 1 Haziran 1919 günü Diyarbakir, Erzurum, Van, Bitlis, Elaziz, Sivas vilâyetlerine ve Erzincan, Kay-

Ermenistan kurulmasına karar verildiğini söyleyince, Bediüzzaman şöyle konuşuyor: 'Kürdistan eğer deniz sahilinde olsaydı, dritnotlarınızla belki bu kararınızı tatbik edebilirdiniz; fakat Kürdistan dağlarına dritnotlarınız çıkamaz. Bu kararınız da tatbik edilemez.'

124 Naci Kutlay, s.120 ve 124; Şeyhmus Elçi, s.12.

125 Onuncu ve on birinci mektuplar için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.224-225.

126 Salâhi R. Sonyel, II, s.165 vd, 204, 227.

seri bağımsız mutasarrıflıklarına yolladığı şifrede Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yanında diğer cemiyetlerin örgütlenmelerini ve bağlantılarını sorar.¹²⁷ Bu resmi yazı dışında, "Kürtler ve Kürdistan üzerinde etkisi olan ve harp sırasında hukuk ve muhabbetlerini pek ziyade kazandığı Kürt ileri gelenlerinden meşhur çeşitli kişilere" telgraflar yollayarak, hem durumu araştırır, hem de onları yönlendirir. 29 Mayıs 1919 günü Genelkurmay Başkanlığı'na yazdığı yazıda bu faaliyetinden söz ettiğine ve bilgi verdiğine göre, "Bağımsız Kürdistan görüşünü takip eden Diyarbakir'deki Kürt Kulübü" hakkında, Samsun'a çıktığının daha onuncu gününde epeyi bilgi toplamış bulunmaktadır.¹²⁸

Mustafa Kemal'in 15 Haziran 1919 günü Diyarbakir Vali Vekilliği'ne yolladığı telgraf, yukarıda özetlediğimiz siyasetin bütün unsurlarını içermektedir:

- "Bir yabancı devletin himayesine sığınarak alçakça ve esir yaşamayı tercih eden her türlü görüşün, memleketi parçalanmaya götürecektir her türlü cemiyetin" bu arada Kürt Kulübü'nün dağıtılması;
- Diyarbakir ve çevresinde de, her Türk ve her Müslümanın katılacağı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulması;
- Kürt Kulübü üyeleriyle "bütün milletin varlık ve bağımsızlığını kurtarmak" çerçevesinde görüşülerek uzlaşılması.¹²⁹

Bu siyaset, Anadolu'daki Millî Hareket tarafından benimsenmiş ve uygulanmıştır. Örneğin 16/17 Ekim 1919 günü Diyarbakir'deki 13. Kolordu Komutanı'nca Amasya'da bulunan Heyeti Temsiliye'ye, Osmanlı hükümetine bildirilmesi isteğiyle çekilen telgrafta, "Kürt Teâli Cemiyeti gibi, Osmanlı topluluğunun parçalanmasına hizmet eden cemiyet ve partilerin bozgunculuklarına son verilmelidir" denmektedir.¹³⁰

127 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.21 (Nutuk III), s.19, vesika 3.

128 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.339.

129 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.379; c.21 (Nutuk III), s.22, vesika 9.

130 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.21 (Nutuk III), s.202-205, vesika 156c.

İngiliz Binbaşısı Noel ve İşbirlikçileri

Kürt işbirlikçi liderlerinin İngiliz Binbaşısı Noel ve Damat Ferit hükümetine bağlı Elaziz Valisi Ali Galip ve Liva Mutasarrıfı Halil ile birlikte harekete geçmeleri üzerine, Millî Hareket, bunların tutuklanmasına yönelmiştir. Mustafa Kemal, *Büyük Nutuk'ta* bu girişimi, "suikast icrası" ve bir ayaklanma başlangıcı olarak değerlendirmiştir. Malatya'ya gelen Kâmrân ve Celadet Bedirhanî kardeşler ile Cemilpaşazâde Ekrem'in yakalanmaları konusu Mustafa Kemal ve Anadolu'daki komutanlar arasında uzun yazışmalara neden olmuştur. Ancak Elaziz Valisi Ali Galip ve onunla birlikte hareket eden Kürt liderleri kaçmışlar, Ali Galip en sonunda Halep'e geçmiştir.¹³¹

Olayın seyri sırasında, Mustafa Kemal, girişimcilerin tutuklanmasını, gerekirse yabancı askeri güçlere silahla karşılık verilmesini ve tahrik edilen bazı gafil kimselerin (Kürt aşiretleri mensupları) ise aydınlatılmasını istemiştir.¹³²

Noel-Elaziz Valisi-Kürt işbirlikçilerinin ortak hareketi, Millî Hareketin hem Damat Ferit Paşa'ya, hem de Kürdistan Teâli Cemiyeti (KTC)'ne karşı mücadelesini yoğunlaştırmıştır. Damat Ferit hükümeti bu olaydan sonra düşmüştür. Kürdistan Teâli Cemiyeti ise, tecrit olmuş ve etkisini kaybetmiştir. Osmanlı hükümetinin Temmuz 1920'de Cemiyeti kapatma kararı aldığı, *İkdam* gazetesinde yer almıştır. Ancak kapatma kararı fiilen uygulanmamış, Cemiyet varlığını 1922 yılına kadar sürdürmüştür.¹³³ Öyle anlaşılmaktadır ki, KTC'nin hayatına son veren, Kurtuluş Savaşı zaferi olmuştur.¹³⁴

131 Mustafa Kemal, bu girişimi, İngiliz emperyalizmi, Damat Ferit hükümeti ve Kürt işbirlikçileri arasındaki eylemli işbirliğinin somut örneği olarak uzun uzun anlatmıştır. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.101-116. Yazışmalar için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.21 (Nutuk III), s.64-88, vesika 56-82.

132 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.113-114; c.21 (Nutuk III), s.81, vesika 75.

133 İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.227.

134 İsmail Göldaş, KTC'ye karşı Kemalist hareket ile İstanbul hükümetlerinin işbirliği yaptıklarını ileri sürmektedir (*age*, s.224). Oysa gerçekler ortadadır; İn-

Diğer Kürt Örgütleri

Kürdistan Teâli Cemiyeti dışında başka Kürt örgütleri de faaliyet göstermiştir.

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin bir kanadını oluşturan Kâmrân Bedirhan önderliğindeki Teşkilatı İc̣timaiye'nin "bağımsız Kürdistan" amacıyla daha berrak olduğuna yukarıda değinmiştik.¹³⁵

Kürdistan Teâli Cemiyeti içindeki bölünmeden doğan diğer bir örgüt ise, Kürt Millet Fırkası'dır. Aralık 1919'da KTC'den ayrılan bazı önemli Kürt aydınlarının kurduğu bu Parti, daha sonra Teşkilatı İc̣timaiye Cemiyeti'ne katılmıştır.¹³⁶

1900'den sonra kurulan Kürt örgütleri şunlardır:¹³⁷

1900: Kürdistan Azmi Kavî Cemiyeti (Kürdistan Kuvvetli Azim Derneği).

1908: Kürt Teavün ve Terakkî Cemiyeti (Kürt Dayanışma ve İlerleme Derneği).

1910: Kürt Neşri Maarif Cemiyeti (Kürt Bilgi Yayma Derneği).

1912: Kürdistan Teşriki Mesai Cemiyeti (Kürdistan İşbirliği Derneği).

1912: Kürt Talebe Hêwi Cemiyeti (Kürt Öğrenci Aydınlatma Derneği).

1912: Kürt İrşat ve İrtika Cemiyeti (Kürt Uyarma ve Yükselme Cemiyeti).¹³⁸

giliz binbaşısı Noel, İstanbul hükümetinin valisi ve mutasarrıfı, Kemalist harekete karşı ortak bir faaliyette bulunmuştur. Anadolu Hareketinin baskısıyla alınan kapatma kararına rağmen, KTC'nin 1922 yılına kadar faaliyette bulunmasına göz yuman, yine İstanbul hükümeti olmuştur.

135 Teşkilatı İc̣timaiye konusunda bkz. İsmail Gölbaş, *Kürdistan*, s.193 vd; İsmail Beşikçi, *Kürdistan Üzerinde*, s.172.

136 İsmail Gölbaş, *Kürdistan*, s.193 ve 314, dipnot 11.

137 1908'den ve Mondros Ateşkesi'nden sonra kurulan Kürt örgütlerinin kuruluş tarihleri konusunda farklı belirlemeler var. Kaynaklar: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, II, s.188 vd; İsmail Gölbaş, *Kürdistan*, s.207; Uğur Mumcu, s.12; İsmail Beşikçi, *Kürdistan Üzerinde*, s.168.

138 Bu cemiyetin adı, Gölbaş'ın kitabında yanlışlıkla "Ertika" diye yazılmış (s.207). İrtika, yükselme anlamına geliyor.

Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan Kürt örgütleri ise, yine kuruluş tarihleri sırasıyla şunlardır:

1918: Kürt Tamimi Maarif ve Neşriyât Cemiyeti (Kürt Bilgi ve Yayınları Genelleştirme Derneği).

1918: Kürdistan Teâli Cemiyeti (Kürdistan Yücelme Derneği).

1919 yılında, Kürt Neşri Maarif Cemiyeti ile Kürt Talebe Hêwi Cemiyeti'nin yeniden kurulduğu anlaşılmaktadır.¹³⁹

1919: Kürt Kadınlar Teâli Cemiyeti (Kürt Kadınlar Yükselme Cemiyeti).

1920: Kürdistan Cemiyeti.¹⁴⁰

1920: Teşkilâtı İctimaiye Cemiyeti (Toplumsal Teşkilât Cemiyeti).

1921: Kürdistan Teşriki Mesai Cemiyeti (Kürdistan İşbirliği Derneği).

Bu cemiyetler yanında, Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde Abdul Mahmut başkanlığında Galata'da faaliyette bulunan Kürt Kulübü'nden söz edilmektedir. Gerçi başkanın adı tutmamaktadır, fakat kastedilenin Kürdistan Teâli Cemiyeti olduğu, Paris Barış Konferansı'na yolladığı yazıdan anlaşılmaktadır. Cemiyet, bu yazıda Konferansa Şerif Paşa'nın "Kürt ulusal haklarını savunmak için görevli olduğunu" bildirmektedir.¹⁴¹

İç İsyanlar

Atatürk, 1927 yılındaki Büyük Nutku'nda iç isyanları sayar:

"Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmasti (Mustafakemalpaşa), Karacabey, Biga ve havalisinde; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı havalisinde; Boz-kır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar havalisinde; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan,

139 Uğur Mumcu, s.12. Mumcu, Kürt Talebe Hêwi Cemiyeti'nin 1919 ve 1921 yılında kurulduğunu belirtiyor (aynı yerde).

140 Beşikçi ve Göldaş'ın 1920 yılında kurulduğunu belirttikleri bu cemiyet, Uğur Mumcu'ya göre 1918'de kuruldu.

141 *Kürdistan Dosyası*, c.12, s.69'dan aktaran: Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.83.

Zile, Erbaa, Çorum havalisinde; İmranlı, Refahiye, Zara, Hafik havalisinde; Viranşehir havalisinde..."¹⁴²

Mustafa Kemal'in saydığı bu isyanlar arasında, yalnız Ümraniye çevresindeki Koçgiri isyanı ve Viranşehir dolaylarındaki Milli aşireti isyanı, Kürt isyanlarıdır. Milli ve Koçgiri isyanlarına bir de Mustafa Kemal'in anmadığı Midyat ve Nusaybin dolaylarındaki Ali Bate isyanı eklenebilir. Diğer bütün gerici isyanlar, Türklerin yaşadığı bölgelerdedir.

Kurtuluş Savaşı döneminde, Millî Mücadeleye karşı silahlı ayaklanmaların bir haritası yapılacak olursa, bu isyanların Kürt halkının yaşadığı coğrafyada değil, Türklerin yaşadığı coğrafyada yoğunlaştığı görülür. İsyân haritası, Ankara'yı kuşatmıştır. Amacın Ankara'daki devrimci yönetimi boğmak olduğu açıktır. Em. Tümg. Celâl Erikan da, isyanların çoğunluğunun batıda olduğunu saptar.¹⁴³

Bu nedenle Kürtlerin Kurtuluş Savaşı döneminde ihanet ettikleri gibi suçlamalar, temelden yanlıştır. Bu iddialar, Türkiye halkının bütünlüğünü hedef alan ırkçı çevreler tarafından ileri sürülmektedir.¹⁴⁴

Kürt Ayaklanmaları

İngiliz emperyalistlerinin ve İstanbul hükümetinin tertipleedikleri ve kıskırttıkları gerici ayaklanmalar içinde Kürt isyanlarına kısaca değinecek olursak:

142 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.20 (Nutuk II), s.29, 160.

143 Celâl Erikan, *Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Ekim 1971, s.64.

144 Bu arada, değerli sınıf arkadaşım Çetin Yetkin ve bazı ulusalcı yazarlar, Kurtuluş Savaşı'nın "Kürt ayaklanmalarına karşın kazanıldığını" sürekli vurgularken, Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na yaptığı önemli katkıya hiç değinmiyorlar. Bkz. *Müdafaai Hukuk*, sayı 3, 30 Ekim 1998, s.19, 20. Sonyel ise Kürtlerin kolay kıskırtıldığı görüşünde. Bkz. *age*, II, s.5.

Ali Bate isyanı, 11 Mayıs 1919'da, Mustafa Kemal Samsun'a çıkmadan önce Midyat'ın güneyindeki aşiretlerin reisi olan Ali Bate tarafından başlatıldı. İsyan, Mardin, Savur, Cizre, Nusaybin bölgesindeki bir kısım aşiretleri de harekete geçirdi. Ali Bate, amacının Kürdistan'ı kurmak olduğunu söylüyordu. 18 Ağustos 1919 günü isyan bastırıldı ve Ali Bate öldürüldü.¹⁴⁵

Milli aşireti isyanı, 1920 yılı Haziran-Eylül ayları arasında oldu. Haziran başında Fransızlar Urfa'yı ikinci kez ele geçirmek için harekete geçince, Milli aşireti de Siverek yönünde ilerledi. Ancak 19 Haziran günü güneydoğu yönünde çekilerek, Fransız bölgesine kaçmak zorunda kaldı. Düşman bölgesinde hazırlıklarını tamamlayıp tekrar harekete geçen isyan kuvvetleri 26 Ağustos 1920 günü Viranşehir'i işgal ettiler. Ancak 15 gün sonra düzenli ordu birlikleri ve Ankara'ya bağlı aşiretler tarafından yenilgiye uğratıldılar ve tekrar güneye kaçmak durumunda kaldılar.¹⁴⁶

Milli aşireti isyanının Fransız emperyalizmiyle işbirliğinde bulunması, Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde de belgelidir. İsyancılar Suriye tipi bir manda yönetimi için Fransa'ya başvurmuşlardır.¹⁴⁷

Milli aşiretini elde etmek için, İngilizlerin de 1919 yılı baharında sürekli faaliyet içinde bulundukları, Diyarbakir Vali Vekili Mustafa Nadir Bey'in verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.¹⁴⁸

Koçgiri isyanı, İstanbul'da kurulan İngiliz işbirlikçisi Kürdistan Teâli Cemiyeti'yle bağlantılıdır. İsyanın liderlerinden Baytar Nuri

145 *Türk İstiklâl Harbi, c.II, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1974, s.40 vd; Kenan Esengin, *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, ilaveli 2. basım, Ağrı Yayınları, İstanbul 1975, s.40 vd; Selahattin Tansel, I, s.133.

146 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.20 (Nutuk II), s.33.

147 Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden aktaran: Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.94.

148 *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Ankara, 1993, s.397 vd.

Dersimi'nin *Kürdistan Tarihinde Dersim* ve *Hatıratım* adlı kitaplarında anlattıkları, bu isyanın karakterini çok iyi yansıtmaktadır.¹⁴⁹

Kürdistan Teâli Cemiyeti üyesi Nuri Dersimi, Ümraniye bölgesine gelerek Ümraniye, Beypınar, Celalli, Sincan, Hamo, Zmara ve Domurca nahiyelerinde Cemiyetin birer şubelerini açar ve Kürtler arasında millî bir cereyan yaratır.

Erzurum Kongresi'nde Kürt ileri gelenlerini ve Kürt halkını Millî Mücadeleye kazanan Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a gelince, daha sonra Koçgiri isyanına liderlik yapacak olan Alişan Bey ile buluşur.

Mustafa Kemal Paşa, "Vilson prensiplerinin, Şark milletlerinin azim ve iradesi karşısında paçavraya döndüğünü ve yırtılıp atıldığını" belirterek, ileriye doğru birlikte hareket etmeyi önerir. Ayrıca Ferit Paşa hükümetinin aleti ve İngiliz uşağı mevkiine düşmüş bulunan Seyyit Abdülkadir'den talimat alarak teşkilat yaptıkları için Alişan Bey'i uyarır; Kürdistan'ın Ferit Paşa hükümetinin planlarına oyuncak olmayacağını, kendisinin Doğu illerini temsil ettiğini söyler.¹⁵⁰ Ayrıca İngilizlerin, yolladığı Noel adlı casusun Ferit Paşa ile işbirliği halinde Sivas Kongresi üzerine Kürt aşiretlerini sürmek için tertipler hazırladığını da söyler.

Baytar Nuri ise, kitabında Noel'den yana bir tutum sergilemektedir.¹⁵¹ Oysa yine kendisi kabul etmektedir ki, Kürdistan önde gelenleri ve aşiretlerinin çoğunluğu, Mustafa Kemal'le beraberdir. "Ankara Büyük Millet Meclisi'nde Kürdistan namına Mustafa Kemal Paşa ile işbirliği yapan Kürt mebusların sayısı yetmiş iki idi" saptaması ona aittir. Bu milletvekilleri, İtilaf devletlerine çektikleri tellerle

149 M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Komkar Yayınları, Köln, Şubat 1988; *Dersim ve Kürt Millî Mücadelesine Dair Hatıratım*, geliştirilmiş yeni basım, Özge Yayınları, Ankara, 1992. Koçgiri isyanı hakkında yeni yayımlanan bir araştırma: Baki Öz, *Belgelerle Koçgiri Olayı*, Can Yayınları, İstanbul, Ağustos 1999.

150 Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.122; *Hatıratım*, s.107 vd.

151 Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.124.

"Türklerden ayrılmayacaklarını" bildirirler. Alişer ve Baytar Nuri'ler ise, Dersimliler adına bir rapor hazırlayarak KTC aracılığıyla İtilaf devletleri temsilcilerine yollarlar, Türklerle birlik istemediklerini belirtir, bağımsız bir Kürdistan talebinde bulunurlar.¹⁵² Aralarında yaptıkları toplantıda, Sevr Antlaşması'nın uygulanarak bağımsız bir Kürdistan oluşturulması için silaha sarılmaya yemin ederler.

Koçgiri isyancıları, İngiliz emperyalizmi ve Yunan saldırısıyla işbirliği halinde olduklarının bilincindedirler ve bu tutumu bir politika olarak belirlemişlerdir. Baytar Nuri Bey, Alişan Bey'in Dersim'de kalarak örgütlenmeyi sürdürmesinin, Ankara'yı Batı'da Yunan ordularıyla ve Doğu'da Dersim'den gelecek bir saldırıya karşı iki cephede savaş tehdidiyle karşı karşıya bıraktığını belirtir. Bu nedenle Millî Kuvvetlerin Yunan cephesinden kuvvet çekerek Doğu'dan gelecek saldırıya karşı ihtiyat olarak alıkoymak zorunda kaldıklarını saptayan da, yine kendisidir.¹⁵³

Bu saptamayı, Ali Kemali de doğrular. Koçgiri hareketi yüzünden büyük kısmını süvari kuvvetlerinin oluşturduğu önemli askeri birlikler, 1. ve 2. İnönü savaşlarına katılamamıştır.¹⁵⁴

Koçgiri isyanı ile İngiliz emperyalistleri ve Yunan işgalcileri arasındaki bağlantıları, yalnız isyanın önderleri değil, Kemalist önderlik ve araştırmacılar da belirlemişlerdir.

Mustafa Kemal, TBMM gizli oturum görüşmelerinde, Koçgiri isyanında "düşman parmağı" olduğunu belirtir.¹⁵⁵

Yine Atatürk, 1 Mart 1922 günü Meclis'in üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında, Koçgiri isyanında "Yunanlıların teşvik ve tertiplerinin" olduğuna işaret etmiştir.¹⁵⁶

152 Nuri Dersimi'nin *Kürdistan Tarihinde Dersim* kitabında (s.125) "rapor" diye andığı bu taleplenden, Ali Kemali "muhtıra" diye söz ediyor. Bkz. *Erzincan*, s.127.

153 Aynı eser, s.146.

154 Ali Kemali, *Erzincan*, s.125.

155 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.11, s.320; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 2, s.212.

156 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.12, s.277.

Nuri Dersimi'nin yazdıklarından, Koçgiri isyanı liderlerinden Alişer'in daha önce Birinci Dünya Savaşı'nda da Rus Çarlığı ordusuna katıldığını öğreniyoruz. Baytar Nuri, Alişer'in bu ihanetini, Kürdistan'ın bağımsızlığı davasıyla açıklıyor ve Ekim Devrimi'nden sonra Rus birliklerinin çekilmesini ise "ne yazık ki" diye hayıflanarak belirtiyor. Komutan Vehip Paşa, Kürtleri kazanmak için Rus ordularına katılan Alişer ile diğer Dersim ve Koçgiri gençlerinin affını sağlamıştır.¹⁵⁷

Koçgiri isyanı, bu ilişkiler ve bu saflaşmalar temelinde 5 Mart 1921 günü başlar ve 17 Haziran 1921'de bastırılır.¹⁵⁸ Üç ay sonra 3, 4, 5 Ekim 1921 günleri Büyük Millet Meclisi'nde yapılan gizli oturumlardaki özgür tartışma ortamının Türkiye'ye bir daha gelmediğini rahatlıkla saptayabiliriz. Milletvekilleri, Koçgiri isyanı öncesinde ve isyanın bastırılması sırasında yapılan "zulümleri" ve yönetim bozukluklarını Meclis kürsüsünden oybirliği halinde en ağır sözlerle dile getirmişlerdir. Yine milletvekilleri, Kürtlerin de Ermenilere benzebileceği, zorla göç ettirileceği türünden kışkırtıcı söylentilerin ve tehditlerin, isyanın çıkmasındaki rolü üzerinde durmuşlardır. Hükümet adına konuşan Dahiliye Vekili Refet Paşa ise, hükümet makamlarının sorumluluğunu açık yüreklilikle kabul etmiştir:

"Hükümet sıfatiyle ve Dahiliye Vekili sıfatiyle olan biten her fenalığı ben kabul ediyorum ve bu fenalıkların karşısında ben varım. (...) fenalıklara sebep olan suçluların ceza görmesi için en büyük davacı benim."¹⁵⁹

157 Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.280.

158 Koçgiri isyanı konusunda bkz. *Türk İstiklâl Harbi / İstiklâl Harb'i'nde Ayaklanmalar (1919-1921)*, c.VI, s.259 vd; Ali Kemali, *Erzincan*, s.121 vd; Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.120 vd; *Hatıratım*, s.106 vd; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.219; İsmail Göldaş, *Kürdistan*, s.48 vd; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.248 vd; Uğur Mumcu, s.33 vd.

159 Erzincan mebusları Emin Bey (Lekilli) ve Fevzi Efendi'nin, Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey'in, Dersim Mebusu Mustafa Bey'in, Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey'in ve Dahiliye Vekili Refet Paşa'nın heyecanlı ve vicdanlı konuşma-

Kürtleri kazanma politikası izleyen Kemalist yönetim, Koçgiri isyanından sonra, üst üste iki af çıkarır. Mustafa Kemal'in isteği üzerine, Meclis, isyanın lideri Alişer ve Baytar Nuri dışındaki bütün Sivas mahkûmlarının affına ve Sivas'taki Harp Örfi Divanı'nın kaldırılmasına karar verir. İkinci bir kararla da, yine Alişer ve Dersimli Nuri dışında, Alişan Bey ve arkadaşları da Dersim'den çıkmaları şartıyla af kapsamı içine alınırlar.¹⁶⁰

8. Türk ve Kürt Tekmil Milleti Birleştirmek

Kurtuluş Savaşı'nın Kuvvet Formülü

Kurtuluş Savaşı'nın başarı anahtarı, içte Türk-Kürt birliğini, dışta Sovyetler'le ittifakı gerçekleştirmektir.

Vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığı kararının karşısındaki kuvvetler, İngiliz emperyalizmi ve savaşa sürdüğü küçük uluslar ile yerli hainlerdi.

Türk ve Kürdü bölmek ve Kürtleri de, Yunan devleti ve Ermeni işbirlikçileri gibi Türkiye'nin üzerine sürmek, İngiliz planının köşe taşlarından biriydi.

Bu tablo içinde, İngiliz planını bozacak güç, Türk ile Kürdün birliğindeydi. Türk ile Kürdün arasına artı değil de, İngilizlerin istediği gibi eksi konduğu zaman, bu denklemden o günkü güçler dengesinde bağımsızlık çıkması çok zordu.

İşte bu hesapları yapan Mustafa Kemal, Samsun'a çıktığı günden başlayarak, "Türk ve Kürt tekmil milleti" bağımsızlık ve bütünlük için birleştirmeyi ve silahlı mücadeleye seferber etmeyi esas görev olarak görmüştür. Kurtuluş Savaşı'nın başarısının sırrı, o savaşın kazanacak kuvvet formülündedir. Devrimin özgücünün bir

ları için bkz. *TBMM GCZ*, II, s.248-252, 265, 267, 269 vd. 276. Bu konuşmaların dikkat çeken bölümleri, bu kitabın arkasındaki "Belgeler"de yer almaktadır.

160 Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.162, 164; *Hatıratını*, s.112.

araya getirilmesi, öncelikli görevdir. Uluslararası düzlemde Sovyet Rusya'nın aktif desteği ve düşman kamptaki ayrılıkların sonuna kadar değerlendirilmesi, ancak bu özgücün yaratıldığı koşullarda etkili olabilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın başarı denklemini, Samsun'a çıktıktan bir ay sonra Kâzım Karabekir Paşa'ya yolladığı 16 Haziran 1919 tarihli şifrede şöyle özetlemiştir:

"Doğu vilâyetleri halkının, Ermeni çetelerinin acımasızlığına ve taarruzlarına hedef olmuş, en büyük felaketi görmüş bir unsur olmak sıfatıyla, birlik ve fedakârlık lüzumunu en önce takdir ettikleri iftiharla görülmektedir. Fakat Anadolu'nun öteki tarafları böyle değildir. Siyasî zümrelerin şimdiye kadar menfaatleri uğrunda halkı oyuncak kabul etmiş olmaları, ahâlîde her türlü teşkilata karşı bir tür çekingenlik doğurmuştur. Bu sebeple, gelişimden bugüne kadar en çok önem verdiğim taraf, memleketin geleceğinin ve hayat hakkımızın ancak millî birlikle kurtulacağını halka anlatmak (...) oldu.

"Bu sebeple ben Kürtleri de bir öz kardeş olarak ağışumuza (bağrımıza) katıp tekmil milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu dünyaya Müdafaai Hukuku Milliye cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Esasen millî vicedandan doğan bu kudrete karşı koyacak hiçbir kuvvet tasavvur etmiyorum."¹⁶¹

161 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.390 vd: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Atatürk Özel Arşivi, Klasör: 1, Dosya: 335/1, Fihrist: 16, 16-1, 16-2'den fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*. Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.40-44, Belge 13. Elyazısı metindeki "ağışumuza katıp" sözcükleri, ATASE Başkanlığı yayınında, yanlışlıkla "avucumuza alıp" diye okunmuş. Atatürk'ün yolladığı şifre, Kâzım Karabekir'in *İstiklal Harbimiz* adlı kitabında ve diğer kaynaklarda, "Kürtleri de bir öz kardeş olarak ağışumuza katıp" ibaresi çıkarılarak yayımlanmıştır. Yine Karabekir'de ve diğer kaynaklarda, şifrenin tarihi yanlışlıkla 17 Haziran 1919 diye yazılıdır (I, s.85 vd. Örneğin *ATTB*, IV, s.34-35).

Mustafa Kemal'in bu şifresi, üç maddede özetlenebilir:

- Doğu halkına güven,
- Kürtleri bağrımıza katarak, tekmil milleti birleştirmek ve örgütlemek,
- Böylece zaferi sağlayacak kuvveti yaratmak.

Bu denklem, bir dilekten ibaret değildi, gücünü gerçeklerden alıyordu; Türk ve Kürt birleşmeye mecburdu, her ikisi için de başka bir çıkış yolu yoktu. Ve zaten birlikte hareket ediyordu. Türk ve Kürdün birliği, Birinci Dünya Savaşı gerçeklerinden kuvvet alıyordu. Bu birliği hiç istemeyen Milliyetçi Ermeni Taşnak Partisi ileri gelenlerinin de saptadıkları gibi, savaşta "Kürtlerin çoğunluğu, Ermenilere karşı düşmanca bir tavır alarak Osmanlı ordusunu kıvançla desteklemişlerdi."¹⁶²

İngiliz Amiralî Calthorpe'ın da saptadığı gibi, "Büyük Ermenistan" lafları, "millî hareket ateşini alevlendirmiş, Kürtleri tekrar sırt sırta Türklerle aynı hizaya getirmiştir."¹⁶³

Kürt kitlesi, yalnız Ermenilere değil, İngiliz emperyalizmine de karşıydı. Bunu öncelikle İngiliz raporlarından öğreniyoruz.¹⁶⁴

Kürt aşiretleri ve ileri gelenleri, Kurtuluş Savaşı'nın bütün kritik anlarında Millî Hareketle birlikte olmuşlardır. Kürt halkının temsilcileri, Büyük Ermenistan projesi uygulamaya konunca, Yunan orduları İzmir'e çıkınca, Paris Konferansı'nda Şerif Paşa-Boğos Nubar ikilisi ortak muhtıra verince, Sevr Antlaşması imzalanınca, hep açık ve kararlı bir tavırla İngiltere'yi hedef almışlar ve İngiliz mandası istemediklerini vurgulayarak belirtmişlerdir.¹⁶⁵

162 Menşevik Ermeni Hükümeti zamanında milletvekilliği yapmış Taşnak Partisi liderlerinden Garo Sasuni de, bu olguyu bütün çıplaklığıyla görmüş ve yazmıştır, s.172.

163 Amiral'in Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı 29 Temmuz 1919 tarihli Milne raporundan aktaran: Jaeschke, *İngiliz*, s.44.

164 Amiral Calthorpe, Zaho'nun kuzeyinde Cizre Müftüsü'nün önderliğinde İngiliz karşıtı bir konfederasyonun örgütlendiğini İngiltere'ye rapor etmektedir (M. K. Öke, *Musul-Kürdistan*, s.66; Ahmet Mesut, s.33. Foreign Office, 371/4191, Belge No: 53756).

165 Şeyhmus Elçi, s. 12 vd; s.20; s.49 vd.

İsmet İnönü, 1969 yılında o günleri şöyle anlatır:

"Sevr Antlaşması ile Kürtler, Türkler gibi kendi vatanlarını tehlikeye maruz gördüler. Çünkü Sevr Antlaşması hükümlerine göre, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan hududu bitişiğinde bir Kürdistan devleti kurulacaktı. Kürtler, Türk vatanının kendileriyle beraber, bilhassa Doğu'da, Ermeni tehlikesine maruz kalacağını biliyorlardı. Millî Mücadelenin devamınca canla başla beraberlik gösterdiler."¹⁶⁶

Ayrıılıkçı propaganda yapan İngiliz görevlileri, Kürt aşiretleri tarafından iyi karşılanmamış, bunlardan biri öldürülmüştü.¹⁶⁷

Bütün bunlar, Atatürk'ün kurduğu Türk ve Kürdü birleştirme denkleminin, sağlam bir zemini ve toplumsal-psikolojik dayanakları olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle, Kâzım Karabekir Paşa'ya "Türk ve Kürdü birleştirme azmindeyim" diye şifre çektikten iki gün sonra, Mustafa Kemal'in bu kez Edirne'deki 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Beyefendi'ye, "Kürtler de Türklerle birleşti" haberini vermesi, günün gerçeğine uygundur. Mustafa Kemal, bu müjdeden önce, aynı telde şu bilgiyi de verir:

"İngiliz himayesinde bir bağımsız Kürdistan teşkili hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi."¹⁶⁸

Birleştirme azmi vardır, birleşme olgusu da vardır. Ayrıca birleştirme azminde olan, elbette birleşme yönündeki gelişmelere vurgu yapacak, bu azmin gerçeklerle beslendiğini gösterecektir.

Kâzım Karabekir Paşa'nın da aynı tarihlerde, Mustafa Kemal'le aynı düşünce ve pratiği sergilemesi doğaldır. Çünkü Büyük Ermenistan tehdidi karşısında Kürtlerin ve Türklerin birleşme ihtiyacının

¹⁶⁶ *Ulus*, 31 Mart 1969; İsmet İnönü, *Cumhuriyet'in İlk Yılları*, I, s.72.

¹⁶⁷ Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, I, s.139.

¹⁶⁸ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.394.

en çok duyulduğu ve hayata geçirildiği savaş cephesindedir. *İstiklâl Harbimiz* kitabının 1919 yılı Mayıs-Ağustos arasındaki bütün belgelerinde, hem birleştirme kararlılığını, hem de "birlik halinde-ler" saptamasını görmekteyiz.¹⁶⁹

Kurtuluş Savaşı'nın temel kuvvetini yaratmak için, Türk ve Kürdü birleştirmeyi anahtar mesele olarak gören anlayış, elbette kendini en vurgulu ifadelerle Erzurum Kongresi'nde göstermiştir. Erzurum Merkez Heyeti Tutanağı'nda aynen şöyle yazmaktadır:

"Doğu Anadolu'nun korunmasında en büyük etken olarak Türklerle Kürtlerin birleşmesi öngörülmüştür."¹⁷⁰

Doğu Anadolu'da Türk ve Kürdü birleştirme siyaseti izlenmezse ne yapılabilirdi! O zaman tek bir seçenek kalırdı, o da İngilizle teslim olmak!

Bu politikayı da, Vahdettin ve Damat Ferit Paşa temsil etmiş ve büyük savaş yenilgisinin sonunda Vahdettin'in ağzından şöyle dile getirmişlerdir:

"Şartlar ne kadar ağır olursa olsun hemen kabul edelim. İngiltere'nin Şarktaki bize dost politikası değişmemiştir. Daha sonra af ve mürüvvetlerini kazanabiliriz."¹⁷¹

Bu teslimiyet politikasının Kürt sorununa ilişkin yüzü ise, Kürdistan'ın kabul edilmesi ve bunun mümkünse padişaha bağlı özerk bir devlet olmasıydı.

Her iki taraf da, Kürdü yanına almaya gayret ediyordu. İngiltere ve padişah hükümeti, Kürtleri İngiliz himayesindeki bir Ortadoğu projesine katma çabasındaydı. Kemalist önderlik ise, tam ba-

169 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.75 vd.

170 8 Ocak 1920 tarihli bu tutanak için bkz. *BTDD*, sayı 61, s.11. Aynı bilgiye Zeki Sarıhan'da da rastlıyoruz. Ancak orada 7 Ocak 1920 tarihi veriliyor. Bkz. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, s.279.

171 Sultan'ın Mondros Ateşkes şartları kendisine bildirildiği zaman söylediği bu sözler için bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, TTK Yayınları, Ankara 1959, I, s.VIII.

ğımsız Türkiye projesini Türk ve Kürdün birliğiyle gerçekleştirmek peşindeydi.

Bu mücadelede İngiliz emperyalizminin değil, Millî Hareketin başarı kazandığını, Kürt yazarlarından yabancı devlet raporlarına kadar bütün kaynaklar saptamıştır.

Mustafa Kemal'in Türk ve Kürdü birleştirdiğini, Kürt ve Ermeni milliyetçisi yazarlar açık ve kesin bir dille belirtirler. Örneğin Refik Hilmi, Anıları'nda, Kürt aşiret reisleri ve ileri gelenlerinin Erzurum Kongresi'nde "Mustafa Kemal'i desteklemede Türk milliyetçilerinden geri kalmadıklarını" dile getirir.¹⁷²

Mustafa Kemal'in bu başarısının samimî bir açıklamasını, Kürt yazarlarından Mehmet Emin Bozarslan'da bulabiliriz. Bozarslan, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin İstanbul'da oturup umudunu Paris Konferansı'na bağladığını, oysa Kemal Paşa'nın "Kürdistan'da çalıştığını" belirtmektedir. "Böylece Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Kürdistan'dan tecrit edilmiş, başka bir deyişle Kürdistan Derneği Kürdistan'sız kalmıştır."¹⁷³

Iraklı Kürt araştırmacı Mazhar Ahmed de, Kemalistlerin Kürt çoğunluğunu arkasına aldığını saptamıştır.¹⁷⁴

Yine, Kürt aydınlarından araştırmacı Hasan Yıldız, Güney Kürtlerinin İngiliz emperyalizmine direndiğini, Kuzey Kürtlerinin de,

172 Refik Hilmi, *Anılar Şeyh Mahmut Berzenci Hareketi*, 2. basım, Nûjen Yayıncılık, İstanbul, Temmuz 1995, s.53. Refik Hilmi, bu desteği, Mustafa Kemal'in zaferden sonra Kürt devleti vaat ettiği iddiasına bağlamaktadır. Oysa yüzlerce belge ve gerçekler, böyle bir vaat ve proje olmadığını, tam tersine bağımsız Kürt devleti projesinin İngiliz emperyalizmine ait olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak Refik Hilmi, şu kadarıyla haklıdır: Mustafa Kemal, Kürt beylerine yazdığı mektuplarda, Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarında, Kürtlerin aslı unsurlardan biri olarak "ırkî, içtimâî ve coğrafi haklarının" gerçekleştirileceği güvencesini vermiş, ayrıca zaman zaman "Kürtlere özerklik" projesinden de söz etmiştir.

173 Mehmet Emin Bozarslan'ın *Jin Külliyanı* için sunuşu, Deng Yayınevi. Sweden, 1989, II, s.32'den aktaran: Göldaş, *Kürdistan*, s.152.

174 Mazhar Ahmed, s.312.

Müslüman halkın birliği doğrultusunda Kemalistlerle birlik olduğunu belirlemektedir.¹⁷⁵

İngiliz ve Fransız raporları da, Kemalist önderliğin Kürt halkını kazandığını açık bir dille itiraf ederler. İngiliz Binbaşısı Noel'in günlüğü bu konuda zengin bir kaynaktır. Noel, Paris Barış Konferansı'nda Ermeni iddialarına sahip çıkılması üzerine, Kürt halkının hepsinin İngiltere'ye karşı tavır aldığını ve bu tutumunu zaman zaman zor kullanarak gösterdiğini belirtir.¹⁷⁶ Malahami aşireti şeyhleri ile tanışan İngiliz ajanı, amcalarının Türkler tarafından idam edilmesine rağmen, Kürt şeyhlerinin "gerçek birer Türk dostu" olmasına şaşırmıştır.¹⁷⁷ Noel'e göre, İttihatçılar (Kuvayı Milliyeciler kastediliyor), "Ermeni tehlikesini kullanarak Türklerle Kürtleri aynı safta toplamayı başarmışlardır."¹⁷⁸ Kahire'den Albay French, Kürtlerin Hristiyan tehlikesi kaygısıyla Kuvayı Milliyecilerin "kollarına atıldığını" belirtmekte ve bu gidişle İngilizlerin karşısına "birleşik bir Türk-Kürt cephesinin çıkacağını" daha 1919 yılı Eylül ayında saptamaktadır.¹⁷⁹ İngiliz askerî istihbaratının 1919 yılı sonbaharında gönderdiği bilgilere göre, Mustafa Kemal Kürt aşiretlerinin "aktif işbirliğini" sağlamıştır. Yabancı müdahalesi, "barut cephaneliğine bir kibrit çakılmış gibi" etkide bulunacak ve "bütün aşiretler, toplu halde Mustafa Kemal'in kollarına atılacaklardır, atılmaktadırlar."¹⁸⁰

Görüldüğü gibi, 1919 yılı sonlarına varmadan Kürt halkının Millî Hareketle birleşmesi kesinleşmiştir. İngilizlerin bağımsız Kürt devleti kışkırtıcılığı böylece iflas etmiştir. İngiltere'yi politika değişikliğine zorlayan esas etken, Kürt halkının Millî Mücadeleye aktif olarak katılması olmuştur.

175 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.24, 25, 34, 78.

176 IOR, L/PS/IO/818'den aktaran: M. Kemal Öke, *Belgelerle*, s.25.

177 *Aynı eser*, s.26.

178 *Aynı eser*, s.31 ve 53.

179 IOR L/PS/IO/781 P. 6127'den aktaran: *aynı eser*, s.45.

180 17 Kasım 1919 günü yapılan Ortadoğu İşlerine İlişkin Bakanlıklararası Komite toplantısına sunulan bu bilgiler için bkz. IOR L/PS/IO/781 R7423'ten aktaran: *aynı eser*, s.60.

İngiliz kaynaklarına dayanarak konuyu araştıran ABD'li Robert Olson da, Mustafa Kemal Paşa'nın etkili Kürt liderlerini kendi davasına kazanabildiğini ve Kürtlerin Ankara'yı desteklediğini içi yaparak belirler.¹⁸¹

1920 yılında hazırlanmış bir Fransız raporu, Türkiye, Arap toprakları ve İran'daki Kürt gruplarının tutumlarını özetlerken, Türkiye'dekilerin "Kemalistlerle birlikte" olduklarını ve "özerklik istediklerini" saptamaktadır.¹⁸²

Aşiretleri Kazanma

Mustafa Kemal, Kürtleri İstiklal Savaşı'na kazanmak için bütün olanakları harekete geçirdi, bütün etkenleri devreye soktu. Kürt ile ri gelenleriyle daha Birinci Dünya Savaşı yıllarından gelen ilişkilerini ve dostluğunu da bu arada değerlendirdi.

Mustafa Kemal, 1916 yılında Diyarbekir, Bitlis ve Muş'ta 16, Kolordu Kumandanlığı'nda ve 2. Ordu Kumandan Vekilliği'nde bulunmuştu. O sırada Kürt beyleriyle ve Kürt halkıyla kurduğu sıcak ilişkileri Zınнар Silopi şöyle anlatmaktadır:

"Mustafa Kemal, Diyarbakır'da 2. Kolordu Komutanı bulunduğu zaman, Kürt aşiret reisleriyle çok iyi ilişkilerde bulunarak, bunlarla adeta kardeşlik derecesinde, bir dostluk kurmuştu. Kürt emirlerini hileli tedbirlerle ortadan kaldırarak, Kürtleri mahvedici olan Kürt siyasetinin aksine, Mustafa Kemal Paşa karargâhının korunması için, Kürt millî kıyafetiyle bezenmiş bir tabur teşkil etmişti. Bu tabura Dersimli Hasan Bey komuta ediyordu. Bu davranış doğal olarak Kürt ulusunu dünyadan kaldırmak isteyen Türk hükümetinin [İttihat ve Terakki hükümeti kastediliyor] siyasetine uymayan bir işti. Mustafa Kemal Paşa Kürt askeri taburunun giydiği elbise tarzında, te-

181 Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and Sheikh Said Rebellion 1885-J 925*, USA 1989, s.29 ve 36.

182 Aktaran: Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.95.

miz giyinmiş sekiz on yaşlarında iki yetim Kürt çocuğunu da, daima arabasında beraber gezdirdiyordu. (...) Mustafa Kemal Paşa'nın Kürtlere görünüşte gösterdiği bu yakınlık o kadar etkili olmuştu ki, Mustafa Kemal Paşa'nın aslen Kürt olduğunu söyleyenler bile vardı."¹⁸³

Zinnar Silopi ve Emir Celadet Ali Bedirhan gibi milliyetçi Kürt aydınları, bu ilgiyi "gösteriş" olarak nitelemişlerdir. Oysa bu sıcak ilgi ve duygular, o kadar içtendir ki, savaş sırasında 8 Mart 1916 günü başlayan Dersim isyanı sırasında, Kürtlerden bir "milis teşkilatı" kurulmasını önermiştir.¹⁸⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın Kürt yoksullarına ilgisi, o dönem tuttuğu günlüklere de yansımıştır. Bu anılarda, Mustafa Kemal'in askeri sorunlar kadar bölgede yaşayan yoksul halkın sorunlarıyla da uğraştığı hemen göze çarpar. Selanikli Gümrük Memuru Ali Rıza Efendi'nin altı yaşında yetim kalan çocuğudur O. Halkın yoksulluk ve perişanlığına gösterdiği duyarlılığın, içten olması doğaldır. Mustafa Kemal Paşa, 9 Kasım 1916 günü yaşadıklarını şöyle anlatıyor:

183 Zinnar Silopi, s.43 vd. Mustafa Kemal'in bu tutumunu, Kürt ileri gelenlerinden Emir Celadet Ali Bedirhan, 8 Ocak 1933'te Taberiye Sahili'nden "Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri"ne yazdığı mektupta şöyle anlatır: "O Kürtler ki vaktiyle Diyarbekir'de bulunduğunuz zaman kalplerini kazanmaya çalışmıştınız. (...) harbin bitiminde Türkiye'nin parçalanacağını müteakip [neler olacağının farkında] olanların belki birincisi idiniz. Kürtlere hoş görünmek istediniz ve ilk defa olmak üzere, daha sonra Elaziz'de idam ettirdiğiniz Dersim Mebusu Hayri Bey'in kumandasında, karargâhınıza bağlı bir Kürt taburu teşkil eylediniz. Erleri ve subayları bütünüyle Kürt olan bu taburun kıyafeti de tamamen Kürt kıyafeti idi. Bu tabur erleri şal, şapık ve kolos giyiyor, Kürt hançeri takıyorlardı. Kumandanlar değilse de emirler aralarında Kürtçe olarak söyleniyordu. Bu, Osmanlı ordusunda Kürtlere ilk defa yapılmış bir cemile idi." (Emir Celadet Ali Bedirhan, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, Doz Yayınları, İstanbul, Ekim 1992, s.29 vd. [Neler olacağının farkında] ibaresini biz ekledik. Bu anlama gelen sözcüklerin basım sırasında çıktığı anlaşılıyor. -D.P.

184 ATASE Arşivi, K1: 147, Ds: 664, Fh: 80'den aktaran: Dr. Suat Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, 2. basım, Yaba Yayınları, Eylül 2001, s.42.

"Saat 8 evvel'de Ziyaret Veyselkaranî'den hareket edildi. Eş-yalarımız saat 7 evvel'de. Ziyaret önünde Şeyh hazret gönül-lülerinden 150 kişiye rastladık. Bunları gözden geçirdim. İa-şelerinin sağlanması istirhamında bulundular. Erzak taşıyan bir Kürdün dilekçesi (3 hayvanını Kürtler almışlar). Yollar-da birçok göçebe gördük. Bitlis'e dönüyorlar. Hepsi aç, sefil, ölüme mahkûm bir halde. 4-5 yaşlarında bir çocuğu ana-ba-bası yol üzerinde terk etmiş. Bu da bir karıkocanın peşine ta-kılmış. Onları ağlayarak yüz metreden takip ediyor. Kendi-lerini niçin çocuğu almadıkları için azarladım. 'Bizim evla-dımız değildir' dediler."¹⁸⁵

Mustafa Kemal, Kafkas Ordu Grubu'ndayken, askerî görevi ya-nında, Kürt ve Arap aşiretleriyle ilişkilerden de sorumlu olduğunu, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Falkenhayn'a yazdığı mektupta belirtecektir. Mustafa Kemal, bu mektubunda aşiretlerle ilişkilerin-deki tecrübelerine işaret ederek, bu sorumluluğu üstlenmesi konu-sunun açıklığa kavuşturulmasını talep eder ve aşiretlerin gereksiz yere düşman edilmemesi için uyarılarda bulunur.¹⁸⁶

185 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.62.

Yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın değil, Millî Mücadelenin diğer komutanlarının da Kürt aşiretleri ve ileri gelenleriyle dostluk kurmaya özen gösterdikleri, ör-neğin Kâzım Karabekir Paşa'nın İstiklâl Harbi anılarına da yansımıştır. Buna hem savaşta halk desteği için hem de koşullar nedeniyle mecburlardı. Halk yoksulluk, sefalet ve açlık içindeydi. Anasız, babasız kalan on binlerce çocu-ğun Ordu'dan başka sığınacağı yer kalmamıştı. Hatta Karabekir, 1 Mayıs 1336 günü çocuklardan bin yüz mevcutlu bir Ordu oluşturur. "Erzurum Çocuklar Ordusuna", "Birinci Avcı Gürbüz Alayı" adını verir ve "Fahri Kumandanlığı-nı" da kendisi üstlenir. TBMM'den bu teşkilâtı bütün Doğu'ya yaymasını ve Türkiye'ye bildirmesini talep eder. Bunun için, bir genelge örneği de hazırlar. Bu genelge taslağından Erzurum Çocuk Ordusu'nun talimlere başladığını, ay-rica bisiklet, futbol, atıcılık gibi sporlarla uğraştığını da öğreniyoruz. (Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1, s.696 vd.)

186 Bu mektubun tamamı için bkz. Sadi Borak (derleyen), *Atatürk'ün Özel Mektupları*, s.100 vd.

Kürt milliyetçisi kaynakların da kabul ettiği gibi Mustafa Kemal, Doğu cephesinde Kürt aşiretlerinin ve ileri gelenlerinin sevgi ve dostluğunu kazanmıştı. Bu ilişkileri, Samsun'a çıkar çıkmaz değerlendirdi. "Harp sırasında hukuk ve muhabbetlerini kazandığını" belirttiği Kürt ileri gelenlerine teller yazdı. Bunlar, Mustafa Kemal'in deyişiyle "Kürtler ve Kürdistan üzerinde etkisi olan meşhur kimseler"di. Onlardan, "devletin siyasî vaziyeti ve kendilerince alınması lazım gelen vaziyet hakkında açıklamalar" istedi ve tavsiyelerde bulundu.

Mustafa Kemal, bu çalışmasını 29 Mayıs 1919 günü yolladığı şifreyle Genelkurmay Başkanlığı'na rapor olarak bildirmektedir.¹⁸⁷ Samsun'a çıkalı on gün olmuştur ve bu on gün içinde sarıldığı ilk işlerden biri, savaşta "muhabbetlerini" kazandığı Kürt ileri gelenleriyle bağ kurmak ve onları örgütlemek için ilk adımları atmak olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Kürt ileri gelenlerine yazdığı tellerin önemli bir kısmı, bu kitabın "Belgeler" bölümündedir. Ancak bunlardan bilinmeyen iki tanesini buraya alıyoruz. Samsun'a ayak basmasının dokuzuncu günü Diyarbakir'de Mebus Kâmil Bey'e yollanan tel ile daha ilk ay dolmadan Cemilpaşazâde Kasım Bey'e yollanan tel, arşiv köşelerinde kalmıştır. Oysa bu yazılar, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'ndaki Kürt politikasını hemen hemen eksiksiz yansıttıkları için çok önemlidirler.

Önce içerikleri:

"Mebus Kâmil Beyefendi'ye

"Doğu vilâyetlerinin Ermenilere verilmesine veya herhangi bir yabancı idaresine geçmesine mani olmak ancak bu vilâyetlerde tam asayişin ve özellikle bütün milletçe fikir birliğinin mevcudiyetini ispat etmek, tek vücut olan milletin, haklarını ve bağımsızlığını korumak için en son fedakârlığı göze aldığını

187 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.339.

bütün dünyaya göstermekle mümkün olacağı zatîîlilerince bilinmektedir. (...) Bugün Sivas vilâyeti dahilinde bulunuyorum. İnşallah ilk fırsatta Diyarbekir'e gelerek eski dostları ziyaret etmek emelindeyim. İştilenlere göre, dış düşmanlarımıza karşı din kardeşlerinin el ele vererek sevgili topraklarımızı kurtaracağı bu tehlikeli anda Diyarbekir'de Kürt Kulübü ile Türkler arasında bazı çeşitli muhalefet varmış. Bunun her iki kardeş ırk için ne elim neticelere sebep vereceğini siz çok iyi takdir edersiniz. İdare usulü, ırkların haklarının korunması gibi arada halledilecek aile meselelerinin dış düşmanın millî haklarımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına almaya başladığı bugünlerde ortaya atılmış en büyük bir hıyanet olacağına, vatanın kurtarılması için millî birliğin hedef alınması bakış açısıyla, Kürt Kulübü'ne gerekli öğütlerde bulunulmasını memleket selameti adına rica eder, neticenin yazıyla bildirilmesini beklerim."¹⁸⁸

"Cemil Paşazâde Kasım Bey'e

"Devletin tam bağımsızlığıyla bekası, saltanat ve hilafetin yok olmaktan korunması uğrunda katlanmaya hazır olduğunuz fedakârlık derecesine ve bana karşı olan sevgi ve itimadınıza emniyetim tamdır.

"Kürtlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde bağımsız Kürdistan kurmaları teorisini tasvip etmem. Çünkü bu teori, muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından tertip edilmiş bir plandır. Bayazıt sancağına resmen gelen ve beraberinde bir Ermeni subayı bulunan İngiliz temsilcisi, o havâlinin Ermenistan olduğu ve bu keyfiyetin tebliği kararlaştırılmış olduğundan, Ermeni askerleri himayesinde Ermeni muhacirlerinin dönmeye başlayacağını resmen bildirdi.

188 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.336; *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, IV, s.12-14, Belge No:3.

"Tabii ki bunu reddettim ve edeceğim. Kürtlerle Türkler birbirinden koparılmayı kabul etmez öz kardeşler; bugün için vicdanî borcumuz, Kürtler, Türkler, bütün İslâmî unsurlar tek vücut ve tek yürek olarak bağımsızlığımızı savunmak ve vatanın parçalanmasını önlemektir. Türk ve Kürt milletinin bu yüce maksadı elde etmeye azmetmeleri sayesinde neticeden tamamen emin olabiliriz. Bende bu kanaat sarsılmazdır. (...) Kürt kardeşlerimin hürriyeti ve refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuk ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım. Fakat Osmanlı devletini parçalanmaya uğratmamak şartıyla görüşüme katılacağına şüphe etmem.

"Ekrem, Fuat, Cevdet, Kerim, Fikri, Necdet, Edip Beylere selamımı ve görüşümü iletiniz. Sizlerden ciddi ve samimi olarak beklediğim husus, tamamen benimle hemfikir olarak fedakârlık göstermenizdir."189

Kürt ileri gelenlerine yazılan mektuplardan bu iki örnek, elinizdeki kitabı özetlemektedir. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nda izleyeceği Kürt politikasını bu iki mektuba naksetmiştir.

Savaşın hedefi, stratejisi, kuvvetlerin saflaşması, esas vuruşun nereye yöneltileceği, Türk ve Kürdü birleştirme görevi, vatanın bütünlüğü temelinde Kürt gerçeği, Kürt hakları ve hürriyetleri, Türk ve Kürdün kardeşlik ve eşitliği, ortak örgütlenmesi, Kürt illerinde iyi bir idare kurma ihtiyacı, her şey bu iki mektupta vardır.

Bağımsızlık için Kürdü kazanma zorunluluğu; Kürtle gönüllü birleşme, Kürdün hak ve hürriyetlerini güvence altına alma gereği-

189 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.388-389. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, Klasör: 1, Dosya: 335/2-2 ve 335/2, Fihrist: 4-1'den fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler*, IV, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.31-35, Belge No 11. ATASE Başkanlığı'nın yayınındaki çok önemli hatalar, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde düzeltilmiştir.

ni de beraberinde getirmiştir. Olay, budur. Bu çalışmada gönderme yapılan yüz kadar belge, tarihsel olgular, bu mektupların rastgele yazılmadığını, kararlaştırılmış siyasetleri dile getirdiğini kanıtlamaktadır. Bütün belgelerde, hep aynı formüller, aynı kavram ve terimler kullanılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Kürt beylerini ve halkını Kurtuluş Savaşı'na kazanma çalışması, doğal olarak kişisel girişimlerle sınırlı kalmamıştır. Devrimin önderi, kumandası altındaki bütün güçleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini, valileri, mutasarrıfları, çeşitli birliklerin komutanlarını, bu görevle harekete geçirmiştir.

Kâzım Karabekir Paşa'nın *İstiklâl Harbimiz* adlı kitabı, Kürt beylerini ve aşiretleri seferber etmek için verilen uğraşın sayısız örneğini belgelemektedir. Kâzım Paşa, Kolordu Komutanı olarak Erzurum'a gelir gelmez, 3 Mayıs 1919 günü Komutan Vekili Albay Rüştü Bey'e "Kürtlük cereyanına" uyarı talimatı verir ve bölgedeki aşiretleri düzenlemek ve beyleri bizzat çağırıp onları Millî Hareketin yanında tutmak için harekete geçer.¹⁹⁰

Bir başka örnek de, 13. Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Bey'in Harbiye Nezareti'ne yaptığı uyarı ve yürüttüğü çalışmadır. Komutan, 8 Temmuz 1919 tarihinde gönderdiği gizli şifrede, Diyarbakir, Bitlis, Elâziz vilâyetleri içinde 50-60 bin kadar silahlı aşiret kuvveti bulunduğunu belirtmekte ve bu aşiretlerin güvenlerinin sağlanması için, heyetler oluşturarak bu aşiretler arasında dolaşmak ve onları "fikren ve gerçek menfaatleri hususlarında ikna etmek" gerektiğini dile getirmektedir.¹⁹¹

Bütün bu çalışmaların daha başlangıçta etkili olduğunu ve ürünlerini verdiğini, yine Mustafa Kemal'in Sivas Valisi Reşit Paşa'ya Amasya'dan çektiği telden öğreniyoruz. Mustafa Kemal, İngiliz propagandasının etkisiyle Kürdistan'ın bağımsızlığını isteyen ayrılıkçı Kürtlerin "görüşmeler yoluyla kazanıldığını" bildirmektedir.

190 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1, s.59, 61.

191 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Y. 3, Aralık 1954, sayı 10, vesika n o 231'den aktaran: *BTTD*, Ağustos 1988, sayı 42, s.22 vd.

Mustafa Kemal'in bu teldeki üslubu, yürütülen siyasetin inceliklerini ve kazanıcılığını da göstermektedir. Mustafa Kemal, ayrılıkçı Kürt liderleri için "çok şükür hata anlaşılacak aramıza dönmüşler ve Kongreye [Sivas Kongresi kastediliyor] çağrılmışlardır" demektedir.¹⁹²

Bu uygulamayı, Mustafa Kemal, üç yıl sonra Sovyet Elçisi Aralov'a "düşmanı dost hale getirdik" diye özetleyecektir.¹⁹³

Bu tutumun somut örneklerine değinecek olursak; Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul'da Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Seyyit Abdülkadir'i ziyaret ederek, kuvvetleri birleştirme önerisi götürdüklerini, yukarıda Cevat Dursunoğlu'nun dilinden anlatmıştık.¹⁹⁴

Kurtuluş Savaşı önderliği, aynı tavrı Koçgiri isyanı öncesinde ve sonrasında da almıştır. Erzurum Kongresi'nde Kürt ileri gelenlerini ve Kürt halkını Millî Mücadeleye kazanan Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a geldikten sonra Baytar Nuri ve arkadaşlarını davet eder; "Wilson Prensiplerinin, Şark milletlerinin azim ve iradesi karşısında paçavraya döndüğünü ve yırtılıp atıldığını" belirterek, ileriye doğru birlikte hareket etmeyi önerir. Bunlara rağmen, Koçgiri isyanının liderleri İngilizlerden yanadırlar. Mustafa Kemal, onları kazanmak için Alişan Bey'i Sivas mebusluğuna aday göstermiş ve Heyeti Temsiliye üyeliği önermiştir. Ne var ki, Alişan Bey, başlangıçta milletvekilliğini kabul ettiği halde, Baytar Nuri Bey'in etkisiyle adaylıktan çekilir. Baytar Nuri de, Mustafa Ke-

192 *Tarih Vesikaları Dergisi*, Ankara, 1949, sayı 15, s.162; Mustafa Onur, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, I, s.83.

193 Aralov, şöyle anlatıyor: "Mustafa Kemal Paşa, bize bu Kürt lideriyle nasıl tanıştığını, düşmanını nasıl dost hale getirdiğini ve şimdi Kürtlük işinde ondan nasıl yararlandığını anlattı. Genel olarak Mustafa Kemal, nerede olursa olsun, ister Anadolu'da göçebe aşiretler, ister Arabistan'da Bedeviler arasında olsun her yerde akıllıca davranışlarıyla bu liderleri kazanmakta büyük bir başarı göstermiştir." (s.93.)

194 Cevat Dursunoğlu, s.18 vd.

mal başkanlığındaki Heyeti Temsiliye hükümetine katılmayacağını bildirir.¹⁹⁵

Mustafa Kemal, Koçgiri liderlerini kazanma çabalarını, isyancıların 1920 yılı Temmuz ayındaki karakol baskınlarından sonra bile sürdürür. Koçgiri hareketini arka planda yöneten Aşiret Reisi Alişan Bey'i Refahiye Kaymakam Vekilliği'ne ve kardeşi Haydar Bey'i Umraniye Bucak Müdürlüğü'ne tayin eder.

Baytar Nuri Bey, bu olayları hatıralarında "Mustafa Kemal'in Beni Kazanma Çabaları" başlığı altında anlatır.¹⁹⁶ Koçgiri isyanı bastırıldıktan sonra, iki kez üst üste af çıkarılmasını, bizzat Mustafa Kemal Paşa Meclisten istemiş ve af çıkarılmıştır.

Türk ve Kürdü birleştirme çabaları, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından çok önce, örgüt düzleminde, Aralık 1918'de İstanbul'da Erzurum Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kuruluşuyla başlamıştı. Bu örgüt millî hakları savunmak amacıyla her iki milliyetten aydınları ve halkı birleştirmeyi ve seferber etmeyi amaçlıyordu.

İlerde "Ortak Örgütlenme" bölümünde, ayrıntılarıyla anlatacağımız üzere, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Doğu illerinde Kürt ile gelenlerinin önderliğinde kuruluyordu. Bu önderlerin Mustafa Kemal'in Mehdi olduğuna inandıklarını, kendi yeğenleri anlatmaktadır. Diyarbekir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin reisi olan Cemilpaşazâde Mustafa Bey'in tavrını, Kürdistan Teâli Cemiyeti üyesi olan yeğeni Cemilpaşazâde'den öğreniyoruz:

"Diyarbekir'in yüzde doksanı [Amcamın] etrafında toplanmıştı. O da Mustafa Kemal'in hakiki Mehdi olduğuna iman etmişti. Etrafındakilere de bu fikri telkin ediyordu ve 'Mustafa Kemal'in emrine itaat cenneti kazanmaktır' diyordu. Kendinden küçük olan üç kardeşi Kasım, Ömer, Cevdet Bey'ler haffalarca aylarca uğraşılar, akılla, nasihatla bu adamı doğru yo-

195 Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.122 ve 125; *Hatıratım*, s.107 vd.

196 *Hatıralarım*, s.110.

la getiremediler. (...) O öyle iman etmişti ki, Mustafa Kemal İslâmı, Halife'yi, İslam hamisi olan Saltanatı Osmaniyye'yi, İstanbul'u kafirlerden, ecnebilere kurtaracaktı."¹⁹⁷

Aynı anılarda, Mustafa Kemal'in Kürtleri kazanmada başarısını anlatan satırlar şöyle devam ediyor:

"Mustafa Kemal Paşa, yalnız Cemilpaşazâde Mustafa Bey'i değil, pek çok Kürt paşazadelerini, ağazâdelerini, molla, müftü, nakib ve şeyhlerini, Cıbran Aşireti Reisi Halit Bey'i, Haydaran Aşireti Reisi Hacı Mustafa Bey'in kardeşi Nuh Bey'i, Farkin (Silvan) beylerinden Sadık Bey'i kazanmıştı. Erzurum hudutlarından başlayarak Elaziz, Malatya, Dersim, Urfa, Anteb, Maraş içlerine kadar dalmıştı."¹⁹⁸

Yukarıda Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktıktan 28 gün sonra Cemilpaşazâde'lerden Kasım Bey'e yazdığı mektubun tam metnini vermiştik. Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin önderleri arasında yer alan bu önemli aileye bildirilen program, öyle görülmektedir ki, etkili olmuş, ailenin en itibarlı ve en yaşlı üyesini kazanmış ve onunla birlikte Diyarbekir'in "yüzde doksanını" da Millî Mücadele saflarına çekmişti.

Erzurum Kongresi, Kürtleri kazanma politikasının ve bu yöndeki büyük çabaların ürünü olarak toplanmıştır. Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi döneminde askerlikten istifa ettikten sonra, Kürt ileri gelenlerine yeniden mektuplar yollamıştır. 10 Ağustos ve 13 Ağustos 1919 tarihlerini taşıyan yedi mektuba, *Nutuk*'un "Belgeler" bölümünde de yer verilmiştir. Bu mektuplar, sırasıyla Mutki'de Aşiret Reisi Hacı Musa Bey'e; Bitlis'te Küfrevizâde Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretleri'ne; Şırnak'lı Abdurrahman Hazretleri'ne, Dirşu'lu Ömer Ağa Hazretleri'ne, Muşarlı Resul Ağa Hazretleri'ne; Eski Mebus Sadullah Efendi Hazretleri'ne; Şeyh Mahmut Efendi Hazretleri'ne; Nurşinli

197 Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, Brüksel 1989, s.40 ve 56.

198 Aynı eser, s.40 vd'den aktaran: Şeyhmus Elçi, s.19.

Meşayihî İzamdan Şeyh Ziyaettin Efendi Hazretleri'ne; Garzan'da Reislerden Cemil Çeto Bey'e hitaben yazılmıştır.¹⁹⁹

Bu mektuplar, son derece saygılı ve kazanıcı bir dille yazılmıştır. "Muhterem Efendim", "Faziletlû Efendim", "Vatanperver Efendim", hitaplarıyla başlamakta, alıcıyı öven sözler içermekte, sonunda da "arzı hürmet", "muhabbet", "gözlerinizden öperim" gibi saygılı ve sıcak ifadelerle bitmektedir.

Mektupların ekinde Erzurum Kongresi Kararları yollanmaktadır. Böylece o güne kadar Kürt beylerine, Kürtlerin hak ve hürriyetleri konusunda yazılanlar, artık bir Kongre kararı olarak bildirilmektedir.

İkinci önemli nokta, Mustafa Kemal, yedi mektubun yedisinde de, askerlikten istifa ettiğini açıklamaktadır. Kürt beyleriyle haberleşme ihtiyacının biraz da bu nedenle gerekli görüldüğü anlaşılmaktadır. Artık resmî görevi olan üniformalı bir paşa yoktur ama Millî Hareketin başında kararlılığını sürdüren bir devrim önderi bulunmaktadır.

Üçüncü olarak, mektupların en önemli teması, Doğu vilâyetleri topraklarının Ermenilere çiğnettirilmeyeceğidir.

Dördüncüsü, yabancıların Kürtleri bağımsızlık vaadiyle aldatma girişim ve faaliyeti mahkûm edilmektedir.

Kürt ileri gelenlerinden istenen ise, Millî Mücadeleye katkılarını daha aktif çabalarla sürdürmeleri, Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesini geliştirmeleri ve belirtilen somut görevleri yerine getirmeleridir.

199 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.21 (Nutuk III), s.52-59, Vesika 47-53. Atatürk'ün Küfrevizâde'ye Erzurum'dan yazdığı belirtilen mektupla birlikte 27 Ağustos 1917, 24 Ağustos 1920, 27 Şubat 1922, 4 Mart 1922 tarihli mektupları için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.114; c.9, s.265; c.12, s.274, 301. İlhami Nalbantoğlu, *Kasım Küfrevî'nin Ardından*, Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.49 vd ve Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.308 vd; Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları", *Belleten*, sayı 197, Ağustos 1986, s.544 vd; Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Nakşibendî Şeyhi Küfrevizâde Abdülbâkî Efendi'ye Yazdığı Mektuplar", *Hayat Tarih*, sayı 12, s.20-24. Bu mektupların sadeleştirilmiş metinleri, İsmail Beşikçi'nin kitabında da bulunuyor, *Kürdistan Üzerinde*, s.263 vd.

Mustafa Kemal, İngilizlerin Kürt işbirlikçileri aracılığıyla Millî Mücadeleyi baltalamak yönündeki her ataklarına, Kürt ileri gelenleriyle ilişkilerini tazeleyerek yanıt vermiştir. Sivas Kongresi döneminde, İngiliz Binbaşısı Noel ve Elazığ Valisi Ali Galip ile bazı Kürt reislerinin ortak tertibi sırasında da, durumu Kemah'ta eski mebus Sağırzadelerden Hâlet Beyefendi'ye bildirir ve Hâlet Bey'den Kürtlerin İngilizlerle birlikte isyana kalkışanların çağrılarına uymamalarını sağlamak için hemen harekete geçmelerini ister.²⁰⁰

30 Ağustos taarruzuna giden süreç içinde de, Mustafa Kemal Kürt ileri gelenlerinden aynı taleplerde bulunmaya devam edecektir. 4 Mart 1922 günü Şeyh Bâki'ye yazdığı mektup bir örnektir. Bu mektubunda, Mustafa Kemal Paşa, "düşmanların ortaya bir Kürdistan sorunu çıkardıklarını, bazı cahilleri kandırmak için bu yöndeki zehirli kıskırtmalarını sürdürdüklerini" belirtir ve Şeyh Bâki'den bu faaliyetin etkisiz hale getirilmesi için olağanüstü çabalarını devam ettirmesini ister.²⁰¹

Kürt ağalarının ve beylerinin Mustafa Kemal'e cevabını ise, Dersimli Alishir Efendi'nin ağzından özetleyebiliriz. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'dan Sivas'a gelirken, Erzincan yakınlarında yolunu kesen Alishir Efendi bir bakıma bütün Kürt beylerinin mesajını bildirmiştir:

"Siz bu vatani kurtarmak için çalışıyorsunuz. Biz size yardım edeceğiz."²⁰²

Bütün kaynaklar, Millî Mücadele basını, Kürt milliyetçileri, Ermeni milliyetçileri ve Batı kaynakları, Kürt aşiretlerinin büyük çoğunluğunun Kurtuluş Savaşı saflarında yer aldıklarını saptamakta-

200 9 Eylül 1919 günlü bu telgraf için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.21 (Nutuk III), s.72, vesika 65.

201 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, s.301.

202 Hıdır Öztürk, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*, Ankara, 1984, s.27'den aktaran: Şeyhmus Elçi, s.17.

dırlar. Bu gerçeği *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*'nde yayımlanan raporlarda ve araştırmacı N. Fahri Taş'ın, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ni tarayarak bulduğu belgelerde de görebiliyoruz.²⁰³

Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nin tamamlanmasından birkaç gün sonra, 15 Eylül 1919 günü Malatya'da Hacı Kaya ve Şatzâde Mustafa ağalara çektiği telde "Türk ve Kürdün demirden bir kale" oluşturduğunu belirtir:

"Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça, Türk ve Kürdün yekdiğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam eyleyeceği ve hilafet makamı etrafında sarsılmaz bir vücut halinde dahil ve hariç düşmanlarımıza karşı demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir."²⁰⁴

Kürt aşiret reisleri ve ileri gelenleri de, Türk ve Kürdü birleştirme çabalarına olumlu cevap vermişlerdir. Kuşkusuz bu cevap eylemlidir; başka deyişle savaş cephelerindedir. Ancak birlikte mücadele kararı, her zaman kongrelerde ve telyazılarla sözlü olarak da dile getirilmiştir. M. Erman Aslanoğlu'nun örneklerini yayımladığı bu telyazılarda konumuz açısından göze çarpan tavırları bugünkü Türkçeye özetliyoruz:

- İslâm milletinin diniyle donanmış millet ve memleketi, düşmanlarımızın ihtiras emellerine kurban etmek isteyen vatan haini birkaç serserinin alçakça yalanlarına karşı mücadele etmekteyiz.

- Osmanlılıktan ayrılmak emeli besleyen Kürt Teavün Cemiyeti mensubu Kürtleri bütün mevcudiyetimizle protesto ederiz. Biz Kürtler asırlardan beri Osmanlı şancağı, Osmanlı namı altında Türklerle öz kardeş gibi yaşadık ve yaşamakta kararlıyız.

203 Doğu Araştırma Merkezi Tarih Araştırmaları Grubu'nun *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*'nde yayımlanmış kaynakları tarayarak aktardığı belgeler için bkz. "Millet Mücadelede Aşiretlerimiz", I-X; BTDD, sayı: 64-77; N. Fahri Taş, s.32-42.

204 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.4, s.39; *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, IV, s.71.

- Osmanlı hükümetinin idaresinden başka bir idare istemediğimiz gibi bin seneyi aşan bir zamandır birlikte yaşadığımızdan din-daşlarımız olan Türklerden ayrılmak hatırıma gelmez. Bu birliğin muhafazası için hayatımızı varımızı fedâyâya her an hazırız.

- Türklük ve Kürtlük arasında bölücülüğe halk itibar etmemektedir. Türk ve Kürt asırlardan beri bir din kardeşi ve memleket yoldaşı hissiyle yaşamış ve böyle nazik ve üzüntülü zamanlarda bu bağlantıyı daha çok takviyeye ve sağlamaya hizmet etmiştir.²⁰⁵

Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na Katılımı

Kürt halkının Kurtuluş Savaşı'na katılımı, her alandadır ve aktiftir.

Bu katılım Birinci Dünya Savaşı'nda başlar. İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Kürt aşiretlerini kullanma çabaları kısmen etkili olmakla birlikte, "Kürtlerin çoğunluğu Türk ordusuna katılmıştır. İngiliz resmi belgelerinin de saptadığı üzere, Kürtlerin büyük çoğunluğu Türk yönetimine sadık kalmış (...) Ruslara karşı mertçe savaşmışlardır".²⁰⁶ Kuşkusuz tıpkı Türkler arasından olduğu gibi Kürt aşiretleri içinden de emperyalistlerle işbirliği yapanlar olmuştur. Bu olguya vurgu yapan kitaplar da vardır.²⁰⁷

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin örgütlenmesinde, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, Büyük Millet Meclisi'nde ve silahlı mücadele de Kürtler Türklerle birliktedir. Türk ve Kürt tek milletin birliği, her şeyden önce savaş cephelerindedir.

Doğu Cephesi'nden başlayalım. Kürt aşiretlerinin Menşevik Ermenistan kuvvetlerine karşı, Şark harekâtında önemli bir kuvvetle

205 M. Erman Aslanoğlu, "Millî Mücadele'de Kürt Aşiretlerinden Mustafa Kemal Paşa'ya ve Sadârete Çekilen Telgraflar", *Teori*, sayı 237, Ekim 2009, s.47 vd.

206 Aktaran: S.R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2009, s.192-194.

207 Örneğin Dr. Suat Akgül, tek yanlı olarak Birinci Dünya Savaşı yıllarında Der-sim aşiretlerinin Rusya ve diğer emperyalist devletlerle işbirliğini gösteren belgeleri yayınlıyor: *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Der-sim*, 2. basım, Yaba Yayınları, Eylül 2001. Bu konuda İngiliz kaynaklarına dayanan sağlıklı bilgi için bkz. R. Salahi Sonyel, *Gizli Belgelerde*, s.191 vd.

savaştlıkları biliniyor. Cephe Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, *İstiklâl Harbimiz* kitabında bu katılımı anlatır.²⁰⁸ Ermenistan Taşnak Partisi liderlerinden, milletvekili Garo Sasuni, Malazgirt ve Erciş'in Haydaranlı Aşireti Reisi Kör Hüseyin Paşa kumandası altındaki büyük sayıda Kürt süvari birliklerinin Kars ve Aleksandropol çatışmalarında savaştlıklarını belirtmektedir.²⁰⁹

Türk ve Kürtlerden oluşan Doğu illeri halkının Kurtuluş Savaşı'na ne büyük fedakârlıkla katıldığını gösteren en canlı kanıt, şehitliklerin listesidir. Düzenli ordu ve milis kuvvetlerinde savaşırken can verenlerin yattığı şehitlikler şuralarda bulunmaktadır: Erzurum, Sütnişan, Yanıkdere, Aziziye, Sivişli, Mahmutpaşa, Gölbaşı, Küçük Şenyurt, Kargapazar, Tekmezar, Kopdağı, Hasan Baba, Camiikebir, Azap, Veli Baba, Beyaz Taş, Tekman, Çarpı, Küllük, Merkez, Kırklar, Arslanpaşa, Kale Buzağı, Karatepe, Çamlıca, Karacaoğlan, Kotek, Ali Çavuş, Kanlı, Köprüköy, Yapağık, Allahüekber, Çiçekli, Merkez (Tortum), Değirmensuyu, Iğdır, Kağızman, Kars, Sarıkamış.²¹⁰

Antep, Maraş ve Urfa'nın Fransız emperyalizminden kurtuluşunda, Türk ve Kürt aşiretleri birlikte savaştlılar. Badıllı, Döğlerli, Seyhanlı, Baziki, Borova, Aneze, Kabalar, Beziki, Başak aşiretleri ve Suruç aşiretinin savaştlıları, millî kuvvetleri oluşturdular.²¹¹ Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılı başında Güney Cephesi'ndeki savaşı, Meclisi Mebusan toplantısı ile birlikte başta gelen görev olarak yönlendirmiştir. Atatürk'ün bu savaşı Ankara'dan nasıl en küçük ay-

208 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* adlı kitabında ve *Kürt Meselesi*, s.11'de Kürtlerin harekâta katılımını kendi başarısı olarak anlatır.

209 Garo Sasuni, s.175.

210 "Anılanımız Şehitlerimiz", *Atatürk Üniversitesi'nin Kuruluşunun XX. Yılı Armağanı*, Ankara, 1978'den aktaran: Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.19 vd.

211 Doğan Avcioğlu, III, s.1024 vd; 1273 vd; 1294 vd. Güney cephesi savaştları için bkz. *Türkiye İstiklâl Harbi*. Harp Tarihi Dairesi, IV. Antep savaşı için bkz. Selahattin Tansel, III, s.208 vd.

rıntısına kadar yönettiğini, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nin 6. cildinde bütün ayrıntısı ve belgeleriyle buluyoruz. Bölgede halkın Fransız ordusuna isyanı ile "gerillacıların cansiperane savaşı" birlikte yürütülmektedir.²¹² Urfa'da Millî Mücadeleyi düzenleyen Revandizli Jandarma Subayı Ali Saip'e "Ursavaş" soyadını Atatürk vermiştir. Ursavaş, şunları söylemektedir:

"Ben Kürdüm ve bunu inkâr etmem, tam tersine onunla övünürüm. Kürtler olmasaydı, Türkiye'yi Rus ve Ermeniler tâ Akdeniz'e kadar istilâ ederlerdi."²¹³

Güney cephesinde kazanılan zaferde, Kürt aşiretlerinin oynadığı rol, Meclis kürsüsünden de dile getirilmiştir. Siverek Mebusu Lütfi Bey şöyle der:

"Fransız ordusunu Urfa'da mağlup eden hakikatte isyan telakki ettiği Kürt askerleridir, hakikatte Kürt aşiretleri sayesinde olmuştur."²¹⁴

Yalnız Doğu ve Güney cephelerinde değil, doğal olarak Batı cephesinde de Türk ve Kürt birlikte savaşmıştır. Bu gerçeği, Dumlupınar dahil birçok şehitlikte, askerlerin anıtlardaki ve mezar taşlarındaki künyelerinde görmek mümkündür.

İzmir'e ilk giren askerin içinde Kürt süvari birliklerinin bulunduğu Alman gazetelerine kadar yansımıştır.²¹⁵

Kurtuluş Savaşı yıllarında ve zaferden sonra, bütün cephelerde Türk ve Kürtlerin ortak vatanları için omuz omuza savaşmışları gerçeği sık sık ve coşkulu ifadelerle dile getirilmiştir.

212 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.25-415; s.312, 320 ve 7. cilt.

213 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, I, s.400.

214 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, s.565.

215 Refik Hilmi, s.45. Emir Celadet Ali Bedirhan da, Atatürk'e yolladığı mektupta şöyle yazıyor: "O tarihte Almanya'da bulunuyordum. Gazetelerde okuduğuma nazaran İzmir kaldırımlarında şakırdayan ilk demirler Kürt süvarilerinin nalları idi." (s.28.)

Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Bey'in sözlerini örnek olarak veriyoruz:

"Kazım Karabekir Paşa komutasının Elviyei Selase (Kars, Ardahan, Artvin)'de yazdığı zafer tarihlerinde bayrağını, mızrağını, atını oynatan, temiz Kürt soyu ve Kürt milleti idi. (...) düşmanı, kaderi olan felâket çukuruna gömerken, dökülen kanlar yine Türk ile Kürt'ün kanı idi. Bundan ötürü, şu iki fedakârlığı yapan ve kendi çıkarını Türk'ün kurtuluşunda bulan Kürtler, mutluluğu da Türkle Kürt'ün birliğinde bilirler."²¹⁶

Düşman saldırısının Ankara yakınlarına dayandığı koşullarda Kürt illerinden gelen mebuslar, kararlı konuşmalar yapmışlardır. Yunan orduları Polatlı'ya gelince, Meclis'in Kayseri'ye taşınması eğiliminin güçlendiğini gören Dersim Mebusu Diyar Ağa kürsüye çıkarak şunları söyler:

"Bizler buraya Ankara'dan kaçmak için gelmedik, düşmanla savaşmak için geldik; bir yere kıpırdamayız. Meclis'in Ankara'dan ayrılması millette korku yaratır. Burada kalıyoruz ve kalacağız."²¹⁷

Aynı gün söz alan Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey de kararlılığını şu sözlerle açıklamıştır:

216 Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.75-76.

217 O sırada Meclis'te genç bir memur olarak çalışan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, bu konuşmayı dinlediğini belirtiyor ve bu konuşmanın tutanaklarda bulunmayışını üzüntüyle karşılıyor. Bkz. *İlk Meclis*, s.146 vd. TBMM'nin Kayseri'ye naklinin konuşulduğu 23 Temmuz 1921 günlü gizli celse tutanaklarının yeni harflerle basımında, Diyar Ağa'nın konuşmasına rastlanmıyor (I, s.97 vd). Aynı konuşmaya kaynak göstermeden Aydoğan Büyüközden de göndermede bulunuyor: "Efendiler, biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeye mi?" (*Aydınlık*, 8 Haziran 1979.) Velidedeoğlu, Diyar Ağa'nın Meclis'te "pek az söz aldığını ancak konuştuğu zaman etkili olduğunu" dile getiriyor. Mustafa Kemal Paşa'nın Diyar Ağa'ya "Çok saygılı davrandığını" da Velidedeoğlu'dan öğreniyoruz. (*Aynı yerde*, s.145.)

"Biz bugün burada öleceğiz, tam o gün gelmiştir. Büyük Millet Meclisi üyeleri birer tüfek alsınlar, burada top patlayınca ya kadar burada kalsın. (...) Kanımızı canımızı feda etmek için geldik."²¹⁸

Ankara'nın tehdit altına düştüğü bu kritik günlerde, Mustafa Kemal'in zorunlu kalınırsa, Doğu bölgesi dağlarına çekilme ve savaşı oradan sürdürme olasılığı üzerinde de durduğu anlaşıyor. Diyarbakır Ağa'nın anlattığına göre, Mustafa Kemal, bir gün kendisine; "Şayet Ankara'dan çıkarak Dersim'e gelsem, mücadelemizi başa çıkarmak için yüksek dağlarınız ve büyük mağaralarınız var mıdır" diye sormuştur.²¹⁹

İsmet Paşa, 1969 yılında hatıralarını anlatırken, Kurtuluş Savaşı'ndaki Türk-Kürt beraberliğini şöyle dile getirmiştir:

"Kürtler, (...) Millî Mücadelenin devamınca canla başla beraberlik gösterdiler."²²⁰

İnönü, Lozan Konferansı'nda "Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'nda iyi savaştıkları" iddiasına şu cevabı vermiştir:

"Son savaşlarda Kürtlerin kötü dövüşmüş olduklarının söylenmesine gelince, Türk Temsilci Heyeti, Dünya Savaşı'na ve Bağımsızlık Savaşı'na katılmış Türk Ordusunun bütün komutanlarının, yurdun kurtuluşu için Kürt halkının yaptığı hizmetleri ve katlandığı fedakârlıkları saygı ve hayranlıkla belirttiklerini söylemeyi bir ödev bilmektedir. Özellikle, Sultan'a ve [şimdi] ortadan kalkmış İstanbul hükümetine karşı savaşta düşmanlarımızın saldırısına uğramış Anadolu'nun çeşitli cephelerinin savunulmasında olduğu gibi, Yunanlıların tam bir

218 TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s.103.

219 Diyarbakır Ağa'dan aktaran: M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde*, s.164.

220 *Ulus*, 31 Mart 1969; İsmet İnönü, *Cumhuriyetin İlk Yılları*, I, s.72.

bozgunuyla sonuçlanan saldırıda, aynı amaca varmak ve aynı ülküyü gerçekleştirmek için Kürtlerle Türkler tam bir işbirliği içinde çalışmışlardır."²²¹

Biz Kayalar Uğruna Şehit Olduk

Doğuya dayanma stratejisi, Türkü ve Kürdüyle bütün Doğu halkına dayanmaktır.

Biz Erzincan ilinden Kemaliye'liler (eski adıyla Eğin), Sakarya savaşı öncesinde Mustafa Kemal Paşa'ya çektiğimiz telgrafla öğünürüz: "Dayanın 500 atlıyla geliyoruz."

Gazi Paşa, Eğinliler'e bu kararlı tutumları nedeniyle 1922 yılında bir Hükümet Kararnamesiyle kendi adını vermişti. Atatürk'ün adını taşıyırız.

Kemaliye'li yerdeşlerime şunu söylemişimdir: "Herkes toprak için şehit düşer. Biz kayalar için."

Bizim Kemaliye'de toprak pek bulunmaz; kayalar üzerine yapılan sekilere avuç avuç toprak emekle serilmiştir. Her taraf dağ ve taştır. Ama o taşların üzerine köylerimizde 40 odalı konaklar yapmışızdır.

Biz bunları konuşurken, hiç unutmam Sırakonak Köyü Muhtarı Mehmet Karagöz söz aldı ve şunları söyledi:

"Perinçek haklı. Kayalar uğruna savaşanlar, toprak uğruna savaşanlardan daha fedakâr oluyor. Bizim Sırakonak köyünden 93 Harbi'ne 54 delikanlı gitmiş, ancak sekizi geri dönebilmiştir."

Tek bir köyümüzün 93 Harbi'ndeki (1877 Rus Savaşı) şehit sayısı 46'dır. Köyün genç ve orta yaşlı nüfusunun neredeyse tamamına yakındır. Diğer köylerimiz de öyledir. Ama bunların sözü edilmez, ayıptır. Birinci Dünya Savaşı sonuna gelindiği zaman, köylerde neredeyse erkek kalmamıştır. Kayalar için şehit olmak gerekirse, yine de 500 atlıyla yola çıkmaya hazırdır o fedakâr insanlar.

²²¹ *Lozan Barış Konferansı*, I, s.349 vd.

Kurtuluş Savaşı Batı Cephesinden ibaret değildir. Doğu Cephesi vardır; Güney Cephesi vardır. Birinci Cihan Savaşı vardır; 93 Harbi şehitleri vardır.

Mustafa Kemal Paşa, 16 Haziran 1919 günü ne diyor:

"Doğu vilâyetleri halkı, birlik ve fedakârlık lüzumunu en önce takdir ettikleri iftiharla görülmektedir."²²²

Savaşan ve birleştiren devrimci önderliğin tutumu budur!

9. Kürtleri Kazanmak İçin Ermenistan Tehdidine Vurgu

Kemalist önderlik, Kürt ileri gelenlerini ve aşiretlerini kazanma politikasını, İngiliz emperyalizminin Kürtlerin yaşadığı topraklarda bir Ermenistan kurdurmak peşinde olduğu propagandasına ağırlık vererek yürütmüşlerdir. Bu propaganda gerçeğe dayandığı için etkili olmuştur.

Yunanistan Başbakanı Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda İngiliz Başbakanı Lloyd George'a verdiği 2 Kasım 1918 tarihli muhtıradaki, "Rusya ve Türkiye'deki Ermenilerin tek bir devlette birleşmelerine izin verilmesini" savunuyordu. Venizelos'a göre, "Bu devlet zorunlu olarak Kürtleri de içerecekti."²²³

İngiliz raporlarının da saptadığı gibi, "Büyük Ermenistan" lafları, Kürtleri Türklerle birleşmeye yöneltiyordu.²²⁴

Kürtlerin, Ermeni devletinde yaşamayı kabul etmeleri olanaksızdı.

Birincisi ve en önemlisi, Kürtler, İsmet İnönü'nün de saptadığı gibi, vatanlarının Ermenistan tehdidi altında olduğunu görüyorlardı.²²⁵

222 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.388 vd.

223 Cemil Bilsel, *Lozan*, I, s.241.

224 M. Kemal Öke, *Belgelerle*, s.25, 31, 450; İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'un Londra'ya gönderdiği 29 Temmuz 1919 tarihli General Milne raporundan aktaran: Jaeschke, s.44.

225 *Ulus*, 31 Mart 1969; İsmet İnönü, *Cumhuriyetin İlk Yılları*, I, s.72.

İkincisi, Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki Kürt-Ermeni çatışmasının yarası hâlâ kanıyordu, hatta bu çatışma yer yer devam ediyordu.

Üçüncüsü, savaş yıllarında zorla göç ettirilen Ermenilerin topraklarına yerel Kürt beyleri tarafından el konmuş ve malları da önemli ölçüde yağmalanmıştı.²²⁶

Bu koşullarda, Karabekir Paşa'nın Erzurum'da Kolordu Komutanlığı görevine başladığı ilk günlerde dile getirdiği basit formül geçerli oluyordu:

"Kürdistan'ın Ermenistan olacağını anlatmakla mesele kolay hallolur."²²⁷

Kürt aşiret reislerini ve halkı kazanmak için Ermenistan tehdidini kavratma çabasına hemen girişildiğini yine Karabekir'in anılarından öğreniyoruz.²²⁸

Kâzım Karabekir Paşa, *Kürt Meselesi* adlı kitabında, bu siyaseti Kürtlere şöyle anlattığını belirtir:

"Düşmanlarımız büyük Ermenistan yapmaya çalışıyor. Burarlarda ise en çok Kürt kardeşlerimiz oturmaktadır. Kürt bağimsızlığı diye çalışanlar düşmanlarımızdır. Maksatları Kürtleri bizden ayırdıktan sonra Ermenistan yapmaktır. Kürtleri mahvedeceklerdir. Bunun için Türk ve Kürt kardeşler bu felakete meydan vermezsiniz."²²⁹

226 Dr. Reşit, *Sürgünden İntihara Hatıraları*, s.39 vd. Iraklı Kürt araştırmacısı Mazhar Ahmed, Kürt ağalarının Ermeni kırımından çıkar sağladıklarını belirtiyor (s.343 vd). Buna karşılık VŞMHMC'nin Erzurum Şubesi Beyannamesi'nde, Ermeni mallarının Rus istilasına kadar korunduğu belirtiliyor (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nütuk I), s.25). Yalçın Küçük, Kürt ileri gelenlerinin Sevr Antlaşması'na, "Hamidiye alaylarıyla çok ileri boyutlara ulaştırılan servet transferini tehdit ettiği" için karşı çıktıklarını öne sürüyor (*Sırlar*, bilgisayar çıkışı, Musul bölümü, s.10).

227 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.59.

228 Aynı eser, s.61.

229 Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi*, s.10, 12. Aynı görüş *İstiklâl Harbimiz*'de şöyle ifade ediliyor: "Onları (Kürtleri) bize bağlayan en kuvvetli düğüm, Ermenistan'ın büyümesi ve istila tehlikesidir." (II, s.13 vd, s.79.)

Kâzım Paşa, işe Birinci Dünya Savaşı'nda görev almış Kürt alay kumandanlarıyla görüşerek başlar. Onlara, "Kürtleri Ermenilere mahvettireceklerini" anlatır. Kürt komutanları "söz verirler, yemin ederler."²³⁰

Doğu Cephesi Kumandanı, "Kürdistan'ı Ermenistan yapmak istiyorlar, fakat Kürt kardeşlerimizi çiğnetmeyeceğiz" propagandasını "Kürtleri şerbetleme" diye nitelemektedir.²³¹

Kâzım Karabekir Paşa'nın biraz kendisine mal ederek anlattığı bu siyaset ve uygulamaların, Millî Hareketin bütününe ait olduğu görülüyor. Daha Kâzım Paşa Erzurum'a gitmeden, İstanbul'da kurulan Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti, bu politikayı ilan etmiş ve izlemeye başlamıştı. Kürtleri kazanma ve İngiliz-Fransız güdümlü Ermeni bölücülüğünü etkisiz kılma siyasetinin ustası, Mustafa Kemal Paşa'dır. Çünkü Kürde güvenmektedir. Bu konu, Kurtuluş Savaşı önderliği içinde tartışılmıştır. 16-29 Kasım 1919 Sivas Komutanlar toplantısında, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey, iki farklı tavrı temsil ederler. Rauf Bey, Kürtlerin Ermenilerle birlikte hareket edeceği telaşı içindedir. Ermenilerin Van ve Beyazıt sancağını işgal etmeleri durumunda, Mustafa Kemal Paşa, "Kürtlerin isyan edeceği" ve "Ermenileri istemeyiz" diyeceği kanısındadır. Rauf Bey ise, "Kürtlük ve Kürdistan meselesi çıkacağı" kaygısı içindedir. Atatürk, bu tehlikeyi "teorik" bulur.²³² Hayat, Kürtlere güvenen Mustafa Kemal Paşa'yı doğrulamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, daha Samsun'a çıktığı günlerden başlayarak Kürt ileri gelenleriyle kurduğu haberleşmede, Türkler ile Kürtleri Ermeni tehdidini vurgulayarak birleştirmeye çalışıyordu.²³³

Mustafa Kemal, 16 Haziran 1919 günü Kâzım Paşa'ya yolladığı şifrede de, "Doğu vilâyetleri halkının, birlik ve fedakârlık lüzu-

230 *İstiklâl Harbimiz*, I, s.61.

231 *Aynı eser*, s.153 vd.

232 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.255 vd.

233 Yukarıda Mustafa Kemal'in Harbiye Nezareti'ne yolladığı 16 Haziran 1919 günlü şifreye, Cemil Paşazade Kasım Bey'e ve eski Diyarbekir Mebusu Kamil Bey'e yolladığı mektuplara değinmiştik. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.388-389.

munu en önce takdir ettiğini" belirtirken, bunu Kürtlerin "Ermeni çetelerinin acımasızlığına ve taarruzlarına hedef olmuş, en büyük felâketleri görmüş bir unsur" olmasına bağlıyordu.²³⁴

İngiltere ise, Kürtleri, Türklerden koparmaya ve Ermenistan ile uzlaştırmaya çalışıyordu.²³⁵ Bu politikanın bir uygulaması olarak, Ermenilerin Kürtlerle uzlaşma yolları aradıkları görülüyor. Ermeni baronlarından Haçador Ağa'nın Kürt beylerine yazdığı 30 Ağustos 1919 tarihli mektupta, barış ve kardeşlik içinde yaşayalım, bir kardeşlik cephesi kuralım önerisi dile getiriliyordu. Ancak bu mektuba Kürt aşiret reislerinin verdiği cevap serttir. 4 Eylül 1919 tarihini taşıyan mektupta, Kürt ileri gelenleri, uzlaşma olanağının kalmadığını, Kürt milletinin Ermenilerle bir araya gelemeyeceğini, Ermenilerin on misli fazla olan Kürt milletinin Ermeni himayesine giremeyeceğini kesin bir dille belirtir ve Dünya Savaşı'nda Ermenilerin Ruslara katılarak ihanet ettiklerini hatırlatırlar.²³⁶

Yukarıda Şerif Paşa ile Ermenistan ve Ermeni temsilcilerinin Paris Barış Konferansı'na sundukları ortak muhtıradan söz etmiştik. İngiltere'nin özendirmesi ve desteğiyle yapılan bu girişim de başarılı olmamış, tam tersine büyük tepkilere yol açmıştı. Millî Hare-

234 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.390 vd. Mustafa Kemal Paşa'nın Kürt aşiret reislerine çektiği telgraflarda "Doğu illerini Ermenistan yapıyorlar" uyarısının altını çizdiğine yukarıda değinmiştik. Telgraflar için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.21 (Nutuk III), s.52 vd. Atatürk, burada yerinde olarak Ermeni çetelerin acımasızlığına değinmekle birlikte, Ermenilere Birinci Dünya Savaşı'nda yapılanları da "fezahat" (rezillik) olarak nitelemiştir (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.8, s.64. 24 Nisan 1920. Ayrıca bkz. *2000'e Doğru*, sayı 23/1988, s.22 ve 34; sayı 24, s.38) VŞMHMC'nin Erzurum Şubesi de, beyannamesinde, Ermenilere zorla göç ettirme sırasında yapılan kötü muamelelere halkın kesinlikle katılmadığını belirtir. (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.25.)

235 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, s.79.

236 Haçador Ağa'nın Kürt Aşiret reisleri Hamit Bey, Ali Merve Bey, Ahmet Haso Ağa ve Yusuf Ağa'ya yazdığı mektup ve Kürt beylerinin cevaplarının tam metinleri için bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.377 vd. Yine bkz. M. Erman Aslanoğlu, "Millî Mücadele'de Kürt Aşiretlerinden Mustafa Kemal Paşa'ya ve Sadârete Çekilen Telgraflar, *Teori*, sayı 237, Ekim 2009, s.52 vd.

ketle birleşen Kürt aşiretlerinin tepkileri bir yana, bağımsız Kürt devleti amacıyla oluşturulan Kahire'deki *Kürdistan Bağımsızlık Komitesi* dahi, Şerif Paşa'ya yolladığı mektupta Ermenilere ateş püskürüyordu. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan bu mektup, o tarihteki Kürt hareketlerinin hepsinin Ermenilere cephe aldıklarını göstermesi açısından dikkate değer.

Kürdistan Bağımsızlık Komitesi, Ermeni iddialarını "gülünç" olarak niteledikten sonra şunları belirtmektedir:

"Kürdistan'ı oluşturan yedi vilâyetten, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Harput ve Musul'dan bir karış toprağı Ermenilere bırakmak tamamiyle imkânsızdır. 14 milyon müslüman Kürt ve Türk, son nefesine, son insanına kadar, ilkeleri'ni korumak için Tanrı önünde yemin ederler."

Mektupta devamla, Avrupa devletlerinin bu Müslüman bölgeleri Osmanlı devletinden zorla ayırıp, bir Ermeni devleti kurmaya kalkışmaları halinde, "24 saat içinde bu bölgede tek bir canlı Ermeni kalmayacağı" tehdidi de yöneltilmiştir. Mektup, "Avrupa güçlerinden korkmuyoruz, kutsal vatanımızı savunmak için kitleler halinde ölmeye hazırız" meydan okumasıyla bitmektedir.²³⁷

Şark Harekâtının başlamasından sonra Kürtleri Ermenilere yaklaştırma çabaları bütünüyle olanaksız hale geldi. Çünkü savaşa Kürt aşiretleri de katılmışlardı.²³⁸

237 Mardinzade Mehmet Arif Paşa imzasını taşıyan 30 Nisan 1919 tarihli bu mektup, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Arşivi'nde Kürdistan Dosyası'nda bulunuyor, c.11, s.116-119'dan aktaran: Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.45 vd.

238 Kâzım Karabekir Paşa, "Şark harekâtına bölgemin Kürt aşiretlerini de iştirak ettirdiğimden artık (Ermeni-Kürt) dostluğu ve meselesi de kalmamıştır" diyor. (*Kürt Meselesi*, s.11)

Şark Harekâtı ya da Ermenistan Harekâtı için bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, s.10 vd, s.70 vd, özellikle s.173 vd; *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, III; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.20 (Nutuk II), s.53 vd.

10. Doğuda Bir Dayanak Yaratarak Bütün Vatanı Kurtarmak

Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan sonra, Millî Mücadeleyi örgütleme çalışmasında, önce niçin Konya'ya, Kayseri'ye, Yozgat'a, Eskişehir'e, Aydın'a, Antalya'ya, Mersin'e vb değil de, Erzurum'a ve daha sonra Sivas'a yönelmiştir?

Bu sorunun cevabı, Kurtuluş Savaşı'nın planındadır: Doğuda bir dayanak yaratarak, İzmir'i ve bütün vatanı kurtarmak.

Bu planı belirleyen üç olgu bulunmaktadır:

Birincisi, dayanılacak özgücü birleştirmekle ilgilidir; Türk-Kürt birliğini yaratma işine Doğudan başlanması gerekiyordu.

İkincisi, düşmanın durumuyla ilgilidir; ülkenin batısı ve kıyıları esas olarak yabancı devletlerin işgali altındadır.

Üçüncüsü, dostun konumuyla ilgilidir; Sovyetler Doğudadır. Bolşeviklerin yönettiği Sovyet Rusyası ile aradaki İngiliz işbirlikçisi Menşevik yönetimleri bertaraf ederek bağlantı kurmak ve Doğuda sağlam bir cephe gerisi yaratmak öncelikli bir meseleydi.

Mustafa Kemal, Millî Hareketin Doğuda dayanak yaratma stratejisini, Enver Paşa'ya yazdığı 4 Ekim 1920 günlü mektupta açıkça belirtmiştir:

"Ankara Hükümeti (...) Doğuda bir istinat [dayanak] noktası sağlanması lüzumuna kanaat getirmiş olduğundan, Bolşevik Rusya Cumhuriyeti ile ortak maksadın sağlanmasına ait bir anlaşma akdine teşebbüs etmiş, (...) bu teşebbüste başarı noktasına yaklaşmış bulunuyor."²³⁹

Bu stratejik planın ilk kıvılcımlarının, Atatürk'ün beyninde, daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında çıktığı görülüyor. 1916 yılı sonlarında Silvan'da Kürt ileri gelenlerinden birine şu soruyu yöneltmiştir:

239 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.10, s.30-31.

"Mehmet Bey, bir gün bu taraflara gelirsem Hazro dağları beni saklar mı?"²⁴⁰

Öncelikle Doğuda dayanak yaratma planı, Millî Mücadele önderlerinin Anadolu'ya geçmelerinden önce, 11 Nisan 1919 günü Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde, Kâzım Paşa ile buluşmasında "mahrem" olarak görüşülmüştür.

Kâzım Paşa, Mustafa Kemal'e şunları söylediğini belirtir:

"Derhal Anadolu'ya ordu başına geliniz. Hem de Doğuya; milletin kurtuluş anahtarı Doğudur. Orda her şey mümkündür. Ordu da kuvvetlidir, halk da beraber gider. Ben kesin kararımı verdim. Planım basittir. Millî bir hükümet teşkili ve Doğu Vilâyetlerini istilaya hazırlanan Ermenistan'ı, bize güzel bir barış rehinesi olarak elde tutmak, sonra hâdiselere göre batıya dönmektir."

Mustafa Kemal Paşa, bu plana, Kâzım Paşa'nın anlattığına göre, "Bu da bir fikirdir, durum günden güne size hak verdiriyor" diye cevap vermiştir.²⁴¹

Oysa Atatürk, 1926 yılında anlattığı Hatıraları'nda İstanbul'da tayinini yaptırırken, Doğuda dayanak yaratma fikrinde olduğunu belirtir. Genelkurmay İkinci Başkanı Diyarbakırlı Kâzım (İnanç) Paşa'dan, Doğu vilâyetlerinde komuta yetkisi içeren bir talimatname yazmasını ister:

"İstediğim bir madde, Samsun'dan başlayarak, bütün Doğu vilâyetlerinde bulunan kuvvetlerin kumandanı olmaklığım ve bu kuvvetlerin bulunduğu vilâyetler valilerine doğrudan doğruya emir verebilmekliğimdi."²⁴²

240 *Silvan Günlüğü*, 7 Kasım-24 Aralık 1916'dan aktaran: Şevket Beysanoğlu, *Atatürk ve Diyarbakır*, Diyarbakır 1981, s.86.

241 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.55.

242 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.91; *Atatürk'ün Anıları*, s.205.

Nitekim Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı pratiği, Samsun'a ilk adımın atılmasından itibaren Doğuda dayanak yaratmaya yöneliktir. Bu pratiğin dayandığı saptamaları, Büyük Devrimci Önder, 16 Haziran 1919 günü Erzurum'da Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yolladığı şifrede şöyle özetlemiştir:

"Doğu vilâyetleri halkının, (...) birlik ve fedakârlık lüzumunu en önce takdir ettikleri iftiharla görülmektedir. Fakat Anadolu'nun öteki tarafları böyle değildir. (...) Merkezi hükümetin adeta esir vaziyette olması, payitahtın kuvvetli bir askeri işgal altında bulunması hasebiyle milletin mukadderatının yine millet iradesiyle hallini zaruri kıldığı zatîâlilerince teslim edilmiştir. Bu sebeple ben Kürtleri de bir öz kardeş olarak ağışumuza (bağrımıza) katıp tek milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu dünyaya Müdafaa-i Hukuku Milliye cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Esasen millî vicdandan doğan bu kudrete karşı koyacak hiçbir kuvvet tasavvur etmiyorum. Erzurum'da tek mil Doğu vilâyetlerinin delegelerinden oluşan bir heyet bulundurmak hususundaki fikir ve teşebbüsünüzü takdir ederim."²⁴³

Doğu halkının mücadeleye daha hazır olduğu, Türk ve Kürdü birleştirme zorunluluğu, Doğu vilâyetlerindeki örgütlenme durumu, İstanbul'un işgal altında bulunması, bütün bu gerçekler; Millî Mücadele için öncelikle Doğuda bir dayanak oluşturulmasını gerektiriyordu.

Kâzım Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasına çok sevinir ve Millî Mücadele önderliğinin stratejik planını şöyle belirtir:

"Bir kere Erzurum Kongresi'nde bir dayanak, bir hareket noktası tesisinden sonra teşkilâtça, kuvvetçe, maddî, manevî hey-

243 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.390 vd.

betli bir çığ gibi batıya yuvarlanmak kolaydı ve doğu zaferi-
ne dayanarak İzmir'i de kurtarmak mümkün bir emel olur-
du."²⁴⁴

Bilindiği gibi, başlangıçta kongre yeri olarak Sivas uygun gö-
rülmişti. Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin Millî Kongresi, Erzu-
rum Kongresi'yle aynı tarihlerde, 10 Temmuz 1919 günü Sivas'ta
toplanacaktı. Atatürk, 2 Haziran 1919 günlü genelgesinde ve 21-22
Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde bu kararı bildirmiş-
ti.²⁴⁵ Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta tutuklanması için,
bizzat Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey uğraşmaktadır. Gerçi Musta-
fa Kemal; tertibi boşa çıkarır ve Sivas'ta törenle karşılanır. Ancak
27-28 Haziran 1919 gecesini hiç uyumadan geçirir ve hemen o sa-
bah Erzurum'a hareket eder.²⁴⁶

Kemalist önderliğin güveneceği dayanak, başlangıçta Sivas'ın
da doğusundadır. Millî Mücadelede ilk örgütlenme ve hareketlen-
meler, Doğuda başlamıştır. Bölge halkı, ellerindeki silahlarla Kuva-
yı Milliye grupları oluşturmuştu.²⁴⁷ Şehir ve kasabalarda Millî Şû-
ralar örgütlendi. 5 Kasım 1918'de Kars'ta İslam Şûrası toplandı. 18
Ocak 1919'da Kars, Ardahan ve Batum'dan gelen delegelerin bir
araya geldiği Kars Kongresi'nde, "Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti
Muvakkatei Milliyesi" (Güneybatı Kafkas Geçici Millî Hükümeti)
adı altında bir hükümet kuruldu. 12 Nisan'da İngilizlerin saldırısı-
na uğrayan Cihangiroğlu İbrahim hükümetinin üyeleri Malta'ya sü-
rüldü. 7 Ocak 1919'da Ardahan, Ahıska, Kağızman, Oltu ve Akba-
ba delegelerinin katıldığı Ardahan Kongresi toplandı. Bölge, tek
yönetim altında birleştirildi. 7 Mayıs'ta Oltu'da Şûra Hükümeti ku-

244 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.69. Doğan Avcıoğlu da, bu planın hak-
lı çıktığını saptar.

245 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.21 (Nutuk III), s.32-33; c.19 (Nutuk I), s.42.

246 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.49.

247 Doğuda Kuvayı Milliye hareketi konusunda bilgi için bkz. Abdulhalûk M.
Çay-Yaşar Kalafat, s.20 vd.

rudu ve İngilizlerin saldırısıyla karşılaştı. İngilizlerin Kars'ı işgali üzerine teşkilatlanmanın merkezi Erzurum'a geçti.²⁴⁸ 6 Mart 1919 günü VŞMHMC'nin Erzurum şubesi açıldı. Özetleyecek olursak, Doğuda dayanak yaratmak için gerekli birikim, 1919 yılının ilk aylarında oluşmuştu.

Millî Hareketin önce Doğuda geliştiğini, Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin ilk önderlerinden Cevat Dursunoğlu da saptar. O'na göre, Erzurum tarih boyunca kilittaşdır. Bu nedenle ilk örgütlenmenin orada başlaması raslantı değildir. Atatürk, durumu ve ilerisini görmüş ve "memleketin birçok yerlerinde başlayan millî hareketler arasında Erzurum'u seçerek" oradaki hareketin başına geçmiştir.²⁴⁹

Kemalist önderliğin Doğuda bir dayanak yaratma çabalarını, yabancı devletler de görmüşlerdir. 30 Ekim 1919 tarihli bir Fransız raporunda "Kemalist kurmayın, Kürdistan sorununa Ermenistan ve İzmir'in işgalinden daha fazla önem verdiği" belirlenmektedir.²⁵⁰ Bu saptama, çok önemlidir. Türk ve Kürtlerin birliği, İzmir'i kurtarmanın koşulu olarak görülmüştür.

Türkiye'nin millî devriminin Türk ve Kürt halkının birbirine karıştığı bölgede başladığı, yabancı araştırmacıların da dikkatinden kaçmamıştır.²⁵¹

Doğu Anadolu'da bir dayanak yaratılması ve korunmasında, Türk ve Kürdü birleştirmenin kilit görev olduğunu, Mustafa Kemal ve arkadaşları saptamış, Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti de bu konuyu görüşmüş ve tutanakla belirlemiştir.²⁵²

Millî Mücadelenin Anadolu'da bir hükümet kurmaya yönelik ilk örgütlenmesi, Erzurum'da yapılan Vilayati Şarkîye Müdafaai Hu-

248 *Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Davası Savunma*, 4. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1992, s.158 vd.

249 Dursunoğlu, s.7 vd.

250 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, *E-Levant La Turquie*, vol.187, s.181'den aktaran: Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.63.

251 Robert Olson, *The Emergence*, s.36.

252 *BTDD*, sayı 61, s.11.

kuk Cemiyeti (VŞMHC) Kongresi'dir. Cemiyet, bu kongrede, Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti (ŞAMHC) adını almıştır.

Kongre, kabul ettiği Nizamnamenin 4. maddesinde, Osmanlı hükümetinin büyük devletlerin baskısıyla Doğuyu "terk ve ihmal zorunluluğunda" kalması halinde, Doğu Anadolu'da bir "geçici idare" oluşturulmasını kararlaştırmıştır. Bu geçici idare, "mülki ve askerî" bütün kamu kurumlarının yönetimini üstlenecek ve kanunları uygulayacaktır. Geçici idare, Kongre tarafından seçilecektir. Ancak Kongrenin toplantı halinde bulunmadığı durumda, geçici yönetimi seçme görevini geçici olarak üstlenecek ve hemen Kongreyi toplantıya çağıracaktır.²⁵³

Görüldüğü gibi, Doğu'da bir dayanak yaratma planı, belli koşullarda Doğu vilâyetlerini kapsayan bir hükümet oluşturma kararına kadar varmıştır. Atatürk, Anadolu'da bir Millî Teşkilat yaratma ve hükümet oluşturma fikrini, daha Haziran ayında Amasya'da yapılan gizli Komutanlar Toplantısına getirmişti. Bu görüş hemen kabul görmese bile, hayat milletin bütün kaynaklarını seferber edecek devrimci bir iktidar yaratılmasını dayatmıştır. Bunun sonucu Erzurum Kongresi'nin seçtiği Heyeti Temsiliye, İstanbul hükümetine raking bir hükümet işlevi yüklendi.

Sivas Kongresi, bu fiili duruma hukukilik kazandıracaktır. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin temsil edildiği, ulusal çaptaki Sivas Kongresi'nde Heyeti Temsiliye'ye Batı vilâyetlerinden altı kişi eklenir. Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1919 günü Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği telde, Heyeti Temsiliye'deki Doğu ağırlığını şöyle ifade eder:

"Bugün Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi geniş adını alan Heyeti Temsiliye, Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyeti Temsiliye'den başka bir şey değildir. Batı Anadolu fedakârlık ederek, Doğu Anadolu'nun

253 Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.188.

Heyeti Temsilîyesine güvenini bildirmiş, Millî Hareket ona uymayı tam bir içtenlikle kabul etmiştir. Yüksek malûmunuzdur ki Doğu Anadolu Heyeti Temsilîyesi'nin adedi on altı kişidir. Batı Anadolu delegeleri içinden altı kişi alınmıştır."²⁵⁴

Millî Mücadelenin uygulanan planı gereği, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi de, deyim yerindeyse Doğululaşmış ve Erzurum nüfusuna kaydolmuştur.²⁵⁵ Doğu İlleri Erzurum Kongresi'ne Erzurum delegesi olarak katılmıştır. İlerde *Büyük Nutuk*'ta Erzurum halkından "Bana kucak açan" diye söz edecektir.²⁵⁶ Yine Mustafa Kemal Paşa, Doğu İlleri Heyeti Temsilîyesi'ne seçilmiş ve başkan olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, ulusal düzlemdeki Sivas Kongresi'ne "Doğu Anadolu adına" katılmıştır. *Nutuk*'ta Sivas Kongresi'ni anlatırken, Kongrenin başında "şöyle bir belge yazdım" der:

"Yukarıda isimleri arz olunan zevat Doğu Anadolu namına Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere Erzurum Kongresi'nce memur edilmiştir."²⁵⁷

Mustafa Kemal, Meclisi Mebusan'a da Erzurum Mebusu seçilmiştir. Ancak toplantılara katılmamıştır.²⁵⁸

Sivas Kongresi'nden sonra en önemli konu Meclisi Mebusan'ın nerede toplanacağıdır. Mustafa Kemal, İstanbul'da değil, Anadolu'da toplanmasında ısrar eder. Hatta Damat Ferit Paşa'nın düşürülmesinden sonra kurulan Ali Rıza Paşa hükümetini temsilen Salih Paşa ile Amasya'da görüştükleri zaman (21 Ekim 1919), Meclisi Mebusan'ı Anadolu'da toplama fikrini İstanbul hükümeti temsilcisi-ne kabul ettirir ve protokole yazdırır. Buna rağmen, Meclisi Mebusan İstanbul'da toplanır. Mustafa Kemal gitmez. Bu tutum da Anadolu'da oluşturulan dayanağı terketmemek anlamını taşımaktadır ve

254 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.290.

255 *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.113, 117, 121.

256 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.20 (Nutuk II), s.5-56.

257 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.76.

258 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, III, s.87; *Atatürk Haftası Armağanı*, s.117.

stratejik plana uygundur. Nitekim Mustafa Kemal Paşa haklı çıkar. 16 Mart 1920 günü Meclisi Mebusan İngiliz işgalcilerinin müdahalesiyle kapatılır.

Artık Heyeti Temsiliye'yi Anadolu'nun merkezine taşıma zamanı gelmiştir. Kâzım Paşa, Heyeti Temsiliye'nin Sivas'ın batısına geçmesine karşı çıkmıştır. Mustafa Kemal ise, Doğunun Ankara'dan yönetilebileceği kanısındadır. Ayrıca Batıya yakın olma gereği vardır. Hem İstanbul'da toplanan Mebusan Meclisi'yle ilişkileri yürütebilmek, hem de Batıdaki ve Güneybatıdaki direnişi yönetebilmek için uygun yer Ankara'dır. Karargâhın merkeze taşınmasını Mustafa Kemal şöyle açıklar:

"... genel vaziyeti idare ve sevk mesuliyetini üstlenenler, en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye, mümkün olduğu kadar yakın bulunur. Yeter ki, bu yaklaşma, genel vaziyeti gözden uzak bırakacak derecede olmasın! Ankara bu şartları kendinde toplayan bir nokta idi. Her halde cephelerle iştigal edeceğimiz diye Balıkesir'e, Nazilli'ye veya Karahisar'a (Afyon) gitmiyorduk. Fakat cephelere ve İstanbul'a şimendiferle bağlı ve genel vaziyeti idare bakımından Sivas'tan asla farkı olmayan Ankara'ya gelecektik."²⁵⁹

27 Aralık 1919 günü Mustafa Kemal, artık Ankara'dadır. Batıdan gelen düşman saldırısına karşı, Doğu bu kez sağlam cephe gerisi işlevini üstlenir. Aradaki Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Menşevik hükümetleri temizlenerek, Doğuda Sovyet yönetimiyle Devrimci Türkiye arasındaki bağlantı kurulur. Arkasından Fransa ile yapılan Ankara Anlaşması gelir. Böylece, Millî Hareket, birkaç cephede savaşıma sorunundan kurtulur ve Doğuyu tamamen sağlama alarak yüzünü Batıya döner.

İşte bu koşullarda, Yunan orduları gelip Polatlı'ya dayandığı zaman, Meclis, Doğuya taşınmayı tartışacaktır. Mustafa Kemal ise,

259 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.19 (Nutuk I), s.252-253.

anlaşılan daha olumsuz gelişmeler olabileceğini de hesaba katarak, Dersim Mebusu Dişab Ağa'ya, Dersim dağları ve mağaralarında mücadeleyi sürdürme şartları olup olmadığını soracaktır.²⁶⁰

Devrim, Batı'dan gelen saldırıya karşı, Doğuyu gereğinde geri çekilecek bir alan olarak görmektedir. 30 Ağustos 1922 zaferi ve arkasından 9 Eylül günü İzmir'e giren Millî Ordu, Kurtuluş Savaşı'nın başında saptanan, Doğuda bir dayanak yaratarak bütün vatanı ve İzmir'i kurtarma planının gerçekçi olduğunu kanıtlamıştır.

11. Anadolu'da Bir İktidar Odağı Yaratarak İktidarı Parça Parça Kazanmak

Kilit Sorun İktidar

Atatürk, *Büyük Nutuk*'ta, Kurtuluş Savaşı'nın başındaki temel görevi şöyle özetlemiştir:

"Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lazım geliyordu."²⁶¹

Bunun anlamı, yeni bir devlet, yeni bir hükümet, yeni bir ordu kurmaktır. Kurtuluş Savaşı, ancak ve ancak "Memleketin bütün kuv-

260 Dişab Ağa'dan aktaran: Nuri Dersimi, *Kürdistan*, s.164. Mustafa Kemal Paşa, daha 1916 yılı sonbaharında, Silvan beylerine "Bir gün bu taraflara gelirsem Hazro dağları beni saklar mı" diye sormuştur. (Silvan Günlüğü'nden aktaran: M. Şevket Bersanoğlu, *Atatürk ve Diyarbakır*, s.86. Bu anlatımlar, Atatürk'ün görüş ve tutumuna uyuyor. Çünkü birincisi, bir hattın değil, fakat vatan sathının (yüzeyinin) savunulması gerektiğini savaş ilkesi olarak kabul etmişti. İkincisi, Kurtuluş Savaşı sırasında, 29 Mayıs 1919 günü kolordu komutanlarına yazdığı yazıda olsun, 3 Temmuz 1920 günü Meclis'in gizli oturumunda yaptığı konuşmada olsun, silahlı halkı küçük birlikler halinde örgütleyerek "gerilla tarzı savunmaya", "Harbi Sagir"e, yani düzensiz küçük birliklerle savaşa yönelme olanakları üzerinde durmuştu (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.338, Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.72; Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, s.74; Selahattin Tansel, III, s.175 vd).

261 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.31.

vet kaynaklarından istifade şartlarına ve salahiyyetine sahip olarak" kazanılabilir. ²⁶² Burada sözü edilen "salahiyyet", herhangi bir teşkilatın otoritesi değil, doğrudan doğruya ülke iktidarındır. Memleketin bütün kuvvet kaynaklarını harekete geçirmek, askerî terimiyle topyekûn savaş için, iktidara sahip olmak gerekirdi. İktidar mücadelesinin yürütülmesi ise, öncelikle bu mücadeleye önderlik edecek öncü partinin (Millî Teşkilat) örgütlenmesini zorunlu kılıyordu.

Bu nedenlerle Kurtuluş Savaşı veya daha kapsamlı olarak Kemalist Devrim, bütün devrimler gibi, dört temel görevin başarılmamasıyla gerçekleşmiştir:

Bir: Devrimin öncü örgütlenmesinin, Millî Teşkilatın inşası.

İki: Yeni hükümetin, yani Anadolu'daki devrimci iktidarın inşası.

Üç: Millî Ordunun inşası.

Dört: Toplam olarak yeni devletin inşası.

Bu dört görevin merkezinde iktidar sorunu bulunmaktadır. Millî Teşkilat, iktidarı ele geçirmek ve iktidara hükmetmek için gereklidir. Ordu, iktidarın silahlı gücüdür, iktidarı iktidar yapan zor kuvvetidir. Devlet ise, iktidarın bütün toplum çapında örgütlenmesi ve kurumlaşmasıdır.

Öncü partinin ve Millî Ordunun inşasını bundan sonraki bölümlerde bulacaksınız.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıktıktan sonra yürüttüğü çalışma, Anadolu'da devrimci bir iktidar inşası görevine odaklanmıştır. ²⁶³ Her uygulamanın, her eylemin hedefinde iktidar vardır. Bütün diğer politika ve uygulamalar, bu hedefe varmak içindir, iktidar amacına bağımlıdır. Yürütülen mücadele, her zaman olduğu gibi aşamalara bölünmüştür:

- Öncelikle Anadolu'da İstanbul hükümetine rakip bir iktidar merkezi oluşturmak.

²⁶² Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.20 (Nutuk II), s.45.

²⁶³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Doğu Perinçek, "Kurtuluş Savaşı'nda İktidarın Parça Parça Kazanılması", *Teori*, sayı 118, Kasım 1999.

- İllerde, ilçelerde, askeri birliklerde padişah hükümetinin otoritesini adım adım ortadan kaldırmak ve yönetimi parça parça ele geçirmek yoluyla iktidarın bütününe kazanmak.

Kurtuluş Savaşı boyunca, İstanbul ve Anadolu'nun, rakip iktidar içinde bölünmeler yaratmaya ve karşı tarafı yalnızlaştırmaya çalıştığı görülür. İstanbul hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'yı tecrit etmek için, zaman zaman Kâzım (Karabekir) Paşa'nın tutumundan bile yararlanma gayreti içindedir. Anadolu ise, Damat Ferit hükümetini tecrit etmek için, Padişahı bile ondan koparmaya çalışmış, İstanbul'daki bütün çelişmeleri değerlendirmiştir.

Her iki iktidar kutbu, birbirinin içindedir. Anadolu'daki Millî Hareketin İstanbul hükümeti içinde güçleri vardır. Öte yandan İstanbul hükümetinin Anadolu'da bir iktidar odağı oluşmasını önlemek için tereddütlü unsurlardan yararlandığı görülmektedir. Bu nedenle Anadolu'nun İstanbul hükümetine karşı iktidar savaşı, bir yönüyle Kuvayı Milliye içindeki çelişmeleri çözerek ilerler.

İstanbul-Anadolu İktidar Savaşı Başlıyor

İktidar savaşının su yüzüne çıktığı tarih, 8 Haziran 1919'dur. İstanbul hükümetinin Harbiye Nazırı, Anadolu'yu teşkilatlamaya girişen devrimci önderi, İngilizlerin isteği üzerine, İstanbul'a geri çağırır.

Ancak ok yaydan çıkmıştır. Çağrı dikkate alınmaz. Millî Teşkilatın inşasına devam edilir. Bu durumu Atatürk, *Büyük Nutuk*'ta "şahsen asî vaziyete geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi" saptamasıyla açıklar ve şu görevi belirler:

"... teşebbüslerin ve icraatın bir an evvel şahsi olmak mahiyetinden çıkarılması ve bütün milletin birlik ve dayanışmasını temin ve temsil edecek bir heyet namına olması elzemdi."²⁶⁴

Amasya'da Gizli Komutanlar Toplantısı

Böylece İstanbul hükümeti, bir bakıma Anadolu ve Rumeli'deki millî teşkilatların "birleştirilerek, bir merkezden temsil ve idaresini" zorlamış oluyordu. Bu ihtiyaçtan hareketle Mustafa Kemal Paşa, güvendiği komutanları ve yetkilileri Amasya'da gizli bir toplantıya çağırdı. 18-22 Haziran arasında beş gün süren toplantıda, millî direnme konusunda görüş birliğine varılmakla birlikte, Anadolu'da millî bir yönetim kurulması konusunda görüş ayrılıkları çıktı. Buna rağmen, alınan gizli kararda, gerekirse Anadolu'da geçici bir idare kurulması öngörülmüştü.²⁶⁵

Toplantıda alınan kararlar, 21-22 Haziran günü Amasya Genelgesi'yle bildirilecek, fakat "gereğinde geçici idare" kurulmasını öngören gizli karar açıklanmayacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi'ni yayımladığı gün, İstanbul'daki bazı önemli kimselere genel bir mektup yazdı. Bu mektupta, kurtuluş için "milletin bağrından eylemli olarak doğan ortak kudrete" ihtiyaç olduğu vurgulanır. En önemlisi şu saptamadır:

"Artık İstanbul Anadolu'ya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetindedir."²⁶⁶

İstanbul'a Asî Olmak

İstanbul hükümeti, Mustafa Kemal'in Anadolu'da bir kuvvet merkezi yaratma çabasına girdiğinin farkındadır. 17 Haziran 1919'da Dahiliye Nazırı'nın yayımladığı genelgede, "millî ordu teşkil etmek, millî müdafaayı hazırlamak gafletine dalanların nasihatla uyarılması, olmazsa zorla yola yatırılmaları" emrediliyordu.²⁶⁷

²⁶⁵ Celâl Bayar, 8, s.115, 223 vd; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II, s.33 vd; Tahsin Ünal, "Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", *Türk Kültürü*, Kasım 1968, sayı 73, s.35 vd; Salâhi R. Sonyel, I, s.79 vd. Atatürk, *Nutuk*'ta, bu buluşmadan Rauf Bey ve Refet Bey'in tutumlarının eleştirisi bağlamında söz etmekte, fakat gizli karara değinmemektedir. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.44.

²⁶⁶ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.44; c.21 (Nutuk III), s.33-34.

²⁶⁷ Tayyib Gökbilgin, I, s.145.

Bu genelgeden altı gün sonra İngilizlerin isteği üzerine Mustafa Kemal Paşa, 3. Ordu Müfettişliği görevinden azledildi. Gerekçe, Paşa'nın İstanbul'a çağırıldığı halde gelmemesi ve "ahaliyi hükümete karşı tahrike teşebbüs etmesi" idi.²⁶⁸

Ancak hükümetçe azil kararı verildiği halde, Harbiye Nezareti bu kararı Babıâli'ye göndermediği için azil formalitesi tamamlanamamıştı. Mustafa Kemal, iktidar savaşına bir süre daha ordu komutanı olarak devam edecekti.

Harbiye Nezareti, 28 Haziran günü, 3. ve 15. Kolordulara doğrudan Nezaretle haberleşmeleri emrini vererek, 3. Ordu Müfettişliğinin yetkilerini kısıtlamıştı. Bir gün sonra 29 Haziran 1919'da ise, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü, Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen telgrafların kabul edilmemesini yeniden teşkilata bildiriyordu.²⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa, Temmuz başında Erzurum'a geldiği günlerde Harbiye Nazırı'ndan bir kez daha İstanbul'a dönme talimatı aldı. Yeni Nazır Ferit Paşa, İtilaf temsilcilerinin "pek kesin başvuruları nedeniyle bu telgrafı yazmak zorunda kaldığını" belirtiyordu.²⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Temmuz 1919 gecesi telgraf başında azledildiğini öğrenince, kendisine resmî bildirim yapılmadan istifa etti. Devrimin önderi, milletin sinesine dönmüştü.

Heyeti Temsiliye'nin Hükümet İşlevi

Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1919 tarihli Beyannamesi, "Millî iradeye dayanmayan herhangi bir hükümet heyetinin öznel ve şahsi kararlarının milletçe veri olmadığını" ilan etti ve "merkezi hükümetin Millî Meclisi hemen bir an geciktirmeden toplaması" zorunluluğunu vurguladı.²⁷¹

²⁶⁸ Aynı eser, s.144.

²⁶⁹ Selahattin Tansel, II, s.20.

²⁷⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.3, s.144.

²⁷¹ Bekir Sıtkı Baykal, s.25.

Erzurum Kongresi'nde kabul edilen Nizamnamenin 4. maddesinde, Osmanlı hükümetinin dış baskılar sonucu Doğu vilâyetlerini terk ve ihmal etmesi durumunda bir "geçici hükümetin" kurulacağı da öngörülmektedir.²⁷²

Erzurum Kongresi'yle yapılan iş, bir kongre toplamanın ötesinde, iktidarın ilk çekirdeğini yaratmak ve bu iktidarı meşru bir temele oturtmak olmuştur. Anadolu'da devrimci bir iktidarın oluşmasına İstanbul hükümeti, Mustafa Kemal'in tutuklanması emriyle cevap verdi.

İktidar savaşı şiddetlenmekteydi.

Kongre'de seçilen Heyeti Temsiliye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yönetim organı olmanın ötesinde, İstanbul hükümetine rakip bir iktidar organı gibi çalıştı. Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye Reisi sıfatıyla mülkî yönetime ve ordu birliklerine talimatlar yollamış ve onlar üzerinde bir otorite kurmuştur. Erzurum Kongresi'nden Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasına kadar geçen dokuz ay boyunca, Anadolu'daki devrimci merkez ile İstanbul hükümeti arasında yoğun bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. İl il, ilçe ilçe, birlik birlik yürütülen bu mücadelenin birinci aşaması, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin ve millî hükümetin kurulması üzerine Anadolu hareketinin başarısıyla sonuçlanmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın başında kurulan millîci cemiyetler ve yerel kongreler, Anadolu'da devrimci bir iktidarın parça parça inşası için, esaslı bir zemin yaratmıştır. Bu yerel iktidar odakları, Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu hükümetiyle bütünleşmişlerdir.²⁷³

Damat Ferit Hükümeti'nin Düşürülmesi

Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'nin Doğu illerini kapsayan tutumunu, bu kez millî plana yayarak devam ettirmiştir. İstan-

272 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.65; Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.188 vd.

273 Bu konuda bkz. Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yayınları, İstanbul, Temmuz 1992.

bul'daki Damat Ferit hükümetiyle Anadolu'daki Millî Hareket arasındaki çatışma Kongre günlerinde doruğa çıktı. Damat Ferit Paşa, İngilizlerin de yardımıyla Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Elazığ Valisi Ali Galip'i harekete geçirerek silahlı bir tertibe girişti. İngiliz Binbaşı Noel ile bazı Kürt aşiret reislerinin de rol aldığı bu girişimi bastırma harekâtı, aynı zamanda sert bir iktidar mücadelesi olarak cereyan etti. Her iki taraf, bölgedeki idare organlarını ve askerî birlikleri, kendi amaçları için yönlendirmeye çalışmış ve bu kritik mücadele, Millî Hareketin başarısıyla sonuçlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, bu mücadelede, esas vuruşu çeşitli hedeflere yöneltmekten sakınarak, "bir noktada merkezileştirmek" taktiğini başarıyla uygulamıştır. Atatürk, *Büyük Nutuk*'ta olayı anlatırken, "taarruz hedefi olarak yalnız Ferit Paşa kabinesini tespit ettik ve Padişahın dahil olduğunu bilmezden geldik" der.²⁷⁴

Sivas Kongresi Heyeti, 11/12 Eylül 1919 tarihinde, Damat Ferit Paşa'ya "Bu son ihtarımızdır" vurgusuyla bir telgraf çekerek, hükümeti yasadışı ilan eder ve çekilmesi için bir saat süre verir. Aksi takdirde, bütün vatan yasadışı hükümetle "ilgi ve bağlantılarını kesecek"tir.²⁷⁵

Kongre, bir hükümet gibi hareket etmekte ve idare ile orduya emirler vermektedir. 12 Eylül 1919 günü bütün kumandanlıklara ve vilâyetlere, "meşru bir hükümet heyeti işbaşına geçinceye kadar merkezi hükümet ile idari münasebetlerini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta haberleşme ve mektuplaşmalarını tamamen kesmeleri" bildirilir.²⁷⁶

Damat Ferit Paşa hükümetinin düşürülmesi için harekete geçilirken, Millî Meclise dayanan bir iktidar seçeneği için de adımlar atılmaktadır.

Padişah, Anadolu-İstanbul iktidar savaşına, 20 Eylül 1919 günü Damat Ferit'i destekleyen bir bildiriyle ağırlığını koyar. Ancak

274 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.116.

275 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.117-118.

276 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.119.

Anadolu Hareketi, haberleşmeyi kestiği için, Padişah bildirisi yeterince yayılamaz. Heyeti Temsiliye, bütün merkezlerden Sultan Vahdettin'e seslenen bir telgraf yağmuru örgütler.

Bu arada İstanbul ve Anadolu arasındaki valileri kendi yanlarına alma savaşı da devam etmektedir. "İhtilalci yöntemler uygulanarak" vali ve mutasarrıflar değiştirilir, yerlerine Millî Harekete bağlı olanlar atanır. Böylece çok kısa bir süre içinde, ülkenin büyük bir kısmında idare Sivas'a bağlanır.²⁷⁷

Damat Ferit Paşa, son çare olarak askerî kuvvete başvurmak ister. Eskişehir üzerine iki bin kişilik kuvvet gönderilmesine İngilizler yanaşmazlar. İngilizler, bu kuvvetin de Mustafa Kemal Paşa'nın tarafına geçeceğini veya ülkede Hristiyanların büyük kayıplara uğrayacakları bir iç savaş başlayacağını hesap etmişlerdir.²⁷⁸

Bu durumda kabine de bölünür ve 2 Ekim 1919 günü Damat Ferit Paşa pes ederek istifa eder. Damat Ferit'in devrilmesini, İngilizler "Küçük ihtilal" olarak nitelerler.²⁷⁹ Bu değerlendirme yerindedir. Çünkü Anadolu'daki Millî Hareket, rakip iktidar odağına esaslı bir darbe indirmiş ve kendi iktidarını inşada çok önemli bir atak yapmıştır. İstanbul ile Sivas arasındaki telgraf savaşından sonra Sivas kendisini bütün Anadolu'ya bir otorite olarak kabul ettirmiş ve İstanbul'da önemli bir ağırlık kazanmıştır.

Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Anadolu İktidarı Arasında Denge

Damat Ferit hükümetinin istifasıyla İstanbul'da Ali Rıza Paşa hükümeti kurulur. Millî Hareket yeni hükümete ilişkin politikasını belirler. Eğer "Erzurum ve Sivas kongrelerinde tayin ve tespit edilen milli teşkilat ve maksatlara riayetkâr olduğu takdirde, Kuvayı Milliye ona yardımcı olacaktır."²⁸⁰

277 Doğan Avcıoğlu, III, s.1219 vd.

278 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, I, s.125.

279 İngiliz Amirali de Robeck'in sözünü Doğan Avcıoğlu aktarıyor: III, s.1223.

280 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.154; c.21 (Nutuk III), s.163.

İstanbul'daki yeni hükümet, Anadolu'daki hareketi tanımak ve ona yasallık kazandırmak istemez. Ne var ki, Ali Rıza Paşa hükümeti ile Anadolu'nun devrimci iktidar odağı arasındaki haberleşme sonucu anlaşma sağlanır. İstanbul hükümetinin Harbiye Nazırı Cemal Paşa, 7 Ekim 1919 günü Mustafa Kemal Paşa'ya yolladığı telde millî iradenin hâkimiyetini kabul eder. Hükümet, millî iradeye ve Heyeti Temsiliye'ye dayanacaktır. Ancak Heyeti Temsiliye'nin iç ve dış karşı hâkim konumda olmaksızın kabineye yardımcı durumda kalması istenir.

Heyeti Temsiliye, Ali Rıza Paşa hükümetini destekleme kararı alır, ancak Millî Teşkilatı kaldırmaz ve kendisini dağıtmaz.

Ali Rıza Paşa Millî Teşkilatta ve Heyeti Temsiliye'de, Cumhuriyet'in çekirdeğini görmektedir. Sadrazam, bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaretinde, Mustafa Kemal ve arkadaşları için "Cumhuriyet yapacaklar, cumhuriyet!" diye bağırır.²⁸¹

Amasya Görüşmesinde Anadolu İktidarının Tanınması

İstanbul hükümeti resmen olmasa bile eylemli olarak Anadolu'daki iktidar odağını tanımıştır. İstanbul hükümeti ile Anadolu iktidarı arasındaki Amasya görüşmeleri, 20-22 Ekim 1919 günleri gerçekleşir. Üç gün süren görüşmeler sonunda beş protokol düzenlenir. Bunlardan ikisi gizli olduğu için imzalanmaz. Diğer üç protokolü ise, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey imzalarlar.

Amasya Görüşmesinin İstanbul-Anadolu iktidar savaşı açısından en önemli yanı, Millî Meclis'in nerede toplanacağı konusudur. Millî Meclis'in "Barış yapıncaya kadar, geçici olarak, Anadolu'da, Hükümetin belirleyeceği güvenilir bir başka yerde toplanması" uygun görülür. Ne var ki, Salih Paşa, bunu İstanbul'a kabul ettirememiştir.²⁸²

281 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.19 (Nutuk I), s.179.

282 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.19 (Nutuk I), s.187.

Amasya Protokolü, bir yönüyle bir Kurucu Meclis faaliyetine sunulacak önerileri, ikinci olarak hükümetin izleyeceği temel politikaları ve üçüncü olarak da belli bazı hükümet işlemlerini içermektedir. Böylece Anadolu'daki iktidar odağı, anayasa koyuculuğundan yürütme faaliyetine kadar devlet yetkilerinin kullanılmasında ortaklığını kabul ettirmiş oluyordu. Dahası, İstanbul hükümetinin Bahriye Nazırına Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları onaylatıldı.

Sivas Komutanlar Toplantısı: İç Cephede İktidar Savaşı

İstanbul-Anadolu iktidar savaşı, Amasya Görüşmesinden sonra Meclisi Mebusan'ın nerede açılacağı konusunda yoğunlaştı. İstanbul, başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletlerinin denetimindeydi; Anadolu'ya ise Millî Teşkilat hâkimdi.

Bu mücadelede, Anadolu'daki iktidar merkezi, Mustafa Kemal'in Meclisi Anadolu'da toplama görüşünün arkasında birlik halinde duramadı. Bazı komutanlar, savaşı zafere ulaştırmak için, Anadolu'da devrimci bir hükümet kurmak gerektiğini anlayamamışlardı. Bu nedenle Mustafa Kemal'in Amasya Gizli Komutanlar Toplantısından başlayarak Anadolu'da bir hükümet inşa etme çabalarını kararlı olarak desteklemediler. Erzurum ve Sivas kongrelerinin bu yönde işlev kazanmasına itirazda bulundular. Meclisi Mebusan'ın toplantı yeri konusundaki bocalamalar, bu kararsız tutumun devamıydı.

16-29 Kasım 1919 günleri arasında Sivas Heyeti Temsiliye toplantısı bu ortamda yapıldı. İki hafta süren yoğun görüşmeler, "İkinci Komutanlar Toplantısı" veya "Sivas Komutanlar Toplantısı" diye de anılmaktadır. Toplantı, İstanbul hükümeti ile Anadolu'daki devrimci karargâh arasındaki iktidar savaşında çok önemli bir aşamadır. Ancak bu savaşı İstanbul hükümeti, Heyeti Temsiliye içinde doğrudan doğruya kendi temsilcileriyle yürütmemiştir. Kâzım (Karabekir) Paşa ve Rauf Bey gibi Millî Mücadele önderleri, bu iktidar mücadelesinin İstiklâl Savaşı açısından belirleyici önemini göre-

medikleri için, Sivas Komutanlar Toplantısında son kertede İstanbul hükümetinin mevzilerini güçlendiren bir tavır içinde olmuşlardır. Bu nedenle 16-21 Haziran 1919 tarihleri arasında yapılan Amasya Komutanlar Toplantısı gibi, Sivas Toplantısı da iç cephede iktidar savaşına sahne oldu. İç cephede kavramı iki açıdan da yerindedir. Amasya ve Sivas toplantıları, hem İstanbul ile Ankara arasındaki cepheleşmenin, hem de Anadolu'daki Millî Mücadele önderliği içindeki çelişmenin çok önemli uğraklarıdır.

Mustafa Kemal, 7 Kasım 1919 günü yapılan Osmanlı Meclisi Mebusan seçimlerinde Erzurum'dan mebus seçilmiştir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, seçimlerde etkili olmuş ve yetmiş kadar üyesinin Meclise girmesini sağlamıştır. Bu sayı, daha sonra 1920 yılı Şubat ayı sonlarında seksene kadar çıkacaktır.²⁸³

Mustafa Kemal Paşa'nın o aşamadaki amacı, Meclisi Mebusan'da, bir "politik grup", bir "siyasî parti" oluşturarak, sürecin denetimini elde tutmak ve en sonunda Anadolu'da bir Millî Hükümet kurmaktır. Sivas Komutanlar Toplantısında, arkadaşlarına ısrarla kabul ettirmeye çalıştığı tavır, "Hükümet gibi düşünmek"tir.²⁸⁴ Hükümet olabilmek için, öncelikle "hükümet gibi düşünmeye" ihtiyaç vardır. Atatürk'ün daha sonra *Nutuk*'ta belirttiği gibi, o günün sorusu şuydu: İstanbul mu Anadolu'ya hâkim olacaktı, yoksa Anadolu mu İstanbul'a.²⁸⁵ O nedenle Amasya'da 18-22 Haziran 1919 tarihleri arasında beş gün süren Birinci Komutanlar Toplantısı'ndan baş-

283 Mustafa Kemal Paşa, 8 Şubat 1920 günü Kâzım (Karabekir) Paşa'ya gönderdiği şifrede, 70 kişilik Felahı Vatan Grubu'nun oluştuğunu bildiriyordu (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.172). Üç ay sonra, 29 Şubat 1920 günü Talat Paşa'ya yolladığı mektupta, Meclisi Mebusan'da "Seksenden fazla mebusan meydana gelen Felahı Vatan grubunu meydana getirdiklerini" yazmaktadır (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.409). Felahı Vatan Grubu'nun 6 Şubat 1920 günü kurulduğu dikkate alınırsa, başlangıçta yetmiş kadar olan Müdafaa-i Hukuk yanlısı mebusaların sayısının zamanla seksene yükseldiği saptanabilir.

284 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.280.

285 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.44; c.21 (Nutuk III), s.33-34, vesika 27.

layarak, arkadaşlarını hep Anadolu'da bir hükümet kurma görevine ikna etmek için uğraşmıştır.

Diğer paşalar, Mustafa Kemal Paşa'ya sürekli direndiler. Onlar, Padişah hükümetiyle kurtuluş savaşı verilebileceği umudundan hâlâ kopamamışlardı. Oysa İstiklâl Savaşı'nı kazanmak için, "milletin bütün imkân ve kabiliyetini seferber etmek" şarttı. İstanbul hükümetinin buna ne isteği vardı, ne de yeteneği. Emperyalist işgalcilerin denetimi altındaki bir hükümetin, milleti işgale karşı seferber etmesi mümkün değildi. Bunu ancak Anadolu'daki devrimci hükümet yapabiliirdi.

Atatürk'ün Samsun'a ayak basmasından sonra önderlik içindeki mücadelenin bu ekseninde cereyan ettiği görülür. Kâzım (Karabekir) Paşa, Rauf Bey, Refet Bey gibi önderler, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul hükümetine karşı iktidar mücadelesine hep ayak bağı olmuşlardır. Bu nedenle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin de aslında bir siyasal parti olduğunu ve iktidar mücadelesinin örgütsel aracı olduğunu kabul etmemişlerdir. Bu konuda Sivas Komutanlar Toplantısı çok çarpıcı bir mücadeleye sahne olmuştur. Konuyu bir sonraki 12. bölümde, "Ortak Örgütlenme" başlığı altında geniş olarak işleyeceğiz.

Toplantının tutanakları, Atatürk'ün iktidar mücadelesini anlamaya hizmet eden en önemli belgedir. Atatürk'ün planı şöyle özetlenebilir: Meclisi Mebusan'ı güvenli olan Anadolu'da toplamak, bu mümkün olmazsa İstanbul'da açılacak Meclise hâkim olmak, bu amaçla Mecliste bir "siyasal grup" oluşturmak, ayrıca güvenlik nedeniyle Meclise katılmaması gereken Heyeti Temsiliye üyeleriyle birlikte Anadolu'da bir siyasal karargâh kurmak, sonuç olarak İstanbul hükümetini gerekirse "isyan" ederek ihtilal yoluyla yıkmak ve Anadolu'da bir Millî Hükümet kurarak ülkenin dizginlerini ele almak.²⁸⁶

286 İki hafta süren toplantı tutanaklarında yoğun olarak tartışılan strateji ve planlarla ilgili olarak bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.163 vd, 182 vd, 197 vd, 212 vd, 231 vd, 242 vd, 250 vd, 273 vd, 291 vd, 300 vd. Kararlar için bkz. 317 vd.

Bu stratejik plan gereği, işgalci büyük devletlerin ve işbirlikçi İstanbul hükümetinin gölgesi altında toplanacak Meclis, mümkün olduğu kadar Millî Mücadelenin başarısına hizmet etmeliydi. Ancak İstanbul'daki Meclis ülkenin geleceğini belirleyemezdi. Mustafa Kemal Paşa, buradan hareketle Sivas Komutanlar Toplantısı'na Kurucu Meclis (Assemblée Constituant) tasarımını getirir:

"[İstanbul'da] toplanan Millî Meclis üzerine alacağı hayatî vazifeleri yapmaya devam edebilecek mi, edebilemeyecek mi? Birçok belirtilere göre denebilir ki, bir şartla, neticeye kadar İtilaf devletlerinin görüşlerini aynen kabul etmek şartıdır. Fakat acaba bu şartlar ne olabilir? Bizim dahilî ve haricî hayatımızı ve bağımsızlığımızı korunmuş bulundurmak görüşlerinde merkezilenirse çok iyi. Fakat hiç zannetmiyorum. Kabul edemeyeceği şartlar ortaya konacaktır. Buna göre Millî Meclis'in iki türlü hareketi olur. Birinci, işbu ağır şartları kabul etmek; ikinci, ağır şartlara karşı bu haksızlığı kabul etmez. Bu fikri hallere karşı maruz kalınacak muamele, ya Meclis dağılır veyahut İngilizler tarafından götürülür. (...) Dolayısıyla bu Millî Meclis'e bel bağlamamak lazım gelir. Hakiki milli maksada göre millî bir toplantı bu olamayacaktır. Buradan millî toplantıya intikal edilmiş olur. (...) Böyle bir Asamble ve diğeri biri İstanbul'da Millî Meclis, iki Heyeti Temsiliye olur. Biri tasdik edilmiş, diğeri tasdik edilmemiştir. (...) [Asambleyi=Kurucu Millî Meclisi] Merkezî hükümet, yabancılar kabul etmeyeceklerdir. Hükümet ile bunun arasında bir çekişme çıkacaktır. Hangi taraf galip gelirse o taraf hâkim olacaktır. Bütün dahili kuvvetleri ve icra kuvvetini eline almak lazım gelir. 'Assemblée Constituant' haline gelmek lazım gelir."²⁸⁷

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in toplanmasını yeni bir hükümetin ötesinde yeni bir devletin kuruluşu olarak görüyordu. Padişahlık, ülkeyi kurtaramazdı. Kurtuluş savaşını ancak

287 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.168-169.

yeni devlet başarıya ulaştırabilirdi. Milletin bağımsızlığı ile yeni devletin kuruluşu arasında kopmaz bir bağ vardı. O nedenle toplanacak meclis, herhangi bir meclis değil, Kurucu Meclis olmalıydı. Nitekim beş ay sonra Ankara'da toplanacak olan meclis, artık Meclisi Mebusan değildir. Adında kurucu sıfatı geçmese bile, yeni bir meclistir. Adı da yenidir: Büyük Millet Meclisi. Bu ad, milletin egemen olduğu yeni devleti ifade etmektedir. Nitekim TBMM'nin yapacağı ilk anayasa olan 20 Ocak 1921 Anayasası'nda Türkiye adı olacaktır ve padişahın esamesi bile geçmeyecektir.

Mustafa Kemal Paşa, İstiklâl Savaşı'nı zafere ulaştıracak olan yeni devletin kuruluşunun kolay olmayacağını elbette biliyordu. Yapılan iş bir ihtilaldı. Bu ihtilalin başarısı ise, milletin padişah hükûmetine isyanını gerektiriyordu. Atatürk, 1927 yılında *Büyük Nutuk*'ta Kurtuluş Savaşı'nın başındaki görevi bir cümleyle özetler:

"Osmanlı hükûmetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lazım geliyordu."²⁸⁸

Sivas Komutanlar Toplantısı tutanakları, işte bu "milleti ve orduyu isyan ettirme" görevinin, Anadolu'daki komutanlar arasında nasıl tartışıldığını gösteren en önemli ve en çarpıcı belgedir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki işbirlikçi hükûmete karşı silahlı boyutlara varacak bir mücadeleyi göze almıştır; hatta böyle bir mücadelenin kaçınılmaz olduğunu çok açık saptamaktadır. Atatürk biliyordu ki, her bağımsızlık savaşı aynı zamanda iç savaştır. İstanbul hükûmetine karşı iktidar mücadelesi, emperyalizme karşı savaşın iç cephesidir. Bu iç cephedeki mücadele ister istemez, milletin isyanıyla sonuca ulaştırılacaktır.

Sivas Komutanlar Toplantısında, Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadelenin bütün açmazlarını, "ahaliye başvurarak" çözmeye taraftarıdır. Elbette en başta İstanbul ile hesaplaşma, milletin isyanıyla

288 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 19 (Nutuk I), s.31.

başarıya ulaştırılacaktır. Mustafa Kemal Paşa'nın millete duyduğu güven, tutanaklara bir destan gibi yansımıştır. Halka dayanma kararı, malî meseleden başlar ve iktidar meselesine kadar uzanır. Para mı yok, öyleyse Atatürk'ün çaresi, "ahaliye başvurmak"tır:

"Yani bir hayat memat meselesidir. Devletin hayatının devamı için ahaliden para almak mecburidir."

"Rıza ile imkânsız" diyenlere, Mustafa Kemal Paşa gerekeni söyleyecektir:

"Ya rıza ile ya kuvvetle."

"O halde anarşi çıkar" tehdidine büyük devrimcinin verdiği cevap, yoksulların cevabıdır:

"Her yerin zengini vardır."²⁸⁹

"Herkes dükkânlarını kapar" diye itiraz eden Kâzım (Karabekir) Paşa'ya halk devrimcisinin diyeceği bellidir:

"Netice olarak ahaliye yüklenmek."²⁹⁰

Büyük Devrimci, bağımsızlık söz konusu olunca, zorluklara teslim olmayı ve çözümsüzlüğü kabul etmez. Büyük çözüm ise, sorunları ahalinin kuvveti ve fedakârlığıyla çözmektir. Nitekim öyle yapılmıştır. Sakarya Savaşı öncesinde Mustafa Kemal Paşa'nın odasına kapanıp hazırladığı Teklifi Milliye Kararlarına (Millî Yüklümlülükler) yön veren temel görüş, daha 1919 Kasım'ında Sivas Komutanlar Toplantısında ortaya konmuştur.

Atatürk'ün her zorluğu "ahaliye dayanarak" çözme kararlılığını Kâzım (Karabekir) Paşalar anlayamamışlardır. Çok önemli bir anlaşmazlık da, köylerin güvenliğini sağlama konusunda çıkar. Parasızlık yüzünden jandarma teşkilatının dağıtılması sorunuyla karşı

289 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.282.

290 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.283.

karşıya gelinmiştir, o halde çare, yine halktadır; köylüdedir. Mustafa Kemal Paşa, "Millî teşkilatı polis yerine, jandarma yerine halkın beslemesi" çözümünü getirir. Kâzım (Karabekir) Paşa, "Hepsi birer eşkiya olur, köylerine giderler" diye itiraz eder ve devam eder:

"Halk idraksizdir. Sivaslı'yı Erzurum'da, Erzurum'luyu Beyazıt'ta kullanmalı. Biz böyle yapıyoruz."²⁹¹

Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Paşa'nın köylüyü köylüye karşı kullanma kurnazlığı karşısında, yine halk devrimcisinin çözümünü getirir:

"Her köye kendi inzibatını temin ettirmek."²⁹²

Mustafa Kemal Paşa, köylerde milis oluşturma çaresini, Birinci Dünya Savaşı başlarında, 1916 Mart'ındaki bazı Dersim aşiretlerinin isyanından beri savunmaktadır. O sırada 16. Kolordu Komutanıdır ve isyanı bastırmakla görevlendirilir. Bunun üzerine Kürt köylüleriyle bir milis teşkilatı kurulmasını ve her ay düzenli aylık verilmesini önermiştir.²⁹³ Daha sonra savaşın sonlarında köy güvenliğini köy milislerine emanet etme çözümünü Kilis'te de uygulamıştır:

"[Halk milisleri] Kilis'te de uzun müddet dayanacak inzibatı temin ettiler. Anarşiye karşı mahallî tedbirlerle karşılık verdiler."²⁹⁴

Bu kez itiraz, Haydar Bey'den gelir:

"Yerli ahaliden inzibat kolay olur, denildi idi. O zaman derebeyler çoğaltılmış olur. Bu sakınca esastır."

291 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.284.

292 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.284.

293 ATASE Arşivi, K1: 147, Ds: 664, Fh: 80'den aktaran: Dr. Suat Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, 2. basım, Yaba Yayınları, İstanbul, Eylül 2001, s.41 vd.

294 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.284.

Mustafa Kemal Paşa'nın çözümü, kuşkusuz kendi başına buyruk derebeylikler yaratmak değildir:

"Buna memur olacaklar [inzibatı teminle görevli halk milisleri] kendi kendilerine kalmayacak. Yine hükümetin ve ordunun emrinde kalacak."²⁹⁵

Ya "hiçbir çare yoksa, hepsi çökerse?"

Mustafa Kemal Paşa için çaresizlik yoktur. Çünkü halk vardır:

"Demek yine ahaliye."

İtirazlar devam mı ediyor... Mustafa Kemal Paşa'nın son noktası bellidir:

"Ne dersek diyelim. Yine ahaliye dayanmalıdır."²⁹⁶

Sivas Komutanlar Toplantısında hükümetin dağılması, devletin çökmesi, anarşi, kaos; bütün bu olasılıklar masaya yatırılır. Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarla verdiği tek cevap, milletin isyanıdır:

"Biz diyoruz ki, mahvolacak derecede parçalanmaya uğrarsa, hükümet, meclis bunu feda ederse, millet dinlemeden isyan etmelidir."²⁹⁷

Kâzım Paşa, yine itiraz makamındadır:

"İsyana sebep nedir? Meşrutiyet'in şekli değişti. (...) Millî Meclis fena bir şeye karar verirse ihtilal yapacağız. Biz askerlerce kolordularda buhran iki ay daha devam görür."

Zaten bütün mücadelenin gelip dayandığı nokta budur. Emperyalizm ile işbirliği eden Padişah hükümetine isyan mı edilecektir, yoksa boyun mu eğilecektir. Mustafa Kemal Paşa, milleti isyana sevk etmenin şartlarını anlatır:

295 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.284.

296 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.284.

297 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.285.

"Ortaya koyduğumuz mesele [Meclisin ve Teşkilatın] hayatı ile alakadardır. İsyan, fikir işleri başka olur. Asıl esas fikir: Bu teşkilâtın muhafazası lazım mıdır, değil midir? O zamana kadar salimen gidersek ne âlâ. Böyle olunca gidemeyecektir. Millî Meclis toplanacak fakat barış yapamayacak. Malî meseleler meydana çıkacaktır. Bu vaziyette iken gerek Millî Meclis gerekse ona dayanan merkezî hükümet bu acı vaziyetten usanıp da her şeyden vazgeçerse; yani her şey çöküyor. Buna karşı İngilizlerin fena tekliflerini kabul ederse, teşkilat bunu ya kabul eder, ya etmez. Belki aynı çöküntünün daha fenası olacaktır."²⁹⁸

Mustafa Kemal Paşa, çöküş koşullarına ısrarla ve ısrarla aynı çözümü getirir, milletin isyan ederek yönetimi ele alması:

"İsyan etmek kararı öyle bir manzara ve şekil karşısında veriliyor ki, vaziyetimiz çökme derecesinde parçalanmaya uğruyor. Bağımsızlık ayaklar altına alınıyor. İtilaf devletlerinin esaretine giriyor. Bu isyandan dolayı vuku bulacak fenalık hiçbir şeyi daha fena etmeyecektir. (...) Çökmekten daha fena bağımsızlığın gitmesidir. Asıl mesele mali meseledir. Mecbur kalındığı zaman ahaliye müracaattan ibarettir."

Mustafa Kemal Paşa, çöküş devrimle cevap vermekten korkanlara, tarihin en büyük dersini vermektedir:

"Bu isyandan dolayı vuku bulacak fenalık hiçbir şeyi daha fena etmeyecektir."²⁹⁹

Aslında 1919 Türkiye'sinde bütün sorunların artık tek bir çözümü vardır, o da devrimdir. Örneğin Padişah hükümetinin Erzurum'u düşmana terk etmesi durumunda, Kâzım Paşa'nın ne yapılacağı sorusuna, Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı, Heyeti Temsiliye'nin ora-

298 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.285 vd.

299 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.287.

da geçici bir hükümet kurmasıdır. Ve o hükümet "gizli" olacaktır. Kâzım Paşa'nın telaşı yine aynıdır:

"İsyan ediyor demek olur. (...) İsyan halinde olursa diğer vatan kısımlarını tehlikeye uğratırız."

Mustafa Kemal Paşa ise, "Başka türlü de tatbik edilemez" görüşündedir.³⁰⁰

Sivas Komutanlar Toplantısı tutanakları, Millî Mücadelenin aynı zamanda bir "millî isyan", bir "millî ihtilal" olduğunu çok açık olarak ortaya koyar. Nitekim mücadele, Padişah hükümetinin devrilmesiyle sonuçlanacaktır. Bu da kolay olmamıştır. Özellikle işgal kuvvetleri Anadolu'nun içlerine doğru ilerlerken, Padişah hükümeti de Millî Hareketin üzerine irtica kuvvetlerini sürecektir. Anadolu'daki yönetim, düşmanla işbirliği halindeki o irtica kuvvetlerini eze eze iktidarını sağlamlaştıracak ve dış cephesini de güçlendirecektir.

Devrim dışında çözüm olmadığını görmek ya da görmemek, taktik sorunlarda da farklı siyasetlere yol açıyordu. Meclisin nerede toplanacağı konusundaki görüş ayrılıkları şimdi daha kolay anlaşılacaktır.

Meclisin Toplanma Yeri Mücadelesi

1919 sonunda bütün bu stratejik sorunlar tartışılırken, en güncel mesele, Meclisi Mebusan toplantısıdır. Meclisin toplanmasını İstanbul hükümetine, Anadolu iktidarı dayatmıştı. Ancak toplantının yeri konusundaki mücadeleyi, ilk aşamada İstanbul kazandı. Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasından sonraki ikinci aşamada zafer Anadolu'nun olacaktır.

Meclisin İstanbul'da toplanmasını güçler dengesi belirledi. Mustafa Kemal Paşa, 20-22 Ekim 1919 günlerinde Heyeti Temsiliye adına İstanbul hükümetinin Bahriye Nazırı Salih Paşa ile yaptık-

³⁰⁰ Aşağıdaki Bütün Eserleri, c.5, s.194.

ları Amasya görüşmesinde, Meclisin Anadolu'da güvenli bir yerde toplanmasını kabul ettirmiş ve Protokola geçirtmişti.

Ancak bir ay içinde eğilimin değiştiği görülüyor. 1919 Kasım'ında, Meclisin toplanma yeri konusunda İstanbul hükümeti ağır basıyor. Mustafa Kemal Paşa da saptamaktadır ki, Anadolu'nun kuvveti Meclisi "hariçte" toplamaya yetmiyor.³⁰¹ Çünkü Anadolu'daki Millî Mücadele önderleri bu konuda da tam anlamıyla birlik içinde değillerdir. Bir tarafta Mustafa Kemal Paşa vardır; karşı tarafta ise Kâzım Paşa ve Rauf Bey. İki tarafın Meclisi Mebusan toplantısına bakış açılarını belirleyen, hükümet sorunundaki temel konumlanmadır. İstanbul hükümetine karşı istediği kararlılığı ve birliği sağlayamayan Atatürk, mebusları İstanbul'dan önce "hariçte yapılacak bir kongrede" toplamayı savunur.³⁰² Sivas'taki Komutanlar Toplantısının önemli tartışma konularından biri budur. Mustafa Kemal Paşa, önerisini şöyle özetlemiştir:

"Meclis'in hariçte toplanması iyidir. Fakat öyle bir kuvvetimiz yoktur. Bunu Meclis kabul edecek mi? Bu mesuliyet ancak mebuslar tarafından üstlenilebilir. Bunları anlamak için evvelce mebuslar hariçte toplanır. Eğer çoğunluk gelirse bu mesele söz konusu olur. Biz buna karar vermeyeceğiz. Bunun için hariçte bir Meclis yapmak lazım gelir."³⁰³

Heyeti Temsiliye'nin iki haftalık yoğun görüşmeden sonra aldığı 30 Kasım 1919 Kararları Zaptı'nın 1. maddesinden, konunun şu sonuca bağlandığını saptıyoruz:

"1. Millî Meclis'in İstanbul'da toplanmasındaki sakıncalara ve tehlikelere rağmen, hükümeti seniyenin hariçte toplanmaya

301 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.183.

302 "Meclisi Mebusan İstanbul'da toplanmadan evvel, evvela hariçte bir kongre toplanması" görüşü, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına aittir. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.182.

303 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.183.

olur vermemesi yüzünden ve memleketi buhrana düşürmekten kaçınarak, İstanbul'da toplanması zarureti kabul edildi."³⁰⁴

"Ankara Kongresi"

İstanbul'da toplanmanın "sakınca ve tehlikeleri" kaygısı, Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarları üzerine Sivas Heyeti Temsiliye toplantısı kararına girmiştir. Kararda, alınacak tedbirler de sıralanmaktadır. Mebuslar, İstanbul'a gitmeden önce, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Edirne gibi mahallerde toplanarak, "Meclis'te kuvvetli bir grubun vücuda getirilmesi vasıtaları" görüşülecektir. Ayrıca Karar Zaptı'nın 2. maddesinde, "Bütün livalardan ve mebus olan zevattan seçilmek üzere birer ve vilâyet ve bağımsız livalardan ikişer zatın, Nizamname'nin 8. maddesine dayanarak Heyeti Temsiliye üyesi olarak Eskişehir yakınlarında bir araya getirilmesi ve Meclisi Mebusan'da hareket şeklinin kararlaştırılması" da karara bağlanmıştır.³⁰⁵

Görüldüğü gibi alınan kararda, iki ayrı tasarı bulunmaktadır.

Biri mebuslarla görüşmeler yapmaktır.

İkincisi ve daha önemlisi ise, Meclisi Mebusan toplantısından önce yeni bir kongre toplamaktır.

Sivas Komutanlar Toplantısının başında, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Meclisi Mebusan'dan önce yapılacak toplantının bir "kongre" olmasını önermişlerdi.³⁰⁶ Prof. Dr. Nejat Kaymaz'ın "Ankara Kongresi" diye andığı toplantıların kaynağı işte bu karardır.³⁰⁷ "Eskişehir yakınlarında" yapılacak toplantının, Erzurum ve Sivas kongreleri gibi "seçilmiş" delegelerden oluşan bir kongre olarak planlandığı karardan anlaşılmaktadır. Ancak koşullar böyle bir kongreye elvermeyince, Mustafa Kemal Paşa, mebusları Ankara'ya davet ederek gruplar halinde görüşmeler örgütledi.

304 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.318.

305 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.318.

306 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.182.

307 Prof. Dr. Nejat Kaymaz, *Aydınlık*, sayı 1174, 14 Şubat 2010, s.20.

Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması kesinleşince, Mustafa Kemal de karargâhını Sivas'tan Ankara'ya taşıdı. Devrimin önderi, 27 Aralık 1919 günü artık devrimin başkentindedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da mebuslarla yaptığı görüşmelerin içeriği yakın zamana kadar tarihin bilinmezleri arasındaydı. 3 Ocak 1920 günü başlayan bu görüşmelerin tutanağa geçirildiği 2007 yılına kadar bilinmiyordu. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Nisan 2007 tarihli sayısında tutanakları ilk kez yayımladı.³⁰⁸ Böylece tutanakların 87 yıldan beri arşiv kasalarında saklandığı da ortaya çıktı. Tutanakların arkasında, tebligat yapılan, Ankara'da bulunan, Ankara'ya gelen ve gelecek olan mebusların listesi de yer alıyor. Gelemediği için özürlerini bildirenler de belirtilmiştir. Tutanaklar, 5 Ocak, 7 Ocak, 17 Ocak ve 18 Ocak 1920 tarihlerini taşıyor. Ankara'da yapılan çalışmanın, görüşmelerin ötesinde toplantılar olduğu anlaşılmaktadır. "Ankara Kongresi" diye anılmasının bir nedeni de bu olsa gerektir.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelen mebuslarla tutanağa geçen dört önemli toplantı yapmıştır. Bu mebusların bazıları Heyeti Temsiliye üyesidir. Atatürk, toplantıları Heyeti Temsiliye Reisi olarak düzenlemiştir. Nitekim tutanaklarda Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmaları "Reis" diye verilmektedir. Ancak toplantılara, Heyeti Temsiliye üyelerinin hepsi katılmamıştır. Heyet dışından katılan mebusların da bulunduğu dikkate alınırsa, bu toplantıların Heyeti Temsiliye toplantısı kapsamında sayılmaması yerindedir.

308 ATASE Arşivinde bulunan 8-152 Nolu belgenin fotokopisi için bkz. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, sayı 120, Nisan 2007, s.137 vd. Belgenin yeni Türkçe yazıya çevrilmiş özgün metni için bkz. s.314 vd. Sadeleştirilmiş metin ise s.19 vd'de yer alıyor. Metinler yayınlanırken bu özellikleri belirtilmemiş. ATASE Başkanı Korg. Eyüp Kaptan, Sunuş'ta bu belgeleri "Atatürk ve arkadaşlarının 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldikten sonra, atılacak adımlar için bugünkü ifadeyle 'Beyin fırtınası' toplantıları" olarak nitelemiş. Bu yayın üzerine yaptığımız inceleme için bkz. Doğu Perinçek, "Atatürk'ün 1920 Başındaki Mebuslarla Görüşme Tutanakları", *Teori*, sayı 213, Ekim 2007, s.53-61.

Görüşmelerin merkezinde İstanbul hükümetine karşı yürütülen iktidar savaşı bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in Anadolu'da toplanmasını kabul ettiremeyince, bu kez İstanbul toplantısını yönlendirme çabasına girmiştir. Ancak bu müdahale, daha sonraki aşama için hazırlıktır. Devrimin önderi bilmektedir ki, İstanbul güvenli değildir ve Meclis İstanbul'da yaşayamayacaktır. Bu nedenle Anadolu'da toplanacak Meclisin önderliği, "Millî Teşkilat"ta, yani Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu devrim karargâhında olmalıdır.³⁰⁹ Anadolu'da Heyeti Temsiliye'nin kişiliğinde oluşturulan yeni hükümet, durumunu pekiştirmeli, Meclise dayanmalı ve İstanbul yönetimini bertaraf etmelidir.

Atatürk'ün bu stratejik planı çerçevesi içinde yapılan Ankara toplantılarında kararlaştırılan önlemler dört maddede özetlenebilir:

Birincisi, Erzurum Mebusu seçilen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki Meclisi Mebusan toplantılarına gitmeyecektir. Devrim önderinin güvenliği Anadolu'dadır.

İkincisi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin merkez yönetimini oluşturan Heyeti Temsiliye, görevine kesinlikle devam edecektir.³¹⁰ İstanbul hükümetinin "Millî Teşkilata ve Heyeti Temsiliye'ye lüzum yoktur" görüşüne kesinlikle itibar edilmeyecektir.³¹¹ Heyet üyelerinden mebus olmayanlar da Ankara'da Atatürk'le birlikte kalacaklar ve Ankara'da Heyeti Temsiliye'nin varlığı sürdürülecektir.³¹² Atatürk'ün devrimin merkezini ayakta tutma ve bunu Anadolu'da kurulacak hükümetin çekirdeği olarak kuvvetlendirme çabası tutanaklara yansımıştır. Hatta denebilir ki, o gün örgütlenme alanındaki en önemli mesele budur. İstanbul'un fiilen işgal edileceğinin his-

309 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.24; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.267 vd, 270, 279 vd.

310 Heyeti Temsiliye hakkında bilgi ve 1919 yılı içindeki kararları için bkz. Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974. Heyeti Temsiliye Kararları, tarihlerine göre *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde de tam metin olarak verilmiştir.

311 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, sayı 120, Nisan 2007, s.24.

312 *Aynı yerde*, s.43.

solunması durumunda, bu karargâh, Mebusan Meclisi'nin Anadolu'ya çekilmesini örgütleyecektir.³¹³ Nitekim iki ay sonra İstanbul işgal edilmiştir ve öngörülen örgütlenme gerçekleştirilmiştir.

Üçüncüsü, İstanbul'da toplanacak Meclis'te Müdafaa-i Hukukçular bir grup oluşturacaklardır. Mücadele, hem İstanbul aşamasında, hem de daha sonra Anadolu aşamasına yönelik olarak örgütlü yürütülecektir.

Dördüncüsü, Meclis'in Anadolu'da toplanacağı aşamada yetkilerin elde olması için, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da Meclis Reisi seçilmelidir.

Kuşkusuz alınan kararların nasıl uygulanacağı da hararetle tartışılmıştır. Ancak kararlar uygulanmaz. Mustafa Kemal Paşa, 2 Şubat 1923 günü İzmir'de yaptığı konuşmada, kararların hayata geçirilmeyişini şöyle eleştirmiştir:

"Ben arkadaşlardan [Ankara'da görüştüğü mebuslar] bir şey daha rica ettim. Dedim ki, beni Meclisi Mebusan Reisi seçesiniz. Ben oraya gelmeyeceğim. Ve fakat beni mutlaka Meclisi Mebusan Reisi seçesiniz dedim. Ve sebebini size söyleyeyim, siz oradan kovulacaksınız, dağılacaksınız, perişan edileceksiniz. Bu takdirde ben burada bir meclis yapabileyim ve bunu meşru olarak yapabilmem için üzerimde Meclisi Mebusan reisliği sıfatının bulunması lazım gelir (*Alkışlar*). Bazı zavallı insanlar bunu yanlış yorumlamışlardır. Bunu adeta bir izzetinefis meselesi yapmışlardır. İstanbul'da bir meclis halinde toplandıktan sonra ve meclis kürsüsünden böyle alabildiğine nutuk verebilmek cesaretini kendilerinde gördüklerini zannettikten sonra demişlerdir ki, biz adam değil miyiz, ayıp değil mi bize ki, buraya gelmemiş olan insanı reis seçelim. Bu bizim için bir alçalmadır, kabul etmeyiz. Ve bittabi onların dediği oldu."³¹⁴

313 Aynı yerde, s.42.

314 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 15, s.65 vd.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da mebuslarla toplanırken, bir yandan da İstanbul hükümeti katında da girişimlerde bulunmaktadır. Bütün bu girişimler, en sonunda Anadolu'da bir hükümet kurma planının hizmetindedir. Örneğin Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya 4 Ocak 1920 günü yolladığı şifre, uygulanan siyasetleri anlamamız açısından dikkat çekicidir:

"Padişah'ın Millî Meclis'in gayri meşru olduğuna dair bir kanaati varsa, o halde Meclis, İstanbul'da dağıtmak ve milleti mebusuz bırakmak için mi toplanıyor? Dolayısıyla Zatı Şahhanenin bu konudaki görüşlerinin Heyetimizce kati olarak şimdiden bilinmesi lazımdır ki mebusları hariçte, emin bir mahalde toplamak için teşebbüslerde bulunalım."³¹⁵

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa, Meclisin açılmasına sekiz gün kala bile, Meclisin hariçte toplanması görüşünden vazgeçmiş değildir ve İstanbul ile iktidar mücadelesini yürütmektedir.

Meclis İstanbul'da Toplanıyor

Meclisi Mebusan, 12 Ocak 1920 günü 164 üyesinden 72'sinin katılımıyla açıldı. Başkanlığa Mustafa Kemal Paşa değil, Reşat Hikmet Bey seçildi. 6 Şubat günü, Millî Hareket yanlısı mebuslar, Müdafaa-i Hukuk adıyla değil, Felahı Vatan diye bir grup oluşturdular. Atatürk, *Büyük Nutuk*'ta bunu yapanları, "imansız idiler, korkak idiler, cahil idiler" diye eleştirecektir.³¹⁶

Mustafa Kemal Paşa, Meclisi Mebusan'ın daha yeni toplandığı günlerde, Harbiye Nazırı ve Erkânı Harbiye Reisi'nin İngilizlerin talebiyle çekilmesi üzerine, 23 Ocak 1920 günü Ali Rıza Paşa hükümetinin düşürülmesi konusunu gündeme getirmiştir. Rauf Bey'e aynı gün üst üste yolladığı üç şifrede gerekçesini şöyle açıklamak-

315 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.6, s.67.

316 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.269.

tadır: "Kabinenin talebe boyun eğerek arkadaşlarını fedâ etmesi, millî haysiyete tecavüz mahiyetindedir."³¹⁷ 10. Kafkas Fırkası Kumandanlığı'na yolladığı şifrede de, hükümetin "Millet bağımsızlığını muhafaza edemediğinden dolayı alenen düşürülmesi" konusunda görüş istenmektedir.³¹⁸

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e 7 Şubat 1920 günü çektiği telgrafta, hükümeti ve mebusları sert bir dille eleştirmektedir:

"İtilaf devletleri ile malum mahfiller, mevcut hükümetin tutulmasını lüzumlu görüyorlar. Böyle tereddütlü, evhamlı ve milletin fikirlerini korku ve endişe içinde tutarak, millî hazırlıklara durmadan ve inatla mukavemet eden bir hükümet, İtilaf devletlerinin muhtaç oldukları zamanı en iyi temin eder. Malum mahfillere gelince, onlar, millî mukavemeti içinden yıkacak bir kabiliyeti tecrübe ile bu hükümette bulmuşlardır. Mebuslar, İstanbul'un dahilî ve haricî tesirleriyle, barışa yönelik olan gayeyi ihmal ederek, kulluk, ikbal, haset, vehim, ve ilâ.. gibi etkenler ile dağınıklığa düşmüşlerdir. Bizim grubumuz, bu müşkülât arasında mümkün olduğu kadar çok mebus-tan meydana gelen bir çoğunluk temin edebilmek için kendi tasavvurlarından ve inançlarından durmadan fedakârlık yapmış ve uysal olmak sevdasıyla, hükümet ve malum mahfiller nezdindeki tesirlerini tamamen kaybetmiştir. (...) bizim mebuslar grubumuzun millî olmayan emellere ve türlü türlü ihtiraslara vasıta olmaktan başka bir tesir yapamayacağı (...) tahakkuk etmiştir. Bu hale karşı tedbir budur. Mümkün olduğu kadar çok üye toplamak hevesini tamamen reddetmek ve prensiplerimize tamamen sadık arkadaşlardan meydana gelen bir heyetle yetinmek lazımdır. Bu heyet eğer azınlık halinde kalırsa bunu da göze aldırmalıyız. Çünkü sakıncası, uysallık-

317 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.202, 204 ve 209.

318 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.202.

tan azdır. Böyle bir azınlığa dayanarak hiçbir tasfiyeye razı olmayarak, hükümeti kayıtsız şartsız düşürmek lazımdır. Kati mücadele vaziyeti şimdi alınırsa, karşı tarafın boyun eğeceği muhakkaktır."³¹⁹

Mustafa Kemal Paşa, Şubat ayının sonlarına doğru hükümeti, yaptığı atamalar nedeniyle vatana ihanetle suçlamakta ve karşılık verileceği uyarısında bulunmaktadır:

"Mevcut hükümetin, Millî Meclis'ten aldığı itimada dayanarak, Kuvayı Milliye'nin memleketteki nüfuz ve tesirini yok etmeye çalıştığı açıkça anlaşılıyor. (...) Bize gelince, tarihin bu memlekette şimdiye kadar husule getirmediği bu millî birlik ve dayanışmanın ihlaline ait her hareketi bir vatanî hıyanet kabul ederek, ona göre lüzumlu karşılığı icrada tereddüt etmeyeceğiz."³²⁰

Meclisi Mebusan, 28 Ocak 1920 günü tarihî kararını alır ve Misakı Millî'yi kabul eder. Benimsenen formüller Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından ortaya konmuş, Erzurum, Sivas Kongrelerinden ve Amasya Görüşmesinden geçerek Meclisi Mebusan'a gelmişti.

Misakı Millî'nin kabul edilmesi, kuşkusuz Anadolu'daki Millî Teşkilatlanmanın başarısıydı. Bununla birlikte Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da toplanması eğiliminin ağır basmasından dağıtılmasına kadar geçen üç ay, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'daki yalnızlık günleridir. Mustafa Kemal Paşa, Sivas Komutanlar Toplantısı ve Ankara toplantılarında alınan kararları uygulatamamıştır. Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun birçok mebusu, Mustafa Kemal Paşa'nın yedi yıl sonra "imansız, korkak ve cahil idiler" diye nitelediği bir eğilim içine girmiştir.

Ali Rıza Paşa, 14 Şubat 1920 tarihinde vilâyetlere ve bağımsız sancaklara gönderdiği genelgeyle, Meclis'in dışında "millî irade na-

319 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.280.

320 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.371

mına" hükümet işlerine karışmış olanların cezalandırılmasını ister.³²¹ Dahası Padişah hükümeti, "İngiliz parası ve yardımı ile Kuvayı Milliye aleyhine" fiilî gösteriler ve silahlı hareketler örgütlemektedir. Amaç, Ankara'da devrim karargâhını boğmaktır. Ancak "Adapazarı-Balıkesir-Bozkır havalisindeki" kalkışmalar "şiddetle kahredilmiş ve cezalandırılmıştır."³²²

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'daki o yalnızlık aylarında, İstanbul hükümetine karşı iktidar savaşını kararlı olarak sürdürmüştür. Çünkü sürecin nereye gittiğini çok iyi bilmektedir. Yaşamakta ve saptamaktadır ki, emperyalizme karşı savaş, aynı zamanda bir "dahilî savaş"tır; yani iç savaştır.

Mustafa Kemal Paşa, Talat Paşa'ya 29 Şubat 1920 günü yazdığı gizli mektupta, planını dış ve iç cepheleri ayırarak açıklar. Eğer Padişah ve Meclisi Mebusan İngiltere denetiminde yapılacak bir barışa razı olursa, "o takdirde hareket isyan halinde olacaktır." Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da başlayan devrimin, her durumda "dahilî hasımlarla karşı karşıya bulunacağını" saptamıştır. Sonucu ise şöyle görüyor:

"Bugünkü genel ve yaygın kuvvet ve nüfuzumuzu iyi muhafaza ettiğimiz takdirde, bu zavallılara layık oldukları muameleyi tatbikte hiçbir müşkülât tasavvur etmiyorum."³²³

Cihan Savaşı, İstanbul'un işgal edildiği koşullarda devam etmektedir. Dış ve iç cepheler bellidir. İtilaf devletleri, Kuvayı Milliye'yi bastırması için Ali Rıza Paşa hükümeti üzerindeki baskılarını daha da ağırlaştırır. "Yunanlılar karşısında bulunan Kuvayı Milliye üç kilometre geri aldırılmalıydı!" Ali Rıza Paşa'nın bu isteğe olur diyecek gücü yoktur ve çareyi hükümetten çekilip so-

321 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.19 (Nutuk I), s.281-282.

322 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.407.

323 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.410.

rumluluktan kurtulmakta bulur. Takvimler 3 Mart 1920'yi göstermektedir.³²⁴

Meclissiz Kalan İstanbul

Bu durumda Mustafa Kemal, Padişah'tan "millî emelleri hakıyla tatmin edebilecek saygın bir hükümet" kurulmasını talep eder. Bu talebi bir "tel fırtınası" örgütleyerek İstanbul'a duyurur: 8 Mart 1920 günü, Salih Paşa Sadrazamlığa atanmıştır.³²⁵ Ne var ki, iktidarı ancak 26 gün sürecektir.

İtilaf devletleri, 15 Mart 1920 günü, İstanbul'da sivil ve asker 150 aydını tutukladı. 16 Mart günü, İngiltere, Fransa ve İtalya yüksek komiserlerinin imzaladığı bir nota, Sadrazam Salih Paşa'ya verilerek İstanbul'un işgal edileceği bildirildi ve işgal o gün eylemli olarak başladı. İşgal kuvvetlerinin resmî bildirisinde, İtilaf devletlerinin amacının saltanat makamının etkisini kırmak değil, desteklemek ve pekiştirmek olduğu belirtiliyordu. "Osmanlı devletinin enkazından yeni bir Türkiye kurma cinnetinde" olanlar ise açıkça hedef alınmıştı. Onların "aldatmalarına kapılmamaları ve saltanatın emirlerine itaat etmeleri", herkesten isteniyordu. İşgalciler, açıkça Padişahı desteklemekte ve Anadolu'daki Millî Hareketi hedef almaktaydılar. İktidar savaşında onlar hep İstanbul'un arkasındalardı.³²⁶

Tutuklananlar arasında mebuslar da vardır. Meclis son toplantısını 18 Mart günü yaptı ve toplantıların ertelenmesine oybirliğiyle karar verdi. "18 Mart 1920 tarihi Osmanlı Meşrutiyeti'nin son günü" idi. "O gün Boğaziçi'nin sularına gömülen bu imparatorluğun yerine, bir ay sonra 23 Nisan 1920'de Ankara'nın çorak ve bataklık yaylasında yeni bir devlet doğmuştur."³²⁷

324 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.19 (Nutuk I), s.295; *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.25.

325 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.19 (Nutuk I), s.298 vd.

326 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.19 (Nutuk I), s.310 vd.

327 Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Millîye Ruhu*, s.11.

Meclis, toplantılarını erteledikten sonra fiilen son bulmuş, Padişah da 11 Nisan 1920'de bu sonu resmileştirerek, Meclisi dağıtma emrini yayımlamıştır.³²⁸

İki İktidar İki Devlet

Bu arada 3 Nisan 1920 günü Salih Paşa hükümeti çekildi. Padişah, Damat Ferit Paşa'yı 5 Nisan günü yeniden Sadrazam tayin etti.

İstanbul'un işgali, Meclisi İstanbul'da toplama aymazlığının ve teslimiyetin sonunu da getirmişti. Mustafa Kemal'in, Anadolu'nun bağrında güvenli meclis seçeneği artık rakipsiz kalmıştır.

Ankara'daki Meclis, yeni seçilecek üyeler ile Mebusan Meclisi üyelerinden oluştu. 23 Nisan 1920 günü Büyük Millet Meclisi toplandı.

Böylece Anadolu ile İstanbul arasındaki ikili iktidar durumunda yeni bir aşamaya girildi. Artık iki iktidar, eski ve yeni devletler halinde karşı karşıya gelmişlerdi. Anadolu'daki iktidar odağı, 23 Nisan'da kurumlaşmış ve "yeni bir devlete" dönüşmüştü.³²⁹

Mustafa Kemal, bu yeni devleti *Nutuk*'ta "Millî hâkimiyet esasına dayanan halk hükümeti" olarak nitelemektedir. Aslında Atatürk'ün de belirttiği gibi, fiilen cumhuriyet kurulmuştur, ancak adı konmamıştır. Mustafa Kemal Paşa Meclisin açılışının hemen ertesi günü yaptığı konuşmada, "artık yüce Meclisin üstünde bir kuvvet bulunmadığını" belirterek, başka bir otoritenin varlığını kabul etmediğini de açıkladı.³³⁰

Çünkü İstanbul, yabancı kuşatması altındadır ve hâkimiyete sahip olanlar işgalcilerdir. Ferit Paşa hükümeti ise düşmanla ittifak halindedir.³³¹

328 İbnül Emin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, s.2057.

329 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.20 (Nutuk II), s.25.

330 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.8, s.70.

331 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.8, s.70.

23 Nisan 1920'den sonraki dönemde, iki iktidar arasındaki mücadele, bir bakıma Türkiye'nin geleceğine ilişkin iki çözüm, iki devlet arasındaki hesaplaşmaya dönüşmüştür. Bu nedenle Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi hükümeti, artık İstanbul hükümetini tanımamaktadır.

TBMM'nin çıkarttığı ilk kanunlardan biri, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul hükümetince akdedilen bütün sözleşmeleri, antlaşmaları ve işlemleri yok hükmünde saymaktaydı.³³²

Ankara-İstanbul Savaşında Sertleşme

1920 yılı bir bakıma, Anadolu'daki yeni devlet ile İstanbul yönetimi arasında dolaylı ve dolaysız savaşlarla geçti. Millî Mücadeleyi kırmayı amaçlayan iç ayaklanmalar, işgalci emperyalist devletler ve İstanbul hükümeti tarafından desteklendi.

Damat Ferit'in Millî Harekete karşı şiddet uygulamak için dört olanağı harekete geçirmeye çalıştığını görüyoruz.

Birincisi, İstanbul hükümetinin cılız kuvvetleridir.

İkincisi, Anzavur gibi gerici isyanlardır.

Üçüncüsü, Kürtleri harekete geçirme girişimleridir.

Ve hepsinin ekseninde bulunan, İngiliz emperyalizminin olanaklarıdır.

Şeyhülislam Dürrizade El-Seyit Abdullah, 10 Nisan 1920 günü verdiği fetvayla "Padişahın emri olmaksızın asker toplayanların ve Osmanlı memleketinin ulaşım, taşıma ve haberleşmesini kesenlerin" katledilmelerinin şeran uygun olduğunu ilan etti.³³³

İstanbul'da Nemrut Mustafa Paşa başkanlığında toplanan mahkeme, 11 Mayıs 1920 günü Mustafa Kemal ile Kâzım (Karabekir)

³³² *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.126 vd.

³³³ Tefik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da*, II, s.82 vd.

Paşa dışındaki yakın arkadaşları hakkında yokluklarında idam hükmü verdi.³³⁴ Padişah, 24 Mayıs 1920 günü bu hükmü onayladı.³³⁵

Millî Hareket ise, İstanbul'un idam hükmüne, Ankara'daki İstiklâl Mahkemesi'nin Damat Ferit ve yakınları hakkında "vatana ihanet" suçundan idam kararıyla cevap vermiştir.³³⁶

Bu arada Damat Ferit Paşa 18 Nisan 1920 günü çıkardığı bir kanunla Millî Harekete karşı Süleyman Şefik Paşa komutasında Kuveyi İnzibatiye'yi kurmuştur. Ancak bu girişim tam anlamıyla "fi-yaskoyla" sonuçlanmıştır.³³⁷

Damat Ferit Paşa, bir yandan da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck ile görüşmeler yaparak, Millî Harekete karşı Anzavur isyanını silah ve cephaneye desteklemelerini istiyor ve siyasal düşmanlarını temizlemede yardımcı olmalarını, bunları tutuklamalarını talep ediyordu.³³⁸

Damat Ferit, tıpkı Eylül 1919 döneminde olduğu gibi, Mustafa Kemal'i Kürdistan Teâli Cemiyeti kanalıyla arkadan vuracak tertipler peşindedir. Damat Ferit Paşa'nın ve Cemiyet Reisi Abdülkadir'in İngiliz Yüksek Komiseri ile ayrı ayrı yaptıkları görüşmelerin belgeleri, üçlü işbirliğini kanıtlamaktadır. Abdülkadir, Kürt taleplerini kabul ettiği takdirde, Damat Ferit Paşa'ya yardımcı hazır olduklarını bildiriyordu. Amiral Robeck ise Kürdistan ve

334 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, II, 1968, s.583 vd.

335 Şevket Süreyya Aydemir, II, s.303; Muzaffer Erendil, s.320. Erendil'de, fermanın altında 20 Mayıs 1920 tarihi bulunuyor.

336 Damat Ferit'in vatan haini olduğuna dair BMM Kararı hakkında genelge için bkz. *ATTB*, IV, s.347 vd. Salâhi R. Sonyel, I, s.214.

337 Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952, s.402; FO/5169/E 6904, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu. Aktaran: Salâhi R. Sonyel, I, s.213.

338 FO/5047/E 3676, Robeck'ten Curzon'a yazı, No. 496/M. 2948, İstanbul, 8 Nisan 1920. Aktaran: Salâhi R. Sonyel, I, s.212.

Anadolu'da Millî Harekete karşı bir cereyan yaratmaları ve Irak'taki Kürtleri kışkırtmamaları şartıyla bu girişime taraftar görünüyordu.³³⁹

Ancak İngilizler Damat Ferit'in talep ettiği gibi doğrudan silahlı harekâtlara girişmekten kaçınmışlardır.³⁴⁰ Çünkü Kürt halkı Mustafa Kemal'le birliktedir.

Bu mücadelenin sonunda, ayakta kalan, Ankara oldu. 17 Ekim 1920 günü Damat Ferit istifa etti. Yerine kurulan Tevfik Paşa kabinesi, Ankara ile ilişki yolları aradı.³⁴¹ Dahiliye Nazırı İzzet Paşa heyeti ile Mustafa Kemal ve arkadaşları 5 Aralık 1920'de Bilecik'te buluştular. Mustafa Kemal, İstanbul'da hükümet ve nazır tanımadıklarını ve onlarla bu sıfatlarıyla görüşemeyeceklerini belirtti. Nazırların İstanbul'a dönmelerine izin verilmedi. Ankara'ya götürüldüler.³⁴²

İstanbul'da İki Tür Hükümet

Otorite, Anadolu devrimindeydi. Buna rağmen Tevfik Paşa hükümeti, Anadolu'yu İstanbul hükümetine bağlama çabalarından vazgeçmeyecekti. TBMM ise, İstanbul'un esaret altında olduğunu ve millet hâkimiyetinin yalnızca TBMM tarafından temsil edildiğini, bu nedenle ülkenin tek temsilcisi olduğunu, ordulara kumanda eden kudretin de kendisinde bulunduğunu İstanbul'a bildirmiştir.³⁴³

TBMM hükümeti, tek meşru iktidarın kendisi olduğu ilke tutumunu Müttefiklerin Londra Konferansı çağrısı sırasında da ısrarla sürdürmüştür. TBMM, 1921 yılı Şubat başında aldığı bir kararla, İstanbul'da Kurtuluş Savaşı sürecinde iki tür hükümete rastlandığını saptar.

339 FO/5068/E 3398, Robeck'ten Curzon'a şifre no 400, İstanbul, 17 Nisan 1920 ve diğer önemli belgeler için bkz. Salâhi R. Sonyel, I, s.213.

340 Salâhi R. Sonyel, I, s.211 vd; Jaeschke, s.155.

341 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.20 (Nutuk II), s.71-72.

342 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.20 (Nutuk II), s.85vd, 102 vd.

343 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.20 (Nutuk II), s.106 vd.

Birincisi Ferit Paşa türü hükümetlerdir. Bu hükümet,

- İtilaf devletlerine boyun eğ;er;
- Düşmanla birlikte memleket hâkimiyetine, kendi milletine karşı çalışır;

- Silahlı hareketler ve kışkırtmalar örgütleyerek Millî Mücadeleyi arkadan vurur, kendi milletine karşı düşmanla birliktedir.

İkinci tür hükümete Tevfik Paşa yönetimi örnek gösterilir:

- Anadolu savunmasından yana olduğunu söylemektedir, ancak yaptığı iş gaflet ve inatla Anadolu hareketine engel olmaktır;
- İtilaf devletlerinin uzattığı esaret belgesini saygıyla imza edenler bu hükümetlerin içindedir.

Büyük Millet Meclisi, bu kararında İstanbul'un esaret ve mahkûmiyeti, Ankara'nın ise bağımsızlık ve hürriyeti temsil ettiğini saptar.³⁴⁴

TBMM, İstanbul hükümetleri arasındaki ayrımı, görüldüğü gibi emperyalizme yakınlıklarına ve Millî Mücadeleye tavırlarına göre yapmıştır.

İkili İktidar Durumunun Silahla Çözülmesi

İki iktidar, iki devlet sorununu, Anadolu silahla çözdü. Yabancı işgaline son veren askerî zafer, İstanbul'un emperyalizmden kuvvet alan hükümet iddialarını da bitirmiştir. "Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla" Osmanlı padişahlığının elinden alınmıştır. "Türk milleti hâkimiyet ve saltanatını kendi eline eylemli olarak almıştır."³⁴⁵ Artık yalnız yeni Türkiye devleti ve hükümeti vardır.

12. Ortak Örgütlenme

Kurtuluş Savaşı döneminde, Kürt aydınları ve ileri gelenleri içindeki iki ana akım, aynı zamanda iki karşıt örgütlenme modeli-

³⁴⁴ Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.20 (Nutuk II), s.119-120.

³⁴⁵ Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.20 (Nutuk II), s.215.

ne denk düşer. İngiliz emperyalizmi ve padişah hükümetiyle işbirliği yaparak veya özerk bir Kürdistan arayışı içinde olan zayıf akım, ayrı Kürt örgütleri kurmuştur. Bunların en önemlisinin Kürdistan Teâli Cemiyeti olduğu bilinmektedir.

Vatanın bağımsızlığı ve bütünlüğü için Türklerle birleşme gereğini anlamış olan büyük çoğunluk ise, yine Türklerle birlikte Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinde örgütlenmişlerdir. Ortak vatan ve ortak amaç, ortak örgütlenmeyi getirmiştir. Bu deneyim de göstermiştir ki, milliyetlere göre ayrı ayrı örgütlenme, milliyetlere göre farklı programlar amaçlanmasıyla bağlantılıdır. Bağımsız Kürdistan amacını güdenler, başından itibaren ayrı örgütlenmeye girişmişlerdir. Belki başlangıçta bu amaçlarını belirginleştirmemiş olanlar da, ayrı örgütlenmede diretince, İngiliz emperyalizmine doğru savrulmuş ve ayrılıkçı çizgiye kaymışlardır. Buna karşılık ayrı örgütlenmenin ayrılıkçılığa hizmet ettiğini gören birlik yanlıları ise, ilk başlarda duraksama geçirmelerine rağmen, zaman içinde yerlerini bulmuş ve Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine katılmışlardır. Aynı devlet çatısı altında birlikte yaşamayı amaçlayan ortak program, örgütlenmede de birliği zorunlu kılmaktadır.

Mustafa Kemal, bu gerçekleri başından kesin çizgileriyle gördüğü için, Samsun'a çıktıktan sonra, Kürtleri Türklerle birlikte Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinde örgütlemeye büyük önem vermiştir. Atatürk, 16 Mayıs 1919 günlü şifrede belirttiği "Kürtleri bir öz kardeş olarak bağra katıp tek milleti bir nokta etrafında birleştirme" görevinin, örgütsel aracını Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinde görmüştür.³⁴⁶

Yine Atatürk, o günlerde, hem valiliklere ve komutanlıklara yolladığı yazılarda, hem de Kürt ileri gelenleriyle haberleşmesinde, İngilizlerle işbirliği halindeki Kürt Kulübü'ne tavrı alınmasını istemiş, buna karşılık, "hangi siyasî zümreye mensup olursa olsun,

346 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.391.

Türk ve Kürt herkesin kazanılması" gereğini vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Millî Teşkilatlanmanın tamamlanmamış olmasını, "Van ve Bitlis gibi Ermenilerce hedef alınmış sınır vilâyetlerimizin geleceği bakımından çok acı ve tehlikeli gördüğünü" belirtir ve "nahiyelere kadar" Millî Teşkilat kurulmasına önderlik edilmesi talimatını verir.³⁴⁷

Doğuda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri hızla yayılmış ve Kürdistan Teâli Cemiyeti önde gelenlerinden Ekrem Cemilpaşazâde'nin de teslim ettiği gibi, Kürt beylerini, ağalarını ve şeyhlerini örgütlemişti.³⁴⁸

Millî Mücadelenin ortak örgütlenme çabası, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasından önce başlamıştı. Vilâyatı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti, Mondros Ateşkesi'nden hemen bir ay sonra, 2 Aralık 1918 günü bu anlayışla kuruldu.

İşbirlikçilerin de acelesi vardır. On beş gün sonra da Kürdistan Teâli Cemiyeti faaliyete geçer. Müdafaa-i Hukukçular, Kürdistan Teâli Cemiyeti'ni ziyaret ederek, kendilerine katılmaları önerisinde bulunmuşlardır. Sözcülüğünü Süleyman Nazif'in yaptığı heyet, Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Seyyit Abdülkadir ve yanındaki gençlerle görüşmüştür. Heyette yer alan Cevat Dursunoğlu, olayı şöyle anlatır:

"Bizi çok soğuk bir yüzle karşıladılar. Süleyman Nazif bunların durumuna aldırmayarak 'Şark vilâyetlerinin üzerinde kötü ihtiraslar dolaştığını, Ermenilerin yurdumuza göz diktiğini, bu durum karşısında müslüman hâkimiyetinin devamının ancak bu bölge halkının gösterecekleri birlikle mümkün olacağını, Kürt Teâli Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulmasının

347 Diyarbekir ve Bitlis Valiliklerine şifreler (15 ve 17 Haziran 1919) ile Diyarbekir'de Mebus Kâmil Bey'e (28 Mayıs 1919), Cemilpaşazâde Kâsım Bey'e (16 Haziran 1919) teller için ve Diyarbekir, Erzurum, Van, Bitlis, Elâziz, Sivas Valiliklerine; Erzincan, Kayseri Bağımsız Mutasarrıflıklarına şifre (1 Haziran 1919) için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.336, 347, 379, 390, 391, 393.

348 Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, Brüksel 1989, s.40 vd. ve s.56.

Kürtle Türkü birbirinden ayıracağını, halbuki; bizim kurduğumuz Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti'nin hiçbir kavmî ayrılık gütmeksizin, Türk-Kürt ayırmaksızın bütün bu vilâyetler halkını içine alabileceğini' kuvvetli bir mantık ve canlı bir dille anlattı. Süleyman Nazif'in sayıp döktüklerini karşılayacak bulamayan heyet kısaca bizimle görüşecek hiçbir şeyleri olmadığını, İtilaf devletlerinin kendilerine her yardımı yapacaklarını ve bizim kendi başımızın çaresine bakmamızı tavsiye ederek konuşmayı kestiler. (...) Ertesi günkü toplantıda Süleyman Nazif bir gün önceki görüşmeyi heyete anlatarak, Türklerden ayrılmanın ölüm demek olduğunu bilmekte olan Kürt kavmi karşısında bunların gafletini gazetelerde yayınlamaktan başka çare kalmadığını söyledi."³⁴⁹

Müdafaai Hukuk Cemiyeti, milliyet esası gütmemeye özen göstermiş ve Türk ile Kürdü birlikte örgütlemekte ısrar etmiştir.

Bu ortak örgütlenme, adı cemiyet olsa bile, aslında siyasal partidir. Çünkü amaç, sultanlığın yıkılması ve Türkiye'de devrimci bir hükümetin kurulmasıdır. İhtilal yoluyla iktidarı hedefleyen bu mücadelenin örgütlenme biçimi, siyasal partidir.

Atatürk, siyasal örgütlenme planını daha İstanbul'dayken yapmış, Erzurum ve Sivas kongrelerinden başlayarak uygulamış ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ni iktidar amaçlı bir siyasal parti olarak örgütlemiştir. Nitekim Atatürk, 1935 yılında CHP Üçüncü Büyük Kurultayı'nı açış konuşmasında, Partinin Sivas Kongresi'nde kurulduğunu belirtmiştir.³⁵⁰

Peki Atatürk, niçin Anadolu'da devrimci bir hükümet kurma amacıyla örgütlediği bu kuruluşa en başından parti adını vermemiştir?

Bu sorunun cevabını, Mustafa Kemal Paşa'nın daha Samsun'a ayak bastığı günlerde kendisinden öğrenebiliriz:

349 Cevat Dursunoğlu, s.18 vd.

350 T.C. Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 490.01, Yer No: 210.834.3'ten aktaran: Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim 6 / Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri*, s.23.

"Siyasi zümrelerin şimdiye kadar menfaatleri uğrunda halkı oyuncak kabul etmiş olmaları, ahalide her türlü teşkilâta karşı bir tür çekingenlik doğurmuştur."³⁵¹

İttihat Terakki Partisi'nin Dünya Savaşı'ndaki yenilginin sorumlusu olarak suçlanması da, kuşkusuz o dönemin devrimcilerini parti adını kullanma konusunda çekingenliğe itmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın daha İttihat Terakki kongrelerinde, partileşme yanlısı olduğu ve bunun mücadelesini verdiği bilinir.³⁵²

İstiklâl Savaşı'na katılan önderlik içindeki mücadelenin ekseninde, Anadolu'da bir hükümet kurmak ve bunun örgütlenme aracı olarak partileşmek konusunda olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Amasya'da 18-22 Haziran 1919 tarihleri arasında beş gün süren Birinci Komutanlar Toplantısından başlayarak, arkadaşlarını hep Anadolu'da bir hükümet kurma görevine ikna etmek için mücadele etmiştir. Çünkü İstanbul dahil bütün ülkeyi yönetmek için öncelikle siyasal örgütlenme gerekiyordu. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, bu çelişmeyi daha sonra anılarında çok açık yazmıştır. Özetle, Atatürk'ün önce Orduya hükmedecek bir siyasal örgütlenmenin gerçekleştirilmesini önerdiğini, kendilerinin ise önce Orduyu örgütlemekten yana olduklarını belirtmiştir.³⁵³

Atatürk'ün Samsun'a ayak basmasından sonra önderlik içindeki bütün mücadelenin bu ekseninde cereyan ettiği görülür. Kâzım (Karabekir) Paşa, Rauf Bey, Refet Bey gibi önderler, hep siyaset dışı kalmayı savunurlar; partileşmeye direnirler ve hükümet olmanın karşısındadırlar ve Atatürk'ün İstanbul hükümetine karşı iktidar mücadelesine ayak bağı olmuşlardır. Bu nedenle Müdafaa-i Hukuk

351 16 Haziran 1919 tarihli şifre için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.390 vd.

352 Bu konuda zihinleri berraklaştıran esaslı bir araştırma için bkz. Tugay Şen, "Atatürk'ün Particiliği", *Teori*, sayı 199, Ağustos 2006.

353 Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, Temel Yayınları, İstanbul 2001, s.220 vd.

Cemiyeti'nin de aslında bir siyasal parti olduğunu ve iktidar mücadelesinin örgütsel aracı olduğunu kabul etmemişlerdir.

Bu konuda Sivas Kongresi'nden sonra Sivas'ta yapılan Heyeti Temsiliye toplantısı ya da İkinci Komutanlar Toplantısı çok çarpıcı bir mücadeleye sahne olmuştur. 16 Kasım'dan 29 Kasım 1919 gününe kadar 13 gün süren bu toplantının tutanakları, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nin 5. cildinde yayımlanmıştır. Atatürk'ün iktidar ve parti planı, görüşmelerde dile getirilen ifadelerle şöyle özetlenebilir: Meclisi Mebusan'ı güvenli olan Anadolu'da toplamak, bu mümkün olmazsa İstanbul'da açılacak Meclise hâkim olmak, bu amaçla Mecliste bir "siyasal grup" oluşturmak, ayrıca Meclise güvenlik nedeniyle katılmaması gereken Heyeti Temsiliye üyeleriyle birlikte Anadolu'da bir siyasal karargâh kurmak, sonuç olarak İstanbul hükümetini gerekirse milleti isyana yönelterek etkisiz kılmak ve ülke dizginlerini Anadolu'da bir Millî Hükümet kurarak ele almak.³⁵⁴

Görüşme tutanaklarında görüleceği üzere, özellikle Kâzım (Karabekir) Paşa ve Rauf Bey, siyasal örgütlenmeye, partileşmeye karşıdır.³⁵⁵ Aslında Anadolu'da Ordu dışında örgütlenmeye de sıcak bakmazlar. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni iktidar mücadelesi vermeyen bir konumda tutmaya pek gayretlidirler. Mustafa Kemal Paşa ise, İstiklâl Savaşı'nı, İstanbul'daki işbirlikçi padişah hükümeti ile iktidar savaşı vermeden zafere ulaştırmanın mümkün olmadığını çok açık saptamıştır. Yapılan iş, zaman zaman silahlı boyutlarda yürütülen bir iç savaştır. O sırada emperyalizme karşı savaşın iç cephesindeki mücadele öne geçmiştir. Padişah hükümeti, gerici yuvalanmaları harekete geçirerek Anadolu'daki devrimci yönetimin üzerine sürmektedir. Kurtuluş Savaşı, Ankara'yı dört cepheden ku-

354 İki hafta süren toplantı tutanaklarında yoğun olarak tartışılan strateji ve planlarla ilgili olarak bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.163 vd, 182 vd, 197 vd, 212 vd, 231 vd, 242 vd, 250 vd, 273 vd, 291 vd, 300 vd. Kararlar için bkz. 317 vd.

355 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.189, 192, 206.

şatan irtica isyanlarını eze eze yürütölmektedir. Atatürk, çok iyi bilmektedir ki, her iktidar savaşı, bir siyasal parti örgütlenmesiyle başarıya ulaşırılabilir.

Sivas Komutanlar Toplantısı görüşmelerinde, Atatürk, başlangıçta açıkça siyasal parti kavramını kullanmaz. Özellikle Kâzım Paşa-Rauf Bey eksenindeki tepkileri dikkate almaktadır. Bu nedenle Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne siyasal görevler yükleyerek süreci ilerletmeye çalışır. Zaten Cemiyet, daha başından bir siyasal parti işleviyle kurulmuştur. Görüşmelerin seyri içinde, Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye'nin Meclisi Mebusan dışında kalamayacağını ısrarla savunur; tabii "içerisine girecektir".³⁵⁶ Dahası İstanbul'da "politik grup" oluşturmak üzerinde ısrar eder.³⁵⁷ Muhalifler ise, Heyeti Temsiliye'nin Meclise girmesine karşıdır.³⁵⁸ Atatürk'le birlikte hareket eden Rüstem Bey'in (Alfred Rüstem), Mustafa Kemal Paşa'ya yönelttiği, "Demek ki, bunlar Millî Meclis'te teşekkül edecek partinin çekirdeği olacak" sorusu, tartışmayı berraklaştırır. Atatürk'ün cevabı "evet!"tir.³⁵⁹

Atatürk, devrimin öncü partisini daha Sivas Kongresi'nde kurmuştur. Parti karşıtları ise, korkmaktadırlar. Kâzım Paşa, bu korkuyu açıkça dile getirir: "Korkuyorum. İttihat Terakki'nin devamı derler." Mustafa Kemal Paşa ise, düşmanın psikolojik harekâtının bilincindedir: "Zaten bu hal daha birinci gün başlayacaktır."³⁶⁰

Mustafa Kemal Paşa, son noktayı şöyle koyacaktır:

"Müdafaai Hukuk Cemiyeti, memleketi kurtaracağı güne kadar bir takım esaslar kabul etmiştir. Dolayısıyla memleketi kurtarmak isteyen her partinin de programıdır. Bunda anlaşma ve ittifak lazımdır. (...) Muhtelif partilerin teferruatlı prog-

356 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.5, s.188.

357 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.5, s.191 ve 201.

358 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.5, s.192.

359 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.5, s.203.

360 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.5, s.206.

ramları olabilir. Fakat bağımsızlığı temin etmek için bizim esaslara dahil olur."³⁶¹

Mustafa Kemal Paşa, görüşmenin devamında, Heyeti Temsiliye'nin Mecliste diğer mebuslar kendisine katılmasa bile, "muhalif kalarak" bir siyasal grup oluşturmada ısrar ederek şu vurguları yapar:

"Heyeti Temsiliye bugün bütün teşkilatı idare ediyor. Bunun içerisinde heyeti idare şeklinde partiyi de idare eder. (...) Mebuslar siyasî görüşlerine göre bir grup teşkil ederler. Toplanması ...partiler olabilir."³⁶²

Kâzım Paşa ve Rauf Bey, partiler üstü kalma görüşünü, işbirlikçi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla uzlaşmaya kadar götürürler. Rauf Bey, toplantının Karar Suretinde bu partinin hedef alınmasına karşı çıkar. Kâzım Paşa da onu desteklemektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Rauf Bey'e cevabı ise tokat gibidir:

"Peki o halde o fıkrayı kaldıralım. İngiliz Muhipleri ve Nigehbân Cemiyetleri kalsın mı?"

Rauf Bey'in cevabı:

"Onlara dair bir fikrim yok."³⁶³

Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefetin partiler üstü kalma politikası, hıyanet örgütleri karşısında tarafsızlığa uzanacak kadar derin yanlışlar içermektedir. Günümüzde "Karabekir Açılımı" yapanların, Karabekir'in fotoğrafları önünde kamuoyuna kasıtlı poz verenlerin içine girdikleri çıkmaz, tarihte de yaşanmıştır. İstiklâl Savaşı, Mustafa Kemal Paşa'nın siyasal iktidar oluşturmak için öncü parti siyaseti ve planıyla zafere ulaşacaktır.

361 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.207.

362 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.207-208.

363 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.212.

Mustafa Kemal Paşa, siyasal parti planını, Sivas Komutanlar Toplantısından hemen üç ay sonra, 21 Şubat 1920 günü Berlin'de bulunan Talat Paşa'ya yolladığı mektubunda da anlatmıştır:

"...bir barış yapılmasından sonra milli teşkilata münasip bir şekil vereceğim. Ve bizzat Meclis'e girerek her halde kuvvetli bir parti yapmaya ve hükümete hâkim olmaya çalışacağım. Bizzat kabine teşkil etmek niyetinde değilim. Kuvvetli bir parti vücuda getirmek ve bu partiyi Meclis dahilinde ve memlekette devam ettirmek ve iyi idare etmek tarafını uzun zaman için daha faydalı ve tesirli görüyorum."³⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce gördüğümüz gibi, 1920 yılı başında, Meclisi Mebusan toplantısına katılacak mebuslarla Ankara'da yaptığı toplantılar, aslında Sivas Kongresi'nde kurulan partiyi disiplin altına alma ve iktidar hedefine yöneltme çabasıdır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı mebusların Mecliste bir grup oluşturmaları, mücadelenin örgütlü yürütülmesi ve hedefe ulaşması için şarttı. Ancak öncü partinin inşası, elbette baskılarla ve engellemelerle karşılaşacaktı. Nitekim mebuslar, Müdafaa-i Hukuk adıyla grup oluşturmadılar. Mustafa Kemal Paşa, burada "mümkün olduğu kadar çok üye toplama hevesini" sert bir dille eleştiriyor ve "prensiplerimize tamamen sadık arkadaşlardan meydana gelen bir heyetle yetinmek lazımdır" diyordu.³⁶⁵

Meclisi Mebusan'ı İstanbul'da toplama siyasetinin 16 Mart 1920 günü iflasıyla birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın öncü partiyi inşa çalışması da büyük atacağına kalktı. 23 Nisan 1920 günü Ankara'da Meclisin toplanmasıyla cumhuriyet eylemli olarak kurulurken, Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı da, iktidar mücadelesini zafere ulaştırıyordu.

364 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.410.

365 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.280.

13. Millî Ordunun İnşası

Anadolu İhtilali'nin Silahlı Gücü

İktidar sorunu, her zaman ve her yerde, zor kullanma tekeline, yani silahlı kuvvete hükmetme sorunudur. Bu, devrimcinin alfabe-sidir. Anadolu'da inşa edilen Millî Teşkilat, ancak silahlı gücü oldu-ğu zaman, gerçek bir iktidar olabilirdi. Bu nedenle, savaştan yenik çıkmış Osmanlı silahlı kuvvetlerinin kalıntılarından, milletin gücü-ne dayanarak yeni bir Millî Ordu inşa etmek, sonucu belirleyecek olan görevdi. Atatürk, bu görevi *Büyük Nutuk*'ta, "Orduyu Padişah hükümetine isyan ettirmek lâzım geliyordu" diye özetlemiştir.

Ordunun inşası, aynı zamanda devrimin inşasıydı. Yapılan iş, Osmanlı silahlı kuvvetlerinden, milletle birleşerek düşmanı alt ede-cek ve Osmanlı padişahlığını yıkacak bir Millî Ordu kurmaktır. Mil-lî Ordunun inşası, Osmanlı ordusunu devrimci bir orduya dönüştür-mek anlamına geliyordu.

Mustafa Kemal Paşa, 4 Ocak 1922 günü Anadolu'da yeni bir halk ordusu kurduklarını, Sovyet generali Frunze'ye şöyle anlatır:

"Bildiğiniz gibi eski ordumuz Mütareke'den sonra silahsızlan-dırılarak dağıtılmıştır. Yine bildiğiniz gibi, bu ordu sultanın or-dusu idi ve onun iradesini yerine getirir, yalnızca onu tanırdı. Bu ordu günde üç kez 'Padişahım çok yaşa!' diye bağırarak zo-rundaydı. Yeni orduyu, tamamen yeni prensipler ve temeller üzerine kurduk. Bu ordu, eski ordunun halkın davasına, vatan müdafaasına sadık kalmış kısımlarından ve emekçi köylü kitle-leri arasından toplanan kişilerden oluşturulmuştur. Biz bu ordu-yu kurarken, yalnızca bir tek amaç güttük. Bu da, bu ordunun sultan ordusu değil, halk ordusu olması, tek tek kişilerin değil, bütün halkın menfaatlarını savunmasıdır."³⁶⁶

366 Görüşme tutanağının tam metni için bkz. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, 2. basım, s.325 vd. Atatürk-Frunze görüşmesi için bkz. *aynı eser*, s.114 vd; yine bkz. Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşme-leri*, Kaynak Yayınları, Mart 2001.

Bu kısa açıklamadan anlaşılacağı üzere, Anadolu'da iktidarın inşası ile ordunun inşası görevleri iç içe geçmişti.

İktidarın inşası açısından bakıldığı zaman, Millî Ordunun inşası iki aşamaya ayrılabilir: Heyeti Temsiliye dönemi ve BMM dönemi.

Askeri açıdan bakıldığı zaman, Millî Ordunun inşası, düzensiz ordudan düzenli orduya geçiş olarak belirlenebilir.

Heyeti Temsiliye ve BMM Dönemleri

Erzurum ve Sivas Kongreleriyle kurulan Heyeti Temsiliye, bir hükümet çekirdeğiydi. Bu teşkilata, Atatürk'ün de saptadığı gibi, "Ordumuz da dahil bulunuyordu. Görünüşte orduların başında bulunan kumandanlar, İstanbul hükümetine bağlı gibi görülüyorsa da, gerçekte asıl teşkilatın içinde hep beraber çalışmakta idiler."³⁶⁷

BMM döneminde ise. Türkiye'nin artık tek bir meşru hükümeti vardır. Dolayısıyla orduya kumanda yetkisi de, parçalanma kabul etmez ve tek bir merkeze, Ankara'daki devrimci iktidara aittir.

Düzensiz Ordudan Düzenli Orduya Geçiş

Askerî açıdan ordunun inşası, yine iki dönemde incelenebilir.

Birinci dönem, genellikle *Kuvayı Milliye* dönemi diye anılmıştır. Ancak bu döneme, "çete dönemi" veya "düzensiz ordu dönemi" denmesi, daha yerinde olur. "Çünkü" diyordu Atatürk, "hepimiz Kuvayı Milliye'yiz", düzenli ordu da Kuvayı Milliye'dir. "Şunun bunun şahsi teşebbüsü ile şuradan buradan toplanmış, mahpushane-den çıkarılmış, vasıf ve mahiyetlerine dikkat edilmeye lüzum görülmemiş birtakım insanlardan meydana gelen kuvvetler, istersek 'çete' diyelim, tabiatıyla bu mahiyetteki kuvvetler, maksadımızı, halkımızı ve siyasetimizi zarara uğratmıştır."³⁶⁸

367 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.10, s.198; Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, s.108 vd. Bu dönemle ilgili olarak bkz. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV. cilt, 1. kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 1984.

368 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.10, s.201; Atatürk, *aynı eser*, s.111.

Düzensiz kuvvetler, millî direnmenin ilk dönemlerinde görevini yapmış, işgalciye direnilebileceğini göstermiş, halkı ayağa kaldırmak için ilk kıvılcımları çakmıştı. Ancak savaşın başarılması için düzenli orduya geçilmesi şarttı. Buna rağmen, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin emirlerini kayıtsız şartsız yerine getirecek düzenli bir kuvvet prensibini uygulamada, Atatürk'ün saptamasına göre, "biraz tembellik edilmiştir." Bunun sonucunda acze düşülmüş ve "Hepimiz Kuvayı Milliye olalım! Ordu son bulsun" görüşleri bile ortaya çıkmıştı.³⁶⁹

İşte bu kritik durumda, Çerkes Ethem isyanının da zorlamasıyla, Mustafa Kemal Paşa, "düzensiz teşkilat fikrini ve teşkilatını yıkma kararını uygulama sahasına koyar". 8 Kasım 1920 günü, "hızla düzenli ordu ve büyük süvari kütlesi meydana getirilmesi" için "kesin direktifini" verir.³⁷⁰ Bu nedenle 8 Kasım 1920, düzenli orduya geçiş tarihi olarak kabul edilebilir. Yurdun bütün kuvvet kaynakları seferber edilerek kurulacak ciddî askerî teşkilat, düzenli ordudur.³⁷¹

Millî Orduyu İnşa Pratiği

Ordunun inşası, esas olarak silahlı *insan* gücünün inşasıdır; ikincil olarak da maddî araçların, gerekli parasal olanakların, silah ve cephanenin sağlanmasıdır.

İnsan Kaynağı

Birinci görevin yerine getirilmesinde, ordunun komuta kadrosunun, başka deyişle subay kadrosunun tamamlanması, başlangıçta öncelikli görevdi. Anadolu İhtilaline "Aydın kadrosunun sivil kanadına kıyasla subaylar" daha kolay katılmışlardır. Ancak çok küçük bir subay grubu, Millî Mücadeleye karşı İstanbul'da "Nigehban"

369 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.10, s.201. Aynı yerde.

370 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.20 (Nutuk II), s.709-71. Aynı şekilde bkz. Türk Parlamento Tarihi 1919-1923, 1, s.566.

371 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.20 (Nutuk II), s.45.

adında gizli bir cemiyet kurmuştu. Kurtuluş Savaşı'nda görev alan subaylar ise, Türkiye'nin devrimci akımından geliyorlardı, çoğu İttihatçı ya da İttihatçı taraftarıydı.³⁷² Osmanlı ordusunun paşa kadrosu için aynı saptamada bulunulamıyor. 300 kadar Osmanlı paşasından ancak altı genç general Millî Mücadeleye katıldı.³⁷³

Kurtuluş Savaşı'ndaki çarpışmalarda her 13 ere oranla bir subay şehit olmuştur. Sakarya Savaşı'nda bu oran, sekizde bir'dir. Dünya tarihine bakıldığı zaman, Kurtuluş Savaşı'ndaki subay kaybının çok yüksek olduğu saptanmaktadır.³⁷⁴ Demek ki zaferin kazanılmasında, öncü kadroların fedakârlık payı çok yüksektir.

Ordunun asıl savaş gücünün insan kaynağı ise, Türkiye'nin yıllardır savaştan yoksul halkı, özellikle köylü kitlesiydi. Birinci Dünya Savaşı 1914'ten 1922'ye kadar bütün olarak hesaplandığı zaman Türkiye halkının vatan savunması için, yarım milyona yakın evladını şehit verdiği belirleniyor.

Kemalist önderlik, savaşlarda yorgun düşmüş, yoksul ve perişan bir halkı seferber etme başarısını göstermiştir. Kurtuluş Savaşı'na Türklerle birlikte Kürt halkının katılımı, yukarıda kanıtlarıyla anlatılmıştı. Bu insan gücüyle Büyük Taarruz sırasında 200 bin mevcutlu iyi örgütlenmiş ve yüksek nitelikleri olan bir askerî güç yaratılmıştı.

Maddî Araçlar

Millî Ordunun pratik inşası, ikinci olarak maddî araçların sağlanmasıdır.³⁷⁵

372 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, I, s.108.

373 300 sayısı tartışmalıdır. Biz, *Nutuk*'ta, Kurtuluş Savaşı dönemiyle ilgili 60'a yakın paşa adının geçtiğini saptadık.

374 Sabahattin Selek, s.109 vd.

375 Kurtuluş Savaşı'nın maddî kaynakları konusunda titiz bir çalışma için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Ankara 1974. Yine bakış açısı sağlam, aydınlatıcı bir çalışma için bkz. Daşar Karadağ, "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", *Teori*, sayı 147, Nisan 2002.

Mondros Ateşkesi, Osmanlı ordusunun silahsızlandırılmasını ve silah depolarının Müttefik devletlerin denetimine geçmesini öngörüyordu. Bu nedenle Ateşksten sonraki birinci sorun, silahların düşmana teslim edilmemesi ve depolardaki cephaneyi ele geçirmektir.

Önce Kuvayı Milliye çetelerinin, daha sonra düzenli ordunun silah ve cephane kaynağı, en başta halkın deriden urgana, katırdan ata kadar son olanaklarıdır. Ayrıca İmalatı Harbiye Atölyelerinde en geri teknolojilerle üretim yapılmaktadır. Savaş, camilerin kubbele-
rindeki kurşunlar sökölüp mermi yapılarak kazanılmıştır. Yukarda 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında yapılan Sivas Komutanlar Toplantısını anlatırken, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün yoklukların çaresi olarak, hep "ahaliye başvurma" çözümünü savunduğunu vurgulamıştı.³⁷⁶ Gerçekten de, o büyük çare hayata geçirilmiştir. Özellikle Sakarya Savaşı öncesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın odasına kapanarak hazırladığı Tekalifi Milliye Emirleri (ya da Kanunları), gerçek bir destandır. Bir vergi kanunu, halk destanı olabilir mi? Evet okunduğu zaman, o kanunun bir destan olduğu görülecektir. Şair Hüseyin Haydar, o Millî Mükellefiyetleri alt alta sıralayarak dünyanın en güzel şiirlerinden birini üretmiştir.

Halkın fedakârlığının seferber edilmesinden sonra, ikinci önemli kaynak, Sovyet Rusya'nın silah ve para yardımı olmuştur. Kurtuluş Savaşımıza Sovyet yardımı konusunda Mehmet Perinçek'in kitap ve çalışmasında belgelere dayanan geniş bilgi bulunmaktadır.³⁷⁷

376 Özellikle bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.280 vd.

377 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, s.58-64, 118 vd, 131 vd, 139 vd. Yine Mehmet Perinçek'in bu konuda belgelere dayanan geniş bir çalışması: "Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet Orduları Arasındaki İşbirliği (Doğu-Deniz-Batı Cepheleleri)", *Eski Çağdan Modern Çağa Ordular* içinde, s.481-535.

Diğer kaynaklar şöyle sıralanabilir:

- Müttefik devletlerin depolarından elde edilenler,
- Doğu cephesinde ve Güney cephesinde Ermenilerden ve Fransız işgalcilerinden ele geçirilenler,
- Avrupa'dan satın alınanlar.

Batı işbirlikçisi, liberal-vatansız aydınlar, Kurtuluş Savaşımızı ve Millî Ordunun inşasını küçümseyen çeşitli "teoriler" imal etmiş ve piyasaya sürmüşlerdir. Amaçları, Türkiye halkının özgüvenini yıkmaktır. Kurtuluş Savaşı'nda silahlı kuvvetle kazanılan zafer, dünyanın her yerinde, Mazlum Milletlerin emperyalizme karşı mücadelesini ateşleyen büyük bir başarı olarak kabul edilmiştir.³⁷⁸

378 Bkz. Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 1992.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ANAYASAL DEĞERDEKİ İLKELER

I. KURTULUŞ SAVAŞI'NIN ANAYASAL DÜZENLEMELERİ

Kurtuluş Savaşı yönetiminin, Kürt sorununa ilişkin anayasal düzeydeki ilkeleri, kısmen 1921 Anayasası'na girmiş, kısmen de yine anayasal sayılabilecek metinlerde yer almıştır. Bunlar ülkenin yeni siyasî-hukukî kuruluşuyla ilgili çözümleri içeren belgelerdir. Bu düzenlemeler, başlangıçta Millî Teşkilat tarafından kongrelerde kararlaştırılmış, daha sonra BMM'nin onayından geçmiştir. Atatürk, konuşma ve yazışmalarında bu belgeleri anayasa düzleminde kabul etmiştir.

Anadolu'daki Millî Hareket ve önderi, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarını ve seçilen Heyeti Temsiliye'yi, hiçbir zaman, bir cemiyetin kararları ve yönetimi olarak görmemiştir. Bu kongreler, Millî Teşkilatın organlarıdır ve kararları da millî iradeyi yansıtmaktadır. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nden hemen sonra Damat Ferit Paşa hükümetinin düşürülmesi ve Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasıyla, yeni hükümetten, kongrelerde belirlenen Millî Teşkilata ve milletin meşru maksatlarına riayet etmesini, meşru olan Millî Teşkilatı kabul etmesini istemiştir.¹

Mustafa Kemal, Meclis'in açılışının ertesi günü yaptığı yeni devletin kuruluşuna ilişkin konuşmada, Heyeti Temsiliye'nin İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden itibaren hükümet so-

1 Mustafa Kemal'in yeni sadrazam Ali Rıza Paşa'ya gönderdiği 3 ve 4 Ekim 1919 tarihli telgraflar için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.154 vd; c.21 (Nutuk III), s.164-165, vesika 128.

rumluluğu üstlendiğini belirtir ve artık bu sorumluluğu Meclisin devralması gerektiğini vurgular.²

Bütün bu olgular göstermektedir ki, Erzurum Kongresi'nden başlayarak, Millî Hareketin kongrelerle ve Heyeti Temsiliye sıfatıyla kabul ettiği belirtilen belgelerle tuğla üzerine tuğla konarak, yeni devletin kuruluş esasları inşa edilmiştir. Nitekim değerli bilim adamı Nejat Kaymaz da, "Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun ve TBMM yönetiminin" ilk kaynağının Erzurum Kongresi olduğunu saptar.³

Dışişleri Bakanlığı da, yayımladığı kitapta, Erzurum Kongresi Beyannamesi'ni, yerinde bir saptamayla "Millî Mücadele'nin Anayasası" olarak nitelemiştir.⁴

Kurtuluş Savaşı'nın temel belgelerinin anayasal değeri reddedildiği zaman, 20 Ocak 1921 Anayasası'na kadar yapılan uygulamaların anayasal temeli ve meşruluğu olmadığı ileri sürülecektir. Oysa yaşanan gerçek öyle değildir. 1921 Anayasası kabul edilene kadar yeni devletin kuruluşu, bu belgelere dayanarak yürütülmüştür. Hepsi, oluşan devletin işleyişine yön vermiş ve hukukî dayanak olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle anayasal değerdedirler. Devrim tarafından getirildiği ve uygulandığı için, hepsi de meşrudur; toplum tarafından anayasal düzeyde hukuk olarak kabul edilmişlerdir. Unutulmaması gerekir ki, en büyük ve en meşru anayasa koyucu, devrimin kendisidir.

Bu nedenlerle belirtilen belgeler,

- Devletin esas kuruluşuna ilişkin olduğu için, **anayasal düzeydedir;**
- Devrim önderliğinin temsil ettiği kurucu irade tarafından konduğu için, **anayasal düzeydedir;**
- Uygulanarak yeni devletin işleyişine fiilen hukuki temel oluşturdıkları için, **anayasal değerdedir.**

2 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8, s.77.

3 Nejat Kaymaz, "TBMM'de Misakı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu-2", *Tarih ve Toplum*, sayı 20, Ağustos 1985, s.52.

4 *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-I Kurtuluş Savaşımız 1919-1922*, s.35.

Bu açıklamanın ışığında, belgeleri yerine göre, anayasal düzlemde, düzeyde veya değerinde diye anacağız.

Devrimci iradenin koyduğu ve anayasal sürecin parçası olarak kabul edilmiş belgeleri, tarihin akışı içerisinde şöyle sıralayabiliriz:

2 Aralık 1918: Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Kuruluş Nizamnamesi ve ilk kararları.

21/22 Haziran 1919: Mustafa Kemal'in imzasıyla Anadolu'ya bildirilen Amasya Genelgesi.

17 Haziran 1919: Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Kongresi'ne sunulan gizli ve açık raporlar ve kongrede alınan kararlar.

23 Temmuz-7 Ağustos 1919: Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum'da toplanan Şark Vilâyetleri Kongresi'nin kabul ettiği Nizamname, Kararlar ve Beyanname.

4-12 Eylül 1919: Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Sivas'ta toplanan Genel Kongresi'nin kabul ettiği Nizamname, Kararlar ve Beyanname.

20-22 Ekim 1919: İstanbul hükümetinin Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beylerin, Amasya Görüşmesinde imzaladıkları tutanaklar.

28 Ocak 1920: Meclisi Mebusan'ın gizli birleşiminde kabul edilen ve 17 Şubat 1920 günü açıklanarak dünyaya ilan edilen Misakı Millî Kararı.

13 Eylül 1920: Mustafa Kemal'in Heyeti Vekile adına Meclis Reisi sıfatıyla Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu "Halkçılık Programı" diye anılan anayasa önerisi.

20 Ocak 1921: TBMM tarafından kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu (Anayasa).

19 Mayıs 1919'dan 1924 (20 Nisan) Anayasası'nın kabulüne kadar devam eden bu süreçte, devrimin önderi Mustafa Kemal'in çeşitli konuşma ve önerileri bulunmaktadır ki, bunlar da yer yer yeni

devletin esas kuruluşuna ilişkin görüş ve hükümleri içermektedir. Bu açıklamalar, aynı zamanda, saydığımız anayasal değerdeki belgeleri yorumlamak açısından önemlidir. Çünkü yorumu, devrimin önderi yapmaktadır. Bu nedenle temel belgeleri bütünleyen metinler özelliğindedirler.

Türkiye Heyeti adına Lozan Barış Konferansı'nda, Haliç Konferansı'nda ve Milletler Cemiyeti Meclisi'nde yapılan yeni devletin esas kuruluşuna ilişkin açıklamalar da, anayasal ilkeleri yorumlamaya yardımcı metinlerdir.

Yukarıda sıraladığımız belgelerden Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kuruluş belgeleri ile Erzurum Şube Kongresi rapor ve kararlarının anayasal düzlemde sayılamayacağı itirazı gelebilir. Ancak Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarının kökeninde bu metinler vardır; en sonunda Misakı Millî halini alacak olan formüller, daha o zaman üretilmiştir. Sürecin nasıl geliştiğini anlamamız bakımından incelemeleri şarttır.

Kurtuluş Savaşı'mızın Kürt sorununa ilişkin Anayasal değerdeki ilkelerini, bütünüyle anayasal düzlemdeki metinlere dayanarak, kendimiz bir eklemede bulunmadan ve o zamanki ifadelerle şöyle sıralayabiliriz:

1. Ortak karar: Türkler ve Kürtler, ortak vatanları üzerinde birlikte yaşamaya karar vermişlerdir. Bu karar Türk ve Kürtlerin temsilcilerini birleştiren kongrelerde ve Büyük Millet Meclisi'nde açıklandığı gibi Türklerin ve Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'nda omuz omuza savaşmaları ve vatanlarının bağımsızlığını birlikte kazanmalarıyla da fiilen ortaya konmuş ve hayata geçirilmiştir. Bu birlikte yaşama kararı, aynı zamanda tek bir millette kaynaşma iradesi olarak da yorumlanmıştır.

2. Ortak vatan: Türkiye'nin millî sınırları, Türklerin ve Kürtlerin üzerinde oturduğu araziye kapsar. Bu sınırlar, Türk Ordusunun süngüleriyle çizilmiştir ve korunmaktadır. Ortak vatan, bir bütündür, bölünemez.

3. Ortak cumhuriyet: Millet adına hâkimiyeti kullanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türklerin ve Kürtlerin ortak meclisidir ve TBMM hükümeti de, Türklerin ve Kürtlerin ortak hükümetidir.

4. Aslı kurucu unsurlar: Kürtler, bir azınlık değil, fakat Türklerle birlikte cumhuriyetin ve milletin kurucu unsurudur. Türkiye halkı, esas olarak Türk ve Kürt unsurlardan oluşur.

5. Ortak kimlik ve kardeşlik: Türkler ve Kürtler, Türkiye Cumhuriyeti'nin aslî kurucuları olarak, ortak millî kimliğe sahiplerdir. Milletin unsurları, öz kardeşirler ve birlik halindedirler; emperyalizmin bölme girişimlerini birleşerek geçersiz kılmışlardır.

6. Şûralarla özerk yönetim: Türkiye, nahiyelerde nahiye şûraları (meclisleri), illerde il şûraları ve ülke ölçeğinde Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir.

7. Unsurların hakları: Kürtler, azınlık statüsüne değil, fakat bütün yurttaşlarla eşit haklara sahiptirler. Unsurlar (Türk ve Kürt unsurlar), birbirlerinin ırkî, toplumsal ve coğrafi haklarına karşılıklı saygı gösterirler.

II. ORTAK KARAR

1. Uluslararası Hukukî Dayanak

Milliyetler Prensibi ve Sovyet Devrimi

Kemalist Devrim, Kurtuluş Savaşı döneminde, kurulmakta olan yeni Türkiye'nin hukukî temelini, Türk ve Kürt unsurların birlikte yaşama kararına dayandırmıştır. Anayasa düzlemindeki resmî belgelere ve açıklamalara göre, Türkler ve Kürtler ortak vatanlarında özgür iradeleriyle birlikte yaşama kararındadırlar. Bu karar gönüllü birleşmeyi ifade etmektedir.

Milletlerin kendi geleceklerini belirleme hakkı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yaygın olarak, Wilson Prensipleri diye anıldı. Bu prensiplerin içerik ve işlevini, yukarıda Birinci Bölüm, IV. başlık altında incelemiştik.¹

Kurtuluş Savaşı önderliği, millî bağımsızlık davasını, Milliyetler Prensibi temeline oturttu. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen Beyannamelerde milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı vurgulandı.² Atatürk, 1 Mart 1922 günü Meclis'in üçüncü toplantı yılını açarken, "Her milletin kendi kaderine kendisinin hâkim olması hakkını, biz yeryüzünde yaşayan milletlerin cümlesi için tanıyoruz, bizim de bu hakkımızın kayıtsız şartsız tanınmasını talep ediyoruz" diyordu.³

¹ Bkz. s.30.

² *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.240 ve 362.

³ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, s.288. *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde milletlerin kendi geleceklerini belirleme hakkını savunan "Hudut Meselesi" başlıklı önemli yazı için bkz. *Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, I, Hz. Mehmet Kaplan ve diğerleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.208 vd.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin bütünlüğünü ve ulusal devlet planını Milliyetler Prensibine dayandırırken, hem Ekim Devrimi'ne hem de Wilson Prensiplerine göndermede bulunmuştur. 7 Ocak 1922 günü yaptığı konuşmada, Rusya devriminin, "Her milletin kendi millî kaderini tayin edebilmek hakkını yalnız teoride değil, fiiliyatta dahi tanıdığını" saptıyordu.⁴

Yine TBMM Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey, Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na verdiği notada, milletin kendi geleceğini tayin ilkesinin, "gerek Bolşevikler gerek reis Wilson tarafından ilan edildiğini" belirtir.⁵

Ekim Devrimi, milletlerin kendi kaderini tayin hakkını, emperyalizmden kurtuluş mücadelesinin bir parçası olarak insanlık gündemine getirdiği için, Türkiye'nin bağımsızlık savaşının ihtiyaçlarına daha iyi cevap veriyordu. Kemalist Devrim önderliği, Milliyetler Prensibi konusunda, Batılı emperyalistler ile Sovyet Devrimi arasındaki karşıtlığı çok iyi görmüşlerdi. *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde, 21 Şubat 1920 günü yayımlanan "Asrın Prensipleri" başlıklı yazı, millî devrimcilerin bilincinin bu konuda ne kadar açık olduğunu göstermektedir. Yazıda, Kemalist önderliğin bakış açısı ve mevzilenmesi yansıtılmaktadır. Temel görüşleri özetliyoruz:

'Bütün dünya kavimlerinin genel hareketinde, Wilson'un Milliyetler Prensiplerinin etken olduğu görülüyor. Emperyalizm ile milliyet ve bağımsızlık esasları arasında mücadele vardır. Avrupa, emperyalist siyasetini, küçük kavimleri birbiriyle mücadeleye yönelterek yürütmektedir. Irklara bağlı Milliyet Prensibi, en korkunç emperyalist yayımlara alet edilmiştir. Oysa Milliyet Prensiplerinin fetih ve istila emellerini, sınır

4 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.12, s.213.

5 Notanın tam metni için bkz. A. Suat Bilge ve diğerleri, s.24 vd. Millî Hareketin, "dışa dönük arayışlarında", Wilson Prensipleri ve "emperyalist güçlerle büyük bir savaşa tutuşmuş olan Sovyet Rusya'nın başarılarına ve yardımına umut bağladığını" Nejat Kaymaz da belirler. Bkz. "Misakı Millî", s.1942.

anlaşmazlıklarını, siyasî megalomanileri kaldırmaması gerekir. Dolayısıyla yüzyılın prensipleri, emperyalizme elverişli Milliyet Prensipleri değil, her kavmin esenlik ve gelişmesi esasında doğan kurtuluş prensipleridir. Kıskaç ve bencil milliyet bağnazlıkları, önemli bir tepki yaratır ki, Enternasyonalizmdir. Rusya'da Bolşevizmi getiren, bu tepkidir.⁶

Millî Amacın Wilson Prensipleriyle Meşrulaştırılması

Mustafa Kemal ve Millî Hareket, Wilson Prensiplerini yerli yerine oturtmuştur. Millî bağımsızlık davasını, bir yandan "Amerika'nın koyduğu ve Avrupa'nın kabul ettiği prensiplere" dayandırıyorlar, öte yandan bu prensiplerin ülkeyi manda ve himaye altına sokmak için kullanılmasına karşı kesin tavır alıyorlardı:

"Wilson'un milliyet esaslarını, kendi milletimizin kabiliyetini inkâr ve imha için mi kabul ettik?"⁷

Atatürk, Ankara'ya gelişinin ertesi günü, Wilson Prensiplerinin emperyalist yorumu ile Türkiyecî yorumu arasındaki karşıtlığı şöyle açıklıyordu:

"Harbin son devresinde Amerika Reisicumhuru Wilson, on dört maddeden ibaret bir programla ortaya çıktı. Bu program milletlerin kendi geleceklerine hâkimiyetini temin ediyordu. Programın on ikinci maddesi ise, yalnızca Türkiye'ye, devletimize ve milletimize aittir. Wilson bu madde ile Türkiye'nin, milletimizin, tam hâkimiyete sahip olması lüzumunu ortaya koyduktan sonra buna bir iki kayıt da eklemiştir. O kayıtlar şunlardır: Aramızda yaşayan Müslüman olmayan unsurların emniyetlerini ve

6 "Asrın Prensipleri", *Hâkimiyeti Milliye*, 21 Şubat 1920. *Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi –Hâkimiyeti Milliye Yazıları–*, 3. basım, Kaynak Yayınları, Eylül 2007, s.36 vd. *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, I, s.237 vd.

7 "Hudut Meselesi", *Hâkimiyeti Milliye*, 24 Ocak 1920. *Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi*, s.22.

serbestçe gelişmelerini temin etmek. ... Bir de Boğazlar'ın açık bulundurulmasıdır. Bütün İtilaf devletleri Wilson'un prensiplerini kendi menfaatları için uygun gördükleri gibi, bizim devletimiz de bu on ikinci maddeyi kabulde hiçbir beis görmedi ve kabul etti. Hakikaten kabul edilebilecek bir prensiptir. (...) İtilaf devletleri, Wilson Prensiplerini Versay Konferansı'nda kabul ve ilan ettiler. Buna göre on ikinci maddeyi ve bunun hükümünce bizim hukukumuzu kabul ettiler. Halbuki, fiilî hareketleriyle Wilson Prensiplerini, Türkiye'nin hayat ve mukadderatının garantisi ve kefilî olan on ikinci maddeyi dikkatten uzak tuttular. (...) On ikinci maddenin hükümlerine muhalif olmak üzere devletimizi manda altına almak ve hatta büsbütün parçalamaya uğratmak kararlarına kadar ileri gittiler. (...) Avrupa devletleri ateşkesten evvel ve ateşkes anında ateşkes antlaşması ile 'kendi millî hudutları dahilinde yaşamaya lââyık Türkiye kabul etmişlerdir'; aradan bir sene geçmeden nasıl oluyor da bir millet zalim ve kabiliyetsiz oluyor?"⁸

Wilson Prensiplerinin uygulanmasındaki kritik nokta, "kabiliyetli milletler" sınıflaması içine girmekti. Çünkü emperyalizm, kabiliyetli-kabiliyetsiz milletler ayrımı yapıyordu. Onlara göre, devlet yönetme kabiliyeti olan ülkeler, yalnız gelişmiş kapitalist ülkelerdi. Ezilen Milletler ise, bu kabiliyetten yoksundu. Köklü imparatorluk geleneği olan Türkiye, İran ve Çin de, "kabiliyetsizler" statüsüne itilmek ve parçalanmak isteniyordu. Böylece Ezilen Dünya bütünüyle sömürge haline getirilecekti. Mustafa Kemal Paşa'nın, o dönemdeki bütün devrimci aydınlar gibi, "kabiliyetsiz" yargısına karşı çok duyarlı olması doğaldır. Yukarıda belirttiğimiz Ankara konuşmasından bir buçuk ay sonra, 14 Şubat 1920 günü, o sırada Meclisi Mebusan'da Hakkârî'yi temsil eden Mazhar Müfit Beyefendi'ye yazdığı mektupta meselenin özüne parmak basmaktadır:

8 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.25 vd; c.21 (Nutuk III), s.271 vd.

"Batı ve bütün düşman dediğimiz milletler, Türkiye'de, Türklerde kabiliyet olmadığından, her şeyi, bizim için olumsuz her şeyi uygulamaya izin verdikleri biliniyor."⁹

Batılı büyük devletlerin "kabiliyetli-kabiliyetsiz milletler" ayrımı, aslında ezen-ezilen millet ayrımıyla örtüşüyordu. Birinci Bölüm'de gösterdiğimiz gibi, Wilson Prensiplerinin özünde bu vardı. Öte yandan aynı prensipler, Ezilen Ülkeleri millî boğazlaşmalara sürüklemek ve bölmek amacıyla da kullanılıyordu. Mustafa Kemal Paşa, bunları görmüştü. Ankara konuşmasından birkaç ay önce, Sivas'ta yaptığı özel görüşmede, Koçgiri aşireti lideri Alişan Bey'e Wilson Prensipleri hakkındaki değerlendirmesini yalın sözlerle belirtmiştir:

"Wilson Prensiplerini millet paçavra yapmış, yırtmıştır."¹⁰

Yalnız Atatürk ve arkadaşları değil, Osmanlı hükümeti ve İstanbul'daki aydınlar da Wilson Prensiplerini bir dayanak olarak kabul etmişlerdir. Tanınmış aydınlar, Mondros Ateşkesinden hemen sonra, Aralık 1918'de İstanbul'da *Wilson Prensipleri Cemiyeti*'ni kurmuşlardır. Basın, Wilson'un Türkiye'yi ilgilendiren 12. Prensibini her gün ön sayfadan yayımlamış ve ABD'ye manevi sorumluluğunu hatırlatmıştır.¹¹

Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti de, İstanbul'daki kuruluşundan yaklaşık dört ay sonra "İtilaf devletleri temsilcileriyle Barış Konferansı delegelerine" muhtıra göndererek, Doğu Vilâyetlerinin Türk ve Kürtlere ait olduğu yönündeki kanıtlarını sıralıyor ve bu gerekçeler yeterli kanaat yaratmıyorsa, "Mösyö Wilson'un ilkelerinin tamamıyla uygulanmamasını sağlamak amacıyla

9 Mazhar Müfit Kansu, II, s.544.

10 Nuri Dersimi, *Hatıratım*, s.107.

11 Ahmet Emin Yalman, *Turkey in my Time*, Oklahoma 1956, s.71'den aktaran Son-yel, I, s.7. Ayrıca bkz. s.5, 21, 26, 33, 35, 71, 100; II, s.4, 32, 113-114, 358.

halkın genel oyuna müracaatla kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri esasını dahi kabul ettiğini" bildiriyordu.¹²

Cemiyet, Erzurum'da 1919 yılı Mart ayında yayımladığı ilk beyanamesine dayanmış ve 17 Haziran 1919 günü gerçekleşen Erzurum Şube Kongresi raporunda, Milliyet Prensibini esas almıştır. Erzurum'da halk, İngiliz yarbayı Rawlinson'un evinin önünde, ellerinde "Wilson Prensipleri" yazılı pankartlarla gösteri yapmıştır.¹³

Dışişleri Bakam Bekir Sami Bey de, TBMM Hükümetinin tezlerini, Londra Konferansı'nda Milliyet Prensibiyle açıklamış, fakat Wilson'un adını anmamıştır.¹⁴

Türkiye'yi Birleştiren Prensip

Kurtuluş Savaşı önderliği, Wilson Prensiplerine dayanarak uluslararası düzlemde kuvvet toplamaya çalıştı. Ancak Türkiye'yi sömürgeleştirmek isteyenler ve Türkiye'den bir parça koparmak peşinde koşanlar da, Wilson Prensiplerini öne sürüyorlardı. Türkiye'yi paylaşmak emellerini en sonunda gerçekleştirme fırsatını bulduklarını düşünenler, Wilson Prensiplerinin Osmanlı imparatorluğuna ilişkin çözümünde (12. madde), Türklerin yaşadığı bölümlerde, Türklere güvenli bir hâkimiyet tanınabileceği vaadinde bulunuyorlardı. Amaç, Türkiye'yi küçük bir toprak parçasına sıkıştırmak ve sömürgeleştirmekti. Türk milleti, yalnız Türk kökenlilerle sınırlandırıldığı zaman, Türkiye'ye bırakılacak toprakları Sevr Antlaşması'yla belirlenen bölgelerle sınırlamak daha kolay olacaktı. Bu durumda Millî Hareket, "Türklerin ve Kürtlerin geleceklerini birlikte belirledikleri" formülünü üretmiştir. Böylece kurtarılmak istenen ülke bü-

12 *Hadisat*, 30 Mart 1919'dan aktaran Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.15.

13 Cevad Dursunoğlu, s.35, 65, 73. Dursunoğlu, Erzurum Şube Kongresi'ne verilen gizli raporu tahlil ederken, Wilson Prensiplerinin esas alındığını belirtiyor. Özü açısından bu saptama doğrudur. 18 sayfalık rapor, Milliyet Prensibine dayanıyor; ancak Wilson'un adını anmıyor. Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, s.41 vd.

14 *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, s.302.

tünlüğü, uluslararası alanda kabul gören Wilson Prensiplerine de dayandırılmış oluyordu.

Mustafa Kemal, Meclisin 16 Ekim 1921 günlü gizli oturumunda, "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu toprak parçası" tanımının, Wilson Prensiplerine göre bir millî hudut çizme ihtiyacından çıktığını açıkça belirtmiştir:

"Zaten Wilson milliyetler esasına göre bir hudut göstermek lâzımdı. Milliyet prensibine dayanan bir şekilde olmalı. Bir ifade bulalım. Hududu millîmiz nedir? Elbette Türklerin ve elbette mukadderatımızla işbirliği etmiş olan Kürtlerin oturduğu yerler, bizim hududu millîmiz dahilinde kalmak lâzım gelir mi?"¹⁵

Atatürk, o güne kadar Hududu Millî'yi "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu topraklar" diye tanımlamıştır. Bu tanıma, ileride inceleyeceğimiz üzere Amasya Tutanakları'na kaydetmiştir. Millî hudutların bu tanımına itiraz, emperyalistlerden gelmiştir. Onlar, "Türk ve Kürtlerin ortak vatanı" tanımını çok geniş bulmuşlardır. Türkiye'nin antiemperyalist güçleri, Wilson prensibinin birlikte yaşamak isteyen Türk ve Kürtlere birlikte uygulanmasını savunurken; İngiltere ve diğer büyük devletler, Wilson Prensiplerinin Türklere, Ermenilere ve Kürtlere ayrı ayrı uygulanmasını dayatıyorlardı.

Wilson Prensiplerini İngiliz siyasetine aykırı hale getiren, Mustafa Kemal'in siyaseti olmuştur. Türk ve Kürtlerin hak eşitliğine dayanan birliği, Milliyetler Prensibinin emperyalist amaçlar için kullanılmasına karşı sağlam bir barikat oluşturunuyordu. Başlangıçta emperyalistlerin Türkiye'yi bölmek için dayattıkları prensip, daha sonra Türk-Kürt birliği sayesinde Türkiye'yi birleştiren prensip haline getirilmiştir. Kuşkusuz bu başarı lafla değil pratikle kazanıldı.

15 Atatürk, *Gizli*, s.193. Bu sorudan sonraki cümlelerin bazı sözcükleri okunamamıştır. Eksik okunan cümle "Hayır, hayır" diye başlamakta ve millî hududun tanımına itirazları özetlemektedir. "Hayır" diyen Atatürk değildir, emperyalistlerdir.

Mustafa Kemal'in Kürtleri Kurtuluş Savaşı'na kazanma pratiği, Türk-Kürt birliğini içi boş bir formül olmaktan kurtarmıştır. Kürtler, Kurtuluş Savaşı'na katıldıkları içindir ki, düşmanlar; Türklerin ve Kürtlerin millî geleceklerini birlikte belirlemeleri formülüne boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Eğer Kürtler Millî Mücadeleye kazanılmasaydı, Wilson Prensipleri, emperyalist politikanın aracı olacaktı. Meselenin özü buradadır.

Prensibin Arkasındaki Silahlı Güç

Millî Haraket, Wilson Prensiplerinin Türkiye zemininde, Türklerle Kürtleri ve Ermenileri birbirine düşürmek için kullanıldığını kendi tecrübesiyle görmüştü. Ancak bu Prensipler, dünyaya hükmedenlerden aldığı kuvvetle, uluslararası hukukun bir parçası haline gelmişti.

Kuşkusuz dış hukuk, uluslararası alanda belli politikaları kabul ettirmeye yarar. Ancak unutmamak gerekir ki, hukuk kurallarını diğer bütün kurallardan ayıran özellik, arkasında devletin zor gücünün bulunmasıdır. Uluslararası hukuk ise, yaptırım gücünü uluslararası zorda bulur. Arkasında silah bulunmayan kurallar, hukuk değil, fakat ahlâktır veya güzel dileklerdir.

Wilson Prensiplerinin arkasında büyük bir silahlı kuvvet vardı. İtilaf emperyalistleri Dünya Savaşı'nda düşmanlarına boyun eğdiren orduları sayesinde, Wilson Prensiplerini, kendi hukukları yapmışlardı.

Bu hukukun uygulanmasını ancak başka bir silahlı kuvvet boza bilirdi. Nitekim Sovyet Devrimi, silahının ulaştığı coğrafyada, kendi hukukunu üstün kılmıştır. Bu üstün kılma, yalnız dayatma olarak anlaşılmamalıdır. Rus birliklerinin Osmanlı topraklarından çekilmesi de, Sovyet hukukunun, başka deyişle ulusların kendi geleceklerini belirleme hakkını uygulamanın bir örneğiydi.

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı da, emperyalist hukuku silah kuvvetiyle bozmuştur. Wilson Prensiplerinin, emperyalist amaçlara gö-

re mi yoksa Kemalist önderliğin yorumuna göre mi uygulanacağını süngüler belirlemiştir. Atatürk, bu gerçeği hatıralarında çarpıcı biçimde ifade eder:

"İtiraf ederim ki, ben de millî sınırı biraz Wilson Prensiplerinin insancıl amaçlarına göre ifadeye çalıştım. Hemen açıklayayım, o insancıl prensiplere dayandığımdandır ki, Türk süngülerinin savunup saptadığı sınırları savunmuşumdur.

"Zavallı Wilson anlamadı ki, süngü, kuvvet, şeref ve haysiyetin savunmadığı hatlar, başka hiçbir prensiple savunulamaz."¹⁶

Atatürk, burada Wilson'dan çok, emperyalizmin "uygarlık", "insanlık" ve "insan hakları" masallarına kanan "zavallıları" eleştirmektedir. Kuşkusuz Wilson, süngünün belirleyici rolünü çok iyi biliyordu; yoksa ABD Başkanı olamazdı. Ancak emperyalist devletler, kuvvet kullanarak hegemonya altına aldıkları uluslara, boyun eğmeyi, diğer araçlarla da kabul ettirmek durumundadırlar. Sınıfsal ve uluslararası tahakküm, daima zor gücü yanında rızaya da dayanmıştır. Wilson Prensipleri, boyun eğmeyi kolaylaştırmak için, uluslararası zoru "insancıl" ve "uygar" kisvesi altında sunuyordu.

Özetlediğimiz uluslararası ideolojik-siyasal ortamda, Millî Hareket, bağımsızlık ve ulusal devlet davasını Milliyetler Prensibine dayandırmıştır.

2. İslâmî Birlik Değil, Milliyetler Prensibi

Geleceğini birlikte belirlemiş olan millet, Kemalist önderlik tarafından, bazen "İslâmî unsurlar", bazen de "Türk ve Kürtler" diye saptanmaktadır. Burada, bazı yazarların düşündüğü gibi, "İslâmî

¹⁶ *Atatürk'ün Anıları*, yayıma hazırlayan Dr. İsmet Görgülü, 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 1998, s.118; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, c.IV, 2. kısım, s.726.

devlet" anlayışı değil, fakat Milliyetler Prensibi esas alınıyordu. Araplar da İslâm oldukları halde, Suriye, Irak ve diğer Arap çoğunluğun yaşadığı topraklarda ayrı bir devlet kurmaları kabul ediliyordu. Meclisi Mebusan'ın Misakı Millî Kararı'nda ve Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan bütün Misakı Millî taslaklarında Arapların kaderlerini tayin hakları vurgulanarak savunulmuştur.¹⁷ Bu nedenle Yeni Türkiye, insan unsurunu aslında "İslâm"la tanımlamıyordu. Mondros Ateşkesi anında Osmanlı ordusunun denetimi altında kalan topraklarda, çoğunluk olarak Türkler ve Kürtler yaşıyordu. Bazı konuşmalarda Çerkesler ve Lazlar da anılmakla birlikte, bu unsurlar herhangi bir bölgede çoğunluk oluşturmuyordu ve büyük ölçüde özümlenmişlerdi. Bu durumda, ülkenin "İslâmî unsurlar" veya "Türkler ve Kürtler" diye tanımlanan insan unsuru, aslında dinleriyle tanımlanan bir topluluk değil, fakat Milliyetler Prensibine göre geleceklerini ortak belirleyen millî bir topluluktur. Onların ortak bir dine sahip olmaları, bu millî beraberliklerini güçlendiren bir etken olarak önemliydi, yoksa ülkenin insan unsurunu tanımlayan belirleyici etken değildi.

Millî Hareketin önderliği bu konuda çok berraktır. Meclisi Mebusan'da kabul edilen Misakı Millî'nin milliyetler prensibini esas aldığı, Rauf Bey Mustafa Kemal'e şu sözlerle bildirmiştir:

"Ahitte esas milliyettir. Ateşkes hududu, bu milliyetler hududunu genel olarak gösterme vesilesiyle belirtilmiştir."¹⁸

Bununla birlikte, feodal bir imparatorluktan ulusal devlete, İslâmiyetin birleştirdiği ümmetten millete geçiş döneminin çelişmeleri, hem teoriye hem de uygulamalara yansıyor. Örneğin Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa, Kürt ve Arapların yoğun olarak

17 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.162, 163, 167, 169, 173.

18 Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya 11 Şubat 1920 tarihli şifresi, Harp Tarihi Başkanlığı (bugün ATASE Başkanlığı) Atatürk Özel Arşivi'nde bulunuyor. Klasör 21, Dosya 1336/6, Fihrist: 3-7'deki metin için bkz. *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.37.

bulunduğu bölgede, "Devletin çeşitli unsurlarını birleştiren ve Osmanlı hükümetinin kuruluş ilkesi olan İslâmiyet siyasetini izleyerek ayrılıkçı duyguları kaldırdığını" belirtmiştir.¹⁹

Bütün belgeler, yeni Türkiye devletinin milletlerin kendi geleceğini özgürce belirlemesi ilkesine dayanan ulusal bir devlet olduğunu göstermektedir. Millî Hareket, Araplar için kabul ettiği bu hakkı, Türkler ve Kürtler açısından kurulmakta olan yeni devletin hukuki temeli olarak savunmuştur. Araplar, geleceklerini ayrılma yönünde belirlerken, ayrılmaz bir bütün oluşturan Türkler ve Kürtler, birlikte yaşama kararlarını ortaya koymuşlardır.

3. Kürtlerin Kendi Geleceklerini Belirleme Hakkı

Birlikte Yaşama Kararının Anlamı

Mondros Ateşkesi'nden sonra, Millici Güçler, Ateşkesin yapıldığı gün Osmanlı ordularının denetimi altında bulunan vatan toprağını kurtarmayı esas alan bir mücadele yürüttüler. Buna bağlı olarak, İngiliz ve Fransız işgali altındaki bölgelerde, Arapların ayrı devlet kurma hakları kabul ediliyordu. Osmanlı ordularının denetimi altındaki toprakların birliği ise, hukuk alanında, Türk ve Kürtlerin birlikte yaşama kararlarına dayanılarak savunulabilirdi. Bu formül, hemen Mondros Ateşkesi'ni izleyen ayda üretildi. Vilâyatı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti, 2 Aralık 1918 günü kurulurken, Türk ve Kürtlerin birlikte yaşama kararını ilan ediyordu.

Aynı karar, Misakı Millî'nin 1. maddesinde de görülmektedir. Osmanlı İslâm çoğunluğunun "emelleriyle (istekleriyle) birleşik" olduğunun belirtilmesi, birlikte yaşama kararının hukukî bir ifadesidir.

Birlikte yaşama kararı, Türkler ve Kürtler tarafından alınmıştır. Millî Hareketin kabulüne göre, iki unsur, özgür iradeleriyle birleş-

¹⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, III, s.562 vd.

mişlerdir. Bu kabul, Kürtlerin kendi geleceğini tayin hakkını içermektedir. Nitekim bu hak, Kemalist önderlik tarafından resmî kararlarda ve açıklamalarda açıkça savunulmuştur.

Atatürk'ün Yazı ve Konuşmalarında

Kemalist önderlik, örtük ifadelerle yetinmemiş, Kürtlerin kendi geleceklerini belirleme özgürlüğünü açıkça savunmuş. millî hudutları bu hukukî temele dayandırmıştır.

Atatürk'ün, Kürtlerin yaşadığı bölgenin kendi kaderini belirleme hakkını açıkça kabul ettiği metinlerden başlayalım.

Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin'in, 3 Haziran 1920 günü TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e yolladığı mektubun 4. maddesinden, TBMM'nin Osmanlı topraklarında yaşayan milletlere kendi geleceklerini belirleme hakkı tanıdığını ve Sovyetler'e bildirdiğini öğreniyoruz. Çiçerin, bu mektubu Mustafa Kemal'in 26 Nisan 1920 tarihinde Lenin'e yazdığı mektuba cevap olarak göndermiştir.

TBMM kararına göre, milletler, "Ermenistan'da, Kürdistan'da, Lazistan'da, Batum arazisinde, Doğu Trakya'da ve Türklerle Arapların birlikte oturdukları bütün topraklarda, kendi geleceklerini tayin ve tespit emrinde ["umurunda" olsa gerek, yani işinde] serbest bırakılmış ve mültecilerle istemeyerek göç etmiş olanların bu bölgelerde serbestçe referanduma katılması için yurtlarına iade eylemleri tabî" bulunmuştu.²⁰

Nitekim Atatürk, Millî Hareketin bu ilke tutumunu Çiçerin'e cevap olarak yazdığı 20 Haziran 1920 tarihli mektupta bir kez daha doğrulamıştır:

²⁰ *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, s.160; Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Gözlem Yayınları, İstanbul, Ocak 1979, s.238; A. Suat Bilge ve arkadaşlarının kitabında, Çiçerin'in mektubunun diğer kaynaklardan farklı olarak, 2 Haziran 1920 tarihli olduğu yazılı (s.22). Oysa Mustafa Kemal, Çiçerin'e yolladığı cevapta, aldığı mektubun 3 Haziran 1920 tarihli olduğunu kaydediyor (ATTB, IV, s.353). V.A. Gruko-Kryajin de, TBMM'nin böyle bir karar aldığını doğruluyor. Bkz. *Yeni Türkiye'nin Doğuşu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.118.

"1) Türkiye'yle ilgili olarak sekiz maddede bildirilen prensipler esasen bizim samimî ve ciddî prensiplerimizdir. Bu prensiplerin uygulanmasına engel olan Batı devletleri aleyhine sadece bu sebeple mücadele ediyoruz. Samimî ve pratik sebepleri sağladıkça bütünüyle uygulayacağız."21

Bazı yazarlar, Atatürk'ün, Çiçerin'e yazdığı bu mektuptaki tutumunu iki hafta sonra Meclis gizli oturumunda yaptığı konuşmada değiştirdiğini ileri sürmüşlerdir.²²

Oysa Mustafa Kemal, Meclis'in gizli oturumunda da Kürtlerin kendi geleceklerini özgürce tayin etmelerini açıkça savunmuştur. Yazar, kendi kaderini tayin hakkının mutlaka bağımsız devlet kurma yönünde kullanılmayabileceğine dikkat etmemektedir. Atatürk'ün TBMM gizli oturumundaki konuşmasının ilgili bölümü şöyledir:

"Biz aslında gerek Suriye ve gerek Irak'taki insanların bağımsız olmaları esasını kabul etmişizdir. Buna dair bir itirazımız yoktur. Sonra bizim kabul etmiş olduğumuz prensipler gözden geçirilecek olursa Rus Sovyet Cumhuriyeti bazı şeyleri tabîî buluyor. Mesalâ, Ermenistan'daki insanların kendi geleceğini kendi reyleriyle tayin ve tespit etmeleri, Erivan Cumhuriyeti'ni kuran ve oluşturan Ermenilerin bağımsız olmalarını ve bu konuda arzuları her ne ise zaten kabul etmişizdir. Fakat *Kürdistan*, *Lâzistan* vesaire hakkında değil.

"Genel olarak prensip şudur ki: 'Millî sınırlar olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan çeşitli İslâmî unsurlar birbirlerini ne karşı ırkî, çevresel, ahlâkî bütün hukukuna saygılı özkar-

21 *AİTB*, IV, s.353. Aynı mektup, *Atatürk'ün Millî Dış Politikası* adlı kitapta, küçük bir farkla yer alıyor. Cümle, "Türkiye'yle ilgili olarak sekiz maddede bildirilen prensipler" diye başlıyor (I, s.160).

22 Abdurrahman Arslan, s.116 vd.

deşlerdir. Dolayısıyla onların arzularına aykırı bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kati olarak belli olan bir şey varsa, o da millî sınırlar içinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün bu İslâm unsurların menfaatları ortaktır; işbirliğine karar vermişlerdir. Yoksa hiçbir vakit başka bir görüş yoktur. Vicdanî arzu ile kardeşçe ve dindarca bir birlik vardır. Dolayısıyla hiç şüphe etmeyiniz ki, *Kürt, Laz vesaire reyi sorulduğu zaman* bu reyi vereceklerdir." (Altını biz çizdik.)²³

Görüldüğü gibi, Atatürk, Kürtlerin kendi gelecekleri hakkında reylerini kullanma hakkına evet demekte, aynı zamanda bu reyin birlik yönünde olduğunu ve olacağını belirtmektedir. Gerçekten de, bütün kanıtlarıyla göstereceğimiz gibi, Kürt halkı, Kurtuluş Savaşı'nda Türklerle birleşme yönünde kararlı bir tavır almış, bu tavrını temsilcileri aracılığıyla kongrelerde ve Meclis'te açıklamış, daha önemlisi birlik iradesini, Kurtuluş Savaşı'na eylemli olarak katılmak yoluyla göstermiştir.

Kendi kaderini tayin hakkının kabulü ile bu hakkın ayrılma yönünde kullanılması, sık sık birbirine karıştırılmaktadır. Kendi kaderini tayin hakkının savunulması, ayrılmanın özendirilmesi veya desteklenmesi anlamına gelmez. Bunun bir tek anlamı vardır: Özgür iradeye saygı. Özgür iradenin kabul edilmesinden sonra, bu iradenin birlik yönünde mi, yoksa ayrılık yönünde mi kullanılması gerektiği ayrıca belirlenir. Nitekim yukarıda da görüldüğü gibi, Atatürk, Kürtlerin kendi kaderleri hakkında rey sahibi olduklarını kabul etmekte, ancak bu iradenin birlik yönünde belirlediğini de saptamaktadır. Kürtlerin Türklerle birlikte aynı devlet içinde yaşamak istedikleri, o günün gerçeğidir.

23 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8, s.391; TBMM GCZ, I, s.73; Atatürk, Gizli Oturumlardaki Konuşmalar, s.78.

TBMM Hükümeti Kararında

Mustafa Kemal başkanlığındaki Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti'nin "Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal" imzasıyla Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na yolladığı 27 Haziran 1921 tarihli talimatta da,²⁴ Kürtlerin kendi kaderlerini tayin hakkı açıkça savunulmuştur. Daha önemlisi, bu talimat, herhangi bir talimat değildir; Hükümet kararıdır.²⁵

Hükümet düzenlemesinin Kürtlerin kaderlerini tayin hakkıyla ilgili 2. maddesi şöyledir:

"Milletlerin kendi geleceklerini bizzat idare etmeleri hakkı bütün dünyada kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olunduğuna göre, Kürtlerin bu zamana kadar yerel idareye ait teşkilatlarını tamamlamış ve reisleri ve etkili kimseleri bu gaye namına bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve reylerini açıkladıkları zaman kendi geleceklerine zaten sahip olduklarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelidirler. Kürdistan'daki bütün çalışmanın bu gayeye dayanan siyasete yöneltilmesi Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na aittir.

"Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal"²⁶

Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısında

Atatürk, Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra, İzmit Kasrı'nda, yeni Türkiye devletinin esasları konusunda gazetecilerle yaptığı uzun görüşmede de, Kürtlerin ayrılması ve birleşmesi seçeneklerini açıkça tartışmıştır.

²⁴ TBMM GCZ, III, s.550 vd.

²⁵ Talimatın hükümet tarafından düzenlendiği son cümlede belirtiliyor. TBMM Adliye Encümeni Mazbatası ise talimatın Vekiller Heyeti Kararı olduğunu saptamış. Bkz. TBMM GCZ, III, s.550, 551, 557.

²⁶ TBMM GCZ, III, s.551. Talimatın tam metni elinizdeki kitabın arkasındaki "Belgeler" bölümünde bulunmaktadır.

İzmit Basın Toplantısı, 16 Ocak 1923 gecesi 21:30'da başladı ve 17 Ocak sabahına doğru bitti. Ordu İzmir'e gireli dört ayı geçmişti. Saltanat iki buçuk ay önce kaldırılmıştı. Atatürk, "Yeni bir program yapmaya mecburuz" dediği koşullarda gazetelerin başyazarlarıyla buluşuyor ve yeni Türkiye devletinin esasları ve günün önemli sorunları hakkındaki soruları cevaplandırıyordu. Cumhuriyet programının olduğu dönemdi. *Vakit* gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Bey, "dahilî bir mesele olarak cevaplandırılması" dileğiyle Kürt meselesini sordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı aynen şöyledir:

"Kürt meselesi; bizim, yani Türklerin menfaatına olarak da katıyen söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim millî sınırimız dahilinde mevcut Kürt unsurlar o surette yerleşmiştir ki, pek sınırlı yerlerde yoğunluğa sahiptir. Fakat yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurların içine gire gire öyle bir sınır ortaya çıkmıştır ki, Kürtlük namına bir sınır çizmek istersek, Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek lâzımdır. Sözcelişi, Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak lazımdır. Ve hatta, Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden uzak tutmamak lâzım gelir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise, bizim Teşkilâtı Esasiye Kanunu [1921 Anayasası] gereğince zaten bir tür mahalli muhtariyetler oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları da beraber ifade lâzımdır. İfade olunmadıkları zaman, bundan kendilerine ait mesele çıkarmaları daima beklenir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetkili vekillerinden meydana gelmiştir ve bu iki

unsur bütün menfaatlerini ve geleceklerini birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu ortak bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olamaz."²⁷

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra da, Kürtlerin ayrı devlet kurmaları konusunu tartışmakta. Ancak bunun hem mümkün olmadığını, hem de Türkler ve Kürtler için yararlı olmadığını saptamaktadır.

4. Birlikte Yaşamının Temeli

Eşitlik ve Haklara Saygı

Erzurum-Sivas Kongrelerinden başlayarak Misakı Millîye kadar, Türk ve Kürtlerin birlikte yaşama kararı, bir sözleşmeye bağlanmıştır.²⁸ "Birbirlerine saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu olan unsurlar, birbirlerinin ırkî, toplumsal haklarına ve çevre şartlarına bütünüyle saygılı" olacaklardır.

Wilson'un 12. maddesi, "Türk olmayan, Türk boyunduruğu altındaki milliyetlere özerk gelişmeleri için her türlü olanağın verileceğinden" söz ediyordu. Emperyalistlerin Türkiye'yi paylaşmak

27 İzmit Basın Toplantısı tutanaklarının tam metni, toplantıdan 64 yıl sonra, ilk kez 30 Ağustos 1987 günü *2000'e Doğru* dergisinde yayımlandı (sayı 35/1987, 30 Ağustos-5 Eylül 1987, s.8 vd). Kamuoyunun bu önemli belgeyi öğrenmesi, eski yazı tutanağın tam metnini bize veren ODTÜ Devrim Tarihi Öğretim Görevlisi Sayın Gürbüz D. Tüfekçi sayesinde olmuştu. Cumhuriyet Devrimi gerçeğinin bilinmesinden rahatsız olanlar, görülmemiş bir uygulamayla *2000'e Doğru*'ya daha basımevinde elkoymuş ve Sorumlu Müdürümüz Fatma Yazıcı hakkında DGM'de ceza davası açmışlardı. Ancak İstanbul DGM, 26 Ekim 1988 günü aklama kararı verdi. İzmit Basın Toplantısının da yer aldığı *Atatürk'ün Eskişehir-İzmit Konuşmaları* daha sonra ilk kez tam metin olarak eski Erzincan Milletvekili Sadık Perinçek tarafından yayıma hazırlandı ve Kaynak Yayınları tarafından okuyucuya sunuldu (bkz. s.104. Kitaba Doğu Perinçek tarafından yazılan sunuş için bkz. s.9 vd). Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.14, s.273 vd.

28 Tarık Zafer Tunaya, Kurtuluş Savaşı'nın anayasal belgelerini, birer "toplum sözleşmesi" olarak kabul eder. Bu Rousseau'dan esinlenen yoruma varsayım demek daha doğru olur.

için getirdikleri bu çözüm, Millî Hareket tarafından tersine çevrilererek, birliğin dayanacağı eşitlik zemini haline getirildi. Millî Hareket, Kürtlerin serbestçe gelişmesinin sağlanacağını, hem Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş belgelerine, hem de Amasya Görüşmesi Protokolü'ne kaydetti.

Gönüllü Birlik

Kemalist Önderliğin Çabaları

Kimi okuyucu, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı döneminde Kürtlerin kendi geleceklerini belirleme hakkını açıkça savunmasını ve hatta savaş bittikten sonra bile ayrılma konusunu bilimsel verilere dayanarak soğukkanlı biçimde tartışmasını hayretle karşılayacaktır. Ancak burada şaşırarak bir olay yoktur. Mustafa Kemal, emperyalist devletlerin Türkiye'yi paylaşma girişimlerine, ancak Anadolu'nun gerçek sahipleri olan Türk ve Kürt unsurlarının sımsıkı birleştirilmesinden doğan bir kuvvetle karşı konabileceğini saptamıştır. Bu birlik ise, emperyalizme karşı savaşmayı gerektirdiği için, ancak gönüllü olabilirdi. Bu nedenle Atatürk, Samsun'a çıktığı günlerden başlayarak Kürt ileri gelenlerini ikna etmek için yoğun bir çalışmaya girişmiştir. Onlara götürdüğü önerinin özeti, ortak vatanda eşit haklarla birlikte yaşamak için emperyalizmin bölücü tertiplerini boşa çıkarmak ve işgale karşı harekete geçmektir. Zorla dayatmayı değil, gönüllü birliği esas alan bu ikna çabası, ancak Kürtlerin "ırkı, toplumsal ve çevresel haklarının" savunulması sayesinde başarılı olabilirdi ve olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Kürt ileri gelenlerini ikna için yürüttükleri çalışma, aslında onları yeni bir programa kazanma çabasıdır. Bu çaba sırasında Kürtlerin ayrılarak yeni bir devlet kurmalarının doğru olmadığı kanıtlarıyla açıklanır ve birlik seçeneğinin dayandığı hak eşitliği ve özgürlükler anlatılır. Atatürk, Samsun'a çıkışının üzerinden bir ay geçmeden Diyarbakır bölgesinin Kürt ileri gelenlerinden Cemilpaşazâde Kasım Bey'e çektiği

telgrafta, önce Kürtlerin ayrı devlet kurma hakkını somut olarak tartışmakta, arkasından çözüm önerisini belirtmektedir:

"Kürtlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde bağımsız Kürdistan kurmaları teorisini tasvip etmem. Çünkü bu teori, muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından tertip edilmiş bir plandır.

"(...)

"Kürtlerle Türkler birbirinden koparılmayı kabul etmez öz kardeşler; bugün için vicdani borcumuz, Kürtler, Türkler, bütün İslâmî unsurlar tek vücut ve tek yürek olarak bağımsızlığımızı savunmak ve vatanın parçalanmasını önlemektir. Türk ve Kürt milletinin bu yüce maksadı elde etmeye azmetmeleri sayesinde neticeden tamamen emin olabiliriz. Bende bu kanaat sarsılmazdır."29

Kürtlerin Birlik İradesini Savaşarak Göstermeleri

Kürt ileri gelenleri ve onların yönlendirdiği Kürt halkı, Millî Hareketin bu ikna ve örgütlenme çalışmasına olumlu cevap vermiştir.

Devrim önderliğinin Kürt halkına çağrısı ve bu çağrının eyleme yanıtlanması, alınan ortak kararın özetidir.

Kürtler, Kurtuluş Savaşı sırasında, kendi geleceklerini kurulumakta olan yeni Türkiye'nin toprak bütünlüğü içinde, Türklerle birlik yönünde belirlemişlerdir. Kürtlerin Türklerle birlikte hareket ettikleri ve savaştıkları konusunda, tam bir görüş birliği vardır. Emperyalistler, Ermeni kaynakları, işbirlikçiler ve ayrılıktan yana olan Kürt milliyetçileri dahil, herkes bu saptamayı paylaşmaktadır.

O dönemde Kürt halkına önderlik eden ileri gelenlerin büyük çoğunluğu emperyalizme karşı Millî Hareketin safında yer almışlar ve halk kitlelerini de bu yönde harekete geçirmişlerdir.

29 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.388.

Yukarıda, Kürt halkının Kurtuluş Savaşı'na katılımını incelemiştik. Burada tekrar etmiyoruz. Ancak şu gerçeğin altını çiziyoruz: Kurtuluş Savaşı'nda Kürtler ortak vatan için savaşa katılarak, kendi geleceklerini belirleme yönündeki oylarını da eylemli olarak açıklamışlardır. Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesi içinde yer almak, kongrelere temsilcilerle katılmak, Meclisi Mebusan'a ve TBMM'ye temsilciler yollamak, bütün bu kongre ve meclislerin kararlarını paylaşmak ve en önemlisi savaşa eylemli olarak katılmak, Kürtlerin iradesini yansıtmaktadır. Bu, aynı zamanda ortak bir iradedir, ortak bir karardır. Yeni Türkiye'nin asli kurucuları olan Türkler ve Kürtler, ortak geleceklerine ilişkin kararı birlikte almışlardır.

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı zaferinden hemen dört ay sonra belirttiği gibi, "çeşitli ırklardan oluşan" Türkiye halkı, "birbirlerine kalplerini bağlamış"tır ve "kaderlerini birleştirmiş"tir.³⁰

Bu ortak irade ve eylemin, Kürtlerin ağa, bey, eşraf ve şeyhlerinin önderliğinde gerçekleşmesi, milletin kendi kaderini birlik yönünde belirlediği gerçeğini gölgelemez. Çünkü milletlerin kendi geleceklerini belirleme hakkı, burjuva programının bir parçasıdır; burjuva demokratik bir haktır. Bu hakkın burjuvazinin ve yarı-feodal liderlerin ittifakı önderliğinde kullanılması, hakkın tarihsel-sınıfsal karakterine uygundur; ayrıca o zamanki Türkiye toplumunun ve özel olarak Kürt halkının içinde bulunduğu toplumsal-ekonomik ve kültürel ilişkilere de denk düşer.

30 Atatürk'ün 2 Şubat 1923 günü İzmir'de yaptığı uzun konuşma, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*'nde çok eksik olarak yayımlanmıştır. Tamamı için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.15, s.50-104. Burada Sadi Borak'ı da saygıyla anıyoruz. İzmir konuşmasının tamamına yakın metnini ilk yayınlayan odur. Bkz. Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.155-225. Alıntı için bkz. s.211. Sadi Borak, "ırkan muhtelif ve "muhtelif ırktan" ibarelerini yanlışlıkla "ırkan muhalif ve "muhalif ırkta" diye okunmuş.

5. Ortak Kararın Gelişme Süreci

Ortak Organlar

Türk ve Kürtlerin ortak vatanda birlikte yaşama kararı, Millî Teşkilatlanmanın nizamname, beyanname ve diğer belgelerine, kongrelerde alınan kararlara, Meclisi Mebusan ve TBMM'de yapılan konuşmalara, Lozan ve Haliç konferansları ile Milletler Cemiyeti'ndeki Türkiye delegelerinin konuşmalarına yansımıştır.

Bu ortak karar, hem ortak örgütlenmenin organları tarafından dile getirilmiş, hem de Kürtler adına yapılan çeşitli açıklamalarla bütün dünyaya ilan edilmiştir.

Ortak kararın doğuş ve gelişme sürecini başlıklar halinde izleyelim.

Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu

Ortak kararın örgütlenme girişimi, 2 Aralık 1918 günü İstanbul'da Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kurulmasıyla başlar. Cemiyetin organı olan *Hadisat* gazetesinin 4 Aralık 1918 günü yayımladığı kuruluş haberi Türk ve Kürtlerin "millî haklarını" birlikte "savunma azimlerini" dile getirmektedir. Türkler ve Kürtler, Doğu illerinde çoğunluğu oluşturmaktadır ve bu ahali, "Osmanlı ailesinden ayrılınay istemediği gibi, tasavvur dahi etmemektedir". Yeni oluşan Müdafaai Hukuk Cemiyeti, bütün dünyaya bunu kanıtlamak için çalışacaktır.³¹

Cemiyetin nizamnamesi ve ilk toplantısında aldığı kararlar, Doğu vilâyetlerindeki Türk ve Kürtlerin birlikte bağımsız yaşama iradelerini ve millî haklarını birlikte koruma azimlerini ifade etmektedir.³²

31 *Hadisat*, 4 Kânunuevvel 1334 (4 Aralık 1918)'te yayımlanan haber için bkz. Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.10.

32 Cevad Dursunoğlu, s.143 vd; Abdulhalûk Çay-Yaşar Kalafat, s.10 vd.

Cemiyet, İstanbul'da kurulduktan sonra millî hukukunu savunma kararı aldığı Türk ve Kürtlerin yaşadığı Doğu vilâyetlerinde örgütlenmeye başlamıştır. İstanbul dışındaki ilk kuruluş, 10 Mart 1919 günü Erzurum'da gerçekleşmiş, arkasından diğer şubeler pıtrak gibi yayılmıştır. İki gün sonra Elazığ'da, Nisan ayında Sivas ili merkezinde ve sancaklarında, Temmuz başında ise Diyarbakır'da şubeler açılmıştır. Bu şubelere bağlı veya bağımsız olarak açılan diğer şubeler ise şunlardır: Bayburt, Bayezid, Hasankale, İspir, Narman, Bitlis, Erzincan, Şebinkarahisar, Van, Hınıs, Tercan, Tortum, Yusufeli. Cemiyetin kurucuları ve yöneticileri, yerli halkın ileri gelenleridir; büyük çoğunluğu Kürt beyleridir.³³

Şubeler kurulur kurulmaz, Türk ve Kürtlerin "tek vücut" olduklarını ve birlikte yaşama kararlarını açıklamış ve Doğu vilâyetlerinin Ermenistan'a teslim edilmeyeceğini belirtmişlerdir.

Örneğin Erzurum şubesinin 30 Mayıs 1919 günü "Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti Başkanlığı'na" ve "Van, Bitlis, Diyarbakir, Elaziz, Sivas vilâyetleriyle Erzincan'a" çekilen telgraflarda, hemen hemen aynı ifadelerle "Şark vilâyetlerinde İslamların mukaddes haklarını savunma ve koruma" diye özetlenen "millî ve tarihî görevin, kan, tarih ve din ortaklığıyla tek vücut olan Türk ve Kürde emanet edilmiş olduğu" belirtilir.³⁴

Erzurum'da Millî Hareketin örgütlenmesinde önemli rolü olan *Albayrak* gazetesi de, Doğu vilâyetlerinde Türk ile Kürdün ayrı olmadığını, gelecek felaketin her iki kardeş kavim için yok olmakla bir olduğunu işliyor ve millî birliğin bu temelde kurulması için yayın yapıyordu.³⁵

33 Şubelerin ilk başkanlarının isimleri için bkz. Abdulhalûk Çay-Yaşar Kalafat, s.13 vd.

34 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.78.

35 Cevad Dursunoğlu, s.44.

Kongreler

17 Haziran 1919 günü yapılan Erzurum Şube Kongresine sunulan açık raporda, "Kiirtle Türkten oluşan millî birliğin" birlikte yaşama ve vatanlarını savunma kararlılığı belirtilir.³⁶

10-23 Temmuz 1919 günleri arasında Erzurum'da toplanan Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti Kongresi Kararlarının ve Beyannamesi'nin birinci maddelerinde, hep aynı formüller tekrar edilir, Doğu vilâyetlerinin "hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir bütün" olduğu belirtildikten sonra, kader birliği, ortak iradeye ve kardeşliğe dayandırılır:

"Mutluluk ve felâkette tam ortaklığı kabul ve geleceği hakkında aynı amacı hedef alır. Bu alanda yaşayan bütün İslâmî unsurlar (...) öz kardeştirler."³⁷

Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Merkez Heyeti, daha sonra bu kararları yorumlarken, "Doğu Anadolu'nun korunmasında en büyük etken olarak Türklerle Kürtlerin birleşmesinin öngörüldüğünü" belirtmiştir.³⁸

Erzurum Kongresi kararlarının formülü, Sivas Kongresi'nin Beyanname ve Nizamnamesi'nin birinci maddelerinde, bu kez Anadolu ve Rumeli'yi kucaklayan kapsamda ifade edilir.

Kâzım (Karabekir) Paşa, bu kararları 1 Ocak 1920 günü Albay İsmet (İnönü) Bey'e yazdığı telgrafta, "Sivas Kongresi kararlarında Türkü, Kürdü birleşiktir" cümlesiyle özetler.³⁹

36 Cevad Dursunoğlu, s.151 vd. Şube Kongresine bir de gizli rapor sunulmuştur (*aynı eser*, s.64). İçişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunduğu belirtilen bu gizli raporu, önce Kenan Esengin özetlemişti (s.31 vd). Daha sonra Bekir Sıtkı Baykal tamamını yayımladı (s.40 vd).

37 Cevad Dursunoğlu, s.160 ve 169.

38 8 Ocak 1920 günlü Erzurum Merkez Heyeti Tutanağı için bkz. *BTTD*, sayı 61, s.11. Belge yeni harflerle yazılırken, dergide yanlışlıkla 8 Ocak 1919 tarihi yazılmış, 1920 olacak.

39 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.210.

Amasya Protokolü

Türklerin ve Kürtlerin birlikte yaşama kararı, 20-22 Ekim 1919 günlerinde gerçekleşen Amasya Görüşmesinin Protokolü'ne, "Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılması imkânsızlığı açıklandı" sözleriyle yansımıştır. Protokolü imzalayan Anadolu ve İstanbul iktidarının temsilcileri, devamla Kürtlerin gelişme serbestisinin ve haklarının sağlanacağını belirtmekte ve "bu hususun şimdiden Kürtlerce bilinmesini" gerekli görmektedir.⁴⁰

Görüldüğü gibi, burada birlikte yaşama kararı, gerçeklerden beslenen bir ortak bilince dayandırılmaktadır. Esasen gönüllü birliğin başka bir güvencesi de olamazdı.

Meclisi Mebusan

Ortak karar, Türkiye halkının Türkü ve Kürdüyle emperyalizme karşı mücadeleye katılması eyleminde doğdu.

İstanbul'da toplanan Meclisi Mebusan ve Büyük Millet Meclisi ise, ortak kararı, devrimin öncü partisinin karar düzleminden, millî irade düzlemine çıkarttılar.

Meclisi Mebusan, Misakı Millî'yi kabul ederek, Erzurum Sivas kongrelerinde hukukî değer kazanan ortak kararı onayladı ve yasa organı iradesi haline getirdi.

Meclisi Mebusan, Misakı Millî'nin birinci maddesinde 30 Ekim 1918 tarihinde düşman orduların işgali altında kalan, Arap çoğunluğun oturduğu topraklardaki halkın, kendi geleceğini serbestçe belirleyeceğini kabul ettikten sonra, "Osmanlı İslâm çoğunluğu"nun oturduğu toprakların bölünmez bir bütün olduğunu saptıyordu. "Osmanlı İslâm çoğunluğu", "dinleriyle, kültürleriyle, istekleriyle birleşti ve birbirine karşı saygı ve fedakârlık duygusuyla dolu" ydu. İşte bu topluluk, şimdi kendisini temsil eden Mebusan Meclisi aracılığıyla Misakı Millî Kararı'nı ilan ediyordu.

40 *Amasya Mülakatı Protokolü*'nün bizim rastladığımız tek doğru ve tam metni için bkz. *Tarih Vesikaları*, yeni seri, c.I, sayı 3 (18), Mart 1961, s.361.

İkinci maddede, milletlerin kendi kaderini tayin ilkesinin bir gereği olarak, "elviyei selase" diye anılan üç ilde "tekrar serbestçe halkoyuna başvurulması" kabul ediliyordu. Aynı şekilde Batı Trakya halkının da geleceğini halkoyuyla belirlemesi, üçüncü maddede öngörülüyordu.

Görüldüğü gibi, Meclisi Mebusan, ülkenin sınırlarının belirlenmesinde, halkın özgür iradesini kabul etmiştir. Misakı Millî, çeşitli unsurlardan oluşan Osmanlı İslâm çoğunluğunun ortak iradesinden başka bir şey değildir.

Nitekim bu ortak irade, Misakı Millî Beyannamesi yanında, tek tek mebusların konuşmalarıyla da ortaya konmuştur. Kürdistan Teâlî Cemiyeti adına Paris Barış Konferansı'na katılan Şerif Paşa'nın Ermeni temsilcisi Boğos Nubar ile ortak girişimi üzerine, Kürt vilâyetlerinden Meclisi Mebusan'a çok sayıda protesto telgrafı çekilmiştir. Bu tellerde, Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılma düşüncesinde olmadığı heyecanlı ifadelerle vurgulanmıştır.⁴¹ Telgrafların okunmasıyla, konu Meclis gündemine de girmiş, mebuslar görüşlerini açıklamış ve önergeler vermişlerdir. Misakı Millî'nin açılması ve yorumu anlamına gelen bu açıklama ve önergelerden bazılarını buraya alıyoruz.

Bayezid Mebusu Şefik Bey:

"... o temiz soylu kavim Kürtler, Yüce Osmanlı devletinin teşekkülünden itibaren bütün varlığıyla Osmanlı Sultanlığının bir temel direği ve dini olarak Türk kardeşleriyle el ele vermiş ve bugüne kadar birbirinden kesinlikle ayrılmamak suretiyle yaşamışlardır. Kendilerini bu dinî bağlantı tamamıyla birbirine bağladığı gibi, akrabalık, hısımlık dahi kendilerini kaynaşmış bir halde bırakmıştır. Her tarafın ve özellikle Doğu vilâyetlerimizin genel nüfusundan yüzde doksan beşini oluşturan bu muazzam İslâmî kitle içinde Türk Kürt farkı ve karşıtlığı

41 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.24 vd.

ve hiç ayrı gayrı yoktur. (...) Bendeniz, aşiretler ve Kürtler namına söz söylüyorum. Temsilci vekilleri olduğum Bayezid sancağında oturan Celâli, Cemadanlı aşiretleri ve bunlara mensup olan binlerce kabile ve yüzbinlerce Kürdün temsilcisi sıfatıyla söylüyorum."⁴²

Erzurum Mebusu Celaleddin Arif Bey:

"Nice senelerden ve hatta diyeceğim ki yüzyıllardan beri sınır boylarımızda vatanın ikinci bekçiliğini, Rus Çarlığına karşı göğsünü demirden bir siper yapan ve birbirlerine İslâmın sağlam ipiyle bağlı olan Türk ile Kürtü birtakım menfaatperestler –ve hatta müsaadenizle söyleyeceğim– birtakım vatansızlar bu iki öz kardeşi birbirinden ayırmak istiyorlar. (...)

"Halbuki onlar bilmiyorlar ki, Türkler ile Kürtler pek yakın zamanlarda acı bir ibret dersi aldılar. O ibret dersi gözlerinin önünde bulunduktan sonra hiçbir Türk ile Kürtü hiçbir vakit bu surette ayırmak mümkün değildir."⁴³

Meclisi Âyan üyesi Naim Bey:

"Bin seneden beri Kürtler ile Türkler kardeş olmuşlar, hem de aynı karından doğan yapışık kardeşler gibi, bunlar birbirinden ayrılırsa, ikisi de mahvolur."⁴⁴

En önemlisi, Doğu vilâyetleri mebuslarının "Biz Kürtler" sıfatını kullanarak, 28 Şubat 1920 günü verdikleri ortak önerge'dir. Meclisi Mebusan'ın 15 Mart 1920 günlü toplantısında ele alınan bu önergede, Paris Konferansı'nda Kürdistan Teâlî Cemiyeti delegesi

42 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İkt. 14, 26 Şubat 1336 (1920), I, s.209'dan aktaran N. Fahri Taş, s.92.

43 *Aynı eser*, s.93.

44 *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, İkt. 15, 1 Mart 1336 (1920), I, s.173-174'ten aktaran F. Taş, s.94.

Şerif Paşa'nın Ermeni Temsilcisi Boğos Nubar ile işbirliği mahkûm edilmekte ve şöyle denmektedir:

"Bilindiği üzere Ermeniler Altı Vilâyetin kendilerine verilmesini istediler. Bunun üzerine biz Kürtler de bu vilâyetlerde çoğunluğu bizim teşkil ettiğimizi söyleyerek, Yüce Meclise başvurduk. (...) Esasen bütün Kürt aşiretleriyle halkı, (...) Osmanlı topluluğundan ayrılmak istemediklerini bildirdiler."

Kürtler adına birlikte yaşama kararını dile getiren bu önergeyi Erzurum, Erzincan, Beyazid, Gümüşhane, Van, Hakkâri, Trabzon, Genç, Amasya mebuslarından 18'i imzalamıştır.⁴⁵

Birlikte yaşama kararı, yalnız "Kürtler adına" konuşan ve ortak önerge veren mebuslar tarafından savunulmamış, çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı vilâyetlerden Meclisi Mebusan'a yollanan telgraf yağmuruyla da coşkulu ve kararlı sözlerle dile getirilmiştir. "Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılmak istemediklerini" belirten bu telgraflar, aşiret reisleri ve ileri gelenler tarafından imzalanmıştır. Meclisi Mebusan tutanaklarına geçen mesajlarda Kürt halkının Türklerle birlikte yaşama iradesini ortaya koyan bazı cümleleri almakla yetiniyoruz:

"Kürtlük ile Türklük birliktir. Birbirinin öz kardeşi ve din kardeşidir. Her iki millet için vatan ortaktır. Tarihi şahit gösterek muhterem vekillerimize şurasını arz ederiz ki, Kürtler vatanlarının kurtuluşu uğrunda şimdiye kadar Türkler ile ilk harp safında kanlarını akıtmışlar ve gelecekte de hükümetimizin yaşaması ve saadeti için aynı surette hareket edeceklerdir. Osmanlı ve İslâm topluluğundan hiçbir zaman ayrılmak fikir ve hayâllerinden geçmez. Dünyanın sonuna kadar bu İslâmi ve Osmanlı topluluğu içinde yaşamak azmindedirler. (...)

45 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. İçi. 17, 1 Mart 1336 (1920), I, s.301-302'den aktaran F. Taş, s.96 vd. Taş'ın çalışmasında, belki de dizgi hatası olarak, "Kürt aşiretleriyle ahalisi" ibaresi yanlışlıkla "Türk" diye yazılmış. Düzelterek aldık.

Mukaddes hükümetimize geleceğimizi teslim ettiğimizi bütün insanlık âlemine ilan ederiz."⁴⁶

Yine bir grup Kürt aşiret reisi ve ileri geleninin Meclisi Mebusan'a yolladıkları telgrafta ise şöyle denmektedir:

"İslâm birliği ve Osmanlı topluluğu dışında ve yüce Hilafet makamından başka bir idare altında yaşamak bizim için imkânsız bulunmuş ve böyle bir idarenin kurulması ve bunun idaresi için seller gibi kan akması ve yüz binlerce fertlerin yok edilmesi ve şehir ile kasabaların virane haline dönüştürülmesiyle de mümkün olmadığı gibi kavga ateşlerine ulaşılmasından başka bir fayda sağlamayacağı..."⁴⁷

Diyarbakir Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Âyan Meclisi Başkanlığı'na gönderdiği telgrafta da, "Diyarbakir vilâyeti halkının sonsuza kadar İslâm Hilafeti ve Osmanlı Sultanlığı altında yaşayacak ve öleceği" bildirilmiştir.⁴⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMM, Misakı Millîyi anayasa değerinde görmüştür.

Ayrıca Türk ve Kürtlerin birlikte yaşama kararları, kürsüden sık sık belirtilmiştir. Özellikle Kürtlerin çoğunluk olduğu illerden gelen mebuslar, temsil ettikleri halk adına bu iradeyi ortaya koymuşlardır. Bazı örnekleri sıralıyoruz.

Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey:

"Bendenizi buraya gönderenlerin büyük bir kısmı da Kürt olduğundan burada o vatan kardeşlerimizin duygularına tercüman olmak üzere (...)

46 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İqt. 14, 26 Şubat 1336 (1920), I, s.208'den aktaran F.Taş, s.91.

47 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İqt. 17, 1 Mart 1336 (1920). I, s.300'den aktaran F. Taş, s.95.

48 *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, İqt. 15, 1 Mart 1336 (1920), c.I, s.176'dan aktaran F. Taş, s.95.

"Tarihin pek derin ve hatta karanlık noktalarına kadar bakışlarımızı uzatırsak göreceksiniz ki, Kürtlerin tarihi daima Türklerle beraberdir. (...) Ve bugün de Kürt topluluğunun kalbine girecek olursanız, görürsünüz ki, onların kalplerinde bu milletin tarihinden ve isteklerinden başka hiçbir şeyin yeri yoktur. (Alkışlar)

"Kürt topluluğu yüzyıllardan beri İslâmiyetten sonra gelen Türklerle o kadar karışmışlardır ki, bugün ikiye ayrılan millet yine tek vücuttur. Bugün öyle bir Türk yoktur ki, dayısı, damadı veyahut yeğeni Kürt olmasın. Ve öyle bir Kürt yoktur ki, onun damadı, yeğeni veyahut dayısı Türk olmasın. Dolayısıyla, benim annem Kürt. Beni annemden nasıl ayırırsınız? Ve annem nasıl olur da, Avrupalıların birtakım entrikaları ve uydurmaları olan birtakım efsaneler arkasından gider? Bunun imkânı yoktur. (...) Sevr paçavrası meydandadır. Bizim en zayıf bulunduğumuz anlarda ve henüz Yüce Meclisimiz kurulmadığı zamanlarda, İngilizlerin o kadar kışkırtmalarına ve övmelerine rağmen, bu paçavra çiğnenmiş ve üzerlerine atılmıştır. (Alkışlar) (...) Ekonomik bakımdan da düşünürseniz, Türkler ve Kürtler birbirinden ayrılamaz. Orada ne Türk Kürt-süz, ne de Kürt Türksüz yaşayabilir. Bunlar o kadar birbirine girmiştir ki, hem kan yoluyla, hem tarih ilişkileriyle, hem milliyet ve hem din bakımından tamamıyla tek vücutturlar."⁴⁹

Bitlis Mebusu Yusuf 'Ziya Bey:

"Avrupalılar diyorlar ki, 'Türkiye'de yaşayan azınlıkların en büyüğü, en çoğu Kürtlerdir'. Bendeniz Kürdoğlu Kürdüm. Dolayısıyla bir Kürt mebusu olmak sıfatıyla emin olunuz ki, Kürtler hiçbir şey istemiyorlar. Yalnız büyük ağabeyleri olan

49 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.339 vd. 3 Kasım 1922; Mahmut Goloğlu, yanlışlıkla bu konuşmanın 31 Ekim 1922 günlü oturumda yapıldığını söylüyor. Bkz. *Cumhuriyet Değeri 1921-1922*, s.110 vd.

Türklerin saadet ve selametlerini istiyorlar. (Alkışlar) Biz Kürtler vaktiyle Avrupa'nın Sevr paçavrası ile verdiği bütün hakları, hukukları ayaklarımız altında çiğnedik ve bütün mâ-nâsıyla bize hak vermek isteyenlere iade ettik. Nasıl ki, Elce-zire cephesinde çarpıştık. (Alkışlar) Nasıl ki Türklerle beraber kanımızı döktük, onlardan ayrılmadık, ayrılmak istemedik ve istemeyiz."⁵⁰

Çoğunluğu Doğu vilâyetlerinden olan bazı mebuslar. Meclis Başkanlığı'na verdikleri ortak önergeyle, Erzurum Mebusu Necati Bey ile Bitlis Mebusu Yusuf Bey'in önemli bölümlerini yukarıya aldığıımız konuşmalarının dünyaya Meclis kararıyla ilanını önermişlerdir. Bitlis Mebusları Arif ve Derviş, Mardin Mebusları Necib ve Esad, Genç Mebusu Ali Vasıf, Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali, Muş Mebusları Ahmet Hamdi, Abdülgani, Siirt Mebusu Necmettin, Urfa Mebusu Pozan, Diyarbakir Mebusu Hamdi ve Van Mebusu Hakkı beylerin imzasını taşıyan bu önergede aynı zamanda şu açıklama yapılmaktadır:

"Türk, Kürt birleşik bir kütledir. Kürtler hiçbir vakit Türkiye topluluğundan ayrılamaz ve bunu ayırmak için hiçbir kuvvetin etkisi yoktur. Avrupa hükümetlerinin Kürtleri savunmaya yetkileri olmadığı defalarca memleketimiz halkıyla beraber protesto edilmiş olduğu halde yine azınlıklardan söz edilmesi üzüntü vericidir. Kürtler [yanlışlıkla Kültür yazılmış], her vakit Türklerle beraber vatan uğrunda daima ölmüş ve ölmeye hazır bulunmuş oldukları cümlelerin malûmudur."⁵¹

Mardin Mebusu Necib Bey:

"Barış Konferansı'na daveti içeren nota –ki nefretle anacağım– Türk olmayan deyimi vardır.

50 Aynı eser, s.342 vd. 3 Kasım 1922.

51 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.363.

"Ben Kürdüm ve bu suretle dünyaya bir kez daha ilan ediyorum ki, Misakı Millî içinde böyle bir deyim taşıyan kişi yoktur. Çünkü, Türk-Kürt bir bütündür ve tek vücuttur."⁵²

Van Mebusu Hakkı Bey:

"Kürtler hiçbir suretle kendilerini Türklerden ayrı saymadıkları ve Türklerle beraber son dakikaya kadar ve sonsuza kadar kutsal vatanı savunmada kanlarını döktükleri ve sonsuza kadar dökecekleri için ırkî azınlıklar meselesi yoktur."⁵³

Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey:

"Fransız ve İngilizler birtakım yalan dolan yapıyorlar. 'Kürdistan'a bir şekil vermelidir' diyorlar. Kürtleri Türklerden ayırmak ikisini de boğmaktır. Başka bir fikir değildir. Bugün Kürt Türkten ayrılrsa pek fena olur."⁵⁴

İzmit Mebusu Sırrı Bey:

"Misakı Millî gereğince bizimle beraber bir toprak ve bir idare altında yaşamaları lâzım gelen birçok Türk ve Kürtler vardır. Bunlar ise bizim Misakı Millî gereklerimize aykırı olarak Güneyde kalmışlardır. Yani bizden ayrı bırakılmışlardır. (Ayrılmaz sesleri) Onlar ayrılmamıştır. Zorla bizden ayırılmışlardır."⁵⁵

Dersim Mebusu Dişab Ağa:

"Dinimiz, diyanetimiz, aslımız ve neslimiz hep birdir. Bizim içimizde ayrılık gayrılık yoktur. İsmimiz de, dinimiz de, Alla-

52 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.364. 3 Kasım 1922; Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru 1921-1922*, s.112.

53 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.366. 3 Kasım 1922.

54 Nurettin Gülmez, *TBMM Zabıtlarından Doğru ve Güneydoğu Meselesi*, İstanbul 1992, s.190.

55 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.332. 3 Kasım 1922.

hımız da birdir. (...) Hepimiz biriz. Ne Türklük, ne Kürtlük davası vardır. Hep biriz, kardeşiz. (Bravo sesleri, alkışlar) Bir kişinin beş on oğlu olur. Biri Hasan, biri Ahmet, biri Hüseyin, biri Mehmet isimli olabilir. Fakat hep bir insanlardır. Biz de öyleyiz. Yoksa ayrı gayrımız yoktur. (...) Ama düşmanlar bizi birbirimize sardırmak için tuzaklar kuruyorlar. Sen şöylesin ben böyleyim filan diye hile yapıyorlar. Bunda ne fayda var? Ne kadar ileri giderse, o kadar iyidir. Birbirimizle iftihar ederiz. Biz bir kardeşiz. Bizim dinimiz, diyanetimiz birdir. Bazıları bilmiyorlar, birçok şeyler söylüyorlar ama onlar bilmiyorlar, öyle değildir. Lâ ilâhe İllallah Muhammedin resulullah işte bu. (Alkışlar, bravo sesleri.)"⁵⁶

Genç Mebusu Hamdi Bey:

"Türk ve Kürdün ayrı gayrısı yoktur."⁵⁷

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey:

"Kürtler (...) Türkiye ile birleşik bir gelecek tâyin etmiştir. Türkiye topluluğu esasını kabul etmiştir."⁵⁸

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey:

"Arkadaşlar, ben Kürdüm. Fakat Türkiye'nin yükselmesini, Türkiye'nin şerefini, Türkiye'nin ilerlemesini dileyen Kültlerdenim. (Alkışlar) Sebepleri ise, dilim, bana şeref veren dilim okur yazar olmaklığımdır. Bu ise, kendi kavmim olan Kürtlerin değil, Türklerindir. Bunun için Türklerin yükselmesini isterim. Türklerin şereflenmesini isterim. (...) Türkle Kürt işbirliği yaparak yaşamazlarsa, ikisi için gelecek yoktur. Bu-

56 Aynı eser, s.336 vd. 3 Kasım 1922.

57 Aynı eser, s.460. 3 Ocak 1923.

58 Aynı eser, s.470 vd. 3 Ocak 1923.

günkü durum böyle geliyor. Arkadaşlar toplumsal durumumuz böyle gösteriyor. Dolayısıyla herhangi, herhangiine ihanet ederlerse ikisi için de gelecek yoktur."⁵⁹

Uluslararası Konferanslarda Ortak Kararın Dile Getirilmesi

Londra Konferansı'nda

27 Şubat 1921-12 Mart 1921 tarihleri arasında toplanan Londra Konferansı'nda TBMM Hükümeti'ni Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyet temsil etti. Bekir Sami Bey'in verdiği ödümler, hükümet ve Mecliste eleştirilmiş ve onay görmemiştir. Ancak Bekir Sami Bey'in Kürt meselesine ilişkin tutumu bu kapsamda değildir. TBMM heyeti, Kürt meselesinde Kemalist yönetimin görüş ve siyasetlerini yinelemiştir. Daha sonra Lozan ve Haliç Konferansları ile Milletler Cemiyeti Meclisi'nde de benzer ifadelerle tekrarlanacak açıklamaları, Heyetin raporundan aktarıyoruz:

"Bekir Sami Bey Kürdistan ahalisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mebusları aracılığıyla tamamıyla temsil edildiğini ve dolayısıyla kendisi bizzat Türkleri nasıl temsil ediyorsa Kürtlerin dahi aynı suretle meşru temsilcisi olduğunu, bu iki ırk birbirine ortak kültür, ortak hissiyat ve ortak dinî bağlar ile bağlı olup Kürtlerin daima Türkiye ile bölünemez bir bütün oluşturdıklarını ilân etmiş olduklarını ve her ne kadar Ateş-kesten sonra İstanbul'da oluşan küçük bir komite üyeleri Kürdistan'ın bağımsızlığını talep etmişlerse de bunlar Kürt milleti adına harekete yetkili olmadıkları gibi şahsî sebep ve menfaatler ile tahrik edilmiş ve nitekim bütün Kürtler ve hatta İstanbul Kürtleri tarafından bile reddedilmiş olduklarını ve bununla beraber eğer Yüksek Meclis isterse Ankara hükümeti

59 Aynı eser, s.787; TBMM GCZ, IV, s.162 vd. 6 Mart 1923.

Kürdistan'a bir araştırma heyeti yollanmasına dahi plebisit yapılmasına olur verebileceğini (...) izah etti."⁶⁰

Lozan Konferansı'nda

İsmet Paşa, Lozan'da "Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istediklerini" vurgulayarak belirtmiştir:

"Gerçekten, yüzyıllardır bu iki halk, soy, inanç, özlem ve töre bakımından olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarla birleşmiş olarak tam bir uyum içinde yaşamaktadırlar. Kürtlerin kendi istekleriyle Türk yönetimi altına geçtiklerini ve kaderlerini Türkiye'nin kaderine bağladıklarını tarih göstermektedir."⁶¹

Aynı tez, Azınlıklar Altkomisyonu çalışmalarında, Türkiye heyeti üyesi Rıza Nur Bey tarafından dile getirilmiştir:

"Kürtler, kaderlerinin Türklerin kaderiyle ortak olduğu görüşündedirler, azınlık haklarından yararlanmak istememektedirler."⁶²

Türkiye hükümeti, Kürtlerin kaderlerini Türklerle birlikte yaşamaya yönünde belirledikleri teziyle tutarlı olarak, Musul'un kaderinin belirlenmesinde de halkoyuna başvurulmasını istemiştir. Londra Konferansı'nda Bekir Sami Bey, Lozan'da İsmet Paşa, hep plebisit istemişlerdir.⁶³

İsmet Paşa, İngilizlerin plebisite itirazda diretmelerinin nedenini anlayamadıklarını belirtir, çünkü "Bir ulusun ya da halkın kade-

60 "Londra Konferansı hakkında Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Heyeti tarafından hükümete sunulan rapor"un tamamı ve eski Türkçe aslının fotokopileri için bkz. *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, s.277-315. Yukarıdaki alıntı, 26 Şubat 1921 günlü oturumdandır. Bkz. s.306 vd.

61 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.348 vd. 23 Ocak 1923 günlü oturum.

62 *Lozan Barış Konferansı*, 2, s.152 vd. 15 Aralık 1922 günlü oturum.

63 *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, s.306 vd; *Lozan Barış Konferansı*, I, s.370 vd; 375 vd.

rini saptamak için akla en yakın ve hakgözetirliğe en uygun yol, (...) doğrudan doğruya onun düşüncesini sormak"tır. Lord Curzon ise "Plebisit, bir sınırın saptanması bakımından, zararlı ve uğursuz bir yoldur" görüşündedir.⁶⁴

Milletler Cemiyeti Komisyonu Raporu da, Türkiye hükümetinin halkoyuna başvurulmasını "büyük bir ısrarla" istediğini saptar. Türk hükümetinin yalnız Türkiye'ye geri dönmek isteyen bölgeleri talep ettiği, yine Komisyon Raporuna geçmiştir.⁶⁵

Görüldüğü gibi, Türkiye hükümeti Kürt halkının özgür reyunin belirleyici olduğu ilkesinde tutarlı olarak direnmiş ve bu reyin Türkiye ile birleşmek yönünde olacağına güvenmiştir. Bu da göstermektedir ki, Kürtlerin Türklerle ortak yaşama kararı bir gerçektir. Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istediğini emperyalistler de görmüşler ve o nedenle halkoyu önerilerine bin dereden su getirerek karşı çıkmışlardır.

Haliç Konferansı'nda

Türkiye hükümeti, Türklerin ve Kürtlerin kendi geleceklerini birlik yönünde özgürce belirleyerek Cumhuriyeti kurduklarını, Haliç Konferansı'nda da savunmaya devam etmiştir. Türkiye'yi temsil eden TBMM Başkanı Fethi Bey'in birinci oturumdaki konuşmasının ilgili bölümü şöyledir:

"Türkler ve Kürtler ise talihlerini sonsuza kadar siyasî geleceklerini birleştirmiş iki kardeş unsurdur. Bunlar bir cumhuriyet teşkil etmişler ve tam bir eşitlik dairesinde hayatı geçirmeye ve aynı siyasî dinî imtiyazlardan ve aynı hakimiyet hukukundan yararlanmaktadırlar."⁶⁶

64 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.371.

65 *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*, s.203, 227.

66 *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Pakı (1923-1934)*, TC Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, basım yeri ve tarihi belirtilmemiş, 19 Mayıs 1924 günü yaptığı konuşma, s.82. Cümle düşüklüğü metinde.

Fethi Bey, aynı Anayasal ilkeyi, Konferansın son toplantısında yinelemiştir:

"Türkiye, Türk ve Kürtlerin eşit hukuk altında oluşturdukları cumhurî bir devlettir."⁶⁷

Milletler Cemiyeti Meclisi'nde

Milletler Cemiyeti Meclisi'nde 1924 yılı 20-30 Eylül günleri arasında yapılan toplantılarda, Türkiye Heyetine Başkanlık eden TBMM Reisi Fethi Bey, Türklerin ve Kürtlerin, Türkiye'de eşitlik temelinde birlikte yaşamaya karar verdiklerini şu sözlerle belirtmiştir:

"Türkleri ve Kürtleri hangi ülkeye bağlamak gerekir? Dil, ırk ve medeniyet açısından hiçbir ortak yönlerinin olmadığı bir Arap devletine mi, yoksa, Türklerin ve Kürtlerin kaderlerini birleştirip mükemmel bir eşitlik temelinde yaşadıkları ve aynı siyasal haklardan yararlandıkları Türkiye'ye mi?"⁶⁸

Fethi Bey, Türkiye'den ayrılmadan *Tan* gazetesine yaptığı açıklamada, Türkiye'nin tezlerini, Musul halkının büyük çoğunluğunun Kürt unsurdan oluşmasına, "Türkiye'de Türklerin ve Kürtlerin yan yana yaşamasına ve aynı hukuka sahip olmalarına" dayandırmaktadır. Fethi Bey, "Bu iki unsuru yabancı bir hükümete tabi kılmanın tasavvur edilemeyeceğini" vurgulamaktadır. Açıklamanın tamamı bu kitabın arkasındaki belgeler bölümünde bulunmaktadır.⁶⁹

Milletler Cemiyeti Meclisi'nin bir yıl sonra yapılan toplantısında ise, Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras, Türkiye'yi "Türklerin ve

67 *Ayın Tarihi*, c.III, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara 1340 (1924), BMM Matbaası, s.178 (Osmanlıca).

68 Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre 1924, s.1321.

69 Fethi Bey'in hareket etmeden önce 20 Eylül 1924 öncesindeki bu açıklaması için bkz. "Fethi Beyefendinin Hareket Etmezden Evvel *Tan* Muhabirine Vukubulan Beyanatı", *Ayın Tarihi*, cilt IV, s.135-136. Yine bkz. "İngiliz Delegeşi Lord Parmur'un Konuşmasına Fethi Beyin Cevabı" (24 Eylül 1924), *Ayın Tarihi*, c.IV, s.139. Her iki haberi Osmanlıca yazıdan Türkçe yazıya çeviren: Sadık Perinçek.

Kürtlerin" bir arada yönettiklerini söylemiş ve Türkiye hükümetinin "Kürtler adına konuşma hakkına sahip olduğunu" belirtmiştir.⁷⁰

Düşünce Hayatında Ortak Karar

Kemalist Devrim önderliğinin Türk ve Kürtlerin birlikte yaşama kararına ilişkin görüşleri, düşünürler tarafından da işlenmiştir. İttihat ve Terakki'nin ve Kemalist devrimciliğin önde gelen düşünürlerinden Ziya Gökalp'in "Türklerle Kürtler" yazısı, resmi belgelerde ve uluslararası alanda dile getirilen görüşleri içermektedir. *Küçük Mecmua*'nın Haziran 1922 tarihli ilk sayısında çıkan bu yazının, Türk ve Kürtlerin geleceklerini ortak bir kararla birleştirmiş olduklarına ilişkin bölümlerini alıyoruz:

"Vakıa Kürd bu sadakat yolunda yürümekle, aynı zamanda kendi varlığını, kendi kültürünü, kendi geleceğini de korumuş oldu. Mübarek yurdu başka ülkeler gibi düşmanların murdar ayakları altında çiğnetmedi. Burası da doğru olmakla beraber, bu neticeyi Kürdün cihanmerdane sadakatine bağlamayıp da yalnız, akıllıca ihtiyatkarlığına isnad etmek hiçbir veçhile reva değildir. Tarih gösteriyor ki, muvaffakiyet daima doğruluğun mükafatıdır. Kürd zeki olduğu kadar, doğru imanlı, dost vicdanlıdır da. Bunu ispat için yalnız şu on seneyi değil, on asırlık ortak geçmişini hatırlamamız icab eder. Bundan on asır önce bugünkü Yunanlılarla, İngilizlerin, Fransızların dedeleri, 'Haçlı sürüleri' şeklinde İslâm ülkelerine akın etmeye başladılar. Bunları İslâm yurdundan kovmak için el ele veren hangi milletler, hangi hü-

70 Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve Ulaştırma Dairesi Başkanlığı'nın Kaynak Yayınları'nın istemi üzerine verdiği, ARUD. VIII-16 sayı ve 18 Haziran 1999 tarihli yazısının ekindeki Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras'ın 3 ve 4 Eylül 1925 tarihli konuşmalarını içeren toplam 10 sayfalık özgün Arşiv belgesinin fotokopisinden. Bu konuşma, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin Fransızca tutanağında daha geniş olarak yayımlanmıştır. Bkz. *Journal Officiel*, Octobre 1925, s.1336. Dışişleri Bakanlığı'nın yayımladığı *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı 1923-1934* başlıklı kitapta bu cümle sansür edilmiştir. Bkz. s.98.

kümdarlar oldu? Türklerle Kürtlerin o zamanki ortak cihadı hiç unutulabilir mi? Kara Boğa'lar, Alparslan'lar, Kılıçarslan'lar, Nureddin Zengi'ler bu cihadda ne kadar uğraşıtlarsa Selahaddin Eyyübi'ler de o derecede çalışmadılar mı? O asırlarda vatan dış tehlikeye uğradığı kadar, din de iç tehlikelerle tehdit ediliyordu. Türkler, 'Babekiyye' 'Batiniye' gibi inançtan dönmeleri ortadan kaldırmaya çalıştıkları sırada Selahaddin Eyyübi'ler de Fatimiye sapkınlığına son vermedi mi? Daha sonraları Safeviye Kızılbaşlığı zuhur edince, bu sonradan çıkmaya da beraberce engel olmak için bütün Kürt beyleri Bitlisli Molla İdris'i elçi yaparak ihtiyarlarıyla, arzularıyla Sultan Selim'e tabi olmadılar mı? İşte bu tarihi misaller gösteriyor ki, Türklerle Kürtler değerli vatanımızı düşmanlardan, mukaddes dinimizi fesaddan esirgemek için, daima birlikte cihada atılmış iki dost millettir. Türkler nasıl daima dinî, ahlaki ülküler için çalışmışlarsa, Kürdlerin de rehberi her zaman iman ile vicdan olmuştur. Bu iki millet, bin seneden beri aynı toprakta, aynı ülküler için, el ele vererek mücadele eylemişlerdir. Bu hakikati kim inkar edebilir?

"(...)

"Özetle, Türklerle Kürtler bin senelik, ortak din, ortak tarih, ortak bir coğrafya neticesi olarak, hem maddî, hem manevî surette birleşmişlerdir. Bugün ise ortak düşmanlar, ortak tehlikeler karşısında bulunuyorlar. Bu tehlikelerden ancak ortak bir azim ile kurtulabilirler. O halde büyük bir kanaatle diyebiliriz ki bu iki milletin, birbirini sevmesi, her iki taraf için de hem dini hem siyasi bir gerekliliktir. *Kürtleri sevmeyen bir Türk varsa, Türk değildir; Türkleri sevmeyen bir Kürt varsa, Kürt değildir!*"⁷¹

71 *Küçük Mecmua*, sayı 1, 5 Haziran 1338 (1922), s.7-11. Yazının tamamı, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Ziya Gökalp'in *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* kitabına da eklenmiş. Bkz. s.119 vd.

III. ORTAK VATAN: MİSAKİ MİLLÎ

1. Üç Tanım

Bütün kanıtlarıyla, belgeleriyle ve ayrıntılı olarak gösterecek ve açıklayacağız: Kurtuluş Savaşı önderliği, Türkiye'yi Türklerin ve Kürtlerin üzerinde oturduğu toprak parçası olarak tanımlamıştır. Türkiye'nin sınırı, "kardeş milletlerin millî sınırı"dır. Cumhuriyet Türkiye'sinin temelindeki ilk resmi tanım budur.

Bu tanım, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktıktan sonraki açıklamaları ve VŞMHMC Erzurum Şube Kongresinden başlayıp, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar uyarınca, Amasya Görüşmesi Protokolü'ne yazılmış ve İstanbul'da toplanan Meclisi Mebusan'ın kabul ettiği Misakı Millî'ye de temel olmuştur.

Belgelere toplu olarak baktığımız zaman, Türkiye'nin millî sınırlarının birbirini tamamlayan üç tanımı bulunmaktadır.

Birincisi, yukarıda belirttiğimiz gibi, *milliyetlere göre* yapılmaktadır.

İkincisi, *coğrafi* göstergelere, dağlara, ırmaklara, demiryollarına vs. göndermede bulunarak yapılan tanımdır.

Üçüncüsü ise, silahla belirlenen sınırlardır, yani Türk Ordusunun süngüleriyle çizdiği ve koruduğu topraklardır.

Bu üç tanımın belirlediği alan, aynıdır; Batı Trakya, Musul ve Hatay dışında Lozan Barış Antlaşması'yla da kabul edilmiş ve tanınmıştır.

Türkiye'nin millî hudutları, sık sık "Misakı Millî" diye anılır. Misakı Millî, birinci maddesinde millî hudutları da belirlemişti, ancak bunun ötesinde Millî Mücadelenin hedeflerini açıklayan kapsamlı bir programdı, anayasal bir metindi.

2. Atatürk'te Millî Hudutlar Kavramı

İki Önemli Konuşma

Kurtuluş Savaşı'nın *Millî Hudutlar* kavramını, tarihsel süreçten biraz ayrılarak inceleyeceğiz. Önce Atatürk'ün Millî Hudutları kesin ve vurgulu ifadelerle açıklayan iki önemli konuşmasına değinerek konuyu berraklaştıracğıız. Daha sonra kavramın doğuş ve gelişmesini tarihsel süreç içinde ele alacağız.

Atatürk'ün Millî Hudutlar kavramını açtığı ilk konuşma, Misakı Millîyi kaleme aldığı günlerde, 28 Aralık 1919 tarihinde Ankara'da verdiği önemli konferanstır. Bu konuşmasını Atatürk, önemi nedeniyle 1927 yılında *Büyük Nutuk*'ta özetlemiş ve Belgeler bölümüne de tam metin olarak almıştır.¹

Atatürk, Millî Hudutlara ilişkin ikinci önemli açıklamasını ise, TBMM'nin açılışının hemen ertesi günü, 24 Nisan 1920'de Meclis kürsüsünden yapmıştır. Bu konuşma, yeni devletin anayasal esaslarını içerdiği için tarihsel önemdedir. Kemalist yönetimin resmî *Tarih* kitabı, bu konuşmayı, Atatürk'ün "Meclis'te ilk irat ettiği program nutuk" diye niteler.²

Her iki konuşmanın konumuz açısından incelenmesine geçebiliriz.

28 Aralık 1919 Konuşması

Atatürk, bu konuşmasında, Erzurum ve Sivas Kongresi'nin millî hudutlara ilişkin kararını açıklamakta ve bu kararlar yönünde İs-

1 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.267-268; c.21 (Nutuk III), s.271 vd, vesika 220. Aynı konuşmanın tam metni için bkz. *aynı eser*, c.6, s.25 vd.

2 *Tarih*, IV, 1931, s.51.

tanbul Meclisi Mebusan toplantısı için hazırladığı Misakı Millî tasarısını ortaya koymaktadır. TBMM kürsüsünden yaptığı 24 Nisan 1920 günlü konuşma ise, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ve Meclisi Mebusan'da kabul edilen Millî Hudutların bir kez daha ve anayasa düzleminde açıklanmasıdır.

Mustafa Kemal, Ankara'ya gelişinin ertesi günü kentin ileri gelenlerine verdiği konferansta, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarına gönderme yaparak, Millî Hudutları şöyle tanımlamıştır:

"... devlet için milli yeni bir sınır kabul ettik. Bu sınır Beyanname'mizin [Erzurum ve Sivas Kongreleri beyannameleri] birinci maddesinde açıklanmıştır. (...) Mütareke imzalandığı gün ordularımız fiilen bu hatta hâkim bulunuyordu. Bu sınır, İskenderun körfezi güneyinden Antakya'dan Halep ile Katma istasyonu arasında Cerablus köprüsü güneyinde Fırat nehrine kavuşur. Oradan Dirzor'a iner; daha sonra doğuya uzatılarak Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi ihtiva eder. Bu sınır ordumuz tarafından silahla müdafaa olduğu gibi, aynı zamanda Türk' ve Kürt unsurlarıyla meskûn vatan kısımlarımızı sınırlar."³

Görüldüğü gibi, bu konuşmada, Millî Hudutların, coğrafi işaretlere, milliyetlere ve silahlı hâkimiyete göre, her üç tanımı belirtilmiştir.

Mustafa Kemal'in bu konuşmasının zamanı önemlidir. 1920 yılı Ocak ayı başında devrimin önderi, Ankara'da Meclisi Mebusan toplantısına katılacak Müdafaa-i Hukuk üyesi milletvekilleriyle buluşacaktır. Misakı Millî metninin taslağını o günlerde kendi eliyle yazmıştır. Atatürk'ün 28 Aralık 1919 konuşması, Prof. Dr. Nejat Kaymaz tarafından, o günlerde kaleme alınan Misakı Millî'nin "ayrıntılı ve gerekçeli bir açıklaması" olarak nitelenmektedir ki, bu saptama çok yerindedir.⁴

3 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.30: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s.12.

4 Nejat Kaymaz, "Misakı Millî Üzerine Yapılan Tartışmalar Hakkında", VIII. Türk Tarih Kongresi, III, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s.1543.

24 Nisan 1920 TBMM'deki Anayasal Konuşması

Atatürk, Meclisin açılışının ertesi günü 24 Nisan 1920 tarihinde yaptığı uzun konuşmasında, yeni devletin esas teşkilatını açıklamıştır. Atatürk'ün bu konuşmasının sonunda yaptığı öneriler, BMM kararı haline gelmiş ve 20 Ocak 1921 tarihinde Anayasa'nın kabulüne kadar, bir tür "geçici anayasa" sayılmıştır.⁵ 24 Nisan 1920'deki uzun açıklaması, Atatürk'ün BMM'de yaptığı ilk konuşma olarak kabul edilmektedir. Gerçi 23 Nisan günü de kürsüye çıkmıştır, ancak ilk günkü sözleri birkaç cümleyle sınırlı kalmıştır.

Bu konuşmada, Türkiye'nin millî hudutları Erzurum Kongresi'ne gönderme yapılarak belirlenmiştir. Mustafa Kemal, "Erzurum Kongresi'nin koyduğu esaslardan birincisinin, milletin kudret ve kuvvetiyle gerçekleştireceği yeni millî hudutları çizmesi" olduğunu vurguladıktan sonra bu sınırların somut olarak belirlenmesine geçer.

Atatürk önce "millî sınırları", coğrafya olarak saptar:

"Erzurum Kongresi, (...) demiştir ki, Mütarekename'nin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 1334 [30 Ekim 1918] tarihinde çizdiği sınır, sınırimız olacaktır. (...) Doğu sınırına Elviye-i Selâseyi [Üç Vilâyeti] dahil ederek tasavvur buyurunuz. Batı sınırı Edirne'den bildiğimiz gibi geçiyor. En büyük değişiklik güney sınırında olmuştur. Güney sınırı İskenderun güneyinden başlar. Halep'le Katma arasından Cerablus köprüsünde biten bir hat ve doğu parçasında da Musul vilayeti, Süleymaniye ve Kerkük havalisi ve bu iki bölgeyi yekdiğerine kalbeden hat."⁶

⁵ Bu konuda bkz. Turhan Feyzioğlu, *Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*, AKDHYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1988, s.30 vd. Bülent Tanör de, Atatürk'ün 24 Nisan 1920 konuşması için aynı değerlendirmeyi yapıyor. Tanör, 24 Nisan yerine yanlışlıkla 23 Nisan yazmış. Sözünu ettiğı konuşma 24 Nisan tarihinde yapıldı. Bkz. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 3. basım, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Şubat 1999, s.234 vd.

⁶ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.8, s.46; *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.54.

Atatürk, devamla Millî Hudutları, üzerinde yaşayan milliyetlere göre belirler:

"Bu sınır dahilinde tasavvur edilmesin ki, İslami unsurlardan yalnız bir cins millet vardır."⁷

Atatürk, Millî Hudutlar içinde İslâmî unsurlardan birden fazla millet bulunduğunu belirttikten sonra şöyle der:

' "İşte bu sınır kaynaşmış bir halde yaşayan, bütün maksatlarını bütün manasıyla birleştirmiş olan kardeş milletlerin milli sınırıdır."⁸

Mustafa Kemal, bu konuşmasında Millî Hudutların silahla belirlendiği tanımını doğrudan değil, fakat dolaylı olarak yapmıştır. Bilindiği gibi, 30 Ekim 1918 günlü Mondros Ateşkesi esnasında orduların fiilen hâkim olduğu çizgi, Kurtuluş Savaşı önderliği tarafından millî sınır olarak savunulmuştur.⁹

Diğer Konuşmalar

Mustafa Kemal Paşa, Millî Hudutlar tanımını, yine Meclis kürsüsünden yaptığı 1 Mayıs 1920, 3 Temmuz 1920, 16 Ekim 1921 tarihli konuşmalarında yinelemiştir:

⁷ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.8, s.46. *Türk Parlamento Tarihi*, Atatürk'ü sansür etmiş ve bu cümleyi yayımladığı metinden çıkartmıştır. Bkz. 1919-1923, 1, s.54. M. Kemal Öke ise, Atatürk'ün konuşmasını, "Bir cins millet olduğu" diye değiştirerek, tam tersine çevirmiştir. Bkz. *Belgelerle*, s.47.

⁸ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, aynı yerde.

⁹ Atatürk, Mondros Ateşkesi öncesinde güney sınırında belli bir çizgiyi silah gücüyle tutmak için giriştiği askerî harekâtı daha sonra anlatmıştır. 4 Ekim 1918 günü, yani ateşkestən 26 gün önce, Mustafa Kemal, Halep'te İngiliz ve Arap saldırısına karşı sokak çarpışmaları yönetir. Arkasından Halep'in kuzeybatısında düşman taarruzunu bozguna uğratar. Amacı belli bir sınırı savunmaktır. Devamını kendisinden dinleyelim: "... kuvvetlerime emir verdim ki; düşman bu hattın ilerisine geçmeyecektir. Nitekim geçememiştir. (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.54; *Atatürk'ün Anıları*, yayıma hazırlayan: Dr. İsmet Görgülü, s.117 vd; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, c.IV, 2. kısım, s.724 vd; *Atatürk [Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle]*, Ankara, 1980, s.104 vd).

"Yüce Meclis'inizi teşkil eden zevat, yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürd değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden meydana gelen İslami unsurlardır, samimi bir topluluktur. (...) İşte millî sınırimız budur dedik! Halbuki Kerük kuzeyinde, Türk olduğu gibi Kürd de vardır. Biz onları ayırmadık."¹⁰

"Millî sınır dahilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün bu İslam unsurların menfaatleri ortaktır."¹¹

"Milli sınırimız nedir? Mutlaka, Türklerin ve mutlaka mukadderatımızla işbirliği yapmış olan Kürtlerle meskûn olan mahaller bizim milli sınırimız dahilinde..."¹²

Mustafa Kemal Paşa, 29 Şubat 1920 günü Talat Paşa'ya yazdığı mektubunda da, Türkiye'yi "Türk ve Kürt milli sınırlarıyla" tanımlamıştır.¹³

3. Kongreler Öncesinde Millî Hudutlar

Atatürk'ün dile getirdiği Millî Hudutlar tanımı, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde resmi ifadesine kavuşmadan önce, Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kuruluş sürecinde üretilmişti. Cemiyetin 4 Aralık 1918 günü *Hadisat* gazetesinde yayımlanan kuruluş belgesinde şöyle denmektedir:

"Doğu vilâyetlerinde çoğunluk unsurlar olan Türk ve Kürtlerin millî hukukunu savunma azmiyle ilgili bazı bilgili kişiler tarafından bir heyet oluşturulmuş ve bu konudaki işlem başkanlığa ulaştırılmıştır.

¹⁰ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.8, s.157.

¹¹ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.8, s.391; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, I, s.73. 3 Temmuz 1920.

¹² Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.12, s.46; *TBMM GCZ*, II, s.355; Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, s.193. 16 Ekim 1921.

¹³ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.6, s.407.

"Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Elâziz, Van vilâyetlerinden oluşan Doğu vilâyetlerinde en çok Türkler, sonra Kürtler ezici çoğunluğu oluşturlar. İslâmi bağ ise oradaki ırk ve lisan ayrılığını büsbütün gidermiştir."¹⁴

Bizim saptayabildiğimiz, ilk resmî Millî Hudutlar tanımı budur. Öyle anlaşıyor ki, bu formül, İstanbul'da 1919 yılının ilk aylarındaki hazırlık aşamasında Mustafa Kemal ve arkadaşları arasında tartışılmış ve benimsenmiştir.¹⁵

Doğu vilâyetleri için yapılan bu tanım, Sivas Kongresi'nden sonra bütün Türkiye'yi kapsayacaktır. İlk Millî Hudut tanımı şu unsurları içermektedir:

- Doğu vilâyetlerinin çoğunluğu Türk ve Kürt unsurlardan oluşmuştur.

- Türklerin ve Kürtlerin ırkları ve dilleri farklıdır.

- İslâmi bağ, bu ırk ve dil ayrılığını gidermiştir.

İlk tanım, Cemiyet'in 17 Haziran 1919 günü yapılan Erzurum Şubesi Kongresine sunulan açık raporda hemen hemen aynı formülle tekrar edilir:

"Doğu vilâyetlerinde çoğunluğu oluşturan Kürtle Türkten oluşan bir millî birlik içinde olan müslüman halkının hayat hakkının baltalandığı (...), buralarda yüzyıllardan beri sürekli kanları karışmış olan İslam çoğunluğundan başka hiçbir kuvvetin yerleşemeyeceği..."¹⁶

Erzurum Şubesi Kongresinin yapıldığı gün, Mustafa Kemal, Amasya'dan Bitlis Vilâyeti Vekâleti'ne çektiği telde, Şube Kongresine sunulan rapordaki formüle yer verir:

14 *Hadisat*, 4 Aralık 1918'den aktaran Abdülhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.10.

15 Benzer görüş için bkz. Jaeschke, s.208 vd.

16 Cevad Dursunoğlu, s.151 vd.

"Düşmanlarımızın Türk ve Kürdün ezici çoğunluğuna rağmen doğu vilayetlerimizi Ermenilere hediye ettikleri..."¹⁷

Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin 2 Aralık 1918 günü kurulduğu dikkate alınırsa, Millî Hudutlar formülünün Mondros Ateşkesi'nden hemen bir ay sonra oluşturulduğu görülür. Bu formül, vatansever güçler tarafından kısa zamanda benimsenmiş ve tekrar edilmiştir. Örneğin Müşir (Mareşal) Ahmet İzzet Paşa'nın İtilaf devletleriyle yapılacak barış konusundaki düşüncelerini içeren, 1919 yılına ait tarihi belirtilmemiş "Lâyiha"sında şöyle denmektedir:

"Mutlak çoğunluğu İslâm olan aynı zamanda Rum ve Ermeni azınlıkların da oturduğu Küçük Asya vilâyetleri; İstanbul dahil olmak üzere Türk ve Kürt vilâyetlerinin tamamen Devleti Aliye [Toprakları] arasında bulunması lâzımdır ve adaletin gereklerindendir."¹⁸

4. Kongrelerde Millî Hudutlar

Erzurum Kongresi'nde

Millî Hudutlar tanımı, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kararlara geçmiş, beyanname ve nizamnamelere yazılmıştır. Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Kongresi ile Anadolu ve Rume- li Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresi'nde kabul edilen nizamname ve beyannamelerinin birinci maddeleri temelde aynıdır.

Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin birinci maddesi şöyledir:

17 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.393. Aynı görüşü, Atatürk sık sık tekrarlamıştır. Örneğin Erzurum Kongresi sonrasında 12. ve 20. Kolordu Kumandanlarına çektiği şifrede şöyle diyor: "...ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu vilâyetlerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına kaydının bugün için fiilen mümkün olamayacağı..." Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.90-91; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.168 vd.

18 Lâyiha'nın tam metni için bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.200 vd. Yukarıdaki alıntı s.202'den.

"Trabzon Vilâyeti ve Canik Sancağı [Samsun] ile Vilâyatı Şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elâziz, Van, Bitlis vilâyetleri ve bu saha dahilindeki bağımsız livalar, hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılması imkânı düşünilemeyen bir bütündür. Mutluluk ve felâkette tam ortaklığı kabul eder ve geleceği hakkında aynı amacı hedef edinir. Bu sahada yaşayan bütün İslâmî unsurlar birbirlerine karşılıklı bir fedakârlık duygusuyla dolu ve ırkî ve toplumsal durumlarına saygılı öz kardeşler."19

Görüldüğü gibi, Erzurum Kongresi, Vilâyatı Şarkiye'nin birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayıramaz bir bütün olduğunu kararlaştırmıştır. Bazı yazarlar, "Güney Kürdistan"ın, (Musul, Süleymaniye ve Kerkük) bu formülün dışında bırakıldığını ileri sürmüşlerdir.²⁰

Bu görüş yerinde değildir. Çünkü Erzurum'da Şark Vilâyetleri Kongresi yapılmıştır. Musul, "Şark Vilâyetleri" içinde değildir. Kongre, temsilcilerini bir araya getirdiği Şark Vilâyetlerinin vatanın ayrılmaz bir parçası olduğunu saptamıştır. Bu karar, Musul'u vatan kavramı dışında görmüş değildir. Erzurum Kongresi açısından İstanbul veya Adana ne ise, Musul da odur. Erzurum Kongresi, bir "Kürdistan" kongresi değildir. Bu nedenle yazarın "Güney Kürdistan" diye andığı Musul vilâyetini dışlamamıştır.

Sivas Kongresi'nde Millî Hudutlar

Sivas'ta toplanan Umumî Kongre, Erzurum Kongresi'nin Millî Hudutlar tanımını bütün ülkeyi kucaklayacak bir formülle karara

19 Cevad Dursunoğlu, s.108 vd; Bekir Sıtkı Baykal, s.23 vd; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.139 vd; Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.201 vd; sadeleştirilmiş metin s.109 vd. Erzurum Kongresi Kararları (Mukarreratı) için bkz. Cevad Dursunoğlu, s.160 vd; Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.187 vd ("Prensipier ve Tüzük" başlığıyla).

20 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.132.

bağlamıştır. Sivas Kongresi, Beyanname ve Nizamnamesi'nin ilk maddesi şöyledir:

"Devleti Âliyei Osmaniye ile itilaf devletleri arasında yapılan ateşkesin imza olunduğu 30 Ekim 1918 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her noktasında ezici İslâmî çoğunluğunun oturduğu Osmanlı ülkesinin parçaları birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılması kabil olmayan ve hiçbir suretle bölünmez bir bütün teşkil eder; belirtilen ülkede yaşayan bütün İslâmî unsurlar, birbirine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygusuyla dolu ve birbirlerinin ırkî ve toplumsal hakları ile çevre şartlarına tamamiyle saygılı öz kardeşirler."²¹

Görüldüğü gibi Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Millî Hudutlar formülünün içine milliyetlerin kardeşliği ve hakları eklenmiş bulunmaktadır.

Daha sonra 28 Ocak 1928'de Meclisi Mebusan'da kabul edilecek Misakı Millî'nin ilkönce Erzurum ve Sivas Kongrelerinde saptandığını, o günleri yaşayan ve konuyu inceleyen herkes belirtmektedir.

Rauf Bey, başbakan olarak TBMM kürsüsünden yaptığı konuşmada, Misakı Millî sürecinin "Erzurum Kongresi'nden başlayarak İstanbul'daki Meclisi Mebusan ve Büyük Millet Meclisi'ne kadar" devam ettiğini belirtmiştir.²²

Rıza Nur da, Meclisi Mebusan'da yaptığı konuşmada, Misakı Millî'nin Erzurum ve Sivas Kongrelerinden geçerek, Meclisi Mebusan'da tamamlandığını belirtir. Yunus Nadi ve Cevdet Kerim de aynı gerçeğe değinirler.²³

21 Sivas Kongresi Nizamnamesi için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.355 vd. Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s.219 vd; Sivas Kongresi Beyannamesi için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.361 vd; *Tarih Vesikaları*, c.1, sayı 1, s.7 vd; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.241 vd; Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s.232 vd; *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, s.65 vâ. *BTTD*. c.XII sayı 68-69, s.28 vd (sadeleştirilmiş metin).

22 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.291. 18 Ekim 1922.

23 Nejat Kaymaz, "TBMM'de-II", s.122.

Sabahattin Selek, Şevket Süreyya Aydemir, Nejat Kaymaz, Ömer Kürkçüoğlu, Salâhi Sonyel; haklı olarak, Meclisi Mebusan tarafından kabul edilen Misakı Millî'nin, daha önce Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kesinleşmiş olduğunu saptarlar.²⁴

5. Amasya Protokolü'nde Ortak Vatan

İstanbul Hükümeti Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami'nin imzaladıkları 22 Ekim 1919 tarihli Amasya Protokolü'nde Millî Hudut şöyle tanımlanmıştır:

"Beyannamenin [Sivas Kongresi Beyannamesi] birinci maddesinde, Osmanlı devletinin düşünülen ve kabul edilen hududunun, Türk ve Kürtlerin oturduğu araziye kapsadığı (...) birlikte kabul edildi."²⁵

Bu tanım, Sivas Kongresi Beyannamesi'ne gönderme yaptığı için ayrıca önemlidir. Böylece, Erzurum ve Sivas Kongreleri Nizamname ve Beyannamelerinin 1. maddesinde geçen "unsurlar" kavramının Türk ve Kürt unsurları anlamına geldiği bir kez daha ve Amasya Protokolü gibi bir belgeyle belirlenmiştir.

Amasya Görüşmesi Protokolü'nde Türkiye'nin "Türklerin ve Kürtlerin ortak vatani" olarak saptanması, Mustafa Kemal Paşa'nın

24 Sabahattin Selek, I, s.323; Şevket Süreyya Aydemir, II, s.210 ve 218; Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1941; Ö. Kürkçüoğlu, s.79; Sonyel, s.137. Yalçın Küçük ise, "Misakı Millî formülasyonunda ve kabulünde Atatürk'ün (...) hiçbir rolü bulunmuyor. Çünkü Misakı Millî, (...) İstanbul'da Meclisi Mebusan'da kabul ediliyor" diye yazıyor. Belgeler ve yaşanan süreç, Küçük'ün bu iddiasını doğrulamıyor. Bkz. *Kürtler Üzerine Tezler*, Başak Yayınları, 2. basım, İstanbul, Mart 1992. s.185.

25 Amasya Mülakatı 2. Protokolünün tam metni için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.4, s.341 vd; *Tarih Vesikaları*, yeni seri, c.I, sayı 3(18), Mart 1961, s.361. "Tam ve gerçek metin" başlıklarıyla yayımlanmış eksik metinler için bkz. *BTTD*, sayı 3, Aralık, 1967, s.9 vd; sayı 14, Kasım 1968, s.28 vd.

"zaman kazanma taktiği" olarak görülmüş ve daha önemlisi, Amasya Görüşmesi ve Protokolü, "fazlaca önemli ve etkisi olmayan" bir olay gibi değerlendirilmiştir.²⁶

E. Org. Kemal Yavuz'un bu görüşüne katılmak mümkün değildir. Çünkü Amasya Görüşmesi Protokolünün altına Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami imzaları, "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi" adına atılmıştır. Yani bu imzalar, kişisel imzalar değildir; Anadolu'da oluşan devrimci iktidarın imzasıdır. Müdafaai Hukuk Cemiyeti, bir cemiyet değil, fakat millî iradeyi temsil eden "Millî Teşkilat"tır. Heyeti Temsiliye ise, Atatürk'e göre, Anadolu'da oluşan hükümet çekirdeğidir. Nitekim Heyeti Temsiliye, bir cemiyetin yönetim kurulu gibi değil, fakat vilâyetlere, livalara, sancaklara, ordu ve kolordu komutanlıklarına talimatlar yollayan, onları yöneten bir hükümet gibi davranmış ve zamanla bir hükümet olarak kabul edilmiştir. O kadar ki, İstanbul Hükümeti de Heyeti Temsiliye'yi yeni bir hükümet olarak görmüş ve ikili iktidar durumuna son verilmesini ısrarla istemiştir. Mustafa Kemal de, Heyeti Temsiliye'nin ülkenin yönetim organı olduğunu, 24 Nisan 1920 günü TBMM kürsüsünden yaptığı ilk konuşmasında belirtmiş, artık bu sorumluluğu üstlenmesini Meclisten istemiştir.²⁷

Heyeti Temsiliye, hem devrimin hukuku açısından, hem de o zamanki Türkiye'nin fiilî anayasası açısından kendini meşru gören ve milletin çoğunluğu tarafından meşru sayılan hükümet durumundadır.

Ancak ikinci bir hükümet daha vardır, o da "merkezî hükümet"tir; İstanbul'dadır. Üstelik bu hükümet, Anadolu'daki devrimci hükümetin kararlı mücadelesi ve Damat Ferit kabinesinin düşmesi sonucu kurulan Ali Rıza Paşa kabinesidir. Ali Rıza Paşa hükümeti içinde, kendisini Kuvayı Millîye'nin temsilcisi kabul edenler vardır.

26 E. Org. Kemal Yavuz, "Bu Vatan Kimin", *Müdafaai Hukuk*, sayı 6, 30 Ocak 1999, s.4 vd. Aynı yazı, *Aydınlık* dergisinde de tam metin olarak yayımlanmıştır. Bkz. sayı 604, 14 Şubat 1999, s.12 vd.

27 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.8, s.70-71.

Damat Ferit hükümetinin düşmesinden sonra İstanbul hükümeti ile Anadolu'daki devrimci hükümet arasında bir diyalog başlamış ve bunun sonucunda iki hükümetin temsilcileri, birbirlerini ortadan kaldırmalarının henüz mümkün olmadığı koşullarda buluşarak ortak bir belge imzalamışlardır.

Görüşme iki hükümet arasındadır. Mustafa Kemal, Salih Paşa'nın Amasya Görüşmesinde "kabine namına geldim, kabine namına görüşüyorum" dediğini belirtir.²⁸

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta Amasya Görüşmesindeki amacın Millî Teşkilatı ve Heyeti Temsiliye'yi merkezî hükümete "siyasi bir varlık" olarak kabul ettirmek ve üzerinde anlaşılan konuları uygulamak olduğunu belirtir.²⁹

Bunun için görüşme sonuçlarını kapsayan tutanakların bir protokol olarak kabulü ve Bahriye Nazırına imzalatılması, Mustafa Kemal'e göre "önemli" idi.³⁰

Daha önemlisi, Anadolu'daki devrimci iktidar odağı, imzalanan Protokolle Sivas Kongresi kararlarını ve diğer temel görüşlerini kabul ettirmiştir.

Amasya Görüşmesi Protokolü, ikili iktidar koşullarında devrimci iktidar ile ona o sırada düşmanca tavır almayan İstanbul hükümeti arasındaki uzlaşmadır. Uzlaşmanın içeriğini, Anadolu'daki Millî Hareket belirlemiştir.

Sayın Kemal Yavuz, Amasya Görüşmesinin pek önemli sayılamayacağına kanıt olarak "Osmanlı Meclisi Mebusanı'na yön vermek üzere" düzenlendiğini belirtiyor.³¹

Oysa Amasya Görüşmesi, bütün anayasal sorunları ve Kurtuluş Savaşı'nın siyasetlerini ve hatta Barış Konferansı'na gidecek heyetin kimlerden oluşacağını bile kapsamaktadır. Amasya Protokolleri

28 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8, s.56.

29 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.19 (Nutuk I), s.185.

30 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.19 (Nutuk I), s.185.

31 Kemal Yavuz, *agy*, s.6.

okunduğu zaman, ülkenin anayasa koyma, yasama ve yürütme faaliyetleri düzlemlerini kapsayan bir genişlik görülür.

Kaldı ki, "Osmanlı Meclisi Mebusanı'na yön vermek", o gün için en temel ve merkezî konudur. Meclisi Mebusan, bir cemiyet değil, fakat ülkenin yasama organıdır. İstanbul hükümetine, Meclisi Mebusan'ı toplaması için Anadolu'daki Millî Hareket baskı yapmıştı. Ferit Paşa hükümeti, bir bakıma buna direndiği için düşürülmüştür. Toplanacak Meclisin Erzurum ve Sivas Kongreleri çizgisinde ilerleyeceği planlanmıştır. Nitekim Meclis çoğunluğunu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı mebuslar oluşturmuştur. Misakı Millî Kararı, o Meclisten çıkmıştır. 16 Mart 1920 günü İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgal etmeleri, bir yönüyle Meclisi devre dışı bırakmak içindir.

Ankara'daki Millî Meclis, Meclisi Mebusan'ın yerine kurulmuş, Meclisi Mebusan'ı meşru saymış, İstanbul hükümetinin 16 Mart'tan sonraki uygulamalarını geçersiz ilan etmiştir.

1919 yılı sonbaharında toplanması planlanan Meclisi Mebusan'a "yön vermek", o günün temel meselesiydi. Çünkü o sıra Kurtuluş Savaşı'nın yükselişi, Meclisi Mebusan durağından geçiyordu.

Amasya Görüşmesi Protokolü'yle, Sivas Kongresi Kararları İstanbul hükümetine kabul ettirilmiştir. Bu açıdan Görüşme, Kongreler ile Meclisi Mebusan toplantısı arasında bir köprü işlevi görmüştür. Protokoller, ülkenin esas teşkilatına, yani anayasasına ilişkin konuları çözüme bağlamıştır.

Böyle bir toplantı ve belgenin "önemli" sayılmaması, Mustafa Kemal'in Protokol hakkındaki "önemli" saptamasıyla bağdaşmıyor. *Nutuk*'ta Amasya Görüşmesine altı sayfa ayrılmıştır.³²

Yine Atatürk, TBMM'nin açılışı üzerine 24 Nisan 1920 günü yaptığı anayasal kuruluşa ilişkin önerileri içeren konuşmasında, Amasya Görüşmesine çok uzun bir bölüm ayırmıştır.³³

32 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.185 vd.

33 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.8, s.55 vd.

Meclisteki bu ilk konuşmasında Atatürk, Amasya Görüşmesinde "Kongrelerin tespit ettiği prensipleri ve Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı Nizamnamesi'nin önemli maddelerini" tek tek okuduklarını ve tartıştıktan sonra üzerinde birleştiklerini belirtir.³⁴

Atatürk, imzalanan Protokol'ün "Millî Meclis'in onayına tabi" olduğunu da sözlerine eklemiştir.³⁵ Bunun anlamı, Protokol'de saptanan hususların yasama organı yetkileri içinde olduğudur. "Önem" derecesi, bu derece yüksektir.

Protokol'de, "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu toprak" tanımı, Sivas Kongresi Beyannamesi'ne gönderme yapılarak saptanıyor. E. Org. Kemal Yavuz'un dikkatinden kaçmış, kendi yaptıkları alıntı aynen şöyledir:

"1. Beyannamenin birinci maddesinde Osmanlı devletinin düşünülen ve kabul edilen sınırının Türk ve Kürtlerin oturduğu araziye kapsadığı ve Kürtlerin Osmanlı toplumundan ayrılmasının imkânsızlığı izah edildikten sonra..."

Burada, Sivas Kongresi'nin ülke sınırlarını "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu arazi" olarak saptadığı doğrulanmaktadır.

Böylece Anadolu hareketi ve İstanbul hükümeti, Sivas Kongresi'nin Millî Hudutlar tanımında anlaşılmaktadır. Sayın Kemal Yavuz'un Erzurum ve Sivas Kongresi'nde "Türk ve Kürtlerin oturduğu arazi" diye bir karar yoktu görüşü de, o Beyannameyi hazırlayan Mustafa Kemal'in imzaladığı bu saptamayla geçersiz olmaktadır. Erzurum ve Sivas Kongresi Nizamname, Beyanname ve Kararları'ndaki "İslâmî unsurlar" teriminin Türk ve Kürt unsurları anlamına geldiğini, hem bu kongrelere sunulan raporlar ve kongre tutanakları, hem de Mustafa Kemal'in konuşmaları doğrulamaktadır. Atatürk, 28 Aralık 1919, 24 Nisan 1920, 1 Mayıs 1920, 3 Temmuz

34 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8, s.56.

35 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8, s.55.

1920 ve 16 Ekim 1921 tarihli konuşmalarında, Sivas Kongresi Beyannamesi'nin birinci maddesine gönderme yaparak, Millî Hudutların içinde birden fazla milliyet yaşadığını ve milliyetlerin de Türkler ve Kürtler olduğunu belirtmiştir.³⁶

Kemal Yavuz'un Amasya Protokolü'ndeki "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu arazi" tanımının Musul'la ilgili olduğu iması da isabetli değildir. Gerek *Nutuk*'ta, gerekse diğer belgelerde, Atatürk, Millî Hudutları coğrafi işaretlerle belirlerken, Trakya'dan başlayıp bütün ülke sınırlarını çizer. "Türk ve Kürt unsurlarının oturduğu arazi" tanımı, belgelere göre, Musul'la ilgili olmayıp, bütün Türkiye'yi kapsamaktadır. Nitekim "İslâmi unsurlar" terimi, Sivas Beyannamesi'nde ve Misakı Milli'de, Türkiye halkının bütününe kucaklayan bir kapsamda kullanılır. Bu, tartışma götürmeyecek kadar açık ve kesin bir saptamadır. Vatan prensibi böyle belirlenmiştir. Aynı tanımın Musul sorununda dayanak olarak kullanılması, bu nedenledir.

E. Org. Kemal Yavuz, Sivas ve Erzurum Kongrelerinde "Türk ve Kürt'ten oluşan bir millî birlik" tanımı olmadığını, tersine bütünlüğün vurgulandığını öne sürüyor.³⁷

"Türk ve Kürt unsurlar" tanımı ile bütünlük arasında aykırılık bulunmuyor. Erzurum Kongresi'nden başlayarak Lozan'a ve hatta Milletler Cemiyeti Meclisi görüşmelerine kadar, Kemalist önderlik, unsurların açıkça saptanması ile ülke bütünlüğü arasında uyum görüyordu. Misakı Milli'yi tanımlayan bütün resmî belgelerde, aynı cümle içinde, hem "İslâmi unsurlar", yani Türk ve Kürt gerçeği, hem de unsurların ayrılmaz bütünlüğü belirtilmiştir. Yine aynı cümle içinde, bu unsurların birbirlerinin ırkî, toplumsal ve çevresel haklarına saygı gösteren öz kardeşler olduğu da vurgulanmıştır. Bu

36 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.30; c.8, s.46, s.157, s.391; c.12, s.46; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s.12; Türk Parlamento Tarihi 1919-1923, I, s.54; TBMM Gizli Celse Zabıtları, I, s.73 (3 Temmuz 1920); TBMM GCZ, II, s.355; Atatürk, Gizli Oturumlardaki Konuşmalar, s.193. 16 Ekim 1921.

37 Kemal Yavuz, "Bu Vatan Kimin", Mûdafaa Hukuk, s.6.

vurgu da, İslâmî unsurların farklı kavimlerden oldukları anlamını içermektedir.

Bu farklılık, bir bölünme etkeni olarak görülmemiştir; tersine, ülke topraklarının bütünlüğü ve halkın birliği, unsurlar arasındaki karşılıklı saygıya, hak eşitliğine ve kardeşliğe dayandırılmıştır. Misakı Millî, budur.

Millî Hudutların, kongrelerden başlayarak, "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu arazi" olarak belirlenmesi, Kurtuluş Savaşı'nın başarısında anahtar işlevi görmüştür. Çünkü emperyalistler, Osmanlı devletine bırakacakları toprakları, yalnızca Türklerin yaşadığı kısımlarla sınırlamak istiyorlardı. Wilson Prensiplerindeki "Osmanlı ülkesinin Türk olan kısımları" formülü bu amaca göre üretilmişti. Mustafa Kemal, bu formülü reddederek, Türkleri ve Kürtleri kucaqlayan bir vatan tanımının kabul edilmesine önderlik etti.

6. Atatürk'ün Hazırladığı İlk Misakı Millî Metninde "Ortak Vatan"

Misakı Millî'nin Erzurum ve Sivas Kongrelerinde saptandıktan sonra Ankara'da kaleme alınışını Atatürk şöyle anlatır:

"Gerek Erzurum Kongresi'nde, gerek Sivas Kongresi'nde Türkiye'nin milli sınırlarını tespit etmek için medeni bir terime dayanmak lazım geldiği vakit ben 'Türk süngülerinin işaret ettiği bu hattı' esas kabul ettim. Malumunuzdur ki, Misakı Millî'yi en nihayet Ankara'da tespit etmiştim."³⁸

Atatürk, "Misakı Millî unvanı verilen programın ilk karalamalarını, bir fikir vermek maksadıyla" kendisinin hazırladığını *Büyük*

³⁸ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.54; *Atatürk'ün Anıları*, yayıma hazırlayan İsmet Görgülü, s.118; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, c.IV, 2. kısım, s.724 vd; *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, s.106.

Nutuk'ta da belirtmiştir. Atatürk'ün belirlediği "İstanbul Meclisi'nde bu kararlar hakikaten toplu bir surette yazılmış ve tespit olunmuştur."³⁹

Yine Atatürk, 2 Şubat 1923 günü İzmir'de yaptığı konuşmada, Misakı Millî'nin nasıl hazırlandığını şöyle anlatmıştır:

"Birçok mebuslar geldiler ve kendileriyle fikir alışverişlerinde bulunduk ve bunun neticesinde 'Misakı Milli' denilen düsturun esaslarını tespit ettik ve gidenlerin eline verdik. (*Yaşasın sesleri, alkışlar.*) Daha sonra Meclisi Mebusan'da giymiş olduğu kisve son şeklidir. Ve hepimizin muhteviyatını bütün mevcudiyetimizle müdafaa karar verdiğimiz şekildir."⁴⁰

Meclisi Mebusan'a Trabzon'dan mebus seçilen Hüsrev (Gerede) Bey, 38 yıl sonra Tevfik Bıyıklıoğlu'na yazdığı mektupta, Misakı Millî metninin hazırlanışını ve Meclisi Mebusan'daki kabul sürecini anlatır. O sırada Heyeti Temsiliye'nin sekreterliğini ve sözcülüğünü yapan Hüsrev Gerede'nin belirttiğine göre, Mustafa Kemal'in kaleminden çıkan metin, Heyeti Temsiliye'nin bütün üyeleri tarafından imzalanmış ve İstanbul'a götürülmesi için kendisine teslim edilmiştir.⁴¹

Misakı Millî'nin Atatürk'ün kaleminden çıktığına, Hüsrev Gerede'den başka Ali Fuat Cebesoy ve Mazhar Müfit Kansu da tanıklırlar.⁴² Kaldı ki metin içerik ve üslup açısından Erzurum ve Sivas Kongreleri belgelerinin 1. maddesiyle hemen hemen aynıdır.⁴³

39 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.19 (Nutuk I), s.269; *Nutuk/Söylev*, I, s.482.

40 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.15, s.65 vd; Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.172.

41 Hüsrev Gerede'nin 28 Ağustos 1958 günlü mektubu için bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, s.77 vd.

42 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, s.114; Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1941, 1943.

43 Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1941. Bülent Tanör de, Misakı Millî'nin esaslarının Mustafa Kemal Paşa tarafından çizildiğini saptar. Bkz. *Osmanlı-Türk*, s.230.

Bütün bu kanıtlardan daha önemlisi, Mustafa Kemal Paşa'nın 1920 yılı başında Ankara'da Meclisi Mebusan'a seçilen mebuslarla yaptığı görüşmelerin tutanaklarıdır. Yapılan görüşmelerin Ankara-İstanbul iktidar savaşındaki önemine yukarda "Ankara Kongresi" başlığı altında değinmiştik.⁴⁴ Bu tutanakların 87 yıl sonra 2007 yılı Nisan ayında yayımlanması, Misakı Millî taslağının hazırlanışına ilişkin tartışmaya son vermiştir.⁴⁵

Tutanakları incelediğimiz zaman, görüşmelerin esas gündeminin, "İttifak-ı Millî Programı"nın hazırlanması olduğunu saptıyoruz. Daha sonra tarihe Misakı Millî adıyla geçecek metin, Ankara görüşmelerinde "İttifak-ı Millî Programı" diye adlandırılmakta ve madde madde okunduktan sonra tartışılmaktadır.⁴⁶

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı (ATASE)'nin Atatürk Özel Arşivi'nde bulunan 19 Ocak 1920 tarihli metnin, Atatürk tarafından hazırlanan ilk Misakı Millî taslağı olduğu kabul edilmektedir.⁴⁷ Bu metin, Müdafaai Hukuk Grubu Programı olarak hazırlanmıştır. Belgede, Mustafa Kemal'in yazısına "benzediği" uzmanlarca saptanan bir not bulunmaktadır. Bu notta, "19.1.36'da yazılarak verilmiştir" denmektedir.⁴⁸ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın yayımladığı kitapta şu değerlendirme yapılıyor:

44 Bkz. Yukarda s.194 vd.

45 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, sayı 120, Nisan 2007, s.47, 336. Özellikle bkz. 35 vd, 66 vd.

46 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*'nde "İttifak-ı Millî Programı", "Millî İttifak Programı" diye sadeleştirilmiş. Oysa özel isimlerin ve yine özel isim sayılması gereken tarihi belge başlıklarının olduğu gibi bırakılması gerekir. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*'nin bu önemli yayını konusunda bkz. Doğu Perinçek, "Atatürk'ün 1920 Başındaki Mebuslarla Görüşme Tutanakları", *Teori*, sayı 213, s.53 vd.

47 "Mustafa Kemal Paşa'nın Hazırladığı ilk Müdafaai Hukuk Grubu Programı ve Misakı Millî Taslağı"nın özgün belgesi, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi'nde bulunmaktadır: Klasör 21, Fihrist 2-1. Belgenin tam metni ve bilgi için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.161 vd; *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.41 vd.

48 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, Klasör 21, Fihrist 2-1; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.161 vd; *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.41 vd.

"Bu belgenin Misakı Millî'nin müsveddelerinden birisi olduğu ve Mustafa Kemal'in direktifi ile veya onun tarafından dikte ettirilerek yazıldığı anlaşılmaktadır."⁴⁹

Atatürk'ün hazırladığı ilk Müdafaa-i Hukuk Grubu Programı ve Misakı Millî taslağının konumuzu ilgilendiren bölümleri şöyledir:

"Altta imza koyan mebuslar, aşağıdaki maddelerde birleşerek, barışın yapılmasına kadar Müdafaa-i Hukuk Grubu namıyla grup teşkil etmişlerdir.

"1- Osmanlı Devleti ile İtilaf devletleri arasında 30 Teşrinievvel 1334 [30 Ekim 1918] tarihli Mütareke'nin yapılması sırasında sınırlarımız dahilinde kalan ve hükümeti seniyenin idaresi altında bulunan ve her noktası İslam çoğunluğuyla meskûn olan memleketlerin heyeti umumiyesi, fiili ve hükmi hiçbir sebeple ayrılma kabul etmez, bölünmez bir bütündür.

"2- Bu sınır dahilinde sakin bütün İslami kavimler, yekdiğerine karşı milli ve mahalli hukuk ve karşılıklı güvence esası üzerine ortak vatanı müdafaa ve muhafazada birleşmişlerdir."⁵⁰

Belgenin içeriği, görüldüğü gibi, Sivas Kongresi Beyanname-si'nin 1. maddesiyle hemen hemen aynıdır. Yalnız "İslâmî unsurlar" yerine "İslâmî kavimler" denmektedir ve çok daha önemlisi "ortak vatan" kavramı kullanılmaktadır.

7. Misakı Millî'nin Meclisi Mebusan'da Kabulü

Mustafa Kemal Paşa, bizim bugün Misakı Millî diye andığımız "Müdafaa-i Hukuk Grubu Programı"nı İstanbul'a yolladıktan sonra çalışmaları da yönetmiş ve denetlemiştir. 1920 yılı Ocak ayındaki

49 Atatürk Haftası Armağanı, No: 6, s.42. Aynı görüş: *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.161, dipnot (*).

50 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.161 vd; *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.43.

uğraş ve yazışmalarının esas olarak burada yoğunlaştığı görülür.⁵¹ Meclisi Mebusan Reisliğine Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesi, bir Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulması, bu grubun kendi programı olarak benimseyeceği kararı Meclise kabul ettirmesi, Ali Rıza Paşa hükümetinin etkisiz kılınması, hatta mümkünse düşürülüp Anadolu'daki harekâta daha yakın bir hükümet kurulması; 1920 yılı Ocak ayının gündemini oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 4 Ocak 1920 günü Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya Ankara'dan yolladığı "gayet gizli" yazıda, bu gündeme ilişkin siyasetleri şöyle özetler:

"Yakında yayımı kararlaştırılmış olan beyanname [Misakı Millî kastediliyor] hususuna gelince, bu ancak, hükümetin her bakış açısından Kuvayı Milliye'ye dayandığı kanaatini verecek bir hareket yolu kabulü ve bunu âleme hissettirmesi ve göstermesi suretiyle, mevkiini, harici siyasette kuvvetli kıldıktan sonra ve barış delegelerinin gitmelerinden evvel ve fakat Millî Meclis toplanmış ve Meclis'te millî esasları kabul etmiş çoğunluğun, yani 'Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu'nun' olur vermesi ve tam katılımıyla yapması uygun ve tesirli olabilecektir. Çünkü, Millî Meclis'te çoğunluk fikrine dayanmadıkça, bu beyanname, düşmanlarımızca kıymet ve itibar sahibi sayılmayacaktır. (..) Millete dayandığını iddia eden mevcut hükümet için de bu beyannameye esas olacak Sivas Genel Kongresi Beyanname ve Nizamnamesi'ndeki mühim hatlardır ki; bunlar da gelecekteki sınırlar, devlet ve milletin bağımsızlığı, azınlıkların hakları, yardımın [müzaharetin] milletçe kabul tarzı gibi hususlardır. Bunun şimdiden hazırlanması pek lâzım ve Millî Meclis'in açılışında da çoğunluk grubu ile görüşülerek ilanı zaruri kabul olunmaktadır."⁵²

51 Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.66-412. 6. cilt, bu sürecin belgelerini içermektedir.

52 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.66 vd.

Bilindiği gibi Meclisi Mebusan 12 Ocak 1920 günü açıldı. 10 gün sonra, 22 Ocak 1920 günü yapılan gizli oturumda, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), konuşmasına şöyle başlamıştır:

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin bize gönderdikleri Misak-ı Millî metnini Hüsrev Beyefendi okudular."⁵³

Gizli olarak toplananlar Müdafaai Hukuk üyesi mebuslardır. Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) Bey, metni okuduktan sonra görüşme yapılmış⁵⁴ ve bir komisyon kurulmuştur. Gerede, komisyonun Mustafa Kemal Paşa'dan gelen metni pek az değişiklikle kabul ettiğini belirtir. Atatürk'ün eliyle yazdığı söylenen bu metin, Hüseyin Rauf Bey'in kararıyla Ankara'ya geri gönderilmiştir. TBMM evrakı arasında olması gereken, Atatürk'ün elyazısıyla yazılmış bir belge bugüne kadar bulunamamıştır.⁵⁵

Atatürk'ün elyazısıyla yazılmış olmamakla birlikte, Atatürk'ün Ankara'dan İstanbul'a yolladığı iki ayrı Misakı Millî taslağı bulunmaktadır.

Birincisi, Mustafa Kemal Paşa'nın yazdırdığı veya emriyle yazılan "Müdafaai Hukuk Grubu Programı ve Misakı Millî Taslağı" diye andığımız 19 Ocak 1920 tarihli belgedir. Bu belgenin üzerinde, yukarda belirttiğimiz gibi, Atatürk'ün elyazısıyla not bulunmaktadır.⁵⁶

53 Hamdullah Suphi Tannöver'in elyazısıyla yazdığı konuşma metni için bkz. "İstanbul Meclisi Mebusanı'nın Gizli Oturumunda Hamdullah Suphi Tannöver'in Bir Konuşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 3, Temmuz 1985, s.977 vd.

54 Hamdullah Suphi Tannöver, *Dağ Yolu*, 1-2, s.223'ten aktaran Selahattin Tansel, III, s.18. Selahattin Tansel, Felahı Vatan Grubu'nun 7 Şubat'ta kurulduğunu dikkate almıyor ve 22 Ocak toplantısının Felahı Vatan Grubu'nda yapıldığını yazıyor. Oysa Müdafaai Hukuk taraftan mebusların Misakı Millî çalışmasını Felahı Vatan Grubu'nun kurulmasından önce başlattıkları ve kararın 28 Ocak'ta Felahı Vatan Grubu'nun resmen kurulmasından 10 gün önce alındığı açıktır.

55 Tevfik Bıyıklıoğlu, s.77; Kaymaz, "Misakı Millî", s.1944.

56 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, Klasör 21, Fihrist 2-1; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.161 vd; *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.41 vd.

İkincisi ise, iki gün sonra İsmet Bey'in (İnönü) elyazısıyla yazılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın imzaladığı 21 Ocak 1921 tarihli belgedir.⁵⁷ Hüsrev Gerede, Mustafa Kemal Paşa'nın kendi elyazısıyla not koyduğu metni veya Mustafa Kemal Paşa'nın imzası bulunan ve İsmet Bey'in elyazısıyla yazılmış metni, Atatürk'ün elyazısı olarak hatırlıyor olabilir. Çünkü birincisinde Mustafa Kemal Paşa'nın elyazısıyla notu, ikincisinde ise imzası bulunmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Ocak veya 21 Ocak 1920 tarihli Misakı Millî taslakları, belki her ikisi birden, Meclisi Mebusan'da 22 Ocak 1920 gününden başlayarak görüşüldü. Bu görüşmelerin önce resmî oturumlar dışında yapıldığı saptanıyor. Bilindiği gibi Meclisi Mebusan 12 Ocak 1920 günü açılmıştı. Açılıştan on gün sonra Misakı Millî üzerine gizli görüşmelerin başladığı belirleniyor. Taslağın önce Müdafaa-i Hukuk taraftarı mebusların arasında görüşüldüğü de bir gerçektir. Felahı Vatan Grubu'nun 7 Şubat 1920 günü kurulduğu dikkate alınırsa, Müdafaa-i Hukuk Grubu yanlısı mebuslar, Misakı Millî konusundaki gizli toplantılara Felahı Vatan Grubu'nu resmen kurmadan önce başlamışlardır. Bu gizli toplantılarda, konunun bir komisyonda ele alınması kararlaştırılıyor ve metin basılıp mebuslara dağıtılıyor.

Meclisi Mebusan üyesi Mazhar Müfit Bey (Kansu), Misakı Millî'nin toplantılar başladıktan üç gün sonra grup toplantısında kabul edildiğini belirtiyor.⁵⁸ Toplantılar, 22 Ocak'ta başladığına göre, Müdafaa-i Hukuk yanlısı mebusların grubundaki karar, 25 Ocak 1920 gününe rastlıyor. Bu karar, 28 Ocak 1920 günü küçük değişiklikler yapılarak, Meclisi Mebusan'ın gizli toplantısında oybirliğiyle kabul ediliyor. Tarihsel kararı, başta Meclisi Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey olmak üzere, 121 mebus imzalıyor. Bu belgenin

57 Anıtkabir Özel Arşivi'nde bulunan bu özgün belgenin fotokopisini Prof. Dr. Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ne vermiş bulunuyor. Bkz. c.6, s.163 vd.

58 Mazhar Müfit Kansu, II, s.540.

aslı Prof. Dr. Nejat Kaymaz'da bulunmaktadır ve *Aydınlık*'ta yayımlanmıştır.⁵⁹ Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı Atatürk Özel Arşivi'nde de bir örneğinin bulunduğunu yine yapılan yayınlardan öğreniyoruz.⁶⁰

Misakı Millî Kararı'nın alındığı 28 Ocak 1920 günlü oturumun niteliği tartışmalıdır.

Mete Tuncay, Meclisi Mebusan'ın, 28 Ocak 1920 tarihinde açık veya gizli toplantı yapmadığını öne sürerek, kararın resmî olmayan bir toplantıda alınmış olabileceğini öne sürmüştür.⁶¹

Resmîlik ile gizliliği karıştırmamak gerekir.

Misakı Millî Kararı, 28 Ocak 1920 tarihli toplantıya katılan Meclisi Mebusan Reisi ve bütün mebuslar tarafından imzalanmıştır.⁶² Bu gerçek, resmî toplantının varlığını kanıtlar. Ancak o toplantı gizlidir.

Gizli toplantıda Misakı Millî Kararı alındığı haberi, hemen ertesi günün gazetelerinde yer almıştır. Ancak karar metni yayımlanmamıştır. 29 Ocak 1920 günlü *Yeniğün* gazetesinde Misakı Millî başlığıyla yer alan haberde şöyle denmektedir:

"Meclisi Mebusan üyeleri arasında vatanımızın bugün içinde bulunduğu zor durumda milletimizin yüce hukukunun gerekliliği ve savunulmasında izlenecek hareket hattına dair bir süreden beri devam eden görüşmelerin dün başarıyla son bularak, bütün mebusların belirlenmiş esas noktalar üzerinde birleştikleri ve bu Misakı Millî etrafında birleşik bir kitle oluşturdıkları memnuniyetle ve belgeli olarak öğrenilmiştir.

59 Prof. Dr. Nejat Kaymaz'la Misakı Millî'nin 90. yılında yapılan söyleşi ve belgenin fotokopiyaları için bkz. "İlk Kez Yayımlanan Özgün Misakı Millî Belgeleri", *Aydınlık*, sayı 1174, s.16 vd.

60 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, Klasör 21, Dosya: 1336/6, Fihrist:2-5-9'dan aktaran: *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, 10 Kasım 1977, s.45-50; Belge 9; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.167 vd.

61 Mete Tuncay, "Misakı Millî'nin Birinci Maddesi Üzerine", *Birikim*, sayı 18-19, Ağustos-Eylül 1946, s.12.

62 Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1944.

"Misakı Millî içeriği hakkında gerekli görülen gizlilik dolayısıyla fazla bir şey söylemek ve yazmak mümkün olmamış ise de, üzerinde birleşilen bu belgenin özetle ve özellikle barış meselelerimize dair olacağı çıkarılmaktadır."⁶³

Yeni Gün gazetesi, 3 Şubat 1920 günlü yayınıyla da Misakı Millî Kararı'nın alınmış olduğunu bir kez daha doğrulamıştır. Haberde, aralarında büyük görüş ayrılıkları olan Meclis üyelerinin Misakı Millî programı üzerinde birleştiği belirtilmiştir. Haberde kaynak olarak gösterilen mebusun Yunus Nadi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴ Bilindiği gibi, *Yeni Gün* gazetesi, Meclisi Mebusan'daki Müdafaai Hukuk yanlısı grubun önderlerinden ve 7 Şubat 1920 günü kurulan Felahı Vatan Grubu'nun Yönetim Kurulu Üyesi İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey'in yönetiminde yayımlanıyordu.

Misakı Millî Kararı'nın alındığını, İstanbul'da bulunan Meclisi Mebusan Üyesi Rauf Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir.⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa, 7 Şubat 1920 günü Rauf Bey'e yolladığı şifrede "Cihana ilan edilmesi lâzım gelen bir barış programının gizli tutulmasına" karşı çıkmış ve Rauf Bey'den bu uygulamanın "fayda ve sebebinin izahını" istemiştir.⁶⁶

Rauf Bey verdiği cevapta şu açıklamayı getirmiştir:

"Biz tabii yayımlanması taraftarıyız. Fakat mebusların bir kısmı, siyasi bir mahiyete sahip olan bu beyannamenin yayımlanmasına, hariciye memurlarından meydana gelen bir siyasi encümende incelenerek karar verilmesini ve tercüme edilmesini teklif eylediler. Bu zevat çalışmalarında gecikti. Dolayısıyla, önce Fransızca tercümesini yaptırdık. Aynı zamanda ya-

63 *Yeni Gün*, 29 Ocak 1920'den aktaran Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1958.

64 *Yeni Gün*, 3 Şubat 1920'den aktaran: Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1949.

65 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.171 ve 278.

66 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c6, s.17.

yımlanması vasıtalarının tamamlanması ile uğraşyoruz. Genel arzu da bu merkezdedir."⁶⁷

Anlaşılan Müdafaa-i Hukuk yanlısı mebusların çabasıyla Misakı Millî'nin ilanı gündeme alındı ve kararlaştırıldı. Meclisi Mebusan, 17 Şubat 1920 günü yaptığı oturumda, Misakı Millî'yi kamuoyuna ve dünyaya ilan etme kararını oybirliğiyle kabul etmiştir. Bu karar, kabul kararı değil, ilan kararıdır. Böylece Meclisi Mebusan, Misakı Millî'yi daha önce 28 Şubat 1920 günü kabul ettiğini de resmen saptamıştır. Karar, 17 Şubat 1920 tarihine ait Meclisi Mebusan tutanaklarında yayımlanmıştır. Misakı Millî Kararı'nın resmî olduğu tutanaklarla da belgelenmiştir. 17 Şubat 1920 günlü tutanakta, Meclisi Mebusan Reisi, verilen önerge üzerine "Görüşmeyeceğiz, yalnız okuyacağız" demektedir.

İngiliz denetimi altındaki İstanbul'da kararın gizli toplantılarda oluşturulması, Misakı Millî'nin meşruluğunu zayıflatmaz, tersine güçlendirir. Mete Tunçay'ın dayanaksız iddiası, bilimsel özenle değil, fakat Misakı Millî Kararı'nın meşru olmadığı yönündeki gayretlerle açıklanabiliyor. Prof. Dr. Nejat Kaymaz, Mete Tunçay'ın görüşlerini tartışmasız kanıtlar ve bilimsel usavurma ile çürütmüştür.⁶⁸

Misakı Millî Kararı metninin basında yayımlanması tarihleri de, kararın resmen 17 Şubat öncesinde alındığını göstermektedir. 28 Ocak 1920 tarihli Misakı Millî Kararı, 17 Şubat 1920 günü ilan edilmeden bir gün önce *Tasviri Efkâr* gazetesinde tam metin olarak çıkmıştır.⁶⁹ Yine tam metin 17 Şubat 1920 günlü *Yeni Gün* gazetesinde de yayımlanmıştır.⁷⁰ Meclisi Mebusan'ın Misakı Millî'yi ilan kararını aynı gün aldığı düşünülürse, *Yeni Gün* gazetesi de *Tasviri*

67 Rauf Bey'in 11 Şubat 1920 günlü cevabının tam metni için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.171, dipnot 1.

68 Mete Tunçay'ın eleştirisi için bkz. Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1954 vd; "Misakı Millî", s.1944.

69 *Tasviri Efkâr*, 16 Şubat 1920.

70 *Yeni Gün*, 17 Şubat 1920.

Efkâr gibi, kararı ilandan önce duyurmuştur. Bu yayınlar, kararın resmî olduğunu kanıtlamaktadır. Tarihî karar, 18 Şubat 1920 günü yayımlanmıştır.⁷¹

İkinci tartışmalı konu, 28 Ocak 1920 günü yapılan karar toplantısına katılanlarla ilgilidir. Prof. Dr. Nejat Kaymaz'a göre, "Yapılan resmî oturumun arkasından Müdafaai Hukuk mebusları kendi aralarında görüşmelere devam ederler. Sonunda, daha önceden oluşturulan komisyonlarda ortaya çıkan fikirlerin de katıldığı bir metin çıkar ortaya."⁷² Faik Reşit Unat ve Selahattin Tansel ise, Misakı Millî'nin Meclisin gizli oturumunda kabul edildiğini belirtmektedirler.⁷³

28 Ocak 1920 günlü toplantının Müdafaai Hukuk Grubu veya Felahı Vatan Grubu toplantısı olduğu görüşü iki nedenle gerçeğe uymuyor.

Birincisi, Felahı Vatan Grubu resmen 7 Şubat 1920 günü kuruldu.⁷⁴ Grup üyeleri daha önce kuşkusuz Müdafaai Hukuk yanlıları olarak aralarında toplantılar yapıyorlardı. Ancak o toplantılardan "Felahı Vatan Grubu toplantıları" diye söz etmek, tarihsel sürece uymuyor.

İkincisi, 28 Ocak 1920 tarihli Misakı Millî Kararı'nın altında Reis ile birlikte 121 imza bulunmaktadır. Oysa Müdafaai Hukuk taraftarı gruba üye mebusların sayısı, bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım (Karabekir) Paşa'ya yazdığı 8 Şubat 1920 tarihli şifrede yetmiş kişi olarak belirtilmektedir.⁷⁵ Bu şifreden 21 gün sonra, yine

71 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın yayımladığı *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, belgenin üzerinde 18 Şubat 1920 tarihinin bulunduğunu saptıyor ve yayım tarihi ile ilan kararının alındığı tarihi karıştırıyor (s.10 ve 52). Karar bir gün önce alınmıştır.

72 Prof. Dr. Nejat Kaymaz, *Aydınlık*, sayı 1174, s.20.

73 Bkz. Selahattin Tansel, III, s.16 ve Faik Reşit Unat, "Misakı Millîye Beyannamesi", *Aylık Ansiklopedi*, 1944, No 3, s.92 vd.

74 Felahı Vatan Grubu'nun Nizamname ve Programı için bkz. Tülay Duran, *BTTD*, sayı 61, Ekim 1972.

75 Atatürk'ün 8 Şubat 1920 tarihli şifresi için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.172.

Mustafa Kemal Paşa, bu kez Talat Paşa'ya yazdığı mektupta, Meclis'te "Seksenden fazla mebusan meydana gelen 'Felahı Vatan' namı altında bir çoğunluk grubu vücuda getirdiklerini" bildirmektedir.⁷⁶ Üç hafta içinde grubun yeni üyeler kazanmış olması mümkündür. Ancak Müdafaa-i Hukuk ya da Felahı Vatan Grubu'nun 121 üyenin epeyi altında olduğu bilinmektedir.

Öyle anlaşıyor ki, Müdafaa-i Hukuk Grubu yanlısı mebuslar, Felahı Vatan Grubu resmen kurulmadan önce kendi aralarındaki toplantılarda, komisyonlar kuruyor ve Misakı Millî Kararı'nı alıyorlar. Bu karar, daha sonra diğer mebuslarla görüşülüyor ve onların imzasına açılıyor. Sonuç olarak 28 Ocak 1920 günü tarihsel karar Meclisi Mebusan üyelerinin gizli toplantısında alınıyor ve başta Reis Celalettin Arif Bey olmak üzere 121 mebusun imzasıyla belgeleniyor.

8. Misakı Millî Metni

Unsurları Birleştiren Etkenler

Misakı Millî'nin konumuzu ilgilendiren 1. maddesi metni tartışmalıdır. Genelkurmay ATASE Başkanlığı'nın Atatürk Özel Arşivi'nde, Anıtkabir Atatürk Özel Arşivi'nde, Prof. Dr. Nejat Kaymaz'da ve Meclisi Mebusan Zabıtları'nda, Misakı Millî metni içeren toplam altı belge bulunmaktadır Bu belgeler, birkaç sözcük dışında aynıdır.⁷⁷ Farklar, "Osmanlı İslâm çoğunluğunu" birleştiren etkenlerle ilgilidir. Bu metinlerden beşi *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde yayımlanmıştır.⁷⁸ Altıncısı da, 1919 yılı sonlarında hazırla-

⁷⁶ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.409. 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında iki hafta devam eden Sivas Heyeti Temsiliye toplantılarında Meclisi Mebusan üyesi mebusların sayısının 70 kadar olduğu belirtilmektedir. Bilindiği gibi bu toplantı İkinci Komutanlar toplantısı diye de anılmaktadır. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.163 vd; 182 vd; 197 vd; 212 vd; 231 vd; 242 vd; 250 vd; 273 vd; 291 vd; 300 vd; Kararlar, s.317 vd.

⁷⁷ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın yayımladığı *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.19.

⁷⁸ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.159 vd.

nan ve "Misakı Millî Haritası", diye anılan haritadır ve ilk kez *Aydınlık* dergisinde yayımlanmıştır. Belgeleri ve bulundukları arşivi tek tek belirtecek olursak:

Bir: Mustafa Kemal Paşa'nın Hazırladığı İlk Müdafaai Hukuk Grubu Programı ve Misakı Millî Taslağı (19 Ocak 1920).⁷⁹

İki: İsmet Bey Tarafından Yazılan ve Mustafa Kemal Paşa'nın İmzaladığı Müdafaai Hukuk Grubu Programı ve Misakı Millî Taslağı (21 Ocak 1920).⁸⁰ Bu metin, 1920 Ocak ayında geçici olarak Ankara'ya gelen İsmet Paşa'nın elyazısıyla olmakla birlikte, Mustafa Kemal Paşa tarafından yazdırıldığı bellidir. Zaten altında O'nun imzası bulunmaktadır.

Üç: Meclisi Mebusan'da Kabul Edilen Misakı Millî (28 Ocak 1920). Üzerinde 28 Ocak 1920 tarihi bulunmaktadır ve Meclis Başkanı ile 121 mebus tarafından imzalanmış özgün metindir.⁸¹

Dört: Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya Bildirdiği Misakı Millî Metni (6 Şubat 1920).⁸²

Beş: Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi'ndeki Ahdı Millî Bildirisi Sureti (17 Şubat 1920).⁸³

79 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, Klasör 21, Dosya: 1336/6, Fihrist: 2-1'den aktaran: *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.41-44, Belge 8; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.161 vd. Belgenin aslı Prof. Dr. Nejat Kaymaz'da bulunmaktadır ve Misakı Millî'nin 90. yılında ilk kez *Aydınlık* dergisinde yayımlanmıştır. Bkz. sayı 1174, s.16 vd.

80 Aslı Anıtkabir Atatürk Özel Arşivi'nde bulunan belgenin fotokopyası Prof. Dr. Şerafettin Turan tarafından *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ne verilmiş ve yayımlanmıştır. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.163 vd.

81 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, Klasör 21, Dosya: 1336/6, Fihrist:2-5-9'dan aktaran: *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.45-50; Belge 9; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.167 vd.

82 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, Klasör 21, Dosya: 1336/6, Fihrist: 3-5'ten aktaran *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.29-32, Belge 3; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.169 vd.

83 BMM Kütüphanesi, Es. No. 1942-642, Remiz-R.2. 2/11, 18 Şubat 1336, s.114-116. Devamından, bu metnin Meclisi Mebusan Zabıtlarından alındığı anlaşılıyor. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.173 vd.

Altı: Misakı Millî Haritası (1919 sonu).⁸⁴ Harita, 1919 yılı sonuna ait ve Mecliste kurulması planlanan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun çoğunluğu sağlama çalışmaları kapsamında yapılmış. Haritada hangi sancaktan kaç mebus çıkarılması gerektiği rakamla belirtilmiş. Bu harita daha sonra Misakı Millî sınırlarına esas olmuş. Haritadaki sınırlar, 30 Ekim 1918 ateşkes hattına göre düşünülmüş ve Atatürk ile arkadaşlarının, yani Heyeti Temsiliye'nin belirlediği sınırlara göre çizilmiş. Bu haritada Kerkük-Musul bölgesi sınırlar içinde yer alıyor, ancak İngiliz işgali altında olduğu için, koyu taranmış. O sırada Fransız işgali tehdidi altında bulunan Adana, Antep ve Urfa vilâyetleri de koyu taranmış. Ege bölgesinde Yunanistan'ın talep ettiği iller kesik çizgilerle gösterilmiş. Vilayâtı Selase denen Kars, Ardahan ve Batum ise, sınır dışında gösterilmiş; üzerinde Kafkas yazıyor.⁸⁵

Yukardaki metinler içinde, 28 Ocak 1920 günü Meclisi Mebusan'da kabul edilen karar, resmî Misakı Millî metnidir. Kararın üzerinde Meclis Reisi Celalettin Arif Bey ile 121 mebusun imzası bulunmaktadır. Kararın 1. maddesi şöyledir:

"Osmanlı devletinin yalnız Arap çoğunluğunun oturduğu 30 Ekim 1918 tarihli Ateşkes'in yapıldığı anda, düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceği, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri oylara göre tayin edilmek lazım geleceğinden, sözü geçen ateşkes hattı içinde ve dışında **dinen, irfanen ve emelen birleşmiş**⁸⁶ ve yekdiğerine karşılıklı saygı ve fedâkârlık duygularıyla dolu ve ırkî ve toplumsal haklarıyla

⁸⁴ *Aydınlık*, sayı 1174, s.16 vd.

⁸⁵ Bu haritayı Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu Üyesi Prof. Dr. Nejat Kaymaz, Misakı Millî'nin kabul ve ilanının 90. yılında, ilk kez *Aydınlık* dergisinde yayınlayarak kamuoyuna açıkladı. *Aydınlık*, sayı 1174, s. 16 vd.

⁸⁶ "Diniyle, kültürüyle ve isteğiyle birleşmiş". Diğer belgelerde farklı olan bu söz-cükler siyah dizilmiştir.

la çevre şartlarına tamamiyle saygılı Osmanlı İslâm çoğunluğunun oturduğu kısımların bütünü hakikaten veya hükmen Osmanlı topluluğundan hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez bir bütündür."

Genelkurmay Askerî Tarih Başkanlığı'ndaki Atatürk Özel Arşivi'nde bulunan, Rauf Bey'in 6 Şubat 1920 günü şifreyle yolladığı metin ile özgün belgedeki "irfanen" sözcükleri birbirini tutmaktadır. Ancak 6 Şubat 1920 günlü şifrede son etken, "emelen" değil "ahlâken"dir. Bu şifre, Misakı Millî'nin ilan edildiği 18 Şubat 1920'den önce yayımlandığı için, daha sonra bu sözcüğün "emelen" diye değiştirildiği düşünülebilir.

28 Ocak 1920 tarihli, Meclis Reisi'nin ve mebusların imzaladığı özgün belgede, İslâmî çoğunluğu birleştiren etkenler, Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı'nın yayımladığı kitapta yer alan haliyle, "dinen, irfanen, emelen" diye okunmuştur. Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu ve Osmanlıca yazı uzmanları, bu konuda titiz bir inceleme yapmışlar ve sözcüklerin tartışmasız ve açık olarak böyle okunduğunu saptamışlardır. Metin, bu doğru okunuşuyla *Atatürk'ü Bütün Eserleri*'nde yer almıştır. Değerli bilimadamı Prof. Dr. Nejat Kaymaz, Prof. Dr. Sina Akşin, Prof. Dr. Şerafettin Turan ve E. Tümg. Muzaffer Erendil de bu metni kabul ediyorlar.⁸⁷

87 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, 2, Son Meşrutiyet (1919-1920), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s.317; Muzaffer Erendil, *Çok Yönlü Lider Atatürk*, s.313. General Erendil, Atatürk'ün taslak metni ile 28 Şubat 1920 tarihli özgün belgeyi tek bir metin gibi yayımlamış. Metinlerin birlikte yayımlanmasının kaynağı, *Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler* adlı kaynak kitaptır (Hazırlayan Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s.113 vd). Misakı Millî'nin 90. Yılı'nda Ulusal Kanal'ın 17 Şubat 2010 günü Ankara'da düzenlediği açık oturumda da Prof. Dr. Nejat Kaymaz, Prof. Dr. Şerafettin Turan ve Prof. Dr. Sina Akşin, 28 Ocak 1920 tarihli bu belgenin "dinen, irfanen ve emelen" diye okunan içeriğiyle asıl metin olduğunu yeniden belirtmişlerdir. Biz de bu görüşü paylaşıyoruz.

Ne var ki, 1. maddedeki, "Osmanlı İslâm çoğunluğu" içinde yer alan unsurları birleştiren etkenler, özgün belgede ve Meclisi Mebusan zabıtlarında farklıdır. Misakı Millî Kararı'nın 16 Şubat 1920 günü *Tasviri Efkar* gazetesinde ve 17 Şubat 1920 günü *Yeni Gün* gazetesinde çıkan metinler ile temel belge ve zabıtlar arasında da "unsurları birleştiren etkenler" konusunda bir-iki sözcük farkı bulunmaktadır. Dahası belirtilen iki gazetenin, bir gün farkla yayımlanan metinlerinde üç sözcükten ikisi farklıdır.

Özgün belgenin 1977 yılında *Atatürk Haftası Armağanı* açıklanmasından önceki yayınlarda, genellikle *Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi*'ndeki metin esas alınmıştır. Ancak sözcükler farklı okunmaktadır.

Cumhuriyet döneminde yayımlanan Lise *Tarih* kitabını kaynak alan kitaplarda, nitelikler, "*dinen, ırkan ve aslen*" diye yazılmıştır.⁸⁸ TBMM'nin 16 Ekim 1921 tarihli gizli oturumunda konuşan Karesi Mebusu Vehbi Bey de, Misakı Millî'nin birinci maddesine değinirken, bu üç etkeni sıralamıştır.⁸⁹ Aynı oturumda konuşan Mustafa Kemal ise ilgili bölümü, "Ateşkes hattı dahilinde, dinen, ırkan yekdiğerine bağlı" diye okumuştur.⁹⁰ Görüldüğü gibi burada da üçüncü etken atlanmıştır. Bu konuşmalarda aktarılan birinci madde metni, özgün belge ile sözcüğü sözcüğüne örtüşmüyor. Ayrıca tutanaklar yeni harflere çevrilirken okuma hataları da yapılmaktadır. Bazı yazarlarda rastladığımız Misakı Millî metinleri ise, gerçek metne uydurma denecek kadar uzaktır.

88 *Tarih*, IV, 1931 ve 1934 basımları, s.45 vd, dipnot 1; Cemil Bilsel, I, s.364; A. Suat Bilge ve diğerleri, s.13; Mehmet Gönübol ve diğerleri, s.12; *Türk Parlamento Tarihi, 1919-1923*, I, s.32; Sabahattin Selek, I, s.324. Şevket Süreyya Aydemir, 11, s.219; Ömer Kürkçüoğlu, s.79; İsmail Beşikçi, *Kürdistan Üzerinde*, s.397; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, s.10.

89 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.338.

90 Aynı eser, s.354; Atatürk, *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, s.192. Mustafa Kemal'in burada birinci maddeyi kısaltarak okuduğu ve bazı bölümleri atladığı, metinler karşılaştırılınca görülüyor. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, s.45.

Mazhar Müfit Kansu, Faik Reşit Unat gibi kimi yazarlar, üç etkeni, "dinen, ırkan, emelen" diye kaydetmektedirler.⁹¹ Bu yazarların metni ile özgün belge arasında tek bir sözcük farkı bulunmaktadır; "irfanen" sözcüğünün yerine "ırkan" sözcüğünü koymuşlardır. Nedeni, 28 Ocak 1920 tarihli Meclis Reisi ve 121 mebusun imzaladığı esas Misakı Millî kararına değil, 17 Şubat 1920 tarihinde Zabıt Ceridesi'nde yayımlanan değiştirilmiş veya hatalı metne dayanmalarındır. Oysa yukarda da gösterdiğimiz gibi, 28 Ocak 1920 tarihli imzalı kararda ve Rauf Bey'in 6 Şubat 1920 günü Mustafa Kemal Paşa'ya yol-ladığı kararda yer alan kavram, "irfanen" sözcüğüdür.⁹²

Mete Tunçay ise, 17 Şubat 1920 tarihinde *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*'nde yayınlanan metinde, yaygın olarak "ırken" diye kabul edilen sözcüğü, Mazhar Müfit ve Faik Reşit Unat'tan farklı olarak, "örfen" diye okumaktadır.⁹³ Osmanlıca yazıda "ırken" sözcüğü ile "örfen" sözcüğü arasında, küçük nokta ile büyük nokta farkı vardır. Bu okuma yanlış, TBMM Tutanakları'nın yeni harflere çevrimi sırasında da tekrarlanmış olabilir. Nitekim Prof. Dr. Nejat Kaymaz'ın verdiği bilgi üzerine bulduğumuz 17 Şubat 1920 günlü *Yeni Gün* gazetesinde yayımlanan metinde de, "ırken" değil, "örfen" sözcüğü yer alıyor.

17 Şubat 1920 tarihli Misakı Millî metnindeki tartışmalı sözcüğün, "örfen" olabileceğini düşündüren başka kanıtlara da rastladık. İsmet (İnönü) Bey'in elyazısı olan ve Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanarak İstanbul'a yollanan, 21 Ocak 1920 tarihli "Müda-

91 Mazhar Müfit Kansu, II, s.541. Faik Reşit Unat, "Misakı Millî", s.92; Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.80. Mazhar Müfit Kansu, bilindiği gibi Heyeti Temsiliye üyesiydi ve Meclisi Mebusan'a da üye seçilmişti. Misakı Millî'nin Fela-hı Vatan Grubu'ndaki görüşmelerden sonra kabul edildiğini, Meclis Matba-asında basıldığını, kendisine de bir nüsha verildiğini belirtiyor ve "aynen yazı-yorum" diyerek metni veriyor.

92 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.167 ve 169.

93 Mete Tunçay, "Misakı Millî'nin Birinci Maddesi Üzerine", s.12. Prof. Dr. Nejat Kaymaz'ın verdiği bilgi üzerine bulduğumuz 17 Şubat 1920 günlü *Yeni Gün* Gazetesi'nde yayımlanan metinde de, "ırken" değil, "örfen" sözcüğü yer alıyor.

faai Hukuk Grubu Programı ve Misakı Millî Taslağı"nda, "örfî ve içitimaî (toplumsal) haklarıyla şeraiti muhiyyelerine (çevre şartlarına)" formülü yer almaktadır.⁹⁴ Bu metnin yollanmasından yedi gün sonra Misakı Millî Kararı kabul edilmiştir. Diğer kanıt, Atatürk'ün 2 Şubat 1923 günü İzmir'de yaptığı uzun konuşmadır. Devrimci önder, Misakı Millî'nin birinci maddesini açıklarken, "*örfen, hissen, dinen* bağıllık"tan söz ediyor.⁹⁵

Toplam olarak bakarsak, Misakı Millî taslağı veya kararı olarak ulaşılan belgelerde, "İslâmî çoğunluğu birleştiren" etkenlere ilişkin altı ayrı formül bulunmaktadır:

Bir: *Dinen, irfanen, emelen* (28 Ocak 1920 tarihli imzalı özgün belge).

İki: *Dinen, irfanen, ahlâken* (Rauf Bey'in Atatürk'e bildirdiği 6 Şubat 1920 tarihli belge).

Üç: *Dinen, ırkan, aslen* (17 Şubat 1920 tarihinde *Zabıt Ceridesi*'nde yayınlanan metnin yaygın okunuşu. *Tarih*, IV).⁹⁶

Dört: *Dinen, örfen, aslen* (17 Şubat 1920 tarihinde *Zabıt Ceridesi*'nde yayınlanan metnin Mete Tunçay tarafından okunan hali).

Beş: *Dinen, örfen, emelen* (17 Şubat 1920 günü *Yeni Gün* gazetesinde yayımlanan metin).

Altı: *Dinen, ırkan, emelen* (Mazhar Müfit Kansu'nun aktardığı ve Faik Reşit Unat'ın da kabul ettiği metin).

"İrkan" etkeninin yer aldığı formül, özgün belgede bulunmuyor; Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya yolladığı ikinci belgede bulunmuyor; *Yeni Gün* gazetesinde Misakı Millî'nin ilan edildiği gün yayımlana metinde de bulunmuyor. Dahası, bu *ırkan* kavramı, birinci maddenin mantığına da aykırıdır. Çünkü hemen o cümlemin devamında, İslâmî çoğunluğu oluşturan unsurların birbirinin "ırkî huku-

94 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.6. s.163.

95 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.15, s.85; Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.199.

96 Kararın ilanından bir gün önce çıkan Tasviri Efkar gazetesinde yayımlanan metin de Zabıt Ceridesi ile aynıdır.

kuna" saygılı olduğu belirtiliyor. O zaman ırk sözcüğünün kavim veya millet karşılığı kullanıldığını da hatırlatalım. Böylece "İslâmî çoğunluğun" veya Atatürk'ün formülüyle "İslamî kavimlerin" farklı ırklardan (kavimlerden) olduğu açıkça kabul edilmektedir. Esasen maddenin amacı, Erzurum Kongresi'nden beri saptanan çözüme uygun olarak, *farklı unsurların* ortak vatanını ve karşılıklı haklarını belirlemektir. Aynı cümlede "ırkan birleşik" olduğunun belirtilmesi, cümlenin devamına aykırı olduğu gibi, Erzurum Kongresi'nden beri tekrarlanan düzenleme ile, Atatürk'ün Misakı Millî taslağı ile ve en önemlisi özgün belge ile de çelişiyor.

Bu durumda İsmail Beşikçi'nin Erzurum ve Sivas Kongreleri birinci maddelerine gönderme yaparak, "ırkan" sözcüğünü kabul etmesi, dikkatli ve mantıklı bir tavır yansıtmıyor. Erzurum ve Sivas Beyannameleri, İsmail Beşikçi'nin görüşünü çürütüyor. Çünkü orada, "ırkan birleşik" olmanın tam tersine, farklı ırkların birbirinin ırkî hukukuna saygı göstereceğı esası konmuştur.

Sonuç olarak şu saptamalarda bulunabiliriz:

Bütün belge ve metinlerde, İslamî çoğunluğu birleştiren üç etkenden birincisi "dinen" sözcüğüdür.

İkince etken, özgün belgede "irfanen" sözcüğüdür; ancak bazı belgelerde ve yayınlarda "örfen" sözcüğü de geçmektedir. "İrken" kavramı metnin içeriğine kesinlikle uymamaktadır ve bir yanlış okuma kalıntısı olarak bugünlere kadar gelmiştir.

Üçüncü etken, özgün belgede ve metinlerin çoğunda "emelen" sözcüğüdür. Ancak Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya yolladığı belgede "ahlâken" ve birkaç metinde "aslen" sözcüklerine rastlanmaktadır. Özgün belgenin geçerli olduğu elbette tartışılmaz.

Misakı Millî metnlerinin bu çok önemli formülünün özellikle ders kitaplarında ve resmî yazı ve açıklamalarda, "dinen, irfanen ve emelen" diye düzeltilmeleri, tarihsel gerçeğe bağlılığın gereğidir.

Anadolu'daki Devrimci İktidarın Başarısı ve Onayı

Misakı Millî, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarındaki ortak vatan formülünü, bu kez Meclisi Mebusan kararı olarak dünyaya ilan etmiştir. İngiliz işgal tehdidi altında ve padişah hükümetinin yönetim alanı içinde böyle bir kararın alınması, Millî Hareketin önemli bir zaferi olarak görülmüştür. Misakı Millî, Anadolu'daki devrimci otoritenin İstanbul'a kadar uzandığını kanıtlamıştır.

Misakı Millî, Türk Ordusunun süngüsüyle çizilmiş ve İslâmî unsurların oturduğu topraklarla belirlenmiş Millî Hudut tanımının meşruluk zeminini genişletmiş ve sağlamlaştırmıştır. Devrim, kendi meşruluğunu, bu kez Meclisi Mebusan'ın onayını da alarak, İstanbul'a ve bütün dünyaya dayatmış olmaktadır. Misakı Millî'nin Erzurum ve Sivas kararlarından tek farkı, "unsurlar" kavramını açıkça kullanmamıştır. Ancak karar, "ırkî, toplumsal ve çevresel hakları" güvence altına alarak, halkın çeşitli unsurlardan oluştuğu olgusunu kabul etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yolladığı 19 ve 21 Ocak 1921 tarihli taslaklarda, "İslâmî kavimler" veya "İslâmî unsurlar" kavramlarının bulunduğunu yukarda açıklamıştık. İlerde "Aslî Unsurlar: Türkler ve Kürtler" başlıklı IV. Bölümde yeniden ele alacağız.

Misakı Millî'ye göre, "Osmanlı İslâm çoğunluğu" olarak adlandırılan Türkiye halkının özellikleri şöyle sıralanabilir:

Birincisi, *halk çeşitli unsurlardan, farklı kavimlerden oluşmaktadır.*

İkincisi, *unsurları birleştiren toplumsal-tarihsel etkenler, ortak dinleri, irfanları ve emelleridir [istekleri].*

Üçüncüsü, *birliğin çağdaş-demokratik temeli, unsurların birbirinin ırkî [kavmî] ve toplumsal hakları ile çevre şartlarına gösterdikleri saygıdır.*

Bilindiği gibi bütün bu anayasal ilkeler, Erzurum Kongresi'nden beri Millî Hareket tarafından kararlaştırılmıştı. O nedenle Meclisi

Mebusan kararı, birkaç ay sonra açılan Büyük Millet Meclisi (BMM) Hükümeti tarafından da benimsendi.⁹⁷ BMM, Meclisi Mebusan'ın çıkarttığı yasalar ile İstanbul hükümetinin işgalden önceki tasarruflarını yasal saymıştı. Ancak Misakı Millî, Atatürk'ün *Büyük Nutuk'ta* belirttiği üzere, TBMM tarafından ayrıca ve özel olarak kabul edilmiştir.

Mersin Mebusu Selâhattin Bey, 31 Ekim 1922 tarihli TBMM konuşmasında, Meclis'in, ilk oturumunda aldığı kararlar ve daha sonra 18 Temmuz 1920'de ettiği yeminle, "Misakı Millî dairesindeki milleti, vatanı kurtarmayı" kabul ettiğini söylemiştir.⁹⁸ Ne var ki, Nejat Kaymaz, kanıtlarını göstererek, bu yeminin belirtilen tarihten sekiz gün önce, 10 Temmuz 1920 tarihinde yerine getirilen bir milletvekili ant içme töreni olduğunu ortaya koymuştur. Tutanaklarda, bu yeminin Misakı Millî'ye bağlılık anlamına geldiğine ilişkin bir kayda rastlanmamıştır. Ne var ki, yeminin içeriğindeki "vatan ve milletin istiklâl ve istihlasından [kurtarılmasından] başka bir gaye takip etmeyeceğime" ibaresi, böyle yorumlanabilir.⁹⁹

Üzerine yemin edilip edilmediği tartışmaları bir yana, BMM'nin Misakı Millî'yi kabul ettiği, hatta bir anayasa gibi gördüğü kesindir.

Mustafa Kemal Paşa ve Meclisi Mebusan Arasındaki Tek Sözcük Farkı: İki Farklı Devlet Tasarımı

Meclisi Mebusan'da kabul edilen Misakı Millî ile BMM Hükümetinin benimsediği Misakı Millî arasında, tek bir sözcükte ifadesini bulan, ancak esasa ilişkin önemli bir fark vardır.

97 Bilindiği gibi Ankara'da toplanan Meclis, başlangıçta Büyük Millet Meclisi olarak adlandırıldı. 1920 yılının Kasım ayından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi oldu. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.10, s.83 vd.

98 Bu bilgiyi ilkönce, 1 Kasım 1922 tarihli *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinden Gottard Jaeschke aktarıyor. Bkz. Nejat Kaymaz, "TBMM", s.48.

99 Bu konuda ve genel olarak Misakı Millî üzerine geniş bilgi için bkz. Nejat Kaymaz, "TBMM'de Misakı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu", *Tarih ve Toplum*, sayı 19-23, Temmuz-Kasım 1985.

Meclisi Mebusan kararında, ülke sınırını belirleyen "Osmanlı İslâm çoğunluğu"nun, Mondros Ateşkes Hattı "dahilinde ve haricinde" oturduğu belirtilmiştir. Atatürk'ün hazırladığı Misakı Millî metninde ise, "haricinde", yani "dışında" sözcüğü yoktu.¹⁰⁰ Bu sözcük metne Meclisi Mebusan'da eklendi.

Karar metnini alan Mustafa Kemal, 7 Şubat 1920 günü Rauf Bey'e yolladığı şifrede, "hudut hakkındaki prensiplerimizle esaslı bir fark yapılmıştır" diye itiraz ediyordu.¹⁰¹ Bu itirazını öfkeli bir dille 15. Kolordu Kumandanlığı'na da yazmıştır.¹⁰²

Mustafa Kemal, Meclis Ankara'da açıldıktan sonra "haricinde" sözcüğünü Misakı Millî metninden çıkarmıştır.¹⁰³ Bu nedenle Kemalist yönetimin yayımladığı Misakı Millî metinlerinde bu sözcüğe rastlanmıyor. BMM hükümeti, Meclisi Mebusan'ın kabul ettiği Misakı Millî metninden, bir tek sözcüğü çıkararak, tarihî önemde bir değişiklik yapmıştır. Bu değişiklik, iki farklı Millî Hudut anlayışından, hatta iki farklı devlet tasarımıyla kaynaklanmaktadır. Atatürk, İstanbul hükümeti ile Ankara'daki devrimci karargâh arasında tek sözcükte odaklanan bu temel farkı, 15. Kolordu Kumandanlığı'na yolladığı yazıda şöyle anlatır:

"Hükümet, Arabistan'ın millî sınırlar haricinde kaldığını ilan etmedikten başka, bütün mebusların teşkil ettiği Aht ve Misakı Millî programında, Osmanlı camiası bilakis Mütareke hatının dahil ve haricinde birleşmiş olan İslam ehline yayılmış

100 Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1957.

101 Harp Tarihi Başkanlığı Atatürk Arşivi, Klasör: 21, Dosya: 1336/6, Fihrist: 3-6'dan aktaran *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.35; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.171.

102 Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kâzım (Karabekir) Paşa'ya yolladığı 23 Şubat 1920 tarihli şifre için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.384.

103 Tefvik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, I, s.170'te, Misakı Millî Beyanname-si'nin 1. Maddesindeki "haricinde" sözcüğünün, 18 Temmuz 1920 ve 10 Mayıs 1921 tarihinden sonra, Atatürk tarafından çıkarılmış olması gerektiğini belirtmiş, ancak kaynak göstermemiştir. Çıkarıldığı kesindir. Çünkü Cumhuriyet döneminin yayımlarında "haricinde" sözcüğü yer almaz.

olduğu görülmektedir. Mebusların ikbalperestane ihtirasları yüzünden dayanışması temin edilemeyen Grubun, kanun yapma hakiki vazifelerini yapmaktan ziyade hükümetin aldatıcı siyasetine kapılması, (...) cidden Heyeti Temsiliye'yi vazife yapmada pek müşkül bir vaziyete uğratmaktadır."¹⁰⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın duyarlılığı yerindedir ve saptaması da doğrudur. Gerçekten de iki Misakı Millî arasında esaslı bir fark vardı. Misakı Millî, bilindiği gibi ülkeyi, "Osmanlı İslâm çoğunluğun oturduğu kısımlar" olarak tanımlıyordu. Meclisi Mebusan kararı, Ateşkes sırasında, Osmanlı ordusunun denetlediği hattın "içinde" olan topraklar yanında, "dışında" kalanları da kapsamaktaydı. Mustafa Kemal'in hazırladığı taslağa İstanbul'da "hükümetin aldatıcı siyasetine kapılarak" eklenen "dışında" sözcüğüyle, Millî Hudutlar içine alınmak istenen toprak, Musul değildir. Çünkü Musul, Ateşkes günü Osmanlı Ordusunun denetiminde bulunuyordu. "Haricinde" sözcüğü, Meclisi Mebusan'da, Suriye'yi ve Musul'un güneyini de Misakı Millî içine katmak için eklenmişti.¹⁰⁵

Mesele, öncelikle, toprakları genişletmekle ilgili olmayıp, bir ilke meselesidir. Arapların kendi geleceklerini tayin hakları aynı cümlede kabul edildikten sonra, "dışında" sözcüğüyle bu ilke bertaraf edilmektedir.

İkincisi, fakat daha önemlisi, hangi devlet tasarımı kabul edilecektir? Mesele, Osmanlı devletini kurtarmak mıdır, yoksa ulusal bir devlet kurmak mıdır? Eski Osmanlı topraklarını mümkün olduğu kadar kurtarma programını benimseyenler, bunun için büyük bir devletin himayesine muhtaç olduklarını düşünüyorlardı. Arapların oturduğu alanı da olabildiği kadarıyla içine almak isteyen tasarım, aslında büyük devlete bağlanma ve bağımsızlıktan vazgeçme anlamına geliyordu.

104 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.384 vd.

105 Nejat Kaymaz, "Misakı Millî", s.1957.

Oysa Mustafa Kemal'in savunduğu ulusal devlet tasarımına göre, 30 Ekim 1918 Ateşkesinin yapıldığı anda, düşman ordularının işgali altındaki toprakların kaderini, orada yaşayan halk özgür oylarıyla belirleyecekti. Böylece İslâm oldukları halde, Mondros Ateşkesi sırasında yabancı orduların denetlediği topraklarda kalan Araplar, Misakı Millî'nin "Osmanlı İslâm çoğunluğu" tanımının kapsamı içinde görülmemişlerdi.

Bu tutum, hem ilkeliydi, hem de gerçeklere bütünüyle uygundu. Araplar, ayrı bir geleceğe sahiplerdi. Osmanlı devleti savaştan yenilgiyle çıkmasaydı bile, Arapların ayrı devletler kurma isteğiyle eninde sonunda yüz yüze gelecekti. Nitekim Mustafa Kemal, daha 1907 yılında Arapların ayrılacaklarını görmüş ve arkadaşlarına belirtmişti.¹⁰⁶

Misakı Millî'nin kabul edilmesinden dört gün önce, 24 Ocak 1920 günü Ankara'da *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde yayımlanan önemli yazı, Kemalistlerin ilke tutumunu çok iyi yansıtmaktadır. "Hudut Meselesi" başlıklı bu yazıda şöyle denmektedir:

"Bir devletin genel himaye veya vekâletini kabul ederek eski imparatorluk hudutlarımızı bu himaye altında muhafaza etmek, hürriyet ve bağımsızlığı, buna bağlı olan hayat hakkını tehlikeye koymak demektir. Bunun karşılığında kazanılacak menfaat ne olabilir? Arabistan ile beraber Türkiye'ya konan himaye veya vekâlet, her iki milleti birdenbire yabancı devletin özel menfaatlerine esir etmek olur. (...) Devletlerin hayat ve ilişkilerinde fîsebilillah [karşılık beklemeden] millet yetiştirme göreneği mevcut değildir. Dolayısıyla üstleneceği himaye veya vekâletin hatırı için iki imparatorluk hududumuzu kabule eğilim gösterecek bir devlet, bunu bizim için değil, ken-

106 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, s.116. Konu, yukarda İkinci Bölüm'ün içinde "Mustafa Kemal'in Meşrutiyet Öncesinde Ulusal Devlet Tasarımı" başlığı altında ele alınmıştır. Bkz. s.74 vd.

di menfaatleri için yapacaktır. Şu halde geniş bir hududu kurtarmış olmakla ne kazanacağız? Bu hudut dahilindeki memleketlerden yabancı bir devlet istifade edecek olduktan sonra bağımsızlığımızın fedası karşılığında hangi maddî menfaati temin etmiş olacağız? Ve koruyucu sıfatıyla iktisadî kaynaklarımıza elkoyacak olan devletin memleketimize ilerilik getirmek için dökceği sermayeye teminat olarak bütün bağımsızlığımızı verdikten sonra, bir gün o büyük sermayelerin teşkil ettiği müesseseler ile milletimizin hayatî ilişkileri devam edip dururken, artık himaye veya vekalet muhtaç olmadığımızı nasıl iddia edebileceğiz? (...)

"Koruyucu veya vekil olacak devlet kendi menfaatlerinin gerektirdiği zaruretlere göre hareket edecektir. Dolayısıyla Arabistan'ı, Irak'ı ve Anadolu'yu ayrı ayrı düşünmeye mecburiyet görmeyerek limanlarını, iktisadî merkezlerini, demiryollarını kendi memleketiyle olan ticarî ilişkilere göre en çok kolaylık, menfaat ve uygunluk sağlayacak şartlar içinde vücuda getirmeye çalışacaktır. (...)

"Her milletin geleceğini bizzat tayine yetkili olduğunu kabul eden prensiplere göre, Araplar da kendi varlık ve gelecekleri meselesinde bizzat oy sahibidirler. (...) Araplar bir millet oluşturmak için gereken şartlara sahip değillerdir de diyemeyiz; çünkü bağımsızlıkları uğrunda hâlâ mücadele eden ve eski bir medeniyete, olgun millî unsurlara sahip bulunan bir millet için böyle bir isnat gülünç olur.

"Şu halde büyük bir imparatorluk hududunun ilk anda göz kamaştıracak çekiciliği karşılığında bağımsızlığımızdan fedakârlıklar ederek himaye kabul etmek ve Arabistan'ı da bu suretle aynı çembere dahil eylemek, kendi hesabımıza olduğu

kadar onların hesabına da, kabul ettiğimiz ve ateşkeste olduğu gibi barışta dahi dayandığımız prensiplere aykırıdır."¹⁰⁷

Kurtuluş Savaşı önderliği, bu ilke tutumunu Lozan Barış Konferansı'nda da sürdürdü. İsmet Paşa, Konferansta şöyle konuşmuştur:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye'den başka parçalarını, kendi kaderlerini saptamak konusunda, kendisi gibi özgür ve bağımsız saymak ilkesini kabul etmiş bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Arapların Türkiye'ye karşı gösterdiği bağlılığı sömürmeyi hiçbir zaman aklından geçirmemiştir."¹⁰⁸

9. Misakı Millî'nin Etnik Tanımı: "Türklerle Kürtler"

Bütün bunlar, Misakı Millî'deki "Osmanlı İslâm çoğunluğu" kavramının, Osmanlı devleti içinde yaşayan bütün Müslüman halkları kapsamadığını göstermektedir. "İslâm çoğunluğu" kavramıyla amaçlanan, başta Türkler ve Kürtler olmak üzere, Mondros Ateşkesi sırasında, Türk Ordusunun denetimi altında kalan topraklarda yaşayan bütün Müslüman unsurlardır.

Yalnız anayasal değerdeki belgelerde ve Mustafa Kemal'in konuşmalarında değil, Kemalist Devrim'in diğer önderleri ve düşünürlerinin açıklamalarında da, Misakı Millî'deki vatan, Türklerin ve Kürtlerin oturduğu topraklar olarak tanımlanmıştır.

Ziya Gökalp'in 1922 yılı Haziran ayında yazdığı "Türklerle Kürtler" başlıklı yazı, Misakı Millî'yi Atatürk'ün belirttiğimiz konuşmalarıyla aynı ifadeleri kullanarak şöyle açıklamıştır:

107 *Hâkimiyeti Milliye*, nr. 4, 24 Kanunusani 1336 (24 Ocak 1920)'deki yazının tam metni için bkz. *Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi –Hâkimiyeti Milliye Yazıları–*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2007, s.19 vd. Ciddî çevrim hataları bulunan metin için bkz. *Devrin Yazarlarının Kalemyle Milli Mücadele ve Mustafa Kemal*, I, s.208 vd.

108 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.351.

"Millî Misakımız bize etnografik bir hudut çiziyor. Bu hududun içine alınan yerler nerelerdir? İki milletin, yani Kürtlerle Türklerin oturdukları yerler. Millî programımız, yeni arazimizin haricinde nasıl hiçbir Türk köyünün kalmasına razı göstermiyorsa, hiçbir Kürt aşiretinin yahut köyün buradaki Kürt milletinden ayrı düşmesine de razı olamaz. Bundan dolayıdır ki, Musul'da, Bağdat'ta Kürtlerin yahut Türklerin oturduğu ne kadar sancaklarla kazalar varsa, hepsini anavatana kavuşturmak, vatanî görevlerimizin en önemlilerindendir. Bugün anavatandan uzak düşmüş bir 'Kürt ırkı' ile bir 'Türk ırkı' var: Bunlar Anadolu toplumsal varlığının koparılması mümkün olmayan canlı organlarıdır.

"Millî Misakımızın Türklerle Kürtlere aynı kıymeti, aynı önemi vermesi gösteriyor ki, bu iki millet arasındaki vefa bağları, sadakat bağları her türlü tasavvurun üzerinde bir samimiliğe sahiptir."¹⁰⁹

Yabancı tarihçilerin saptamaları da farklı değildir. Misakı Millîde, "Osmanlı İslâm çoğunluğu" kavramıyla kastedilen, Türklerle birlikte Kürtlerdir.¹¹⁰

10. Musul ve "Ortak Vatan"

Millî Hareket, Misakı Millî'deki "Ortak Vatan" kavramını, Lozan Barış Konferansı döneminde de savunmaya devam etti. "Musul Vilâyeti, Türkiye devletinin millî hudutları dahilinde" idi.¹¹¹

109 Ziya Gökalp, "Türklerle Kürtler", *Küçük Mecmua*, sayı 1, Haziran 1338 (1922), s.7. Yeni harflerle tam metni için bkz. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri*, s.119 vd.

110 Örnek olarak bkz. Tonybee-Kirkwood, *Turkey*, C. Scribner's Sons, New York 1927, s.263'ten aktaran Ö. Kürkcüoğlu, s.285.

111 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.14, s.198; c.15, s.45; *ASD*, III, s.56 ve 59. 25 Aralık 1922 ve 30 Ocak 1923.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yapıldığı 30 Ekim 1918 günü, İngilizler Musul'a girmemişlerdi. O gün Musul Türklerin elinde bulunuyordu.¹¹² Mustafa Kemal Paşa, 29 Şubat 1920'de Talat Paşa'ya yazdığı mektupta da, güney sınırını belirlerken, Musul vilâyetini de vurgular:

"İskenderun güneyi –Halep ile Fusta arası– Cerablus köprüsü ve doğuda Musul vilayeti."¹¹³

Musul, ateşkesin yapılmasından sonra ve ateşkes hükümleri çiğnenerek işgal edilmişti.¹¹⁴

Bu nedenle Musul, Misakı Millî içinde kabul ediliyordu. Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında bir yabancı muhabirin sorularına verdiği yazılı cevapta, Musul petrol zenginliklerinin "Misakı Millî hudutlarımız içinde bulunduğunu" belirtmişti.¹¹⁵

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra da, Türkiye topraklarının kapsadığı alanı belirlerken, Musul'u vurgulamaya önem vermişti:

Avrupa'da İstanbul ve Meriç'e kadar Trakya; Asya'da Anadolu, Musul arazisi ve Irak'ın yarısı.¹¹⁶

İsmet Paşa da Lozan'da Musul'un Türkiye'nin tamamlayıcı parçası olduğunu ısrarla belirtti.¹¹⁷

112 İngilizlerin Musul'a girmesi konusunda değişik tarihler belirtiliyor. Bayur, 15 Kasım 1918 tarihini veriyor (s.163). Abdurrahman Arslan'da bu tarih 3 Kasım 1918 ("Musul Meselesi", *Ülke*, 17-23 Şubat 1991). Tarihlerin farklı olmasının nedeni şudur: 3 Kasım 1918 gününden itibaren Türk ve İngiliz birlikleri Musul'da birlikte bulunuyorlar. 15 Kasım 1918 günü, Türk birlikleri Musul'u boşaltarak bütünüyle İngilizlere bırakıyor (*Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, s.35 vd). Jaeschke, Musul'un 8 Kasım günü boşaltıldığını yazmaktadır (*Kurtuluş Savaşı'nda*, s.33).

113 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.6, s.410.

114 İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'ndaki bu saptaması için bkz. *Lozan Barış Konferansı I*, s.351 vd, s.369, II, s.217.

115 Atatürk'ün *Public Redger Philadelphia* muhabirinin sorularına 26 Şubat 1921 günü verdiği uzun cevabın Fransızca metni ve Türkçe çevirisi için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, I, s.257-276.

116 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.13, s.279.

117 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.370.

Atatürk'e göre, Musul, Türkiye için "petrol değil, memleket meselesi" idi.¹¹⁸

İsmet Paşa da, Lozan Barış Konferansı'nda Musul'un Türkiye için, "her şeyin üstünde bir ülke sorunu" olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹

Musul, vatanın bir parçasıydı; çünkü orada Türk ve Kürtlerin oluşturduğu çoğunluk yaşıyordu. Kurtuluş Savaşı'nın Millî Hudutlar kavramı, TBMM kürsüsünde ve Lozan'da, devleti temsil eden en yetkili yöneticiler tarafından savunuldu. İşte birkaç örnek:

İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) Rauf Bey:

"Musul'un ezici çoğunluğu, yek emel, yek din, yek his mutluluk ve felakette ortak, biricik kurtuluş çaresi bizimle beraber yaşamakta olan Türkiye halkının en kahraman evlâtları Türklerin ve Kürtlerin oturduğu bir vilâyetimizdir."¹²⁰

Yine Rauf Bey, Başbakan sıfatıyla 28 Ocak 1923 günü yapılan gizli oturumda, "diğer Kürdistan" dediği Musul halkını şöyle tanımlamıştır:

"Türk ve Kürt büyük çoğunluktan, amaçları, duyguları ortak kardeşlerden oluşmaktadır."¹²¹

Rauf Bey, 4 Mart 1923 günü yaptığı konuşmasında da ortak vatan tanımını yineler:

"Musul deyince ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan, dinen hatta aslen bir olan ve bir millet olmamak için hiçbir sebep mev-

118 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.14, s.268; Mustafa Kemal, *Eskişehir İzmit*, s.92. 16/17 Ocak 1923.

119 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.369. Yine İsmet Paşa, Lozan'dan Mustafa Kemal'e çektiği bir telgrafta şöyle diyor: "Bizim için Musul bir vatan meselesi, kendileri için petrol meselesidir." (Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, TTK Yayınları, Ankara, 1990.)

120 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.468. 3 Ocak 1923. Mahmut Goloğlu, bu konuşmanın 4 Ocak 1923 günü yapıldığını yazmaktadır (*Türkiye Cumhuriyeti*, s.34). Zabıtlardan 3 Ocak 1923 tarihinin doğru olduğu görülüyor.

121 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.524.

cut olmayan ve bu iki ırkın oturduğu bölgeyi murat ediyorum."122

Lozan'daki Delege Heyetinin Başkanı İsmet Paşa da, "Türk ve Kürtlerin ortak vatani" diye özetlenen Misakı Millîyi vurgulu ve açık ifadelerle savunmuştur. Musul'un Türkiye'nin ayrılmaz parçası olduğu tezi, Kürt ve Türk çoğunluğa dayandırılmıştır.¹²³

İsmet Paşa, bu konuşmasından 46 yıl sonra Türkiye'nin bu tutumunu şöyle özetlemiştir.

"Hatta biz, Lozan'daki konuşmalarımızda, millî davamızı 'biz Türkler ve Kürtler' diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik."¹²⁴

Yine Türkiye Delege Heyeti üyelerinden Rıza Nur Bey, Azınlıklar Alt-Komisyonu görüşmelerinde, "Türkiye'de yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu" belirtmiştir.¹²⁵

Türkiye'nin "Türklerin ve Kürtlerin ortak vatani" olduğu tezi, Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra düşmana da kabul ettirilmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Lozan Konferansı'nın başlarında, 5 Aralık 1922 günü hükûmetine yolladığı raporda, Musul'un Kürt olan kısmının Türklere verilebileceğini yazmıştır. O zaman Türkiye sınırı, "dağ sırasını izleyecek ve Köy Sancağı, Revanduz ve Süleymaniye'yi de kapsayacaktır. Musul kenti ve Erbil gibi Arapların oturduğu bölgeler ise Irak'a kalacaktır."¹²⁶

122 Aynı eser, II, s.695.

123 *Lozan Barış Konferansı*, s.344 vd. İsmet Paşa'nın 23 Ocak 1923 günlü oturumda yaptığı konuşmanın geniş bir özetini Cemil Bilsel'in kitabında da bulabilirsiniz. *Lozan*, II, s.218 vd.

124 *Ulus*, 31 Mart 1969. Ayrıca bkz. İsmet İnönü, *Cumhuriyet'in İlk Yılları*, I, Cumhuriyet eki, s.72.

125 *Lozan Barış Konferansı*, II, s.152. 15 Aralık 1922 günlü oturum.

126 E 13695/13003/44, F0 371/7965 (No.80)'den aktaran Ömer Kürkçüoğlu, s.280.

11. TBMM Görüşmelerinde "Ortak Vatan"

Misakı Millî'nin ortak vatan esası, TBMM görüşmelerinde sık sık dile getirilmiştir. Bazı örnekleri buraya alıyoruz. Sırrı Bey (İzmit):

"Misakı Millî gereğince bizimle beraber bir toprak ve bir idare altında yaşamaları lâzım gelen birçok Türk ve Kürtler vardır."¹²⁷

Yine Sırrı Bey (İzmit):

"Curzon beyanatında 'Musul ve çevresi ahalisinin çoğunluğu Kürt'tür' diyor. Ona demek lâzımdır ki; zaten bizim de davamız Kürt olduğu için istiyoruz. Burası Kürt ve Türk vatani olduğundan dolayı bize verilmesi lâzımdır, demeli. Onlar burasını Arap vatani demiş olsalardı o vakit tartışma zemini oluşur. Madem ki, Curzon kendi kendine bağlanmıştır."¹²⁸

Yusuf Ziya Bey (Bitlis):

"Hayatı ortak, varlığı ortak, iktisadiyatı ortak, toplumu ortak, dini ortak, ırkı ortak, dili ortak, her hususta, her açıdan ortak olan Musul, Doğu vilâyetlerimizin tamamlayıcı parçasından ayrılmaz bir parçadır."¹²⁹

Sırrı Bey (İzmit):

"Musul ve çevresinde, baştan başa, azınlığı Türk ve büyük kesimi Kürt oturur. Bu açıdan davamız meşrudur ve bu itibarla madem ki Arap çoğunluğun oturduğu kıtanın dışında kalıyor. (...) Musul çevresiyle birlikte Türkiye'nin tamamlayıcı parçalarındandır. Buna aykırı hareket, Misakı Millî'yi iptal anlamını içerir. (...) Musul'un Misakı Millî'deki ibarelere göre, bu bölgede oturanları mutlak çoğunluğu Kürt olan bir kara par-

¹²⁷ *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.332. 3 Kasım 1922,

¹²⁸ *Aynı eser*, s.460. 3 Ocak 1923.

¹²⁹ *Aynı eser*, s.471. 3 Ocak 1923.

çası bulunması nedeniyle, mutlaka bizimle beraber yaşaması lâzım geldiğini ispat edici burada pek çok söz söylendi."¹³⁰

Yusuf Ziya Bey (Bitlis):

"Musul Türkiye'nin bir parçası denilsin. Çünkü Türkler, Kürtler oturuyor, Türkiye'nin bir parçasıdır. Yarısından fazlası Kürt'tür. Musul'un Kürdün tarihinde bir kıymeti bir önemi vardır. (...) Arkadaşlar, bir insanı ikiye bölmek veyahut herhangi bir parçasını ayırmak mümkün değil ise, Musul'u Türkiye'den ayırmak öylece mümkün değildir."¹³¹

Haydar Bey (Van):

"Musul vilâyetinin bugün nüfus itibariyle büyük çoğunluğunu Türk ve Kürt oluşturur. (...) Musul vilâyetinin on yedi kazası vardır. On altısı Türk ve Kürt'tür. (...) Dolayısıyla asıl oturanlar Türk ve Kürt'tür. Musul vilâyetinde ve Musul'da mamur olan altı bin köy vardır. Ahalisi Türk ve Kürt'tür."¹³²

Milletvekilleri, Meclis'te 21-23 Ağustos 1923 günlerinde Lozan Barış Konferansı üzerine yapılan görüşmelerde, Musul'un Türkiye toprağının ayrılmaz parçası olduğunu vurgulamaya devam etmişlerdir. Meclis'teki ruh halini vermek açısından Mardin Milletvekili Yahya Kemal Bey'in konuşmasından birkaç cümleyi alıyoruz:

"Biz bu dakikada Antakya ve İskenderun'da ve bütün o toprakların arkasında kalan Türk, Türkmen, Kürt bayraklarını görüyoruz ve bizim bu ülkemizi hiçbir şey durduramayacaktır."¹³³

130 Aynı eser, s.724 ve 726; TBMM GCZ, IV, s.112. 5 Mart 1923.

131 Aynı eser, s.786 vd. 6 Mart 1923.

132 Aynı eser, s.805 vd. 6 Mart 1923.

133 23 Ağustos 1923 günü yapılan bu konuşma için bkz. Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.256 ve Cemil Bilsel, *Lozan*, II, s.521. Cemil Bilsel, 21-23 Ağustos 1923 görüşmelerinde milletvekillerinin ve İsmet Paşa'nın konuşmalarını Meclis tutanaklarından uzun uzun aktarmıştır. Bkz. s.518-559.

12. Haliç Konferansı ve Milletler Cemiyeti'nde "Ortak Vatan"

Bilindiği gibi Musul sorunu Lozan'da çözülemedi. Lozan Barış Antlaşması'nın 3. madde 2. fıkrasına göre, Türkiye ile Irak arasındaki sınır, Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça çözüm yoluyla belirlenecekti. Dokuz ayda anlaşmaya varılamazsa, sorun Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecekti. Çözüme kadar taraflar toprakların o günkü durumunda değişiklik yapmaya yönelik askerî ya da başka harekâtlarda bulunmayacaklardı.

Bu hüküm uyarınca, önce Türkiye ile İngiltere arasında İstanbul'da Haliç Konferansı toplandı. Türkiye delege heyeti 19 Mayıs 1924'ten 5 Haziran 1924'e kadar devam eden bu görüşmelerde "Türklerin ve Kürtlerin ortak vatanı" tezini savunmaya devam ettiler. Heyete başkanlık yapan TBMM Reisi Fethi (Okyar) Bey, bu tezi şu sözlerle dile getirdi:

"Türkler ve Kürtler ise, talihlerini sonsuza kadar geleceklerini birleştirmiş iki kardeş unsurdur. (...)

"Musul vilâyeti ırk itibarıyla bunların [Türklerin ve Kürtlerin] teşkil eyledikleri toplumun bir parçasındandır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ırkî hududu, zorunlu olarak sözü geçen vilâyetin güney hududuna kadar uzanır."¹³⁴

Konferans, anlaşmazlıkla sonuçlanınca, Türkiye, sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi önerdi.¹³⁵

Milletler Cemiyeti Meclisi'nde 20 Eylül 1924'te başlayan toplantılarda, Türkiye Heyeti Başkanı Fethi (Okyar) Bey, Türkiye'nin

¹³⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, s.82 vd. Haliç Konferansı toplantılarını *Aylık Mecmua* da özetlemiştir. Bkz. c.3, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara, 1340 (1924). Fethi Bey'in 5 Haziran 1924 günlü son toplantıda yaptığı konuşmanın bir bölümü arkada "Belgeler" bölümünde bulunmaktadır.

¹³⁵ *Aynı eser*, s.86.

ortak vatan tezinde ısrar etti ve Musul'da plebisit yapılması isteğini yineledi.¹³⁶

Meclis'in, 30 Eylül 1924 günlü toplantısında, Musul sorununu incelemek üzere bir komisyon kurulmasına karar verildi. Üç kişiden oluşan Milletler Cemiyeti Komisyonu, Musul'a ve Irak'a da giderek yaptığı incelemeler sonucu hazırladığı raporu 16 Temmuz 1925 günü tamamladı.¹³⁷

Rapor Türk hükümetinin "sorunlu bölge nüfuslarının istemleri üzerinde büyük ısrarla durduğunu" ve halkoyuna (plebisit) başvurulmasını istediğini saptamaktadır. Rapora göre, Türkiye hükümeti, "Türkiye'ye dönmek isteyen bölgeleri" talep etmektedir.¹³⁸

Milletler Cemiyeti Meclisi, 3 ve 4 Eylül 1925 günleri yapılan toplantılarda Komisyon Raporu'nu görüştü. Bu toplantılarda Türkiye Heyeti adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in yaptığı konuşmalar önemlidir. Çünkü Lozan Konferansı'ndan farklı olarak, Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmiştir ve arada Şeyh Sait İsyanı yaşanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından ve Şeyh Sait İsyanından sonra da, Türkiye hükümetinin "Türk ve Kürtlerin ortak vatani" tezini savunmaya devam ettiği görülmektedir. Tevfik Rüştü Bey, Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde korunan konuşmasında şöyle demektedir:

"Türkiye ahalisi kendilerini bir arada idare eden Türk ve Kürtlerden oluşmaktadır. (...)

136 Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre, 1924, s.1318 vd, 1323 vd, 1358 vd. Aynı şekilde bkz. Fethi Bey'in Türkiye'den hareket etmeden önce *Tan* gazetesine açıklaması, *Aynı Tarihi*, c.IV, s.135 vd; s.139. 20 ve 24 Eylül 1924 tarihli belgeler, bu kitabın arkasındaki Belgeler bölümünde bulunmaktadır. Bkz. s.498.

137 League of Nations, *Question of the Frontiere Between Turkey and Iraq*. Raporun Türkçesi, *Musul- Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı* başlığı verilerek yayımlandı, 2. basım, Med Yayınları, İstanbul, Eylül, 1919. Ayrıca bkz. *Türk Parlamento Tarihi 1923-1927*, II, s.261 vd. Meclis görüşmeleri için bkz. *aynı eser*, s.234 vd.

138 *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*, s.203 ve 227.

"Himaye etmek bahanesiyle millî bir unsuru ayırmak için takip edilen amacı bir türlü anlayamıyorum. Bu amaç, Kürtlerin ufak bir kısmını elde bulundurarak bunları Kürt çoğunluğunun toplandığı memlekete karşı tedbirlerde kullanmak mıdır?"¹³⁹

13. Ortak Vatanın Bölünmezliği

Kürt gerçeğini ve Kürtlerin hukukunu kabul ve tasdik eden Kemalist önderlik, Türk ve Kürtlerin ortak vatanının bölünmezliği konusunda son derece duyarlıdır; daha doğrusu mücadelenin esası, ülkenin bağımsızlık ve bütünlüğünü kurtarmak içindir. Özellikle İngiliz emperyalizminin Kürtçülük cereyanını kışkırttığı ve ayrılıkçı akımın belli girişimlerde bulunduğu dönemlerde, Millî Hareketin dikkati bu tehdit üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bütün mesele, Türk ve Kürtlerin ortak vatanının bölünmezliğini ve bağımsızlığını sağlamaktır.

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti, İstanbul'daki kuruluşundan başlayarak, vatanın bölünmezliği için mücadele görevini, Nizamname, Beyanname ve Kararlarla saptar.

Şarkî Anadolu Vilâyatı Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti'nin Erzurum Kongresi Beyanname ve Kararlarının birinci maddesinin ilk cümlesi, Doğu vilâyetleri ile Trabzon vilâyeti ve Canik sancağının birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu ve Osmanlı topluluğunun bir parçasını oluşturduğunu belirler. Bu bütünlüğü zedeleyecek "hiçbir sebep ve bahane tasavvur edilemez."

139 Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve Ulaştırma Dairesi Başkanlığı'nın Kaynak Yayınları'na verdiği Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 3 ve 4 Eylül 1925 tarihli konuşmalarını içeren toplam 10 sayfalık özgün Arşiv belgesinin fotokopisinden. Ayrıca bkz. *La Question de Mossoul a la 35me Session du Conseil de la Societe des Nations*, Lausanne 1925, s.86 vd; *Journal Officiel*, Octobre 1925, s.1336. Fotokopi metinde yanlışlıkla "tarzı ifade" diye yazılmış. Hem Fransızca tutanaklardan, hem de cümlelerin akışından, doğrusunun "tarzı idare" olduğu anlaşılıyor.

Bu ilk cümle, hep ilk cümle olarak kalacaktır.

Sivas Kongresi ve Meclisi Mebusan'da, ortak vatanı, üzerinde yaşayan insan unsuruyla ve 1918 Ateşkesi sınırlarıyla tanımlayarak, "Osmanlı ülkesinin bütün kesimlerinin birbirinden ve Osmanlı topluluğundan koparılamaz ve hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu" yine birinci maddelerinin ilk cümlesiyle saptayacaklardır.

Musul meselesinin alevlendiği 1922 ve 1923 yıllarında, Musul'da İngilizlerin "kukla Kürdistan" kurma girişimleri üzerinde dikkatle durulur. Orada İngilizlere bağlı bir Kürtlük cereyanının gelişmesi tehdit olarak kabul edilmektedir. Musul vilâyeti de ortak vatanın ayrılmaz bir parçasıdır.¹⁴⁰

Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadroları, ortak vatanın bölünmezliği esasını, zaman zaman "Kürdistan'ın Türkiye'den ayrılamayacağı" ifadesiyle de belirtmişlerdir. O dönemde, Kürdistan kavramı, Osmanlı topraklarının bir parçası olan coğrafyayı belirtmek için kullanılmaktadır.¹⁴¹

140 Atatürk'ün bu konudaki temel tavrı yansıtan görüş ve değerlendirmeleri için bkz. *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.483 vd; *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s.94 vd. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.14, s.269 vd. Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey'in Musul'dan gelebilecek tehdit konusundaki görüşleri için bkz. *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.524 vd; s.734, 738. Mebusların 4, 5 ve 6 Mart tarihli gizli oturumlardaki ilgili konuşmaları için bkz. *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.704, 726, 775, 787, 788.

141 Atatürk'ün konuşmalarından örnekler için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.297; c.8, s.391; c.20 (Nutuk II), s.121; *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.56; Atatürk, *Gizli*, s.78; Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.317; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 90, 92; Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s.140; Gothard Jaeschke, s.123. Heyeti Vekile Reisi (Başbakan) Rauf Bey'in konuşmalarından örnekler: *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.448, 524, 645, 738. Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar Bey, "Kürdistan vilâyetlerinin sayın mebusları" diye hitap ediyor. Bkz. Sabahattin Selek, *Millî Mücadele*, s.211 vd. Mebusların konuşmalarından örnekler: *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.75, 338 vd; 343, 363, 366, 460, 775; *TBMM GCZ*, III, s.565. Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa'nın savunmasından örnekler: *TBMM GCZ*, III, s.559, 561, 562, 563.

IV. ASLÎ UNSURLAR: TÜRKLER VE KÜRTLER

1. "Unsur" Kavramı

Millî Hareketin önderliği, anayasal değerdeki belgelerde ve konuşmalarında, savunulan topraklarda yaşayan toplumu, "İslâmî unsurlar", "İslâmî kavimler" veya "Türk ve Kürt unsurlar" kavramlarıyla tanımlamışlardır. Ender olarak, "Osmanlı-İslâm camiası" kavramının kullanıldığı yerlerde, bu topluluğun birden fazla unsurdan oluştuğu ve bu "unsurların" da esas olarak "Türkler ve Kürtler" olduğu belirtilmiştir. Zaman zaman "unsurlar" içinde, Türkler ve Kürtler yanında, Çerkeslerin ve Lazların sayıldığı da olmuştur. Ne var ki, oluşan devletin "asli kurucu unsurlarının, Türkler ve Kürtler olduğu vurgulanmıştır.

Anayasal metinler ve konuşmalardaki örneklere geçmeden önce "unsur" kavramının konumuzla ilgili özel anlamına değinmek gerekiyor.

"Unsur" kavramı, Osmanlı siyasal hayatında, 19. yüzyıl sonlarından beri, "milliyet", "ırk", "kavim" ve "topluluk" anlamında kullanılıyordu. Örneğin Şemsettin Sami'nin *Kâmûs-ı Türkî*'sinde, unsur sözcüğünün ikinci anlamı şöyle belirtilmiştir:

"Bir bütünden ayrılıp bir topluluk meydana getiren kısım. 'İslâm unsuru ki, insanlık türünü oluşturan heyetlerin biridir.' Unsurı Arap: Arap topluluğu."¹

¹ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet, 1317, s.904.

1911 yılında yayımlanan Diran Kelekian'ın *Türkçe-Fransızca Sözlüğünde*, "anasır"ın karşılıkları arasında ırklar (races) sözcüğü de yer almaktadır.² Ancak Kelekian, o dönemin Türkçesinde ırk sözcüğünün millet veya milliyet anlamına geldiğini dikkate almamış.

Kavramın daha eski dönemlerde de bu anlamı içerip içermediğini araştırmadık, ancak milliyet cereyanlarının ortaya çıkmasıyla birlikte, Osmanlı ülkesi içinde yaşayan milliyetlerden "unsurlar" diye söz edilmiştir. Kavram, farklı siyasal akımların Osmanlı toplumuna ilişkin programlarının oluşturulmasında anahtar sözcükler arasında yer almıştır. Örneğin Genç Türkler ve İttihat ve Terakki Fırkası, "ittihadi anasır", yani "unsurların birliği" siyasetini izlemekteydi.³

Osmanlı devletinin çözülmekte oluşu karşısında, siyasal programlar, bir bakıma "unsurlar" politikasında düğümleniyordu. Osmanlı topluluğu içinde yer alan "unsurların" geleceği hararetle tartışılıyordu.⁴

Türkçü devrimci akımın ünlü *Türk Yurdu* dergisinde de "unsur" kavramı milliyet ve millet karşılığında kullanılmaktadır. *Türk Yurdu*'nun çıkış sayısında belirtilen "fikri esaslar"dan biri şöyledir:

"Türk unsurunun menfaatlerini savunurken, çeşitli unsurlar arasında anlaşmazlıklar çıkarmaktan kaçınmaya çalışılacaktır."⁵

Yine Ahmet Ağayef'in (Ağaoğlu) "Türk Âlemi" başlıklı yazısında Türk milliyeti anlamında sık sık "Türk unsuru" kavramı kullanılmıştır.⁶

2 *Dictionnaire Turc-François*, Mihran Matbaası, Constantinople 1911, s.861.

3 Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s.121, 128.

4 Yusuf Akçura'nın "Üç Tarzı Siyaset" adlı ünlü yazısı bu konuda ortaya çıkan üç seçeneği, yani Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük programlarını tartışır. Bkz. *Üç Tarzı Siyaset*, TTK Yayınları, Ankara 1976. Ayrıca bkz. Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s.127vd.

5 *Türk Yurdu*, yeni harflerle basım, Tutibay Yayınları, Ankara 1998, I, s.XIII.

6 *Türk Yurdu*, 17 Teşrinisani 1327 (30 Kasım 1911), yeni harflerle basım, I, sayı 1, s.15.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Ocak 1920'de hazırladığı ilk "Müdafaa-i Hukuk Grubu Programı ve Misakı Millî Taslağı"nda kavim kavramını unsur karşılığı kullanıyor. Erzurum ve Sivas Kongrelerinin "İslami unsurlar" teriminin yerine, "İslami kavimler" terimini yazmış.⁷

Yine Atatürk'ün 24 Nisan 1920 günü Meclis'te yaptığı ilk uzun konuşmada, "unsur" millet anlamındadır.⁸

İsmet Paşa da, Lozan Konferansı'nda "milliyet" kavramı karşılığında "unsur"dan söz etmektedir.⁹

Ali Fuat Cebesoy da on yıllar sonra anılarını anlatırken, Osmanlı devletinin son zamanları için, "millet" ve "milliyet" sözcükleri yerine "unsur"u yeğliyor.¹⁰

Yüzlerce örnek verilebilir, "unsur", 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında aynı zamanda "milliyet", "kavim" ve "millet" anlamına gelmektedir.

2. Anayasal Metinlerde ve Atatürk'te "Unsurlar"

Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarının kökenindeki belge olması açısından, 2 Aralık 1918 günü kurulan VŞMHMC'nin Nizamnamesi'nden başlayalım. 2. maddede, Cemiyetin amacının, "Doğu illerinde oturan *bütün unsurların* millî ve siyasî hukukunun serbestçe gelişmesini sağlamak" olduğu belirtilmiştir.¹¹ Bu "unsurların" Türkler ve Kürtler olduğu yine Cemiyetin kuruluş belgelerinde saptanır. Cemiyetin 13 Aralık 1918 günü yapılan ilk toplantısında alı-

⁷ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.6, s.162.

⁸ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.8, s.46.

⁹ *Lozan Barış Konferansı*, I, s.346.

¹⁰ Ali Fuat Cebesoy şöyle diyor: "Osmanlı İmparatorluğu'nun sadakatine dayandığı ve güvendiği tek unsur, Türkler'di. (...) Türkten başka unsurlar..." Bkz. *Sırf Arkadaşım Atatürk*, s.115 vd.

¹¹ Cevad Dursunoğlu, s.143 vd; Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.11.

nan kararlarda, bu kez Türkler ve Kürtlerden "her iki ırk" diye söz edilmektedir."¹²

Cemiyetin 17 Haziran 1919 tarihinde toplanan Erzurum Şubesi Kongresi'ne sunulan önemli raporda, "Kürtle Türkten oluşan millî birlik" ve "Türk ve Kürtten oluşan İslâm çoğunluğu" formülleri kullanılmaktadır.¹³ Aynı Kongreye sunulan gizli raporda ise, Türkler ve Kürtler "iki kardeş kavim" olarak anılmaktadır.¹⁴

Doğu illerini kapsayan 10 Temmuz 1919 tarihli kongresinde, Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti (ŞAMHC) adını alan Cemiyet, kabul ettiği Nizamname, Beyanname ve Kararlarda "Bu bölgede yaşayan bütün unsurlar" formülünü benimsemiştir.¹⁵

Sivas Kongresi Nizamname ve Beyannamesi'nin ilk maddesinde, "bütün İslâmî unsurlar" kavramı, Doğu illerinin ötesinde bütün ülke topluluğunu ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁶

Amasya Görüşmesi 2. Protokolü'nde, Heyeti Temsiliye üyeleri Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile İstanbul hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa, Sivas Kongresi Beyannamesi'ne gönderme yaparak, unsurların "Türk ve Kürtlerden" oluştuğunu adlarını anarak belirtmişlerdir.¹⁷

Meclisi Mebusan ise, "unsur" sözcüğünü kullanmaksızın "Osmanlı İslâm çoğunluğu" formülünü benimsemiş, ancak bu çoğunluğun içinde, "birbirinin ırkî haklarına saygılı" farklı topluluklar bulunduğunu kabul edilmiştir.¹⁸

12 *Hadisat*, 14 Kanunuevvel 1334 (14 Aralık 1918)'den aktaran: Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.12

13 Cevad Dursunoğlu, s.151-152.

14 Bekir Sıtkı Baykal, s.44.

15 Cevad Dursunoğlu, s.160-168; Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.109, 187, 201; Baykal, s.23.

16 *Tarih Vesikaları*, I, sayı 1, s.7; Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s.219, 232.

17 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.4, s.341; *Tarih Vesikaları*, yeni seri, I, sayı 3 (18), Mart 1961, s.361.

18 *Atatürk Haftası Armağanı*, s.45.

"Çeşitli İslâmî unsurlar" kavramı, Meclisi Mebusan'da da kabul görmüş; Türk tabirinin bütün bu unsurları kucakladığı belirtilmiştir.¹⁹

Mustafa Kemal Paşa da, toplumun farklı unsurlardan oluştuğunu, yeri geldikçe belirtmiştir. Örnekleri tarih sırasıyla veriyoruz:

"Her milletten olan unsurlarımız..." (20 Eylül 1917)²⁰

"Her iki kardeş ırk..." (28 Mayıs 1919)²¹

"Kürtler, Türkler, bütün İslâmî unsurlar... Türk ve Kürt milleti..." (16 Haziran 1919)²²

"Kürtleri de bir öz kardeş olarak ağışumuza (bağrımıza) kapıp tek milleti bir nokta etrafında birleştirmek..." (16 Haziran 1919)²³

"Türk ve Kürdün ezici çoğunluğu..." (17 Haziran 1919)²⁴

"Kürtler de Türklerle birleşti." (18 Haziran 1919)²⁵

"Ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu vilâyetler... [Doğu vilâyetleri kastediliyor]" (21 Ağustos 1919)²⁶

"Türk ve Kürt birbirinden ayrılmaz iki öz kardeş..." (15 Eylül 1919)²⁷

"Türk ve Kürt unsurları..." (28 Aralık 1919)²⁸

"İslâmî unsurlar... kardeş milletler..." (24 Nisan 1920)²⁹

19 Tank Zafer Tunaya, II, s.193, dipnot 27.

20 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.120.

21 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.336.

22 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.388.

23 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.391.

24 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.393.

25 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.2, s.394.

26 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.3, s.288; c.19 (Nutuk I), s.90.

27 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.4, s.39; Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyanname-leri, IV, s.71.

28 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.30; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s.12.

29 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8, s.46; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, s.30.

"Bu sınır dahilinde sakin bütün İslami kavimler, ... ortak vatanı müdafaa ve muhafazada birleşmişlerdir."³⁰

"Türk... Çerkes... Kürt hepsinden oluşan İslami unsurlar... Millet, ... çeşitli İslâmî unsurlardan oluşmuştur..." (1 Mayıs 1920)³¹

"Milli sınır olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan muhtelif İslami unsurlar... Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün bu İslam unsurlar..." (3 Temmuz 1920)³²

"Türkiye toprağındaki muhtelif unsurlar, (...) hangi din ve unsura mensup olursa olsun..." (5 Aralık 1921)³³

"...milli sınırimiz dahilinde mevcut Kürt unsurlar... hem Kürtler... hem Türkler... bu iki unsur..." (16-17 Ocak 1923)³⁴

"Türkiye halkı içinde (...) ırkan muhtelif olanlar vardır. Fakat muhtelif ırkta bulunanlardan birinin diğeri üzerinde onun miliyetini yok edecek bir davada bulunmasına hacet yoktur." (2 Şubat 1923)³⁵

30 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.162.

31 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8, s.157; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, s.73 vd.

32 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8, s.391; TBMM GCZ, I, s.73; Atatürk, Gizli Oturumlardaki Konuşmalar, s.78.

33 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.12, s.147-148; Harp Tarihi Başkanlığı [Bugün ATASE] Atatürk Arşivi, A: 1/4283, Klasör: 1618, Dosya: 75, Fihrist: 20-5'ten aktaran Atatürk Haftası Armağanı, s.147.

34 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.14, s.273-274; Mustafa Kemal, Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923, s.104 vd.

35 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.15, s.93-94; Sadi Borak, Atatürk'ün, s.211 vd. Yazar, "ırkan muhtelif" sözcüğünü yanlışlıkla "ırkan muhalif" diye okumuş, düzelttik.

3. TBMM Görüşmelerinde ve Uluslararası Konferanslarda "Unsurlar"

TBMM Görüşmelerinde

Türkiye halkının Türk ve Kürt "unsurlarından" oluştuğu esası, TBMM görüşmelerinde de sık sık belirtilmiştir.

Hükümet başkanının konuşmalarıyla başlayabiliriz. O zamanki resmî sıfatıyla İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, "Türkiye'de oturan Türk ve Kürtlerin iki soylu millet" olduğunu belirtmektedir.³⁶

Yine Rauf Bey, Musul'un ezici çoğunluğunu oluşturan Türk ve Kürtlerden, "bir millet olmamak için hiçbir sebep mevcut olmayan (...) iki ırk" diye söz etmektedir.³⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan konuşmalarda, Türk ve Kürtler, "aslî unsurlar" olarak kabul edilmiştir.

Batılıların Kürtleri azınlık olarak kabul ettirme çabaları, özellikle Kürt illerinden gelen mebusların tepkisiyle karşılaşmıştır.³⁸

Meclis kürsüsünden Kürtlerle ilgili olarak, "unsur", "millet", "halk" kavramları rahatlıkla dile getirilmiş ve herkes tarafından olağan karşılanmıştır, burada hiçbir tartışma yoktur. Kürtler bir gerçekliktir, mesele, emperyalistlerin bölme çabalarını etkisiz kılmak olarak görülmüştür.³⁹

Lozan Barış Konferansı'nda

Heyet Başkanı İsmet Paşa, Lozan'da Türkiye'nin insan unsurunun Türkler ve Kürtlerden oluştuğunu ısrarla belirtmiş, Türkiye'de yaşayan Kürtlerden "Kürt halkı" diye söz etmiştir.⁴⁰

36 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923, II*, s.394; *TBMM GCZ, III*, s.1153. 25 Aralık 1922.

37 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923, II*, s.695. 4 Mart 1923.

38 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923, II*, s.342 vd.

39 Bu konuda çok sayıda örnek verilebilir. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey gibi diğer mebuslar da, Kürtlerden "Kürt milleti" diye söz ediyorlar. Örnek olarak Muş Mebusu Hacı İlyas Sami ve Van Mebusu Haydar Bey'in konuşmaları için bkz. *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923, II*, s.807; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.75 vd.

40 *Lozan Barış Konferansı, I*, s.349.

İsmet Paşa, Anadolu'da yaşayan Kürt ve Türklerin "gerek töre, gerek gelenek ve görenek bakımından" farklı olmadıklarını, "ayrı diller konuşmakla birlikte, bu iki halkın, soy, inanç ve görenek bakımından tek bir bütün meydana getirdiklerini" açıklamıştır.⁴¹

İsmet Paşa, Kürt gerçekliğini o derece vurgulu savunmuştur ki, Musul tartışmalarında Yezidilerin Kürt olduklarını kanıtlamış, bu nedenle Kürt nüfus içinde sayılmalarını talep etmiştir.⁴²

İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey, Türkiye heyeti adına yaptıkları konuşmalarda, Kürtlerin ve diğer Müslümanların azınlık olmadıklarını İngilizlere de kabul ettirmişlerdir. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, yaptığı konuşmada Kürtleri azınlıklar arasında saymamıştır.⁴³

Haliç Konferansı'nda ve Milletler Cemiyeti Meclisi'nde

Haliç Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden TBMM Başkanı Fethi Bey, Türk ve Kürtlerin "iki kardeş unsur" olduklarını belirtmiştir.⁴⁴

Yine Fethi Bey, Milletler Cemiyeti'nin Musul toplantılarında, Türkiye halkının Türk ve Kürt unsurlardan oluştuğunu vurgular.⁴⁵ Yalnız yabancı delegelere değil, Toplantıya hareket etmeden önce gazetelere yaptığı açıklamalarla, Türkiye kamuoyuna da aynı görüşü belirtir:

"Türkiye Cumhuriyeti'nde Türkler ve Kürtler yan yana yaşamaktadır. Ve iki unsur da aynı hukuka maliktir. (...) Bu iki unsuru yabancı bir hükümete tabi kılmak tasavvur edilemez."⁴⁶

41 Aynı eser, s.346 ve 348.

42 Aynı eser, I, s.346

43 Aynı eser, I, s.348 vd; II, s.152; Cemil Bilsel, II, s.272.

44 Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, s.82. 19 Mayıs 1924.

45 Societé des Nations, *Journal Officiel*, Octobre 1924, s.1321.

46 Fethi Bey'in Tan muhabetirine beyanatı için bkz. *Ayin Tarihi*, c.IV, s.135-136 ve İngiliz Delegesi Lord Palmur'un konuşmasına cevabı *Ayin Tarihi*, c.IV, s.139. Her iki haberi Osmanlıca yazıdan çeviren Sadık Perinçek.

Milletler Cemiyeti Meclisi'nin 3 ve 4 Eylül 1925 günlü toplantısında konuşan Tevfik Rüştü Aras da, "Kürt unsurun" varlığını dile getirir⁴⁷ ve "Türkiye ahalisinin kendilerini bir arada idare eden Türk ve Kürtlerden oluştuğunu" belirtir.⁴⁸

47 Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre 1925, s.1324 vd.

48 Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve Ulaştırma Dairesi Başkanlığı'nın Kaynak Yayınları'nın istemi üzerine verdiği, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 3 ve 4 Eylül 1925 tarihli konuşmalarını içeren toplam 10 sayfalık özgün Arşiv belgesinin fotokopisinden. Ayrıca bkz. *La Question de Mossoul a la 35me Session du Conseil de la Société des Nations*, Lausanne 1925, s.86 vd; *Journal Officiel* Octobre 1925, s.1336.

V. ORTAK KİMLİK

1. Unsurları Birleştiren Harç

Peki tarihî olarak bakıldığı zaman, "unsurlar"ın dayandığı temel ve unsurların oluşturduğu "birlik" nedir?

Kurtuluş Savaşı, bir devrim dönemidir. Bir toplumdan yeni bir topluma geçilmektedir. Dönemin bu özelliği, "unsurların" oluşturduğu birliğin harcı konusundaki görüşleri de belirlemiştir. Birliğin tarihsel, toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasal ve hukukî anlamda belirlenmesi ve nitelenmesinde karışıklık vardır.

Unsurların oluşturduğu birliğe ve dayandığı temele, zaman zaman yıkılmakta olan Osmanlı devleti ve toplumundan kalan isimler verilmektedir; ancak çoğu zaman bu birlik, yeni doğmakta olan ulusal devletin insan unsurudur; yani millettir.

Unsurları birleştiren harç konusundaki görüşleri, eski topluma ait olanlardan yeni toplumun değerlerine doğru şöyle sıralayabiliriz:

- İslâm halifesi ve Osmanlı sultanına bağlılık,
- İslâm dininden olmak,
- Osmanlı devleti uyruğu olmak,
- Irk ve soy birliği,
- Ortak gelenek ve örf,
- Tarih birliği,
- Ortak vatan,
- Ortak ekonomik çıkarlar,
- Ortak kültür,
- Ortak karar, istek, irade,

- Haklara karşılıklı saygı ve kardeşlik,
- Ortak cumhuriyetin kuruculuğu.

Kemalist Devrim'e katılan Kürt aşiret reisleri ve dinsel liderleri, İslâm halifesi ve Osmanlı sultanına bağlılık, İslâm dininden olmak ve Osmanlı devleti hâkimiyeti altında yaşamak gibi, yıkılmakta olan değerleri vurgularken, İttihat Terakki geleneğinden gelen devrimci önderlik, milleti bir siyasî kuruluş olarak anladığı için, birlikte yaşama isteğini öne çıkarmıştır. Buna bağlı olarak ortak kültür, ortak vatan ve bunların dayandığı tarih birliği gibi ulusal devletin harcını oluşturan değerlere vurguda bulunmuştur.

Ancak unutmamak gerekir, bütün bu görüşler, bir bilimsel tartışmada değil, fakat savaşın ateşi içinde dile getirilmektedir. Bu koşullarda belirleyici olan, zafer ilkesidir; savaşı kazanma amacıdır. Millî Mücadeleye önderlik edenler, savaş cephesinde davranılması gerektiği gibi görüş açıklamışlardır. O nedenle kazanıcı olmak, en büyük güçleri seferber etmek, düşmanı olabildiğince yalnızlaştırmak ve bölmek gereği, açıklanan görüşleri de belirlemiştir.

Devrim önderliği, ulusal devlet programının ortak değerlerini eksen almakla birlikte, Anadolu ve Rumeli'de yaşayan İslâm çoğunluğunu birleştirecek her formülden yararlanmışlardır. Bu nedenle örneğin bir Kürt şeyhine yazılan mektuptaki birlik formülüyle TBMM kürsüsünden dile getirilen tanım arasında vurgular değişebilmektedir. Ancak dikkat edilirse, burada vurgudan söz ediyoruz. Yoksa kullanılan formül, esas olarak Samsun'dan Lozan'a, hatta Cumhuriyet sonrasındaki Haliç Konferansı ve Eylül 1925'teki Milletler Cemiyeti konuşmalarına kadar aynıdır. Bu formül, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş sırasında ürettiği ve Kongrelerde kabul ettiği formüldür.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının tam bir teşkilat adamı gibi konuştukları görülür. Bir kalıp halinde, Millî Teşkilatın tanımlarını tekrarlamışlardır. Öte yandan yine Kurtuluş Savaşı önderliği, meşruluğa büyük önem vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Kurtuluş Savaşı döneminde, Türkiye'nin insan unsuru hakkındaki görüşü şöyle özetlenebilir: Çok milliyetli tek bir millet.

Türkiye'de yaşayan milliyetler, Atatürk'ün konuşmaları dahil, resmi metinlerde, bazen "unsurlar", bazen "kardeş milletler", bazen kavimler, kimi zaman da "çeşitli ırklar" vb. diye adlandırılmışlardır. Bu adlandırmalarda özenli bir ifade birliğine rastlanmıyor.

"Unsurların birliği"nin oluşturduğu millet de, zaman zaman farklı kavramlarla ifade edilmiştir. "Millet" kavramı yanında, "İslâmî unsurlar", "İslâmî çoğunluk" gibi kavramlar da görülmektedir.

2. Ortak Kimliğin Tanımlanması

Kurtuluş Savaşı belgelerini ve Kemalist önderliğin açıklamalarını incelediğimiz zaman, ortak kimliği tanımlamak için çeşitli kavramların kullanıldığını görüyoruz. Bu kavramları başlıca altı grupta toplayabiliriz:

Bir: Ortak dini esas olan *İslâm* kimliği,

İki: Ortak geçmişe ve padişah tebaası olmaya vurgu yapan *Osmanlı* kimliği,

Üç: Ortak vatana dayanan *Türkiyeli*, Türkiye halkı, Türkiye milleti kimlikleri,

Dört: Ortaklığı öne çıkaran "*Türk-Kürt milleti*" kimliği,

Beş: Ortak kararın ve Cumhuriyet kuruculuğunun belirlediği *Türkiye vatandaşlığı* kimliği,

Altı: Ağabey "unsurun" ve ulusal devlet programının belirlediği *Türk milleti* kimliği.

İslâm Kimliği

İslâm kimliği, 19. yüzyılların sonlarından başlayarak aşınan kimliktir. Millî cereyanların yükselmesiyle birlikte Osmanlı devletini İslâmî kimlikle yaşatma programı da yıkıma uğramıştır.

Bilindiği gibi Yusuf Akçura, 1904 yılında yayımladığı "Üç Tarzı Siyaset" başlıklı ünlü yazısında, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük kimliklerinden hangisinin geleceğe damgasını vuracağını tartışmıştı. Bunlardan İslâm kimliği, millî devletlerin kurulması süreci içinde sahneden kayboldu. Özellikle Arapların ayrılma yönünde bir eğilim içine girmeleriyle İslâmî bağ, eski işlevini yitirdi. Buna rağmen, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç döneminde Türk ve Kürtlerin birliğini ifade etmek için, "İslâmî unsurlar" kavramı öne çıktı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, burada "İslâmî" sıfatı, İslâmî kimliğin ve dinsel ideolojinin vurgulanmasından çok, Türk ve Kürtlerin ortak özelliği olan din kardeşliğinin vurgulanması anlamını, taşıyordu. Nitekim bu kavramın Arapları dışarda bırakması, İslâmî kimliğin artık birleştirici olma yeteneğini kaybetmiş olmasının bir ifadesi olarak görülmüyordu.

Osmanlı Kimliği

Osmanlı milleti kavramı, tarihten silinmekte olan bir kimliğin kalıntısı olarak Kurtuluş Savaşı döneminde de zaman zaman kullanılmıştır. Bu kavrama, özellikle İslâmî unsurlar yanında Osmanlı devletinin Hristiyan azınlıklarının da millet kapsamı içinde gösterilmesi gerektiği zamanlarda başvurulmuştur. Örneğin Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan 30 Nisan 1920 tarihli yazıda Mustafa Kemal'in "Osmanlı Büyük Millet Meclisi Başkanı" unvanıyla imza attığı görülmektedir. Fransız Dışişleri Bakanı'na hitap eden bu yazıda, Osmanlı milletinin, İstanbul hükümetini İtilaf devletlerinin esareti altında kabul ettiği belirtilmektedir.¹

Büyük Millet Meclisi'nin daha ilk gün kabul ettiği 1 No.lu kararının "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sureti Teşekkülü Hakkında Heyeti Umumiye Kararı"² başlığını taşıdığı hatırlanacak olursa,

1 Belgenin fotokopisi için bkz. Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.179 vd. Belgenin aslı: *E-Levant La Turquie*, c.92, s.236-239. Hasan Yıldız'ın kitabının 239. sayfasında cilt no yanlışlıkla 12 yazılmış.

2 A.Ş. Gözübüyük-Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri*, s.87.

"Osmanlı Büyük Millet Meclisi Başkanı" unvanının bir çeviri sorunu olduğunu düşünmek mümkündür. Veya henüz açıldığı günlerde, Meclisi yabancı devletlere Osmanlı devletinin meşru yasama organı olarak kabul ettirmek için, böyle bir unvanın kullanılmış olabileceği üzerinde durulabilir.³

23 Nisan 1920 günü Meclisin toplanmasıyla birlikte, Türkiye devleti fiilen kurulmuştu ve Meclisin açılmasından sonra, yeni iktidar, hiçbir zaman kendisi için "Osmanlı" kavramını kullanmadı. Hükümetin Mustafa Kemal imzasıyla, 13 Eylül 1920 günü Meclis'e sunduğu, "Halkçılık Programı" diye anılan ilk anayasa önerisinin ilk dört maddesinde, "Türkiye Büyük Millet Meclisi" denmektedir.⁴ 20 Ocak 1921 tarihli ilk Anayasa'da ise, üçüncü madde açıkça "Türkiye Devleti"nin nasıl idare edileceğini düzenlemektedir.⁵

Mustafa Kemal, "Osmanlı milleti" anlayışını Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra eleştirmiş, bu kavramla "doğal olmayan, makul olmayan bir millet yaratılmak istendiğini" belirtmiştir. İzmir'de 2 Şubat 1923 günü yaptığı bu konuşmada, canlı bir anlatımla, Araplarla, Sırlarla, Bulgarlarla ortak bir millet oluşturma projesinin çöktüğünü, bize karşı savaşan bu milletlerin aslında "milliyetini ortaya koyma, varlıklarını ispat için çalıştıklarını" söylüyor ve ekliyordu:

"Biz onlara diyorduk ki, canım hepimiz Osmanlıyız, aramızda fark yok. Susmadıkları için tepelemeye çalışıyorduk. En nihayet onlar bizi tepelediler ve bizi kovdular."⁶

3 Meclisin ilk tutulan Osmanlıca yazılı zabıtları incelendiği zaman, tutanakların başlığında, 23 Nisan 1920'den 21 Ekim 1920'ye kadar, "Büyük Millet Meclisi" yazıldığı görülüyor. Ancak Türkiye sözcüğü, daha küçük puntolarla dizilmiş. 2 Mart 1921 tarihinden sonraki zabıtlarda, Türkiye Büyük Millet Meclisi adı, aynı büyüklükte dizili. Konuyu arşivinden inceleyerek bizi aydınlatan Sayın Rasih Nuri İleri'ye teşekkür ederiz.

4 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.160.

5 Aynı eser, s.184.

6 Bu konuşma, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*'nde çok eksik yayımlanmıştır. Eksiksiz tam metni için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.15, s.50-103. Yukarıdaki alıntı için bkz. c.15, s.94.

Daha Kurtuluş Savaşı'nın başlarında fiilen kurulan yeni Türkiye devleti, Osmanlı kimliğini tarihe gömmüştü.

Türkiye Milleti ve Türkiyeli Kimliği

Bu kimlik, Ortak Cumhuriyet kuruculuğuna ve Misakı Millî'nin Ortak Vatan anlayışına dayanmaktadır. Kurtuluş Savaşı döneminde, devrimin önderliği tarafından "Türkiyeli", "Türkiye halkı" ve "Türkiye milleti" gibi kavramlarla ifade edilmiştir.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı zaferinden epeyi sonra, 1 Mart 1923 günü TBMM 4. Toplantı Yılı'nı açarken yaptığı önemli konuşmada "Türkiye milleti" kavramını kullanıyor:

"Türk milletinin idarî, malî ve iktisadî bütün bağımsız hukuka ve hayatına sahip olması, hiçbir millete zarar vermeyen ebedi bir kazanılmış haktır."⁷

Atatürk, 1933 yılında bile Türkiye milletinden söz etmektedir:

"Sovyet Rusya ve Türkiye milletlerinin..."⁸

Atatürk "Türkiyeliler" kavramını da zaman zaman kullanmıştır. Örneğin 2 Mart 1922 günü, "Biz Türkiyeliler Asyaî bir milletiz" der.⁹

22 Eylül 1923 günü, yani Cumhuriyet'in ilanından bir ay kadar önce Meclis'te millî kimlik konusu gündeme gelmiş ve Çorum Mebusu Dr. Mustafa o günlerde geçerli olan görüşü şöyle ifade etmiştir:

"... (Türkiyeli) olarak tespit edilmelidir. (...) Türkiyeli olarak tespit edildikten sonra bütün Türkiyeliler alınırlar."¹⁰

Müdafaai Milliye Vekili Kâzım (Özalp) Paşa da, aynı konuda "Türk olmayı ve Türkiyeliliği kabul etmiş olmak"tan söz etmiştir.¹¹

7 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.15, s.176; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, s.301.

8 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.26, s.313. 16.11.1933.

9 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.12, s.297; Sadi Borak, Atatürk'ün, s.140.

10 TBMM Gizli Celse Zabıtları, IV, s.270.

11 TBMM Gizli Celse Zabıtları, IV, s.309.

Kemalist Devrim'in seçkin düşünürlerinden Yusuf Akçura, Ekim 1925'te toplumdan "Türkiyeliler" diye söz etmektedir.¹²

Ortak Cumhuriyete ve Ortak Vatana vurgu yapan ifadelerden biri de, "Türkiye halkı"dır. Atatürk, Kurtuluş Savaşı yıllarında bu kavramı çok sık kullanmıştır.

"Türkiye milleti", "Türkiyeli" ve "Türkiye halkı" kavramları, yalnız Ortak Vatanı değil, siyasî kuruluşu vurgulamak için de kullanılmıştır. Türkiye, yalnız vatan değil, aynı zamanda yeni oluşan devletin de adıdır. Türkiye vatandaşlığı kimliği başlığı altında bu konuya tekrar döneceğiz.

Türk Milleti Kimliği

Kurtuluş Savaşı yıllarında daha kucaklayıcı olan Türkiyeli, Türkiye halkı, kardeş milletler, İslâmî unsurlar gibi kavramlar ön plana çıkmakla birlikte, Kemalist Devrim önderliği, ortak kimliği ifade etmek üzere, bütün unsurları kucaklayan bir kapsamda Türk milleti kavramını da zaman zaman kullanmışlardır.

Bilindiği gibi, Osmanlı devletinin son zamanlarında henüz yeni filizlenen sosyalist akım dışında, siyasal akımlar, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük seçenekleri ekseninde biçimlenmişti. Kuşkusuz her üç çözüm, birbirinin içinde vardı. İslâmî ve Türk unsurunun rolünü reddeden bir Osmanlıcılık olamayacağı gibi, Osmanlı ve İslâmdan bütünüyle kopmuş bir Türkçülük de mümkün değildi. Ancak bu üç akım aslında üç ayrı programa denk düşüyordu.

Osmanlıcı program, yükselen Batının modernleşmesine ayak uydurarak imparatorluğu sürdürmek istiyordu.

İslâmcılık, en olmayacak programdı. Halifeliği İslâm kavimlerini kucaklayan bir temelde yaşatmayı ve hatta yeniden örgütlemeyi planlıyordu.

12 Yusuf Akçura, "Asrî Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife", *Saçak*, sayı 5, s.18.

Türkçülük ise, Büyük Fransız Devrimi'nin yolunu izleyerek Batı'dakilere benzeyen demokrat bir ulusal devlet kurmayı amaçlıyordu.

Tarihsel gidiş, ulusal devlet yönündeydi. Osmanlı devletinin dağılması ve bunun içinden Türk unsuru ekseninde ulusal bir devletin çıkması kaçınılmazdı. Kurtuluş Savaşı, bu çözümü Türkleri ve Kürtleri birleştirerek hayata geçirdi. Ne var ki, bu birleşmeye önderlik eden güç, hâkim millet konumundaki Türk milletinin aydınlarıydı. Devlet geleneği, ekonomik güç, nüfusça çoğunluk, düşünce birikimi, hep Türk unsuru ağırlığını taşıyordu.

Bu gerçekler nedeniyle ki, Kırşehir Mebusu Müfit Efendi, TBMM kürsüsünden Türk ve Kürtlerin birliğini savunurken, "Türk hükümetinin kalbinin Türkler" olduğunu belirtmekten de geri kalmamıştır.¹³ Bu gerçeği Kürt mebuslar da çok rahat ve hiç yüksünmeden ifade etmişlerdir.

Buna karşılık Türk unsuru, Batı devletlerinin sömürgeleştirme emellerine ancak Kürtle birleşerek karşı koyabilir ve kendini kurtarabilirdi. Bu kurtuluş, Türk ile Kürt unsurlarının emperyalizmden ortak kurtuluşları olacaktı.

Bütün bu olguların içinde iki kalın damar görülmektedir:

Biri, Türk unsuru eksenli bir ulusal devlet sürecidir.

İkincisi, Türk unsurunun bu ulusal devleti kurabilmesi için Kürtle birleşme mecburiyetidir.

Bu iki tarihsel damar, millî kimlik konusunda, iki ayrı formül arasındaki gitgelleri de açıklamaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın önderliği Kürtle birleşme mecburiyetini vurgulamak ve Kürtleri kazanmak gerektiği durumlarda, Türkiyeli kimliğini öne çıkarmışlardır. Ulusal devlette Türk unsurunun belirleyici olduğunu vurgulamak istedikleri zamanlarda ise, Türk milleti kimliğinin altını çizmişlerdir.

Bu nedenlerle Kurtuluş Savaşı döneminde ve sonrasında Türkiyeli ve Türk milleti kimlikleri arasındaki gitgeller, bir çelişme olmaktan çok, tarihsel sürecin dayattığı ve bu süreci açıklayan bir

¹³ *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.353.

gerçekliktir. Nitekim çelişmeli gibi gözüken bu formüller, Cumhuriyet Devriminin "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" çözümüne yansıdığı gibi, 2000'lerin ilk çeyreğine kadar gelmiştir.

Türkleri ve Kürtleri birbirinden ayırmak, ulusal değil, fakat emperyalist çözüm olduğuna göre, Türk-Kürt birliği bugün olduğu gibi Kurtuluş Savaşı yıllarında da biricik ulusal ve devrimci çözümdü. Ulusallığı güçlendirme ve yaşatmanın biricik yolu, Türkler için de Kürtler için de, Türk-Kürt birliğinde ısrar etmektir.

Öte yandan Türk-Kürt birliği içinde "ağabey" unsur durumunda bulunan Türklerdir. Tarihsel birikimi ve özellikle devlet kurma ve örgütleme yeteneği, Türk unsuruna böyle bir rol yüklemiştir. Kürt önde gelenlerinin çoğu bu gerçeği rahatlıkla kabul etmişlerdir.

Türk-Kürt Milleti Kimliği

Mustafa Kemal ve arkadaşları, Kurtuluş Savaşı boyunca, "aslı kurucu unsurlar" olarak kabul edilen Türk ve Kürtler arasında ortaklığı ve hak eşitliğini gözetken formüllerde ısrar etmişlerdir. "Türk ve Kürt milletleri" kavramı, bunlardan en yaygın olanıdır. Öte yandan "Türk ve Kürt milleti", "Türk-Kürt birleşik milleti", "Türk-Kürt milleti", "Türk-Kürt birliği" gibi formüllere de rastlanmaktadır. Türklerin ve Kürtlerin bu şekilde anılması, ayrılıkçı bir amaç taşımanın tam tersine, her ikisinin oluşturduğu millî birliğin dayandığı gerçekliği ve karşılıklı hakları vurgulamak içindi.

Birlik ihtiyacı, Kürtlerin varlığına saygı ilkesini kendiliğinden getirmişti. Bu amaçla Kurtuluş Savaşı süreci içinde çeşitli formüller üretildi. Örneğin Vilâyatı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti üyesi Süleyman Necati Bey, Erzurum'da yayımladığı *Albayrak* gazetesinin her sayısında, "Türk-Kürt birliğini" savunmuştur.¹⁴

¹⁴ *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.7. Süleyman Necati Bey, daha sonra TBMM'ye Erzurum Mebusu seçilecektir.

Mustafa Kemal, 16 Haziran 1919 günü Cemilpaşazâde Kasım Bey'e yolladığı mektupta, "Türk-Kürt milletinin" vatanın parçalanmasını önlemeye azmetmeleri sayesinde sonuçtan emin olduğunu belirtir ve arkasından sözünü "Kürt kardeşlerimin hürriyetini sağlamak için her türlü hukuk ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım" diye bağlar.¹⁵

Buradaki anlayışa uygun olarak, Atatürk'ün talimatı üzerine BMM'nin tanınmış hocalarından Antalya Mebusu Rasih, Muş Mebusu İlyas Sami ve Siirt Mebusu Halil Hulki efendilerin yazdığı *Hâkimiyeti Millîye ve Hilafeti İslâmîye* adlı risalenin [kitapçığının] önsözünde, zaferin "*Türk ve Kürt birleşik milleti*"nin savaşıyla kazanıldığı belirtilmektedir.¹⁶

İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) Rauf Bey de, "bu iki temiz milletin birliği karşısında" onları yok etme girişimlerinin hepsinin iflas ettiğini söyler.¹⁷

Yine Rauf Bey, İngilizlerin bir Kürdistan meselesi çıkararak, memleketimizi Kürtlük Türklük adı altında ikiye ayırma amacını Dünya Savaşı yıllarından beri güttüğünü saptadıktan sonra, Türklerin ve Kürtlerin "kan akıtarak" millî birliklerini sağladıklarına dikkat çeker ve ekler: "Türkiye millî hududuna sahip olacaktır ve Türk-Kürt milletleri bir olarak yaşayacaklardır."¹⁸ Bu konuşmanın Cumhuriyetin ilanından sonra yapıldığı dikkate değer.

Görüldüğü gibi, Kurtuluş Savaşı önderliği, emperyalistlerin "Kürtlük ve Türklük adına" bölme girişimlerini bütün çıplaklığıyla açıklamışlar, ancak bu girişimlere "Kürlüğü" inkâr ederek değil, tam tersine, "Türk ve Kürt milletlerinin birliği" vurgusuyla karşı koymuş ve başarı kazanmışlardır. Bu politikanın bir ifadesi olarak, Atatürk, İzmit Basın Toplantısı'nda şu uyarıyı dile getirir:

15 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.2, s.388.

16 Aktaran Şevket Süreyya Aydemir, *Akis* dergisi, 6 Kasım 1967.

17 *Türk Parlamento Tarihi*, II, s.394. 25 Aralık 1922.

18 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV, s.318. 8 Aralık 1923.

"Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları [Kürtleri] da beraber ifade lazımdır. İfade olunmadıkları zaman bundan kendilerine ait mesele çıkarmaları daima varittir."¹⁹

Bu örnekler göstermektedir ki, Atatürk ve arkadaşlarının "Türk ve Kürt milletleri" ifadesi, bölme girişimlerine karşı birlik ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Birlik, Kürtlerin inkârına dayandırılmakta, Kürt gerçeği kabul edilerek sağlanmakta ve korunmaktadır.

Türk ve Kürt millî kimliklerinin iç içe geçmesi nedeniyle Kurtuluş Savaşı'nın Kürt aydınları ve ileri gelenleri "Kürdüm ve Türküm" demişlerdir. Türk ve Kürt kimliğinin her ikisini de benimseyen bu ifadenin kökü, Jön Türk hareketine kadar uzanmaktadır. Hareketin önderlerinden Abdullah Cevdet şöyle diyor:

"İşte bakın ben Kürdüm. Kürtleri ve Kürtlüğü severim. Fakat mademki, hukuk ve vazife eşit Türkiye vatandaşlarındım, her şeyden evvel Türküm. (...) Benim bu sözümden, ben mademki Türkiye vatandaşım, Kürt dili unutulsun, Kürtlüğüm unutulsun dediğim anlaşılmasın. Aksine, Kürt Kürtçesini, Ermeni Ermenicesini canlandırmaya yoğunlaşsın. Bundan Türkiye'ye zarar geleceğini sanan ancak balkabak kafalı, yahud hain ruhlu kimsedendir."²⁰

Vatandaş kimliği olarak Türklüğü ve köken olarak da Kürtlüğü kabul eden bu tavrı temsil edenlerin, Kurtuluş Savaşı'nda sık sık TBMM kürsüsüne çıktıklarını görüyoruz. Kürt illerinden gelen Kürt kökenli mebuslar, kendilerinin "Türk olmayan" deyimi içinde gösterilmelerini "nefretle" karşılamışlardır. Aynı zamanda Kürt olduklarını gururla ifade etmişlerdir. Lozan Konferansı'nda "Türk olmayan" teriminin kullanılması üzerine, Mardin mebusları namına Necip Bey şunları belirtir:

19 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.14, s.273-274.;Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları* (1923), s.105.

20 Aktaran: Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981, s.217.

"Ben Kürdüm ve bu suretle cihana bir defa daha ilan ediyorum ki, Misakı Millî dahilinde böyle bir tabiri [Türk olmayan tabiri kastediliyor] taşıyan bir fert dahi yoktur. Çünkü camiasında bulunan Türk, Kürt bir bütündür ve tek vücuttur."²¹

İlgili gündem maddeleri görüşülürken, kürsüye her çıkan buna benzer ateşli konuşmalar yapmıştır. İfadeler yalın olduğu kadar kesindir. İki örnekle yetinelim.

Kırşehir Mebusu Müfid Efendi:

"Türk demek Kürt demektir, Kürt demek Türk demektir."²²

Genç Mebusu Hamdi Bey:

"Türk ve Kürdün ayrı gayrısı yoktur."²³

"Türküm ve Kürdüm" formülü bir gerçekliktir; tıpkı Flamanın aynı zamanda Belçikalı, Almanca konuşan İsviçrelinin İsviçreli olması gibi (bu dillerde Belçikalı ve İsviçreli sözcükleri, tıpkı Türk sözcüğü gibi milliyet ifade eden sıfatlardır). Köken olarak çok sayıda milliyetin büyük millet içinde erimesiyle uluslar oluşturan Avrupalı, kendi yaşadığı süreci doğal saymakta, fakat Türkiye'ye gelince, kamplaşmayı zorlamaktadır. İsviçre'de çalışan genç bir devrimcinin anlattığı, bu açıdan ilgi çekicidir. Genç arkadaş, bir İsviçre makamında, milliyetiniz nedir sorusuna "Türküm" diye cevap veriyor. İsviçre makamı, "Doğum yeriniz Doğu Anadolu, Kürde benziyorsunuz, Kürt değil misiniz?" diye sorusunu yineliyor. Türkiyeli gencin cevabı şöyledir: "Evet Kürdüm, ama aynı zamanda Türküm, Türk vatandaşım." İsviçre makamı, ısrarlıdır: "Nasıl olur?" Genç de ısrarlıdır: "Niye olmasın, siz Alman kökenli İsviçreli, kendinizi İsviçreli kabul ediyorsunuz da, biz Türkiye Kürtleri niçin Türk kabul etmeyelim?"

21 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.364. 3 Kasım 1922.

22 *Aynı eser*, s.353 vd. 3 Kasım 1922.

23 *Aynı eser*, s.460. 3 Ocak 1923.

Kürt milliyetinden gelen her Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı, Anayasa'nın Türk tanımı içindedir. Türkiye yurttaşlığını benimseyen her Kürdün, aynı zamanda "Türkiye vatandaşı" olduğunu kabul etmesi, ne teslimiyettir, ne de ihanettir. Tam tersine bu ifade Türklerin ve Kürtlerin ortak vatanlarında birlikte yaşama iradeleriyle uyum halindedir ve Türk-Kürt kardeşliğini yansıtır. "Kürdüm ve Türküm" diyen aydınların başı dik ve onurlu kişilikleri de, bu saptamamızı doğrulamaktadır.

Türkiye Vatandaşlığı

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığında, siyasal bağ ön plandadır. Türkiyeli kimliği, bazen Ortak Vatanı, bazen de Ortak Cumhuriyeti ifade etmek için dile getirilmektedir. Yeni bir devletin kurulmakta olduğu gerçeği belirginleştikçe, bu kimliğe vurgular çoğalmaktadır.

Nitekim Atatürk, 1926 yılında "millet" kavramı üzerine notlar tutarken, millet ile kavimin karıştırıldığına işaret eder ve "millet kelimesiyle siyasî kuruluş anlaşılır. Kavim 'peuple' kelimesi ise her şeyden önce kök bağını ve ırkı hatırlatır" diye yazar.²⁴

Atatürk, bu notlarının devamında, milletin tarihsel bir kategori olduğunu, milliyetler prensibinin Fransız Devrimi'yle ortaya çıktığını, milletlerin farklı kavimleri özümleyerek oluştuğunu da belirler. En önemlisi, milleti devletin yarattığı saptamasıdır.²⁵ Kuşkusuz burada sözü edilen, kapitalizmle birlikte ortaya çıkan çağdaş devlettir.

Kemalist önderliğe göre, milletin tanımında öne çıkan etken, yeni devletin kuruluşuna katılmak oluyor. Çağdaş devlet, kapitalizmin serpilmesiyle milletleşen toplumun bu milletleşme sürecini geliştirmiş ve tamamlamıştır. Bu açıdan, kavimden farklı olarak milleti belirleyen, şu veya bu kökten gelmesi değil, Türkiye devletiyle bağlıdır; yani Türkiye devletinin halkını oluşturmasıdır.

24 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.18, s.317; Sadi Borak, Atatürk'ün, s.377.

25 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.18, s.317.

Bu anlayış Kurtuluş Savaşı yıllarında belirginleşmiştir. Örneğin 1923 yılı Nisan ayında Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklikte birinci madde "TBMM üye sayısı, Türkiye devleti halkından her yirmi bin nüfusa bir mebus" esasını koymaktadır.²⁶

Gerçi seçme hakkının yalnız vatandaşlara tanınması nedeniyle böyle bir kavramın kullanılması olağan karşılanabilir, ancak bu kanundaki "Türkiye devleti halkı" kavramı da, devlet ile halk arasındaki siyasal bağa vurgu yapmaktadır.

Milleti siyasal bağla, başka deyişle vatandaşlık bağıyla tanımlayan anlayış, CHP 1931 yılı Programının 2. maddesine de konmuştur:

"Millet, dil, kültür ve mefkûre (ülkü) birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve toplumsal heyettir."²⁷

3. Devrimle Millet Olmak

Kurtuluş Savaşı'nda belirginleşen yeni millî kimlik, 1930'un eşiğinde en olgun ifadesine kavuşmuştur. Atatürk, ortaokullarda okutulan *Medeni Bilgiler (Yurttaşlık Bilgisi)* kitabında Türk milletini şöyle tanımlamıştır:

"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir."²⁸

Bu tanımda beş unsur göze çarpıyor:

- Cumhuriyet kurma eylemi: **Devrim.**
- Cumhuriyeti kuran insan unsuru: **Halk.**
- Halkın üzerinde yaşadığı toprak parçası: **Türkiye.**
- Halkın cumhuriyeti kurarak kazandığı nitelik: **Millet.**
- Milletin adı: **Türk milleti.**

26 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.766.

27 Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-6 Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri*, Kaynak Yayınları, Mayıs 2008, s.127.

28 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, s.17 ve 71; *Medeni Bilgiler*, s.18 ve 351.

Devrimci Kuruculuk

Burada belirleyici olan, Cumhuriyeti kurma eylemi, yani devrimdir. Çünkü halk ve coğrafya daha önce de vardı. Halk, Cumhuriyet Devrimini yaparak millet haline gelmiştir. Türkiye coğrafyası üzerinde yaşayan insanların ortak yaşama arzusu, ancak bağımsız devlet halinde örgütlenerek hayata geçirilebilirdi. Devleti birlikte kurma iradesi, ortak yaşama arzusunun en somut ve biricik ifadesidir.

"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkı" tanımındaki halk, devrimci ve kurucu bir halktır.

Türkiye halkı, Osmanlı devletini yıkıp yeni bir devlet kurarken millet olma niteliğini de kazanmış olmaktadır.

Türkiye halkı Cumhuriyeti kurarken, aynı zamanda kendisini millet olarak kurmuştur. Devleti ve milleti kurma süreçleri iç içe geçmiştir.

Devrim yapmak ve Cumhuriyet kurmak, hem belli bir toplumsal-ekonomik gelişmişliği, hem de iradeyi yansıtmaktadır. Türkiye halkı, kurtuluş için silaha sarılarak ve arkasından Cumhuriyeti kurarak, bağımsız bir devlet örgütlenmesi altında, çağdaş toplumsal ilişkiler içinde yaşamayı seçmiştir. O güne kadar Osmanlı sultanlığının hükmüne tabi olanlar, artık "millî hâkimiyet" sisteminde yaşayacaktır. Devrimle birlikte yaşam da devrimleşmektedir.

Millet, kendisini "millî hâkimiyet" ilkesini uygulayarak gerçekleştirmektedir.

Kemalist Devrim önderliği, yaşanan bu devrim sürecinin teorisini yapmış, hatta hocalara bile yaptırmıştır. Mustafa Kemal'in talimatı üzerine, TBMM'deki tanınmış hocalardan Antalya Mebusu Rasih, Muş Mebusu İlyas Sami ve Siirt Mebusu Halil Hulki efendilerin imzalarıyla yayımlanan *Hâkimiyeti Milliye ve Hilafeti Islâmiye* adlı kitapçığın önsözünde bu teorik çaba görülmektedir.

"Millî hâkimiyetimiz, şer'i enverden [Allahın nurlu emrin-den], devrim hakkından (...) doğmuş; kan dökülerek alınmış

ve fisebilillah [Allah yolunda, karşılık beklemeksizin] Türk ve Kürt birleşik milletinin savaşlarıyla zafer ve galibiyet kazanmıştır."²⁹

Zamanın gereği kullanılan dinsel kalıplar bir yana, bu cümle, millî hâkimiyete dayanan devletin, "Türk ve Kürt birleşik milletinin" yaptığı devrimle ve yürüttüğü savaşla doğduğunu özlü olarak ifade etmektedir.

Devrimle oluşan millet, kendisini yaratan devrimi, aynı zamanda ortak hayatın temeli olarak belirlemiştir. Bunun anlamı, Ortaçağ ilişkisi ve kurumlarından arınmış, çağdaş bir toplumdur; kulluktan kurtulmuş, özgür ve başı dik yurttadır.

Türkiye Halkı

İkinci unsur, milletin hamurunu oluşturan *halktır*. Atatürk, "Türkiye halkı" diyerek, herhangi bir ırka dayanan, etnik karaktere vurgu yapan bir millet tanımını reddetmiştir. Türkiye topraklarında yaşayan halkın bütünü, hangi kavimden (milliyetten) olursa olsun, millet kapsamı içindedir.

Toprağı Vatan Haline Getirmek: Türkiye

Atatürk'ün millet tanımının üçüncü unsuru, Ortak Vatandır; Türkiye'dir. Cumhuriyetle birlikte resmen Türkiye diye anılan topraklar, daha önce "Memâlikî Osmanî" idi; yani Osmanlı hükümdarlarının mülkü idi. Halk, Kurtuluş Savaşı vererek üzerinde oturduğu toprağı vatan yapmıştır. Sömürgeleşmekte olan bir toprak parçasından, devrimle vatan yaratılmıştır. Cumhuriyet, o toprağı Osmanlı'nın mülkü olmaktan çıkarmış; yurttaşların çağdaş yaşam alanı haline getirmiştir. Cumhuriyetin kurucusu, aynı zamanda vatanın yapıcisıdır.

29 Aktaran: Şevket Süreyya Aydemir, *Akıs* dergisi, 6 Kasım 1967.

Halkın Kaynaşması ve Milletleşme

Tanımın dördüncü unsuru, ahalinin millete dönüşmesidir. "Türkiye Cumhuriyetini kurma" eylemi, Atatürk'ün millet tanımının özüdür. Bu devrimci pratik, millî bilinci de yaratmıştır. Türkiye halkı, böyle devrimci bir deneyim içinde millet olma bilincini geliştirmiştir.

Milletleşmek, kuşkusuz anlık bir olay değil bir süreçtir. Türk Devriminin daha önceki aşamalarında, 19. yüzyılın sonlarında başlayan bu tarihsel süreç, Türklerin ve Kürtlerin tek bir millet halinde birleşmeleri yolunu açmıştır. Türk ve Kürt kökenli yurttaşlarımız, bin yıllık bir tarihsel geçmişten de kuvvet alarak devrimle kaynaşmaktadırlar.

Türkler ve Kürtler 1914-1922 yılları arasında Kurtuluş Savaşı yaparak, birlikte yaşama ve birlikte millî devlet kurma iradesini hayata geçirmişlerdir. Atatürk başta olmak üzere Kurtuluş Savaşı önderliği, Türklerin ve Kürtlerin hem ayrı birer milliyet olduklarını, hem de tek bir millet halinde birleşme ve birlikte devlet kurma kararı verdiklerini, Misakı Millî dahil, Kurtuluş Savaşı'nın anayasal belgelerinde açıkça saptamışlardır.

Milletin oluşması, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ortaçağ ilişkilerinin tasfiyesiyle devam etti. Atatürk, "Türkiye, şeyhler, dervişler, müritler ve mensuplar ülkesi olamaz" diyerek, millet olmanın gerektirdiği toplumsal devrime de işaret etmiştir. Türkiye halkı, Ortaçağdan kurtulabildiği ölçülerde milletleşebilmiştir. Ağalık ve şeyhliğin köklü bir toprak devrimiyle temizlenmemiş olması, bölünme girişimleri için elverişli bir zemin bırakmıştır.

Devrim, Türkiye halkını birleştirdi ve kaynaştırdı. Devrimin yıkıma uğraması ise, millî birliğin, millî devletin, vatan bütünlüğünün ve çağdaş ilişkilerin de yıkımını getirmektedir. 1980'lerden başlayarak ABD emperyalizminin Türkiye üzerindeki denetiminin ağırlaşması ve Ortaçağ ilişkilerinin diriltilmesiyle, kaynaşma bölünmeye dönüşmüştür. Kemalist Devrim'in millet halinde kaynaş-

ma sürecine soktuğu Türkler ve Kürtleri, ABD ve AB tekrar ayrıştırıyor.

Ancak Türkiye halkının tek bir millet halinde birleşmesi, dere sularının bir ırmakta birbirine karışması gibidir. Irmakların içinde dereler ayrı ayrı akmazlar. Bu nedenle ırmakların içindeki suyu tekrar derelere ayıştırmak da mümkün değildir.

Türk Milleti İsmi

Beşinci unsur, *Türk milleti* ismidir. Burada millî devlet vurgulanmaktadır. 19. yüzyıl sonlarından bu yana tartışılan Osmanlıcılık, İslamcılık, Millicilik seçenekleri arasındaki mücadeleye son verilmektedir. Osmanlıcı ve İslamcı seçenekler, bir devrimle ve kesin kararlılıkla bertaraf edilerek millî devlet çözümü kabul edilmektedir. Bu millî devletin belirleyici unsurunun Türk tarihinden gelen birikim olduğu doğrulanmaktadır.

VI. ORTAK CUMHURİYET

1. Cumhuriyetin Aslî Kurucuları

Kemalist öncüler, kuruluşuna önderlik ettikleri yeni devletin insan unsurunu iki gruba ayırmışlardır. Birincisi, aslî unsurlardır. İkincisi azınlıklardır. İslâmî çoğunluk ya da Türkler ve Kürtler, devletin kurucu unsurudur. Hristiyanlar ve Museviler ise azınlığı oluştururlar. Müslümanlar, ırkları ayrı da olsa azınlık olarak kabul edilmemiştir.¹

Türkler ve Kürtler, ülkenin aslî sahipleri kabul edilmektedir. Bu nedenle Kürtlerin "azınlık" olduğu iddiaları, hem TBMM hükümeti tarafından, hem de Kürtleri temsil eden ileri gelenler ve mebuslar tarafından reddedilmiştir. Örneğin İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) Rauf Bey, "Bugün Kürt için azınlık sözü etmek, Türk için azınlık sözü etmek demektir" diyerek, zamanın resmî görüşünü ifade etmiştir.²

Bu görüş o kadar yerleşmiştir ki, bazı mebusların hazırladığı Seçim Kanunu değişiklik önerisinde, Türkiye toprakları dışından göçmen olarak gelenlerden, yalnız Türk ve Kürt olanlara seçilme hakkı tanınması istenmiştir.³

Esas olarak Türklerden ve Kürtlerden meydana gelen "İslâmî unsurlar", birlik oluşturmaktadırlar. Bu açıdan Kemalist Devrim

1 TBMM'de bu konuda yapılan açıklamalara bir örnek olarak bkz. İzmit Mebusu Sırrı Bey'in konuşması, *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.460.

2 TBMM GCZ, III, s.1153. Ayrıca bkz. s.1259.

3 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.756.

önderliği, Genç Türklerin "ittihadı anası", yani "unsurların birliği" programını kabul etmiş ve hayata geçirmiştir. Ancak Kurtuluş Savaşı döneminde, artık "ittihadı anası"nın içinde Araplar yoktur. Böylece "ittihadı anası" kavramı, esas olarak Türkleri ve Kürtleri kucaklayan, ulusal bir içerik kazanmıştır.

Atatürk, 2 Şubat 1923 günü İzmir'de yeni devletin kuruluş projesi üzerinde durduğu konuşmasında konuyu şöyle açıklar:

"Bu devleti, yeni Türkiye Devletini tesis eden bir asli unsur vardır. Ve bu asli unsur ile işbirliği yapmış, talihini birleştirmiş unsurlar dahi vardır; bu unsurlardan dindaş olanlar da vardır; başka başka din ve mezhepte bulunanlar da vardır."⁴

Devleti kuran "asıl unsur", daha önce bütün kanıtlarıyla açıklandığı gibi, Türkler ve Kürtlerdir. Nitekim Atatürk, Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra yeni devlet projesini açıkladığı İzmit Basın Toplantısı'nda, iki halkın ortak kuruculuğunu şu sözlerle dile getirir:

"Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin salâhiyet sahibi vekillerinden meydana gelmiştir ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve mukadderatlarını birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu müşterek bir şeydir."⁵

Ortak kuruculuğu, Ziya Gökalp, Haziran 1922'de yayımlanan "Türklerle Kürtler" başlıklı yazısında tarihsel kökleri, coğrafya zemini, kültürel ve siyasal dayanaklarıyla açıklar.⁶ Değerli bilim adamımız Prof. Dr. Cahit Tanyol, Ziya Gökalp'in bu yazısını şöyle özetlemiştir:

4 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.15, s.103. Sadi Borak, Atatürk'ün, s.225.

5 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.14, s.274; Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları* (1923), s.105.

6 Gökalp'in *Küçük Mecmua*'nın ilk sayısında çıkan bu yazısı, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* kitabında tam metin olarak bulunmaktadır.

"Türkler devletin ne kadar ortağı ise, Kürtler de o kadar ortağıdır."⁷

2. TBMM Hükümeti'nin Açıklamalarında Ortak Devlet

Meclis'in ve hükümetin, Türk ve Kürtlerin ortak kurumları olduğu görüşü, TBMM Hükümetinin diğer yetkilileri tarafından da dile getirilmiştir. Özellikle uluslararası zeminlerdeki ifadeler çok açık ve kesindir.

Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Londra Konferansı'nda 25 Şubat 1921 günlü oturumda, "TBMM'nin bütün Kürdistan'ın temsilcilerini de içermekte olduğunu" belirtir.⁸

Dışişleri Bakanı ve Lozan'daki Delege Heyetinin Başkanı İsmet Paşa, ortak hükümet, ortak meclis, ortak yönetim görüşünü, emperyalist devletlere karşı kararlı olarak şöyle savunmuştur:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir; çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisine girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin Hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar. (...)

"Kürtler, hükümet ve yönetim işlerine etkili olarak katılmaktadırlar.

"Bütün dünya bilmelidir ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk halkının gerçek ve serbestçe seçilmiş temsilcilerinden meydana gelmektedir. Türkiye'de oturan herkes –Türkler gibi Kürtler de– aynı ölçüde seçmendirler; onların seçtikleri kimse-ler Büyük Millet Meclisi'nde eşit haklardan yararlanırlar."⁹

7 Cahit Tanyol, *Türklerle Kürtler*, Gendaş Yayınları, İstanbul, Haziran 1999, s.45.

Ayrıca bkz. Cahit Tanyol'un aynı başlıklı yazısı. *Sabah*, 10 Nisan 1992.

8 Atatürk'ün Millî Dış Politikası, I, s.304.

9 Lozan Barış Konferansı, I, s.349, 350, 368, 375. 23 Ocak 1923.

1924 yılı Mayıs ayında toplanan Haliç Konferansı'nda Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eden TBMM Başkanı Fethi Bey ise, "Türklerin ve Kürtlerin bir Cumhuriyet teşkil ettiklerini" belirtmiştir.¹⁰

TBMM Başkanı, aynı görüşü Konferans'ın son toplantısında tekrar etmiştir:

"Türkiye, Türk ve Kürtlerin eşit hukuk altında oluşturdukları cumhuri bir devlettir."¹¹

Türkiye Hükümeti Milletler Cemiyeti'nin Musul sorununu incelemek üzere 30 Eylül 1924 tarihinde kurduğu Komisyona verdiği Muhtıra'da, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkler kadar Kürtlerden de oluşan bir ulusal devlet" olduğunu belirtmiştir.¹²

TBMM Başkanı Fethi Bey, 20-30 Eylül 1924 tarihleri arasında yapılan Milletler Cemiyeti Meclisi'nde bu tutumu sürdürmüş, Türklerin ve Kürtlerin kaderlerini, eşitlik temelinde Türkiye devletinde birleştirdiklerini belirtmiştir.¹³

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ise, Milletler Cemiyeti Meclisi'nde, bir yıl sonra 4 Eylül 1925 günü yaptığı konuşmada, "Türklerin ve Kürtlerin ülkeyi birlikte yönettiklerini" anlatır. "Türkiye, Kürtler için söz söyleme hakkına sahiptir."¹⁴

Konuşmanın Fransızca resmî tutanağında ilgili bölüm daha açıktır:

"Türkiye'nin nüfusu, (...) Türkler ve Kürtlerden oluşmaktadır. Bu iki unsur ülkeyi birlikte yönetmektedir. (...)

10 Dışişleri Bakanlığı, *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı 1923-1934*, s.82.

11 *Aydın Tarihi*, c.III, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara 1340 (1924), BMM Matbaası, s.178 (Osmanlıca).

12 Komisyon Raporu, Türkçe olarak Med Yayınları tarafından *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı* başlığıyla yayımlandı. Bkz. s.198.

13 Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre 1924, s.1321.

14 Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve Ulaştırma Dairesi Başkanlığı'nın Kaynak Yayınları'nın istemi üzerine verdiği, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 3 ve 4 Eylül 1925 tarihli konuşmalarını içeren toplam 10 sayfalık özgün Arşiv belgesinin fotokopisinden.

"Cumhuriyet Hükümeti'nin, çoğunluğu Türkiye'de bulunan ve Türk halkıyla birlikte Türkiye'yi yöneten Kürt unsuru adına bütün diğer devletlerden daha fazla konuşmaya hakkı vardır. (...)

"Kürtlerin kendilerinin, her zaman bağrında yaşadıkları ve diğer unsurlarla birlikte yönettikleri siyasal birliği korumak için en büyük etken olmak isteyecekleri konusunda hiçbir şüphem yok."¹⁵

3. Kongrelerin ve TBMM'nin Kürt Halkını Temsil Sorunu

Özellikle Batı yanlısı veya Kürt milliyetçisi yazarlar, Kürtler adına Türklerle birlikte yaşama ve Cumhuriyetin kuruluşuna katılma kararı alan meşru bir irade bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, Erzurum ve Sivas Kongreleri delegeleri ile Meclisi Mebusan ve Büyük Millet Meclisi'ndeki mebuslar, Kürt halkını temsil etmezler. Kürdistan Teâli Cemiyeti, Meclisi Mebusan seçimine katılmama kararı almış ve katılmamıştır. Katılanlar, Mustafa Kemal'le işbirliği yapanlardır. Bu nedenle Meclisi Mebusan'da Kürt temsilcileri yoktur.¹⁶ Büyük Millet Meclisi seçimleri ise, demokratik yöntemlerle ve serbest olarak yapılmamıştır.¹⁷

Bu yazarların mantığına göre, Türk ve Kürt tekmil milleti Kurtuluş Savaşı'na seferber eden Kongreler ve Meclis, halka dayanmaktadır. Bu yargı, bütünüyle liberal ve devrim karşıtı bir bakış açısının ürünüdür.

Devrim meclislerinin demokratikliği, oy vermenin çok ötesinde, halkı seferber etmesinde ve halkın rızasına dayanmasındadır.

15 *La Ouestion de Mossoul a la 35 me Session du Conseil de la Société des Nations*, s.86 vd; Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre 1925, s.1336.

16 Abdurrahman Arslan, s.28 vd; 71 ve 80 vd.

17 *Aynı eser*, s.82; İsmail Göldaş, "TBMM: Bebekliği Böyle miydi?", *Özgür Bakış*, 25 Mayıs 1999.

Halk, devrim meclislerine destek ve onayını, sandık başına giderek açıklanan bir anlık iradenin çok ötesinde, o meclisin otoritesini benimseyerek ve o otoritenin aldığı kararların uygulanması için gereğinde hayatını ortaya koyarak gösterir.

Erzurum Kongresi'nin 62 delegesinin yarısı bölge aşiretlerindendir.¹⁸ MHC Doğu Vilâyetleri Kongresi'nde seçilen Heyeti Temsiliye'de Kürt delegeleri önemli orandadır. Hatta Mustafa Kemal Paşa bununla da yetinmemiş, Erzurum Kongresi tamamlandıktan sonra Diyarbakır'dan Heyeti Temsiliye'ye ayrıca "iki delege" yollamalarını istemiştir.¹⁹ Sivas Kongresi'nde seçilen Heyeti Temsiliye, yani Anadolu hükümeti, Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyeti Temsiliye'nin genişletilmesiyle oluşturulmuştur. Doğu Vilâyetleri, Anadolu iktidarında ağırlıklı olarak temsil edilmiştir. Kürtlerin Meclisi Mebusan'da ve Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmeleri de tartışma götürmez açıktır. TBMM Birinci dönemde 390 mebusun 117'si Doğu ve Güneydoğu vilâyetlerindendir.²⁰ Doğu Anadolu vilâyetlerinin Kürt örgütleri ve ileri gelenleri, her iki meclisi, ülkenin yasama organı olarak benimsemiş, bu meclislere katılmış, meclislerin otoritesini kabul etmiş ve desteklemiştir.

Hem Meclisi Mebusan'da, hem de Büyük Millet Meclisi'nde, Doğu vilâyetlerinden gelen ve çoğunluğu Kürt olan mebuslar, Kürt halkını temsil eden yerel iktidar sahipleri ve ileri gelenlerdir. Bu mebuslar, o günün koşullarında bir kez değil, beş kez seçim yapılsa, yine kazanabilecek etkiye sahiptirler. Kürt halkının Kurtuluş Savaşı'na katılması, onların otoritesi üzerinden olmuştur. Ayrıca bu mebuslar, her iki mecliste de "Kürtleri" veya "Kürdistan'ı" temsil ettiklerini açık açık söylemişler, "Vilâyatı Şarkıye mebusları" sıfa-

18 Abdulhalûk M. Çay, s.19.

19 Mustafa Kemal'in Diyarbakır'da 13. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na gönderdiği

10 Ağustos 1919 tarihli ve daha önce yayımlanmamış şifrenin fotokopisi ve günümüz Türkçesine aktarılmış metni için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.259.

20 Şeyhmus Elçi, isim listesini yayımlamış. Bkz. s.81 vd.

tıyla önergeler vermişler ve meclis çalışmalarına katılmışlardır. Kürtlerin Anadolu'daki iktidar odağına katılımını, Kürt ayrılıkçılığına iyi gözle bakan yabancı yazarlar bile itiraf etmişlerdir. Örneğin Van Bruinesen ve Robert Olson, Kürtlerin Erzurum Kongresi'ndeki, Heyeti Temsiliye'deki ve Meclis'teki ağırlığını saptarlar.²¹

TBMM'deki mebusların Kürt halkını temsil etmediği görüşü, ilk kez Lozan Konferansı'nda İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından öne sürülmüştür:

"Ankara'nın Kürt milletvekillerine gelince, onların nasıl seçilmiş olduklarını kendi kendime sormaktayım. Halk oyuyla seçilmiş tek bir milletvekili var mıdır? Bütün bu insanların doğrudan doğruya atanmış oldukları ve bunlar arasında birtakımının dil bilmedikleri için, Meclisin çalışmalarına katılmadıkları herkesçe bilinmektedir. Bu yüzden, Ankara'da Kürt (cemaatinin) Parlamentoda temsil edildiği iddiasına çok ağırlık vermek gerektiğini sanmamaktayım."²²

Lord Curzon, 23 Ocak 1923 günü sabah görüşmesindeki konuşmasından aktardığımız bu iddiasını daha önceki oturumlarda da ifade etmişti. Bu görüşleri, özellikle Kürt mebuslar, TBMM kürsüsünden sert bir dille çürütmüşlerdir. Kürt halkının TBMM'de temsili meselesini hem hukukî, hem de fiilî açıdan ele alan konuşmalar, konumuzu aydınlatıcı özelliktedir.

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, 3 Ocak 1923 günü şunları belirtir:

"Efendiler Lozan'daki Barış Konferansı Heyeti yalnız Türklerin heyeti değil, yalnız Türkleri temsil etmiyor. Kürdü Türkü temsil ediyorlar. (Vatanı sesleri) Aynı zamanda hakkan hukuk bir Kürt Delege heyeti de olan heyet..."²³

21 Van Bruinesen, Agha, s.374; Robert Olson, *The Emergence*, s.36. Olson, İngiliz raporlarına dayanarak, TBMM'deki mebusların 72'sinin Kürt olduğunu belirtmektedir. Bkz. s.40.

22 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.360.

23 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.471.

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in ertesi gün yaptığı konuşmadaki vurgular ise şunlardır:

"Lozan Barış görüşmelerinde İngiliz Başdelegesi Lord Curzon, bizlere yani Kürt kardeşlerinize saldırıyor, hakaret ediyor. Kürdistan'dan gelen mebusların, Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edildiğini söylüyor. Kürt arkadaşlarınız için cahil diyor, Kürtleri temsil edemezler diyor. Cahilliğin anlamı, İngiliz politikasına uymamak ise biz, itiraf ederiz ki cahiliz. Cahillik, İngilizlerin yıllardan beri aşılamaya uğraştıkları bozgunculuğa kapılmamak ise itiraf ederiz ki cahiliz. Arkadaşlar, mebuslar tayin edilmezler, seçilirler. Millet, mebuslarını seçer. Bu açık gerçeğe rağmen, Lord Curzon, İngiltere'de mebusların tayin edilmelerine bakarak söylüyorsa mazurdur. Çünkü kendilerini örnek almıştır. Yok, gerçeği bilerek, gerçeğe aykırı olarak siyaset yapmak için söylüyorsa, kendisini bu kürsüden reddediyorum, arkadaşlarım reddediyorlar. (Biz de reddediyoruz sesleri) Burada Mustafa Kemal Paşa'nın tayin ettiği mebuslar, uşaklar yoktur. (Bravo sesleri, alkışlar) Burada, büyük bir milletin vekilleri vardır. Öyle bir millet ki, İngilizlerin yıllardan beri bütün varlıklarıyla işlettikleri bozgunculuğa kulak asmamışlardır. Onlar, bozgunculuğa kulak asmayan, ilerisini gören bir milletin vekilleridir. (Bravo, yaşa sesleri) Lord Curzon'lar, o kanıdaki kimse-ler, hâlâ bu milleti, Mustafa Kemal Paşa'larla tanıyorlarsa çok aldanıyorlar. Mustafa Kemal Paşa'lara türlü güçler, yetkiler tanıyarak burada bir meclis değil de, bir Paşa olduğunu sanıyorlarsa çok yanlışlık yapıyorlar. Burada ancak ve ancak bir milletin özgür kanaatli, özgür oylu mebusları, vekilleri vardır. Paşa hazretleri, kendi arkadaşlarından, karşılıklı olmak şartıyla, daha çok saygıya erişmiştir. (Hay hay sesleri) Bundan başka, Paşanın ne fazla bir yetkisi, ne fazla bir gücü, ne de mebusları tayin yetkisi vardır. (O da mebustur, sesleri.)"

Bu sırada Mardin Milletvekili Necip Bey oturduğu yerden yüksek sesle bağırır:

"Lord Curzon'u yalanlayan belge seçim tutanaklarımızda."

Bitlis Mebusu Ziya Bey ise konuşmasını şöyle sürdürür:

"Lord Curzon'a hak ettiği cevabı vermek için bakışlarınızı biraz eski günlere çevireceğim. O günler ki, ancak o günlerden bu günler görünür, bugünkü gerçeğin içyüzü ortaya çıkar. 16 Mart olayı meydana gelmiş, ölü Osmanlı İmparatorluğu bir yıkım kargaşası içinde çırpınıyor. Wilson'un belli projesi hâlâ ulusları aldatacak bir değer taşıyor. Avrupa'nın siyaset elçileri hâlâ uluslara hak, hukuk verileceğinden söz edip duruyorlardı. İşte o günlerde Büyük Millet Meclisi toplantıya çağırılmış, halka mebuslarını seçmesi gerektiği bildirilmişti. Kürtler, serbest alanda, hiçbir baskı altında olmayarak bu seçime katıldılar. Eğer Kürtler, ayrılık-gayrılık gütselerdi, bu seçime katılmaz, arkalarını döner, kendi düşüncelerini gerçekleştirmeye çalışırlardı. Hiç bir vakit hiç bir baskı onları o yollarından çeviremezdi. İngilizler, milyonlarıyla, altınlarıyla çalıştıkları halde Kürtler bu seçime katıldılar ve bu seçime katılmakla tek bir amaç güttüler: Türk kardeşleriyle işbirliği yapmak... Bütün kanılarını bir ilkede topladılar. O ilke, Türklerle kader birliği yapmaktı. Çünkü var olmak, çünkü esirlikten kurtulmak bu ilkenin gerçekleşmesine bağlıdır. (Bravo sesleri) Eğer Lord Curzon'lar Kürtlerin hak ve hukukundan onbeş yıl önce söz etselerdi, korkarım ki bir etki yapar, bazı dimağları bozabilirdi. Fakat Kürtler, Kürt aydınları Arnavutluk'un, Irak'ın ve Suriye'nin sonunu görüp dururlarken, İrlanda'nın acılı sesini işitirlerken hiç bir aldatmacaya kapılmazlar (alkışlar). O yalancı sesler kimseyi kandıramaz. Onlar yalnız kendi kendilerini kandırırlar. İşte o günlerde, o kara günlerde bu toplulukta

seçime katılan ve bizi buraya gönderen milletin vekilleri olarak Lord Curzon'a bağıyoruz ki; bizler Kürdistan'ın gerçek vekilleriyiz. Senden ve senin siyasetinden Musul'u istiyoruz. Ve alacağız. (bravo sesleri, alkışlar) Bu hakkımızı, hukukumuzu Avrupa siyasetçileri teslimde tereddüt etmemeli ve gecikmemelidirler. Tereddüt eder ve gecikirlerse, petrol kuyularındaki İngiliz siyasetinin yanı başında kanlı kuyular hazırlayacak olanlar yine o Kürtlerdir. (Bravo sesleri, alkışlar) Biz hakkımızı istiyoruz ve haklı bir sesle bütün insanlığa bağıyoruz ki bizim hakkımız verilmelidir. Ve hakkımızı isterken, hakkımıza karşı olan Lord Curzon'ların iğrenç seslerine kulaklarımızı tıkıyoruz. Bu hakkımız teslim edilmezse, o beğenmediği Kürtlerin elleriyle açacağımız kuyularda İngiliz siyasetini boğacağız. Tanrı tanık olsun. Biz hak isteyicisiyiz. Hakkını, hukukunu isteyenlerin yardımcısı Tanrıdır."

Ziya Bey'in konuşması Meclis'te coşkun alkışlarla karşılanırken, kürsüye yine Kürt asıllı Muş Milletvekili Hacı İlyas Sami Efendi çıkar:

"Gazetelere göre, Lord Curzon'un barış masasındaki görüşmelerde harcanmış iki iğrenç kelimesi var. Biri, bağlı olmakla öğündüğüm soy ve milletimin tahkiri. İkincisi, Kürt temsilcilerinin Mustafa Kemal Paşa'nın tayini ile mebus oldukları. Sözüme başlarken bir tarih olayından söz edeceğim. Basra'da İngilizlerden bir kişi saldırıya uğrayınca, İngilizler limana Arapça bir levha astılar. Levhadaki sözün anlamı şöyle idi: 'Kimse cahillik ederek bize bir fenalık yapmasın, o zaman biz cahillerin cahili oluruz.' İşte bu İngilizler; Türk, Kürt ve türlü namı altında birleşip birlik olmuş bir toplumun, tek bir milletin bulunduğunu çok iyi bildikleri için, bunları ayrılığa, anlaşmazlığa, ayaklanmaya yöneltmek istiyorlar. Lord Curzon,

kesin bir birlik ile meydana çıkan tabii sınırlarımız içindeki iki soylu topluluğun üzerinde ilişmek istediği bozgunculuğun değeri olmadığını bildiği için en güçsüzlerin silahı olan küfür-bazlık derecesine düşmüştür."

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey ise Lord Curzon, "münasebetsiz sözleriyle yalnız Kürtlere değil, bütün Türkiye mebuslarına hakaret etmiştir" diyor ve şunları söylüyordu:

"Sanmıyorum ki Iraklılar, Musul meselesinde Lord Curzon'a vekillik vermiş olsunlar. Kürtlerin delegeleri ise, Lozan'da karşılarındadır. Türklük ve Kürtlük hakkında söz söylemek bize ait bir meseledir. Lozan'daki delegelerimiz iki kardeş olan Türkler ve Kürtlerin temsilcileridir."

Son olarak söz alan Diyanet İşleri Başkanı, Konya Milletvekili Vehbi Efendi ise, "İngiliz propagandası can çekiyor" diye bağırıyordu. Vehbi Efendi "Lord Curzon'a iki şeyi hatırlatmak isterim" diyordu, "biri, mütarekeden sonra harekete geçirilen dünyaca ünlü aldatıcı İngiliz siyaseti ile dağıtılan milyonlarca liranın cahil dedikleri Kürtler tarafından nasıl reddolunduğudur. İkincisi, Paris'te ve Avrupa'nın bazı yerlerinde Kürdistan için çalışıyorum diyen Şerif Paşa'nın yağdırılan ve gazetelere geçen telgraflarla nasıl rezil edildiğidir. Bu çabaları, propagandanın son dönemidir. İngiliz propagandası can çekiyor."

Bu hararetli konuşmalardan, alkışlardan sonra Meclis Lozan'daki temsilcilerine Türklerin ve Kürtlerin temsilcileri olarak konuşma hakkını bir kere daha veriyor ve bu doğrultuda hareket etmeleri talimatının gönderilmesini kararlaştırıyordu.²⁴

24 TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Ocak 1923 oturumundan aktaran Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, s.73 vd. Aynı konuşmalar, *Aydınlık* gazetesinin "Kurtuluş Savaşı'nda Kürtler" dizisinde de yer alıyor, 13 Haziran 1979, hazırlayan Aydoğan Büyüközden.

Kürt halkının TBMM'de temsili tartışmasına, son noktayı koyan, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki Kürt gerçeğidir. Doğu, Güney ve Batı cephelerinde Büyük Millet Meclisi Orduları'nın kumandası altında savaşan onlardır. Ülkeyi yöneten yasal otorite olarak TBMM'yi kabul edenler de onlardır.

VII. ŞÛRALARLA ÖZERK İDARE

1. Vekiller Heyetinin "Kürtlere Mahalli İdare" Kararı

Gizli Hükümet Düzenlemesi

BMM Vekiller Heyeti, "Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal" imzasıyla Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na yolladığı yazıda, "iç ve dış siyasetin gereği" olarak "mahalli idareler kurulması" talimatını vermiştir. TBMM'nin 22 Temmuz 1922 günlü gizli oturumunda okunan talimatın, 27 Haziran 1920 tarihinde gönderildiği, Meclis Zabıtlarında kayıtlıdır.¹ Buradan hareketle Hükümetin konuyu 1920 yılı Haziran ayı içinde kararlaştırdığı söylenebilir.

Talimatın hükümet kararı içerdiğini, Meclis Zabıtlarından öğreniyoruz.² Kaldı ki, yollanan yazının son cümlesinde, "Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti tarafından Kürdistan hakkında düzenlenen talimat" olduğu belirtilmektedir.³ Demek ki, Bakanlar Kurulu konuyu görüşmüş ve uygulamaya geçilmek üzere, "Kürdistan hakkında bir düzenleme" yapmıştır.

Talimat, Bakanlar Kurulu'nda kabul edilen bir program özelliğindedir; anayasa düzlemindeki çözümleri kapsamaktadır. Herhangi bir bakanlığın veya Genelkurmay Başkanlığı'nın değil de, Vekiller Heyeti'nin böyle bir düzenlemede bulunması, bu nedenledir.

1 TBMM Gizli Celse Zabıtları, III, s.550 ve 557.

2 TBMM Gizli Celse Zabıtları, III, s.550.

3 TBMM Gizli Celse Zabıtları, III, s.551.

Savaş koşullarında yaşandığı ve yönetimde bir devrim hükümetinin bulunduğu düşünülürse, özellikle gizlilik gerektiren konularda, yasama organının yetkisine giren bazı düzenlemelerin hükümet tarafından yapılması doğaldır. Kaldı ki, bu düzenleme altı ay içinde anayasa hükmü olmuştur. 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu, mahallî idareler sistemi öngörmüştür. 1920 yılı Haziran'ında, Kürtlerin oturduğu belli bölgelerde mahallî idare uygulamasına geçmek için, özel bir düzenleme yapıldığı anlaşılmaktadır. Uğur Mumcu da, bu talimatın hükümetçe alınmış "gizli bir karar" olduğunu saptamıştır.⁴

Hükümet kararının "Kürdistan hakkında verilen özel bir talimat" olduğunu, bizzat Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa belirtmektedir.⁵

"İç ve Dış Siyaset Gereği"

Hükümet tarafından düzenlenen Talimatın birinci maddesi şöyledir:

"1. Adım adım bütün memlekette ve geniş ölçüde doğrudan doğruya halk tabakalarının ilgili ve etkili olduğu mahallî idareler kurulması iç ve dış siyasetimizin gereklerindendir. Kürtlerin oturduğu bölgelerde ise, hem iç siyasetimiz ve hem de dış siyasetimiz açısından adım adım mahallî bir idare kurulmasını gerekli bulmaktayız."

Tamamı bu kitabın "Belgeler" bölümünde bulunan⁶ Talimatın ikinci maddesinde, milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı gereği Kürtlerin Türkiye idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmeleri ve mahallî idarelerini tamamlamaları istenmektedir.

Üçüncü maddede ise, "Kürdistan'da Kürtlerin Fransızlar ve hele Irak sınırında İngilizlere karşı silahlı çarpışmalara sevk edil-

4 Uğur Mumcu, "Kürtlere Özerklik", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1992.

5 TBMM Gizli Celse Zabıtları, III, s.559.

6 Bkz. ilerde s.431 vd.

mesi" istenmektedir. Kürtlerin Fransızlara ve özellikle İngilizlere düşmanlığının "değiştirilemeyecek bir dereceye vardırılması ve yabancılarla Kürtlerin anlaşmasına engel olunması" görevi belirlenmiştir. Devamla, Kürtlere, "adım adım mahallî idareler kurulması sebeplerinin açıklanması ve böylece bize yürekten bağlanmalarının sağlanması" talimatı verilmektedir.⁷

Bu Talimata göre,

Bir: Bütün Türkiye'de mahallî idareler kurulması iç ve dış siyasetin gereğidir.

İki: Kürtlerin oturduğu bölgelerde ise, yine iç ve dış siyaset gereği, adım adım *mahalli bir idare* kurulması için uygulamaya geçilmesi istenmektedir.

İç siyasetle kastedilen, Kürtlerin haklarıdır. Nitekim Atatürk, bu talimatın yazıldığı tarihlerde, 1 Mart 1922 günü yaptığı konuşmada, "ırkî hukuka, toplumsal hukuka ve çevresel şartlara saygının iç siyasetin esas noktalarından" olduğunu belirtir.⁸

Kürtlerin oturduğu bölgeler için talimatta, "mahallî idareler" yerine "bir mahallî idare" ibaresi kullanılmıştır. Bu bölgelerin kaderini tayin için halkoyuna başvurulmasının kabul edildiği de dikkate alınırsa, özerk bir yönetim kurmak için adımlar atıldığı saptanır.

Talimatta, Kürtlerin oturduğu bölgelerde mahalli idareler kurulması, aynı zamanda dış siyasetten doğan bir ihtiyaç olarak görülmüştür. O dönemde büyük devletler, özellikle İngiltere, Kürtlere özerklikten bağımsızlığa kadar çeşitli vaatlerde bulunuyorlardı. Millî Hareketin bu faaliyeti etkisiz kılmak için, "Kürtlere gelişme serbestliği sağlama" kararında olduğunu, Müdafaai Hukuk Cemi-

⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, III, s.551. Bu talimatı ilk kez kamuoyuna duyuran yayın için bkz. 2000'e Doğru dergisi, 20-26 Eylül 1987, sayı 39, s.21.

⁸ Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.12, s.276 vd; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, s.221.

yeti belgelerinden ve Amasya Protokolü'nden biliyoruz. Kürtleri Türkiye'ye "yürekten bağlama" ihtiyacı, "mahallî idareler" politikasının temel nedenini açıklamaktadır.

Kemalist yönetimin, Musul vilâyetindeki Kürt aşiretlerini, Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren, İngiliz işgal kuvvetlerine karşı silahlı hareketlere sevk etme çabası içinde olduğu bilinmektedir. Nitekim Elcezire Kumandanı Nihat Paşa, bu faaliyetini, Meclis'te okunan yazılı savunmasında açıkça anlatmıştır. Hükümetin aldığı karar gereği, Musul ve Irak'taki ihtilalci Kürt örgütleriyle ortak çalışma yürütülmüştür. Nihat Paşa, bölgedeki İngiliz ve Fransız denetimine karşı Kürt aşiretlerine silah dağıtmış, hatta Kürtlerin Necef'te geçici bir hükümet ve Meclis idareleri kurmalarını sağlamıştır.⁹

Nihat Paşa'nın 27 Haziran 1921 tarihli Hükümet talimatına ilişkin uygulamaları, kendi anlattıkları yanında, olaylarla da doğrulanmaktadır.

O tarihlerde Sovyetler Birliği ve Türkiye, Irak'ta İngilizlere karşı Kürt direnişini özendirmekte ve desteklemektedir. TBMM Hükümeti, bu amaçla Antep Kuvayı Milliye Komutanlarından Milis Albayı Özdemir Bey'i 1922 baharında Revandiz bölgesine göndermiştir.¹⁰

Yine eski Musul Valisi Haydar Bey başkanlığındaki bir heyete, Kürt liderleri Simko ve Şeyh Taha ile görüşme görevi verilmiştir. Buluşma, 15 Haziran 1922 günü gerçekleşmiştir. Bu görüşmeden sonra Simko, bölgedeki önemli Kürt aşiretlerini toplayarak daha yoğun direniş kararı alır.¹¹

9 TBMM GCZ, III, s.553, 559, 562 vd.

10 Doğan Avcıoğlu, I, s.155.

11 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, *Kürdistan Dosyası*, c.13, s.36'dan aktaran Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.119.

1922 yılı başlarından itibaren Musul'da Türkiye yanlısı eğilimin yaygınlaştığı ve Kürt aşiretlerinin Mustafa Kemal Paşa ile gizli temaslarda bulundukları İngiliz raporlarına da yansımıştır.¹²

Millî Mücadele önderliği, İngilizlere karşı Kürt aşiretlerini harekete geçirmekte başarılı olmuştur. 30 Ağustos 1922 zaferinden bir gün sonra bir zafer de Irak cephesinde kazanılır. Özdemir Bey komutasındaki Kürt kuvvetleri Derbent Savaşı'nda İngiliz kuvvetlerini yener ve 18 Eylül 1922 günü Şaklava ilçesini işgal eder.¹³

Plan, Süleymaniye üzerine yürümektir. Bu arada Mudanya Ateşkesi imzalanır ve Genelkurmay, Özdemir Bey'in Süleymaniye harekâtına izin vermez.

Görüldüğü gibi, Vekiller Heyetinin Haziran 1921'de "Kürdistan hakkında yaptığı düzenleme", hem alan, hem de içerik olarak kısmen uygulanmıştır.

2. 1921 Anayasası'nın Halkçı İdare Sistemi

Şûralarla Yönetim

Kemalist Devrim'in 20 Ocak 1921 tarihli ilk Anayasası, nahiye-lerin ve vilâyetlerin şûralarla yönetilmesi ve özerkliği sistemini kabul etmiştir. Kemalist önderlik, bu sistemi, aynı zamanda Kürt sorununa çözüm olarak gösteriyordu.

Anayasa önerisi, "Teşkilâtı Esasiye Kanunu Lâyihası" başlığıyla 13 Eylül 1920 günü Heyeti Vekile adına Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzasıyla Meclise sunulmuştu. Atatürk tarafından "Halkçılık Programı" diye de anılan bu öneri, 18 Eylül 1920 günlük oturumda okundu. Daha sonra Özel Komisyon tarafından üzerinde çalışılıp Meclis'in gündemine getirildi. 18 Kasım 1920'de

12 İngiltere'nin Bağdat Yüksek Komiseri Sir Percy Cox'un 1 Şubat 1922 günü Londra'ya gönderdiği rapor için bkz. Bülent Demirbaş, "Musul-Kerkük Olayı", *Milliyet*, 22 Şubat 1991.

13 *Türk İstiklâl Harbi*, "Güney Cephesi", IV, s.268.

başlayan görüşmeler sonunda, 20 Ocak 1921 günü Cumhuriyet'in ilk anayasası kabul edildi.¹⁴

1921 Anayasası, ülkeyi yerelden merkeze kadar halkın seçtiği "şûralarla" yönetme esasını getiriyor ve tüzel kişilik verilen nahiye-lere ve vilâyetlere idarî özerklik tanıyordu. Kazalar (ilçeler) ise tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahip değildi, yalnızca "idarî ve inzibatî bir parça" sayılıyordu.

1921 Anayasası'nın konumuzu ilgilendiren maddelerini sıralayalım:

"Birinci Madde- Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın kaderini bizzat ve fiilen idare etmesi esasına dayanır.

"Üçüncü Madde- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükümeti 'Büyük Millet Meclisi Hükümeti' unvanını taşır.

"On Birinci Madde- Vilâyet mahallî işlerde manevî şahsiyete ve özerkliğe sahiptir. Dış ve iç siyaset, şerî, adlî ve askerî işler, uluslararası iktisadî ilişkiler ve Hükümetin genel vergileri ile birden fazla vilâyeti ilgilendiren hususlar istisna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce konacak kanunlar gereğince vakıflar, medreseler, eğitim, sağlık, iktisat, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve idaresi vilâyet şûralarının yetkisi içindedir.

"On İkinci Madde- Vilâyet şûraları vilâyetler halkınca seçilen üyelerden oluşur. (...)

"On Üçüncü Madde- Vilâyet şûrası, üyeleri arasından yürüt-

14 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.160 vd; İsmail Arar, *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, İstanbul 1963; *Teori* dergisinin "Kemalizm'de Halkçılık" özel sayısı, Aralık 1998, sayı 107; Doğu Perinçek, "Kemalist Devrim'in Halkçılık Programı", *Teori*, sayı 111, Nisan 1999, s.3 vd.

me âmiri olacak bir reis ile çeşitli şubeleri idareyle görevli üyelerden oluşmak üzere bir idare heyeti seçer. Yürütme yetkisi daimî olan bu heyete aittir.

"On Dördüncü Madde- Vilâyette Büyük Millet Meclisi'nin vekil ve temsilcisi olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından tayin olunup görevi Devletin genel ve ortak görevlerine bakmaktır. Vali yalnız Devletin genel görevleri ile mahallî görevler arasında çatışma durumunda müdahale eder.

"On Altıncı Madde- Nahiye, özel hayatında özerkliğe sahip bir manevî şahsiyettir.

"On Yedinci Madde- Nahiyenin bir şûrası, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

"On Sekizinci Madde- Nahiye şûrası, nahiye halkınca doğrudan doğruya seçilen üyelerden oluşur.

"On Dokuzuncu Madde- İdare Heyeti ve nahiye müdürü, nahiye şûrası tarafından seçilir.

"Yirminci Madde- Nahiye şûrası ve idare heyeti yargısal, iktisadî ve malî yetkiye sahip olup bunların dereceleri özel kanunlarla tâyin olunur.

"Yirmi Birinci Madde- Nahiye bir veya birkaç köyden oluştuğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir."¹⁵

1921 Anayasası'nın, şûralar eliyle özerk yönetim sistemini getiren maddeleri bunlardır. Ülke çapında yasama faaliyetlerini yürütecek Meclis ile vilâyet şûrasının ve merkezî idare ile vilâyet idaresinin yetki alanları, anayasa hükmüyle belirlenmiştir. Vilâyet, yalnız bir idare birimi değil, fakat aynı zamanda anayasada belirtilen yet-

15 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.10, s.302 vd; *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.184 vd; Suna Kili-A.Ş. Gözübüyük. s.91 vd.

ki alanı çerçevesinde bir yasama birimiydi. Vilâyet şûraları, kendi vilâyetlerini düzenlemek ve yönetmek için sayılan işlerle ilgili kanunlar çıkarabileceklerdi.

Atatürk, 3 Ocak 1922 günü yaptığı konuşmada, kabul edilen şûralarla yönetme sisteminin "halk idaresi" olduğunu ve Rusya'da "Sovyet idaresi" diye anıldığını belirtmiştir:

"Milletimizin bugünkü idaresi, hakikî mahiyeti ile bir halk idaresidir. Ve bu idare tarzı, esasî danışma olan şûra idaresinden başka bir şey değildir. Ruslar buna Sovyet idaresi derler."¹⁶

Atatürk, ertesini günü, 4 Ocak 1922'de Frunze eliyle Lenin'e yoladığı mektupta, "Biz Sovyet sistemine kapitalist sisteme göre çok daha yakınlaşmış vaziyetteyiz" diye yazmaktadır.¹⁷

Atatürk, 30 Ağustos zaferinden dört ay sonra, 1922 yılı Aralık ayında, Türkiye devletinin "bir meclis, bir şûra hükümeti ile idare olunduğunu" ve "sonsuz kadar böyle idare olunacağını" da belirtmiştir.¹⁸

İlk anayasamıza göre, vilâyetler ve nahiyelede halk tarafından seçilen şûralar, kendi yönetim kurallarını yine kendi içlerinden ve seçim yoluyla kuracaklardı. Hatta nahiye müdürü de şûra tarafından seçilmekteydi. Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından atanan vali ise, "devletin genel görevleri ile mahallî görevler arasında çatışma durumunda" müdahale edecekti.

Böylece merkezî idare ve yerel idare şeklindeki ikili idare sistemine son veriliyor, nahiyelede merkeze kadar meclisler eliyle tek bir yönetim sistemi kuruluyordu. Bu, tam anlamıyla halkçı bir dev-

16 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.12, s.200; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s.28.

17 Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi (RGASPI) f. 461.1.2.d.4037, y.1-4'ten aktaran: Mehmet Perinçek, Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri, s.123 vd; Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.12, s.210. Bu mektubu Prof. Ali Kemal Meram değiştirip Sovyet sözcüğünü kaldırarak yayımlamıştır: Türk-Rus İlişkileri Tarihi, s.270 vd.

18 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.14, s.176; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III, s.53.

rim yönetimi idi. 24 maddeden oluşan 1921 Anayasası'nın 14 maddesi yerel yönetimlere ayrılmıştı.

Nahiye toplumu, halkçı sistemin temel birimi haline getirilmişti. Böylece birkaç köyün birleşmesinden veya kasabalardan oluşan bu temel birimde, doğrudan demokrasi deneyimine girişme olanağı veriliyordu.

Türk Parlamento Tarihi ve Prof. Dr. Bülent Tanör, bu sistemin ademimerkeziyet (merkezkaç) esasını kabul ettiği görüşündedirler.¹⁹ Biz bu görüşü paylaşmıyoruz. 1921 Anayasası'nın getirdiği sistem, gerçi savaş nedeniyle hayata geçirilememiştir, ancak uygulanırsa, yine merkeziyetçi olacaktı. Çünkü Türkiye bir devrim dönemine girmişti. Sistem, ancak ağalığın, şeyhliğin, aşiret reisliğinin, özetle ortaçağlı yerel otoritenin bir devrimle biçildiği ve bir aydınlanma hareketinin gerçekleştirildiği koşullarda *devrimci* olabilirdi. Bu nedenle şûralarla idare, halk inisiyatifini seferber eden bir merkeziyetçilik sayesinde işleyebilirdi.

1921 Anayasası, devrimin öncüsü ile itici gücü arasındaki ilişkinin canlı olması için elverişli bir siyasî-hukukî araç yaratıyordu. Devrimci öncünün, halkı demokratik devrime yöneltmesinin idarî mekanizmasını getiriyordu. Şûralarla yönetilen vilâyet ve nahiyelere tanınan özerklik sayesinde her yerel birimin kendini yönetmesinin anayasal koşulları sağlanıyordu.

Devrimci bir merkez ile yerel inisiyatifi birleştiren halk idaresi sistemi, Kürt sorunu açısından da demokratik bir çözümü içeriyordu. Türkleri ve Kürtleri, Türkiye'nin aslî kurucuları olarak kabul eden Millî Hareket, yerel yönetimi halk temeline oturtan bir anayasa yapmıştı.

Ne var ki, 1921 Anayasası'nın şûralarla özerk yönetim sistemi uygulanamadı. Savaş koşulları bunda belirleyici olmuştur. Ayrıca

19 *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.186; Bülent Tanör, s.265.

sistemin hayata geçirilebilmesi için, Şûralar Kanunu çıkarılması gerekiyordu. TBMM'nin şûralar sistemi ve mahallî idarelerin özerkliği konusunda duyarlı olduğu, tutanakların incelenmesinden anlaşılmaktadır. Örneğin hükümetin Yol Bedeli Kanunu'na ilişkin bir değişiklik önergesi, "Şûralar Kanunu ile birlikte görüşülmesi gerektiği" nedeniyle yasalaştırılmamıştır.²⁰

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra, 1923 yılı sonunda Meclis hâlâ Şûralar Kanunu beklentisi içindedir.²¹

1924 Anayasası'nın çıkarılmasına iki ay kala Meclis gündemine gelen Köy Kanunu önergesine, şûralar sistemine aykırı olduğu için karşı çıkmıştır. Meclis, şûralar sistemine sahip çıkmaktadır.²²

1924 Anayasası, şûralarla özerklik sistemini kaldırmıştır. Bununla birlikte Kanunu Esasi Encümeni [Anayasa Komisyonu] Mazbata Muharriri Celâl Nuri Bey, 1924 Anayasası'nın 90 ve 91. maddelerinde, "vilâyet şûraları ve genel meclisler saklıdır" diyor-du.²³

Belgelere Yansıyan "Kürtlere Özerklik" Plan ve Kararları

Millî Mücadele önderliği, 1921 Anayasası'nın "Kürtlere özerklik" getirdiğini hem ulusal, hem de uluslararası düzlemlerde ifade etmiştir. Ayrıca özerklik planları yapmış ve bu yönde hükümet kararı almıştır. Belgelere yansıyan örnekler şunlardır:

- Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Londra Konferansı'nda 26 Şubat 1921 günü yaptığı konuşmada, Teşkilatı Esasiye Kanunu (Anayasa) gereği, Kürtlerin çoğunluk olduğu illerde eğer halk "özerklik arzu ederse, Türkiye'nin buraları için mahallî özerklik vermeye hazır olduğunu" belirtir.²⁴

20 TBMM Zabıt Ceridesi, c.2, içt. 39, s.820 vd'den aktaran Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, Çağdaş Yayınlar, İstanbul, Haziran 1999, s.227 vd.

21 Aynı eser, s.225.

22 Aynı eser, s.228.

23 TBMM Zabıt Ceridesi, c.8/1, içt. 42, s.915'ten aktaran Işıl Çakan, s.229.

24 Atatürk'ün Millî Dış Politikası, I, s.307 vd.

- Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti, Haziran 1921'de, "Kürtlerin oturduğu bölgelerde adım adım mahallî bir idare kurulması" kararı almıştır. Bu karar, Meclis Başkanı Mustafa Kemal imzasıyla, Elcezure Cephesi Komutanlığı'na 27 Haziran 1921 günü yollanan bir talimatla bildirilmiştir.²⁵

- Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne göre, 1921 yılı sonbaharında Kemalist yönetim "Kürtlere özerklik" sorununu tartışmaya açar.²⁶

- Mustafa Kemal Paşa, 4 Ocak 1922 günü Sovyet generali Frunze ile yaptığı görüşmede, "Sovyet yönetim şekline benzeyen" bir mahallî idareler kanun tasarısı hazırladıklarını belirtir.²⁷

- İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold'un Dışişleri Bakanı Curzon'a yolladığı gizli bir yazıya göre, TBMM 10 Şubat 1922 günü Kürtlere özerklik veren bir kanun tasarısını görüştü ve kabul etti. Ancak böyle bir tasarının, bırakalım yasalaştığına, görüşüldüğüne işaret eden bir kayda, ne Meclis tutanaklarında, ne de basında ve diğer kaynaklarda rastlanmıştır.²⁸

- Atatürk, 16/17 Ocak 1923 günü İzmit Basın Toplantısı'nda, Anayasa gereği, "hangi livanın ahalisi Kürt ise, onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerini" belirtmiştir.²⁹

Kemalist yönetimin, Kürtlerin çoğunluk olduğu vilâyetlere özerklik verilmesi konusundaki açıklama ve kararlarının aynı dönemde yoğunlaştığı görülüyor. Bunları tarih sırasıyla ve belgelere dayanarak inceleyeceğiz.

25 TBMM Gizli Celse Zabıtları, III, s.551.

26 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, c.13, s.12-14'ten aktaran Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.89 vd.

27 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, s.325.

28 Robert Olson, *The Emergence*, s.38 vd; s.166 vd.

29 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.14, s.273; Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, s.104.

3. Londra Konferansı'nda Kürtlere Özerklik

TBMM Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Bekir Sami, Londra Konferansı'nda Kürtlerin çoğunluk oluşturdıkları vilâyetlerde, eğer isterlerse, Türkiye'nin Kürtlere özerklik vermeye hazır olduğunu belirtmiştir. Bu bilgiyi, doğrudan doğruya Türkiye Heyetinin Hükümete sunduğu rapordan öğreniyoruz. Resmî raporun ilgili bölümünde Bekir Sami Bey'in konuşması şöyle aktarılmaktadır:

"Ankara hükümetinin koyduğu Teşkilâtı Esasiye Kanunu [Anayasa] gereğince bazı hususlarda vilâyetlerin idarî özerklikten istifade etmekte olduklarını, eğer Kürtlerin çoğunluk oluşturdıkları yerlerde ahali arzu ederse Türkiye'nin buraları için mahallî özerklik vermeye hazır olduğunu, Kürtlerin yoğunluk oluşturduğu yerler, özellikle Bitlis ve Van vilayetleriyle Musul vilâyetinin bir kısmından ibaret bulunduğunu, İran hududunda Kürtlerin özellikle sayıca çoğunluk olduklarını, halbuki Erbil, Altınköprü, Tuzhurmaton'da Türk çoğunluğun oturduğunu izah etti.

"Lord Curzon kaç sancakta Kürt çoğunluğu bulunduğunu ve Kürt mebuslarının sayısını ve bunların toplamı ile mebusların toplam sayısı arasındaki oranı sordu.

"Bekir Sami Bey bu hususta bir sayı söylemenin zor olduğunu, çünkü sancaklar her kimi isterlerse mebus seçebilir nitekim kendisi Çerkes olduğu halde hiç Çerkes bulunmayan bir yerden mebus seçildiğini ve bu suretle Türk sancaklarının dahi Kürtlerden mebus seçmiş olabileceğini ve dolayısıyla oran hakkında kesin bir şey diyemeyeceğini ifade etti. Ve Lord Curzon'un Kürtlerin çoğunluk oluşturduğu yerlerde kendilerine özerklik verileceğine dair olan ifadeye gönderme yaparak özerklik (Autonomy) kelimesinden ne mânâ kastedildiğini sorması üzerine bu özerklik yalnız Kürt vilayetleriyle sınırlı olmayıp bütün vilâyetleri kapsadığını ve vilâyetlerin kendi

bütçelerini kendilerinin düzenlemeleri ve yerel işleri kendilerinin idare etmeleri demek olup idarî bir ademi merkeziyetten ibaret bulunduğunu izah eyledi.

"Lord Curzon bu hal İngiltere'deki özyönetim (self government)'den biraz daha geniş bir hal olup Kürtlere karşı hakikî bir hoşgörü mahiyetinde olmadığını söylemesiyle Bekir Sami Bey itiraz ederek Kürtlerin istediği şey yüzyıllardan beri olduğu gibi, Türklerle kardeş gibi yaşamaktan başka bir şey olmadığını ve Türklerle Kürtler arasında İngilizle bir Skoçyalı arasındaki farktan fazla bir fark bulunmadığını söyledi."³⁰

Bekir Sami Bey, bu konuşmasında Türkiye hükümetinin "Kürdistan'da plebisit uygulanmasına olur verebileceğini de" belirtiyordu. Yine Kürt halkına güvenin bir ifadesi olarak, "özerklik", Kürtlerin çoğunluk oluşturduğu yerlerdeki halkın isteğine bırakılmıştır. Bekir Sami Bey, Türkiye Anayasası'nın bütün vilâyetlere özerklik verdiğini ayrıca belirtmektedir.

4. Fransız Raporundaki Özerklik Tasarısı

Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan, Türkiye'den gönderilmiş 25 Kasım 1921 tarihli rapora göre, Ankara hükümeti, özerk Kürt bölgesinin statüsü konusunda bir öneri hazırlamış ve özerklik planını tartışmaya açmıştır.³¹ Bu rapor ile Hükümetin

30 Londra Konferansı hakkında Hariciye Vekili Bekir Sami Bey heyeti tarafından hükümete sunulan raporun tamamı ve özgün belgesi için bkz. *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, s.277-315. Yukarıdaki alıntı, 26 Şubat 1921 günlü oturumla ilgilidir. Bkz. s.306 vd. Bekir Sami Bey'in konuşması Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde de bulunuyor. Bkz. *E-Levant La Turquie*, c.163, s.189'dan aktaran Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.74.

31 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, *Kürdistan Dosyası*, c.13, s.13 ve 14'ten aktaran Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.90. Yine bkz. Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.91 vd. Sayın Hasan Yıldız, 2000'e Doğru dergisinin Genel Yayın Yönetmenliği görevini yaptığım sırada, bana yazdığı 1 Şubat 1990 tarihli mektubunun ekinde, sözü geçen iki sayfalık Fransızca raporun fotokopisini de göndermişti. Bu fotokopiyi *XX.Yüzyıl* kitabında bulabilirsiniz. Bkz. s.177-178.

1920 yılı Haziran ayında kararlaştırdığı "Kürtlere mahallî idare" düzenlemesi, birbirini tutuyor. Hükümetin Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na yolladığı talimatta belirtilen düzenlemeyle ilgili başka belgelerin bulunması kuvvetli olasılıktır.

Fransız raporunda, özerklik önerisinin Türk ve Kürt mebuslardan oluşan bir TBMM heyeti tarafından hazırlandığı belirtilmektedir. Heyet, 1921 yılı Eylül ayında yetkili olarak Bitlis ve Van'da görüşmeler yapar. Ancak TBMM heyeti, bölgede kendisine muhatap bir örgütlenme bulamamıştır. Buna rağmen, Heyet Ankara'ya somut önerilerle döner. "Özerk Kürt bölgesinin statüsü", hazırlanan öneride şöyle saptanmıştır:

"Kürdistan Genel Valisi, Ankara hükümetinin önerisi üzerine Millet Meclisi tarafından ve Vali Yardımcısı ise, Kürt Temsilciler Meclisi'nce atanacaktır. Genel Vali ve yardımcısının görev süreleri beş yıl olacaktır. Bu statünün yenilenmesi veya Kürt halkının bağımsızlığı, yapılacak bir referandumla belirlenecektir. Hükümet merkezi, Kürt şehirlerinden biri olacak ve 12 üyeli bir Kürt konseyi oluşturulacaktır. Kürdistan'daki devlet memurlarının yarısı Kürt yarısı Türk olacaktır."³²

Fransız arşivindeki bu raporun kulaktan dolma duyumlarla yazıldığı anlaşılıyor. 1921 Anayasası'ndaki vilâyet ve nahiyelerin meclisler eliyle özerk yönetimine ilişkin hükümler, Bekir Sami

32 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, *Kürdistan Dosyası*, c.13, s.13-14'ten aktaran Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl*, s.91 ve 176. Fransızca belgenin fotokopisi için bkz. *aynı eser*, s.177-178. Hasan Yıldız'ın *Fransız Belgeleriyle* kitabındaki çeviride bazı yanlışlar bulunuyor. Burada düzeltilmiştir.

Yeri gelmişken belirtelim: Atatürk'ün Kürtlere özerklik verileceğini belirttiği belgeleri, *2000'e Doğru* dergisi, Hasan Yıldız'ın öne sürdüğü gibi, "bir çeşit özerklik görüşüne sempatiyle baktığı" için yayımlamadı. İşçi Partisi geleneği, 1968'den bu yana, hiçbir zaman özerkliği savunmadı ve özerkliğe sempatiyle bakmadı. *2000'e Doğru'nun* bu yayınlardaki amacı, konunun serbestçe tartışılması için elverişli bir ortam yaratmak ve Kurtuluş Savaşı'nın Kürt meselesine ilişkin çözümlerini arşivlerin karanlıklarından çıkarıp toplumun bilgisine sunmaktır. Böylece bir yandan Kürt meselesinin tartışılmasına tepki gösteren bağnazlıkların, öte yandan Atatürk'e düşmanca bakan önyargıların kınılmasına hizmet edildi.

Bey'in Londra Konferansı'ndaki açıklamaları ve Hükümetin Kürtlere mahallî idare konusundaki düzenlemesi ile Fransız raporunda belirtilen statü arasında bazı kavram benzerlikleri bulunmaktadır. Ancak raporda ana hatları verilen öneri üstünkörüdür.

Fransız raporunun önemi, 1921 sonbaharında Kürtlere özerklik konusunun tartışıldığını göstermesindedir. TBMM'nin 3, 4 ve 5 Ekim 1921 günleri yapılan gizli oturumlarında, Koçgiri isyanının uzun uzun ve özgürce görüşüldüğü dikkate alınırsa,³³ özerklik statüsüne ilişkin tartışmaların o tarihlerde yoğunlaşması doğaldır.

Aynı tarihlerde İstanbul'dan Ankara'ya gelen Halil Bey başkanlığındaki bir Kürt heyeti, Mustafa Kemal Paşa'dan Kürtlere özerklik verileceği sözünü alarak geri dönmüştür.³⁴

Fransız raporunun bu tartışma ve arayışları saptadığı kadarıyla gerçeği yansıttığı söylenebilir. Elimizdeki verilerin ışığında, iddia edilen özerklik düzenlemesi için aynı yargıya varmak zordur.

5. Atatürk'ün Frunze'ye Sözü Ettiği Mahallî İdareler Kanunu Tasarısı

Mustafa Kemal Paşa, ünlü Sovyet Komutanı Frunze ile 1921 yılı sonu ve 1922 başında yaptığı görüşmelerde de, bir Mahallî İdareler Kanunu Tasarısı hazırlandığını dile getirmiştir.³⁵ Atatürk, 4 Ocak 1922 günlü görüşmede, Lenin'e iletmek üzere bir mektup vermiştir. Bu mektupta, Türkiye'de kurulan halk iktidarının "Sovyet sistemine kapitalist sisteme göre çok daha yakınlaşmış vaziyette" olduğu belirtilmektedir.³⁶ Aynı gün yapılan görüşmede, Mustafa Kemal Paşa,

33 TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s.248-276.

34 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle*, s.90 vd.

35 Mustafa Kemal Paşa ile Frunze arasındaki görüşmeler ve tutanakları konusunda bkz. Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri -Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve-*, Kaynak Yayınları, Mart 2002; Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, s.114 vd; 124 vd; 311 vd; 325 vd; 332 vd.

36 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, s.124.

"halk kitlelerini teşkilatlandırmak ve özgürce hareket etmeye teşvik için" bir yasama çalışması içinde olduklarını da belirtmiştir:

"...en son mahallî idareler kanunu tasarısında, daha geniş ve daha demokratik prensiplere dayanan halk iktidarı konusu ele alınacaktır. Bu kanun, memurların otokrasisine son verecek ve iktidarı tamamen halkın, mahallî idarelerin eline verecektir. Mahallî idareler yalnız il merkezlerinde değil, ilçe ve kasaba merkezlerinde dahi teşkil edilecektir. Bu küçük bir farkla, sizin Sovyet yönetim şekline benzemektedir."³⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın Frunze'ye sözünü ettiği Mahallî İdareler Kanunu tasarısının hazırlanmasına, yukarda belirtildiği gibi, 1921 yılı Haziran ayında Heyeti Vekile tarafından karar verilmişti. Atatürk'ün sözleri, bir ay kadar önce (25 Kasım 1921) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne giren raporun da bir gerçeğe dayandığını göstermektedir. Nitekim aynı yöndeki bilgiler, İngiliz Büyükelçiliği tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na da ulaştırılmıştır.

6. İngiliz Arşivindeki "Özerklik Kanunu Tasarısı"

İngiliz Büyükelçisi Sir Rumbold'un Raporu

Ankara'daki özerklik tartışmaları, elbette en çok İngiliz hükümetinin ilgi alanı içindeydi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne giren bir belgeye göre, TBMM 10 Şubat 1922 günü yaptığı bir gizli oturumda, Kürtlerin oturduğu bölgelere özerklik tanıyan bir kanun tasarısını görüşmüş ve kabul etmişti.³⁸

Rapor, önemli bir diplomatın imzasını taşımaktadır. İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Sir H. Rumbold, Lord Curzon'a

37 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, s.325; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, s.204-205.

38 FO 371/7781 E 3553/96/65'ten aktaran Robert Olson, *The Emergence*, s.39 vd; s.192, dipnot 19, s.166 vd. Belgeyi Türkiye'de kamuoyuna ilk kez duyuran *Yeni Ülke*, sayı 17, 18, 20; 17-23 Şubat 1991, 24 Şubat-2 Mart 1991; 10-16 Mart 1991. *Yeni Ülke*'nin çevirisi ciddi hatalar içermektedir.

gönderdiği gizli telgrafta, 10 Şubat 1922 günü TBMM'de görüşüldüğünü iddia ettiği *Kürdistan'ın Özerkliği Hakkındaki Kanun Tasarısı'nın* 18 maddesini tek tek özetlemiştir.³⁹

Öncelikle şunu belirtelim: *TBMM Zabıtları'nda* ve *Gizli Celse Zabıtları'nda* böyle bir yasanın kabul edildiği konusunda ne bir kayda, ne de bir ize rastlanıyor. Resmî kayıtlarda yaptığımız etraflı araştırmalara rağmen, tasarı aşamasında kalmış bir metin de bulunmamıştır. Kanunlaşmış olan bir tasarının gizlenmesi mümkün değildir; bu yöndeki iddialar ciddi görülemez. Ayrıca TBMM'nin 10 Şubat 1922 günü açık veya gizli olarak toplandığı da saptanmamıştır.

Robert Olson'un aktardığına göre, İngiliz Büyükelçisi'nin raporu, kanunun 64'e karşı 373 oyla kabul edildiğini söylemektedir. Bu durumda, en az 437 milletvekilinin oturuma katılmış olması gerekiyor. Oysa TBMM I. Dönemi'nde, hiçbir oturuma bu sayıda mebus katılmadığı gibi, Meclis üyelerinin toplamı da verilen sayının altındadır.⁴⁰

39 İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi, FO 371/7781 Eastern (Turkey), E 3553/96/65, No.308'den aktaran Robert Olson, s.166 vd; s.192, dipnot 19. Telgrafın 29 Mart 1922 tarihini taşıdığı ve 3 Nisan 1922 günü alındığı belirtiliyor. Bkz. Olson, s.192, dipnot 19 ve s.166.

40 TBMM I. Dönem'de Meclis üyelerinin toplamı konusunda sayılar çelişiktir. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa 442, Mazhar Müfit (Kansu) Bey 399, Mahmut Goloğlu 390, Yılmaz Altuğ 383, Ahmet Mumcu 390, 1945'te yayımlanan *Milletvekili Albümü* 437, 1965 yılında kamuoyuna sunulan *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Kılavuzu* 390, Can Göleli 378, Kültür Bakanlığı'nın çıkardığı albüm 388 sayılarını vermektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı'nın son yıllarda yayımladığı *Türk Parlamento Tarihi*, bütün bu kaynakları, resmî yayınları ve TBMM kayıtlarını inceleyerek, TBMM Üye Defteri'ne 437 ismin yazıldığını saptamakla birlikte, bunlardan bir kısmının Meclise katılmadan istifa ettiğini ve üyelik sıfatını kazanmadıklarını, bir kısmının ise, dönem içinde istifa ettiklerini, bazılarının iki aydan fazla özürsüz olarak Meclise devam etmedikleri için üyeliklerinin düşürüldüğünü, ayrıca memurluğu tercih ederek istifa eden ve istifa etmiş sayılanlar bulunduğunu, bazılarının ise milletvekilliğinin reddedildiğini, onaylanmadığını ve düşürüldüğünü, bunlardan başka dönem içinde vefat edenler bulunduğunu belirlemiştir (*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, III, s.9-14). Bu durumda Meclis çalışmalarına katılanların her durumda 400'ün altında olduğu ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan yine Robert Olson'un aktardıklarına bakılırsa, İngiliz Büyükelçisi'nin raporu, özerklik tasarısına kabul oyu veren 373 mebusun "Müdafaa Milliye Cemiyeti" ve "Müdafaai Hukuk Cemiyeti" üyeleri olduklarını belirtmektedir ki, her ikisi de aynı cemiyettir. Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin adından iki ayrı parti üretilmiş olmaktadır.⁴¹

Sonuç olarak, 10 Şubat 1922 günü "Kürdistan'a özerklik" adı altında bir kanunun kabul edilmediği kesindir. Böyle bir kanun tasarısının Meclis'e geldiğine dair, İngiliz Arşivi'ndeki raporu doğrulayan bir habere bile rastlanmamıştır.

Ne var ki, Hükümetin Kürtlere mahalli idare verilmesi için, Haziran 1921'de bir düzenleme yaptığını yukarıda Meclis'in *Gizli Celse Zabıtları*'na dayanarak saptamıştık.⁴² Daha sonra 1921 sonbaharı ile 1922 baharı arasında bu tür özerklik planlarının yapıldığı çeşitli kaynaklarca doğrulanmaktadır. Atatürk'ün Frunze'ye "Sovyet yönetim şekline benzeyen" bir mahalli idareler kanunu hazırlığından söz ettiği de bir gerçektir. Yukarda belgesiyle açıklamıştık.

Rapordaki Özerklik Kanunu

Bu nedenlerle kanunlaşmadığı kesin olmakla birlikte, İngiliz Arşivi'ndeki Özerklik Tasarısı'nın hikâyesine ve içeriğine göz atmakta yarar vardır. Böylece İngiliz belgelerindeki düzenlemeler ile 1921 Anayasası, Türkiye Heyeti'nin Londra Konferansı'ndaki açıklamaları, Hükümetin Kararı ve Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı'nda belirttiği görüşler arasında bir karşılaştırma olanağı bulunacaktır.

İngilizcesi yedi sayfa olduğu belirtilen, Büyükelçi Sir H. Rumbold'un Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yolladığı rapora göre: Büyük Millet Meclisi Komisyonu, daha önce özel bir komisyonca ha-

41 Robert Olson, *The Emergence*. s.39. Yanlışlar, Olson'a ait.

42 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, s.551.

zırlanarak kendisine havale edilen Kürdistan idaresine dair yasa önerisini Meclise sevk etmiştir. Güvenilir bir kaynak, İngiliz Büyükelçiliği'ne konunun Mecliste tartışmaya açıldığını bildirmiştir. Koçgiri olayını yerinde araştıran Komisyon üyeleri Yusuf İzzet Paşa (Bolu Mebusu), Ragıp Bey (Amasya), Hakkı Hami Bey (Sinop) ile Salih Efendi (Erzurum) ve Selahaddin Bey (Mersin) derhal karşı önerge verdiler. Önerge, çoğunluk tarafından kabul edilerek, 10 Şubat 1922 günü için gizli oturum yapılmasına karar verildi ve bu oturumda yasalaştı. Karşı oy sayısı 64 idi.

Rapor sekiz maddedir. Sekizinci madde, Özerklik Tasarısı'nın on sekiz maddesini tek tek özet olarak aktarmaktadır. Bu özeti, Olson'un kitabından çevirerek aynen veriyoruz:

"10 Şubat 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen ve Kürdistan'da Özerklik Öneren Yasa Tasarısı

"1. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk ulusunun uygarlığın gerekleri doğrultusunda gelişmesini güvence altına almak amacıyla, Kürt milliyeti için ulusal gelenekleriyle uyum içinde özerk bir yönetim kurmayı üstlenir.

"2. Nüfusun çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu bölge için, bu ulusun ileri gelenlerince bir Genel Vali ile birlikte bir Genel Vali Yardımcısı ve bir de Müfettiş seçilebilir. Bu kişilerin Türk veya Kürt olmasına, Büyük Millet Meclisi karar verebilir.

"3. Büyük Millet Meclisi ayrıca, bir Genel Vali seçer. Bu şahıs, tüm Kürt ulusunun saygı duyduğu, onurlu bir üne sahip, deneyimli bir yönetici olmalıdır.

"4. Genel Vali, üç yıl için görevlendirilir. Bu dönem sona erdiğinde, Kürt ulusunun çoğunluğu eski Genel Valinin kalması yönünde talepte bulunmuyorsa, yeni Genel Vali, (Kürt) Millet Meclisi tarafından atanır.

"5. Her ne kadar Genel Vali Yardımcısının Türk veya Kürt olmasına Büyük Millet Meclisi karar verse de, bu şahıs doğrudan doğruya Kürt Millet Meclisi tarafından seçilir. Bununla birlikte, Genel Valinin, Genel Vali Yardımcısının ve Müfettişin atanmaları, Ankara Hükümeti'nin onayına sunulmalıdır.

"6. Kürt Millet Meclisi, genel seçim yoluyla Doğu illerinde oluşturulur ve her Meclisin görev süresi üç yıldır. Meclis, her yıl 1 Mart günü dört ay süreyle toplanır. Meclis bu süre içinde çalışmasını tamamlayamazsa, üyelerin basit çoğunluğunun istemi üzerine ve Genel Valinin onayıyla oturum süresi uzatılabilir.

"7. Genel Meclis, Doğu illeri idaresinin gelir-gider bütçesini denetleme ve yetkisi altında çalışan devlet ve idare memurlarının maruz kalabilecekleri haksızlıkları soruşturma hakkına sahiptir. Meclis, ülkenin ilerleme ve refahı konularında kesin kararlar alabilir. Bütün bu kararlar, Büyük Millet Meclisinin bilgisine sunulmak üzere Ankara Hükümeti'ne iletilir.

"8. Genel Vali ile Kürt Meclisi arasındaki bütün anlaşmazlıklarda, Büyük Millet Meclisi karar verir. Her iki taraf, Meclisin kararına uymak zorundadır.

"9. Sınırlar karma bir komisyon tarafından belirleninceye kadar, Kürdistan idarî bölgesi; Van, Bitlis, Diyarbakır illeri ve belirli kaza ve nahiyelerle birlikte Dersim sancağından oluşur.

"10. Kürdistan idaresinin yargı örgütlenmesine gelince, özel bölgeler için yerel göreneklerle uyum içinde yaratılır. Bu örgütlenme, şu an için, yarısı Türk ve diğer yarısı Kürt olan yerli memurlardan oluşur. Görevden çekilen Türk memurların yerine Kürtler geçebilir.

"11. Bu yasanın yürürlüğe geçiş tarihinden itibaren, savaş yükümlülüğü veya başka isimler altında vergi alınmaz. Bugüne değin yürürlükte olan malî yükümlülöklere, yerel idarenin kararıyla son verilir ve vergiler yalnızca yılda bir kez ödenir. Ankara Hükümeti'ne ödenecek olan net gelir oranı, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi ve Kürt Millî Meclisinden milletvekillerinin oluşturacağı bir karma komisyon tarafından saptanır.

"12. Doğu illerinde düzeni sağlamak için bir jandarma kolordusu kurulur. Bu örgütü düzenleyen yasayı, Kürt Meclisi hazırlar. Fakat jandarma idaresinin esas komutası, isteyenlerin memleketlerine dönebileceğı barışa değin yüksek rütbeli Türk subaylarındadır.

"13. Türk ordusundaki Kürt subay ve erler, isteyenlerin memleketlerine dönebileceğı barışa değin görevlerine devam ederler.

"14. Barıştan sonra, Genel Savaşta ve sonrasında mükellefiyete tabi tutulan bütün hayvan ve malzemenin bedelleri öncelikle ve en geç 12 ay içinde ödenecektir.

"15. Türkçe, yalnızca Kürt Millet Meclisinde, Valilikte ve Hükümet idaresinde kullanılır. Bununla birlikte Kürtçe okullarda öğretilabilir ve Valilik, ilerde Hükümetin resmî dili olarak tanınması yönünde herhangi bir talebe temel oluşturmamak şartıyla Kürtçe kullanmayı özendirebilir.

"16. Kürt Millet Meclisinin birinci görevi, hukuk ve tıp fakülteleri olan bir üniversite kurmaktır.

"17. Kürt Millet Meclisi, Genel Valinin onayı olmadan ve Ankara'daki Büyük Millet Meclisi bilgilendirilmeden hiçbir vergi koyamaz.

"18. Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ne öncelikle danışılmadan ve onayı alınmadan hiçbir imtiyaz verilemez."⁴³

Çelişmeler ve Yanlışlar

Robert Olson, kitabında verdiği bilgilerin hangisini İngiliz Büyükelçisi Rumbold'un raporundan aktardığını, hangilerini diğer kaynaklarda bulduğunu dipnotlarla göstermiyor. Rumbold'un raporunun *Yeni Ülke*'de çıkan çevirisinde, 64 mebusun karşı oy verdiği belirtildiği halde, olumlu oy veren mebusların sayısına değinilmemiştir. Oysa Olson, 373 üyenin raporu desteklediğini ifade etmektedir.

İkincisi, Rumbold'un raporunda, *Millî Müdafaa Milliye Cemiyeti* ve *Müdafaai Hukuk Cemiyeti* adları, farklı yerlerde muhtemelen aynı cemiyeti ifade amacıyla kullanılmış gibi gözüküyor. Oysa Olson, bu iki ismi, iki ayrı parti olarak anmaktadır.

Rumbold'un tek tek bildirdiği 18 maddenin içeriğine bakınca, ilk göze çarpan, kanun dilinin olmayışıdır. Bu, bir kanun metni değildir. Öyle anlaşıyor ki, bu istihbaratı İngiliz Büyükelçiliği'ne ulaştıranların elinde bir kanun metni yoktur; ağızdan öğrenilenleri bildirmektedirler.

Kanun olduğu söylenen metnin 2. ve 3. maddeleri çelişmektedir.

Kanun tasarısı olduğu söylenen metinde hem genel valilik hem de müfettişlik kurumu geçiyor (Madde 2). Oysa Umum Müfettişlik, 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'nın 22. maddesinde düzenlendi; fakat ilgili yasa Meclisten geçmedi.⁴⁴ Kaldı ki Umumî Müfettişlik ve Genel Valilik diye iki ayrı kurum yoktu.

Bunlara karşılık, bu raporda özetlenen Özerklik Tasarısı ile Fransız Arşivindeki Özerklik Statüsü arasında benzerlikler bulunmaktadır.

⁴³ Robert Olson, *The Emergence*, s.166 vd.

⁴⁴ Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.34 vd, s.41 vd. Umum Müfettişlik için ayrıca bkz. *Dersim / Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932)*, eksiksiz 4. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2010, s.230. Yine bkz. Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-7 / Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2010, s.48.

Daha önemlisi, yukarıda incelediğimiz üzere, Hükümetin Hazi-
ran 1920'de Kürtlere mahallî idare getiren bir düzenleme yaptığını,
TBMM Gizli Celse Zabıtları'ndan biliyoruz. Burada iki olasılık ak-
la gelmektedir:

Biri, Hükümetin gizli özerklik düzenlemesine bağlı olarak konu
Meclisin resmî olmayan bir grup toplantısında görüşülmüştür. İngi-
liz Büyükelçiliği'ne yansıyan olay budur.

Veya Hükümetin yaptığı gizli düzenleme, İngiliz Büyükelçili-
ği'ne Meclisin yasama işlemi gibi yansıtılmıştır.

7. Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı

Kürtlerin çoğunluk olduğu bölgelere mahallî özerklik verilmesi
programının, 30 Ağustos zaferinden sonra da bir süre geçerliğini
koruduğu görülüyor. Saltanat 30 Kasım 1922 günü kaldırılmıştır ve
fiilen var olan Cumhuriyet'in resmileştirilmesi sürecine girilmiştir.
Bu arada yeni devrimci devletin ve toplumun nasıl düzenleneceği
konusu da gündemdedir. İşte bu koşullarda, Atatürk, 16-17 Ocak
1923'te, İzmit Basın Toplantısı'nda Kürt meselesine çözüm olarak,
1921 Anayasası'ndaki özerklik düzenlemesini göstermiştir.

"...milli sınırimız dahilinde mevcut Kürt unsurlar o surette
yerleşmiştir ki, pek sınırlı yerlerde yoğunluğa sahiptir. Fakat
yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurlarının içine gire gi-
re öyle bir sınır hasıl olmuştur ki, Kürtlük namına bir sınır çiz-
mek istersek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek lazımdır. Fa-
raza, Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden,
Harput'a kadar giden bir sınır aramak lazımdır. Ve hatta, Kon-
ya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de nazarı dikkatten hariç tut-
mamak lazım gelir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasav-
vur etmekten ise, bizim Teşkilatı Esasiye Kanunu gereğince
zaten bir tür mahalli muhtariyetler teşekkül edecektir. O hal-

de hangi livanın ahalisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir."⁴⁵

Gazi Paşa, Anayasa'ya gönderme yapıyor; "Teşkilatı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür mahalli muhtariyetler teşekkül edecek" diyor. Arkasından gelen cümlede, Anayasanın vilâyetlere yerel özerklik tanıyan hükmüne, Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu vilâyetler açısından bir yorum getiriyor ve bu hükmün nasıl uygulanacağını belirtiyor:

"O halde hangi livanın ahalisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir."

Görüldüğü gibi, burada özetlenen sistem, Elcezire Kumandanlığı'na bildirilen hükümet düzenlemesiyle aynıdır. Her ikisinin de dayanağı anayasadır. Ancak özerklik, aynı zamanda Kürt meselesinin çözümü olarak da düşünülmektedir.

Bilindiği gibi, 1921 Anayasası'nın vilâyetleri ve nahiyeleri şûralarla yönetme sistemi, savaş koşullarında uygulanamadı. Gerçi Kurtuluş Savaşı'nda yerel iktidarlar oluşmuş ve yönetimi üstlenmişti. Ancak bu, daha çok fiilî bir durumdu. Atatürk, İzmit Basın Toplantısı'nda, anayasadaki özerkliğin uygulama zamanının geldiğine işaret etmektedir.

Atatürk'ün 16-17 Ocak 1923 günü Kürtlerin yaşadığı livalara Anayasa gereği bir tür yerel özerklik verileceğini belirtmesinden bir hafta sonra, konu Lozan Konferansı'nda da tartışıldı.

İngiliz Delege Heyeti, İngiltere'nin Kürtlere özerklik verilmesini istediğini, Türkiye'nin ise buna yanaşmadığını söylüyordu. İsmet Paşa, bu görüşe şu karşılığı veriyordu:

"Yurttaşlık haklarını ve yetkilerini kapsamayacak olan ve sözde özerk bölgelerin halklarına tanınacağı söylenen haklar, Kürt soyu gibi üstün bir soyu hiç tatmin etmeyecektir."⁴⁶

45 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.14, s.273; Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları* (1923), s.104.

46 *Lozan Barış Konferansı*, I, s.350.

İsmet Paşa, bu düşüncelerinin "Musul Kürtleri için olduğu kadar, Anadolu'nun öteki yerlerindeki Kürtler için de geçerli olduğunu" belirtmişti. İngiliz hükümetinin Musul vilâyetinin doğu kesiminde oturanlara dört yıldan beri söz verdiği "yalancı özerklik" çekici görünmüyordu ve insanları "gerçekte sömürge yönetimi altına alınmış bir halk durumuna düşürmüştü", kısacası ülkenin "kaderine ortak" etmemişti. Oysa Türkiye'deki Kürtler, "yurttaşlık haklarına sahipti", "Türk hükümetini yabancı bir hükümet saymamışlardı, Meclis'te milletvekilleri vardı ve hükümet işlerine etkili olarak katılıyorlardı."⁴⁷

8. Şûralarla Yönetimden Niçin Vazgeçildi

Nahiye ve vilayetleri şûralar eliyle özerk olarak yönetme sistemi, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla hukuken yürürlüğe konmuştur, yani bir anayasa kurumudur. Türkiye ölçeğinde düşünülen "halk idaresi" sistemi, Kürt sorunu için de özel bir çözüm olarak görülmüştür; ancak savaş koşullarında uygulama için gerekli yasal düzenlemeler yapılmamış, hüküm anayasa düzleminde kalmıştır.

Kemalist yönetime göre, Kürtlerin çoğunluk bulunduğu vilâyetle de özerk idare kurulması, iç siyasetin ve dış siyasetin gereği idi. İç siyasetle kastedilen Kürtlerin Türkiye'ye "yürekten bağlanması"dır.

Dış siyasete gelince: Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra, Osmanlı topraklarını paylaşan emperyalistler ve en başta İngiltere, Kürtleri çeşitli vaatlerle yanına çekmeye çalıştı. Kemalist önderlik, emperyalist bölücülüğe karşı Kürtlerle Türkleri birleştirerek "demirden bir kale" inşa etme mücadelesi veriyordu.

Dışarıdan bakıldığı zaman, İngiliz emperyalizminin de Kemalist yönetimin de Kürtlere özerklik vererek aynı programı benimzedikleri düşünülebilir. Ne var ki, bu çok yanıltıcıdır. İngilizler açısından özerklik programı, Türkiye'yi bölmek amacıyla Kürtleri kış-

⁴⁷ Aynı yerde.

kırtma faaliyetinin bir aracıdır. Kemalist yönetim ise, Türk ve Kürdü sınıksıkı birleştirme ve Türkiye'nin bütönlüğünü savunma çabasındaydı.

İngilizlerin vaat ettiğı özerklik emperyalist programın bir parçasıydı. Kemalist yönetimin öngördüğü özerklik ise, emperyalizme karşı mücadele programının ürünüydü.

İngilizler, özerkliği Türkiye'yi bölmek için gündeme getiriyordu; Ankara'daki devrimci hükümet ise birleştirmek için.

Özerklikle birlikte, Kürtlerin reyine başvurulması ilkesinin de kabulü, Kemalist önderliğin Kürtlere duyduğu güveni yansıtır. Ankara yönetimi bilmektedir ki, Kürt ileri gelenleri ve halk kitleleri Türkiye'de yaşamak istegindedir. Millî Mücadele önderliği, Kürtlerin "reyine başvurulmasını" savunarak, uluslararası alandaki hukukî ve siyasî konumunu sağlamlaştırmıştır. Bu tutum, gönüllü birlik politikasından kaynaklanıyordu. Nitekim özerklik de "ahali arzu ederse" koşuluna bağlanıyordu.

Kurtuluş Savaşı'nın gelişme seyri içinde, Kürt halkının talepleri daha sıcak olarak gündeme gelmiştir. Bu arada patlak veren Koçgiri isyanı, taleplere yasal düzenlemelerle cevap verilmesi ihtiyacını da güçlendirmiştir. Özerkliğe ilişkin somut adımlar atılmasının bir nedeni budur. Fransız ve İngiliz arşivlerine giren raporlar da bu olguya işaret etmektedir.

Öte yandan dış siyaset düzleminde, 1921 yılında İngiliz emperyalizmine karşı Musul'daki Kürt aşiretlerini silahlı mücadeleye yöneltmek için, 1922 yılında ise düşmana son darbeyi indirme hazırlıklarına bağlı olarak, hükümetin Kürtlere yerel idare vaatlerinde bulunduğı görülüyor.

30 Ağustos 1922 zaferinden ve İzmir'in kurtarılmasından sonra Mudanya Ateşkesi'nin imzalanması üzerine, İngilizlere karşı Kürt aşiretleriyle birlikte Irak cephesinde başarıyla yürütölen harekâtın da durdurulması gerekmiştir. Bu nedenle 1922 sonlarından itibaren Kürtlere mahalli idare kararının dinlenmeye alındığı söylenebilir.

Yeni Türkiye kurulmaktadır. Bu durumda şûralarla yönetim ve özerklik sisteminin de, genel programın bir parçası olarak yeniden ele alınacağı bir karar noktasına gelinmiştir. İşte Atatürk, İzmit Basın Toplantısı'ndaki açıklamaları bu koşullarda yapmıştır. Bu konuşma, 1921 Anayasası'na gönderme yapmıştır ve bu nedenle "Kürtlere bir tür özerklik tanınacağı" programı hâlâ geçerlidir.

Bununla birlikte süreç, 1924 Anayasası'nda ifadesini bulan güçlü merkez, güçlü yürütme yönündedir. Devrimi sürdürme kararında olan Kemalist önderliğin, öncünün otoritesini güçlendirme ihtiyacını duyduğu görülüyor. Buna bağlı olarak ortaçağ kalıntısı yerel otoritelerin inisiyatif kazanabileceği bir yerel meclisler sisteminden kaçınıldığı değerlendirilebilir.

Kuşkusuz bu karar aynı zamanda ortaçağ ilişkilerinin kökünü kazıyacak bir toprak devrimi uygulamasının göze alınamadığı olgusuyla da bağlantılıdır. Yerel meclisler sistemi, ancak ortaçağ kurum ve ilişkilerine karşı köklü bir uygulamayla birlikte yürütüldüğü zaman, devrimci ve halkçı karakterde olabilirdi.

1921 Anayasası'nın şûralar eliyle yerel yönetimleri, Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra derebeyliğe karşı köklü bir devrimin organları olarak işletilseydi, devrimci bir demokrasinin hem toplum, hem de devlet katında gerçekleştirilmesinde olağanüstü bir rol üstlenebilirlerdi.⁴⁸ Buna girişilemeyince, ağalık, şeyhlik ve aşiret reisliğinin güçlü olduğu koşullarda, devrimci merkezin, yerel inisiyatifte kuşkuyla bakmaktan başka bir seçeneği kalmamıştı.

Şeyh Sait İsyanı ve Musul'un kaybedilmesi de, yine iç ve dış etkenler üzerinden bu yönelişi etkilemiştir. Şeyh Sait hareketi, ortaçağlı yerel otoritenin gücünü ve tehlikesini göstermiştir. Musul'un İngilizlerin elinde kalması ise, Türkiye bünyesinde düşünülen Kürt ağırlığını hesaba katan programı zayıflatmıştır.

48 Bu konuda bkz. Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-7 / Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu*, Dersim Dersleri bölümü, s.132 vd.

Güçlü devrimci merkez, devrimi sürdürmenin olmazsa olmaz şartıydı. Ne var ki o devrimci merkez, ortaçağa karşı güçlü bir halk inisiyatifiyle birleştiği zaman, gericiliğin kökünü kazıyabilir ve aydınlanmayı toplumun en uzaktaki hücrelerine kadar taşıyabilirdi.

Devrimin anahtarı, merkezin elde tutulmasıdır; ancak unutmamak gerekir ki, bütün devrimler, en sonunda toplumun değişmesidir. Toplumun değişmesi için, yalnız devrimci önderlik yetmez, halkın kendi eylemine ihtiyaç vardır. Bir toplum, devrime katılarak kendisini değiştirebilir. Devrimci önderliğin görevi, toplumu devrime seferber etmektir.

1921 Anayasası'nın şûralarla yönetilen yerel idareleri, bir halk devriminin organları işlevini görebilirdi. Türk ve Kürtlerin kaynaşması ve tek bir devrimci ulus oluşturmaları süreci, demokratik devrimin köklülüğü ve halk inisiyatifinin derinliği oranında hız kazanırdı. Kürtleri ayrı bir yerel idareye hapseden bir özerklik değil, fakat Türk ile Kürdü ortaçağ karanlığından kurtulma mücadelesinde kaynaştıran ve harekete geçiren bir meclisler sistemi gerekliydi. O zaman Kemalist Devrim, daha derin, daha köklü ve toplumun daha geniş kesimlerini kucaklayan başarılarla ilerleyebilirdi. Devrimin ihtiyacı, genel programda merkezîyetçi, uygulamada ise yerelci olmaktı. Devrimci Ankara ile Bitlis'in veya Muğla'nın dağ köylüsünü birleştirecek ve harekete geçirecek demokratik devrimci çözüm buydu. Merkez devrimci öncünün denetiminde olmalıydı. Yerel yönetimler ise halkı devrime seferber edecek inisiyatifi uygulamalıydı. Toplumu devrime katmada, halkın enerjisini harekete geçirmede, daha kucaklayıcı, daha köklü olabilmek, bir devrimin en temel sorunudur.

Sonuç olarak, toprak devrimi yapılsaydı, geniş Kürt kitleleri, Kemalist Devrim'in kenarında kalmaz, fakat içine çekilirdi. Böylece Cumhuriyet'i kuran Türkiye halkının, devrimci süreçler içinde, emperyalizmin etkisine açık ortaçağlı ve dar-milliyetçi parçalanma etkenlerinden kurtulması yolunda daha büyük mesafe alınabilirdi.

O dönemde Türkiye nüfusunun yüzde 80'inden fazlasını oluşturan köylüyü, "memleketin efendisi" kılacak, onu ağanın marabası, aşiretin mensubu, beyin yanaşması, şeyhin müridi olmaktan kurtaracak çözümün uygulanması, günün devrimci çözümüydü. Bu çözüm, devrimci bir merkezin önderliği altında geniş halk yığınlarını seferber etmekle ve kendisinin efendisi haline getirmekle hayata geçirilebilirdi. Kürt meselesinin çözümü de, aslında burada düğümlenmişti ve hâlâ burada düğümlenmektedir. Kemalist Devrim'in kendi sınırlarını aşması ve tamamlanması, gelmiş buraya dayanmıştır.

VIII. UNSURLARIN HAKLARI

1. İki Hukuk Düzlemi:

Tekmil Milletin Hukuku ve Aile İçi Haklar

Kurtuluş Savaşı önderliğinin Türkiye halkının çok unsurlu olduğunu kabul etmesinin kuşkusuz hukuki sonuçları vardı. Milliyetler gerçek olduğuna göre hakları da olacaktı. "Unsurlar", hak öznesiydiler.

Müslüman olmayan unsurlar ve hakları, konumuz dışında kalıyor.

Esas olarak "Türkler ve Kürtler" diye ifade edilen "İslâmî unsurlar" veya "İslâmî kavimler" ise, iki ayrı düzlemde hukuka sahiptiler.

Birinci düzlem, unsurların "tekmil millet" olarak emperyalizme karşı birlikte savundukları hukuktu; özet olarak "ortak" vatanlarında bağımsız devlete sahip olma haklarıydı.

İkinci düzlem ise, unsurların tek tek sahip oldukları "ırkî, toplumsal ve çevresel" haklardı.

Bu iki hukuk düzlemi, birbirine sınıksı bağlıydı. Unsurların tek tek haklara sahip olmaları için, öncelikle "tekmil milletin" emperyalizmden bağımsız bir devlete sahip olması ve bu devletin "millî hâkimiyet" ilkesini uygulaması gerekirdi. Türkiye'nin bağımsızlığı, Kürtlerin haklarının zeminini oluşturacaktı. Millî hukuku savunmak için, Müdafaai Hukuku Milliye adıyla kurulan cemiyet, unsurların haklarını da kuruluş günlerinden başlayarak programına aldı. Görüldüğü gibi Millî Teşkilat, millî haklar ile unsurların hakları

arasındaki bağı daha en baştan kurmuştu. Dışta emperyalizme karşı bağımsızlık hukukunu kazanmak için, içeride milletin unsurlarına ait hukuku güvence altına almak gerekiyordu.

Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan dokuz gün sonra, "millî haklar" ile milleti oluşturan "ırkların hakları"nı iki ayrı düzlem olarak ayırmış ve idare usulü ile unsurların haklarını "aile içi mesele" diye nitelemiştir. Unsurlar arasında halledilecek aile sorunlarının bağımsızlık mücadelesine engel olmaması uyarısında bulunmuştur.¹

2. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluş'nda Unsurların Hukuku

İstanbul'da 2 Aralık 1918 günü kurulan Vilâyatı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti'nin Nizamnamesi'nin ikinci maddesi, "Doğu vilâyetlerinde oturan bütün unsurların millî ve siyasî hukukunun serbestçe gelişmesini sağlayacak meşru sebeplere girişmeyi" amaç olarak belirlemiştir. Amacın devamında, "sözü geçen vilâyetlerin İslâm halkının tarihî ve millî hukukunu gerektiği zaman uygar dünya huzurunda savunma (...) ve unsurlar arasındaki yanlış anlamaların giderilmesiyle eskisi gibi iyi bağlantıların kuvvetlendirilmesine gayret" edileceği belirtiliyordu.²

Cemiyet'in 13 Aralık 1918 günü yaptığı toplantıda alınan kararda ise, unsurların hakları şöyle saptanıyordu:

1 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.336.

2 Cevad Dursunoğlu, s.143. Atatürk, *Büyük Nutuk*'un başlarında Cemiyet'in amaç maddesini aktarırken, "millî" sözcüğünün yerine "dinî" sözcüğüne yer vermektedir: "...bütün unsurların dini ve siyasi haklarının serbestçe gelişmesini temin edecek meşru vasıtalarla teşebbüs etmek..." (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.25). Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin amaç olarak "unsurların millî ve siyasî hukukunun serbestçe gelişmesini" benimsemesi, ideolojisine, misyonuna ve genel çizgisine daha uygun gözüküyor. *Nutuk*'taki "unsurların dinî hukuku" formülü gerçeklere oturmuyor. Çünkü İslâmî unsurların birbirlerinden farklı bir dinî hukukları yoktu.

"Doğru vilâyetlerinde Türk ve Kürdün tarihî ve ırkî hukukunur. (Osmanlılık) milliyeti altında toplanması ve her iki ırkın menfaatlerinin uzlaştırılmasının –biri diğerinin hakkına tecavüz etmeksizin– kabul olduğu..."³

Görüldüğü gibi bu karar, Mondros Ateşkesi'nden 40 gün kadar sonra, daha mücadelenin başında, iki aslî unsurun ortak menfaatlerini sağlayan hukuk ile unsurların hakları arasındaki bağı çok açık ve çok güzel kurmuştu. Henüz Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmadan, Cemiyet'in kuruluş aşamasında, Millî Mücadele'nin büyük formülü üretilmiş ve karara bağlanmıştı. Türkler ve Kürtler "tarihi ve ırkî hukuklarını" savunabilmek için, öncelikle ortak millî hukuklarına sahip çıkmak durumundaydılar. Ortak çıkarları ifade eden millî hukuk, unsurlar arasındaki hak eşitliğinin ve haklara tecavüzden kaçınmanın temelini oluşturuyordu.

13 Aralık 1918 tarihli bu karar, her dönüm noktasında, her kongrede, Meclisi Mebusan'da ve Büyük Millet Meclisi'nde hemen hemen aynı formülle yeniden ve yeniden karara bağlanacak ve ilan edilecektir. Formülün gerçeğe dayanması, başka deyişle sağlamlığı, istikrar ve devamlılığını sağlamıştı.

Cemiyet'in 1919 yılı Mart ayında İtilaf devletleri temsilcileri ile Barış Konferansı delegelerine gönderdiği muhtıra, Türklerin ve Kürtlerin "kendi milliyet ve geleneklerini korumalarının" yolunu gösteriyordu. Bunun için birleşmeleri ve anlaşmaları gerekiyordu. Muhtıranın ilgili bölümü şöyledir:

"Bu vilâyetlerde üyük çoğunluğu Türklerle Kürtler oluşturmakta ve aralarındaki bağ ve İslâmî topluluk her türlü eğilimin üstünde bulunduğu gibi kendi milliyet ve geleneklerini koruyacak ve sağlayacak sur [suret] ve araçları yine aralarında barışçı ve yapıcı bir tutumla görüşebilecek ve önerilebilecekleri nedeniyle, çoğunluğun kutsal haklarının azınlığın

3 *Hadisat*, 14 Aralık 1918'den aktaran Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.12.

[Müslüman olmayan azınlıklar kastediliyor] yalan dolanına çığnettirilmemesini medenî insanlıktan talep ve rica ederiz."⁴

Görüldüğü gibi, Cemiyet, Türklerin ve Kürtlerin "milliyet ve geleneklerini korumaya" ilişkin sorunlarını kendi aralarında "barış-çı ve yapıcı görüşme ve önerilerle" çözebilecekleri kanısındadır.

3. Kongrelerde Unsurların Hakları

Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum'da toplanan Kongresi, İslâmî unsurların hakları konusunda en sonunda Misakı Millî'ye girecek formülü getirmiştir. Kongre, bilindiği gibi, Mustafa Kemal'in başkanlığında toplanmıştı. Kabul edilen Kararlarda ve Nizamname ile Beyanname'nin birinci maddesinde şöyle denir:

"Bu bölgede yaşayan bütün İslam unsurlar yekdiğerine karşı, karşılıklı hürmet ve fedakârlık hissiyle dolu ve ırki ve toplumsal vaziyetine ve çevre şartlarına riayetkâr öz kardeşlerler."⁵

Daha sonra Sivas Kongresi'nde ve Meclisi Mebusan'da kabul edilen Misakı Millî'de bütün Türkiye için genelleştirilecek bu formül, İslâmî unsurların "aile içi" ilişkilerini şu esaslara bağlamıştır:

- Birbirine karşılıklı hürmet,
- Birbirine karşılıklı fedakârlık,
- Birbirinin ırkî durumlarına saygı,
- Birbirinin toplumsal durumlarına saygı,
- Birbirinin çevre şartlarına saygı.

4 *Hadisat*, 30 Mart 1919'dan aktaran Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.15. "Sur" sözcüğü suret olacak. Muhtıra, *Hadisat* gazetesinde 30 Mart 1919 günü yayımlanıyor. Ne var ki, Cemiyet Merkezi İdarisi'nin Erzurum Şubesi'ne 19 Mart 1919 günü yolladığı yazıda, muhtıranın verildiği belirtilmektedir. Demek ki muhtıranın tarihi 19 Mart öncesindedir. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.21 (Nutuk III), s.21, vesika 7; c.19 (Nutuk I), s.25. Atatürk, *Nutuk*'un başında, Cemiyet'in "uygar ve bilimsel araçlarla amaca ulaşabileceği hakkında fazla iyimser" olduğunu belirtmiştir (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.25).

5 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.232; Cevad Dursunoğlu, s.160.

Türk ve Kürtlerin "öz kardeşliği", Erzurum Kongresi'nden Büyük Millet Meclisi'ne kadar bütün anayasal zeminlerde bu esaslara dayandırılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nı zafere ulaştıracak gönüllü birliğin sağlam zemini budur.

Sivas Kongresi'nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Şarkî Anadolu Cemiyeti'nin Nizamnamesi'ndeki "unsurların haklarına" ilişkin düzenlemeyi Türkiye çapında genel-leştirerek sözcüğü sözcüğüne aynen almıştır. Aynı Kongrenin Beyannamesi ise, bir sözcük değiştirmiş, bir sözcük çıkarmış ve bir sözcük eklemiştir. "İrkî ve toplumsal durum" yerine "ırkî ve toplumsal hukuk" ibaresi kullanılmıştır; başka deyişle "durum" yerine "hak" denmiştir. "Çevre şartları" ibaresindeki "şartlar" sözcüğü çıkarılmış, "çevrelere" demekle yetinilmiştir. Riayetkâr (saygılı) sözcüğü yeterli görülmemiş, başına "tamamiyle" eklenmiştir.⁶

4. Amasya Görüşmesi Protokolü'nde Kürtlerin Özgürlüğü

İstanbul ve Anadolu iktidarlarının 20-22 Ekim 1919 gün-lerindeki Amasya buluşmasında düzenlenen Protokolün birçok yer-de yayımlanan sözde "tam metinlerine" bakıldığı zaman, "unsurların haklarına" ilişkin bir kayda rastlanmıyor.⁷ Ne var ki, bu "tam metinler", makaslanmış metinlerdir. En acısı, Osmanlıca yazılı öz-gün belgeler, ilgili satırları kesilerek yayımlanmıştır. Bu gerçekle-rin saptanmasını, *Atatürk'ün Bütün Eserleri* için Kaynak Yayınları'nın yürüttüğü çalışmaya borçluyuz.

Olayın ortaya çıkması şöyle oldu: Kâzım Karabekir'in *İstiklâl Harbimiz* kitabında yayımlanan Amasya Görüşmesi 2. Protokolü ile *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*'nde yayımlanan sözde "tam me-

6 Kaynaklar, daha önceki bölümlerde gösterilmiştir. Ayrıca bu kitabın "Belgeler" bölümüne bakılabilir.

7 *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, iki kez "tam metin" diye eksik metin yayımlamış ve özgün belgelerin fotokopilerinden beğenmediği satırları kesmiş, Atatürk'e san-sür uygulamıştır. Bkz. Aralık 1967, sayı 3, s.9 vd; Kasım 1968, sayı 14, s.28 vd.

tinlerin" birbirinden farklı olduğunu gördüm. Karabekir'in kitabında yer alan belgenin ilgili bölümü şöyledir:

"...Kürtlerin gelişme serbestisi ve her surette ırkî ve toplumsal hukuka kavuşturulmaları değerlendirilmiş ki, bundaki amaç da yabancılar tarafından Kürtlerin bağımsızlığı görüntüsü altında yapılmakta olan yalan dolanın önüne geçmek içindir."⁸

Ancak çok ilginçtir, Karabekir Paşa'nın kumandası altındaki 15. Kolordu'nun Kumandan Vekili'nin 4 Kasım 1919 günü, Van'ı denetlemeye giden Karabekir Paşa'ya şifreyle gönderdiği bu metinde de bazı cümleler eksiktir. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, bazı bölümleri çıkarırken, Karabekir'in kitabını yayımlayanlar da başka cümleleri sansür etmişler. 1. maddede yer alan "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu arazi" tanımı Karabekir'in kitabında yoktur. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* ise, "Kürtlerin gelişme serbestisi ve haklarına" ilişkin cümleyi yayımlamayı uygunsuz görmüş. Tam metin, iki yayının bir araya getirilmesiyle bulunabiliyor. Bu gerçeğin saptanmasından sonra *Kaynak Yayınları*, Amasya Protokolü'nün Osmanlıca özgün belgesinin kesilmemiş fotokopisini bularak, tam metni keşfetmiştir. Bu arada hakkını teslim etmek gerekir; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 1982 yılında tam metni yayımlamış, fakat bu metinde de önemli çevrim hataları yapılmıştır; örneğin "müsaadat" sözcüğü, *imtiyazat* diye okunmuştur.⁹ Bu durumda Amasya 2. Protokolü 1. Maddesinin tam ve doğru metni, *Atatürk'ün Bütün Eserleri* için Kaynak Yayınları'nın yürüttüğü titiz çalışma sayesinde, 80 yıl sonra ilk kez *Aydınlık* dergisinin 17 Ekim 1999 tarihli sayısında yayımlanmıştır.

Amasya Görüşmesi 2. Protokolü'nün sansür edilen bölümü şöyledir:

8 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.382.

9 *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, Ankara, 1982, s.67, Osmanlıca belgenin fotokopisi, s.177.

"Kürtlerin gelişme serbestilerini sağlayacak tarz ve surette örfî ve toplumsal hukuka kavuşmaları dahi yerinde görülüp, (...) bu hususun şimdiden Kürtlerce bilinmesi hususu uygun görüldü."

Altında Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey ile İstanbul Hükümeti Bahriye Nazırı'nın imzaları bulunan belgenin ilgili cümlesi böyledir.

"Kürtlerce bilinmesi gereken", bugüne kadar yayımlanan sansürlü metinlerden farklı olarak, "gelişme serbestisine ve örfî ve toplumsal hukuka kavuşacağı" hususudur. Çünkü "yabancılar tarafından görünüşte Kürtlerin bağımsızlığı maksadı altında yapılmakta olan yalan dolanın önüne geçme" ihtiyacı saptanmıştır.

Amasya 2. Protokolü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi'nden "unsurların gelişme serbestisi"ni, Erzurum ve Sivas Kongrelerinden ise, "unsurların haklarına" ilişkin esas almış ve birlikte ifade etmiştir.

Amasya Protokolü, "unsurlar" yerine açıkça Kürtler diyerek, düzenlemenin özellikle Kürtlerle ilgili olduğunu bir kez daha saptamıştır. Fakat asıl önemli nokta, Kürtlerin hak ve özgürlüklerinin kabulündeki amacın açıkça ortaya konmasıdır. Emperyalizmin bölücü çabalarının önüne geçmenin yolu, Kürtleri ülkenin özgür kurucu unsuru durumuna ve bilincine kavuşturmadır.

5. Misakı Millî'de Unsurların Hakları

Mustafa Kemal Paşa, hazırladığı 19 Ocak 1920 tarihli ilk "Müdafaa-i Hukuk Grubu Programı ve Misakı Millî Taslağı"nda Erzurum ve Sivas Kongrelerinin "unsurların hakları"na ilişkin kararında küçük bir değişiklik yapmıştır. Unsurlar yerine "kavimler" kavramını kullanmaktadır: "İslami kavimler, yekdiğerine karşı milli ve mahalli hukuk ve karşılıklı güvence" formülüne yer vermiştir.¹⁰

10 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.162.

Meclisi Mebusan, 28 Ocak 1920 günü kabul ettiği Misakı Millî kararına, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen formülü almıştır. Buna göre, Osmanlı İslâm çoğunluğu, "birbirine, karşılıklı hürmet ve fedakârlık hissiyle dolu ve ırkî ve toplumsal hukuklarıyla çevre şartlarına tamamiyle saygılı"dır.¹¹

6. Atatürk'te "Kürtlerin Hürriyeti"

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan sonra Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin "unsurların hakları" konusundaki formülünü benimsemiş ve bu formülü Kürt ileri gelenlerini Millî Mücadeleye katma çabasında değerlendirmiştir. Diyarbakir'in ileri gelen ailesi Cemilpaşazâdeler'den Kasım Bey'e gönderdiği 16 Haziran 1919 tarihli tel, söz yerindeyse bir çözüm beyannamesi gibidir. Bu telgrafın Kürtlerin haklarını ilgilendiren bölümü şöyledir:

"Kürt kardeşlerimin hürriyeti ve refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuk ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım."¹²

Atatürk, "Kürtlerin hak ve imtiyazlarını" hukuk planında gerçekleştirmenin ötesinde, bunun araçlarının sağlanmasına da vurgu yapmaktadır. Burada "hak ve hürriyetler" yanında "imtiyazlar" kavramının kullanılması dikkat çekmiştir. Ne var ki, Atatürk, TBMM'nin açılışında 24 Nisan 1920 günü yaptığı hükümetin esas örgütlenmesine ilişkin anayasal konuşmada da, "İslami unsurların her birinin kendine mahsus olan muhitine, âdetlerine, ırkına mahsus olan imtiyazları bütün samimiyetle ve karşılıklı olarak kabul ve tasdik edildiğini" belirtecektir.¹³

11 Misakı Millî, madde l'den.

12 Bu telgrafın eksiksiz ve yanlışsız metni ilk kez *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde yayımlandı. Bkz. c.2, s.388.

13 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.8, s.46; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.30.

Atatürk'ün bu konuşması, henüz anayasası olmayan yeni bir devletin ve hükümetin anayasası özelliğindedir. Nitekim kürsüden belirtilen esaslar, Meclis'e ayrıca önerge olarak verilmiş ve kabul edilmiştir.¹⁴

Yukarıda belirtilen "imtiyazlar" kavramını, Müslüman olmayan azınlıklara tanınan imtiyazlar gibi anlamak yanlış olur. Mustafa Kemal, burada kurucu unsurların "kavim" olmalarından doğan haklarını kastetmektedir.

Atatürk, yine TBMM kürsüsünden yaptığı 1 Mayıs 1920 günlü konuşmasıyla da, unsurların haklarını bir kez daha vurgular:

"... bu muhtelif İslami unsurlar ki: Vatandaşlıklar, yekdiğerine karşılıklı hürmet ile riayetkârdılar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna; ırkı, toplumsal, coğrafi hukukuna daima riayetkâr olduğunu tekrar ve teyit ettik ve hepimiz bugün samimiyetle kabul ettik."¹⁵

Yine devrimin önderi, 3 Temmuz 1920 günü yapılan gizli oturumda, "çeşitli İslâm unsurlarının birbirine karşı ırkî, çevresel, ah-lâkî bütün hukukuna saygılı öz kardeşler" olduklarını belirttikten sonra, "onların arzularına aykırı bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz" diye ekler.¹⁶

Unsuruların haklarına saygı, Atatürk'e göre "iç siyasetin esas noktalarından"dır. 1 Mart 1922 günlü konuşma bunu belirtir:

"...ırkı hukuka, toplumsal hukuka ve çevre şartlarına riayet, dahili siyasetimizin esas noktalarındandır. Dahili idare teşkilatımızda bu esas noktanın, halk idaresinin bütün kapsamlı manasıyla layık olduğu gelişme derecesine ulaştırılması, siya-

14 Bu konuda bkz. Turhan Feyzioğlu, s.30 vd.

15 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8, s.157; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s.73 vd.

16 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8, s.391; Atatürk, Gizli Oturumlardaki Konuşmalar, s.78.

setimizin icaplarından. Ancak, harici düşmanlara karşı daima ve daima birleşmiş ve dayanışma halinde bulunmak mecburiyeti de muhakkaktır."¹⁷

Atatürk, kurtuluş zaferinden sonra 2 Şubat 1923 günü İzmir'deki konuşmasıyla unsurların hakları listesine yenilik getirir. Devrim önderi, "Türkiye halkı içinde çeşitli ırktan olanların varlığına" değindikten sonra, sözünü şöyle bağlar:

"Bunlardan birinin diğeri üzerinde onun milliyetini mahvedecek bir davada bulunmasına hacet yoktur. Fakat her biri için ayrı ayrı olduğu gibi, Türkler için de daima sadık kalmak, milli seciyelerini yükseltmek, bütün teşebbüslerinde bu sağlamlığı göstermek lazımdır."¹⁸

Yeni devlet projesinin belirlendiği bir sırada, Atatürk, millî baskıya ve milliyetlerin yok edilmesine tavır almakta ve sadakat sorumluluğunun Türkler için de geçerli olduğuna işaret etmektedir.

7. Uluslararası Konferanslarda Kürtlerin Hak Eşitliği

Türkiye hükümeti, uluslararası konferanslarda da, Kürtlerin haklarını doğrulamıştır.

Lozan'daki Türkiye heyeti, Kürtlerin azınlık hakları istemediğini, çünkü yurttaşlık haklarından tam olarak yararlanan kurucu unsur olduğunu ısrarla savunur.¹⁹

TBMM Başkanı Fethi (Okyar) Bey, Haliç Konferansı'nın birinci oturumunda, Türkler ve Kürtlerin (...) tam bir eşitlik içinde hayatı geçirdiklerini, aynı siyasî imtiyazlardan, dinî haklardan ve aynı hâkimiyet hukukundan yararlandıklarını belirtir.²⁰

17 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.12, s.277; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, s.221.

18 Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.15, s.94.

19 Lozan Barış Konferansı, I, s.350, 368; II, s.152.

20 Dışişleri Bakanlığı, Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Pakı, s.82.

TBMM Başkanı, 8 Haziran 1924 günü yapılan son toplantıda aynı ilkeyi tekrar etmiştir:

"Türkiye, Türk ve Kürtlerin eşit hukuk altında oluşturdukları cumhurî bir devlettir."²¹

Fethi Bey, 1924 yılında 20-30 Eylül günleri arasında yapılan Milletler Cemiyeti Meclisi toplantılarında, Türkiye'de "Türklerin ve Kürtlerin, kaderlerini mükemmel bir eşitlik temelinde birleştirdiklerini ve aynı siyasî haklardan yararlandıklarını" belirtir.²²

Fethi Bey, aynı hükümet görüşünü toplantıya gitmeden önce başına verdiği demeçlerde kamuoyuna da açıklamıştır:

"Türkiye Cumhuriyeti'nde Türkler ve Kürtler yan yana yaşamaktadırlar. Ve iki unsur da aynı hukuka maliktir."²³

8. Kürtlerin Hak ve Özgürlükleri Listesi

Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin, Kongrelerin, Meclisi Mebusan ve TBMM'nin, Atatürk'ün ve uluslararası konferanslardaki hükümet delegelerinin kabul ve ilan ettikleri, Kürtlerle ilgili hak ve özgürlükleri liste haline getirerek, ifadelerde değişiklik yapmadan sıralıyoruz:

- Tarihî ve ırkî hukuk,
- Millî ve siyasî hukuk,
- İrkî duruma, ırkî hukuka saygı, ırka özgü imtiyazlar,
- Milliyeti yok etme yasağı,

21 *Ayın Tarihi*, c.III, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara 1340 (1924), BMM Matbaası, s.178 (Osmanlıca).

22 Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre 1924, s.1321.

23 "Fethi Beyefendi'nin Hareket Etmezden Evvel 'Tan' Muhabirine Vukubulan Beyanatı", *Ayın Tarihi*, c.IV, s.135-136; "İngiliz Delegesi Lord Palmur'un Konuşmasına Cevabı", *Ayın Tarihi*, c.IV, s.139. Her iki haberi Osmanlıcadan Türkçe yazıya çeviren Sadık Perinçek. Haberlerin tam metinleri için bu kitabın Belgeler bölümüne bkz. s.498 vd.

- Hürriyet, refah ve ilerlemenin araçlarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuk ve imtiyazlar,
- Milliyet ve geleneklerini koruyacak ve sağlayacak araçlar,
- Gelişme serbestisi,
- Millî karakterlerini yükseltmek,
- Karşılıklı saygı,
- Birbirinin hakkına tecavüz etmemek,
- Karşılıklı fedakârlık,
- Vatandaşlık hakları,
- Siyasî imtiyazlar,
- Cumhuriyet'in kuruluşuna eşit olarak katılma,
- Eşitlik,
- Toplumsal duruma, toplumsal hukuka saygı,
- Çevre şartlarına, coğrafî hukuka saygı,
- Dinî hak,
- Ahlakî hukuk,
- Âdetlere özgü imtiyazlar.

IX. ORTAK MUSTAFA KEMAL

1. Ortak Devrim

Bu kitabın son ince çalışmasını yaparken, değerli halkbilimci-miz Nejat Birdoğan'a son bölümün başlıklarını sıralıyordum: *Ortak karar, ortak vatan, ortak kimlik, ortak cumhuriyet...*; "ve Ortak Mustafa Kemal" diye tamamladı. Çok doğru, tarihsel-toplumsal bir gerçekliktir bu saptama! Nejat Birdoğan ağabeyi daha sonra 3 Mayıs 2001 günü kaybettik. Kendisini saygıyla anıyorum.

Kemalist Devrim, yalnızca Türklerin hayatındaki büyük sıçrama değildir; milliyet ve mezhep ayırmaksızın, bütün Türkiye toplumunun ortaçağdan kurtuluş sürecinin en büyük atılımıdır. Burada Kürtler ve Türkler diye ayrı ayrı saymak anlamsızdır ve bilimsel değildir; ancak vurgulamak için belirtelim: Türkiye halkının bu yüzyılın başında yaşadığı devrim, her iki halkı da kucaklamıştır. Başka türlü olması da mümkün değildir. Kürtlerin veya herhangi bir halkın yaşadıkları coğrafyadaki büyük siyasal-toplumsal değişikliğin dışında kalması düşünülemez bile. O nedenle bazı Kürt milliyetçisi yazarların veya İsmail Beşikçi gibi araştırmacıların, Kemalist Devrimi, "yalnız Türklerin ulusal demokratik devrimi" olarak görmeleri, hatta Kürtler için "sömürgeleşme" olarak değerlendirmeleri, bilim dışıdır; siyasal düzlemde ise emperyalist işbirlikçiliğine gerekçe yapılmıştır.

Kemalist Devrim, bütün dünyada, özellikle Mazlumlar Dünyasında mücadele ateşi yakan önemli bir devrim olarak görülmüştür. Çağımızın iki devrimci dinamiğinden biri olan millî kurtuluş dev-

rimlerinin başını Kemalist Devrim çekmiştir. 1928 yılında kabul edilen Komünist Enternasyonal Programı, Türkiye devrimini, "dünya devriminin halkalarından biri" olarak görmüştür.¹ Komünist Enternasyonal, Kemalist yönetime karşı yapılan Şeyh Sait ve Dersim isyanlarının gerici karakterde olduğunu tekrar tekrar saptamıştır.²

Bütün dünyanın yaşadığı ve paylaştığı bu değerlendirmeler, İstanbul veya Diyarbakır'da da geçerlidir.

Kemalist Devrim, Edirne'den Ardahan'a kadar bütün toplumu-muzu bin yıllık feodal tarihinde görmediği, köklü bir değişikliğin yatağına sokmuştur. Bu değişikliği, Doğu ve Güneydoğu'nun daha geriden ve daha yüzeyden izlediği gerçektir. Bunun, bölgelerarası eşitsiz gelişme yanında, millî eşitsizlikle açıklanması da doğrudur. Bütün bunlara rağmen, bütün siyasal ve toplumsal olgular, Türklerin ve Kürtlerin Kemalist Devrim'i birlikte yaşadıklarını göstermektedir. Bu sıçrama, bütün toplum için millî demokratik devrim yönündedir; yani ulusallığa ve özgürlüğe doğrudur.

Büyük toplumsal değişikliklerin, "şu milliyeti kucaklayayım, diğerini dışarda bırakayım" gibi bir mantığı yoktur. Ancak dar milliyetçilik, bu tür safsataları ideolojik düzlemde imal etmiştir.

2. Ortak Ulusallık

Burada ulusallığı, Türk ve Kürtlerin birbirinden kopması olarak anlamak da yanlıştır. Ulusallık, bütün Türkiye toplumu için, emperyalizmden özgürleşmek ve ortaçağ ilişkilerinden kurtulmak anlamını taşır. Kemalist Devrim, Kürtler açısından da bu yöndeki en büyük atılımdır. Kemalist Devrim'in Türkleri ve Kürtleri, tek bir ulus yönünde kaynaştırma çabası, tarihsel süreç açısından mahkûm

1 Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun*, s.138.

2 *Komintern Belgelerinde Türkiye-3 / Kürt Sorunu*, derleyen: Doğu Perinçek, yeniden düzenlenmiş 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 1994. Kitap, baştan sona bu değerlendirmeleri içeriyor.

edilemez. Olumsuz olan, bu süreçte halk inisiyatifinin yetersizliği ve sürecin ulusal baskılarla zorlanmasıdır. Yoksa doğal özümleme ve kaynaşma kaçınılmazdır ve iyidir.

Bütün çağdaş uluslar, bu tür özümlemelerle ortaya çıkmıştır. Ortaçağ kavimlerinin burjuva-demokratik devrim sürecinde kaynaşmaları ve yeni uluslar oluşturmaları, kapitalist coğrafyanın bütününde yaşanmıştır ve bugün Ezilen Dünyada da gecikmiş olarak yaşanmaktadır. Buna karşı koymanın, ilericilikle ve hele Bilimsel Sosyalizmle en küçük bir ilgisi yoktur. Tersine, Ezilen Dünya içindeki milliyet farklarını kaşıyan, hep emperyalizm olmuştur. Kendi ulusallaşma süreçlerinde farklı milliyetleri bir potada birleştirerek yeni uluslar yaratan ileri kapitalist ülkeler, aynı süreci arkadan gelen ülkelerin yaşamasını engellemeye kalkışmışlardır.

Oysa bütün Ezilen Dünya ülkeleri, neredeyse istisnasız farklı milliyetlerden oluşmaktadır. Çevremizden örnekler verirsek, İran, Irak, Suriye, Afganistan, Pakistan, Hindistan vb... Asya ve Afrika'nın tamamını bu listeye katabiliriz. Balkanlar yanında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan cumhuriyetlerin durumu da aynıdır. Emperyalizm, bütün Ezilen Dünya coğrafyasına Yugoslavyalaştırma programını götürmektedir. Emperyalizme göre "ulusallaşmak", bağnaz Katolik-ırkçı Hırvatistan'ı, Şeriatçı Bosna-Hersek'i ve Çeçenistan'ı, ABD bayraklı Kosova'yı kurmaktır.

Batıcı-Kürt milliyetçiliğinin ideologları ve İsmail Beşikçi gibi araştırmacılar, bu emperyalist programa uygun olarak, "ulusallaşmayı" emperyalizmden ve ortaçağ ilişkilerinden kurtulma meselesinden koparmışlar, Kürt halkının önüne, 1990'larda ve 2000'lerde Bosna Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Kosova'da yaşanan modeli koymuşlardır. Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar'da yaşanan süreçler göstermiştir ki, bu ülkelerin içindeki bağımlı milliyetlerin ağabey milliyetlere karşı savaşları, bütün milliyetler açısından, ulusallaşmanın değil, emperyalizme bağımlılığın ve dincileşmenin yolunu açmıştır. Emperyalizme dayanan sözde "ulusallaş-

ma", Ortaçağ kalıntılarını, kralcılığı, tarikatları, yerel gericiliği canlandırmıştır. Çünkü çağımızda millî mesele, emperyalizmden özgürleşme meselesidir. Feodal ilişkilerden kurtulmak da, emperyalizmden bağımsızlaşma davasıyla birleşmiş ve ona bağımlı olmuştur.

3. Türkiye Kürtlerinin Farkı

Sovyet Devrimi, Kemalist Devrim ve Çin Devrimi Yugoslavyalaşma modelinin karşısındaki birleşme modelini yaratmıştı. Çağımızın millî demokratik ve sosyalist devrimleri, ister millî burjuvazinin, isterse işçi sınıfının önderliğinde olsun, kapsam ve derinlik farklarına rağmen, kucakladıkları ulusların özgürleşme sürecini ateşlemişlerdir.

Kemalist Devrim, Türklerin olduğu gibi Kürtlerin de emperyalizmden ve ortaçağ ilişkilerinden özgürleşmesine hizmet etti. Türkiye Kürtleri, savaşarak katıldıkları Kurtuluş Savaşı'yla emperyalizmin sömürgesi olma tehdidini bertaraf ettiler. Bu açıdan hayatları Irak ve Suriye Kürtlerinden ayrıldı. Türkiye'nin güneyinde kalan Kürtler, hiç istemedikleri ve silahla direndikleri halde, bir süre İngiliz ve Fransız sömürgelerinde yaşadılar. Irak ve Suriye'nin bağımsız devletler haline gelmesinden sonra ise, Ortaçağdan Türkiye Kürtleri kadar derin bir kurtuluş süreci yaşamadılar.

Bu olguları saptamak için, bugün Türkiye Kürtleri ile Irak ve Suriye Kürtlerinin hayatına göz atmak yeter. 1990 yılında Diyarbakır Cezaevi'nde bulunduğum sırada görüştüğüm PKK davası tutuklularından Irak ve Suriye'yi görmüş olanların hepsi, o bölgelerin Kürtleri ile Türkiye Kürtleri arasında "çağ farkı" olduğunu saptıyorlardı.

Bunun bir tek nedeni vardır, o da Kemalist Devrim'dir. Türkiye, Irak ve Suriye Kürtleri, 1918'e kadar Osmanlı ülkesinde yaşıyorlardı ve aralarında önemli toplumsal farklar yoktu. Bugünkü farkı yaratan, Türkiye Devrimidir.

Irak, Suriye ve İran Kürtleri, hâlâ belli bir coğrafyada toplanmıştır ve önemli ölçüde aşiretler halinde örgütlüdür. Buna bağlı olarak, siyasal örgütleri, ulusal olmaktan çok bölgeseldir ve Kırmancî-Soranî ayırımına göre bölünmüşlerdir.

Türkiye'de ise aşiret ilişkilerindeki çözülme, çok daha kapsamlı ve derindir. Bu nedenle örgütlenmeler de, artık Ortaçağ zemininde değildir. Ayrıca Türkiye Kürtleri ve örgütleri, Ortaçağ ideolojisinden, Güney Kürtleri ile karşılaştırılamayacak ölçülerde uzaklaşmışlardır. Bu önemli gerçeği, 1989 yılındaki görüşmemizde, Abdullah Öcalan şöyle belirtmişti:

"Biz Türkiye'nin aydınlanma süreci içinde kendi gerçeklerimize uzandık. (...) Mücadelemizin bu anlamda Türkiye'nin aydınlanma ve özgürlük hareketinin bir parçası olarak değerlendirilmesi büyük önem taşıyor."³

Abdullah Öcalan'ın İmralı adasındaki savunmaları da bu açıdan dikkate değer. Öcalan'ın Kemalist Devrim'le yaşanan ileri atılımdaki ortaklığı vurgulaması ve Şeyh Said isyanının "Kürt olduğu için değil, gerici olduğu için bastırıldığını" kabul etmesi anlamlıdır.

4. Ortak Zaaflar ve Eksikler

Kemalist Devrim'in Kürtler açısından da esas yönü, çağdaşlaşma ve demokratikleşme sürecinin önünü açmasıdır. Toprak ağalığı ve aşiret reisliğinin köklü bir toprak devrimiyle temizlenmemiş olması, kuşkusuz bu sürecin sınırlarını da belirlemiştir. Bu yüzden, Türk ve Kürdüyle bütün toplumun atılımı zaafa uğramıştır.

Öte yandan, Cumhuriyet döneminde Kürtler üzerinde uygulanan baskı ve eşitsizliğin ulusal bir yönü olduğu da meydandadır. Kâzım (Karabekir) Paşa, 1923 yılında TBMM Hükümetine, "cahil

³ Doğu Perinçek, *Abdullah Öcalan ile Görüşmeler*, genişletilmiş 6. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2009, s.32

Kürt şeyhlerinin yerine ilk fırsatta Türk şeyhlerinin geçirilmesini", hem de "birinci görev" olarak önermektedir.⁴ Kurtuluş Savaşı zafere sonradan, Karabekir gibi komutanlar, Kürt aşiret örgütlenmesini kaldırmak isteyenlere şiddetle karşı çıkmış ve aşiret örgütlenmesini sürdürmeyi esas alan programlar yapmışlardır.⁵

Görüldüğü gibi Abdülhamit'in Hamidiye Alayları uygulamasında kendisini gösteren feodal zihniyet, Kurtuluş Savaşı önderliğinin devrime ayak uyduramayan unsurları arasında da yaşıyordu. Burada nedenlerine girmiyoruz, Kemalist Devrim, Doğudaki ağalık ve şeyhliği bir toprak devrimiyle tasfiye etmemiştir. Bunun sonucunda 1931 yılında Kemalist Devrim'i sürdürmek isteyenler, Naşit Hakkı Uluğ'un kaleminden şu durum saptamasını yapmışlardır:

"Doğudaki toplumsal örgütlenme zamanla ve gelişmeyle tasfiye olunamaz. Ona Cumhuriyetin çelik neşteri ile müdahale etmek lâzımdır. Bu örgütlenme, devrimin sert ve kökten yöntemi ile tahrip ve imha edilmezse tabîî durum dönmüştür, demek yalancılık olur. (...) Beyefendi Hazretleri, Şeyhefendi Hazretleri, (...) Cumhuriyet onlara, onlar Cumhuriyete düşmandırlar. (...) Bey, bütün kudret ve heybeti ile kurumlaşmıştır. Bir köy, beş köy, on beş köy, kırk köy, seksen bir köy, yüz atmış dokuz köy öz maldır. (...) Hükümetçi olan bey, devletin emrine hazırdır. Devlet namına, rakibini tepeler, malını mülkünü yağma eder, tepelenen çoluğunu çocuğunu alıp kaçarsa bey de gelir, köye kurulur. Hükümet derebeyine böyle fiilen hizmet eder."⁶

Naşit Hakkı Uluğ'un bu saptaması, ulusal devlet projesinin gelişip dayandığı yeri belirlemektedir. Feodalizmin tasfiyesi ile gönüllü birlik hiç kuşkusuz birbiriyle bağlantılıydı.

4 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.378.

5 Paşa'nın 4 Haziran 1923 ve 29 Temmuz 1923 tarihli yazılı önerileri için bkz. Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi*, s.46, 55.

6 Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932, s.6, 7, 10, 16. Bu kitap Kaynak Yayınları tarafından yeniden basıldı.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, öncü aydınlar katında gündeme gelen ulusal devlet seçeneği, Birinci Dünya Savaşı yenilgisiyle birlikte biricik çıkış yolu olarak ülkenin gündemine girmişti. Ancak o günün koşullarında, Kurtuluş Savaşı önderliği, ulusal devlet projesini, zaman zaman "Türklerin ve Kürtlerin ortak cumhuriyeti" formülüyle de ifade ettiler. *Ulusal devleti* veya çok değerli bilim adamı Prof. Dr. Hikmet Gökalp'in terimiyle *devlet-ulusu*?⁷ Kurtuluş Savaşı önderliğinin açıklamalarında, Türkler ve Kürtler birlikte oluşturuyorlardı. O günün teorisine göre, devlet kuruculuğundaki ortaklık, ulusun yaratılmasındaki ortaklığı da belirliyordu. Çünkü Atatürk, Cumhuriyeti kuranların, kendilerini ulus olarak da örgütledikleri görüşündeydi. Cumhuriyetin aslî kuruculuğu ile ulusun oluşturulması arasında kurulan bu bağlantı, "devlet-ulus"un demokratik ve eşitlikçi formülüydü. Öte yandan 19. yüzyılın sonlarında Türkçü-Devrimci akımın oluşturduğu ulusal devlet projesi, Yusuf Akçura'nın *Üç Tarzı Siyaset*'te belirttiği gibi, Türk olmayan İslâmî unsurların özümlemesi fikrini de içeriyordu.⁸ Nitekim İsmet Paşa, Takrirî Sükûn döneminde şöyle söyleyecektir:

"Milliyet biricik bağlantı aracımızdır. Diğer unsurlar, Türk çoğunluğu karşısında hiçbir surette etkili değildir. Vazifemiz, bu vatan içinde bulunanları behemahal Türk yapmaktır, Türklerle ve Türklüğe muhalefet edecek unsurları kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız nitelikler her şeyden evvel bir adamın Türk ve Türkçü olmasıdır.

"Bizi dinî cereyanlara eğilimsizlikle suçluyorlar. Dinî araç kullanarak karşımıza çıkanları basar geçerez."⁹

7 Hikmet Gökalp'in *Devlet-Ulus* kitabını incelemelerini okuyucuya öneririz; Kaynak Yayınları, Nisan 1998.

8 Yusuf Akçura, *Üç Tarzı Siyaset*, s.8 ve 33.

9 *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1925, no.349, s.2; *İkdam*, 28 Nisan 1925, no. 10080, s.1

10 Tekinalp, *Kemalizm*, s.301.

Kemalizmin unutulmuş düşünürlerinden Tekinalp ise, insaflıdır; "Irkan Türk olmayanlara Türk kültürünün benimsetilmesin!" savunurken, "Kürt kökenini unutmaması gerekmez" demektedir.¹⁰

Atatürk 2 Şubat 1923 tarihli İzmir konuşmasında, Türkiye'deki milliyetlerden birinin "diğeri üzerinde milliyetini yok edecek bir davada bulunmasına gerek bulunmadığını" belirtmiştir.¹¹

Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki siyasetleri, Şeyh Said İsyanı ve Musul'un vatan toprağı dışında kalması belirledi. 1926'dan sonra yöneticiler, Kürt unsurunun varlığını kabul eden söylemi bıraktılar. Kürtleri Türk milleti içinde kaynaştırma siyaseti izlendi. Bu amaçla 1935 yılından sonra toprak reformu tasarıları hazırlandı ve 1937 yılında Anayasa değiştirilerek köylüye dağıtılacak toprakların çok düşük tazminatla kamulaştırılmasının yasal koşulları hazırlandı. Ancak Dünya Savaşı geldi ve 1945'ten sonra Türkiye adım adım ABD denetimine girdi. Toprak ağalığı, büyük koruyucusuna kavuştu. Emperyalist sistem içinde Kürt sorununun çözümü imkânsızdı.

Cumhuriyet döneminde uygulanan politikaların değerlendirmesi ni bu kitabın devamı olan *Kemalist Devrim-7 / Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu* başlıklı kitapta işledik. Kürt sorunu, *Kemalist Devrim* yüzünden değil, devrim tamamlanamadığı için bugünlere kadar gelmiştir.

5. Ortak Gericileşme

1945'ten beri yaşadığımız Küçük Amerika süreci, yurdumuzda emperyalizme bağımlılığı ve Ortaçağ ilişkilerini kuvvetlendirmiş, bölgelerarası dengesizlikleri ağırlaştırmıştır. 1934 yılında yürürlüğe giren *Beş Yıllık Sanayi Planı*'nda sanayinin Anadolu'ya yayılması öngörülüyordu. Bu siyasetin gereğı olarak İzmir'e pay ayrılmamıştı. Yine Ankara, seçilen yatırım kentleri arasında değildi. İstanbul'a ayrılan pay ise, Türkiye nüfusu içindeki payının çok altındaydı, yüzde 5,5 düzeyinde kalıyordu. Dengeli gelişme politikası sonu-

¹¹ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, c.15, s.94; Sadi Borak, *Atatürk'ün*, s.211.

cu, Kemalist Devrim döneminde, İstanbul'un Türkiye üretimi içindeki payı düşerken, Anadolu'nunki yükselmişti.

Bölgelerarası dengesizlik, emperyalizme karşı mesafeli politikaların izlendiği 1930'lu yıllarda azaldı; emperyalist merkezlerin dayattığı özel çıkarıcılığın benimsendiği 1950 sonrasında ise derinleşti. Kars ve Diyarbakır gibi Doğu illeri, Kemalist Devrim döneminde sanayi illeri sıralamasının önlerindeyken, en arkalara düştüler.¹²

Aynı olumsuz gidiş, eğitim ve kültür alanında, dincileşme ve tarikatlaşma olayında da görülmüştür.

6. Ortak Önderler

Bütün bunlardan şu sonuç çıkarılabilir: Türkiye halkının devrimci yükseliş ve gerileme süreçleri ortaktır. Bugün, Türküyle Küdüyle bütün Türkiye halkının önündeki mesele, millî demokratik devrimi tamamlamaktır. Bu görev, Kemalist Devrim'in eksik bıraktığı, köylünün toprak devrimiyle özgürleştirilmesini ve Kürt meselesinde kardeşlik çözümünü de içerir.

Türk ve Kürtlerin devrimde ortaklığı, en iyi "Ortak Mustafa Kemal" kavramıyla açıklanabilir. Çünkü devrimde ortaklık, öncelikle yaşanmış olan devrimdeki ortaklıktır.

Türkiye'deki her ilerleme, bütün toplum açısından, devrimci birikimin değerlendirilmesiyle olacaktır. Burada, Türklük-Kürtlük davası olamaz. Toplumsal-kültürel değişimlere bakışta, Türk ve Kürt diye iki ayrı bakış açısı yoktur. Devrim, devrimdir; aynı ülkeyi paylaşan Türk için de devrim olmuştur, Kürt için de.

Mustafa Kemal de, o devrimin önderi olarak ortaktır. Mustafa Kemal'in Türk olması, İsmet İnönü'nün Kürt kökenli Türk olması, Ziya Gökalp'in kimilerine göre Kürt kökenli Türk milliyetçisi olması vb, bunlar yaşanan tarihin açıklanmasında anlam taşımaz.

12 Mehmet Bedri Gültekin, "Bölgelerarası Dengesizliği Gidermek İçin Kamu Ekonomisi", *Özelleştirme Değil Kamulaştırma* içinde, 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1996, s.241 vd.

Mustafa Kemal Türktür ve devrim önderidir. Vahdettin ve Damat Ferit de Türktü, fakat İngilizle birlik olmuşlardı. Buna karşılık Kürt kökenli İsmet Paşa, devrimin önderleri içindedir ve İkinci Cumhurbaşkanıdır. Yine Kürt milliyetinden olan Şeyh Sait ve Bediüzzaman Saidi Nursî ise, gericiliği temsil ettiler.

Önemli olan, toplumun Türküyle Kürdüyle bağımsız bir ülkede özgürleşmesi ve refaha ilerlemesidir. Tavrımızı belirleyecek olan, o ilerlemeye önderlik eden devrimcilerin milliyetleri değil, ilerlemenin kendisidir. Kürtlerin tarihine bakarsak, orada en önemli devrimci atılımın Kemalist Devrim'le yaşandığı görülür ve o devrimin önderi de Mustafa Kemal'dir. Bu olguyu değiştirmek ve Mustafa Kemal'in yerine tarihin içinden bir Kürt bulup çıkarmak mümkün değildir. Çünkü tarih, iradeyle yeniden yaratılamaz, milliyetçiliğe göre imal edilemez.

Mustafa Kemal'in Türk olmasında, Kürtler açısından yüksünecek, Türkler açısından ise böbürlenecek bir yan yoktur. Mustafa Kemal'le bütün Türkiye halkı birlikte gurur duymalıdır. Çünkü onların ortak eyleminin lideridir. Mustafa Kemal'i büyük bir devrimci yapan eyleme Türkler gibi Kürtler de katkıda bulunmuştur. Mustafa Kemal'i yaratan Kurtuluş Savaşı'nda Kürtlerin de payı vardır. Atatürk'ün erkek olması, nasıl kadınlar açısından sorun değilse, Türk olması da Kürtler açısından sorun değildir. Bilimsel ve ilerici bakış açısı budur.

Bazı milliyetçi Kürt aydınları, Mustafa Kemal'i devrimci bir önder olarak benimsemeyince, tarihî dayanak olarak gidip Şeyh Sait'i veya Seyit Rıza'yı bulmuşlardır. Gelin bir sınav yapalım. Mustafa Kemal ile Şeyh Sait'i Asya'dan Latin Amerika'ya kadar bütün dünya halklarına soralım. Beş kıtanın beşinde de Mustafa Kemal büyük bir devrimci olarak değerlendirilir, Şeyh Sait ve Seyit Rızalar ise her yerde feodal bir şeyhtir ve gericiliğin temsilcisi olarak görülür. Eğer bize ışık tutan bilim ise, Kürt veya Türk olmamız bu gerçeği değiştirmez.

Bugün Türkiye toplumu, Türkü ve Kürdüyle millî demokratik devrim sürecindedir. Bu devrimci adım, Kemalist Devrim'in tamamlanmasıyla gerçekleşecektir. Türkiye'de ileri bir iş yapılacaksa, o eylemde bulunanlar kaçınılmaz olarak Kemalist Devrim'den kalan bi-

rikime dayanacaklardır. Bunu bilimsel olarak kavradığımız ve bilincimize çıkardığımız zaman, Atatürk'ün değerini hep birlikte saptayacağız. Nitekim ağalığa karşı ayağa kalkan Kürt köylüleri Bismil ve diğer örneklerde görüldüğü gibi Atatürk'e sarılmaktadırlar.

Türkiye halkının devrimci süreçlerdeki ortaklığı, geçmiş ve gelecek devrimci önderlerde ortaklığı da içerir. Kürt halkının devrimci önderler çıkartması, Kemalist Devrim'e sırt çevirmekle değil, o birikime dayanmakla olacaktır.

Bütün bu nedenlerle Kürt halkı saflarında işlenen Atatürk düşmanlığının kaynağı, emperyalizm ve gericiliktir. Türk halkı içinde de öyledir. Türk gericiliği, Atatürk düşmanlığında Kürt gericilerinden geri kalmaz, hatta daha bağnazdır. Bugün Kemalist Devrim'in kazanımlarını yıkma programının arkasında ABD'nin bulunduğu bilinmektedir. Graham Fuller gibi ideologların yazdıkları çizdikleri ortadadır.

Buna karşılık, tıpkı Kurtuluş Savaşı yıllarındaki gibi önümüzdeki sorunların Kürt kitesini kazanmadan aşılamayacağı da ortadadır. Türk ve Kürdü karşı karşıya getirecek süreçler, bizi Yugoslavyalaştırmaktan başka bir yere götürmez ve orada Türk için de Kürt için de esaret ve karanlık vardır.

Bütün bu nedenlerle Türkiye'nin Kemalist aydınlarına, Kürtlerle eşitlik ve kardeşlik temelinde birliğin önemini anlatmak meselesi vardır; Kürt aydınlarına ise Kemalist Devrim'in önemini.

Türk ve Kürt, aynı devrim ve karşıdevrim süreçlerini paylaşmışlardır ve paylaşacaklardır. Bu nedenle iki halkın devrimci örgütlenmesi ve önderleri, geçmişte olduğu gibi, gelecekte de ortak olacaktır. Türkiye'nin Kürt halkı ve aydınları, bu gerçeğin bilincinde olarak, önümüzdeki ortak devrimci sürece devrimci önderler yetiştirerek katılacaklardır.

Arkada kalan 20. yüzyıl kanıtlamıştır:
Emperyalizm böler, devrim birleştirir.
Gericilik böler; devrimcilik birleştirir.

SONUÇ

KURTULUŞ SAVAŞIMIZIN SINANMIŞ SİYASETLERİ

Mustafa Kemal Paşa, daha Samsun'a çıkmadan önce, Kurtuluş Savaşı'nın denklemini kurmuştur: "Türk ve Kürt tek milleti birleştirmek." Strateji de belirlenmiştir: Doğuda bir dayanak yaratarak bütün vatani kurtarmak.

Kurtuluş Savaşımızı başarıya ulaştıran program ve siyasetleri, Cumhuriyetin ilk anayasal belgelerinde buluyoruz: Erzurum ve Sivas Kongrelerinin Nizamname ve Beyannameleri, Amasya Mülakatı Tutanağı, Misakı Millî Kararı, Halkçılık Programı ve 1921 Anayasası.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu anayasal değerdeki esasları açan konuşmaları, Heyeti Temsiliye Tutanakları, özellikle Sivas Komutanlar Toplantısı görüşmeleri, "Ankara Kongresi" diye anılan Mustafa Kemal Paşa'nın mebuslarla toplantıları, Meclisi Mebusan çalışmaları, TBMM Hükümetinin kararları ve hükümet adına konuşmalar, İsmet Paşa'nın Lozan'daki resmî açıklamaları, TBMM Başkanı Fethi Bey'in Haliç Konferansı ve Dışişleri Bakanı Aras'ın Cemiyeti Akvam konuşmaları ile TBMM görüşmeleri, Kürt sorununa getirilen çözümün temel ilkelerini ortaya koyar.

Anayasal düzenlemelere ve onları açıklayan resmî görüşlere dayanarak, Kemalist yönetimin Kurtuluş Savaşı'nda Kürt sorununa ilişkin stratejisi ve siyasetleri şu noktalarda toplanabilir:

- *Doğuda bir dayanak yaratarak bütün vatani kurtarmak*: Mustafa Kemal Paşa, tayin edildiği 3. Ordu Müfettişliği'nin komuta ala-

nı içine Doğu vilâyetlerinin de alınması için İstanbul'da gösterdiği çaba anlamlıdır. Harbiye Nazırlığı'ndaki ilişkileri sayesinde bunu sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın "Doğuda bir dayanak oluşturarak bütün vatani kurtarma" stratejisini, daha İstanbul'da belirlediği açıktır.

- *Türk ve Kürt tekmil milleti birleştirmek*: Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a ayak bastığı andan itibaren bu görevi vurgulamış ve uygulamıştır.

- *Türk ve Kürtlerin ortak vatani*: Müdafaai Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile İstanbul Hükümeti adına Salih Paşa'nın imzaladığı Amasya Mülakatı Tutanağı'nda, ülkemiz, "Türk ve Kürtlerin oturduğu arazi" diye tanımlanmıştır. Atatürk, bu tanımlı daha sonra yaptığı konuşmalarda ve Misakı Millî taslağında yineler: "Türk ve Kürt unsurların oturduğu vatan kesimi", "Kardeş milletlerin hududu millîsi", "Türklerin ve Kürtlerin oturduğu yerler", "Türklerin ve Kürtlerin müşterek vatani". Bu kitapta belgeleriyle gösterildiği üzere, Misakı Millî Türklerin ve Kürtlerin vatani'dir.

- *Kürtlerin kendi kaderlerini idare hakkının ve reylerinin kabulü*: Mustafa Kemal Paşa, Kürtler için, "milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat idare etme hakkını" kabul ettiklerini belirtir. Kürtlerin "reylerini açıkladıkları zaman, kendi mukadderatlarına zaten sahip olduklarını, TBMM idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelerini" ister.

- *Türklerin ve Kürtlerin ortak iradesi*: Kurtuluş Savaşı'na önderlik edecek bütün kurumlar, "Türklerin ve Kürtlerin ortak iradesi" formülüyle oluşturulmuştur. Bu anayasal ilke, kongre kararlarında, Meclisi Mebusan ve Misakı Millî sürecinde, TBMM'de sürekli olarak vurgulanmıştır.

- *Birleştirici millet kimliği*: Kurtuluş Savaşı'nın programlarında, Türkiye halkını oluşturan unsurların, başka deyişle milliyetlerin birden çok olduğu saptanmış ve hepsi birleştirilmiştir. Mustafa Ke-

mal Paşa ve diğer önderler, Kürtleri kucaklayan kavramlar kullanılmasına özel dikkat göstermişlerdir. Hem milliyet veya millet olduğunu belirterek Kürt gerçeğini, hem de Türklerin ve Kürtlerin tek bir millet halinde birleştikleri olgusunu belirtmişlerdir. Atatürk, bu birleştirici tutumu, 1930 yılında Türkiye topraklarında yaşayan herkesi kapsayan somut bir millet tanımına kavuşturmuştur. Türkiye halkı, Cumhuriyeti kurma eylemiyle, başka deyişle devrim yapacak millet olmuştur.

- *Ortak menfaat, ortak gelecek, birlikte yaşamak*: Kurtuluş Savaşı yönetimi, Türkler ve Kürtlerin birlikte yaşama arzu, ihtiyaç ve zorunluluğunu nesnel kanıtlarla göstermişlerdir. İki halk, o kadar iç içe girmişlerdir ki, "ayrı bir hudut çizmeye kalkışmak doğru olmaz." Mutluluk ve ilerleme, "menfaatleri ve gelecekleri ortak olan bu iki öz kardeşin" birlikte yaşamalarında.

- *Türk ve Kürtlerin ortak meclisi ve hükümeti*: İsmet Paşa, Lozan'da TBMM hükümetinin, "Türklerin ve Kürtlerin hükümeti" olduğunu belirtir. TBMM'de yapılan çeşitli konuşmalarda, Meclisin ve Hükümetin Türkleri ve Kürtleri temsil ettiği açıklanır. Halk yönetimi, iki halkın ayrı ayrı iktidarlarının bir toplamı değil, fakat iki halkın her düzlemde kaynaşmasının ürünü olan tek bir iktidardır. Daha berrak bir deyişle kaynaşmış tek bir milletin iktidarındır.

- *Yerel yönetimlerde halkın kendi kendisini yönetmesi*: 1921 Anayasası, yerel yönetimlere geniş iktidar ve yetkiler veren bir "halk idaresi" sistemi getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 1921 Anayasası'nda "Şûralar ve Meclislerle Yönetim" adı verilen ve kendisinin "Sovyetler" diye de andığı bu sistemi, Kürt sorunu için de bir çözüm olarak savunmuştur. "Kürtlerin oturduğu bölgelerde hem iç siyaset, hem de dış siyaset açısından adım adım yerel yönetimler" öngörülmüştür. "Hangi ilin halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir." Bunun için Kürtler "yerel yönetimlere ait teşkilâtlarını tamamlayacaklardır."

- *Kürtlerin ırkî, toplumsal, coğrafi hukukuna güvence*: Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti'nin Nizamnamesi,

amaç maddesinde "Kürtlerin millî ve siyasî hukukunun serbestçe gelişmesinin sağlanacağını" belirtir. Aynı güvence, Erzurum Kongresi Kararları ile Sivas Kongresi Nizamname ve Beyannamesi'nde de yer alır. Mustafa Kemal, anayasal değerdeki bu hükmü çeşitli konuşmalarında aynı ifadelerle tekrar eder. Türklerin ve Kürtlerin "birbirlerine karşı saygı ve fedakârlık duygusuyla dolu, birbirlerinin ırkî ve toplumsal durumlarına ve çevresel şartlarına bütünüyle riayet eden öz kardeş" olduklarını belirtir. Bu anayasal ilkenin bir gereği olarak, Kurtuluş Savaşı'nın Meclisi, Kürtlere yapılan "mezalimi", haksızlıkları ve kötü uygulamaları özgürce tartışır ve mahkûm eder.

Özetleyecek olursak, İstiklâl Savaşı döneminde Kürt sorununa getirilen çözüm; ortak çıkar ve geleceğe sahip olan Türk ve Kürtlerin ortak vatanlarında, tek bir millet halinde birleşerek, özgür iradeleriyle birlikte yaşamaları, ortak bir meclis ve hükümet kurmaları, ulusal haklara karşılıklı saygı göstermeleri ve kardeşlik esaslarına dayanmıştır

Kurtuluş Savaşı'nda sınanmış anayasal ilke ve siyasetleri, emperyalist işgal koşullarının belirlediği Türkiye gerçekleri dayatmıştır. Ne var ki, Şeyh Sait İsyanı'ndan ve Musul meselesinin İngilizlerin istediği gibi çözülmesinden sonra bu siyasetler değişmiştir. 1926 yılı koşullarına baktığımız zaman, Kürt kitlelerinin önemli bir kesimi Musul ile birlikte "Ortak vatan"ın dışında kalmıştır; ülkedeki Kürt nüfusun ağırlığı azalmıştır. Emperyalist devletlere bel bağlayan Şeyh Sait İsyanı, bir güven bunalımı yaratmıştır. Kürt yurttaşlarımızın çoğunlukla ağalığın ve şeyhliğin tahakkümü altında bulunmaları ikinci bir güvensizlik nedeni sayılmıştır.

Kemalist Devrim, Ortaçağ kurum ve ilişkilerine ağır darbeler indirerek, Türkü ve Kürdüyle ülke halkını özgürleştirmede, çağdaşlaştırmada, büyük bir millet halinde kaynaştırmada önemli başarılar kazanmıştır. Ancak Cumhuriyetin yapamadıkları, başaramadıkları da vardır. Cumhuriyet hükümetleri, Kürt köylüsüyle birleşeme-

miştir. Ortaçağ ilişkilerinin kökünü kazıyacak bir toprak devrimi sürekli ertelenmiştir.

Sonuç olarak Türkiye, toprak ağalığı ve Kürt sorununu köklü çözüme kavuşturamadan, 1945 sonrasında ABD denetimi altına girmiştir. Emperyalizme bağımlılığın ve Ortaçağın biriken faturası, ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra, bölünme tehdidi olarak önümüze gelmiş bulunuyor. Kürt sorununun küreselleşmesiyle birlikte, çözüm yakıcı bir hale gelmiştir. Bu koşullarda, Kurtuluş Savaşı'nın başarı kazanmış siyasetleri, bir tarih sorunu olmanın ötesinde, bir deneyim mirasıdır.

Kuşkusuz 1914-1924 yıllarının çözümü, bugün aynen uygulanacak değildir. Ancak Kurtuluş Savaşı'nın Türk ve Kürdü emperyalizme karşı birleştiren, seferber eden, savaşın ateşinde sınanmış ve zafer kazanmış siyaset ve pratiği; incelenmeli, eleştirilmeli, tartışılmalı ve önümüze ilişkin dersler çıkarılmalıdır. Tarihimizde böyle önemli bir esin kaynağı bulunmaktadır. O büyük tecrübe, Türkiye'de ilk kez bu çalışmada incelenmiştir.

En önemli ders şudur:

Bizi devrim birleştirdi; karşıdevrim, bölüyor.

İkinci önemli ders: Biz birleşerek, bağımsızlığımızı kazandık ve çağdaş uygarlığa yöneldik. Bölünerek esir oluyoruz ve Ortaçağ kuyularına yuvarlanıyoruz.

Birleşik, büyük bir millet olarak büyük uygarlıklar, büyük zenginlikler ve eşsiz özgürlükler yaratabiliriz. Bölünmek ise, bizi emperyalistlerin avı haline getirecektir; getirmektedir.

Kuşkusuz, Anadolu ve Trakya halkının birliği, Kurtuluş Savaşı öncesindeki binyıllara uzanan büyük bir tarihsel temele dayanıyor. Sağlamlığı da buradan gelmektedir. Bu miras, sıradan birlikte yaşamının ötesinde, Hititlerden bu yana kesintisiz imparatorluklar mirasıdır; büyük uygarlık mirasıdır. Anadolu, tarih boyunca birlik halinde olmuştur.

Bu tarihsel miras temelinde, Türkiye halkı, 1914-1922 yılları arasında birlikte Kurtuluş Savaşı yaparak, birlikte yaşama ve birliğe millî devlet kurma iradesini hayata geçirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilik adına örgütlenen çeteler, emperyalistlerle işbirliği yaparak Osmanlı ordusunu arkadan vururken, Kürtler kader birliğini bozmamışlar ve bu tutumlarını İstiklâl Savaşı yıllarında da sürdürmüşlerdir. Atatürk'ün gerçekçi ve akıllı siyasetleri, bu birliğin pekiştirilmesinde olağanüstü bir rol oynamıştır.

Türklerin ve Kürtlerin birlikte millî devlet kurma kararı, bir yönüyle büyük millet olma kararıdır. Atatürk, bu olayı, 1930 yılında "Medenî Bilgiler" kitabına kendi eliyle yazdığı Türk milleti tanımında saptar: "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir." Tarihsel süreci gören, bilimsel bir tanımdır bu.

Cumhuriyet Devrimi, bir süreçtir. Türklerin ve Kürtlerin tek bir millet halinde kaynaşması da tarihsel bir süreçtir.

1945 sonrasında yaşanan Küçük Amerika süreci, Türklerin ve Kürtlerin kaynaşmasına darbeler indirmiştir. Özellikle 1980 sonrasında Türkiye, ABD'nin ağırlaşan tahakkümü altında bölünme tehdidiyle karşılaşmıştır. ABD, Türkiye'yi AB kapısına bağlayarak, her alanda parçalanmayı ve millî devletin çözülmesini dayatmıştır.

Emperyalist dayatmalardan kurtulmak, Kemalist Devrim'i tamamlamak, millî devletimizi eşitlik ve özgürlük temeline oturtmak, biricik çözümdür. İstiklâl Savaşı'ndaki ortak iradeyi, bu kez daha engin bir ufukla ve daha büyük işler başarmak için canlandırmaktan başka çare yoktur.

Bütün büyük milletler, çeşitli etnik grupların harmanlanmasıyla oluşur. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik, barış ve zenginleşme, bölünerek değil, birleşerek kazanılıyor.

Biz, "Kavimler Kapısı" diye anılan bir coğrafyada, kardeşliğe mecbur ve mahkûm olan bir halkız. Bu nedenle insanlığın milletle-

ri aşan büyük geleceğine ilerlemede öncü roller oynayacak bir tarih birikimine ve coğrafî konuma da sahibiz.

Önümüzde, ortak bir hayat, ortak bir geçmiş ve gelecekte beslenen birleştirici büyük millet kimliğiyle, büyük ve güçlü bir devlete sahip olma fırsatı bulunmaktadır. Çağımızın büyük uygarlıkları, gerçek demokrasiler; büyük milletlerle ve büyük devletlerle yaratılmaktadır. Bunun aksini gösteren tek bir örnek yoktur. Bugün ayrılık eğilimleri geliştirilse de, Türk ve Kürdün kaynaşması, karşı konulamayacak bir akımdır. O nedenle birleştirici kimliğin getirdiği sorumlulukları üstlenmek, yarınlara omuz veren bir değer taşır. Bu sorumluluğun gerekleri, yurtseverliktir, kardeşliktir, ortak bir hayata emek vermektir; Asya'dan yükselen yeni uygarlığın öncüleri arasında olma azmidir.

Bu anlayış ışığında, ulusal eşitsizlik, baskı ve ayrıcalıklara fırsat tanımayan, eşitlik ve özgürlüğün geçerli olduğu bir siyaset, ekonomi, toplum ve kültür hayatı, her alanda anayasal güvence altına alınmalıdır. Belki de en önemlisi, geçmiş acıların bıraktığı ruhsal tortuların temizlenmesi ve güven sağlanmasıdır. Bu iş, kendine güvenen, engin ve geniş bir anlayışla, Kürdümüzün gönlünü kazanarak başarılabilir. Öte yandan Kürdümüzün de, vatana bağlılık ve bütünlük konusunda güven veren bir pratik içinde olması, özgürlükler konusundaki önyargıları yıkmada çok önemli bir etkidir.

Ulusal ve toplumsal gelişmeyi baltalamak yanında, birliğin de önünde engel oluşturan toprak ağalığı, aşiret reisliği, şeyhlik ve her tür ortaçağ ilişkisi ve kurumu, bütün toplumsal ve ekonomik temelleriyle kaldırılmalıdır. Toprak reformu, köylülerin seferber edilmesine dayanmalı ve köy meclisleri tarafından yürütülmelidir.

Bugün yaşadığımız bunalım, bize devrimimizi tamamlama olanağı vermektedir. Devletimizi ve toplumumuzu, bağımsız, kamucu, aydınlanmacı devrim programıyla yeniden örgütleyebiliriz. Kürdü kazanmak, bu devrimin şartıdır ve zorunluluğudur.

BELGELER

- I. İlk Anayasal Belgelerde Kürt Sorununa Çözüm**
- II. Atatürk ve Kürt Sorunu**
- III. Meclisi Mebusan Görüşmelerinde Kürt Sorunu**
- IV. TBMM Görüşmelerinde Kürt Sorunu**
- V. Türkiye Hükümetinin Uluslararası Konferanslardaki Tezleri**

I

İLK ANAYASAL BELGELERDE KÜRT SORUNUNA ÇÖZÜM

- Müdafaai Hukuk Cemiyeti Belgeleri
- Erzurum ve Sivas Kongreleri
- Amasya Görüşmesi Protokolü
- Misakı Millî
- 1921 Anayasası'nın ilgili hükümleri
- TBMM Hükümeti Kararı

Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Nizamnamesi

Unsurların millî ve siyasî hukuku ve gelişme serbestisi

Madde 2- Cemiyetin maksadı, Doğu Vilâyetleri'nde yerleşmiş bütün unsurların millî ve siyasî hukukunun gelişme serbestisini sağlayacak meşru sebeplere teşebbüs ve sözü geçen vilâyetler İslâm ahalisinin tarihî ve millî hukukunu gereğinde medeniyet dünyası huzurunda müdafa ve sözü geçen vilâyetlerde vaki olan zulüm ve cinayetlerin sebepleri ve fiilleri işleyenler ve sebep olanlar hakkında tarafsız soruşturma yürütülmesiyle suçluların ısrarla cezalandırılmalarını talep ve unsurlar arasındaki kötü düşüncelerin giderilmesiyle eskisi gibi iyi ilişkilerin sağlamaştırılmasına gayret et-

mekten ve savaş halinin sözü geçen vilâyetlerde doğurduğu sefalet hükümet katında teşebbüslerde bulunmak suretiyle mümkün mertebe çare bulucu olmaktan ibarettir.

2 Aralık 1918*

(Cevat Dursunoğlu, s.143)

*

Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti İlk Toplantı Kararı

Türk ve Kürdün tarihî ve ırkî hukuku

1. Doğu Vilâyetlerinde Türk ve Kürdün tarihî ve ırkî hukukunun (Osmanlılık) milliyeti altında toplanması ve her iki ırkın menfaatlerinin uzlaştırılmasının –biri diğerrinin hakkına tecavüz etmeksizin– kabul olduğu...

13 Aralık 1918

(*Hadisat*, 14 Aralık 1918'den aktaran: Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.12)

*

Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Muhtırası

Türk ve Kürtlerin milliyet ve geleneklerini korumak

1. Biz her şeyden önce Osmanlı kalmak istiyoruz. (...) Bu sebepler kanaat görülemediği takdirde Mösyö Wilson'un prensipleri-

* Cemiyet, 2 Aralık 1918 günü kurulduğu için, Nizamname'nin bu tarihte resmî makamlara verildiğini kabul ediyoruz.

nin tamamıyla uygulanmasının sağlanması maksadıyla ahalinin genel oyuna müracaatla kendi geleceklerini kendileri tayin etmeleri esasını dahi kabul ederiz. (...)

2. Bu vilâyetlerde büyük çoğunluğu Türklerle Kürtler teşkil etmekte ve aralarındaki bağ ve İslâmî topluluk her türlü eğilimin üstünde bulunduğu gibi kendi milliyet ve geleneklerini koruyacak ve sağlayacak suret ve araçları yine aralarında banşçı ve yapıcı yoldan görüşüp önerebileceklerinden çoğunluğun kutsal hukukunun azınlığın yalan dolanına çiğnettirilmemesini medenî insanlıktan talep ve rica ederiz.

İstanbul, 30 Mart 1919

Cemiyet'in şehrimiz İtilaf devletleri temsilcileriyle Barış Konferansı delegelerine gönderdiği muhtıra
(*Hadisat*, 30 Mart 1919'dan aktaran: Abdulhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, s.15)

*

Vilâyatı Şarkıye Madafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi

Türk-Kürt kardeşliği

... bu vilâyetlerimizin [Doğu Vilâyetleri] kan, din, tarih kardeşi olan Kürt ve Türk'ün namus ve korumasına emanet edildiği...

30 Mayıs 1919

Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nden Van, Bitlis, Diyarbakır, Elaziz, Sivas vilayetleriyle Erzin-can'a yazılmıştır.

(Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.78)

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kongre'ye Gizli Raporu

Türk ve Kürdün kimliği

Doğu Vilâyetleri tarihi Kürt ile Türkün ortak faaliyetinin ürünüdür. Bugün de Doğu Vilâyetlerinin kimliği, bu iki kardeş kavmin kimliğinden ibarettir. (...) Doğu Vilâyetleri'ndeki Türk ile Kürdü ayırmak tabîî değildir ve imkânsızdır. İktisadî, dinî, kültürel bir surette birbiriyle iç içe geçmiş olan Kürt ile Türkün aynı zamanda akrabalık ve diğer toplumsal sebeplerle de kanları o kadar karışmıştır ki, bir Kürt aynı zamanda bir Türkün dayısı, halazadesi, damadı, eniştesidir. (...) Doğu Vilâyetleri'nde Türk Kürtsüz, Kürt Türksüz yaşayamaz. Musul'un güneyinden başlayarak Urfa'ya, Halep'e ve Hazer denizinden Küçük Asya'ya kadar uzanan arazide Türkler çoğunluğu oluşturmakta ve Kürt toplulukları bu iki çizgi arasında Türklerle karışmış bir halde bulunuyorlar. Şu tabiat ve arazi durumu dikkate alınırsa, geçmişte olduğu gibi gelecekte de, Türk ile Kürdün aynı tarih, aynı menfaat, aynı hayat sahibi olacaklarını kabul etmemek mümkün değildir. Bu kadar derin ve esaslı bağlarla birbirine bağlı bulunan Doğu Vilâyetleri Türkü ile Kürdünü ayırmak her ikisini de ölüme mahkum etmek demektir. (...) Doğu Vilâyetleri'ndeki İslâm varlığının devamı, ancak Türk ile Kürdün ittifakına bağlıdır. Bu ittifak -her ne surette olursa olsun- bozulduğu gün bizim için kesin ölüm dakikalarına girilmiş olur.

8 Haziran 1919*

Vilâyatı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin 17 Haziran 1919 Kongresi'ne verdiği rapor.

(Bekir Sıtkı Baykal, s.45)

* 17 Haziran'da toplanan Kongre'ye sunulan Rapor'un üzerine Cevad Dursunoğlu'nun elyazısıyla 8 Haziran 1919 tarihi düşülmüş.

Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kongre'ye Raporu

Türk ve Kürdün birliği

... Doğu vilayetlerimizdeki çoğunluğu oluşturan ve Kürtle Türkten meydana gelen birleşik bir millet olan müslümanların hayat hakkı (...) buralarda asırlardan beri sürekli kanları karışmış olan ve bir peygamberin ümmeti olan Türk ile Kürtten meydana gelen İslâm çoğunluğundan başka hiçbir kuvvetin yerleşemeyeceği...

17 Haziran 1919

Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin 17 Haziran 1919 Kongresi Raporu.

(Cevat Dursunoğlu, s.151-152)

*

Erzurum Kongresi Kararları

Unsurların hakları

1. ... Trabzon vilâyeti ve Canik (Samsun) sancağı ile Doğu Vilâyetleri namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakir, Elaziz, Van, Bitlis ve bu meyandaki bağımsız livalar hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bir bütün olup mutluluk ve felâkette tam ortaklığı kabul ve kaderi hakkında aynı maksadı hedef alırlar. Bu bölgede yaşayan bütün İslâmî unsurlar, yekdiğerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygusuy-

la dolu ve ırkî ve toplumsal durum ve çevre şartlarına saygılı öz kardeşirler.

10-23 Temmuz 1919

(Cevat Dursunoğlu, s.160)

*

Erzurum Kongresi Beyannamesi

Vatanın bütünlüğü ve unsurların hakları

1. ... Trabzon vilâyeti ve Canik sancağıyle Doğu Vilâyetleri namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Elaziz, Van, Bitlis Vilâyeti ve bu saha içindeki bağımsız livalar hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bir bütündür. Mutluluk ve felâkette tam ortaklığı kabul ve geleceği hakkında aynı maksadı hedef alır. Bu sahada yaşayan bütün İslâmî unsurlar, yekdiğerine karşılıklı bir fedakârlık duygusuyla dolu ve ırkî ve toplumsal durumlarına saygılı öz kardeşirler.

7 Ağustos 1919

(Cevat Dursunoğlu, s.168 vd)

*

Sivas Kongresi Nizamnamesi

Vatanın bütünlüğü ve unsurların hakları

Madde 1- Devleti Aliyei Osmaniye ile İtilaf Devletleri arasında aktedilen ateşkes antlaşmasının imza olunduğu 30 Ekim 1918 tari-

hindeki hudut içinde kalan ve her noktasında çoğunluğu İslamların oluşturduğu Osmanlı memleketleri kısımları birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmaz ve parçalanmaz bir bütündür. Bütün İslâmî unsurlar, yekdiğerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygusuyla dolu ve ırkî ve toplumsal durum ve çevre şartlarına saygılı öz kardeşirler.

4-11 Eylül 1919

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresi'nce kabul edilen Nizamnamesi

(Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s.514.)

*

Sivas Kongresi Beyannamesi

1. Yüce Osmanlı Devleti ile İtilaf devletleri arasında yapılan Mütarekename'nin imza olunduğu 30 Teşrinievvel [Ekim] 1918 tarihindeki sınırimız dahilinde kalan ve her noktası ezici İslam çoğunluğuyla meskûn olan Osmanlı memleketi kısımları, yekdiğerinden ve Osmanlı camiasından koparılması imkânsız ve hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütün teşkil eder. Bu memlekette yaşayan bütün İslami unsurlar yekdiğerine karşı, karşılıklı hürmet ve fedakârlık hissiyatıyla dolu ve ırki ve toplumsal haklarıyla muhitlerinin şartlarına tamamıyla riayetkâr öz kardeşirler.

11 Eylül 1919

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresince kabul edilen Beyannamesi

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.21 (Nutuk III), s.167)

Amasya Görüşmesi 2. Protokolü 1. Maddenin Metni

1- Beyannamenin birinci maddesinde Devlet-i Osmaniye'nin tasavvur ve kabul edilen hududu Türk ve Kürtlerle meskun olan araziyi ihtiva eylediği ve Kürtlerin camiya-i Osmaniye'den ayrılması imkânsızlığı izah edildikten sonra bu hududun en asgari bir talep olmak üzere temin-i istihsalı lüzumu müştereken kabul edildi. Ma-haza Kürtlerin serbesti inkişaflarının temin edecek vech ve surette hukuk-u örfiye ve içtimaice mazhar-ı müsaadat olmaları dahi terviç ve ecanip tarafından Kürtlerin istiklali maksat-ı zahirisi altında yayılmakta olan tezviratın önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce malum olması hususu tensip edildi.

Amasya Görüşmesi 2. Protokolü 1. Maddenin Sadeleştirilmiş Metni

Türk ve Kürtlerin ortak vatanı ve Kürtlerin gelişme serbestisi

1- Beyannamenin birinci maddesinde Osmanlı Devleti'nin tasavvur ve kabul edilen sınırı Türk ve Kürtlerle meskûn olan arazi-yi ihtiva eylediği ve Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılması im-kansızlığı izah edildikten sonra bu sınırın en asgarî bir talep olmak üzere elde edilmesinin temini lüzumu müştereken kabul edildi. Bu-nunla beraber Kürtlerin serbestçe gelişmelerini temin edecek vech ve surette geleneksel ve toplumsal hukukumuzca müsaadelere mazhar olmaları dahi desteklenmek ve yabancılar tarafından Kürt-lerin bağımsızlığı zahiri maksadı altında yapılmakta olan yalanların önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce malum olma-sı hususu uygun görüldü.

22 Ekim 1919

Amasya Mülakatı 2. Protokolü

(Tarih Vesikaları, yeni seri, c.I, sayı 3 (18),

Mart 1961, s.361; Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.4, s.341)

Not: Osmanlıca metinde altı çizili olan ibare birçok yerde makaslanarak yayımlandı.

Mustafa Kemal'in Hazırladığı İlk Misakı Millî Taslağı

Kavimlerin ortak vatani ve hakları

Altta imza koyan mebuslar, aşağıdaki maddelerde birleşerek, barışın yapılmasına kadar Müdafaa-i Hukuk Grubu namıyla grup teşkil etmişlerdir.

1. Osmanlı Devleti ile İtilaf devletleri arasında 30 Teşrinievvel 1334 [30 Ekim 1918] tarihli Mütareke'nin yapılması sırasında sınırlarımız dahilinde kalan ve hükümeti seniyenin idaresi altında bulunan ve her noktası İslam çoğunluğuyla meskûn olan memleketlerin heyeti umumiyesi, fiili ve hükmi hiçbir sebeple ayrılma kabul etmez, bölünmez bir bütündür.

2. Bu sınır dahilinde sakin bütün İslami kavimler, yekdiğerine karşı milli ve mahalli hukuk ve karşılıklı güvence esası üzerine ortak vatani müdafaa ve muhafazada birleşmişlerdir.

19 Ocak 1920

(Harp Tarihi Başkanlığı Atatürk Arşivi, klasör 21, fihrist: 2-1'den aktaran: *Atatürk Haftası Armağanı*, No: 6, s.41)

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.161-162

*

Misakı Millî

Unsurların ırkî ve toplumsal haklarına ve çevre şartlarına saygı

Osmanlı Devleti'nin yalnızca Arap çoğunluğuyla meskûn olup, 30 Teşrinievvel [Ekim] 1918 tarihli Mütareke'nin yapıldığı sırada muhasım orduların işgali altında kalan kısımlarının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri oylara göre tayin edilmek la-

zım geleceğinden, belirtilen Mütareke hattı dahil ve haricinde dinen, irfanen, emelen birleşmiş ve yekdiğerine karşılıklı hürmet ve fedakârlık hissiyatıyla dolu ve ırkı ve toplumsal hakları ile çevre şartlarına tamamıyla riayetkâr Osmanlı İslam çoğunluğuyla meskûn bulunan kısımlarının tamamı hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple ayrılma kabul etmez bir bütündür.

28 Ocak 1920

(Harp Tarihi Başkanlığı: Atatürk Arşivi, klasör 21, dosya 1336/6, fihrist 2-5: 9'dan aktarın Atatürk Haftası Armağanı, No: 6, s.45) Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.6, s.167.

*

TBMM Vekiller Heyeti Kararı

Kürtlerin kendi geleceğini tayin hakkı ve yerel idare

Kürdistan hakkında Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti'nin Elcezire Cephesi Kumandanlığına talimatıdır.

1. Adım adım bütün memlekette ve geniş ölçüde doğrudan doğruya halk tabakalarının ilgili ve etkili olduğu surette yerel idareler kurulması iç siyasetimizin gereklerindendir. Kürtlerin oturduğu bölgelerde ise hem iç siyasetimiz ve hem de dış siyasetimiz açısından adım adım yerel bir idare kurulmasını gerekli bulmaktayız.

2. Milletlerin kendi geleceklerini bizzat idare etmeleri hakkı bütün dünyada kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olunduğuna göre, Kürtlerin bu zamana kadar yerel idareye ait teşkilatlarını tamamlamış ve reisleri ve etkili kimseleri bu gaye namına bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve reylerini açıkladıkları zaman kendi geleceklerine zaten sahip olduklarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talip ol-

duklarını ilan etmelidirler. Kürdistan'daki bütün çalışmanın bu gayeye dayanan siyasete yöneltilmesi Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na aittir.

3. Kürdistan'da Kürtlerin Fransızlar ve özellikle Irak hududunda İngilizlere karşı düşmanlığını, silahlı çarpışmayla, değiştirilemeyecek bir dereceye vardırmak ve yabancılarla Kürtlerin anlaşmasına engel olmak, adım adım yerel idareler kurulması sebeplerini açıklamak ve böylece bize yürekten bağlanmalarını sağlamak, Kürt reislerinin mülkî ve askerî makamlarla görevlendirilerek, bize bağlanmalarını sağlamlaştırmak gibi, genel çizgiler kabul olunmuştur.

4. Kürdistan iç siyaseti Elcezire Cephesi Kumandanlığı tarafından birleştirilecek ve idare edilecektir. Cephe Kumandanlığı bu konuda Büyük Millet Meclisi Riyaseti ile haberleşir. Vilâyetler tarafından izlenecek hareket çizgisini düzenleyecek ve birleştireceğinden mülkî memurların yöneticilerinin bu hususta mercii de Cephe Kumandanlığıdır.

5. Elcezire Cephe Kumandanlığı, idarî ve adlî veya malî değişiklik ve reformlara lüzum gördükçe bunun uygulanmasını hükûmete teklif eder.

Elcezire Cephe Kumandanı Mirliya Nihad Paşa Hazretlerine.

Kişiyeye özeldir.

Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti tarafından zatı devletlerine özel olmak üzere Kürdistan hakkında düzenlenen talimat yukarıda olduğu gibi tebliğ olunur.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

27 Haziran 1920*

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, s.550 vd)

* TBMM'nin 22 Temmuz 1922 günü yapılan gizli oturumunda okunan hükümet kararının 27 Haziran 1920 günü Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na gönderildiği tutanaklarda belirtiliyor. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, c.550 ve 557. Hükümetin bu kararı, 27 Haziran 1920 öncesinde aldığı anlaşılıyor.

Teşkilatı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası)

Şûralar eliyle özerk yönetim

Birinci Madde- Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın kaderini bizzat ve fiilen idare etmesi esasına dayanır.

Üçüncü Madde- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükümeti "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşır.

On Birinci Madde- Vilâyet mahallî işlerde manevî şahsiyete ve özerkliğe sahiptir. Dış ve iç siyaset, şerî, adlî ve askerî işler, uluslararası iktisadî ilişkiler ve Hükümetin genel vergileri ile birden fazla vilâyeti ilgilendiren hususlar istisna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce konacak kanunlar gereğince vakıflar, medreseler, eğitim, sağlık, iktisat, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve idaresi vilâyet şûralarının yetkisi içindedir.

On İkinci Madde- Vilâyet şûraları vilâyetler halkınca seçilen üyelerden oluşur. (...)

On Üçüncü Madde- Vilâyet şûrası, üyeleri arasından yürütme âmiri olacak bir reis ile çeşitli şubeleri idareyle görevli üyelerden oluşmak üzere bir idare heyeti seçer. Yürütme yetkisi daimî olan bu heyete aittir.

On Dördüncü Madde- Vilâyette Büyük Millet Meclisi'nin vekil ve temsilcisi olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından tayin olunup görevi Devletin genel ve ortak görevlerine bakmaktır. Vali yalnız Devletin genel görevleri ile mahallî görevler arasında çatışma durumunda müdahale eder.

On Altıncı Madde- Nahiye, özel hayatında özerkliğe sahip bir manevî şahsiyettir.

On Yedinci Madde- Nahiyenin bir şûrası, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

On Sekizinci Madde- Nahiye şûrası, nahiye halkınca doğrudan doğruya seçilen üyelerden oluşur.

On Dokuzuncu Madde- İdare Heyeti ve nahiye müdürü, nahiye şûrası tarafından seçilir.

Yirminci Madde- Nahiye şûrası ve idare heyeti yargısal, iktisadî ve malî yetkiye sahip olup bunların dereceleri özel kanunlarla tâyin olunur.

Yirmi Birinci Madde- Nahiye bir veya birkaç köyden oluştuğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir.

20 Ocak 1921

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I, s.184 vd; Suna Kili-A.Ş. Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.91 vd)

II ATATÜRK VE KÜRT SORUNU

Her milletten unsurlar

1. Memleketin genel ahvali, her şeyden önce dikkati çekmektedir. Harp, her milletten olan unsurlarımızı istisnasız son dereceye getirmiştir. Ahali ile idare arasındaki bağlar sarsılmıştır.

20 Eylül 1917

7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal'in Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya raporu
(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.120)

*

Kardeş ırkların hakları ve millî birlik

... dış düşmanlarımıza karşı din kardeşlerinin el ele vererek sevgili topraklarımızı kurtaracağı bu tehlikeli anda Diyarbekir'de Kürt Kulübü ile Türkler arasında bazı çeşitli muhalefet varmış. Bunun her iki kardeş ırk için ne elim neticelere sebep vereceğini siz çok iyi takdir edersiniz. İdare usulü, ırkların haklarının korunması gibi arada halledilecek aile meselelerinin dış düşmanın millî haklarımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına almaya başladığı bugünlerde ortaya atılmış en büyük bir hıyanet olacağına, vatanın kurtarılması

için millî birliğin hedef alınması bakış açısıyla, Kürt Kulübüne gerekli öğütlerde bulunulmasını memleket selameti adına rica eder, neticenin yazıyla bildirilmesini beklerim.

28 Mayıs 1919

Diyarbakir'de Mebus Kâmil Bey'e
(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.336)

*

Türk ve Kürtlerin ortak örgütlenmesi

Bütün milletin varlık ve bağımsızlığını kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde yabancı bir devletin himayesine sığınarak alçakça ve esir yaşamayı tercih eden her türlü görüşün, memleketi parçalanmaya götürecek her türlü cemiyetin dağıtılması pek vatanî ve zarurî bir vazife olmakla Kürt Kulübü hakkındaki hareket tarzı bence de çok uygun görülmüştür. Şu kadar ki, İtilaf devletlerinin haksız muamelesi İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesi tesiriyle memleketin en ücra köşesinde bile ortaya çıkan muazzam uyanış, her türlü siyasî ihtiras ve çıkar maksadından uzak olmak üzere "Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak" cemiyetlerini doğurmuş ve bu cemiyetlere hangi siyasî zümreye mensup olursa olsun, her Türk, her müslüman katılmış ve millî vicdanın fiilen ortaya çıkışı bütün dünyaya bu şekilde ilan edilmiştir. Dolayısıyla Diyarbakir'de ve oraya bağlı yerlerde de Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerinin örgütlenmesine ve kurulmasına yardımcı olunmasını önemle tavsiye ederim. Ve bilhassa Kürt Kulübü'nün üyeleriyle bugünkü telgrafım dairesinde görüşerek uzlaşmak uygundur Efendim.

15 Haziran 1919

Diyarbakir Vilâyeti Vekâletine
(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.379)

Kürtlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde bağımsız Kürdistan kurmaları teorisini tasvip etmem. Çünkü bu teori, muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından tertip edilmiş bir plandır. (...)

Tabii ki bunu reddettim ve edeceğim. Kürtlerle Türkler birbirinden koparılmayı kabul etmez öz kardeşler; bugün için vicdanî borcumuz, Kürtler, Türkler, bütün İslâmî unsurlar tek vücut ve tek yürek olarak bağımsızlığımızı savunmak ve vatanın parçalanmasını önlemektir. Türk ve Kürt milletinin bu yüce maksadı elde etmeye azmetmeleri sayesinde neticeden tamamen emin olabiliriz. Bende bu kanaat sarsılmazdır. (...) Kürt kardeşlerimin hürriyeti ve refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuk ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım. Fakat Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya uğratmamak şartıyla görüşüme katılacağınıza şüphe etmem.

16 Haziran 1919

Cemilpaşazâde Kâsım Bey'e

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.388 vd)

*

Kürtleri bağrımıza katıp tekmil milleti birleştirmek

2. Doğu vilâyetleri halkının, Ermeni çetelerinin acımasızlığına ve taarruzlarına hedef olmuş, en büyük felâketi görmüş bir unsur olmak sıfatıyla, birlik ve fedakârlık lüzumunu en önce takdir ettikleri iftiharla görülmektedir. Fakat Anadolu'nun öteki tarafları böyle değildir. Siyasî zümrelerin şimdiye kadar menfaatleri uğrunda halkı oyuncak kabul etmiş olmaları, ahalide her türlü teşkilata karşı bir tür çekingenlik doğurmuştur. Bu sebeple, gelişimden bugüne kadar en çok önem verdiğim taraf, memleketin geleceğinin ve hayat hakkımızın ancak millî birlikle kurtulacağını halka anlatmak (...) oldu.

(...)

Bu sebeple ben Kürtleri de bir öz kardeş olarak ağışumuza (bağrımıza) katıp tekmil milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu dünyaya Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Esasen millî vicdandan doğan bu kudrete karşı koyacak hiçbir kuvvet tasavvur etmiyorum.

16 Haziran 1919

15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı şifreden.
(*Atatürk'ün Bütün Eserleri* c.2, s.390 vd)

*

Türk ve Kürtlerin ortak örgütlenmesi

Doğu vilâyetlerimizin hemen hepsinde kurulup şekillenmiş olan işbu Müdafaai Hukuku Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin vilâyetinizde de açılıp açılmadığını yazınızdan çıkartamadım. Düşmanlarımızın Türk ve Kürdün ezici çoğunluğuna rağmen doğu vilâyetlerimizi Ermenilere hediye ettikleri ve er geç İzmir gibi ve belki de daha feci bir akıbete uğrayacağı pek muhtemeldir. Milletin ortak azim ve iradesini âleme ilan edecek, fiili bir tecavüz ve sapma karşısında namus ve bağımsızlığını savunacak kudretli bir millî teşkilatın tamamlanamamış olmasını, Van ve Bitlis gibi Ermenilerce hedef alınmış sınır vilâyetlerimizin yakın geleceği bakımından çok acı ve tehlikeli görmekteyim. Dolayısıyla, nahiyelere varıncaya kadar bu millî teşkilatın kurulması ve yaygınlaştırılmasına rehber olunmasını memleket ve millet selameti adına ve bu konudaki vatanî hizmetlerden peyderpey haberdar edilmemi rica ederim.

17 Haziran 1919

Bitlis Vilâyeti Vekâletine

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.393)

Kürtler de Türklerle birleşti

İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurulması hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi. Kürtler de Türklerle birleşti.

18 Haziran 1919

Edirne Birinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Beyefendi'ye şifre.
(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.2, s.394)

*

Kürdistan'ın mutluluğuna kefil olacak bir idarenin sağlanmasına amadeyiz

Gerek Diyarbekir ve gerekse Mamuretilaziz'den aldığım önemli telgrafnameler tamamıyla gösteriyor ki, Kürdistan'ın bağımsızlığı ve İngiliz himayesine girerek devletimizden ayrılması gibi fikir elhamdülillah tahrip edilmiştir. Kürdistan'ın refah ve mutluluğuna kefil olacak bir idare tarzının temini için her vakit amadeyiz.

23 Haziran 1919

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.115)

*

Kürtler kayıtsız şartsız Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını söylemişlerdir

Mr. Noel isminde bir İngiliz Binbaşısı Urfa'dan Siverek yoluyla Viranşehir'e giderek "Millî" aşiretleri reisleriyle görüşmüş ve Urfa'ya dönmüştür. Osmanlı Hükümeti aleyhinde pek fena propagandalar yapmıştır. Aşiretlerin reislerinden aldığı kati cevaplar kendisini memnun etmemiştir. Kürtler kayıtsız şartsız devletten ve Türk

kardeşlerinden ayrılmayacaklarını, bu uğurda en son neferlerine varıncaya kadar hayatlarını fedaya amade bulunduklarını söylemiştir. Ve adı geçenin vermek istediği külliyetli parayı kabul etmeye-
rek hamiyet ve namus göstermiştir.

24 Haziran 1919

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.117)

*

İngilizler Kürtleri esarete koymak istiyorlar

Diyarbakir çevresinde, İngiliz cereyanına ve İngiliz paralarına darbe vurmak elzemdir. Çünkü İngilizler, orasını herhalde devlet-
ten ayırıp, bir sömürge haline ve Kürtleri esarete koymak istiyorlar.

28 Temmuz 1919

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.245)

*

Türk ve Kürt kardeşlerin birbirinden ayrılmasına tarih ve varlığımız engel

Türk ve Kürt kardeşler, milletin talih ve mukadderatında, birbi-
rinden ayrılmasına, tarih ve varlığımız engel olduğundan, gayemi-
zin gerçekleşmesi için, en büyük bir yetkiyle çalışmak, bilhassa
bizlere düşen vazifelerdir.

Takdir buyurulur ki, İngilizler son zamanlarda, bilhassa vilayeti
aliyyeleri bölgesine, çok sokulmuşlardır. Diyarbakir vilayetinin ru-
hunda yatan asil bir kan, daha sonra muhakkak bir esaretle sonuçla-
nacak olan İngiliz siyasetine, bir adım bile attırmayacağından eminiz.

Temmuz Sonu 1919

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.247)

Halbuki ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu vilayetlerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına kaydının bugün için fiilen mümkün olamayacağı...

... Erzincan ve Sivas arasında yoğun bir Ermenilik tahayyülü ilimsizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey değildir. Harpten evvel bile buralarda oturanlar, büyük kısmı Türk ve küçük kısmı Zaza denilen Kürtlerden ve pek az da Ermenilerden ibaret idi.

21 Ağustos 1919

K.O. 12 ve 20. Kumandanlığına şifre.

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.90-91)

*

Kürtlük cereyanının kökünden sökülüp atılması

Vali ve Mutasarrıf'ın firarı, niyetlerindeki hıyanete en büyük delildir. Bu vatan hainlerinin İngiliz parası ile millet ve hilafet aleyhinde Kürtlük gayesi için çalıştıkları ve maalesef İstanbul'daki hükümetin de bunların cinayet ortakları olduğu elde edilen şifrelerden anlaşıldı, mesele tamamen vatanidir. Bu sebeple öncelikle bu alçakların süratle ele geçirilmeleri ve Kürtlük cereyanına o taraflarda asla uygun zemin bırakılmaması lazımdır. (...) Kemah'ta oturan eski mebus Sağırzadelerden Hâlet Bey'e de birtakım Kürt ağalarıyla bizzat o taraflara inerek Kürtlerin, bu alçakların hilesine aldanmalarını için icraatta bulunulması tavsiye edilmiştir. (...) Kürtlük cereyanının kökünden sökülüp atılması ve firari hainlerin İngiliz parasıyla Kürtleri aldatarak padişah ve asker aleyhine sevke çalıştıkları; bunlara uyanların aman verilmeden ve merhamet edilmeden imha edileceği her tarafa uygun şekillerde tamim olunarak saf ve

namuslu halkı hakikatten haberdar etmek gibi tedbirlere bir an ev-
vel başvurmak pek önemlidir.

10 Eylül 1919

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, s.381)

*

*Kürtleri İngiliz esaretine sokmak maksadıyla
propaganda yapan firariler*

Firari Harput Valisi Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil ve hem-
paları Bedirhanilerden Kâmran, Celâdet ve Cemil Paşazade Diyarbe-
kirli Ekrem'in, merkezi hükümetin talimatıyla meşru ve milli emelle-
ri söndürmek, Sivas'ta toplanan Genel Kongre'yi dağıtmak hainane
maksadıyla, başlangıçta eşkıya yakalamak için yardım talebi, daha
sonra firarları esnasında Malatya ve civarının Ermenistan olacağı ve
hatta Harput'tan hareket eden askerimizin güya Ermeni askerleri bu-
lunduğu gibi, cinayetskârane fesatları ve aldatmaları neticesinde, ci-
varda toplanmış olan bir kısım Kürtlerin, Malatya'dan gönderilen na-
sihat heyeti tarafından kendilerine hakikatin anlatılması üzerine, fira-
rileri lanetleyerek tamamen dağıldıkları ve vatana hıyanetleri bütün
millet tarafından anlaşılan firariler, artık aşiretler içinde barınamaya-
caklarını anladıklarından İngilizlere sığınmak üzere Urfa'ya kaçtıkla-
rı, Kürtleri, mukaddes hilafet makamından ayırarak İngiliz esaretine
sokmak maksadıyla propaganda yapmakta olup, firarilerle beraber
Malatya'dan kaçan İngiliz Binbaşı adı geçen Mister Nowill'in de, jan-
darmalarımızın nezareti altında Elbistan'a doğru sevk edildiği mahal-
linden bildirilmekle tamimi keyfiyet olunur.

15 Eylül 1919

Sivas Heyeti Merkeziyesi'ne

Heyeti Temsiliye

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.4, s.41)

Türk ve Kürdün birliği

Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça, Türk ve Kürdün yekdiğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam eyleyeceğı ve hilafet makamı etrafında sarsılmaz bir vücut halinde dahil ve hariç düşmanlarımıza karşı demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir.

15 Eylül 1919

Hacı Kaya ve Şatzâde Mustafa Ağalara telgraf.
(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.4, s.39)

*

Sadrazam ve Nazırlar
Kürt-Türk boğazlaşmasına sebebiyet vermek gibi
hainane teşebbüslere girişiyor

Bu sadrazamın [Damat Ferit Paşa] cinayetlerinin ortağı olan Dahiliye ve Harbiye Nazırları da milletin sesini boğmak, meşru ve kanuni bir toplantıyı tanınamamak, Kürt ile Türkü birbirine hücum ettirerek İslamlar arası boğazlaşmaya sebebiyet vermek gibi hainane fiili teşebbüslere girişiyorlar.

17 Eylül 1919

Dersaadet'te [İstanbul'da] Müşir Fuat Paşa'ya
(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.4, s.61)

*

İngiliz kışkırtmasına karşı Kürt vatandaşlarımızın uyanıklığı

İmparatorluğu bölmek ve Türklerle Kürtler arasında bir kardeş harbine sebebiyet vermek için, Kürtleri İngiliz himayesi altında ba-

ğımsız bir Kürdistan kurma planına katmak üzere tahrik ettiler. İleri sürdükleri tez, imparatorluğun nasıl olsa dağılmaya mahkûm olduğudur. Bu teşebbüsleri gerçekleştirmek için büyük paralar harcadılar, her türlü casusluğa başvurdular, hatta derhal hafiyeler gönderdiler. Bu suretle, Noel isimli bir İngiliz subayı, uzun bir zaman Diyarbekir'de gayretler sarfetti ve faaliyetlerinde her türlü sahtekârlık ve aldatmaya başvurdu. Fakat, bizim Kürt vatandaşlarımız hazırlanan komponun farkına vararak, onu ve vicdanlarını para ile satan diğer bir grup haini o muhitten kovdular. Diyarbekir faaliyetlerinde hayal kırıklığına uğramış olan Mr. Noel, Bedirhan aşiretine mensup ve para vererek ikna ettiği, fakat Kâmuran, Celâdet ve Diyarbekirli Cemil Paşazade Ekrem gibi, hısımları arasında hiç itibarı olmayan bir grup maceraperestle Malatya'ya gitti. Burada bağımsız bir Kürdistan kurulması yolundaki teşebbüslerini, aynı zamanda Bedirhan aşiretine mensup Kaymakam Kâmil Bey'le işbirliği yaparak tekrarladı.

Diğer taraftan, yalnız kendi menfaatlerini düşünen Dahiliye Nazırı Âdil Bey'in, aynı zamanda yine sadece kendi menfaatini düşünen ve milli harekât ve bilhassa Sivas Kongresi aleyhinde tedbirler alan Harbiye Nazırı Şefik Paşa'nın bir aleti olan Harput Valisi Galip Bey'le birleşti ve kendisi ve arkadaşları "Ermeni askerleri memleketi işgal edecekler, hemen silahlara!" diye feryatlara başladılar. Bu şekilde, bizim saf Kürt vatandaşlarımızın ayaklanmasını tahrik etmek istediler. Bu habis planın üç gayesi vardı: Kürt ayrılıkçılığını canlandırmak, milli kuvvetleri imha etmek ve aynı memleketin evlatları arasında bir mücadeleye ve kan dökme-ye sebep olmak. Suikastı tertipleyenler, tasarladıkları faciaya Halil Bey'in, postayı yağma ettiği söylenen bir grup eşkıyayı takip edeceği bahanesiyle istettiği askerlerden bir kısmını da dahil etmekten dahi çekinmediler. (...)

Bu şahıslar, milli kuvvetleri küçümsemelerinin tabii neticesi olan perişanlıkla karşılaştılar. Bu entrikaların tamamen dışında kal-

mış olan mahalli halk çok geçmeden bunların hakiki mahiyetini anladı ve suçluları tutuklamak üzereydi ki, kaçtılar.

24 Eylül 1919

General Harbord'a Muhtıra

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.4, s.109-110)

*

*İngiliz hesabına Kürtlük meselesini çıkaran
Kürdistan Teâli Cemiyeti*

2. Arapkir'de Kürdistan Teâli Cemiyeti olduğu ve "Kâtibi Umumî Hulusi" imzası ile evvelce İstanbul ile haberleştiği anlaşıldı. İngilizlerin hesabına Kürtlük zararlı meselesini çıkaran bu gibi teşkilatın da mahv ve ilgası lüzumu açık bulunduğundan, bu konuda da icabının icrası.

26 Eylül 1919

Harput'ta Vali Haydar Beyefendi'ye

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.4, s.122)

*

*İngiliz hesabına Kürtlük meselesi çıkaran
Arapkir Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin derhal mahv edilmesi*

Arapkir'de bulunan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin İstanbul ile haberleştiği ve İngilizler hesabına Kürtlük meselesini çıkaran bu gibi teşkilatın derhal mahv ve yok edilmesi lüzumu hakkında Elaziz Vilayeti'nin ehemmiyetle nazarı dikkatinin çekilmesi kararlaştırıldı.

26 Eylül 1919

Heyeti Temsiliye Kararı

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.4, s.121)

*İngiliz subayının
Kürt-İslam ahâlisini yoldan çıkarma çabası utanç verici*

İngiliz subayı Novill'in Diyarbekir havalisinde, Müslüman Kürt ahâlisini yoldan çıkarmaya birçok çalıştıktan sonra Malatya'da, eski Elâziz Valisi Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerle Sivas aleyhine yaratmaya çalıştığı vaka, netice itibariyle bütün medeniyet âleminde karşı utanç verici değil miydi?

Kasım 1919

Mister Frew'ya

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.19 (Nutuk I), s.227)

*

Ayrılkçılığa karşı Kürt ağa ve eşrafının telgraf çekmesinin temini

İngilizlerin teşviki ve Kürt Teâvün Cemiyeti'nin ayrılkçı faaliyetiyle, Kürtlerin milli harekât aleyhinde olduklarına dair Dersaadet'te pek zararlı propaganda yapılmakta olduğu haber alınmakla, bu hareketi telin ettiklerine dair ileri gelen Kürt ağalarının ve eşrafının hükümete ve temsilcilere telgrafnameler çekmesinin temini kolordulara ve vilayetlere yazıldı.

6 Kasım 1919

Heyeti Temsiliye Kararı

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.107)

*

Ayrılkçı propagandanın payitahtta revaç bulabilmesi üzücü

İngilizlerin el altından teşviki ve Kürt Teâvün Cemiyeti'nin ayrılkçı faaliyeti ile Kürtlerin milli harekât aleyhinde olduklarına dair pek zararlı propagandalar yapılmakta olduğu İstanbul'dan bildiri-

liyor. Doğu Anadolu'nun asil bir unsuru olan Kürt kardeşlerimizin, Osmanlı memleketinin ayrılmaz bir kütasında, mukaddes hilafet makamına bütün iman ve sadakatleriyle bağı bir milleti oldukları, milli harekât ve teşkilatın en sadık ve kuvvetli bir uzvu bulundukları meydanda iken, yine bu kabil zararlı propagandaların yüce saltanatın payitahtında revaç bulabilmesi üzüntü vericidir.

6 Kasım 1919

Diyarbakir, Erzurum, Van, Bitlis, Harput Vilayetlerine

13. ve 15. Kolordu Kumandanlıkları'na

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.108)

*

*İngiliz himayesini düşünen vatansızların
Kürtlerle hiçbir münasebetleri yoktur*

Dersaadet'deki Vilayâtı Şarkıyye Cemiyeti ismindeki heyete gelince, bunların Erzurum Kongresi'nden sonra varlık sebebi kalmamıştır. Bu zevatın Kürdistan'la münasebeti olamaz. Heyeti Temziliye'mizin Bitlis'te ve Mutki'de de nüfuzlu üyeleri vardır ki, onlar da, Mutki Aşiret Reisi Mirza Beyzâde Hacı Musa Bey ve Sadullah Efendi'dir. Gerek bunlar ve gerekse Müdafaai Hukuk merkezleri vasıtasıyla bir kere daha Osmanlı camiasından ayrılmayı kabul etmeyeceklerine ve hilafet makamına bağlılıklarına daik müracaatta bulunmaları, tarafımızdan [...] tebliğ edilmiştir.

Kürt Teâvün Cemiyeti'nin mevkii ancak İstanbul olabilir. İngilizlerin himayesini düşünen bu vatansızların Kürtlerle hiçbir münasebeti yoktur.

Bu gibilere hoşgörölü davranmaya da lüzum yoktur.

8 Kasım 1919

Dersaadet Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevket Beyefendi'ye

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.120)

KTC gibi ayrılıkçı cereyanlara meydan verilmemesi

Dersim'de mevki tuttuğu anlaşılan Kürdistan Teâli Cemiyeti gibi zararlı bir teşkilat münasebetiyle bu kabil ayrılıkçı cereyanlara meydan verilmemesi, Harput Valisi Vekili Servet Bey'e yazıldı.

9 Kasım 1919

Heyeti Temsiliye Kararı

(Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.122)

*

*Kürtleri İngiliz boyunduruğuna sevk etmek,
Doğu Anadolu'muzu Ermenilere çiğnetmeye yol açar*

Kürtleri Osmanlı camiasından ayırmak, İngiliz boyunduruğuna sevk etmek, neticede Doğu Anadolu'muzu Ermenilere çiğnetmeye yol açacak olan Kürdistan Teâli Cemiyeti gibi zararlı bir teşkilatın vicdan yerine yabancı parası taşıyan birkaç serserinin memleketimize ekmek istedikleri fesat tohumunun Dersim'de revaç bulmuş olması üzüntü vericidir.

9 Kasım 1919

(Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.128)

*

Kürt asil kavmi

Kürt asil kavminin, mukaddes hilafet makamına dini bağlılığı ve Türk kardeşleriyle ayrılmaz bir yiğitlik kitlesi teşkil eylediği bütün dünyaca malumdur. İstanbul'da vicdan yerine düşman parası tanıyan bazı alçak şahısların, Kürtlük namına, ayrılıkçı vaki olan beyanat ve haber yaymalarının, aşiret reisleri ve Kürt beyleri tarafın-

dan Dersaadet matbuatı vasıtasıyla tekzip ve lanetlenmesi siyasete pek uygun olup Heyeti Temsiliye üyelerinden olan zatıâlilerinin ve milli teşkilat şubelerinin aralarındaki resmi haberleşmeleri ücrete tabi değildir.

3 Aralık 1919

Muş'ta Heyeti Temsiliye Üyelerinden
Mirza Beyzâde Hacı Musa Bey'e
(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.5, s.329)

*

*Padişahın İngilizlerle "Bağımsız Kürdistan" teşkiline yönelik
gizli anlaşmasına ilişkin bilgi*

Zatı şahanenin tasdik ettiği ve İngiliz delegeleriyle eski Sadrazam Damat Ferit Paşa arasında kararlaştırılan ve imza olunan 12.9.1919 gizli anlaşma sureti, bu kerre Dersaadet'ten elde edilmiştir. Teyit ve belgelenmesi için aslının ele geçmesine çalışılmaktadır. Adı geçen anlaşma, aşağıdaki 7 maddeyi ihtiva eylemektedir:

Suret

1. İngiltere hükümeti, kendi mandası altında Türkiye'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını üstlenir.
2. İstanbul, hilafet ve saltanat merkezi olacak ve Boğazlar İngiltere'nin gözetimine ve kontrolüne tabi tutulacaktır.
3. Türkiye, bağımsız bir Kürdistan teşkiline engel olmayacaktır.
4. Bunlara karşılık Türkiye, İngiltere'nin Suriye ve Elcezire'deki hâkimiyetini, icabında fiili yardım göstererek temin etmeyi ve hilafete ait manevi kudret ve salahiyetinin, İngiltere'nin gerek Suriye havalisiyle ve gerekse Müslümanlarla meskûn diğer kısımlarda kullanılmasını taahhüt eder.

5. Milli cereyanların önüne geçebilmek için Türkiye'de tesis edilecek olan yarı meşruti idareye karşı vuku bulacak tepkileri İngiltere hükümeti yatıştırmak için bir zabıta kuvveti ayıracaktır.

6. Türkiye, Mısır ve Kıbrıs üzerinde bütün haklarından feragat ederek, özel ve yarı resmi niteliğe sahip olan İngiltere hükümeti, konferansta, Türk delegelerinin bu konudaki arzularını yerine getirmeye eğilimli olacak ve bunun kabulünü üstlenecektir.

7. Barış şartlarının kararlaştırılmasından sonra, zatı şahane dördüncü maddedeki hususları genişletmek için İngiltere hükümetiyle ayrıca bir sözleşme yapacaktır. Bu sözleşmenin hükümleri gizli tutulacaktır. İşbu sözleşme, Dersaadet'te iki nüsha olarak düzenlenmiş ve imzalayan iki tarafça teati ve kabul edilmiştir.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

3. Kolordu Kumandanı
Selâhattin

12 Aralık 1919

15. Kolordu Kumandanlığı'na

(Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, s.360-361)

*

Türk ve Kürt unsurların ortak vatanı

... devlet için milli yeni bir sınır kabul ettik. Bu sınır Beyanname'mizin [Erzurum ve Sivas Kongreleri beyannameleri] birinci maddesinde açıklanmıştır. (...) Mütareke imzalandığı gün ordularımız fiilen bu hatta hâkim bulunuyordu. Bu sınır, İskenderun körfezi güneyinden Antakya'dan Halep ile Katma istasyonu arasında Cerablus köprüsü güneyinde Fırat nehrine kavuşur. Oradan Dirzor'a iner; daha sonra doğuya uzatılarak, Musul, Gerkük, Süleymaniye'yi ihtiva eder. Bu

sınır ordumuz tarafından silahla müdafa olunduğu gibi, aynı zamanda Türk ve Kürt unsurlarıyla meskûn vatan kısımlarımızı sınırlar.

28 Aralık 1919

Ankara İleri Gelenleriyle Konuşma

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.30)

*

Türk, Çerkes, Kürt gibi din kardeşlerinin el ele vermesi farz

Asıl bugün düşmanlarla kuşatılmış olan Türk, Çerkes, Kürt gibi din kardeşlerinin el ele vermesi, sarsılmaz bir vücut meydana getirmeleri, namus ve hayatımızı kurtarmak için bir farzı ayndır.

7 Ocak 1920

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.105)

*

*Kürt kardeşlerimizin bu hamiyetli
ve dini eserlerine şükran*

Kürdistan'ın, Osmanlı camiamızın ayrılmaz bir parçası olduğuna, milli bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün müdafaası uğrunda bütün Kürtlerin Türk kardeşleri ile beraber hayatlarını fedaya hazır bulunduklarına dair hükümete, yabancı temsilcilerine çektiğiniz telgrafı büyük bir kıvançla öğrendik. Fedakâr Kürt kardeşlerimizin bu hamiyetli ve dini eserlerine şükran arz eyleriz.

Eruh Garzan Aşireti Reisi Musa ve Zinya Aşireti Reisi

Resûl Beylere ve Arkadaşlarına

15 Ocak 1920

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.148).

*Türk ile Kürt birliğini müdafaaya kararlı oldukça
bağımsızlığımız kurtulacaktır*

Kürdistan'ı Osmanlı camiasından ayırarak düşmanların kucağına atmaya çalışanları lanetleyen telgrafnamelerini büyük bir kıvanç ve sevinçle öğrendik.

Böylece Türk ve Kürt, bu iki öz kardeş, dindaş, el ele vererek mukaddes birliğini müdafaaya kararlı oldukça, Cenabı Allah'ın yardımıyla şüphesiz vatanımız, bağımsızlığımız kurtulacaktır.

Garzan'da Kürdistan Meşayihî İzâmından
Hazreti Ziyaeddin Efendi Hazâriyle Arkadaşlarına
15 Ocak 1920
(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.149)

*

Türk ve Kürt milli sınırlarıyla sınırlanan Türkiye

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilen milli birlik, Erzurum ve ardından Sivas genel kongrelerinde tespit edilen esaslara göre, Türk ve Kürt milli sınırlarıyla sınırlanan Türkiye'yi taksim olmaktan kurtarmak ve Osmanlı devlet ve milletlerinin bağımsızlığını temin etmek gayesini hedefledi.

Talât Paşa'ya Mektup
29 Şubat 1920
(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.6, s.407)

*Kardeş milletlerin hududu ve unsurların hakları
ve İngilizlerin Kürdistan'ı işgal girişimi*

... İşte Kongre [Erzurum Kongresi] bu sınırı çizmiştir. Bir milli sınır çizmiştir (...) bu sınır dahilinde tasavvur edilmesin ki, İslami unsurlardan yalnız bir cins millet vardır. Bu sınır dahilinde Türk vardır, Çerkes vardır ve başka İslami unsurlar vardır. İşte bu sınır kaynaşmış bir halde yaşayan, bütün maksatlarını bütün manasıyla birleştirmiş olan kardeş milletlerin milli sınırıdır (hepsi İslamdır, kardeşir sesleri). Bu sınır meselesini tespit eden maddenin içerisinde büyük bir esas vardır. Fazla olarak o da bu vatan sınırı dahilinde yaşayan İslami unsurların her birinin kendine mahsus olan muhitine, âdetlerine, ırkına mahsus olan imtiyazları bütün samimiyetle ve karşılıklı olarak kabul ve tasdik edilmiştir. Bittabi buna ait teferruat ve tafsilat yoktur. Çünkü bu tafsilat ve teferruata girmenin zamanı da değildir. İnşallah, mevcudiyetimiz kurtarıldıktan sonra (inşallah sesleri) kardeşler arasında halledilip neticelendirileceğinden bırakılmış ve teferruatına girililmemiştir. Fakat esas olarak bu maddede yer almıştır. (...)

Hakikaten İngilizler daha evvel bütün Kürdistan'ı aldatmak, Türk vesair dindaşlarından ayırmak için tasavvur edebildikleri her şeyi orada tatbik ile meşgul idiler.

24 Nisan 1920

TBMM'de konuşma

(Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8, s.46, 47, 48)

*

Kürtlerin ırkî, toplumsal, coğrafi hakları

... Yüce Meclis'inizi teşkil eden zevat, yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürd değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden meydana gelen İslami unsurlardır, samimi bir topluluk-

tur. (...) İşte milli sınırimız budur dedik! Halbuki Kerkük kuzeyinde, Türk olduğu gibi Kürd de vardır. Biz, onları ayırmadık. Dolayısıyla, muhafaza ve müdafaasıyla meşgul olduğumuz millet, bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif İslami unsurlardan meydana gelmektedir. Bu topluluğu teşkil eden her bir İslam unsuru, bizim kardeşimiz ve menfaatları tamamıyla ortak olan vatandaşımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasların ilk satırlarında bu muhtelif İslami unsurlar ki: vatandaşlıklar, yekdiğerine karşılıklı hürmet ile riayetkârdırlar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna; ırki, toplumsal, coğrafi hukukuna daima riayetkâr olduğunu tekrar ve teyit ettik ve hepimiz bugün samimiyetle kabul ettik. Dolayısıyla menfaatlarımız ortaktır. Kurtarılmasına azmettiğimiz birlik, yalnız Türk, yalnız Çerkes değil, hepsinin karışımı bir İslam unsurudur.

1 Mayıs 1920

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.8, s.157)

*

Kürtlerin reyî

Biz haddi zatında gerek Suriye ve gerek Irak'taki insanların bağımsız olmaları esasını kabul etmişizdir. Buna dair bir itirazımız yoktur. Sonra bizim kabul etmiş olduğumuz prensipler, incelemenden geçirilecek olursa, Rus Sovyet Cumhuriyeti, bazı şeyleri tabii buluyor. Mesela Ermenistan'daki insanların kendi mukadderatını kendi oylarıyla tayin ve tespit etmeleri; Erivan Cumhuriyeti'ni tesis ve teşkil eden Ermenilerin bağımsız olmalarını ve bu konuda arzu-ları her ne ise zaten kabul etmişizdir. Fakat *Kürdistan*, *Lâzistan* ve saire hakkında değil.

Genel olarak prensip şudur ki, milli sınır olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan ve muhtelif İslami unsurlar, yekdiğerine karşı ırki, muhiti, ahlaki bütün hukukuna riayetkâr öz kardeşlerdir.

Dolayısıyla onların arzuları hilafında bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kati olarak belli olan bir şey varsa, o da, milli sınır dahilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün bu İslam unsurların menfaatları ortaktır. Beraber çalışmaya karar vermişlerdir. Yoksa hiçbir vakit başka bir görüş yoktur. Vicdani arzu ile kardeşçe ve dindarane bir birlik vardır.

Dolayısıyla, hiç şüphe etmeyiniz ki, Kürt, Laz vesaire, oyu sorulduğu zaman bu oyu vereceklerdir.

3 Temmuz 1920

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, I, s.73; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.8, s.391)

*

Doğuda dayanak yaratmak

Ankara Hükümeti (...) Doğu'da bir dayanak noktası temini lüzumuna kanaat getirmiş olduğundan, Bolşevik Rusya Cumhuriyeti ile ortak maksadın teminine ait bir anlaşma yapmaya teşebbüs etmiş, (...) bu teşebbüste muvaffakiyet noktasına yaklaşmış bulunuyor.

4 Ekim 1920

Enver Paşa'ya Mektup

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.10, s.30)

*

Türk ve Kürtlerin ortak vatanı ve gelecek birliği

Zaten Wilson milliyetler esasına göre bir sınır göstermek lazımdı, milliyet prensiplerine dayalı bir şekilde olmalı. Bir ifade bulalım. Milli sınırimız nedir? Mutlaka, Türklerle ve mutlaka mukad-

deratımızla işbirliği yapmış olan Kürtlerle meskûn olan mahaller bizim millî sınırimız dahilinde kalmak lazım gelir mi?

16 Ekim 1921

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.355; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, s.46)

*

Unsurların hukuku

... Türkiye halkı ırkan ve dinen ve kültürel olarak birleşmiş, yekdiğerine karşılıklı hürmet ve fedakârlık hissiyatı ile dolu ve mukadderat ve menfaatları müşterek olan toplumsal bir heyettir. Bu camiada ırki hukuka, toplumsal hukuka ve çevre şartlarına riayet, dahili siyasetimizin esas noktalarındandır. Dahili idare teşkilatımızda bu esas noktanın, halk idaresinin bütün kapsamlı manasıyla layık olduğu gelişme derecesine ulaştırılması, siyasetimizin icaplarındandır. Ancak, harici düşmanlara karşı daima ve daima birleşmiş ve dayanışma halinde bulunmak mecburiyeti de muhakkaktır.

1 Mart 1922

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, s.276-277)

*

Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na katılımı

Bütün milletin düşman ve yabancı tesirleri ve baskılarından kurtarılması için bugün devam eden mesai arasında zatiâlilerinizin de mühim bir hissesi vardır. (...) Müşterek vatani mesaimizin muvaffakiyetine mani olmak ve memleketi ayrı ayrı kısımlara ayırarak hepimizi birbirimize düşürmek suretiyle millet ve memlekete felaket getirmek isteyen düşmanlar, malum olduğu üzere ortaya bir Kürdistan meselesi çıkarmışlardır.

Düşmanların bu nam altında parlak vaatlerle devam eden zehirli teşvikler ile bazı cahil insanları aldatmak için bugün dahi çalışmakta oldukları görülmektedir.

Nüfuzunuzun geçerli olduğu mınıtkada, bütün memleketi mahvetmek maksadıyla vuku bulan bu tür teşvikleri ve tesirleri boşa çıkarak memleketin saadeti yolundaki hizmetlere hararetle devam buyurulmasını rica ederim.

4 Mart 1922

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, s.301)

Ahmet Emîn Bey: Kürt meselesine temas buyurmuştunuz, Kürtlük meselesi nedir? Dahili bir mesele olarak temas buyurursanız çok iyi olur.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Kürt meselesi; bizim, yani Türklerin menfaatına olarak da katiyyen söz konusu olamaz. Çünkü malumu-âliniz bizim milli sınırimız dahilinde mevcut Kürt unsurlar o surette yerleşmiştir ki, pek sınırlı yerlerde yoğunluğa sahiptir. Fakat yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurlarının içine gire gire öyle bir sınır hasıl olmuştur ki, Kürtlük namına bir sınır çizmek istersek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek lazımdır. Faraza, Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak lazımdır. Ve hatta, Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de nazarı dikkatten hariç tutmamak lazım gelir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise, bizim Teşkilatı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür mahalli muhtariyetler teşekkül edecektir. O halde hangi livanın ahalisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade lazımdır. İfade olunmadıkları zaman bundan kendilerine ait mesele çıkarmaları daima varittir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin salahiyet sahibi vekillerinden meydana gelmiştir ve bu iki unsur bütün menfaatlarını ve mukadderatlarını birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu müşterek bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olamaz.

16/17 Ocak 1923

İstanbul'dan Gazetecilerle İzmit Kasrı'nda Mülakat
(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.14, s.273-274)

İngilizler'in Musul'daki girişimi

İkincisi... Kürtlük meselesidir.

İngilizler orada [Musul'da] bir Kürt hükümeti teşkil etmek istiyorlar. Bunu yaptıkları takdirde, bu fikir bizim sınırimız dahilindeki Kürtlere de sirayet edebilir.

16-17 Ocak 1923

(Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları* (1923), s.95; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.14, s.269)

*

Farklı ırkların milliyetini yok etmeye gerek yoktur

Türkiye halkı denildiği zaman, biliyorsunuz ki, mukadderatını birleştirmiş olan ve hissen ve dinen birbirine kalplerini bağlamış olan insanlardan meydana gelmiştir. Bunların içinde ırkan muhtelif olanlar vardır. Fakat muhtelif ırkta bulunanlardan birinin diğeri üzerinde onun milliyetini mahvedecek bir davada bulunmasına haccet yoktur. Fakat her biri için ayrı ayrı olduğu gibi, Türkler için de daima sadık kalmak, milli seciyelerini yükseltmek, bütün teşebbüslerinde bu sağlamlığı göstermek lazımdır.

2 Şubat 1923

(*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.15, s.93-94)

III

MECLİSİ MEBUSAN GÖRÜŞMELERİNDE KÜRT SORUNU

Şefik Bey

Bayezid

Kürtlerin temsilcisi sıfatıyla

... o kavmi necib (temiz soylu kavim) Kürtler, Devleti Aliyyei Osmaniye'nin teşekkülünden itibaren bütün varlığıyla Osmanlı Sultanlığı'nın bir temel direği ve dini olarak [?] Türk kardeşleriyle el ele vermiş ve bugüne kadar birbirinden kesinlikle ayrılmamak suretiyle yaşamışlardır. Kendilerini bu dinî bağlantı tamamıyla birbirine bağladığı gibi, akrabalık, hısımlık dahi kendilerini kaynaşmış bir halde bırakmıştır. Her tarafın ve özellikle Doğu Vilâyetlerimizin genel nüfusundan yüzde doksan beşini oluşturan bu muazzam İslâmî kitle içinde Türk Kürt farkı ve karşıtlığı ve hiç ayrı gayrı yoktur. (...) Bendeniz, aşiretler ve Kürtler namına söz söylüyorum. Temsilci vekilleri olduğum Bayezid sancağında oturan Celâli, Cemağanlı aşiretleri ve bunlara mensup olan binlerce kabile ve yüzbinlerce Kürdün temsilcisi sıfatıyla söylüyorum.

26 Şubat 1920

(*Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İçt. 14, c.I, s.209'dan aktaran: N. Fahri Taş, s.92)

Celâleddin Arif Bey

Erzurum

Türk ve Kürt ayrılmaz öz kardeşler

Nice senelerden ve hatta diyeceğim ki yüzyıllardan beri sınır boylarımızda vatanın ikinci bekçiliğini, Rus Çarlığı'na karşı göğsünü demirden bir siper yapan ve birbirlerine İslâmın sağlam ipiyle bağlı olan Türk ile Kürdü birtakım menfaatperestler –ve hatta müsaadenizle söyleyeceğim– birtakım vatansızlar bu iki öz kardeşi birbirinden ayırmak istiyorlar.

(...)

Halbuki onlar bilmiyorlar ki, Türkler ile Kürtler pek yakın zamanlarda acı bir ibret dersi aldılar. O ibret dersi gözlerinin önünde bulunduktan sonra hiçbir Türk ile Kürdü hiçbir vakit bu surette ayırmak mümkün değildir.

26 Şubat 1920

(*Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İçt. 14, c.I, s.209'dan aktaran: N. Fahri Taş, s.93)

*

Naim Bey

Meclisi Ayan üyesi

Türk-Kürt kardeşliği

Bin seneden beri Kürtler ile Türkler kardeş olmuşlar, hem de aynı karından doğan yapışık kardeşler gibi, bunlar birbirinden ayrılırsa, ikisi de mahvolur.

1 Mart 1920

(*Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, İçt. 15, c.I, s. 173 vd'den aktaran: F. Taş, s.94)

Doğu Vilâyetleri Mebuslarının Ortak Önergesi

Kürt halkının iradesi

Bilindiği üzere Ermeniler Altı Vilâyetin kendilerine verilmesini istediler. Bunun üzerine biz Kürtler de bu vilâyetlerde çoğunluğu bizim teşkil ettiğimizi söyleyerek, Yüce Meclise başvurduk. (...) Esasen bütün Kürt aşiretleriyle halkı, (...) Osmanlı topluluğundan ayrılmak istemediklerini bildirdiler.

1 Mart 1920

"Kürtler" adına birlikte yaşama kararını dile getiren bu önergeyi Erzurum, Erzincan, Beyazid, Gümüşhane, Van, Hakkâri, Trabzon, Genç, Amasya mebuslarından 18'i imzalamıştır.

(*Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, İct. 17, c.I, s.301-302'den aktaran: F. Taş, s.96 vd)

IV TBMM GÖRÜŞMELERİNDE KÜRT SORUNU

Emin Bey (Lekilli)
Erzincan

Kürtlere zulüm

Ben Koçgiri olaylarını tamamen takip etmiş bir arkadaşınızım. (...) Orada öyle bir zulüm yürütülmüştür ki tüyleri ürpertir. Çünkü efendiler memlekette yapılan bütün zulüm felâketi Büyük Millet Meclisi namına yapılmıştır.

3 Ekim 1921
(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.248)

*

Mustafa Durak Bey
Erzurum

Kürtlere zulüm

Gizli oturum yabancı bir memlekete karşı siyasette yapılır. Memleketimizde yapılan zulümleri dünyaya karşı ilan etmeliyiz. Herkes duymalı. (...) Bütün dünya görmelidir.

3 Ekim 1921
(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.249)

Refet Paşa
Dahiliye Vekili

Kürtlere fenalık yapanların ceza görmesi için davacıyım

Hiçbir şeyin kapalı kalmasını istemem. (...) Hükümet sıfatıyla veyahut Dahiliye Vekili sıfatıyla olan biten her fenalığı ben kabul ediyorum ve bu fenalıkların karşısında ben varım. (...) fenalıklara sebep olan suçluların ceza görmesi için büyük davacı benim. (...) Ortada fenalık ve kabahat yoktur diyen yoktur. Bir inceleme heyeti gönderilmelidir. (...) Avrupa ihtimal ki çoğunu biliyor. (...) Ne için kirli çamaşırları ortaya atalım. (...) Olguları, yani orada fena şeyler olduğunu, bastırmada fazlaya gidildiğini burada arzettik.

3-4 Ekim 1921

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.250, 251, 265)

*

Hüseyin Avni
Erzurum

Kürtlere zulüm

... Bir iki seneden beri bu zulüm samimi gayret ve faaliyetlerimizi sığara indirmiştir. Bilelim ki verdiğimiz yetkiyi kötüye kullananlar vardır. Böyle zulümler kalmamalı, her şey bilinmelidir. (...) Bu zulüm her tarafta işitilmiştir. Avrupa da işitmiş, bütün safhalarına vakıftır.

3 Ekim 1921

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.248 ve s.251)

Fevzi Efendi

Erzincan

Kürtlere aşırı muamele

Umraniye'de sebepler ve etkenler pek çoktur. Fakat siyasî maksat olmadığı gerçekleşmiştir. Birincisi Alişo gibi bir iki bozguncunun telkinleri eseridir. İkincisi, mülkî memurların idaresizliği, özellikle suçlular hakkındaki aşırı muameleleri halk üzerinde bozguncuların kandırmalarını etkili bir hale getirmiştir.

Üçüncüsü, Alevî Kürtlerin, Ermeniler gibi zorla göç ettirilecekleri hakkında yine bozguncular tarafından ortaya atılan söylentiler bu meselenin alevlenmesini doğurmuştur.

Dördüncüsü; aşırıca, arzettiğim, muameleler ki, Meclisi Âlinize söylenmesini doğru göremiyorum. Bu muameleler, Cengizlerde, Ermenilerde, Yunanilerde olmuş idi.

3 Ekim 1921

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.252)

*

Hakkı Hami

Sinop / Komisyonun Mazbata Muharriri

Kürtlere baskı

Af yapacağız, fakat kimleri? Sonra erteleme kararı verilmiş, fakat onlar dağda geziyorlar. (...) O havaliyi gezen arkadaşların gözlemlerine dayanarak, ifadelerine göre evleri yağma edilmiş. Eğer bunlar ertelenip evlerine dönerlerse, acaba evlerinde rahat duracaklar mıdır? Bendenize öyle geliyor ki, evlerinde hiçbir şey kalmadığı için rahat oturmıyacaklar.

4 Ekim 1921

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.267)

Bir Mebus Bey

Dersim ahalisini kazanmak

Eğer Dersim ahalisini kazanmak istiyorsak, onlara adalet yapmalıyız. (...) Eğer isyancılardan biri asıldığı zaman, tahribatı yapan, vazifesini kötüye kullanan bir memurun dahi cezalandırıldığını görürse; ınin olunuz o ölürken; "Ben ölüyorum, fakat benim evladım ve torunlarım emindir. Ben doğru yapmadığım için cezamı buldum" diyecektir.

4 Ekim 1921

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s.267)

*

Emin Bey (Lekilli)

Erzincan

Kürtlere baskı

[*Koçgiri İsyanı'nın çıkışını anlatıyor ve devamla, bastırmaya yollanan Komutan Halis Bey'in Ümraniye'de Haydar Bey'in yanında şöyle konuştuğunu belirtiyor*]

Sizi Ermenilere benzetirim ve sizi tamami ile imha ederim. (...) Bunu söylemesinden dolayı Kürtlerin çoğunluğunda tabî bir galeyan başlamış ve bizi Ermenilere benzetmek ne demektir demişler. (...) Tuttuğunu öldürmeye, ırzlarına geçmeye, namuslara taarruz etmeye kalkıyor. Rica ederim hanginiz bu facialar karşısında sabredebilirsiniz? Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler ve böyle bir şeye maruz kaldığınızda, rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız? (...) Efendiler; dünyanın hangi yerinde böyle bir hareket görülmüştür ki, babasında evladının elinde bir

ip, diğ er evladın elinde bir ip olarak  ektilirerek tam altı saat zarfında bu suretle feciane öldürülmüştür? Rica ederim efendi sen bu vaziyet karşısında isyancı olmaz mısın? Nurettin Paşa'nın emriyle buraya gelen sorumsuz Osman Ağa (Topal Osman) kuvvetleridir. (...) Sonra efendiler diyeceksiniz ki, Dersim ne surette iştirak etmişti? Bunu da söyleyeceğim. Abdülkadir isminde bir valinin yok yere meseleler çıkarması (...) Kürdistan namına gelen gazeteleri doğrudan doğruya Dersim'e dağıtmış ve o gazetelerde Kürtleri de Ermenilere benzeteceklerdir diye yazılmıştır. (...)

HACI AHMET EFEND  (MUş)- Hakikaten buraya gelirken uğradığım yerlerde bizi de Ermeniler gibi keseceklerdir diye dalgalanan bu havadis Dersim'e kadar gitmiştir.

EM N BEY (Devamla)- Ve Ümraniye'de vukubulan ve bastırma denilen bu şeyin Afrika barbarlarının bile kabul edemiyeceği derecede olduğunu görünce Dersimliler korkmuşlardır. İşte  rneği budur demişlerdir. Bu facialar Ermenilere bile yapılmamıştır.

4 Ekim 1921

(TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s.269 vd)

*

Mustafa Bey

Dersim

Kürtlere zulüm

...kadınların ırzına geçilmiş, herifin oğlu öldürülmüş, karısının ırzına geçilmiş, beş yaşındaki kızının ırzına geçilmek için kesilmiştir.

5 Ekim 1921

(TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, s.275)

Lütfi Bey
Siverek

Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na katılımı

Efendiler bugün bendeniz Kürdistan mebusuyum. (...) Kürdistan ahalisi ihaneti, isyanı kesinlikle hatırına getirmemiştir. Yalnız öteden beri hükümeti işgal, Kürt aşiretler reisleri arasında hissiyat-tan ibarettir. Bundan dolayı, yoksa değil hükümete isyan. Bunu da Kürdistan namına kemali şiddetle reddederim. Bu kesinlikle varit değildir. Kürdistan hakkında isyan kelimesi kullanmak gûnahtır ve vatana ihanettir.

(...)

Efendiler, Fransız Ordusunu Urfa'da mağlup eden, hakikatte isyan telakki ettiği Kürt askerleridir, hakikatte Kürt aşiretleri sayesinde olmuştur. Nihad Paşa'nın askerleri sayesinde değildir.

22 Temmuz 1922

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, s.564 vd)

*

Hasan Hayri Bey
Dersim

Ayrılmak boğulmaktır

Fransız ve İngilizler birtakım yalan dolan yapıyorlar. "Kürdistan'a bir şekil vermelidir" diyorlar. Kürtleri Türklerden ayırmak ikisini de boğmaktır. Başka bir fikir değildir. Bugün Kürt Türkten ayrılrsa pek fena olur.

(Nurettin Gülmez, *TBMM Zabıtlarından Doğu ve Güneydoğu Mesesi*, İstanbul, 1992, s.190)

Sırrı Bey

İzmit

Birlikte yaşamak

Misakı Millî gereğince bizimle beraber bir toprak ve bir idare altında yaşamaları lâzım gelen birçok Türk ve Kürtler vardır. Bunlar ise bizim Misakı Millimizin gereklerine aykırı olarak Avrupalıların kabul etmiş oldukları Milliyetler prensibiyle çelişmeli olarak Güneyde kalmışlardır. Yani bizden ayrı bırakılmışlardır, ayrılmışlardır. (Ayrılmaz sesleri) Onlar ayrılmamıştır. Zorla bizden ayırtılmışlardır. Ayırmak istemişlerdir, hatırımdadır.

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923, II, s.332*)

✱

Diyab Ağa

Dersim

Dinimiz bir

Hepimiz biliyoruz ki ve söylüyoruz ki, dinimiz, diyanetimiz, aslımız ve neslimiz hep birdir. Bizim içimizde ayrılık, gayrılık yoktur. İsmimiz de, dinimiz de, Allahımız da birdir. (...) Hepimiz biriz. Ne Türklük ne Kürtlük davası vardır. Hep biriz, kardeşiz. (Bravo sesleri, alkışlar) Bir kişinin beş on oğlu olur. Biri Hasan, biri Ahmed, biri Hüseyin, biri Mehmed isimli olabilir. Fakat hep bir insandırlar. Biz de öyleyiz. (...) Ama düşmanlar bizi birbirimize sardırma için tuzaklar kuruyorlar. Sen şöylesin ben böyleyim filân diye

hile yapıyorlar. Bunda ne fayda var? (...) Lâ ilahe illallah Muhammedin resulullah, işte bu. (Alkışlar bravo sesleri.)

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.336 vd)

*

Süleyman Necati Bey

Erzurum

Türk ve Kürdün birliği

Bendenizi buraya gönderenlerin büyük bir kısmı da Kürt olduğundan, burada o vatan kardeşlerimizin duygularına tercüman olmak üzere (...)

Tarihin pek derin ve hatta karanlık noktalarına kadar bakışlarımızı uzatırsak göreceksiniz ki, Kürtlerin tarihi daima Türklerle beraberdir. (...) Ve bugün de Kürt topluluğunun kalbine girecek olursanız, görürsünüz ki, onların kalplerinde bu milletin tarihinden ve isteklerinden başka hiçbir şeyin yeri yoktur. (Alkışlar)

Kürt topluluğu yüzyıllardan beri İslâmiyetten sonra gelen Türklerle o kadar karışmışlardır ki, bugün ikiye ayrılan millet yine tek vücuttur. Bugün öyle bir Türk yoktur ki, dayısı damadı veyahut yeğeni Kürt olmasın. Ve öyle bir Kürt yoktur ki, onun damadı, yeğeni veyahut dayısı Türk olmasın. Dolayısıyla, benim annem Kürt. Beni annemden nasıl ayırırsınız? Ve annem nasıl olur da, Avrupalıların birtakım entrikaları ve uydurmaları olan birtakım efsaneler arkasından gider? Bunun imkânı yoktur. (...) Sevr paçavrası meydana dır. Bizim en zayıf bulunduğumuz anlarda ve henüz Yüce Meclisimiz kurulmadığı zamanlarda, İngilizlerin o kadar kışkırtmalarına ve övmelerine rağmen, bu paçavra çiğnenmiş ve üzerlerine atılmıştır. (Alkışlar) (...) Ekonomik bakımdan da düşünürseniz, Türk-

ler ve Kürtler birbirinden ayrılamaz. Orada ne Türk Kürtsüz, ne de Kürt Türksüz yaşayabilir. Bunlar o kadar birbirine girmiştir ki, hem kan yoluyla, hem tarih ilişkileriyle, hem milliyet ve hem din bakımından tamamıyla tek vücutturlar. (...) Özetle delegelerimizin nazarı dikkatine arz ederiz ki, memleketimizde ırkî azınlıklar yoktur. Bunu icat edenler, özel maksat üzerine icat etmişlerdir. Bunların üzerinde tartışmaya, hatta bunların sözünü dinlemeye dahi Kürtlerin tahammül edemeyeceğini en kesin bir dille söylesinler.

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.338 vd)

*

Yusuf Ziya Bey

Bitlis

Türklerle beraber kanımızı döktük

Avrupalılar diyorlar ki, "Türkiye'de yaşayan azınlıkların en büyüğü, en çoğu Kürtlerdir." Bendeniz Kürdoğlu Kürdüm. Dolayısıyla bir Kürt mebusu olmak sıfatıyla emin olunuz ki, Kürtler hiçbir şey istemiyorlar. Yalnız büyük ağabeyleri olan Türklerin saadet ve selametlerini istiyorlar. (Alkışlar) Biz Kürtler vaktiyle Avrupa'nın Sevr paçavrası ile verdiği bütün hakları, hukukları ayaklarımız altında çiğnedik ve bütün mânâsıyla bize hak vermek isteyenlere iade ettik. Nasıl ki, Elcezire cephesinde çarpıştık. (Alkışlar) Nasıl ki Türklerle beraber kanımızı döktük, onlardan ayrılmadık, ayrılmak istemedik ve istemeyiz.

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.343 vd)

Müfid Efendi

Kırşehir

Türk demek Kürt demektir

Türk demek, Kürt demektir. Kürt demek, Türk demektir. Çerkes demek, Türk demektir. Lâz demek, Türk demektir. Bizde ayrılık yoktur.

3 Kasım 1922

(Türk Parlamento Tarihi 1919-1923, II, s.354)

*

Bitlis Mebusları Arif ve Derviş, Mardin Mebusları Necib ve Esad, Genç Mebusu Ali Vasıf, Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali, Muş mebusları Ahmet Hamdi, Abdülgani, Siirt Mebusu Necmettin, Urfa Mebusu Pozan, Diyarbakir Mebusu Hamdi ve Van Mebusu Hakkı beylerin imzasını taşıyan ortak önerge

Avrupa hükümetlerinin Kürtleri savunma yetkisi yoktur

Türk, Kürt birleşik bir kütledir. Kürtler hiçbir vakit Türkiye topluluğundan ayrılamaz ve bunu ayırmak için hiçbir kuvvetin etkisi yoktur. Avrupa hükümetlerinin Kürtleri savunmaya yetkileri olmadığı defalarca memleketimiz halkıyla beraber protesto edilmiş olduğu halde yine azınlıklardan söz edilmesi üzüntü vericidir. Kürtler [yanlışlıkla Kültür yazılmış] her vakit Türklerle beraber vatan uğrunda daima ölmüş ve ölmeye hazır bulunmuş oldukları herkesçe bilinir.

3 Kasım 1922

(Türk Parlamento Tarihi 1919-1923, II, s.363 vd)

Necib Bey

Mardin

Kürdüm ve Türküm

Barış Konferansı'na daveti içeren nota –ki nefretle anacağım– Türk olmayan deyimi vardır. Ben Kürdüm ve bu suretle dünyaya bir kez daha ilan ediyorum ki, Misakı Millî içinde böyle bir deyimi taşıyan kişi yoktur. Çünkü, Türk-Kürt bir bütündür ve tek vücuttur.

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.364)

*

Hakkı Bey

Van

Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na katılımı

Kürtler hiçbir suretle kendilerini Türklerden ayrı saymadıkları ve Türklerle beraber son dakikaya kadar ve sonsuza kadar kutsal vatani savunmada kanlarını döktükleri ve sonsuza kadar dökecekleri için ırkî azınlıklar meselesi yoktur. Avrupalılar bizde Türk ve Kürtten başka bir ırk kuruntusu içindeyseler hezeyandır.

3 Kasım 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.366)

Hüseyin Rauf (Orbay)

İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Kürt milleti azınlık değil

İngilizlerin Türkiye'de oturan Türk ve Kürtleri imha edebilmek için girişimlerinin hepsi bu iki temiz soylu milletin birliği karşısında iflas etmiştir. Her türlü fesatları din kardeşi, kan kardeşi, emel kardeşi olan insanların karşısında erimiştir...

Türkler ["Kürtler" olacak] namına söz söyleyecek yegâne insanların bu Yüce Mecliste olduğunu pekâlâ takdir ediyorlar. Ancak bu emellerinden vazgeçmiyorlar. Onun için her azınlık sözkonusu oldukta, dil azınlığı, ırk azınlığı, bilmem ne çıkarıyorlar. (...) Bizim delegelerimiz bu hususu bir daha ihtar etmek istemişlerdir ki, Türkiye halkı ile gelecekleri birdir, her şeyleri birdir, gayeleri, dinleri birdir. Azınlıklar bunları kapsayamaz. Bugün Kürt için azınlık sözü etmek, Türk için azınlık sözü etmek demektir.

25 Aralık 1922

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.394; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, s.1153)

*

Hüseyin Rauf (Orbay)

İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Türkler ve Kürtlerin birliği

Musul, büyük çoğunluğu bir istek, bir din, bir duygu mutlulukta ve felâkette ortak, biricik kurtuluş çareleri bizimle beraber yaşa-

makta olan Türkiye halkının en kahraman evlatları Türklerin ve Kürtlerin oturduğu bir vilâyetimizdir.

3 Ocak 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.448)

*

Sırrı Bey

İzmit

Kürtlerin ve Türklerin ortak vatani

Curzon beyanatında "Musul ve çevresi ahalisinin çoğunluğu Kürt'tür" diyor. Ona demek lâzımdır ki; zaten bizim de davamız Kürt olduğu için istiyoruz. Burası Kürt ve Türk vatani olduğundan dolayı bize verilmesi lâzımdır, demeli. Onlar burasını Arap vatani demiş olsalardı o vakit tartışma zemini oluşturur.

3 Ocak 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.460)

*

Hamdi Bey

Genç

Türk ve Kürdün ayrı gayrısı yoktur.

3 Ocak 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.460)

Her şeyimiz ortak

Lord Curzon diyor ki: Musul havalisinde Kürtler oturur. Size vermeyeceğiz. (...) Lord Curzon burada azınlıkların hukukunu değil, azınlıkları mahvediyor, azınlıkları kemiriyor. Çünkü madem ki Musul havalisinde Kürtler oturur, Kürdün mevcudiyeti, varlığı büyük çoğunluğu Türkiye'dedir ve Türkiye'de olacaktır. (...) Türkiye ile birleşik bir gelecek tayin etmiştir. Türkiye topluluğu esasını kabul etmiştir. Hal böyle iken Kürdün azınlık bir parçasını Musul'dan ayırmak, çoğunluğundan ayırmak, anavatanından ayırmak hususunda hakkın, hukukun sesi yoktur. Burada Lord Curzon'un sesi vardır. (...) Efendiler Lozan'daki barış konferansı heyeti yalnız Türklerin heyeti değil, yalnız Türkleri temsil etmiyor. Kürdü Türkü temsil ediyorlar. (Vatanı sesleri) Aynı zamanda hakkan, hukukan bir Kürt Delege Heyeti de olan heyete, orada Kürtler oturuyor, vermeyeceğim demek, bilmem ne dereceye kadar hakla, hukukla bağdaşır. (...) Hayatı ortak, varlığı ortak, iktisadiyatı ortak, toplumu ortak, dini ortak, ırkı ortak, dili ortak, her hususta, her açıdan ortak olan Musul, Doğu vilâyetlerimizin tamamlayıcı parçasından ayrılmaz bir parçadır. (Bravo sesleri)

Efendiler, Doğu vilâyetlerimizin önemli kısmı ne ise, Musul da Doğu vilâyetlerinin kapısıdır. Birbirinden ayırmak her ikisini de felcetmektir. Dolayısıyla Musul bizimdir, bizim olacaktır ve bizim kalacaktır. (...) Musul'un ayrılmasına müsaade etmek, emin olunuz, Doğu vilâyetlerinin geleceğini, istikbâlini tehlike altına koymaktır.

3 Ocak 1923

(Türk Parlamento Tarihi 1919-1923, II, s.470 vd)

Kürtlerin gerçek vekilleriyiz, İngiliz siyaseti boğulacaktır

Lozan barış görüşmelerinde İngiliz Başdelegesi Lord Curzon, bizlere yani Kürt kardeşlerinize saldırıyor, hakaret ediyor. Kürdistan'dan gelen mebusların, Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edildiğini söylüyor. Kürt arkadaşlarınız için cahil diyor, Kürtleri temsil edemezler diyor. Cahilliğin anlamı, İngiliz politikasına uymamak ise biz, itiraf ederiz ki cahiliz. Cahillik, İngilizlerin yıllardanberi aşıl-maya uğraştıkları bozgunculuğa kapılmamak ise itiraf ederiz ki cahi-liz. Arkadaşlar, mebuslar tayin edilmezler, seçilirler. Millet, mebusla-rını seçer. Bu açık gerçeğe rağmen, Lord Curzon, İngiltere'de mebus-ların tayin edilmelerine bakarak söylüyorsa mazurdur. Çünkü kend-i-lerini örnek almıştır. Yok, gerçeği bilerek, gerçeğe aykırı olarak siya-set yapınak için söylüyorsa, kendisini bu kürsüden red ediyorum, ar-kadaşlarım red ediyorlar. (Biz de reddediyoruz sesleri) Burada Mus-tafa Kemal Paşa'nın tayin ettiği mebuslar uşaklar yoktur. (Bravo ses-leri, alkışlar) Burada, büyük bir milletin vekilleri vardır. Öyle bir mil-let ki, İngilizlerin yıllardan beri bütün varlıklarıyla işlettikleri boz-gunculuğa kulak asmamışlardır. Onlar, bozgunculuğa kulak asmayan ilerisini gören bir milletin vekilleridir. (Bravo, yaşa sesleri) Lord Curzonlar, o kanıdaki kimseler, hâlâ bu milleti, Mustafa Kemal Paşalarla tanıyorlarsa çok aldanıyorlar. Mustafa Kemal Paşalara türlü güçler, yetkiler tanıyarak burada bir meclis değil de, bir paşa oldu-ğu-nu sanıyorlarsa çok yanlışlık yapıyorlar. Burada ancak ve ancak bir milletin özgür kanaatli özgür oylu mebusları, vekilleri vardır. Paşa hazretleri, kendi arkadaşlarından, karşılıklı olmak şartıyla, daha çok saygıya erişmiştir. (Hay hay sesleri) Bundan başka, Paşanın ne fazla bir yetkisi, ne fazla bir gücü, ne de mebusları tayin yetkisi vardır. (O da mebustur, sesleri)

(...)

Lord Curzon'a hak ettiği cevabı vermek için bakışlarınızı biraz eski günlere çevireceğim. O günler ki, ancak o günlerden bu günler görünür, bugünkü gerçeğin içyüzü ortaya çıkar. 16 Mart olayı meydana gelmiş, ölü Osmanlı İmparatorluğu bir yıkım kargaşası içinde çırpınıyor. Wilson'un belli projesi hâlâ milletleri aldatacak bir değer taşıyor. Avrupa'nın siyaset elçileri hâlâ milletlere hak hukuk verileceğinden söz edip duruyorlardı. İşte o günlerde Büyük Millet Meclisi toplantıya çağırılmış, halka mebuslarını seçmesi gerektiği bildirilmişti. Kürtler, serbest alanda, hiçbir baskı altında olmayarak bu seçime katıldılar. Eğer Kürtler, ayrılık-gayrılık gütselerdi, bu seçime katılmaz, arkalarını döner, kendi düşüncelerini gerçekleştirmeye çalışırlardı. Hiçbir vakit hiçbir baskı onları o yollarından çeviremezdi. İngilizler, milyonlarıyla, altınlarıyla çalıştıkları halde Kürtler bu seçime katıldılar ve bu seçime katılmakla tek bir amaç güttüler: Türk kardeşleriyle işbirliği yapmak (...) Bütün kanaatlerini bir ilkede topladılar. O ilke, Türklerle kader birliği yapmaktı. Çünkü var olmak, çünkü esirlikten kurtulmak bu ilkenin gerçekleşmesine bağlıdır. (Bravo sesleri) Eğer Lord Curzonlar Kürtlerin hak ve hukukundan onbeş yıl önce söz etselerdi, korkarım ki bir etki yapar, bazı dimağları bozabilirdi. Fakat Kürtler, Kürt aydınları Arnavutluk'un, Irak'ın ve Suriye'nin sonunu görüp, dururlarken, İrlanda'nın acılı sesini işitirlerken hiç bir aldatmacaya kapılmazlar. (Alkışlar) O yalancı sesler kimseyi kandıramaz. Onlar yalnız kendi kendilerini kandırırlar. İşte o günlerde, o kara günlerde bu toplulukta seçime katılan ve bizi buraya gönderen milletin vekilleri olarak Lord Curzon'a bağırıyoruz ki; bizler Kürdistan'ın gerçek vekilleriyiz. Senden ve senin siyasetinden Musul'u istiyoruz. Ve alacağız. (Bravo sesleri, alkışlar) Bu hakkımızı, hukukumuzu Avrupa siyasetçileri teslimde tereddüt etmemeli ve gecikmemelidirler. Tereddüt eder ve gecikirlerse, petrol kuyularındaki İngiliz siyasetinin yanı başında kanlı kuyular hazırlayacak olanlar yine o Kürtlerdir.

(Bravo sesleri, alkışlar) Biz hakkımızı istiyoruz ve haklı bir sesle bütün insanlığa bağırıyoruz ki bizim hakkımız verilmelidir. Ve hakkımızı isterken, hakkımıza karşı olan Lord Curzon'ların iğrenç seslerine kulaklarımızı tıkıyoruz. Bu hakkımız teslim edilmezse, o beğenmediği Kürtlerin elleriyle açacağımız kuyularda İngiliz siyasetini boğacağız. Allah şahit olsun. Biz hak isteyicisiyiz. Hakkını, hukukunu isteyenlerin yardımcısı Allah'tır.

4 Ocak 1923

(*TBMM Zabıt Ceridesi*'nden aktaran: Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.73 vd)

*

Hacı İlyas Sami

Muş

Kürt milletinin Kurtuluş Savaşı'na katılımı

Gazetelere göre, Lord Curzon'un barış masasındaki görüşmelerde harcanmış iki iğrenç kelimesi var. Biri, bağlı olmakla öğündüğüm soy ve milletimin tahkiri. İkincisi, Kürt temsilcilerinin Mustafa Kemal Paşanın tayini ile mebus oldukları. Sözüme başlarken bir tarih olayından söz edeceğim. Basra'da İngilizlerden bir kişi saldırıya uğrayınca, İngilizler limana Arapça bir levha astılar. Levhada ki sözün anlamı şöyle idi: "Kimse cahillik ederek bize bir fenalık yapmasın, o zaman biz cahillerin cahili oluruz." İşte bu İngilizler; Türk, Kürt ve türlü namlar altında birleşip birlik olmuş bir toplum, tek bir milletin bulunduğunu çok iyi bildikleri için, bunları ayrılığa, anlaşmazlığa, ayaklanmaya yöneltmek istiyorlar. Lord Curzon kesin bir birlik ile meydana çıkan tabii sınırlarımız içindeki iki temiz soylu topluluğun üzerinde ilişmek istediği bozgunculu-

ğın değeri olmadığını bildiği için en güçsüzlerin silahı olan küfür-bazlık derecesine düşmüştür. Bence Lord Curzon'a söylenecek iki şey vardır. Kâzım Karabekir Paşa komutasında Elviyei Selase (Kars Ardahan, Artvin)'de yazdığı zafer tarihlerinde bayrağını, mızrağını, atını oynatan, temiz Kürt Soyu ve Kürt milleti idi. Yunan gibi adi ve alçak düşmanı kaderi olan felaket çukuruna gömerken, dökülen kanlar yine Türk ile Kürt'ün kanı idi. Bundan ötürü, şu iki fedakarlığı yapan ve kendi çıkarını Türk'ün kurtuluşunda bulan Kürtler, mutluluğu da Türkle Kürdün birliğinde bilirler. Lord Curzon bilmelidir ki, barış masasında çıkarlarının ve şerefının onaylanmasını ve haklarının verilmesini bekleyen Kürtler, Musul'u almayı kendilerine görev saymışlardır. Lord Curzon'un cahil dediği en büyük yer Dersim'dir. Dersimin gerçek millet temsilcileri arasında altı mebusu vardır. Dördü askeri komutanlığa kadar yükselmiş, yüksek öğrenim görmüş arkadaşlardır. Yine bu Dersim'in hiç kimseye baş eğmemiş ve doksan yaşına gelmiş bir Diyar Ağa'sı vardır. Bunun, kendi adamlarını yönetmekteki başarısını, eğer Lord Curzon gösterebilirse onu takdir etmek gerekir.

4 Ocak 1923

(TBMM Zabıt Ceridesi'nden aktaran: Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.75 vd)

*

Mazhar Müfit Bey
Hakkârî

Kürtler İngiliz müfrezelerini sokmadılar

Curzon bilsin ki, bu Yüce Meclis'in kurulmasından çok önce ben Bitlis'te bulunduğum zaman İngilizlerin etkisindeki kötü Sad-

razam Ferit Paşa, Kürdistan'ı Ermenistan'a peşkeş çekmek isterken Kürtler hemen yurtseverlik davranışına geçmişlerdir. Bitlis'in Zango Bucağına girmek isteyen ve Musul'dan gelmiş olan İngiliz müfrezelerini Kürtler ne yapmışlardır? Bir avuç Kürt, onların askerleriyle, toplarıyla savaşmışlar, İngilizleri içeri sokmamışlardır. (...) Curzon'un bütün çabası, özel çıkarları için Musul'daki petrol kaynaklarını yutmaktır. Fakat petrol kaynaklarını yutmak isteyenler, o kaynaklarda boğulacaklardır.

4 Ocak 1923

(TBMM Zabıt Ceridesi'nden aktaran: Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.76 vd)

*

Hüseyin Avni

Erzurum

Türk ve Kürtlerin temsilcileri

Lord Curzon, münasebetsiz sözleriyle yalnız Kürtlere değil, bütün Türkiye mebuslarına hakaret etmiştir. (...) Sanmıyorum ki Iraklılar, Musul meselesinde Lord Curzon'a vekillik vermiş olsunlar. Kürtlerin delegeleri ise, Lozan'da karşılarındadır. Türklük ve Kürtlük hakkında söz söylemek bize ait bir meseledir. Lozan'daki delegelerimiz iki kardeş olan Türkler ve Kürtlerin temsilcileridirler.

4 Ocak 1923

(TBMM Zabıt Ceridesi'nden aktaran: Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.77)

Vehbi Efendi

Konya Mebusu ve Diyanet İşleri Başkanı

Kürtlerin İngiliz parasını reddi

Bu Mecliste Türk, Kürt yoktur. Bir İslâm topluluğu vardır. Lord Curzon'a iki şeyi hatırlatmak isterim. Biri, ateşkesten sonra harekete geçirilen dünyaca ünlü aldatıcı İngiliz siyaseti ile dağıtılan milyonlarca liranın cahil dedikleri Kürtler tarafından nasıl red olundudur. İkincisi, Paris'te ve Avrupa'nın bazı yerlerinde Kürdistan için çalışıyorum diyen Şerif Paşa'nın yağdırılan ve gazetelere geçen telgraflarla nasıl rezil edildiğidir. Bu çabaları, propagandanın son dönemidir. İngiliz propagandası can çekiyor.

4 Ocak 1923

(*TBMM Zabıt Ceridesi*'nden aktaran: Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.78)

*

Hüseyin Rauf (Orbay)

İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Amaç ve duygular ortak

Diğer Kürdistan, [Türkiye'nin Doğu vilâyetleri] (...) Türk ve Kürt büyük çoğunluktan, amaçları, duyguları ortak kardeşlerden oluşmaktadır.

28 Ocak 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.524 vd; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, s. 1259)

Hüseyin Rauf (Orbay)

İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Kürt ve Türklerin birliği

Musul deyince ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan, dinen,* hat-
ta aslen bir olan ve bir millet olmamak için hiçbir sebep mevcut ol-
mayan ve bu iki ırkın oturduğu bölgeyi murat ediyorum.

4 Mart 1923

*(Türk Parlamento Tarihi 1919-1923, II, s.695; TBMM Gizli Celse
Zabıtları, IV, s.86)*

*

Sırrı Bey

İzmit

Birlikte yaşamak

Musul ve çevresinde, baştan başa, azınlığı Türk ve büyük kısmı
Kürt oturur. Bu açıdan davamız meşrudur ve bu itibarla madem ki
Arap çoğunluğun oturduğu kıtanın dışında kalıyor. (...) Musul çev-
resiyle birlikte Türkiye'nin tamamlayıcı parçalarındandır. Buna ay-
kırı hareket, Misakı Millî'yi iptal anlamını içerir. (...) Musul'un Mi-
sakı Millî'deki ibarelere göre, bu bölgede oturanları mutlak çoğun-
luğu Kürt olan bir kara parçası bulunması nedeniyle, mutlaka bi-
zimle beraber yaşaması lâzım geldiğini ispat edici burada pek çok
söz söylendi.

5 Mart 1923

(TBMM Gizli Celse Zabıtları, IV, s.112)

* Kaynaklarda yanlışlıkla "denen" yazılmış.

Türkiye'nin ilerlemesini dileyen Kürtlerdenim

Arkadaşlar, temenni ederdim ki, Musul Türkiye'nin bir parçası denilsin. Çünkü Türkler, Kürtler oturuyor, Türkiye'nin bir parçasıdır. Yarısından fazlası Kürt'tür. Musul'un Kürdün tarihinde bir kıymeti bir önemi vardır. (...) Arkadaşlar, bir insanı ikiye bölmek veyahut herhangi bir parçasını ayırmak mümkün değil ise, Musul'u Türkiye'den ayırmak öylece mümkün değildir. (...) Arkadaşlar; ben Kürdüm. Fakat Türkiye'nin yükselmesini, Türkiye'nin şerefini, Türkiye'nin ilerlemesini dileyen Kürtlerdenim (Alkışlar). Sebepleri ise dilim, bana şeref veren dilim okur yazar olmaklığımdır. Bu ise, kendi kavmim olan Kürtlerin değil, Türklerindir. Bunun için Türklerin yükselmesini isterim. Türklerin şereflenmesini isterim. (...) Türkle Kürt işbirliği yaparak yaşamazlarsa, ikisi için gelecek yoktur. Bugünkü durum böyle geliyor. Arkadaşlar toplumsal durumumuz böyle gösteriyor. Dolayısıyla herhangisi, herhangisine ihanet ederlerse ikisi için de gelecek yoktur. (...) O Süleymaniye'deki sandalyede Kürdün tarihî bir sandalyesi vardır. Ne oluyor? Ne yapılıyor? Kürtler görmüyor. Fakat arkadaşlar yarın ilişkileri sağlandı mı, anlaşma gerçekleşti mi Karagöz gibi perdesi kalkacak, öbür tarafı görünecek. Bilir misiniz ne olacak? Yüksek heyetinizi temin ederim, benim gibi Türkleşmiş olanlar buraya çekilecek, fakat Kürtler birbirini boğacak, büyük bir mücadele başlayacak. Kürdün birliği, Kürdün itaati, Kürdün iki parçaya ayrılmasında değil, bir parça halinde idare edilmesindedir. (...) İngiliz orada bir çıban çıkarmış, o çıbanla Kürdistan'ı kirletecekler. Buna mani olunuz arkadaşlar, mani olmazsanız arkadaşlar, hareket çok tehlikelidir. (...) Kürtler Sevr paçavrası ile çok verdiler. (...) Bugün Musul'da alladı, pulladı, bugün kukla vücuda getirdi. Kürdü kukla ile yıkmak istiyorlar arkadaşlar. Oyalayıcı, o göz boyayıcı kuklayı vücuda getirmişler, aldatıyorlar. İngilizlerin altını, o kuklanın varlığı

çok iş görecektir arkadaşlar. Ben Musul'u istemiyorum. Musul'u atıyorum. Musul'u kime verirlerse versinler. Süleymaniye'yi, Kerkük'ü almakla Türkün, Kürdün birliği onunla sağlanır. Ben Musul'u terkettim, petrolü terkettim. Fakat Türkiye'nin en önemli bir organına yapılan aşından Türkiye'yi kurtarmak istiyorum.

6 Mart 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.786 vd; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV, s.162 vd)

*

Haydar Bey

Van

Ortaklaşa yaşıyoruz

Musul vilâyetinin bugün nüfus itibariyle büyük çoğunluğunu Türk ve Kürt oluşturur (...) Musul vilâyetinin on yedi kazası vardır. On altısı Türk ve Kürt'tür. (...) Dolayısıyla asıl oturanlar Türk ve Kürt'tür. Musul vilayetinde ve Musul'da mamur olan altmış bir köy vardır. Ahalisi Türk ve Kürt'tür. (...) Musul'u İngilizlere bırakmamakla İngiliz ne edecek? İngiliz büyük servet kaynaklarından yoksun kalacak, aynı zamanda Irak'ın güneyinden de yararlanamayacak ve aynı zamanda, zira, idaresinde kalacak olan Kürt milletinin tayin ettiği, fakat bazı aşiretlerin üzerine etki yaptığı şahıslara para ve silah vermek suretiyle aşiretlerin içerisine ayrılık sokamayacaktır. Bugün tarihî bağlarla uyum içinde ve malî ve siyasî ilkelere ortaklaşa yaşadığımız, yekdiğerimizden ayrılmaz iki kardeş gibi yaşadığımız Kürtlerle aramıza siyasî rekâbet sokacaktır. (Bravo sesleri) Ve eğer şimdiden hiç olmazsa çoğunluğu Kürt ve Türk oluşturan on yedi kazanın on altısı elimizde bulunacak olursa...

6 Mart 1923

(*Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, II, s.805 vd)

Yahya Kemal Beyatlı

Urfa

Türk, Türkmen, Kürt bayrakları

Biz bu dakikada, Antakya ve İskenderun'da ve bütün o toprakların arkasında kalan Türk, Türkmen, Kürt bayraklarını görüyoruz. Ve bizim bu ülkümüzü hiçbir şey durduramayacaktır.

23 Ağustos 1923

(*TBMM Zabıt Ceridesi*'nden aktaran: Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.256; Cemil Bilsel, II, s.521)

*

Dr. Mustafa

Çorum

*Türkiye'li kimliği**

... (Türkiye'li) olarak tespit edilmelidir. Demin de arzettiğim gibi (Türkiye'li) olarak tespit edildikten sonra bütün Türkiyeliler alınır. Türkiye'li olmayan memurlar bundan sonra Türkiye'de hizmet göremez.

22 Eylül 1923

(*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV, s.270)

* Millî Mücadeleye katılmayan subay ve memurlar hakkında yapılacak işlem tartışılırken, millî hudut dışında kalan memleketlerden kişilerin durumu konuşuluyor. Milliyet meselesi, "kim Türktür" sorusu ortaya çıkıyor.

Kâzım Paşa

Millî Müdafaa Vekili

Türkiye’li kavramı

Bunların hangisi Türk olacak ve Türkiyeliliği kabul etmiş olacaktır. Bunu inceleriz.

24 Eylül 1923

(TBMM Gizli Celse Zabıtları, IV, s.309)

*

Hüseyin Rauf (Orbay)

İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Türk Kürt milletleri birlikte yaşayacak

İngilizler, (...) bir Kürdistan meselesi meydana çıkardılar. Memleketimizi Kürtlük ve Türklük namı altında ikiye ayırmak gayesini Umumî Harp zamanından başlayarak Millî Mücadelemiz esnasında durmadan ve ısrarla takip ettiler. Fiiliyata geçtiler ve milyonlar serptiler ve ayrılıkçılığı aşılamağa istediler. (...) duyguları, gayeleri, bayramları, yas günleri müşterek olan ve öz kardeşliği kabul etmiş olan Türkler ve Kürtlerle bu mesele karşısında masumiyetlerine rağmen oldukça dünya aleminde nisbeten değersiz olmalarına rağmen, nisbî olarak söylüyorum, selâbeti diniye ve millî birliklerini kan akıtarak ispat etmişlerdir ve tenezzül etmemişlerdir. (Sürekli alkışlar) (...) Türkiye millî hududuna sahip olacaktır ve Türk-Kürt milletleri bir olarak yaşayacaklardır ve haysiyetlerini, şereflerini dünyaya göstereceklerdir.

8 Aralık 1923

(TBMM Gizli Celse Zabıtları, IV, s.318)

V
TÜRKİYE HÜKÜMETİNİN
ULUSLARARASI KONFERANSLARDAKİ TEZLERİ

- Londra Konferansı'nda Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey
- Lozan Konferansı'nda Heyet Başkanı İsmet Paşa
- Haliç Konferansı'nda TBMM Reisi Fethi Bey
- Milletler Cemiyeti Meclisi'nde TBMM Başkanı Fethi Bey ve Dışişleri Bakanı Tefvîk Rüştü Bey

Londra Konferansı

Bekir Sami Bey
Dışişleri Bakanı ve Heyet Başkanı

Kürtleri temsil ve özerklik

Bekir Sami Bey Kürdistan ahalisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mebusları aracılığıyla tamamıyla temsil edildiğini ve dolayısıyla kendisi bizzat Türkleri nasıl temsil ediyorsa Kürtlerin dahi aynı suretle meşru temsilcisi olduğunu, bu iki ırk birbirine ortak kültür, ortak hissiyat ve ortak dinî bağlar ile bağlı olup Kürtlerin daima Türkiye ile bölünemez bir bütün oluşturdıklarını ilân etmiş olduklarını ve her ne kadar Ateşkes'ten sonra İstanbul'da oluşan küçük bir komite üyeleri Kürdistan'ın bağımsızlığını talep etmişlerse de bunlar Kürt

milleti adına harekete yetkili olmadıkları gibi şahsî sebep ve menfaatler ile tahrik edilmiş ve nitekim bütün Kürtler ve hatta İstanbul Kürtleri tarafından bile reddedilmiş olduklarını ve bununla beraber eğer Yüksek Meclis isterse Ankara Hükümeti Kürdistan'a bir araştırma heyeti yollanmasına dahi plebisit yapılmasına olur verebileceğini, diğer taraftan Ankara hükümetinin koyduğu Teşkilâtı Esasiye Kanunu (Anayasa) gereğince bazı hususlarda vilâyetlerin idarî özerklikten istifade etmekte olduklarını, eğer Kürtlerin çoğunluk oluşturdukları yerlerde ahali arzu ederse Türkiye'nin buraları için mahallî özerklik vermeye hazır olduğunu, Kürtlerin yoğunluk oluşturduğu yerler, özellikle Bitlis ve Van vilayetleriyle Musul vilâyetinin bir kısmından ibaret bulunduğunu, İran hududunda Kürtlerin özellikle sayıca çoğunluk olduklarını, halbuki Erbil, Altınköprü, Tuzhurmaton'da Türk çoğunluğun oturduğunu izah etti.

Lord Curzon kaç sancakta Kürt çoğunluğu bulunduğunu ve Kürt mebuslarının sayısını ve bunların toplamı ile mebusların toplam sayısı arasındaki oranı sordu.

Bekir Sami Bey bu hususta bir sayı söylemenin zor olduğunu, çünkü sancaklar her kimi isterlerse mebus seçebilir nitekim kendisi Çerkes olduğu halde hiç Çerkes bulunmayan bir yerden mebus seçildiğini ve bu suretle Türk sancaklarının dahi Kürtlerden mebus seçmiş olabileceğini ve dolayısıyla oran hakkında kesin bir şey diyemeyeceğini ifade etti. Ve Lord Curzon'un Kürtlerin çoğunluk oluşturduğu yerlerde kendilerine özerklik verileceğine dair olan ifadeye gönderme yaparak özerklik (Autonomy) kelimesinden ne mânâ kastedildiğini sorması üzerine bu özerklik yalnız Kürt vilayetleriyle sınırlı olmayıp bütün vilâyetleri kapsadığını ve vilâyetlerin kendi bütçelerini kendilerinin düzenlemeleri ve yerel işleri kendilerinin idare etmeleri demek olup idarî bir ademi merkeziyetten ibaret bulunduğunu izah eyledi.

Lord Curzon bu hal İngiltere'deki özyönetim (self government)'den biraz daha geniş bir hal olup Kürtlere karşı hakikî bir

hoşgörü mahiyetinde olmadığını söylemesiyle Bekir Sami Bey itiraz ederek Kürtlerin istediği şey yüzyıllardan beri olduğu gibi, Türklerle kardeş gibi yaşamaktan başka bir şey olmadığını ve Türklerle Kürtler arasında İngilizle bir Skoçyalı arasındaki farktan fazla bir fark bulunmadığını söyledi.

26 Şubat 1921

(*Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, s.306 vd)

Lozan Konferansı

İsmet (İnönü) Paşa
Heyet Başkanı

Türk ve Kürt halkı Anadolu'da tek bir bütün

2. Musul Merkez Sancağında 137.000 Türk ve Kürde karşılık, yalnız 28.000 Arap vardır.

3. Son olarak, bütün Musul Vilâyetinde, 410.790 Türk ve Kürde karşılık 31.000 Müslüman-olmayan vardır. Demek ki, Vilâyet nüfusunun beşte dördünden çoğu Türklerle Kürtler ve beşte birinden azını da Araplar ve Müslüman-olmayanlar meydana getirmektedir.

(...)

Görülüyor ki, Araplarla Müslüman-olmayanların Vilâyet nüfusunun içinde azınlıkta, Kürtlerle Türklerin de çoğunlukta olduğunu, İngiliz Hükümetinin kendisi de kabul etmektedir.

(...)

Yezidiler, Kürt'türler; doğal olarak da gelenek ve görenekleri Kürtlerinki gibidir; aralarında yalnız mezhep ayrılığı vardır; bu yüzden onları birbirinden ayrı tutmak doğru olmaz.

(...)

Anadolu'yu tanıyanlar bilirler ki, gerek töre, gerek gelenek ve görenek bakımından, Kürtler, hiçbir yönden Türklerden farklı de-

ğildirler; ayrı diller konuşmakla birlikte, bu iki halk, soy, inanç ve görenek bakımından tek bir bütün meydana getirmektedir.

(...)

İngiliz Temsil Heyeti, Musul vilâyeti nüfusunun pek büyük çoğunluğunun Türklerden ve Kürtlerden oluştuğunu (...) kabul etmek zorunda kalarak, üç vilâyeti –Basra, Bağdat ve Musul vilâyetlerini– çoğunluğu Arap olan, bölünmez bir bütün saymak istemiştir.

(...)

TBMM Hükümeti Türklerin ve Kürtlerin hükümetidir

(b) Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiası hiç de doğru değildir.

Gerçekten, yüzyıllardır bu iki halk, soy, inanç, özlem ve töre bakımından olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarla birleşmiş olarak tam bir uyum içinde yaşamaktadırlar. Kürtlerin kendi istekleriyle Türk yönetimi altına geçtiklerini ve kaderlerini Türkiye'nin kaderine bağladıklarını tarih göstermektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir; çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisi'ne girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin Hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar.

Kürtlerin İngiliz istilacılarına karşı silahlı direnişi

Kürt halkı ve yukarda belirtilen temsilcileri, Musul vilâyetinde oturan kardeşlerinin Anayurttan ayrılmalarına razı değildirler; böyle bir ayrılmaya engel olmak için bütün fedakârlıklara katlanmaya hazırdırlar.

Musul Vilâyeti nüfusunun çoğunluğunu meydana getiren Kürtlerle Türklerin, vilâyetlerinin Türkiye'nin tamamlayıcı bir parçası

olarak kalmasını sağlamak için, bütün güçleriyle mücadele etmekten bir an bile geri durmayacaklarına şüphe yoktur. Bu halk pek az bir süre önce, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne başvurarak, 1918 silâh-bırakışımından sonra işgal edilen ülkelerinin Türkiye'ye geri verilmesini sağlamak bakımından sarsılmaz kararlarını bildirmiştir.

Musul Vilâyetinde oturanların yüreğinde bu isteğin ne ölçüde derin kökler salmış olduğunu ispat etmek için, Vilâyetin –haklı gösterilmesine imkân olmayan– işgalinden bu yana patlak vermiş ve çoğu da İngiliz bildirileriyle ilân edilmiş olayları göz önünde tutmak yeterli olacaktır.

Gerçekten, şunlar çok iyi bilinmektedir: İngiliz birlikleri bu halkla sürekli olarak savaşmak durumunda kalmıştır; Irak Hükümetinin askere aldığı Kürtler, Türklerden yana geçmek için elverişli her fırsattan yararlanmışlardır; İngiliz uçak filolarının, Türk ve Kürt köylerinin, Türkiye'ye karşı bağılıklarını göstermelerine –onları yıldırarak– engel olmak için onları çoğu zaman bombardıman etmeleri gerekmiştir; son olarak, Emir Faysal konusunda düzenlenen sözde plebisit sırasında, Vilâyet halkına yapılan bütün baskılara rağmen, yalnız Musul şehrinin azınlıkları oylamaya katılmışlardır. Bu Vilâyette olup-bitenler de söylediklerimizi doğrulamaktan başka bir anlama gelmemektedir.

Bitlis'de 1914'de patlak veren olay, birkaç yabancı konsolosun kışkırtmaları sonucudur; hiçbir önemi yoktur ve yalnız o yerle sınırlı kalmıştır. Bu olayda işbirliği etmiş sayılan kişilerden birinin bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında bulunması, olayın niteliğini daha iyi gösterebilir. İngiliz Temsilci Heyetince öne sürülen Dersim olayı da aynı niteliktedir.

Herhangi bir neden yüzünden Türk ülkesinin bir noktasında ortaya çıkan ve belirli bir yerle sınırlı kalan bir olayın, hiçbir bakımdan, o yer halkının Türkiye'den ayrılmak isteğinde bulunduğu yolu yorumlanamayacağı açıkça bellidir; kaldı ki, bu gibi olaylar her yerde görülmektedir.

Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na katılımı

Son savaşlarda Kürtlerin kötü dövüşmüş olduklarının söylenmesine gelince, Türk Temsilci Heyeti, Dünya Savaşı'na ve Bağımsızlık Savaşı'na katılmış Türk Ordusunun bütün komutanlarının, yurdun kurtuluşu için Kürt halkının yaptığı hizmetleri ve katlandığı fedakârlıkları saygı ve hayranlıkla belirttiklerini söylemeyi bir ödev bilmektedir. Özellikle, Sultan'a ve [şimdi] ortadan kalkmış İstanbul hükümetine karşı savaşta düşmanlarımızın saldırısına uğramış Anadolu'nun çeşitli cephelerinin savunulmasında olduğu gibi, Yunanlıların tam bir bozgunuyla sonuçlanan saldırıda, aynı amaca varmak ve aynı ülküyü gerçekleştirmek için Kürtlerle Türkler tam bir işbirliği içinde çalışmışlardır.

Kürtler sömürge durumuna geçmeyi istemez

Kürtler, Türkiye'de her zaman yurttaşlık haklarından yararlanmışlardır; siyasal ve sosyal bakımlardan, her zaman işbirliği yaptıkları Türk Hükümetini hiçbir zaman yabancı bir Hükümet saymamışlardır. Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilleri vardır, hükümet ve yönetim işlerine etkili olarak katılmaktadırlar.

Kullanılan ad ne olursa olsun, gerçekte bir sömürge olacak bir ülkede, yabancı bir devletin uyruğu durumuna geçmek üzere, şimdiki durumunu değiştirmek isteyen tek bir Kürt bile yoktur.

Böyle bir durumda, kendilerini temsil etmeyecek bir Hükümet ve Parlâmentoca uzaktan yönetilecek olan ülkelerinin kaderi üzerinde hiçbir gerçek etkileri olmayacağını Kürtler bilmektedirler.

Yurttaşlık haklarını ve yetkilerini kapsamayacak olan ve sözde özerk bölgelerin halklarına tanınacağı söylenen haklar Kürt soyu gibi üstün bir soyu hiç tatmin etmeyecektir.

Musul Kürtleri için olduğu kadar, Anadolu'nun öteki yerlerindeki Kürtler için de geçerli olan bu düşünceler, Musul Vilâyetinin do-

ğu kesiminde oturanlara dört yıldan beri söz verilen yalancı özerk-
liğin, kendilerine neden hiç çekici görünmediğini ve gerçekte sö-
mürge yönetimi altına alınmış bir halk durumuna düşürülmüş in-
sanların kaderine ortak olmayı kabul etmeye onları neden inandıra-
madığını açıklamaktadır.

Kürtlerin kendi geleceklerini tayin hakları

Bütün dünya bilmelidir ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk halkının gerçek ve serbestçe seçilmiş temsilcilerinden meydana gelmektedir. Türkiye'de oturan herkes –Türkler gibi Kürtler de– aynı ölçüde seçmendirler; onların seçtikleri kimseler Büyük Millet Meclisi'nde eşit haklardan yararlanırlar.

(...)

Lord Curzon'un, Musul vilâyetine ilişkin olarak plebisite başvurulması olasılığını kabul etmemekte gösterdiği özel direncin dikkatini ayrıca çektiğini söyledi. İsmet Paşa, bu direnmenin nedenini anlayamamaktadır; çünkü bir ülke halkını kimlerin ve ne biçim yöneteceğini saptamakta genel olarak başvurulmuş yol, budur. Bir ulusun ya da halkın kaderini saptamak için akla en yatkın ve hakgözetirliğe en uygun yolun, bu halka ya da ulusa, bu konudaki görüşünü tam bir bağımsızlık içinde açıklama özgürlüğünü bırakarak, doğrudan doğruya onun düşüncesini sormak olduğu, şimdiye kadar herkesçe kabul edilmiştir.

(...)

İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Kürt milletvekillerinin seçimlerinin dürüstlüğüne ilişkin olarak ortadan kalkmamış görünen şüphelere de bir anlam verememektedir. Bu milletvekilleri, bütün öteki ülkelerdekine eşit özgürlük ve bağımsızlık koşulları içinde seçilmişlerdir.

23 Ocak 1923

(*Lozan Barış Konferansı*, I, s.345-350, 368 vd)

Millî Mücadele esnasında ve Lozan müzakereleri devam ederken, Kürtler genel olarak Türk camiası içinde bulundular ve memleket birliğini muhafaza etmek, millî hükümeti kuvvetli bulundurmak için arzu ile yardımcı oldular. Millî Mücadelenin ilk günlerinde Heyeti Temsiliye'de Musa Bey isminde birisi vardı. Mutki aşiretinin reisi olan Musa Bey, itimatla Heyeti Temsiliye'ye seçilmişti. Gerçi hiçbir zaman Ankara'ya gelmedi, ama bunu kötü bir maksada yormamak lâzımdır. Çünkü hükümet merkezinden uzakta bulunmak, feodal şeyhlerin yetiştirme tarzları ve tabiatları gereğidir.

Sevr Antlaşması ile Kürtler, Türkler gibi kendi vatanlarını tehlikeye maruz gördüler. Çünkü Sevr Antlaşması hükümlerine göre, Doğu Anadolu'da Ermenistan hududu bitişiğinde bir Kürdistan Devleti kurulacaktı. Kürtler, Türk vatanının, kendileriyle beraber, bilhassa Doğu'da, Ermeni tehlikesine maruz kalacağını biliyorlardı. Millî Mücadelenin devamınca canla başla beraberlik gösterdiler. Sonra Lozan Antlaşması yapılırken de, Kürtler vatansever olarak Türklerle beraber bulunmuşlardır. Kürtler, Ermeniler gibi Lozan'a gelip bize müracaat etmediler. Hatta biz Lozan'daki konuşmalarımızda millî davalarımızı "Biz Türkler ve Kürtler" diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik. Şeyh Sait İsyanı Kürtlerin bu umumi tutumundan ayrılan ilk işarettir.

31 Mart 1969

("İnönü'nün Hatıraları", *Ulus* gazetesi, 31 Mart 1969; İsmet İnönü, *Cumhuriyetin İlk Yılları*, I, s.72)

Haliç Konferansı

Fethi (Okyar) Bey

TBMM Reisi ve Heyet Başkanı

Türklerin ve Kürtlerin ortak cumhuriyeti

Türkler ve Kürtler ise, talihlerini sonsuza kadar geleceklerini birleştirmiş iki kardeş unsurdur. Bunlar bir Cumhuriyet teşkil etmişler ve tam bir eşitlik dairesinde hayat geçirmeye ve aynı siyasî imtiyazlardan, din ve aynı hakimiyet hukukundan istifade etmektedirler.

Musul vilâyeti ırk itibariyle bunların (Türklerin ve Kürtlerin) teşkil eyledikleri toplumun bir parçasındandır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ırkî hududu, zorunlu olarak sözü geçen vilâyetin güney hududuna kadar uzanır. (...)

Teşekkürlerle, Türk milletinin Türk ve Kürt kardeşlerinin tam ve olgun olan muafiyetle [?] senelerce süren bağımsızlık mücadelesinde katlandığı fedakârlıklar karşısında Büyük Britanya ve müttetikleri ve Batıda Türk milletinin kendi etnografik hudutları dahilinde tam bağımsızlık ile yaşamak hususundaki meşru hukukunun tanınmasına dayanan bir siyaset takibine başlamışlardır. İşte bu siyasettir ki Doğuda barış ve huzurun kurulmasına hizmet etmiştir.

19 Mayıs 1924

(*Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı, s.82 vd)

Fethi (Okyar) Bey
Meclis Başkanı ve Heyet Başkanı

*Türk ve Kürtlerin eşit hukukla
oluşturdıkları cumhuriyet*

Türkiye, Türk ve Kürtlerin eşit
hukuk altında oluşturdukları cum-
hurî bir devlettir.

5 Haziran 1924, son içtima
(*Ayın Tarihi*, III, Matbuat ve İs-
tihat Müdüriyeti Umumiyesi,
Ankara, 1340 (1924), BMM Mat-
baası, s.178)

فہمی بکرک مہم ایضاحانی

علی قلمی بٹ الفی شیبہ یاتاندی مسوکرہ
مطالعات و معجزاتی تخریجات و برادکلی مہم
ایضاحانہ دینشردرکہ : (تورکک ، تورک
و کوردلرک مسوای حقیقہ شیبہ ایضاحانی
جمہوری برادکلی ، مدودلری معین و مبین
کامیلم برادکلی شہرت اولان اعانق و یو
تیمیر جمہوری اولانق حاکم حوالہ سبہ
ایضاحانی معلومدر ، وظیفہ سز تورکک اللہ مرانی
پیندہ کی حدیدی تئین تئیکدر . تورکک و عراقک
شامل اولانق حوال معلوم اولاندن مسوکرہ
وظیفہ سزغولایلاشش اولور . بن (آفسیلوبدی

Milletler Cemiyeti Meclisi

Fethi (Okyar) Bey
Meclis Başkanı ve Heyet Başkanı

*Türkiye Cumhuriyeti'nde Türkler ve Kürtler yanyana yaşamaktadır
ve iki unsur da aynı hukuka maliktir*

Fethi Bey Efendi hareket etmezden evvel (Tan) gazetesi muha-
birine çok muhim hakikatları içeren beyanatta bulunmuş ve demiş-
tir ki:

Türkiye Cumhuriyeti Cenevre'de bütün eski Musul vilayetinin
milli hududumuz dahiline avdetini talep edecektir. İngiltere de bu
araziye talep etmektedir. İngiltere noktayı nazarını müdafa için Lo-
zan'da ve Kasımpaşa Konferansı'nda [Haliç Konferansı] hakkı fetih-
den bahsetmiştir. Bu iddia hiçbir veçhile şayanı kabul değildir. Çün-

kü mütareke esnasında İngiliz kuvvetleri Musul vilayetini işgal etmemişti. Bilahare, harekatı harbiyenin tatil edilmiş olmasına rağmen, İstanbul'un işgali esnasında Babıali üzerinde yapılan siyasi tazyikler neticesinde, İngilizler bu havaliyi işgal etti. Binaenaleyh bu iddia varid değildir. İngiltere hükümeti de bunu anladığı içindir ki Cemiyeti Akvam'a verdiği muhtıra da bu ciheti meskut geçmiştir.

İngiltere Musul vilayetinde, Türklerin zayıf bir akalliyet teşkil ettiklerini göstermeye çalışmaktadır. İngiliz zabitanı tarafından tanzim edilen istatistikler, Türklerin miktarını birkaç bin kişi olmak üzere göstermektedir. Halbuki bu meselede, mevzubahis olan Yalnız Türkler değildir. Ahalinin ekseriyeti azimesini teşkil eden Kürtleri de unutmamalıdır. Bu suretle Musul vilayetinin ırkî noktayı nazardan Türkiye'nin aynı manzarayı irae ettiği anlaşılır. Türkiye Cumhuriyeti'nde Türkler ve Kürtler yanyana yaşamaktadır. Ve iki unsur da aynı hukuka maliktir. Irak ise lisanı ve medeniyeti bizimkine asla benzemeyen Araplarla sakindir, binaenaleyh Musul ahalisinin ekseriyetini ecnebi bir ırkın hükmü altında bırakmamak pek tabiidir. Bu ahaliye Türkiye Cumhuriyeti'ne iltihak ile yaşamak imkanı verilmelidir.

Bütün İngiliz istatistikleri, Arap unsurunun Musul vilayetinde akalliyet halinde bulunduğunu göstermektedir. Bunun içindir ki Musul Arapları Faysal'ın idaresi altında yaşamayı arzu etseler bile vaziyet bunun tamamen aksinedir. Ekseriyet halkı bunları takiben ne lisan, ne ırk itibariyle merbut olmadıkları bir idareye tabi olmaya sevk etmek, tamamen adalete mugayirdir. İngiliz istatistikleri bu suretle Türk noktai nazarını takviye etmektedir.

Musul Ahalisinin Arzusu

İngiltere hükümeti, Musul vilayeti ahalisinin Irak Krallığı'na iltihak etmeyi arzu ettiğini iddia etmektedir. Güya münazifih arazi ahalisi Emin Faysal'ı Kral intihab etmek suretiyle bu arzusunu izhar etmiş; halbuki Süleymaniye sancağı bu münasebetle toplanılan reylerle

iştirak etmediği gibi Kerkük sancağı ahalisi de Faysal'ı hükümdar tanımayı sureti katiyede reddetmiştir. Bu suretle Emir'in lehinde pek cüzi bir kısım halk beyanı rey etmiştir. Esasen rey toplanırken, İngilizler tarafından tazyikat yapılmıştır. Biz iddia ediyoruz ki, bütün Musul ahalisi, hatta Araplar da dahil olmak üzere, Türk Cumhuriyeti'nin bayrağı altında yaşamaya havai hepkendir. Esasen yerli halkın arayı umumiyesine müracaat edilirse bu nokta tezahür eder.

Bıttabi araya müracaat muamelesine bîtaraf teşkilat nezaret etmelidir.

Arayı Umumiyeye Müracaat Edilmelidir

Lord Gurzon Lozan'da, Sir Perskoks İstanbul'da Musul vilayeti ahalisinin Irak ve ittihadı arzu ettiklerini iddia eyledikleri halde, her ikisi âraya müracaat meselesine muvafakat etmemişlerdir. Şu halde ahalinin Irak'a iltihakı arzu ettikleri iddiası nasıl kabul edilebilir? Fikrimizce en münasip çareyi hal âraya muracaattır. Esasen Cemiyeti Akvam bu tarzı halli bu kabil iltılafların hallinde istimal etmiştir.

İngilizlerin delaili arasında İngiliz Hariciye Nezareti tarafından tasvib edilen iki proje görünmektedir. Bunlardan birincisi Hristiyan Nasturiler vasıtasıyla Türk-İran hududu boyunca yeni bir hükümet, bir (Eta tampon) teşkil etmek, ikincisi dağlık havaliyi işgal etmek için kabil olduğu kadar şimale giderek askeri teminat elde etmek. Şunu söyleyebilirim ki, milletler arasında sulh iyi bir askeri hudutla temin edilemez. (Eta tampon) meselesine gelince, bu tahakkuk ettiği takdirde Nasturiler için pek vahim olacaktır. Nasturilerin devamlı bir sulh için bu kabil suni vasıtalarla muracaatları istinkaf edilmelidir.

Cenevre'ye Emniyetle Gidiyoruz

Cenevre'ye büyük bir emniyet ile gidiyoruz.

Davamız tamamen açıktır. Biz halkın reyine muracaat edilmesini istiyoruz. Halkın ârasını kabul etmeye hazırız. Teklifimizin bü-

yük bir bîtaraf ile tetkik edileceğini ve Cemiyeti Akvam Meclisinin kararının, Meclisin yalnız adalet fikrinden mülhem olacağını ciha-na göstereceğine kaniyiz.

Türkiye'nin Cemiyet-i Akvama dühul meselesi şimdilik mevzu-bahis olmayacaktır. Biz şimdi münhasıran Musul meselesiyle meş-gul olacağız. Mamafî Türkiye Cemiyeti Akvama dahil olmayı Lo-zan'da esas itibariyle kabul etmiştir. Binaenaleyh ergeç Cemiyeti Akvam'a girmeyi talep edecektir.

Cenevre'ye muvasalat eyleyen murahhasımız Fethi Bey 17 Ey-lül 1340'da (1924) murahhaslara iadei ziyaret eylemiştir. Cemiyeti Akvam mahfilindeki intibaatı bize müsait görünüyordu.

Fethi Beyefendi müşavirimiz Münir Beyle aynı günde öğleden sonra Cemiyeti Akvam Katibi Umumisini ziyaret ederek hüküme-timiz namına bir muhtıra tevdi eylemiş ve Cemiyet azasına tevzi olunmuştur. Muhtıra iyi bir tesir yapmıştır. Fethi Bey Fransa, İsveç ve Belçika murahhasları ile mülakatlarında Musul meselesi hakkın-daki noktai nazarını izah etmişti. Musul meselesinin Cuma veya Cumartesi günü Cemiyeti Akvam Ruznamesine alınarak müzakere-sine başlanması muhtemel görünüyordu. Fethi Bey Efendinin aynı zamanda (Simon) ve (Beranti) ile yaptığı mülakat samimi idi.

20 Eylül 1340'ta da ingiliz Murahhası Lord (Parmur) Fethi Be-yi öğle yemeğine davet etmiştir. Fethi Bey Mösyö Briban ile de sa-mimi bir mülakatta bulundu.

20 Eylül 1924 (öncesi)

(Fethi Beyefendinin Hareket Etmezden Evvel "Tan" Muhabirine Vukubulan Beyanatı, *Ayın Tarihi*, cilt IV, s.135-136. Osmanlıca ya-zıdan Türkçe yazıya çeviren: Sadık Perinçek)

*Türk ve Kürt unsurların ezici çoğunluğunu oluşturduğu
Musul'u yabancı bir hükümete tabi kılmak tasavvur edilemez*

Irki noktadan İngilizlerin Türk nüfusunu az gösteren istatistik-lerini kendi ilmi eserleri reddetmekle beraber esas itibariyle İngiliz-

lerin de Türk ve Kürtlerin kahir ekseriyetini tanıdıklarını, şu halde bu iki unsuru yabancı bir hükümete tabi kılmak tasavvur edilemeyeceğini söyledi.

24 Eylül 1924

(İngiliz Delegesi Lord Parmur'un Konuşmasına Fethi Beyin Cevabı, *Ayn Tarihi*, c. IV, s.139. Osmanlıca yazıdan Türkçe yazıya çeviren: Sadık Perinçek)

*

Fethi (Okyar) Bey
Meclis Başkanı ve Heyet Başkanı

*Türklerin ve Kürtlerin birlikte yaşama kararı ve
eşitliği temelinde kurulan Türkiye*

Bunlar (İngilizler'in yaptığı nüfus istatistiklerinden bahsetmektedir), Musul vilâyetinde Araplar'ın bir azınlık oluşturduğunu, buna karşılık büyük çoğunluğun Türkler ve Kürtlerden oluştuğunu göstermektedir ki bu da bizim bakış açımızın doğrulanmasından başka bir şey değildir.

Bu koşullarda, Türkler'i ve Kürtler'i hangi ülkeye bağlamak gerekir? Dil, ırk ve medeniyet açısından hiçbir ortak yönlerinin olmadığı bir Arap Devletine mi, yoksa, Türkler'in ve Kürtler'in kaderlerini birleştirip mükemmel bir eşitlik temelinde yaşadıkları ve aynı siyasi haklardan yararlandıkları Türkiye'ye mi? İşte ortaya çıkan soru budur.

20-30 Eylül 1924

(Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre, 1924, s.1321)

Milletler Cemiyeti Meclisi

Tevfik Rüştü (Aras) Bey

Dışışleri Bakanı ve Heyet Başkanı

Türk ve Kürtlerin ortak yönetimi

Türkiye ahalisi kendilerini bir arada idare eden Türk ve Kürtlerden oluşmaktadır.

Musul'da yerleşmiş Kürtler hakkında ne gibi bir tarzı idare uygulayacağımız soruluyor. Bu soruya cevap gereksizdir. Kürtler Türkiye'de bizim hukukumuza sahiptir. Türkiye, çoğunluğu kendi toprağında yerleşmiş Kürtler için söz söylemek hakkına sahiptir. Ateşkes zamanında Diyarbakır'ın kimler tarafından korunduğunu herkes bilir. İngiliz delegesinin Doğu Vilâyetlerindeki irticaî hareket hakkındaki üstü kapalı sözlerinden bahsetmek isterim. Hiç zannetmem ki İngiliz delegesi, halk hakimiyetine karşı ayaklandıklarını söyleyen Şeyh Sait ve taraftarlarının görüşlerine katılsın. Himaye etmek bahanesiyle millî bir unsuru ayırmak için takip edilen maksadı bir türlü anlayamıyorum. Bu maksat, Kürtlerin ufak bir kısmını elde bulundurarak bunları Kürt çoğunluğunun toplandığı memlekete karşı tedbirlerde kullanmak mıdır?

4 Eylül 1925

(Kaynak Yayınları'nın talebi üzerine, T.C. Dışışleri Bakanlığı Arşiv ve Ulaştırma Dairesi Başkanlığı'nın ARUD. VIII-16 sayı ve 18 Haziran 1999 tarihli yazısına ek olarak verilen Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 3 ve 4 Eylül 1925 tarihli konuşmalarını içeren toplam 10 sayfalık özgün Arşiv belgesinin fotokopisi)

Aynı konuşmanın Fransızca tutanaktan çevirisi

Türkiye'nin nüfusu; Lozan Antlaşması'nın *ad hoc* (özel) koşullarıyla hakları güvence altına alınan ve sayıları toplam nüfusa göre

çok az olan bazı azınlıkları saymazsak, Türkler ve Kürtlerden oluşmaktadır; bu iki unsur ülkeyi birlikte yönetmektedir.

Bize, Musul vilayetindeki Kürtlere hangi rejimi uygulama sözü verdiğimiz sorulmaktadır. Böyle bir soruya cevap vermem gerekli midir? Bütün Kürtler, Türkiye'de, hiçbir kısıtlama olmadan, Türklerin sahip olduğu bütün haklara sahiptirler. Milletvekili, bakan, vali vb. olma hakkına sahiptirler.

Türkiye'nin dostu ve komşusu kuvvet olan İran'ın İran Kürtleri üzerindeki hakkını saygı ile bir kenara ayırarak; Cumhuriyet Hükümeti'nin, çoğunluğu Türkiye'de bulunan ve Türk halkıyla birlikte Türkiye'yi yöneten Kürt unsuru adına, bütün diğer devletlerden daha fazla konuşmaya hakkı vardır. Ayrıca, Diyarbakir vilâyetinin saldırıya karşı ateşkes sırasında nasıl ve kim tarafından savunulduğunu herkes bilmektedir. Bu saldırı, Kürtler tarafından püskürtülmüştür.

M. Amery'nin sözlerinde, Doğu Vilâyetlerinin bazı bölgelerinde ortaya çıkan ve bastırılmış olan tepkiye bir ima görüyorum. Mahkemeler önünde halk egemenliği ve vicdan özgürlüğü rejimine karşı ayaklandığını açıkça söyleyen Şeyh Said ve taraftarlarının bakış açısını onayladığına inanmak istemiyorum. Bundan başka, millî bir unsuru korumak bahanesiyle bölmeye çalışırken güdülen amacı gerçekten anlayamıyorum. Burada söz konusu olan, Kürt unsurunun küçük bir bölümünü, bu halkın çoğunluğunu içeren ülkelere yöneltilmiş projelerde kullanmak için elde bulundurmaktır mıdır?

Bu arada, bu projeler ne olursa olsun, Kürtlerin kendilerinin, her zaman bağrında yaşadıkları ve diğer unsurlarla birlikte yönettikleri siyasal birliği korumak için en büyük etken olmak isteyecekleri konusunda hiçbir şüphem yoktur.

4 Eylül 1925

(Société des Nations, *Journal Officiel*, Octobre 1925, s.1336; *La Question de Mossoul a la 35me Session du Conseil de la Société des Nations*, Lausanne 1925, s.86 vd)

KAYNAKÇA

- AFETİNAN, A.: *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazdan*, 2. basım, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- AĞAOĞLU, Ahmet: "Misakı Millînin Tarihî Kıymeti", *Ülkü*, I, sayı 1, Şubat 1933.
- AĞAOĞLU, Samet: *Kuvayı Milliye Ruhu*, 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ocak 1999.
- AHMED, Kemal Mazhar: *1. Dünya Savaşı'nda Kürdistan*, çev. M. Hüseyin, Doz Yayınları, İstanbul, Ekim 1996.
- AKÇURA, Yusuf: "Asrî Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife", *Saçak*, sayı 5.
- AKÇURA, Yusuf: *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.
- AKÇURA, Yusuf: *Üç Tarzı Siyaset*, TTK Yayınları, Ankara 1976.
- AKGÜL, Dr. Suat: *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, 2. basım, Yaba Yayınları, Eylül 2001.
- AKŞİN, Sina: *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1996.
- AKŞİN, Sina: *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, I, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983.
- AKŞİN, Sina: *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, Haziran 1998.
- AKŞİN, Sina: *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Mart 1980.
- ARALOV: *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, çev. Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967.

- ARAR, İsmail: *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, İstanbul, 1963.
- ARSLAN, Abdurrahman: *Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler (1919-1923)*, Doz Yayınları, Haziran 1991.
- ASLAN, Yavuz: *M. Kemal-M. Frunze Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2002.
- ASLANOĞLU, M. Erman, "Millî Mücadele'de Kürt Aşiretlerinden Mustafa Kemal Paşa'ya ve Sadârete Çekilen Telgraflar", *Teori*, sayı 237, Ekim 2009, s.47 vd.
- ATATÜRK: *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 1985, sayı 3.
- ATATÜRK: *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.1-26, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 1998-2010.
- ATATÜRK: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-II-III, derleyen Ni-met Arsan, 2. basım, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1961, 1959, 1961.
- ATATÜRK: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-Tamim ve Telgrafları*, V, hazırlayanlar: Sadi Borak-Dr. Utkan Kocatürk. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972.
- ATATÜRK: *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, AKDTYK Araştırma Merkezi, Ankara 1991.
- ATATÜRK: *Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, derleyen Sadi Borak, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 1997.
- [ATATÜRK], Mustafa Kemal: *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1993.
- [ATATÜRK], Gazi Mustafa Kemal: *Nutuk/Söylev*, I-II-III, AKD-TYKTTK Yayınları, Ankara 1989, 1987, 1989.
- AVCIOĞLU, Doğan: *Millî Kurtuluş Tarihi*, I-II-III-IV, 3. basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1977, 1978, 1978, 1978.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya: *Tek Adam*, I-II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.
- BAYAR, Celâl: *Ben de Yazdım*, c.1-8, İstanbul 1965, 1966, 1966, 1967, 1967, 1968, Kasım 1997, Kasım 1997.

- BALLI, Rafet: *Kürt Dosyası*, Cem Yayınevi, İstanbul, Temmuz 1991.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı: *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1969.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı: *Heyet-i Temsiliye Kararları*, TTK Yayınları, Ankara, 1974.
- BAYUR, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.III, kısım 2 ve kısım 4, 2. basım, TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- BAYUR, Yusuf Hikmet: *Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti*, İstanbul, 1934.
- BAYUR, Yusuf Hikmet: *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, TTK Yayınları, Ankara, 1973.
- BEDİRİXAN, Emir Celadet Ali: *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, Doz Yayınları, İstanbul, Ekim 1992.
- BELEN, Fahri: *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara, 1973.
- BEŞİKÇİ, İsmail: *Devletlerarası Sömürge Kürdistan*, Alan Yayıncılık, Şubat 1990.
- BEŞİKÇİ, İsmail: *Kürdistan Üzerinde Emperyalist Bölüşüm Mücadelesi 1915-1925*, I, Yurt Yayınları, İstanbul, Mayıs 1992.
- BEYSANOĞLU, Şevket: *Atatürk ve Diyarbakır*, Diyarbakır, 1981.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik: *Atatürk Anadolu'da*, I, TTK Yayınları, Ankara, 1959.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik: *Trakya'da Millî Mücadele*, I-II, TTK Yayınları, Ankara, 1955, 1956.
- BİLGE, A. Suat ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, 2. basım, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1969.
- BİLSEL, Cemil: *Lozan*, I-II, tıpkıbasım, Sosyal Yayınlar, İstanbul, Eylül 1998.
- BORAK, Sadi (derleyen): *Atatürk'ün Özel Mektupları*, 4. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1998.

- BORAK, Sadi: *Atatürk'ün Resmî Yayınlara Girmemiş Söylev De-meç Yazışma ve Söyleşileri*, 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Şubat 1997.
- BORAK, Sadi: *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, 2. basım, Kaynak Yayınları, Ağustos 1998.
- BOZKURT, Mahmut Esat: *Atatürk İhtilâli*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1995.
- BRUINESSEN, Martin van: *Ağa Şeyh ve Devlet*, Özge Yayınları, basıldığı yer ve tarih belirtilmemiş.
- BÜYÜKÖZDEN, Aydoğan: "Kurtuluş Savaşı'nda Kürtler", *Aydın-lık*, 28 Mayıs 1979-14 Haziran 1979.
- CEBESoy, Ali Fuat: *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953.
- CEBESoy, Ali Fuat: "Misak-ı Millî-Yayınlanmamış Belge", *Kav-ram*, 1, Ankara, Ocak 1998.
- CEBESoy, Ali Fuat: *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 2. basım, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koli. Şti., Ankara 1981.
- CEMİL PAŞA, Ekrem: *Muhtasar Hayatım*, Brüksel, 1989.
- CHAILAND, Gerard: *Kürdistan und die Kurden*, I, Pogrom, Göt-tingen und Wien, Maerz 1984.
- COŞKUN, Alev: *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, Çağdaş Yayınları, Eylül, 1996.
- ÇAKAN, Işıl: *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, Çağdaş Ya-yınları, İstanbul, Haziran 1999.
- ÇAY, Abdulhalûk M.-KALAFAT, Yaşar: *Doğu ve Güneydoğu Ana-dolu'da Kuvvayı Milliye Hareketleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1990.
- DEMİRBAŞ, H. Bülent: *Musul-Kerkük Olayı ve Osmanlı İmpara-torluğu'nda Kuveyt Meselesi*, 2. basım, Arba Yayınları, Nisan 1995.
- DEP MİLLETVEKİLLERİ: *DEP Milletvekillerinin İddianameye Karşı Savunmaları*, basıldığı yer ve tarih belirtilmemiş.

- DERSİMİ, M. Nuri: *Dersim ve Kürt Millî Mücadelesine Dair Hatıratım*, geliştirilmiş yeni basım, ÖzGe Yayınları, Ankara, 1992.
- DERSİMİ, M. Nuri: *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Komkar Yayınları, Köln, Şubat 1988.
- DOĞU ARAŞTIRMA MERKEZİ TARİH ARAŞTIRMALARI GRUBU: "Millî Mücadelede Aşiretlerimiz (I-IX)", *BTTD*, sayı 65-73.
- DURAN, Tülây: "Son Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda 'Felahı Vatan İttifakı'", *BTTD*, sayı 61, Ekim 1972.
- DURAN, Tülây: "Heyeti Temsiliye Kararları", *BTTD*, sayı 72, Şubat 1991.
- DURSUNOĞLU, Cevad: *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946.
- DURU, Orhan: *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978.
- ELÇİ, Şeyhmus: *Sevr ve Lozan Sürecinde Doğu Anadolu Aşiretleri*, Adım Yayınları, Ankara, 1998.
- ERDOST, Muzaffer İlhan: *Şemdinli Röportajı*, genişletilmiş 2. basım, Ankara, Kasım 1993.
- ERENDİL, Muzaffer: *Çok Yönlü Lider Atatürk*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- ERİKAN, Celâl: *Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Ekim 1971.
- ERİM. Nihat: *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri*, I, AUHF Yayınları, Ankara, 1953.
- ESENGİN, Kenan: *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, ilaveli 2. basım, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975.
- FAKİR, Mehmet: "Mustafa Kemal ve Kürtler", (1-5), *Demokrasi*, 28 Aralık 1996-1 Ocak 1997.
- FEYZİOĞLU, Turhan: *Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*, AKD-TYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1988.

- FIRAT, M. Şerif: *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 5. basım, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.
- FRUNZE: *Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları*, çev. Ahmet Ekeş, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, c.IV, 1. kısım, Ankara 1984.
- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI: *Askerî Yönüyle Atatürk*, Ankara 1981.
- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI: *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, Ankara, 1980.
- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI (hazırlayan): *Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981.
- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI: *Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler*, II-III-IV: Ankara 1992, 1994, 1996.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ DAİRESİ: *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1977.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ DAİRESİ: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, IV. cilt, 2. kısım, Ankara 1986.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ DAİRESİ: *Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara, 1962.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ DAİRESİ: *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi 1919-1921*, III. cilt, Ankara, 1965.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ DAİRESİ: *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi*, IV. cilt.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ DAİRESİ: *Türk İstiklâl Harbi, c.VI, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Ankara, 1974.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Cumhuriyete Doğru 1921-1922*, Ankara, 1971.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Erzurum Kongresi*, Ankara, Mart 1968.

- GOLOĞLU, Mahmut: *Sivas Kongresi*, Ankara, Mart 1969.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, Ankara 1971.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara 1970.
- GÖKALP, Hikmet: *Devlet-Ulus*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 1998.
- GÖKALP, Ziya: *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, 2. basım, Kaynak Yayınları, Haziran 2009.
- GÖKALP Ziya: "Türklerle Kürtler", *Küçük Mecmua*, sayı 1, Haziran 1338 (1922), s.7'den yeni Türkçe yazıya çevirerek yazının tamamını yayımlayan: *Aydınlık*, 13 Haziran 1999, sayı 621.
- GÖKBİLGİN, Tayyib: *Millî Mücadele Başlarken*, I-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1959, 1965.
- GÖLDAŞ, İsmail: *Kürdistan Teâli Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul, Kasım 1991.
- GÖLDAŞ, İsmail: "Mustafa Kemal ve Kürtler", *Özgür Bakış*, 18-22 Haziran 1999.
- GÖLDAŞ, İsmail: "TBMM: Bebekliği Böyle miydi?", *Özgür Bakış*, 24-27 Mayıs 1999.
- GÖLDAŞ, İsmail: *Takrir-i Sükûn Görüşmeleri*, Belge Yayınları, İstanbul, Temmuz 1997.
- GÖNLÜBOL., Mehmet ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- GURKO-KRYAJİN, V.: "Ermeni Sorunu", *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*, III, 1926.
- GURKO-KRYAJİN, V.: *Yeni Türkiye'nin Doğuşu (1923-1924 Yazıları)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.
- GÜLMEZ, Nurettin: *TBMM Zabıtlarında Doğu ve Güneydoğu Me-selesi*, İstanbul 1992.
- GÜLTEKİN, Mehmet Bedri: "Bölgelerarası Dengesizlikleri Gidermek İçin Kamu Ekonomisi", *Özelleştirme Değil Kamulaştırma* içinde, 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1996.

- GÜLTEKİN, Mehmet Bedri: *İkibinlerin Eşiğinde Kürt Sorunu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 1993.
- HANİOĞLU, Şükrü: *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.
- HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ: sayı 90, 92.
- HİLMİ, Refik: *Anılar Şeyh Mahmut Berzenci Hareketi*, 2. basım, Nûjen Yayıncılık, İstanbul, Temmuz 1995.
- IZADY, Mehrdad R.: *Kurds a Concise Handbook*, Tailor-Francis, USA, 1992.
- İĞDEMİR, Uluğ: *Sivas Kongresi Tutanakları*, 2. basım, TTK Yayınları, Ankara 1986.
- İNAL, İbnül Emin Mahmut Kemal: *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1940-1953.
- İNÖNÜ, İsmet: *Cumhuriyet'in İlk Yılları*, I-II, Cumhuriyet Eki, İstanbul, Ekim, Kasım 1998.
- JAESCHKE: *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, 2. basım, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- JAESCHKE: *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, I-II, TTK Yayınları, Ankara 1970, 1973.
- KANSU, Mazhar Müfit: *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I-II, 2. basım, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara 1986.
- KAPLAN, Mehmet ve diğerleri (hazırlayan): *Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- KARABEKİR, Kâzım: *İstiklâl Harbimiz*, I-II, genişletilmiş yeni basım, İstanbul, basım tarihi belirtilmemiş.
- KARABEKİR, Kâzım: *Kürt Meselesi*, 2. basım, Emre Yayınları, İstanbul 1994.
- KARADAĞ, Daşar: "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", *Teori*, sayı 147, Nisan 2002.
- KAYMAZ, İhsan Şerif: *Mezopotamya'da Emperyalist Kapışma ve Yerleşme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.

- KAYMAZ, Nejat: "Misakı Millî Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında", *Türk Tarih Kongresi*, III.
- KAYMAZ, Nejat, "TBMM'de Misakı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu", I-II, II*, II**, II***, *Tarih ve Toplum*, sayı 19-23, Temmuz-Kasım 1985.
- KAYNAK Yayınları: *Aşiretler Raporu*, İstanbul, Şubat 1998.
- KAYNAK Yayınları: *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, I-II-III, İstanbul, Mart, Şubat, Nisan 1992.
- KAZANCYAN, Rem: *Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri / Yeni Belgeler (1920-1922)*, çev. Arif Acaloğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- KELEKİAN, Diran: *Dictionaire Turq-François*, Mihran Matbaası, Constantinople 1911.
- KEMALİ, Ali: *Erzincan*, 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Aralık 1992.
- KIVILCIMLI, Hikmet: *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, Yol Yayınları, İstanbul, Nisan 1979.
- KİLİ, Suna-GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref: *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.
- KOÇAK, Cemil, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- KOLOĞLU, Orhan: *Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi*, 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.
- KOMİTERN BELGELERİNDE TÜRKİYE-1: *Kurtuluş Savaşı ve Lozan*, derleyen: Doğu Perinçek, yeniden düzenlenmiş 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 1998.
- KOMİTERN BELGELERİNDE TÜRKİYE-3: *Kürt Sorunu*, derleyen Doğu Perinçek, yeniden düzenlenmiş 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 1994.
- KURAN, Ahmet Bedevi: *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959.
- KURAT, Yuluğ Tekin: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara, 1976.

- KURTULUŞ SAVAŞI'NIN İDEOLOJİSİ –Hâkimiyeti Milliye Yazıları–*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2007.
- KUTLAY, Naci: *İttihat Terakki ve Kürtler*, 2. basım, Fırat Yayınları, Ocak 1991.
- KÜÇÜK, Yalçın: *Kürtler Üzerine Tezler*, 2. basım, Başak Yayınları, İstanbul, Mart 1992.
- KÜÇÜK, Yalçın: *Sırlar*, bilgisayar çıkışı.
- KÜÇÜKÖMER, İdris: *Doğucu-İslamcı Halk Cephesi*, Ant Yayınları, İstanbul, Nisan 1969.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer: *Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1978.
- KÜRŞAT, Cengiz: "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar", *BTTD*, sayı 34, Temmuz 1970.
- LENİN: *Doğuda Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, çeviren Tektaş Ağaoglu, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.
- MERAM, Ali Kemal: *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kıttaş Yayınları, İstanbul, 1969.
- MERAY, Seha L.: *Lozan Barış Konferansı*, 1-8, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ekim 1993.
- MERAY, Seha L.-OLCAY, Osman: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1977.
- MESUT, Ahmet: *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, Doz Yayınları, İstanbul, 1992.
- MİLLETLER CEMİYETİ KOMİSYONU: *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*, 2. basım, Med Yayınları, İstanbul, Eylül 1991.
- MİNORSKY, Vladimir E.: *Musul Sorunu*, Avesta Yayınları, çeviren Salim Şahin, İstanbul, 1998.
- MUMCU, Uğur: *Kürt-İslam Ayaklanması*, 1. basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

- MUMCU, Uğur: "Kürtlere Özerklik", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1992.
- MUTLUÇAĞ, Hayri: "Erzurum Kongresinin Tutanak ve Kararları", *BTTD*, sayı 61, Ekim 1972.
- MUTLUÇAĞ, Hayri: "Sivas Kongresinin Tutanak ve Kararları I-VI", *BTTD*, sayı 62-67/68, Kasım 1972-Mart/Nisan 1973.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin: *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara, 1974.
- NALBANTOĞLU, İlhami: *Kasım Küfrevi'nin Ardından*, Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- NİKİTİN, Bazil: *Kürtler*, 2. basım, Özgürlük Yolu Yayınları, basım yeri belirtilmemiş, Aralık 1976.
- OLCAY, Osman: *Sevr Anlaşmasına Doğru*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1981.
- OLCAYTU, Turhan: *Türk Tarihi Silahlı Kuvvetleri ve Atatürkçülük*, Genelkurmay Başkanlığı 50. Yıl Yayını, Ankara, 1973.
- OLSON, Robert, *The Emergence of the Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion 1885-1925*, University of Texas Press, Austin 1989.
- OLSON, Robert: *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı*, çev. Bülent Peker-Nevzat Kırac, Özge Yayınları, Ankara 1992.
- ONAR, Mustafa: *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, I-II, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- ORAN, Baskın: *Atatürk Milliyetçiliği*, 1. basım, Dost Yayınları, Ankara, Ocak 1988.
- ÖKE, Mim Kemâl: *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖKE, Mim Kemâl: *İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı (1922-1923)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1984.
- ÖZ, Baki: *Belgelerle Koçgiri Olayı*, Can Yayınları, İstanbul, Ağustos 1999.

- PERİNÇEK, Doğu: *Abdullah Öcalan ile Görüşmeler*, genişletilmiş 6. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2009.
- PERİNÇEK, Doğu: "Atatürk'ün 1920 Başındaki Mebuslarla Görüşme Tutanakları", *Teori*, sayı 213, Ekim 2007.
- PERİNÇEK, Doğu: *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek*, geliştirilmiş 4. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1997.
- PERİNÇEK, Doğu: *Kemalist Devrim-I / Teorik Çerçeve*, 5. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 1995.
- PERİNÇEK, Doğu: *Kemalist Devrim-II / Din ve Allah*, 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1994.
- PERİNÇEK, Doğu: *Kemalist Devrim-III / Altı Ok*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1999.
- PERİNÇEK, Doğu: "Kemalist Devrimin Halkçılık Programı", *Teori*, Nisan 1999, sayı 111.
- PERİNÇEK, Doğu: *Kürt Sorununa Acil Kardeşlik Çözümü -Kurtuluş Savaşı'nda Sınanmış Anayasal ilke ve Politikalar-*, 13 Ocak 1995 günü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e sunulmuş olan bilgisayar çıkışı metin ve belgeler.
- PERİNÇEK, Doğu: "Kürt Sorunu' ve Kemalizm Konusunda Üç Arkadaşa Cevap", *Saçak*, sayı 48, Ocak 1988.
- PERİNÇEK, Doğu: *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 1992.
- PERİNÇEK, Doğu: *Türk Sorunu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1993.
- PERİNÇEK, Mehmet: *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, 2. basım, Kaynak Yayınları, Mart 2007.
- PERİNÇEK, Mehmet: "Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet Orduları Arasındaki İşbirliği (Doğu-Deniz-Batı Cepheleleri)", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2008.
- REŞİT, Dr.: *Sürgünden İntihara Dr. Reşit Bey'in Hatıraları*, hazırlayan: Ahmet Mehmetefendioğlu, İzmir, 1992.

- ROTH, Jürgen und andere: *Geographie der unterdrückten Die Kürden*, Rowolth Taschenbuch Verlag, Hamburg, Maerz 1978.
- SABİS, Ali İhsan: *Harp Hatıralarım*, İstanbul, 1951.
- SARIHAN, Zeki: *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, II, III, IV, TTK Yayınları, Ankara, 1993, 1995, 1996.
- SARIHAN, Zeki: *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- SARIHAN, Zeki: *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Afgan İlişkileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- SASUNİ, Garo: *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. YY'dan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, Med Yayınevi, İstanbul, 1992.
- SELEK, Sabahattin: *Anadolu İhtilali*, I-II, İstanbul, 1966.
- SEVER, Metin: *Kürt Sorunu -Aydınlarımız Ne Düşünüyor-*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- SEVGİN, Nazmi: *Zazalar ve Kızılbaşlar*, Kalan Yayınları, Ankara, Ağustos 1999.
- SİLOPİ, Zinnar: *Doza Kürdistan*.
- SİREL, Münir: "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şûrası Tutanığı", *BTTD*, sayı 4, Ocak 1968.
- SOCIÉTÉ DES NATIONS: *Journal Officiel*, Octobre 1925.
- SOCIÉTÉ DES NATIONS: *La Question de Mossoul â la 35me Session du Conseil de la Société des Nations, Impremiere de la Société Suisse de Publicité*, Lausanne 1925.
- SOCIÉTÉ DES NATIONS: *Quesîon de la Frontiere Entre la Turquie et L'Irak; League of Nations Question of the Frontiere between Turkey and Iraq*. (Raporun Türkçesi, *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı* başlığıyla Türkçe yayımlandı, 2. basım, Med Yayınları, İstanbul, Eylül 1991.)
- SONYEL, Salâhi R.: "1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması", *Belleten*, c.24.
- SONYEL, Salâhi R.: *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2009.

- SONYEL, Salâhi R.: "İngiltere Dışışleri Bakanlığı Belgelerinin Işığında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması", *Belleten*, Temmuz 1970, No.135, c.XXXIV.
- SONYEL, Salâhi R.: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I-II, 3. basım, 2. basım; AKDTYK TTK Yayınları, Ankara 1995, 1991.
- SOVYETLER BİRLİĞİ KOMÜNİST PARTİSİ (BOLŞEVİK) TARİHİ: Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, Mayıs 1997.
- SOYAK, Hasan Rıza: *Atatürk'ten Hatıralar*, I.
- SOYSAL, İsmail: *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I, TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- ŞAMSUTDİNOV, A.M.: *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çeviren Ataol Behramoğlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul, Mayıs 1999.
- ŞİMŞİR, Bilal: *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1975, c.2.
- ŞİMŞİR, Bilal: *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de 'Kürt Sorunu' (1924-1938)*, Dışışleri Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1975.
- ŞİMŞİR, Bilal: *Lozan Telgrafları*, I-II, TTK Yayınları, 1990, 1994.
- TANÖR, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 3. basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Şubat 1999.
- TANÖR, Bülent: *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yayınları, İstanbul, Temmuz 1992.
- TANRIÖVER, Hamdullah Suphi: "İstanbul Meclisi Mebusanı'nın Gizli Oturumunda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bir Konuşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 3, Temmuz 1985.
- TANSEL, Selahattin: *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I-II-III-IV, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- TANYOL, Cahit: *Türklerle Kürtler*, 2. basım, Gendaş Yayınları, İstanbul, Haziran 1999.
- TARİH, IV, İstanbul, 1934.
- TAŞ, Fahri: *Mütareke Sonrasında (1919) Güneydoğu Anadolu*, bilgisayar çıkışı 143 sayfalık araştırma.

- TBMM GİZLİ CELSE ZABITLARI*, I-IV, TBMM Basımevi, Ankara, 1980.
- TBMM Vakfı Yayınları: *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, I-II, Ankara 1994, 1995.
- TBMM Vakfı Yayınları: *Türk Parlamento Tarihi 1923-1927*, I-II, Ankara 1993, 1994.
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ: *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Ankara, 1993.
- T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü: *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-1 Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)*, basım tarihi ve yeri belirtilmemiş.
- T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü: *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-2 Lozan (1922-1923)*, basım tarihi ve yeri belirtilmemiş.
- T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü: *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-4 Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, basım tarihi ve yeri belirtilmemiş.
- T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI: *Atatürk'ün Millî Dış Politikası 1919-1923*, I-II, Ankara, 1994.
- TEKİNALP: *Kemalizm*.
- TEORİ dergisi: *Kemalizm'de Halkçılık* özel sayısı, sayı 107, Aralık 1998.
- TEVETOĞLU, Fethi: "Atatürk'ün Nakşibendî Şeyhi Küfrevi-zâde Abdülbâkî Efendiye Yazdığı Mektuplar", *Hayat Tarih*, sayı 12.
- TEVETOĞLU, Fethi: "Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları", *Belle-ten*, Ağustos 1986, sayı 197.
- TOYNBEE: *Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çeviren Kâsım Yargıcı, İstanbul, 1971.
- TUNAYA, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952.

- TUNAYA, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasal Partiler*, II, genişletilmiş 2. basım, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- TUNCAY, Mete: "Misakı Millî'nin Birinci Maddesi Üzerine", *Birikim*, Ağustos-Eylül 1976, sayı 18/19.
- TÜFEKÇİ, Gürbüz D.: *Atatürk'ün Düşünce Yapısı*, genişletilmiş 3. basım, Ankara, Aralık 1986.
- TÜRK YURDU*: I, Tutibay Yayınları, yeni harflerle basım, Ankara, 1998.
- ULUBELEN, Erol: *İngiliz Belgelerinde Türkiye*, 2. basım, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.
- ULUĞ, Naşit Hakkı: *Derebeyi ve Dersim*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932.
- UNAT, Faik Reşit: "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Kuruluşuna Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, c.I, sayı 1.
- UNAT, Faik Reşit: "Misakı Milliye Beyannamesi", *Aylık Ansiklopedi*, 1944, No 3.
- ÜNAL, Tahsin: "Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", *Türk Kültürü*, Kasım 1968, sayı 73.
- ÜNÜVAR, Vevsel: *Kurtuluş Savaşı'nda Bolşeviklerle Sekiz Ay 1920- 1921*, 2. basım, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997.
- VANLY, İsmet Cherif: *Kürdistan und die Kürden*. II-III, Pogrom, Göttingen und Wien, October 1986-August 1988.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet: *İlk Meclis*. Cumhuriyet kitap eki, İstanbul, Nisan 1999.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet: "Türkiye Cumhuriyetinin Anayasal Kuruluşu", *Recai Seçkine Armağan*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1974.
- WALSH, Pat: *Forgotten Aspects of Ireland's Great War 1914-1924*, Athol Books, Belfast 2009.
- YAVUZ, Kemal: "Bu Vatan Kimin", *Müdafaai Hukuk*, sayı 6, 30 Ocak 1999.

- Yeni Ülke*, sayı 17, 18, 20; 17-23 Şubat 1991, 24 Şubat-2 Mart 1991; 10-16 Mart 1991.
- YERASİMOS, Stefanos: *Türk-Sovyet İlişkileri*, Gözlem Yayınları, İstanbul, Ocak 1979.
- YILDIZ, Hasan: *20. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizm*, 2. basım, Nûjen Yayınları, İstanbul, Kasım 1996.
- YILDIZ, Hasan: *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, 2. basım, Koral Yayınları, İstanbul, Mayıs 1991.
- YILMAZ, Durmuş: *Misakı Milli'ye Göre Musul*, Konya 1995.
- YILMAZ, Hadiye: *Kurtuluş Savaşımız ve Asya-Afrika'nın Uyanışı –Hâkimiyeti Milliye Yazılarıyla–*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.
- ZEKİ, M. Emin: *Kürdistan Tarihi*, Komal Yayınları, İstanbul 1977.

İSİM DİZİNİ

- Abaloğlu, Yunus Nadi, 277, 292,
Abdul Mahmut, 129
Abdülğani Bey (Muş Mebusu),
259, 473
Abdülhamit, 124, 405.
Abdülkadir, 468.
Abdülkadir Kemali Bey (Kastamonu Mebusu), 259, 473.
Abdullah Cevdet, 121, 339.
Abdurrahman Ağa (Şırnaklı),
151.
Adil Bey (Eski Dahiliye Nazırı),
52, 54.
Aharonian, Avedis, 44.
Ahmet Agayef (Ağaoğlu), 321.
Ahmet Cevdet Bey (13. Kolordu Komutanı), 148.
Ahmet Emin Bey, 245, 459.
Ahmet Hamdi (Muş Mebusu),
259, 473.
Ahmet Haso Ağa, 164.
Ahmet İzzet (Furğaç) Paşa (Sadrazam), 36, 182, 275.
Ahmet Muhtar Bey (TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı), 106, 231, 319.
Akçura, Yusuf, 77, 332, 335, 406.
Akşin, Sina, 17, 110, 114, 144, 298.
Ali Bate, 131.
Ali Fuat (Cebesoy), 74, 76, 77, 88, 211, 285, 322.
Ali Galip (Elaziz Valisi), 127, 153, 180, 442.
Ali Galip (Harput Valisi), 442.
Ali Kemal Bey (Dahiliye Nâzırı), 120, 169.
Ali Kemali, 133.
Ali Merve Bey (Kürt Aşiret Reisi), 164.
Ali Rıza Paşa, 111, 172, 181, 182, 198, 200, 201, 225, 279, 288.
Ali Saip (Ursavaş) (Revandizli Jandarma Subayı), 157.
Ali Vasıf (Genç Mebusu), 259, 473.
Alişan Bey, 132, 133, 135, 149, 150, 234.
Alişer, 133-135.
Alişir Efendi, 153.
Alparslan, 267.

- Amery, M., 504.
- Aralov, S.İ. (Sovyet Elçisi), 86, 112, 115, 149.
- Aras, Tevfik Rüştü (Dışişleri Bakanı), 265, 266, 317, 318, 328, 350, 489, 503.
- Arif (Bitlis Mebusu), 259, 473
- Aslanoğlu, M. Erman, 154.
- Atatürk, 80, 86, 98, 99, 107-109, 113, 114, 118, 120, 129, 133, 138, 156, 157, 160, 163, 166, 167, 169, 170, 171, 174, 176, 180, 184, 185, 187, 188, 193, 195, 196, 198, 203, 208, 210-213, 216-218, 225, 230, 232, 234, 236, 238, 241-245, 247, 249, 269-273, 279, 281-287, 289, 290, 291, 295, 297, 298, 301, 302, 304, 305, 309, 311, 312, 322, 331, 334, 335, 338, 339, 341, 342, 344, 345, 348, 361, 363, 366, 369, 373, 374, 376, 381, 382, 385, 395-398, 406, 407, 409, 410, 412, 413, 416, 419.
- Aydemir, Şevket Süreyya, 278.
- Aykut, Nevzat, 17.
- Baki, Ercüment Hüsnü, 16.
- Balfour, Arthur (İngiliz Dışişleri Bakanı), 26.
- Baran, Havva, 17.
- Batur, Enis, 17.
- Bayar, Celal, 114, 118.
- Baykal, Bekir Sıtkı, 52, 424.
- Bayur, Yusuf Hikmet, 114.
- Bedirhan, Kâmrân, 124, 128, 442.
- Bedirhani Emin Ali, 124.
- Bediüzzaman Saidi Nursi, 120, 124, 125.
- Bekir Sami (Kunduk) Bey (Heyeti Temsiliye Üyesi), 96, 182, 227, 235, 262, 263, 278, 279, 349, 368, 370-372, 394, 489-491.
- Bekir Sıtkı Bey (Siverek Mebusu), 52.
- Beranti, 501.
- Berthelot, 39.
- Beşikçi, İsmail, 90, 122, 302, 400, 402.
- Beyatlı, Yahya Kemal (Urfa Mebusu), 487
- Bilge, A. Suat, 241.
- Bilsel, Cemil, 33, 36, 58, 313.
- Birdoğan, Nejat, 400.
- Bitlisli Molla İdris, 267.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, 285.
- Boğos Nubar, 44, 45, 47, 51, 137, 254, 256.
- Borak, Sadi, 249.
- Bouchez, 111.
- Bouillion, Franklin, 95.
- Bozarıslan, Mehmet Emin, 140.
- Briban, 501.
- Brown, Louis Edgar, 98, 110.
- Bruinesen, Van, 353.
- Büyüközden, Aydoğan, 49, 158.

Cafer Tayyar Bey, 138, 439.
Calthorpe (İngiliz Amirali), 36,
121, 137, 161.
Cavit Bey, 56.
Cebesoy, Ali Fuat, 74, 76, 77, 88,
211, 285, 322, 375.
Celâl Nuri, 368.
Celâleddin Arif Bey (Erzurum
Mebusu), 42, 52, 53, 462.
Cemal Paşa (Harbiye Nazırı),
182, 198.
Cemil Çeto Bey, 152.
Cemilpaşazâde Ekrem Bey, 48,
127, 209, 442, 444.
Cemilpaşazâde Kasım Bey, 145,
209, 247, 338, 437.
Cemilpaşazâde Mustafa Bey,
150, 151.
Cevdet Kerim, 277.
Childs, 95.
Churchill, H.N., 111.
Cihangiroğlu, İbrahim, 169.
Clemenceau (Fransız Başbaka-
nı), 33.
Crane, Mr. 98.
Curzon, Lord (İngiliz Dışişleri
Bakanı), 27, 39, 48, 60, 115,
117, 205, 206, 264, 313, 314,
327, 353-357, 369-371, 374,
376, 476-483, 490, 495.
Çerkes Ethem, 218.
Çiçerin, G., 241, 242.

Daladier, Eduard, 111.
Damat Ferit Paşa, 62, 109-112,
115-117, 120, 127, 139, 172,
180, 181, 203, 205, 225, 443,
449.
Dersimi, Baytar Nuri, 117, 131-
135, 149, 150.
Derviş Bey (Bitlis Mebusı), 259,
473.
Dirşu'lu Ömer Ağa, 151.
Diyab Ağa (Dersim Mebusu),
158, 159, 174, 260, 470.
Diyarbakirli Fahri, 42.
Doğan, Avni, 46.
Dolapçı, Ercan, 17.
Dürriyade El-Seyit Abdullah
(Şeyhülislam), 204.
Dursunoğlu, Cevad, 149, 170,
209,
Duyar, Doğan, 17.
Edip Bey, 147.
Elçi, Şeyhmus, 48, 49, 122, 352.
Emin Bey (Lekilli) (Erzincan
Mebusu), 134, 464, 467.
Emir Celadet Ali Bedirhan, 143
Emir Faysal, 493.
Enver Paşa (Başkumandan Veki-
li), 22, 78, 86, 166, 435, 455.
Erendil, Muzaffer (Em. Tümg.),
298.
Erikan, Celâl (Em. Tümg.), 130.
Esad Bey (Mardin Mebusu), 259,
473.

Falkenhayn (Yıldırım Orduları
Grubu Komutanı), 144.
Ferit Paşa (Damat), 62, 109-112,
115-117, 120, 127, 132, 139,
172, 178, 180, 181, 203, 205,
207, 225, 281, 443, 449, 482.
Fethi (Okyar) Bey, 264, 265, 316,
327, 350, 397, 398, 411, 489,
497, 498, 501, 502.
Fevzi (Çakmak) Paşa, 94, 113
Fevzi Efendi (Erzincan Mebusu),
134, 466.
Fikri Bey, 147.
Foch (Fransız Mareşali), 60
French, Albay, 141.
Fresner, J., 111.
Frew (İngiliz Rahibi), 120, 125,
446.
Fuat Bey, 147.
Fuller, Graham, 410.
Galip Bey (Harput Valisi), 444.
George, Lloyd, 27, 33, 34, 39, 58,
161.
Gökalp, Hikmet, 406.
Gökalp, Ziya, 266, 309, 348, 408.
Gökçe, Özey, 17.
Göldaş, İsmail, 46, 127.
Gurko-Kryajin, V.A., 103, 241.
Güner, Kağan, 72.
Güran, Kurtuluş, 17.
Haçador Ağa (Ermeni baronu),
164.

Hacı İlyas Sami Bey (Muş Mebu-
su), 158, 326, 338, 343, 480.
Hacı Kaya Ağa, 154, 443.
Hacı Musa Bey (Mirza Beyzade,
Mutki Aşireti Reisi, Erzurum
Heyeti Temsiliye Üyesi), 447,
449.
Hacı Musa, 151.
Hacı Mustafa Bey (Haydaran
Aşireti Reisi), 151.
Hakkı Bey (Van Mebusu), 259,
260, 473, 474.
Hakkı Hami Bey (Sinop Mebu-
su), 134, 377, 466.
Hâlet (Sağiroğlu) Bey (Mebus,
Sağırzadelerden), 153, 441.
Halil Bey (Liva Mutasarrıfı),
127.
Halil Bey (Malatya Mutasarrıfı),
442, 446.
Halil Bey, 373, 444.
Halil Hulki Bey (Siirt Mebusu),
338, 343.
Halil Paşa (Kut), 105.
Halit Bey (Cıbrın Aşireti Reisi),
151.
Hamdi Bey (Diyarbakir Mebu-
su), 259, 473.
Hamdi Bey (Genç Mebusu), 261,
340, 476
Hamdullah Suphi (Tanrıöver)
Bey, 289.
Hamit Bey (Kürt Aşiret Reisi),
164.

Harbord (ABD Generali), 97, 98.
Hasan Hayri Bey (Dersim Mebusu), 260, 469.
Haydar Bey (Harpur Valisi), 445.
Haydar Bey (Musul Valisi) 362.
Haydar Bey (Van Mebusu), 150, 315, 326, 486.
Haydar Bey (Van Valisi), 189.
Haydar, Hüseyin, 220.
Hazreti Faruk (Hz. Ömer), 54.
Hilmi, Refik, 140.
Hüseyin Avni Bey (Erzurum Mebusu), 357, 465, 482.
Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, 227, 278, 279, 289, 475, 483, 484, 488.
Hüsrev (Gerede) Bey (Trabzon Mebusu), 285, 289, 290.
İleri, Celâl Nuri (Kanunu Esasi Encümeni Mazbata Muharri-ri), 368.
İleri, Rasih Nuri, 17, 333.
İlhami Bey, 113.
İlyas Sami Bey (Muş Mebusu), 158, 326, 338, 343, 356, 480.
İncedayı, Cevdet Kerim, 277.
İsmet (İnönü) Bey, 138, 159, 161, 252, 290, 300, 408, 491.
Jaeschke, 115, 304, 311.
Kadri Bey (Cemilpaşazade), 48.
Kalman, M., 48.

Kâmil Bey (Diyarbakır Mebusu), 145, 436.
Kâmrân Bedirhanî, 124, 127, 128.
Kaptan, Eyüp, 195.
Kara Boğa, 267.
Kara, Mehmet (Mehmet Çavuş), Karagöz, Mehmet,
Karateke, Hasan, 17.
Kaymaz, Nejat, 17, 194, 226, 270, 278, 291, 293-296, 298, 300, 304.
Kâzım (İnanç) Paşa, 167.
Kâzım (Karabekir) Paşa, 57, 88, 104, 106, 110, 112, 113, 116, 120, 136, 138, 144, 148, 156, 158, 162, 163, 165, 167, 168, 171, 173, 176, 183-185, 188-190, 192, 193, 204, 211-214, 252, 294, 305, 392, 393, 404, 405, 423, 438, 481.
Kâzım (Özalp) Paşa (Millî Müdafaa Vekili), 488.
Kâzım Bey (Albay), 98.
Kelekian, Diran, 321.
Kemal Mazhar Ahmed, 22, 23.
Kerenski, 103.
Kerim Bey, 147.
Kılıçarslan, 267.
Kör Hüseyin Paşa, 156.
Küçük, Yalçın, 17.
Küçükömer, İdris, 89, 90.
Küfrevizâde Şeyh Abdülbaki Efendi, 151, 152.

Küfrevizâde Şeyh Bâki Efendi (Bitlis), 153.
Kürkçüoğlu, Ömer, 37, 115, 278.
Lenin, V.İ., 22, 24, 27, 28, 90, 102, 103, 107, 241, 366, 373.
Lepissier, 111.
Lütfi Bey (Siverek Mebusu), 157, 469
Lütfi Fikri Bey (Dersim Mebusu), 42, 43.
Machiavelli, 53.
Mao Zedung, 90.
Mardinzade Mehmet Arif Paşa, 165.
Mazhar Ahmed, 22, 23, 140, 162.
Mazhar Müfit (Kansu) Bey (Heyeti Temsiliye Üyesi), 233, 285, 290, 300, 301, 481.
Mehmet Bey, 167.
Mithat Paşa (Sadrazam), 77.
Molla İdris, 267.
Mumcu, Uğur, 46, 114, 360
Musa Bey (Eruh Garzan Aşireti Reisi), 451.
Musa Bey (Mutki aşiretinin reisi), 151, 447, 496
Muşarlı Resul Ağa, 151.
Museviler, 347.
Mustafa Ağa (Şatzâde), 443.
Mustafa, Dr. (Çorum Mebusu), 334, 487.
Mustafa Bey (Dersim Mebusu), 134, 150, 151, 468.

Mustafa Durak Bey (Erzurum Mebusu), 134, 158, 464.
Mustafa Kemal, 22, 35, 72, 74-81, 84-90, 92, 94, 96-102, 104-110, 112, 113, 115, 118, 120, 125-127, 130-133, 135-138, 140-145, 147-154, 156, 159-161, 163, 166-173, 175-206, 208-216, 218, 220, 225, 227, 231-234, 236, 237, 239, 241, 242, 244-247, 268, 270-274, 278-282, 284-290, 292, 294-296, 299-307, 309, 311, 322-324, 330-333, 337, 338, 343, 351, 352, 354, 356, 359, 363, 369, 373, 374, 389-391, 394-396, 400, 408, 409, 411-414, 430, 432, 435, 450, 459, 460, 478, 480.
Mustafa Nadir (Diyarbakir Vali Vekili), 131.
Mustafa, Dr. (Çorum), 334, 487.
Müfid Efendi (Kırşehir Mebusu), 340, 473.
Naim Bey (Âyan Meclisi Üyesi), 54, 255, 462.
Namık Kemal, 77.
Nazif, Süleyman, 121, 209, 210.
Süleyman Necati Bey (Erzurum Mebusu), 257, 259, 337, 471.
Necdet Bey, 147.
Necib Bey (Mardin Mebusu), 259, 474.

Necmettin Bey (Siirt Mebusu), 259, 473.
Nemrut Mustafa Paşa, 204.
Nihat (Anılmış) Paşa (Elcezire Cephesi Kumandanı), 239, 319, 360, 362.
Noel (İngiliz Binbaşı), 127, 132, 153, 180, 439, 444.
Nuh Bey, 151.
Nureddin Zengi, 267.
Nuri Dersimi (Baytar), 131, 132, 134,

Ohanciyan, H., 45, 46.
Olson, Robert, 142, 353, 375-377, 380.
Oran, Baskın, 17.
Osman Ağa (Topal Osman), 468.
Osman Nevres (Hasan Tahsin), 71.

Öcalan, Abdullah, 404.
Ömer Ağa (Dirşulu), 151.
Ömer Bey, 150.
Özdemir Bey (Antep Kuvayı Milliye Kumandanı), 362, 363.
Öznel, Erdoğan, 71.

Perinçek, Kiraz, 17.
Perinçek, Sadık, 16, 246, 265, 327 398, 501, 502.
Picot, Georges, 16, 77.
Pozan Bey (Urfa Mebusu), 259, 473.

Prens Sabahattin, 41.

Ragıp Bey (Amasya Mebusu), 377.
Rasih Bey (Antalya Mebusu), 338, 343.
Rauf Bey (Orbay) (Heyeti Temsilîye Üyesi), 96, 108, 173, 177, 182, 183, 185, 193, 198, 199, 211-214, 239, 277, 289, 292, 293, 296, 298, 300-302, 305, 312, 319, 326, 338, 347, 394.
Rawlinson, 235.
Refet (Bele) Paşa (Dahiliye Vekili), 134, 465.
Reşat Hikmet Bey (Meclisi Mebusan Reisi), 198.
Reşit Paşa (Sivas Valisi), 148.
Resul Ağa (Muşarlı), 151.
Resûl Bey (Zinya Aşireti Reisi), 451.
Rıza Nur Bey,* 263, 277, 313, 327.
Rıza Paşa (Topçu Feriki), 63.
Robeck (Amiral Sir F. de), 205.
Rumbold, Sir H., 205, 369, 374, 376, 380.
Rüstem Bey (Heyeti Temsilîye Üyesi), 213.
Rüştü Bey (Albay), 148.

Sadık Bey (Farkin [Silvan] beylerinden), 151.
Sadullah Efendi (Bitlis Mebusu), 151, 447.

Sağırzadelerden Hâlet Bey, 153, 441.
Said-i Kürdi, 55.
Sait Molla (bkz. Bediüzzaman Saidî Nursî).
Sait Paşa, 54.
Salih Efendi (Erzurum Mebusu), 377.
Salih Paşa (Bahriye Nazırı), 81, 172, 182, 192, 202, 203, 227, 278, 280, 323, 412.
Sarıalp (Cebesoy), Ayşe, 77.
Sarıhan, Zeki, 17.
Sasuni, Garo, 48, 137, 156.
Sazanov (Rus Dışişleri Bakanı), 25.
Selahaddin Bey (Mersin Mebusu), 377.
Selahaddin Eyyübi, 267.
Selek, Sabahattin, 278.
Servet Bey (Harput/Elaziz Vali Vekili), 448.
Seyit Rıza, 409.
Seyyit Abdülkadir Bey (Kürt Teâli Cemiyeti Reisi), 44, 46-48, 56, 117, 122-124, 132, 149, 209.
Sırrı Bey (İzmit Mebusu), 260, 314, 470, 476, 484.
Silopi, Zinnar, 42, 122, 124, 142, 143.
Simko (Kürt lideri), 362.
Simon, 501.
Sir Perskoks, 500.

Sirel, Münir, 63.
Sontag, Raymond J., 38.
Sonyel, Salâhi R., 36, 58, 278.
Stalin, J., 28, 90, 102.
Sultan Selim, 267.
Süleyman Nazif, 121, 209, 210.
Süleyman Necati Bey (Erzurum Mebusu), 257, 337, 471.
Süleyman Şefik Paşa (Kuvayı İn-zibatiye Kumandanı), 205.
Süslü, Azmi, 119.
Sykes, Mark, 25.
Şatzâde Mustafa Ağa, 154, 443.
Şefik Bey (Ağrı Mebusu), 52.
Şefik Bey (Bayezid Mebusu), 254, 461.
Şefik Paşa, 444.
Şemsettin Sami, 320.
Şerif Paşa, 40-49, 51-57, 80, 129, 137, 164, 165, 254, 256, 357, 483.
Şevket Bey (Galatalı) (Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı, Miralay), 447.
Şeyh Abdülkadir, 121.
Şeyh Bâki, 153.
Şeyh Mahmut Efendi, 151.
Şeyh Musa, 49.
Şeyh Said, 504.
Şeyh Taha, 362.
Şeyh Ziyaettin Efendi (Nurşinli Şeyh), 152.
Şeyhülislam Dürrizade El-Seyit Abdullah, 204.

- Talat Paşa (Sadrazam), 78, 86, 109, 118, 184, 201, 215, 273, 295, 311.
- Tanör, Bülent, 285, 367.
- Tanrıöver, Hamdullah Suphi, 289.
- Tansel, Selahattin, 24, 294.
- Tanyol, Cahit, 348.
- Taş, N. Fahri, 154, 461-463.
- Tekinalp, 407.
- Tevfik Paşa (Sadrazam), 61, 62, 206, 207.
- Tevfik Rüştü (Aras), 265, 266, 317, 318, 328, 350, 489, 503.
- Tüfekçi, Gürbüz D., 77, 246.
- Tunaya, Tarık Zafer, 46, 63, 246, 427.
- Tuncay, Mete, 291.
- Uluçınar, Adnan, 17.
- Uludokumacı, Okay, 17.
- Uluğ, Naşit Hakkı, 405.
- Ulusoydan, Hasan Fikret, 17.
- Unat, Faik Reşit, 294, 300, 301.
- Vahdettin, 62, 63, 114, 120, 139, 181, 409.
- Vehbi Bey (Karesi Mebusu), 299.
- Vehbi Efendi (Diyaret İşleri Başkanı, Konya Mebusu), 357, 483.
- Vehip Paşa, 134.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, 79, 158.
- Venizelos, 60, 161.
- Vrangel, 106.
- Webb, Richard (Amiral), 97, 109, 115.
- Wilson, W., 30-35, 44, 60, 65, 66, 96-98, 149, 230-238, 246, 284, 355, 422, 455, 479.
- Yahya Kemal (Beyatlı), 487.
- Yahya Kemal (Mardin Milletvekili), 315.
- Yalman, Ahmet Emin, 234.
- Yavuz, Kemal, 279, 280, 282, 283.
- Yavuz, Ünsal, 114.
- Yazıcı, Fatma, 246.
- Yetkin, Çetin, 130.
- Yıldız, Hasan, 50, 51, 112, 140.
- Yiğit, Sarper, 17.
- Yunus Nadi, 277, 292.
- Yurtçiçek, Bayram, 17.
- Yusuf Ağa, 164.
- Yusuf İzzet Paşa (Bolu Mebusu), 377.
- Yusuf Ziya Bey (Bitlis Mebusu), 258, 261, 314, 315, 353, 354, 472, 477, 478, 485.
- Zeki, M. Emin, 23.
- Ziyaeddin Efendi, 452.

KAVRAM VE YER DİZİNİ

I. Meşrutiyet, 73, 77.

II. Meşrutiyet, 74.

1908 Devrimi, 76, 77, 124.

1917 Ekim Devrimi, 24, 26-30,
84, 102, 134, 231

1921 Anayasası, 187, 225, 226,
245, 363, 364, 365, 367, 368,
372, 376, 381, 382, 385, 386,
411, 412, 421, 433.

2000'e *Doğru* dergisi, 246, 371,
372.

93 Harbi, 160, 161.

Abbasi Aşireti, 50.

ABD, bkz. Amerika.

ABD emperyalizmi, 84, 345.

ABD mandası, bkz. Amerika
mandası.

Afganistan, 24, 107, 402.

Afrika, 73, 107, 402, 468.

Ahıska, 169.

Akbaba, 169.

Akdağ, 25.

Aladağ, 25.

Albayrak gazetesi, 251, 337.

Ali Bate isyanı, 130, 131.

Allahüekber, 156.

Almanya, 22, 29, 57, 94, 157.

Amasya, 81, 126, 148, 171, 172,
177, 184, 211, 274, 463; - Ge-
nelgesi, 169, 177, 227; - Gizli
Komutanlar Toplantısı, 183,
184; - Görüşmesi, 182, 183,
193, 200, 227, 279, 280, 281,
282; - Görüşmesi 2. Protoko-
lü, 323, 392, 393, 394, 428,
429; - Görüşmesi Protokolü,
183, 247, 253, 268, 278, 279,
280, 281, 283, 362, 392, 393,
394, 421.

Amerika, 21, 30-33, 35, 38, 40,
73, 82, 84, 90, 92, 96-102,
114, 119, 121, 124, 142, 232,
234, 346, 402, 407, 409, 410,
415, 416; - mandası, 33, 78,
96, 97, 99, 121; -lılar, 96.

Anadolu, 27, 34, 36, 55, 61-63,
66, 75, 83, 85-87, 90, 91, 93-
96, 108, 110, 114, 120, 123,
126, 127, 136, 159, 167, 168,
170-177, 179-185, 187, 192,
193, 196-198, 200-204, 206,
207, 210-212, 216-218, 225,

- 227, 247, 252, 253, 279-282,
288, 303, 308, 310, 311, 327,
330.
- Aneze Aşireti, 156.
- Ankara, 49, 57, 63, 79, 81, 96, 99,
105-108, 100, 111, 130, 131,
133, 142, 156, 158, 159, 173,
179, 184, 187, 194-198, 200-
207, 212, 215, 217, 232, 269,
270, 281, 284, 286, 288, 289,
296, 305, 307, 353, 372, 374,
379, 380, 384, 386, 407, 496;-
Anlaşması, 95.
- Anzavur isyanı, 204, 205.
- Araplar, 22, 75, 108, 239-241,
306-309, 313, 332, 333, 348,
491, 499, 500, 502.
- Arnavutluk, 22, 75, 355, 479.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*,
99, 195.
- Aslî kurucu, 229, 347, 367, 406;
- unsurlar, 337.
- Aslî unsur, 303, 320.
- Aşuranlı Aşireti, 50.
- Asya, 25, 73, 106, 107, 311, 402,
409, 417.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 157,
212, 295, 298, 392, 393.
- Avusturya-Macaristan, 29, 32,
75.
- Ayasan Aşireti, 50.
- Azerbaycan, 82, 84, 104, 106,
173.
- Babekiyye, 267.
- Badıllı Aşireti, 156.
- Bağdat, 26, 40, 310, 492.
- Balabanlı Aşireti, 50.
- Balfour Bildirisi, 26.
- Balkanlar, 402.
- Başak Aşireti, 156.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi,
154, 393.
- Batı emperyalizmi, 85.
- Batıcı-Kürt milliyetçiliği, 402.
- Batiniye, 267.
- Batum, 29, 103, 169, 241, 297.
- Bayazıt sancağı, 146.
- Bayburt, 251.
- Bayus Aşireti, 50.
- Baziki Aşireti, 156.
- Bedeviler, 149.
- Bekram Aşireti, 50.
- Beratlı Aşireti, 50.
- Berlin, 215.
- Beş Yıllık Sanayi Planı, 407.
- Besarabya, 26.
- Beyazid, 256, 463.
- Beziki Aşireti, 156.
- Bezliki Aşireti, 50.
- Biga, 129.
- Bilimsel Sosyalizm, 402.
- Birinci Avcı Gürbüz Alayı, 144.
- Birinci Dünya Savaşı, 22, 29, 33,
38, 71, 74, 78, 83, 91, 92, 103,
134, 137, 142, 155, 160, 162-
164, 166, 189, 219, 230, 383,
406, 416.

Birlikte yaşamak, 236, 247, 263,
264, 413, 470, 484, 492.
Boğazlar, 22, 25, 61, 66, 116,
233, 449.
Bolşevik Partisi, 28, 102.
Bolşevik Rusya Cumhuriyeti,
166, 455.
Bolşevikler, 91, 92, 105, 106,
107, 166, 231.
Bolşeviklik, 43, 85, 98.
Bolşevizm, 232.
Bolu Aşireti, 50.
Borova Aşireti, 156.
Bosna-Hersek, 75, 402.
Brest-Litovsk Barış Antlaşması,
27, 29, 30, 103.
Bulgaristan, 29, 36, 75.
Burjuva, 249, 402; -zi, 403.
Büyük Britanya, 48, 59.
Büyük Millet Meclisi (TBMM),
57, 80, 81, 105, 132, 134, 155,
159, 179, 187, 203, 204, 204,
218, 227, 228, 229, 244, 253,
257, 262, 277, 304, 326, 332,
333, 348, 349, 351, 352, 355,
359, 363, 364, 365, 366, 377,
378, 379, 380, 390, 392, 431,
433, 459, 464, 479, 489, 493,
494, 495.
Büyük Nutuk, 78, 113, 127, 172,
174, 176, 180, 187, 198, 216,
269, 284, 304, 389.

Caferî Aşireti, 50.
Celâli Aşireti, 53, 255, 461.
Cemadanlı Aşireti, 53, 255, 461.
Canik Sancağı (Samsun), 276,
318, 425, 426.
Cenevre, 40, 41, 44, 498, 500,
501.
Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti
Muvakkatei Milliyesi (Güney-
batı Kafkas Geçici Millî Hü-
kümeti), 169.
CHP, 210, 342.
Cizre, 56, 131, 137.
Çanakkale Boğazı, 33.
Çarlık Rusyası, 25, 29, 103.
Çeçenistan, 402.
Çerkes, 243, 273, 325, 370, 451,
453-455, 490; -ler, 239, 320.
Çerkes Ethem İsyanı, 218.
Çin, 21, 22, 73, 233; - Devrimi,
403.
Dağıstan, 106.
Dağıstan ve Terek Halk Kongre-
si, 107.
Dayran Aşireti, 50.
Demanlı Aşireti, 50.
Derbent Savaşı, 363.
Derebeyi, 122, 405.
Dersim, 133-135, 151, 159, 174,
378, 448, 468, 481, 493; - aha-
lisini kazanmak, 467; - isyanı,
143, 401

- Deşengür Aşireti, 50.
Devlet-ulus, 406.
Devrim, 28, 80, 192, 196, 226, 329, 343, 351, 366, 367, 400, 402, 408, 410, 413, 415, 417.
Diyarbakır (Diyarbakir), 36, 43, 44, 125, 126, 142, 143, 145, 146, 148, 150, 151, 165, 209, 247, 251, 274, 276, 352, 378, 395, 401, 408, 423, 425, 426, 435, 436, 439, 440, 444, 446, 447, 503, 504; - Cezaevi, 403.
Döğlerli Aşireti, 156.
Doğu Anadolu, 36, 61, 138, 139, 170, 171, 172, 252, 340, 352, 447, 448, 496.
Doğu Trakya, 61, 241.
Doğu vilâyetleri, 35, 47, 49, 52, 85, 103, 113, 120, 136, 145, 152, 161, 163, 167, 168, 171, 179, 234, 250-252, 254, 255, 259, 273, 274, 312, 314, 318, 324, 352, 389, 390, 412, 421-426, 437, 438, 461, 463, 477, 483, 503, 504.
Domilan Aşireti, 50.
Ekim Devrimi, 24, 26-30, 84, 102, 134, 231.
Elaziz, 50, 51, 125, 127, 143, 151, 251, 425, 426, 445.
Elcezire, 239, 449.
Elviyei selase (Kars, Ardahan, Artvin), 158, 254, 481.
Emperyalistler, 21, 24, 28, 63, 65, 66, 84, 89, 93, 106, 155, 236, 246, 248, 264, 284, 326, 338, 383, 415, 416.
Emperyalizm, 21, 22, 30-33, 57, 79, 82-85, 90, 102, 103, 107-109, 119, 123-125, 187, 190, 201, 207, 212, 221, 229, 231-233, 238, 247, 248, 253, 336, 384, 386, 388, 389, 394, 401-403, 407, 408, 410, 415.
Enternasyonal Marşı, 105.
Enternasyonalizm, 232.
Erivan Cumhuriyeti, 242, 454.
Ermeni çeteler, 29, 88, 103, 136, 164, 437.
Ermeni Millî Delegasyonu, 45.
Ermeni Taşnak Partisi, 137, 156.
Ermeniler, 28, 44-46, 48, 52-54, 56, 89-91, 104, 106, 113, 119, 134, 137, 145, 152, 157, 161-165, 209, 221, 236, 242, 256, 275, 438, 441, 448, 454, 456, 466-468, 496.
Ermenistan, 22, 26, 28, 34-37, 39, 43-46, 51, 59, 61, 64-67, 82, 84, 85, 91, 92, 97, 98, 103-107, 113, 114, 116, 123, 125, 138, 146, 161-165, 167, 170, 241, 242, 248, 251, 437, 442, 454, 482, 496.
Ernos Aşireti, 50.
Eruh Aşireti, 50, 451.

Erzincan, 49, 50, 66, 125, 153, 160, 245, 251, 256, 381, 423, 441, 459, 463, 464, 466, 467.
Erzurum, 25, 36, 44, 57, 65, 99, 107, 110, 113, 117, 125, 148, 151, 153, 156, 162, 163, 165, 166, 168, 170, 172, 178, 184, 189, 191, 227, 235, 245, 251, 252, 256, 274, 276, 381, 391, 425-427, 459, 463; - Çocuklar Ordusu, 144; - Kongresi, 81, 97, 99, 132, 139, 140, 149, 151, 168, 169, 171, 172, 178, 179, 226, 271, 275-277, 283, 284, 302, 303, 352, 353, 392, 447, 453; - Kongresi Beyannamesi, 226, 275, 318, 426.
Etnografik, 310, 497.
Ezilen Dünya, 21, 30, 31, 73, 233, 402.
Fatımiye, 267.
Felahı Vatan, 184, 198, 289, 290, 292, 294, 295, 300.
Feodal, 102, 239, 249, 401, 405, 409, 496; - ilişkiler, 403; -izm, 405.
Ferit Paşa hükümeti, 116, 120, 132, 180, 203, 225, 281.
Fransa, 22, 24-26, 30, 32, 36, 38, 39, 44, 56, 58, 60, 61, 67, 76, 82, 84, 86, 87, 90-96, 101, 109, 111, 112, 114, 131, 155, 173, 202.

Fransız Devrimi, 336, 341.
Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 43, 50, 111, 129, 131, 165, 332, 369, 371, 374.
Gave Aşireti, 50.
Gelevak Aşireti, 50.
Genç, 256, 259, 261, 340, 463, 473.
Genç Türk hareketi, 73.
Genç Türkler, 321, 348.
Gergerî Aşireti, 50.
Gümrü Barış Antlaşması, 92.
Güney Kürdistan, 40, 59, 276.
Güneydoğu Anadolu, 123.
Gürcistan, 26, 82, 84, 104, 106, 107, 173.
Haçlı, 266.
Hadisat gazetesi, 122, 250, 273, 422, 423.
Hâkimiyeti Milliye gazetesi, 108, 230, 231, 307, 343.
Hakkârî, 49, 50, 66, 233, 256, 463.
Hakran Aşireti, 50.
Haliç Konferansı, 228, 264, 316, 327, 330, 350, 397, 411, 489, 497, 498.
Halkçı idare, 363.
Halkçılık Programı, 227, 333, 363, 411.
Hamidiye Alayları, 162, 405.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 154.
Harput, 25, 43, 44, 165, 245, 381, 442, 444, 447, 459.
Harunan Aşireti, 50.
Hatay, 71, 75, 268.
Haydaran Aşireti, 50, 151, 156.
Hazro dağları, 167, 174.
Heyeti Temsiliye, 49, 81, 90, 99, 126, 149, 150, 171-173, 178, 179, 181-183, 185, 186, 191-196, 212-214, 217, 225, 226, 278-280, 285, 297, 300, 306, 323, 352, 353, 394, 449, 496.
Hicaz, 121.
Hıdırsor Aşireti, 50.
Hınıs, 251.
Hıristiyan, 76, 141, 332; -lar, 59, 181, 347.
Hırvatistan, 402.
Hısnı Mansur (Adıyaman), 49, 50.
Hisargân Aşireti, 50.
Hititler, 415.
Hürriyet ve İtilaf Partisi, 120.
İğdır, 103, 156.
Irak, 26, 39, 61, 64, 65, 82, 107-109, 206, 239, 242, 308, 311, 313, 316, 317, 355, 360, 362-384, 402-404, 415, 432, 454, 479, 486, 499, 500.
İrk, 146, 265, 274, 302, 344, 475, 497, 502; -lar, 146, 249, 274, 302, 320, 347, 435.

İrkî, 242, 260, 276, 302, 316, 414, 426, 427, 472, 499; - haklar, 140, 229, 246, 277, 283, 297, 301, 303, 323, 388, 430, 453; - ve toplumsal hukuk, 277, 361, 392, 393, 395, 396, 413.

İkdam gazetesi, 40, 127.

İkinci İnönü Savaşı, 88.

İmalatı Harbiye Atölyeleri, 220.

İnebolu, 194.

İngiliz emperyalizmi, 37, 82-85, 87, 89, 90, 91, 106-110, 119-121, 123, 133, 135, 137, 140, 161, 204, 208, 318, 383, 384.

İngiliz himayesi, 117, 121, 138, 139, 248, 439, 443, 447.

İngilizler, 48, 56, 61, 83, 86-88, 91, 92, 95, 98, 100, 106, 111-114, 116, 118, 121, 125, 131, 132, 135, 141, 146, 149, 153, 169, 170, 176, 178, 180, 181, 186, 191, 198, 208, 248, 258, 260, 263, 266, 311, 319, 327, 338, 354-356, 360-363, 383-385, 409, 414, 432, 437, 440, 442, 445, 446, 449, 453, 460, 469, 471, 475, 478-482, 485, 486, 488, 499-502.

İngiliz Muhipler Cemiyeti, 120, 125.

İngiltere, 21, 22, 24-27, 30, 32, 33, 36-40, 44, 56-60, 64, 67, 76, 78, 82-98, 102, 108, 109,

112, 114, 116, 119, 120, 125, 137, 139, 141, 155, 164, 183, 201, 202, 236, 316, 354, 361, 371, 374, 382, 383, 449, 450, 478, 490, 498, 499.

İnsan hakları, 238.

İran, 21-24, 64, 65, 73, 142, 233, 370, 402, 490, 500, 504; - Kürtleri, 404, 504.

İrlanda, 72, 355, 479.

İslâm, 54, 151, 239, 240, 253-256, 266, 275, 298, 299, 307, 310, 323, 330, 332, 335, 395, 462; -iyet, 239, 240, 258, 471; - kimliği, 331, 332.

İslamcılar, 89.

İslamcılık, 335.

İslâmî; - kavimler, 320, 388; - un-sur, 320; - unsurlar, 147, 238, 239, 242, 243, 248, 252, 272, 276, 277, 282-284, 287, 303, 320, 323-325, 331, 332, 335, 347, 388, 389, 391, 396, 406, 425-427, 437.

İspir, 251.

İstanbul, 27, 28, 34, 42, 44, 46, 48, 49, 54, 62-64, 75, 79, 81, 83, 84, 87, 91, 92, 94, 102, 103, 107, 110, 113-115, 118, 119, 121-124, 131, 140, 149-151, 163, 167, 168, 172, 173, 176-178, 180-187, 192-202, 207, 210-213, 215, 218, 225, 234, 250, 251, 253, 262, 268, 274-

277, 279, 281, 285, 286, 287, 289, 292, 293, 300, 303, 306, 311, 316, 318, 373, 374, 389, 392, 401, 407, 408, 412, 441, 445-449, 489, 490, 499, 500; Anlaşması, 25; - Boğazı, 32.

İstiklâl Mahkemesi, 42, 205.

İstiklâl Savaşı, 71, 183, 185, 187, 211, 212, 214, 414, 416.

İsveç, 22, 501.

İşçi Partisi, 372.

İtalya, 24-26, 32, 33, 38, 57, 60, 67, 82, 84, 86, 87, 92-96, 101, 202.

İttifak devletleri, 27, 29, 32.

İttihadı anasır (unsurların birliği), 321, 348.

İzmit Basın Toplantısı, 244, 245, 246, 338, 348, 369, 376, 381, 382, 385, 458.

İzmit Kasrı, 244.

İzoli Aşireti, 50.

Jön Türk hareketi, 339

Kabalar Aşireti, 156.

Kafkaslar, 22, 82, 84, 85, 104, 106, 107, 402.

Kafkasya Halkları Federasyonu, 106.

Kanunu Esasi, 47.

Kapitalizm, 21, 73, 85, 341.

Karadeniz, 25, 41, 97.

Karahisar (Afyon), 173.

- Karaman, 129.
Kars, 29, 44, 103, 156, 158, 169, 170, 297, 408, 481.
Karsan Aşireti, 50.
Kasımpaşa Konferansı (Haliç Konferansı), 228, 250, 262, 264, 316, 327, 330, 350, 397, 411, 489, 497, 498.
Katolik, 402.
Kâvi Aşireti, 50.
Kavim, ; -ler, 231, 302, 303, 331, 341, 394, 402, 430; -ler Kapısı, 416.
Keçel Aşireti, 50.
Kelani Aşireti, 50.
Keldani, 59, 64.
Kemah, 153. 441.
Kemalist Devrim, 175, 230, 231, 266, 309, 330, 335, 343, 345, 347, 363, 386, 387, 400, 401, 403-405, 407-410, 414, 416.
Kemaliye, 160.
Kerkük, 67, 270, 271, 273, 276, 297, 454, 486, 500.
Kervani Aşireti, 50.
Kırım, 26.
Kırmancî-Soranî, 404.
Kıtan Aşireti, 50.
Kızıl Ordu, 104, 105.
Kilikya, 44, 94, 95; - cephesi, 94
Kirmasti (Mustafakemalpaşa), 129.
Koçgiri, 134. 150; -isyani, 91, 130-135, 149, 150, 373, 384, 467; - olayı, 377, 464.
Koçhisar, 129.
Komünist Enternasyonal, 89, 90, 91, 104, 401.
Konya, 26, 61, 129, 166, 245, 381, 459.
Kosova, 402.
Kurtuluş Savaşı, 33, 67, 71, 72, 80-83, 86-89, 91, 93, 94, 101, 102, 107, 115, 119-121, 127, 130, 135-137, 139, 145, 147-149, 153, 155-157, 159, 161, 163, 166, 168, 174-176, 179, 187, 206, 207, 212, 219-221, 225, 226, 228, 230, 235, 237, 243, 244, 246-249, 268, 269, 272, 280, 281, 284, 309, 311-313, 319, 329-339, 342, 344, 345, 348, 351, 352. 358, 362, 382, 384, 385, 388, 392, 403, 405-407, 409-416, 456, 469, 474, 480, 494, 496.
Kuvayı İnzibatiye, 83, 205.
Kuvayı Milliye, 88, 121, 122, 125, 141, 169, 176, 181, 200, 201, 217, 218, 220, 288, 362.
Küçük Mecmua, 266.
Kürdistan, 22, 26, 37, 39, 40, 43-45, 54, 56, 58, 59, 61, 63, 65, 67, 85, 93, 98, 110, 112, 113, 116, 117, 124-126, 128, 131-134, 138-140, 145, 146, 148, 153, 162, 163, 165, 170, 205, 208, 241, 242, 244, 248, 260, 262, 263, 312, 319, 338, 349,

352, 354, 356, 357, 359, 360, 363, 371, 372, 376-378, 431, 432, 437, 439, 444, 447, 449, 451-454, 456, 468, 469, 478, 479, 482, 483, 485, 488-490, 496; - Teâli Cemiyeti, 42-44, 46, 48, 55, 57, 117, 121-125, 127-129, 131, 132, 140, 149-151, 205, 208, 209, 254, 255, 351, 445, 448.

Kürdistan Azmi Kavî Cemiyeti (Kürdistan Kuvvetli Azim Derneği), 128.

Kürdistan Bağımsızlık Komitesi, 165.

Kürdistan Teşriki Mesai Cemiyeti (Kürdistan İşbirliği Derneği), 128, 129.

Küreselleşme, 415.

Kürt emirleri, 122, 142.

Kürt İrşat ve İrtika Cemiyeti (Kürt Uyanna ve Yükselme Cemiyeti), 128.

Kürt Kadınlar Teâli Cemiyeti (Kürt Kadınlar Yükselme Cemiyeti), 129.

Kürt meselesi, bkz. Kürt sorunu.

Kürt Millet Fırkası, 128.

Kürt Millî Delegasyonu, 42.

Kürt Neşri Maarif Cemiyeti (Kürt Bilgi Yayma Derneği),

Kürt sorunu, 23, 58, 61, 72, 80, 81, 109, 139, 225, 228, 245, 262, 363, 367, 372, 381-383,

387, 407, 408, 411, 413-415, 421, 435, 459, 461, 464.

Kürt Talebe Hêwi Cemiyeti (Kürt Öğrenci Aydınlatma Derneği), 128, 129.

Kürt Tamimi Maarif ve Neşriyât Cemiyeti (Kürt Bilgi ve Yayınları Genelleştirme Derneği) 129.

Kürt Teavün ve Terakkî Cemiyeti (Kürt Dayanışma ve İlerleme Derneği), 128, 446, 447.

Kürt; -çülük, 318; - gerçeği, 147, 283, 318, 327, 339, 358, 413; - gericileri, 410; - halkının iradesi, 463; - ve Türklerin birliği, 51, 52, 57, 67, 97, 123, 135, 137, 140, 158, 166, 170, 236, 237, 252, 261, 332, 336-338, 425, 443, 452, 455, 471, 475, 479, 481, 484-486, 494; -lere aşırı muamele, 466; -lere baskı, 466, 467; -lere Mahalli İdare, 359; -lere özerklik, 140, 361, 368-370, 372, 373, 382, 383; -lere zulüm, 464, 465, 468; -lerin hak eşitliği, 236, 397; -lerin hürriyet ve hukuku, 437; -lerin reyi, 384, 454; -lerin temsilcisi, 228, 357, 461, 482.

Kürt-Ermeni Ortak Muhtırası, 46.

Latin Amerika, 21, 73, 409.
Laz, 243, 273, 325, 455; -lar, 239, 320.
Lazistan, 241.
Liberal, 221, 251.
Londra Anlaşması, 25.
Lozan Konferansı, 159, 263, 313, 317, 322, 339, 353, 382, 489, 491.
Mahalli idare, 359, 361, 376, 384.
Makedonya, 402.
Malahami Aşireti, 141.
Malazgirt, 156.
Mâlûkanlı Aşireti, 50.
Mamhuran Aşireti, 50.
Manevdağ Aşireti, 50.
Matin gazetesi, 41, 56, 112.
Mazlum milletler, 82, 107, 119, 221.
Mazlumlar Dünyası, 107, 400.
Meclisi Mebusan, 42, 46, 47, 49, 50, 52, 63, 107, 156, 172, 173, 183-185, 187, 192-194, 196-198, 200, 201, 212, 213, 215, 227, 233, 239, 249, 250, 253-257, 268, 270, 277, 278, 280, 281, 285-293, 295-297, 299, 303-306, 319, 323, 324, 351, 352, 390, 391, 395, 398, 411, 412, 419
Medenî Bilgiler, 342, 416.
Menşevik, 104, 106, 166, 173.
Meris Aşireti, 50.

Meşektiyan Aşireti, 50.
Mezopotamya, 25, 34, 39, 64, 116.
Mezrigi Aşireti, 50.
Mırdıs Aşireti, 50.
Millet, 331, 341.
Milletler Cemiyeti, 32, 43, 64, 65, 228, 250, 262, 265, 283, 316, 327, 328, 330, 350, 398, 489, 498, 503; - Komisyonu, 89, 264, 317, 376; - Raporu, 264.
Milli aşireti isyanı, 130, 131.
Millî: - birlik, 51, 136, 200, 274, 283, 323, 435, 437; - boğazlaşma, 31, 234; - demokratik devrim, 74, 401, 408, 409; - hâkimiyet, 78, 79, 203, 343, 344, 388; - Hareket, 35, 83, 85-87, 92-96, 102, 119-122, 125-127, 137, 140, 141, 148, 152, 163, 164, 166, 170, 172, 173, 176, 180, 181, 192, 198, 202, 204-206, 225, 226, 231, 232, 235, 238-241, 247, 248, 251, 280, 281, 303, 310, 318, 320, 361, 367; - Hudut, 236, 274, 278, 303, 487; - hudutlar, 108, 233, 236, 241, 269-277, 282-284, 306, 310, 312; - irade, 79, 178, 182, 200, 225, 253, 279; - Mücadele, 79, 80, 83, 86, 87, 92, 95, 104, 106, 109, 120, 122, 123, 130, 132, 138, 141, 144, 149, 151-153, 157, 159, 166-

170, 172, 183, 184, 186, 187, 192, 193, 204, 207, 209, 218, 219, 226, 237, 269, 330, 363, 368, 384, 390, 395, 487, 488, 496; - Ordu, 174, 175, 216-219, 221; - Şûra, 169; -Teşkilat, 171, 175-177, 182, 183, 196, 200, 209, 216, 225, 279, 270, 330, 388, 438.

Milliyetçilik, 76, 77, 401.

Milliyetler Prensibi, 30, 31, 35, 230, 231, 236, 238, 239, 470.

Misakı Millî, 67, 108, 200, 228, 239, 240, 246, 253, 254, 257, 260, 268-270, 277, 278, 283-288, 290-301, 303, 304-307, 309-311, 313, 314, 334, 340, 345, 391, 394, 395, 412, 421, 430, 470, 474, 484.

Misakı Millî Taslağı, 101, 107, 286, 287, 289, 296, 301, 302, 322, 394, 412, 430.

Mondros Ateşkesi, 36, 37, 71, 78, 83, 91, 209, 220, 234, 239, 240, 272, 275, 307, 309, 311, 390.

Mudanya Ateşkesi, 86, 88, 363, 384.

Musul, 22, 37, 40, 43, 59, 65, 67, 75, 85, 89, 93, 165, 263, 265, 268, 270, 271, 276, 283, 297, 306, 310-317, 319, 326, 327, 356, 362, 363, 370, 383-385, 407, 414, 424, 450, 460, 475-477, 479, 481, 482, 484-486, 490-495, 497-504; -

Kürtleri, 383, 494; - sorunu, 283, 316, 317, 319, 350, 357, 414, 482, 501.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 98, 99, 122, 123, 149, 150, 170, 171, 179, 184, 185, 196, 200, 210-213, 215, 227, 247, 250, 257, 275, 279, 281, 288, 323, 330, 361, 376, 380, 389, 391, 392, 398, 421, 424, 425, 452.

Müslüman, 55, 165, 209, 232, 274, 309; -lar, 79, 87, 174, 187, 327, 347, 425, 449.

Nasri Aşireti, 50.

Nasturiler, 500.

New York Herald Tribune, 111.

Nigehban, 218.

Nusaybin, 49, 130, 131.

On İki Adalar, 25.

Oran Aşireti, 50.

Orar Aşireti, 50.

Ortadoğu, 139, 402.

Ortak; - Cumhuriyet, 229, 330, 334, 335, 341, 400, 406, 497; - devrim, 400, 410; - kimlik, 229, 400; - önderler, 408; - örgütlenme, 147, 150, 207-210, 250, 436, 438; - ulusallık, 401; - vatan, 157, 208, 228, 230, 236, 247, 249, 250, 268, 278, 284, 287, 302, 303, 310, 312-314, 316-319, 325, 328, 330, 331, 334, 335, 341, 344, 400, 412,

414, 429, 430, 450, 455, 476; -
yönetim, 349, 503.
Osmanlı, ; -cılık, 321, 332, 335,
346; devleti, 21, 22, 25, 27,
29, 36, 38-41, 52, 58, 60, 61,
65-67, 77, 78, 84, 85, 95, 101,
103, 108, 124, 147, 165, 202,
254, 278, 282, 284, 287, 297,
306, 307, 309, 321, 322, 329-
333, 335, 336, 343, 347, 429,
430, 437, 452; -İslâm camiası,
320; - kimliği, 331, 332, 334; -
milleti, 332, 333.
Özerklik, 59, 64, 123, 142, 361,
364, 367-370, 372, 373, 376,
381-386, 489, 490; - Tasarısı,
371, 374, 376, 377, 380.
Özgür irade, 230, 240, 243, 254,
414.
Özümlleme, 402.
Özyönetim, 371, 390.
Pakistan, 402.
Paris, 33, 38-40, 42, 48, 55, 61,
62, 95, 110, 357, 483; - Barış
Konferansı, 38, 40-44, 48, 49,
55, 57, 58, 67, 129, 137, 140,
141, 161, 164, 254, 255.
Petrol, 22, 85, 98, 106, 311, 312,
356, 479, 482, 486.
PKK, 403.
Plebisit, 263, 264, 317, 371, 490,
493, 495.
Potan Aşireti, 50.

Refahiye, 130, 150.
Ren, 94, 95.
Reşkûnan Aşireti, 50.
Reşkûnat Aşireti, 50.
Resulu Aşireti, 50.
Reval, 24; - Anlaşması, 24.
Revanduz, 313.
Rıran Aşireti, 50.
Rişvan Aşireti, 50.
Roma, 25.
Rum, 40, 75, 119, 275; -eli, 75,
177, 252, 330.
Rusya, 22, 24-30, 35, 102-104,
106, 119, 155, 161, 231, 232,
366.
Saint-Jean de Maurienne Anlaş-
ması, 26.
Saltan Aşireti, 50.
Samsun, 79, 81, 92, 125, 126,
131, 135, 136, 145, 150, 151,
163, 166-168, 175, 185, 194,
208-211, 247, 268, 276, 330,
389, 390, 395, 411, 412, 425.
San Remo, 58, 60-63, 67; - Kon-
feransı, 58, 60, 90, 93, 94.
Sanayi, 100, 407, 408.
Sarı Aşireti, 50.
Sarıkamış, 156.
Sevr Antlaşması, 33, 35, 58, 59,
61-63, 65-67, 95, 96, 107, 116,
123, 133, 137, 138, 162, 235,
496.

- Sırakonak köyü, 160.
 Sırbistan, 75.
 Siirt, 25, 49, 66.
 Silvan, 49, 50, 151, 166.
 Sincan, 132.
 Sivas, 36, 44, 56, 98, 110, 125, 132, 135, 146, 149, 153, 165, 166, 169, 173, 181, 195, 200, 212, 234, 235, 251, 274, 276, 283-285, 302, 303, 319, 322, 381, 425, 426, 442, 459; Komutanlar Toplantısı, 99, 163, 183-188, 190, 192-194, 200, 213, 215, 220; - Kongresi, 81, 94, 97-100, 107, 110, 132, 140, 149, 153-155, 171, 172, 179, 181, 183, 194, 210, 212, 213, 215, 217, 225, 228, 230, 246, 252, 253, 268-270, 273, 275-278, 280-282, 351, 352, 391, 392, 394, 395, 421, 444; - Kongresi Beyannamesi, 252, 275, 277, 278, 282, 283, 287, 288, 323, 411, 414, 427, 450; - Kongresi Nizamnamesi, 252, 275, 277, 278, 282, 288, 323, 411, 414, 426.
 Siverek, 49, 50, 131, 439, 469.
 Slovenya, 402.
 Soranî, 404.
 Sovyet, 27, 88, 102, 104, 107, 173, 220, 373, 374; -ler Birliği, 82, 85, 90, 102, 103, 106, 135, 166, 241, 362, 402; - Cumhuriyeti, ; - Devrimi, 30, 31, 102, 230, 231, 237, 403; - idaresi, 366; - hükümeti, 28, 29, 103; - Rusya, 28, 29, 35, 82, 95, 102, 119, 136, 166, 220, 231, 334.
 Sömürge, 21, 22, 30, 31, 73, 76, 91, 98, 233, 383, 440, 494, 495.
 Sulüken Aşireti, 50.
 Suriye, 25, 34, 39, 61, 64, 65, 82, 107-109, 131, 239, 242, 306, 355, 402-404, 449, 454, 479; - Kürtleri, 403.
 Şûralar, 433; - Kanunu, 368; -la yönetme, 229, 363, 367, 383.
 Suruç Aşireti, 156.
 Susurluk, 129.
 Süleymaniye, 270, 271, 276, 313, 363, 450, 485, 486, 499.
 Süryani, 59, 64.
 Sykes-Picot Anlaşması, 25, 26.
 Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti, 171, 227, 252, 275, 323, 391.
 Şebinkarahisar, 251.
 Şemski Aşireti, 50.
 Şeyh Sait İsyanı, 317, 385, 401, 404, 407, 414, 496.
 Şeyman Aşireti, 50.
 Şihar Aşireti, 50.
 Şubli Aşireti, 50.
 Şuvam Aşireti, 50.

Tabahatip Aşireti, 50.
Takriri Sükûn, 406.
Tanze Aşireti, 50.
Tanzimat'ın İlânı, 21.
Tarsus, 94.
Tasviri Efkar gazetesi, 293, 299.
Teklifi Milliye Kararları, 188.
Teşkilatı Esasiye Kanunu, 227,
360, 368, 381-383, 433, 459.
Teşkilâtı İçtimaiye Cemiyeti
(Toplumsal Teşkilât Cemiyeti), 129.
Tibet, 24.
Tiflis, 106.
Tirebolu, 66.
Tokat, 41.
Toprak devrimi, 345, 385, 386,
404, 405, 408, 415.
Tortum, 156, 251.
Trabzon, 25, 44, 65, 97, 194, 256,
276, 285, 318, 425, 426, 463.
Trakya, 27, 61, 75, 241, 254, 268,
283, 311, 415.
Turancılık, 98.
Türk Yurdu dergisi, 321.
Türk, 27; -çülük, 332, 335, 336; -
Devrimi, 91, 345; - gericiliği,
410; - milleti, 71, 207, 235,
334, 336, 337, 342, 346, 407,
416, 497; - milleti kimliği,
331, 335, 336; - ve Kürdün
birliği, 51, 52, 57, 67, 97, 123,
135, 137, 140, 155, 158, 160,
166, 170, 236, 237, 252, 261,
332, 336-338, 425, 443, 452,

455, 471, 475, 481, 484-486,
494; - ve Kürdün kimliği, 331,
337, 339, 424; - ve Kürtlerin
yurdu, 441; -Kürt birleşik mil-
leti, 337, 338, 344; -Kürt birli-
ği, 57, 97, 123, 135, 166, 236,
237, 337; -Kürt kardeşliği,
341, 423, 462, 488; -Kürt mil-
leti, 331, 337, 338, 488; -Kürt
milleti kimliği, 337.
Türkiye Büyük Millet Meclisi
(TBMM), 79, 133, 187, 204,
206, 207, 226, 227, 229, 241,
242, 244, 245, 249, 250, 257,
262, 269-271, 277, 279, 281,
289, 299, 304, 309, 312, 314,
326, 330, 332-334, 336, 339,
342, 343, 348, 349, 351, 353,
358, 359, 368, 369, 372-375,
377, 395, 396, 398, 411-413,
431, 464, 489, 492, 493, 495.
Türkiye, 22, 27-29, 33-35, 37,
39, 58-61, 64-67, 71-73, 75,
82-96, 98, 99, 101-104, 106-
108, 110-113, 119, 121, 123,
124, 130, 134, 135, 140, 142,
157, 161, 170, 173, 187, 202,
204, 207, 210, 217, 219, 221,
228-237, 239, 240, 242, 244-
250, 253, 258, 259, 261-266,
268, 269, 271, 273, 274, 278,
279, 283, 284, 303, 309-317,
319, 326-328, 331, 333-335,
338-345, 347-351, 360-363,
366-368, 370, 371, 373, 381-

388, 391, 392, 398, 400, 403, 404, 407-410, 415, 416, 449, 450, 452, 459, 475, 477, 484-486, 489, 490, 492-494, 498, 499, 502-504; - halkı, 119, 130, 219, 221, 229, 249, 253, 283, 303, 312, 326, 327, 331, 334, 335, 337, 342-346, 386, 388, 397, 400, 408-410, 412, 413, 416, 456, 460, 475, 476; - Kürtleri, 121, 340, 403, 404; - milleti, 331, 334, 335; - vatan-daşlığı, 331, 335, 341.

Türkiyeli, 331, 334; - kavramı, 488; - kimliği, 334, 335, 336, 341.

Ukrayna, 26.

Ulusal Yahudi Yurdu, 26.

Ulusal devlet, 31, 32, 73, 74, 76-78, 80, 82, 231, 238, 239, 307, 329, 330, 331, 336, 350, 405, 406.

Unsur, 320-323, 326; -lar, 320-326, 329, 331, 332, 335; -ların birliği, 321, 322; -ların hakları, 388-392, 394-397, 425, 426, 453; -ların hukuku, 389, 456.

Urfa, 43, 49, 94, 131, 151, 156, 157, 297, 424, 439, 442, 469.

Üç Taraflı Anlaşma, 67.

Üç Tarzı Siyaset, 77, 332, 406.

Van, 25, 36, 44, 49, 50, 65, 125, 163, 165, 209, 251, 256, 259, 274, 276, 370, 372, 378, 393, 423, 425, 426, 438, 447, 463, 490.

Vardar Ateşkesi, 36.

Vatan, 344.

Versay Konferansı, 233.

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Huku-ku Milliye Cemiyeti, 123, 209, 227, 228, 234, 250, 273, 395, 422.

Vilâyeti Sitte (Altı Vilâyet), 36.

Washington, 102, 112.

Wilson Prensipleri, 30-35, 44, 96, 98, 149, 230-238, 284; - Cemiyeti, 234.

Yeni Ülke gazetesi, 380.

Yenigün gazetesi, 40, 291.

Yerel idare, 244, 366, 379, 384, 386, 431, 432.

Yozgat, 129, 166.

Yugoslavyalaşma, 402, 403, 410

Yurtseverlik, 417, 482.

Yusufeli, 251.

Zango bucağı, 482.

Zara, 25, 130.

Zengin eşraf, 122.

Zilna Aşireti, 50.

Zmara, 132.

Doğu Perinçek Kemalist Devrim-4 KURTULUŞ SAVAŞI'NDA KÜRT POLİTİKASI

Kemalist önderliğin 1919-1926 yıllarında Kürt sorununa ilişkin anayasal ilke ve politikaları.

Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin, Amasya Görüşmesi'nin, Misakı Millî'nin üstündeki perde kaldırılıyor. Makaslanmış veya değiştirilmiş belgelerin asılları bu kitapta.

Kemalist önderliğin hedef ve stratejisi, millî devlet projesi...

Türk ve Kürt tekmil milleti birleştirmek...

Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na katılımı...

Doğu'da bir dayanak yaratarak bütün vatani kurtarmak...

Türkiye'yi birleştiren prensip... Ortak örgütlenme...

Ortak karar...

Ortak vatan: Misakı Millî... Atatürk'te Millî Hudutlar kavramı...

Cumhuriyet'in kurucu unsurları: Türkler ve Kürtler...

Ortak kimlik... Ortak cumhuriyet...

Şûralarla özerk idare, 1921 Anayasası'nın halkçı idare sistemi...

Kemalist hükümetin "Kürtlere Mahallî İdare" kararı...

Kurtuluş Savaşı belgelerinde ve uluslararası konferanslarda Kürtlerin hak ve hürriyetleri...

Ortak Mustafa Kemal...

Kurtuluş Savaşımızın sinanmış çözümü...

ISBN 978-975-343-279-5

9 789753 432795

25 TL